CORPUS
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM

EDITUM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARUM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. I.

SULPICII SEVERI OPERA EX REC. C. HALMII

VINDOBONAE

APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXVI.

SULPICII SEVERI

LIBRI QUI SUPERSUNT

RECENSUIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRUXIT

CAROLUS HALM

VINDOBONAE

APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXVI.

TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

Praefatio.

Chronicorum libri, quos Sulpicius Seuerus composuit, primum editi sunt a Flacio Illyrico sub hoc titulo: 'Sulpitii Seueri | sacrae historiae | a Mundi exordio ad sua usque | tempora deductae libri | II. nunc primum in | lucem editi. Basileae, per Joannem Oporinum (a. 1556)', eruti, ut ipse in 'epistola nuncupatoria' scribit 'ex quadam celeberrimae Saxonum ciuitatis Hildesiae bibliotheca'. ex iis, qui postea libellum ediderunt, cum alii tum Victor Giselinus (1574 Antuerpiae), Carolus Sigonius (1581 Bononiae), Jo. Drusius (1607 Arnhemi) optime de uerbis scriptoris non admodum deprauati emendandis meruerunt, sed nulli curae fuit aut contigit ut codicem manu scriptum, unde liber depromptus erat, iterum inueniret. felicius res cessit Hieronymo de Prato, qui cum amplissimam bibliothecam Vaticanam perquirendam curasset, certior factus est in ea exstare codicem qui Sulpicii librum diu desideratum contineret. atque accepit lectiones ab homine in libris manu scrip-

tis legendis parum uersato exscriptas, quarum ope haud paucos locos corruptos emendauit: poterat etiam plures sanare, nisi uulgatae quam uocant, quamquam in hoc libro, ut ipsius uerbis utar, 'ab homine ecclesiae Romanae maxime infenso' profecta erat, nimium addictus fuisset. iam Hieronymus de Prato ad eam sententiam inclinauerat, ut codicem Romanum eum ipsum esse, quem Flacius usurpauerat, existimaret, nec tamen coniecturam suam Jacobo Bernaysio probauit, qui in egregia commentatione, quam de Chronicis Seueri Berolini a. 1861 edidit, p. 72 negauit fieri potuisse ut Flacius Illyricus, si codice Romano uteretur, tot tantosque errores committeret. nobis noua codicis collatione, quam Carolus Zangemeister curauit, res, de qua antequam codicis scripturae accurate cognitae essent dubitare posses, confecta uidetur: certis enim argumentis in commentatione academica, quam anno superiore edidi (u. *Sitzungsberichte der k. bayer. Academie der Wiss.* 1865. II, 2, p. 37 sqq.), mihi demonstrasse uideor editionem principem non ex alio codice quam ex Vaticano fluxisse. de hac re ut cuiuis suo iudicio uti liceret, in commentarium criticum lectiones quoque editionis principis, quamquam omni eam auctoritate carere iam apparet, recipiendas putauimus, sed ita ut inde a libro secundo nonnulla minora eius uitia praetermitteremus. ne quis autem miretur quod codex, qui quondam in bibliotheca ciuitatis Hildesiensis fuerat, hodie in Vaticana inueniatur; nam liber ex eo numero est, quos a. 1623 ex bibliotheca Palatina Romam auectos et ex litterarum luce ablatos esse nos Germani hodie quoque summo nostro iure deploramus. similis est causa

libelli Firmici Materni de errore profanarum religionum, quem cum idem Flacius Illyricus in bibliotheca Mindensi inuenisset, postea in Palatinam atque inde in Vaticanam migrauit. ceterum ego in Seueri chronicis recensendis duobus libris rarioribus usus sum, quos nemo priorum editorum adhibuerat, specimine obseruationum criticarum, quod Gotefridus Richterus Jenae a. 1713 edidit, et Cornelii Valerii Vonck lectionum latinarum libris duobus Traiecti Viltorum a. 1745 impressis. in utroque horum librorum complures locos recte emendatos inuenimus.

Praeter chronicorum libros non alii Sulpicii Seueri ad aetatem nostram peruenisse uidentur nisi quos de uita S. Martini episcopi composuit. hoc corpus tribus libris compositum fuisse uidetur, quorum primus est qui proprie de uita S. Martini inscriptus est. hunc secutae sunt tres epistulae tam exiguo ambitu comprehensae, ut hunc proprium libellum fuisse aegre credas: immo ita compositae sunt, ut aut appendix uitae aut prooemium dialogorum esse uideantur. his accessit dialogorum liber, qui in exemplis uulgatis tres numerantur; sed eum non constitisse nisi duobus dialogis, cum ex codd. mss. melioribus, in quibus inter dialogum primum et secundum editionum uulgatarum nullum spatium intercedit, apparet, tum ab Hieronymo de Prato in quinta dissertatione (Vol. I p. 266 sqq.) luculenter demonstratum est. nos uerum quidem dialogorum numerum in inscriptione restituimus, sed ne numeris plane nouis introductis confusio oreretur, semel receptam capitum descriptionem et enumerationem in indicibus retinuimus.

Quod Seuerus ipse gloriatus est librum quem de uita Martini edidisset studiose legi (u. Epist. 1, 1) et per totum fere orbem terrarum penetrasse (Dial. I, 20, 3, cf. etiam Dial. III, 17, 4 sqq.), hoc hodie quoque ex parte testari possumus: nam uix ulla amplior bibliotheca exstat, in qua non exempla horum opusculorum inueniantur. sed quo frequentius lectitata et descripta sunt, eo procliuior erat eorum interpolatio, exstiteruntque duae codicum familiae, quarum scripturae admodum inter se discrepant. harum alteram Italicam, alteram Gallicam et Germanicam nominare possis. neutrius familiae lectiones adhuc accurate cognitae erant, bonasque complures inuenimus, quae etsi in utraque inueniuntur, nondum tamen in uerborum contextum receptae erant. prioris autem familiae, quae alteri bonitate longe praestat, agmen ducit liber ille uetustissimus, qui in bibliotheca capituli Veronensis adseruatur. is ipse quidem saeculo VII post Chr. n. exaratus est, sed, ut ex subscriptione apparet (fol. 114), apographum est libri a. 519 conscripti, u. Reifferscheidii Bibl. Patrum Italica I, p. 112. hunc librum primus usurpauit Hieronymus de Prato, sed non ea diligentia lectiones exscripsit, quae hodie in his rebus merito requiritur. codicem praestantissimum Augustus Reifferscheid in nostrum usum iterum contulit multasque optimas lectiones, quas in commentario Hieronymi de Prato frustra quaeras, ex eo protulit. ad eandem familiam pertinet codex Brixianus ab eodem de Prato excussus: qui etsi saeculo demum XIIII scriptus esse fertur, inter optimos tamen recensendus est. quamquam autem eius scripturae plerumque cum Veronensi conspirant, ex aliquot tamen locis eum non ex

Veronensi defluxisse certo apparet. ex altera familia, ad quam pars longe maior librorum manu scriptorum pertinere uidetur, satis habuimus tres libros adhibuisse, ne nimia lectionum discrepantium mole perspicuitas tolleretur. horum unus est codex Quedlinburgensis saeculo VIIII scriptus (v. Pertzii Arch. VIII, 660), cuius lectiones Tobias Eckhardus in libro sic inscripto publicauit: 'Codices mss. Quedlinburgenses. Quedlinburgi 1723. 4°' p. 57 sqq. sed multas lectiones ab Eckhardo praetermissas esse ex duobus libris eiusdem familiae, quos ipsi excussimus, certo coniicere licet. horum alter est codex olim Frisingensis, nunc Monacensis (lat. n. 6326), saeculo decimo conscriptus, alter olim bibliothecae Augustanae ciuitatis, nunc item Monacensis (lat. n. 3711) saec. XI.

Vulgatae quam uocant lectionis ratio in his libris tam peculiaris est, ut non possit silentio praetermitti cum enim Wolfgangus Lazius haec opuscula primus, ut sibi uidebatur, in lucem protraxisset et ad calcem Pseudo-Abdiae Babylonii ex codice multis uitiis inquinato Basileae a. 1551 edidisset, Giselinus qui eum secutus est, ex nouem codicibus, quos ipse adhibuerat, multa quidem uitia emendauit, sed ab uniuerso editionis Lazianae fundamento non recessit. atque ita exstitit lectio uulgata, ex codice multis mendis repleto profecta neque constanter ex libris melioribus perpurgata. aliam haberemus uulgatam, si editoribus prioribus, id quod H. de Prato primus monuit, cognitum fuisset hos libellos iam in Bonini Membritii Sanctuario siue Vitis Sanctorum editos fuisse ex optimo codice, qui ad familiam Veronensis pertinet, recen-

sitos. nec haec tantum editio Lazianam antecessit, sed tres praeterea aliae, una quae Zwollis typis Petri Os de Breda circiter a. 1500*) impressa est, altera, quam Aldus in Sylloge poetarum Christianorum a. 1501 edidit**), tertia denique ab Jodoco Clichtouio Parisiis a. 1511 curata. ceterum ego in his libris recensendis hanc mihi legem posui, ut optimi Veronensis lectiones, nisi manifesto corruptae uiderentur, summa cum fide exprimerem: nam in libris, qui quo saepius lectitabantur, eo magis interpolati sunt, res anceps uidebatur inter diuersas codicum familias modo hanc modo illam sequi et lectionum optionem quasi arbitrariam facere. hos autem libros iam pridem interpolatos esse inde luculentissime apparet, quod in altera familia locus de Antichristo (Dial. II c. 14) deletus est, scilicet quia praesagium a Sulpicio factum falsum fuisse paulo post cognitum est: contra in altera desideratur uehemens in Brictionem inuectio (Dial. III, c. 15 sq.), quam ob Sancti reuerentiam in multis libris exstinctam esse

*) Alii eam anno 1490, alii a. 1495 adscribunt. Titulus libelli 36 foliis constantis hic est: In hoc opere continetur uita Martini | Turonensis archiepiscopi Cum tri | bus opusculis dyologorum per | scripta ab eloquētissimo | Oratore Seuero Sul | pitio eiusdem uiri | sanctissimi discipulo.

**) Jac. Carolus Brunet describit (Manuel du Libraire uol. V col. 322 ed. V.) editionem sic inscriptam: 'Sulpicius Seuerus de uita et obitu S. Martini episcopi Turonensis. Beati Nicolai myrensis uita etc.' quam Venetiis typis expressam esse suspicatur. haec coniectura utique uera est: nam editio ab eo descripta non alia est nisi ipsa Aldina siue pars sylloges poetarum Christianorum: quod idem in aliis quoque Aldinis factum inuenimus, ut a librariis aut ab exemplorum possessoribus in partes singulas dissecarentur. partis illius, quae solas uitas Martini et Nicolai continet, exemplum a reliquo corpore seiunctum in bibliotheca quoque Monacensi inuenimus.

probabile uidetur. Quod autem in rebus quas uocant orthographicis ueterem scribendi rationem, quae in codice Veronensi et plerumque etiam in Frisingensi constanter seruata est, ubique restituendam putaui, hoc multos fore qui uituperent prouideo: sed quaero ex istis, num nobis liceat in his rebus a ueterum exemplorum fide declinare et eam scribendi rationem, quae multis denique post saeculis in consuetudinem uenit, ex nostro arbitrio substituere. nam si hoc criticorum munus est librum ueterem non ad commenta recentiorum aut ad lectiones cuiuslibet exempli typis expressi, sed ad scripturas in antiquissimis libris manu scriptis expressas redigere, ne in rebus quidem minutioribus recte tradita abicere licebit.

Restat ut de *appendice septem epistolarum* quas *Jo. Clericus* primus opusculis Seueri prius notis in ed. Lipsiensi a. 1709 adiecit, pauca dicamus. harum duas priores *Stephanus Baluzius* in Miscellaneorum primo uolumine a. 1678 ex codice Cantabrigiensi edidit. prioris ex his duabus, quae nondum in alio codice inuenta esse uidetur, apographum mihi misit H. A. J. *Munro*, scientissimus Lucretii editor, cuius ope complura exempli Baluziani uitia mihi corrigere licuit. alia est causa secundae epistolae. haec iam in appendice Codicis Regularum, quem *Lucas Holstenius* edidit, Athanasii nomine inscripta Romae a. 1661 et iterum Parisiis a. 1663 uulgata erat, idque ex libris Cantabrigiensi longe melioribus. sed ne haec quidem editio prima epistolae fuerat, cum iam dudum inter Hieronymi epistolas edita esset, idque iam in

uetustissimis exemplis, ut ipse testari possum tribus quae possidet bibliotheca Monacensis inspectis. in ed. Vallarsii legitur inter scripta Hieronymo supposita uol. XI p. 127 sqq. denique pars eiusdem epistolae inuenitur in actis concilii Aquisgranensis, quae recensio proxime ad optimos libros, quibus L. Holstenius usus est, accedit. nobis in epistola recensenda ad manus erant lectiones codicis Romani, unius ex iis quibus Holstenius usus est, ab Aug. Reifferscheidio exscriptae, codicis Cantabrigiensis, quas et ipsas insigni Angli Munro beneuolentiae debeo, codicis denique Vindobonensis Theolog. num. 664 (u. Codd. mss. theol. ed. Denis I, 1, p. 891 et Tabulae codd. Vindob. I, p. 143), quas Kuerschnerus sodalis seminarii philologici Vindobonensis in meum usum exscripsit. horum subsidiorum ope aliquot saltem locis optimam Holstenii recensionem emendare potuimus.

Reliquas quinque epistolas Lucas D'Achery primum in Spicilegio V, p. 532 sqq. ex codice Romano in lucem protulit, quem ipsum Augustus Reifferscheid in bibliotheca Vaticana inter libros Palatinos n. 829 iterum inuenit et qua est in me officiositate lectiones discrepantes mecum communicauit. ex eodem codice descriptae praeterea exstant in cod. Palatino n. 828.

Cum mihi quidem manifestum uideatur nullam harum septem epistolarum, quippe quarum sermo a stilo genuinorum Sulpicii librorum prorsus abhorreat, ad eum auctorem referri posse, diu multumque mecum reputaui num in nouam editionem recipiendae essent.

secunda utique omitti poterat, quoniam alius locus in nouo scriptorum ecclesiasticorum corpore inter libros spurios Hieronymi patebat, minus facile reliquae, quae in aliquo saltem uolumine repetendae erant. re longe ponderata denique ob eam solam causam recipiendas existimaui, ne quid quod in superiore editione extaret in noua desideraretur. ob eandem causam breuem uitam Sulpicii ex Gennadii catalogo uirorum illustrium huc adiciendam putauimus.

* * *

Seuerus presbyter cognomento Sulpicius, Aquitanicae prouinciae, uir genere et litteratura nobilis et paupertatis atque humilitatis amore conspicuus, carus etiam sanctorum uirorum Martini Turonensis episcopi et Paulini Nolensis, scripsit non contemnenda opuscula. nam epistolas ad amorem Dei et contemptum mundi hortatorias scripsit sorori suae multas, quae et notae sunt. scripsit et ad supradictum Paulinum Nolanum duas et ad alios alias, sed quia in aliquibus etiam familiaris necessitas inserta est, non digeruntur. composuit et chronica. scripsit et ad multorum profectum uitam beati Martini monachi et episcopi, signis et prodigiis ac uirtutibus illustris uiri: et collationem Postumiani et Galli se mediante et iudice de conuersatione monachorum orientalium et ipsius Martini habitam in dialogi speciem duabus in concisionibus comprehendit, in quarum priore refert suo tempore apud Alexandriam synodo episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum et a minus capientibus

pro malis repudiandum. hic in senectute sua a Pelagianis deceptus et agnoscens loquacitatis culpam silentium usque ad mortem tenuit, ut peccatum quod loquendo contraxerat tacendo penitus emendaret*).

*) Additum est in codice Cusano (u. Jos. Klein, Ueber eine Handschrift des Nicolaus von Cues Berl. 1866 p. 8): Antiochiae scripsit aduersus auaritiam unum et longum uolumen, et in curatione caeci, qui a Saluatore inluminatus est, omiliam composuit conpunctione timoris Dei et humilitatis plenam. Moritur Arcadii imperatoris tempore.

Scripsi Monachii mense Augusto a. 1866.

Carolus Halm.

SVLPICII SEVERI CHRONICA.

P = codex quondam Palatinus, nunc Vaticanus num. 824 saec. XI.

b = editio princeps Basileensis a 1556.

SVLPICII SEVERI
CHRONICORVM
LIBER PRIMVS

Res a mundi exordio sacris litteris editas breuiter constrin- 1
gere et cum distinctione temporum usque ad nostram memoriam
carptim dicere aggressus sum, multis id a me et studiose efflagi-
tantibus, qui diuina compendiosa lectione cognoscere properabant,
quorum ego uoluntatem secutus non peperci labori meo, quin ea, 2
quae permultis uoluminibus perscripta continebantur, duobus li-
bellis concluderem, ita breuitati studens, ut paene nihil gestis
subduxerim. uisum autem mihi est non absurdum, cum usque ad 3
Christi crucem Apostolorumque actus per sacram historiam cucur-
rissem, etiam post gesta conectere: excidium Hierosolymae uexa-
tionesque populi Christiani et mox pacis tempora, ac rursum
ecclesiarum intestinis periculis turbata omnia locuturus. ceterum 4
illud non pigebit fateri, me, sicubi ratio exegit, ad distinguenda
tempora continuandamque seriem usum esse historicis mundia-
libus atque ex his, quae ad supplementum cognitionis deerant,
usurpasse, ut et imperitos docerem et litteratos conuincerem.
uerumtamen ea quae de sacris uoluminibus breuiata digessimus, 5
non ita legentibus auctor accesserim, ut praetermissis his, unde

INCIPIT PROLOGVS SVLPITII SEVERI IN CHRONICA. QVAE IPSE FECIT AB EXORDIO MVNDI VSQ. AD TEMPVS SVVM *P*, *uerbis* usq. ad tempus suum *super* ab exordio mundi *scriptis* 3 a me studiose *b* 10 conectere *P*, *ut coniecit Giselinus:* conuertere *b* || hierusolimae *P* 12 locuturo *Hieron. Mercerus;* '*magis placeret, si hoc uerbum penitus deesset*' *de Prato; cf. tamen* I, 28, 5: erat Allophylis moris.. Samson quasi in pompam publicum producere, capto insultantes *et* 1, 38, 6 Huius eum facti mox piguit paenituitque, ueniam a Deo petens *etc.* 14 hystoricis *P* || mundialibus *P*, *add. sup. lin. manu saec. XV vel XVI* ethnicis, *ut est in b;* cf. 2, 14, 6 18 acutor *P* || praetermissis his unde *P:* praetermissis illis unde haec *b*

deriuata sunt, appetantur: nisi cum illa quis familiariter nouerit,
6 hic recognoscat quae ibi legerit: etenim uniuersa diuinarum rerum
mysteria non nisi ex ipsis fontibus hauriri queunt. nunc initium
narrandi faciam.

2 Mundus a Deo constitutus est abhinc annos iam paene sex
milia, sicut processu uoluminis istius digeremus: quamquam
inter se parum consentiant, qui rationem temporum inuestigatam
2 ediderunt. quod cum uel Dei nutu uel uitio uetustatis eueniat,
calumnia carere debebit. mundo autem condito homo factus est:
uiro Adam, mulieri Eua nomen fuit. sed constituti in paradiso,
cum interdicta sibi arbore degustassent, in nostram uelut exules
3 terram eiecti sunt. deinde ex his Cain atque Abel nascitur: sed
Cain impius fratrem interemit. filium Enoch habuit, a quo pri-
4 mum ciuitas condita est, auctoris nomine uocitata. ex hoc Irad
atque ex eo Maũiahel nascitur. hic Mathusalam filium habuit
isque Lamech genuit, a quo iuuenis occisus traditur, nec tamen
nomen refertur occisi: quod quidem futuro mysterio fuisse prae-
5 missum a prudentibus aestimatur. igitur Adam post necem filii
minoris Seth filium procreauit, cum iam trigesimum et ducen-
tesimum annum aetatis implesset, uixit autem annos DCCCCXXX.
Seth uero Enos, Enos Kainan, Kainan Malaleel, Malaleel Iared,
Iared Enoch genuit: qui ob iustitiam translatus a Deo traditur.
6 huius filius Mathusalam dictus est, qui Lamech genuit: ex quo
Noē natus, iustitia egregius et prae ceteris mortalibus Deo carus
7 acceptusque. qua tempestate cum iam humanum genus abundaret,
angeli, quibus caelum sedes erat, speciosarum forma uirginum

5 Gen. 1. 9 Gen. 2. 13 Gen. 4. 19 Gen. 5.

1 diriuata *P* 4 faciam INCIPIT LIBER *P* 5 a Deo *P et Sigonius:* a Domino *b* || annorum *malebat Giselinus* 6 millia *b* 8 uenustatis *P* 10 constutiti *P* 11 interdicta sibi arbore *scripsi:* interdictā sibi arbore *P*, interdictam sibi arborem *b* 12 nascitur *P:* nascuntur *b* 13 Is filium *Vonck (in Lectionum Latinarum libris II. Traiecti 1745)* || enoc *P* 14 ex eo Irad atque ex hoc *malebat de Prato* 15 mauiahel *P:* Mamahel *b* || hic Mathusael *Vorstius* 16 iuuenis *P:* iuuenis quidam *b* 17 p̄missum *P (non* ꝑmissum, *ut ait de Prato)* 20 ducentesimum] *sic LXX, contra textus hebr. et vulg.* centesimum 21 Kainan *P (bis), ut coni. Gelasinius:* Nainan *b* || Maleleel *LXX et Lucas* 24 iustitiā *P* || deo *P:* Domino *b* 26 sedis *P, sed eadem manu* sedes *corr.* || spetiosarum *P*

capti illicitas cupiditates appetierunt: ac naturae suae originis-
que degeneres, relictis superioribus, quorum incolae erant, ma-
trimoniis se mortalibus miscuerunt. hi paulatim mores noxios 8
conserentes humanam corrupere progeniem, exque eorum coitu
Gigantes editi esse dicuntur, cum diuersae inter se naturae per-
mixtio monstra gigneret.

Quibus rebus offensus Deus maximeque malitia hominum, 3
quae ultra modum processerat, delere penitus humanum genus
decreuerat. sed Noē, uirum iustum, uita innocens destinatae
exemit sententiae. idem admonitus a Deo diluuium terris immi- 2
nere, arcam inmensae magnitudinis ex lignis contexuit ac bitumine
illitam inpenetrabilem aquis reddidit, qua ille cum uxore ac
filiis tribus et totidem nuribus clausus: uolucrum etiam paria
itidemque diuersi generis bestiarum eodem claustro recepta, reli-
qua omnia diluuio absumpta. igitur Noē, cum iam imbrium uim 3
destitisse et quieto in salo arcam circumferri intellegeret, ratus,
id quod erat, aquas decedere, coruum primum explorandae rei
gratia, eoque non reuertente — ut ego conicio, cadaueribus deten-
tum — emisit columbam: quae cum consistendi locum non rep-
perisset, reuersa est. rursum emissa folium oliuae retulit, mani- 4
festum indicium, nudari cacumina arborum. tertio demum emissa
non rediit: unde animadversum aquas destitisse. ita Noē arcam 5
egressus est. id gestum a mundi exordio post annos, ut ego
comperio, $\overline{\text{II}}$ CC duos et quadraginta.

Ac primum Noē aram Deo statuit hostiasque ex uolucribus 4
immolauit. mox a Deo cum filiis benedicitur, praeceptumque acce-
pit, ne sanguine uesceretur aut sanguinem hominis effunderet,
quia mundi primordia mandati istius liber Cain maculauerat.
igitur uacuo tum saeculo ex filiis Noē semen fuit: tres enim 2

9 Gen. 7. 26 Gen. 9.

4 humanum *P* || exque eorum *Vonck:* ex quē eorum *P*, ex quorum *b* 10 a deo *P:* a Domino *b* 13 nuribus est clausus *b* 14 universi generis *malebat de Prato* 15 imbrium uim *scripsi:* imbrium *P*, imbrem *b* 16 et *P:* ac *b* || intelleret *P* 17 decedere *P corr. 1 m. ex* decerere 18 conitio *P* || detentū *P:* detento *b* 19 reperiisset *b* 20 emissa *Giselinus:* remissa *Pb* 21 iudicium *P* 22 desedisse *Vonck* 24 .$\overline{\text{II}}$. (*i. e.* II milia) *P:* II *b* 25 et 26 deo *P:* Domino *b* 26 accipit *coni. de Prato* 29 semen *amicus Vonckii et de Prato:* Sem *Pb pro* sem̄, *ut vox in P scribi solet*

habuit, Sem, Cham, Iaphet. sed Cham, quod sopitum uino pa-
3 trem riserat, maledictum a patre meruit. huius filius, Chus no-
mine, Nebroth gigantem genuit, a quo Babylon ciuitas con-
structa traditur. pleraque etiam oppida ea tempestate condita me-
morantur, quae nominatim persequi animus non fuit. sed cum
4 multiplicaretur humanum genus diuersaque loca atque insulas
mortales haberent, una tamen omnes lingua utebantur, donec se
5 in unum dispergenda per totum orbem multitudo contraxit. his
more humani ingenii consilium fuit, insigni aliquo opere famam
6 quaerere, priusquam a se inuicem deducerentur. ita turrim facere
aggressi, quae caelo accederet, nutu Dei, ut officia operantium
praepedirentur, a sueto sermonis genere multa diuerso neque ulli
inuicem intellecto linguarum ritu loquebantur: quo promptius
dispersi sunt, quia alter alterum uelut alienigenam facile relinque-
7 bat. sed filiis Noë ita diuisus orbis fuit, ut Sem intra Orientem,
Iaphet Occidentem, Cham mediis contineretur. ita usque Abraham
ducta successio nihil sane insigne aut memorabile in se habuit.
5 Abraham autem patre Thara natus post diluuium anno mil-
lesimo et septuagesimo. Abraham uxor Sara dicta est, prima-
que eius in regione Chaldaeorum habitatio fuit. inde apud Charras
2 una cum patre diuersatus est. qua tempestate admonitus a Deo,
domum patriam ac patrem relinquens, assumpto Loth fratris
filio in terram Chananaeorum profectus in loco, cui Sychem no-
3 men est, consedit. mox annonae inopia Aegyptum concessit, ac
rursum reversus. Loth, prae multitudine familiae a patruo di-
gressus, ut laxioribus uacuae tum regionis spatiis uterentur, in

5 Gen. 10. 10 Gen. 11. 21 Gen. 12,

3 Nebrod *b* || meruit *P, sed ead. m.* genuit *corr.* || babyl | lon *P* 7 tamen *P:* tantum *b* || om̄is *P* 10 diducerentur *Hornius* 12 assueto *P,* inassueto *b* 14 quia *P:* quum *b* 16 iaphe *P* 18 natus *P:* natus est *b* 19 septuagesimo secundo *H. Mercier* || Sarai *Io. Arcerius, cuius emendationes Vonckius in Lectt. latt. publicauit* 20 eius *nos:* eis *Pb*, ei *de Prato* || Carras *Drusius* 21 a Domino *b* 22 domum, patriam *edd.* 23 chananeorum *P* || sychem *P ut est in LXX:* Sichem *b* 24 concessit, ac rursum reuersus Loth *b; uerborum distinctionem mutauit de Prato* (concessit. ac rursum reuersis, Loth *Sigonius* 26 uacui *P; de scriptura* uacuae *Drusius in notis p. 45 suspicionem mouit, nec tamen* uacui *lectio ferenda uidetur*

Sodomis consedit. id oppidum infame incolis, uiris in uiros
irruentibus, atque ob id inuisum Deo fuisse traditur. ea tempe- 4
state reges uicinarum gentium in armis erant, cum antea nullum
inter mortales certamen fuisset. sed aduersum hos, qui bello
uicina temptabant, reges Sodomorum et Gomorrae uicinarumque
regionum in proelium erumpunt, primoque impetu fusi uictoriam
concessere. tum a uictoribus Sodoma direpta praedae hostibus fuit,
ductusque Loth in captiuitatem. quod cum Abraham comperisset, 5
propere armatis seruis suis, numero trecentis decem et octo, reges
uictoria feroces exutos praeda armisque in fugam compulit. tum 6
a Melchisedech sacerdote benedictus est, eidemque praedae deci-
mas dedit. reliqua his, quibus erepta erant, reddidit.

Per idem tempus Abrahae Deus locutus est, multiplican- **6**
dumque semen eius, sicut arenas maris stellasque caeli, spopon-
dit: peregrinumque eius semen futurum praedictum ac posteros
in hostili solo per quadringentos annos laturos seruitium, post
libertati restituendos. tunc ei atque uxori eius adiectione unius 2
litterae nomen inmutatum: ita nunc ex Abram Abraham, ex Sara
Sarra dicitur. cuius quidem rei non inane mysterium non est
huius operis exponere. eodem tempore Abrahae lex circumcisionis 3
imposita est, erat ei autem ex ancilla filius Ismahel. et cum ipse
esset annorum centum, uxor autem eius nonaginta, futurum eis
filium Isaac Deus pollicetur, qui cum duobus angelis ad eum
uenerat. inde Sodomam missi angeli Loth in porta sedentem rep- 5
pererunt. quos cum ille, homines existimans, hospitio receptos

2 Gen. 14. 13 Gen. 15 et 17. 23 Gen. 18. 25 Gen. 19.

2 Domino *b* 3 erant cum *b:* erant inmortales cum *P* 5 sodomum et gomorrum *P;* Sodomorum, Gommoreorum *b;* Gomorrhae *coni. Vorstius, coll. interprete Graeco:* βασιλεὺς Σοδόμων, βασιλεὺς Γομόῤῥας (Sodomitarum et Gomorrhaeorum *coni. de Prato*) || uicinarumque urbium *coni. Drusius* 6 uictoria *P; at cf. 1, 34, 5* 11 decimas *b sed ante* praedae: *om. P* 13 Dominus *b* 15 praedictum futurum *b* 16 post *P:* postea *b*
18 inmutatum *P corr.* || ex Abram Abraam *Drusius* || ex Sara Sarra *Sigonius:* ex sarai sara *Pb; cf. Genes. 17, 5 et 15 ex interpret. LXX, August. de ciu. Dei XVI, 26, 25* 21 Ismael *b* || ipse esse *P* 22 annorum fere (*uel* prope) centum *coni. de Prato* 23 Dominus *b* || cum duobus *b:* duobus *P, at u. Gen. 18, 2* apparuerunt ei tres uiri stantes prope eum.
24 sedente *P* || reperierunt *b*

cenatosque domi haberet, iuuentus improba ex oppido nouos hospites ad stuprum flagitabant. Loth pro hospitibus filias offerens, non adquiescentibus, quibus illicita potius desiderio erant, ipse
5 ad stuprum trahebatur. quem angeli propere ab iniuria uindicantes luminibus impudicorum caecitatem offuderunt. tum Loth ab hospitibus edoctus perdendum oppidum, propere cum uxore et filiabus egressus: interdictum tamen est, ne retrorsum respicerent.
6 sed mulier parum dicto audiens — humano malo quo aegre uetitis abstinetur —, reflexit oculos statimque in molem conuersa traditur.
7 at Sodoma diuinis ignibus conflagrauit. Loth autem filiae existimantes humanum genus interisse concubitum inebriati patris appetiuerunt, unde Moab et Ammon nati sunt.

7 Per idem tempus fere, cum Abraham esset iam centum annorum, Isaac filius natus est. tum ancillam, de qua Abraham filium susceperat, Sara expulit: quae habitasse in deserto una
2 cum filio et praesidio Dei defensa traditur. nec multum post Deus Abrahae fidem temptans immolandum sibi a patre filium Isaac poscit. quem ille non cunctatus offerre, cum arae puerum superposuisset gladiumque educeret, uox missa de caelo est, puero parceret: uictimae aries praesto fuit. consummatoque sacrificio Abrahae Deus locutus est, promittens ea quae iam spoponderat.
3 at Sara, cum septimum et uigesimum et centesimum annum ageret, decessit: corpus cura uiri sepultum in Chebron, Chana-
4 naeorum oppido, etenim illic Abraham commorabatur. tum Abraham Isaac filium iuuenilis aetatis uidens, siquidem cum quadragesimum annum aetatis ageret, seruo suo imperauit uxorem ei quaereret, ex ea tamen tribu atque terra, de qua ipse oriundus uidebatur: modo ut inuentam puellam in regionem Chananaeorum

14 Gen. 21. 16 Gen. 22. 22 Gen. 23. 24 Gen. 24.

1 coenatosque *b* 4 *trahebatur *P* 7 egressus *P*: est egressus *b* || tamen eis est *b* || respicerent *P*: conspicerent *b* 8 aegre *nos*: aeger *P*, aegrius *b* 9 immolem *P* 11 interiisse *b* 13 esset iam *Wopkens(lect. Tull. I, 9)*: esset etiam *Pb* 14 habraham *P* 16 Domini *b* || nec *P*: Non *b*; *immo* nec multo post, *ut est I, 21, 2 et 3. 50,* 6. *II, 18, 5* || Dominus *b* 17 habrahae *P* 19 puero ut parceret *b* 21 abrehae *P* || Dominus *b* 22 et cent. *P*: supra centesimum *b* 23 Hebron *b* || chananeorum *P* 25 iam uirilis aetatis *coni. de Prato* || cum — ageret *P*: tum — agebat *b* 28 chananeorum *P*

deduceret, nec putaret is causa coniugis in solum patrium redi-
turum. atque ut ea strenue mandata exequeretur, contacto domini
femine sacramentum dedit. ita seruus profectus in Mesopotamiam 5
ad oppidum Nachor, Abrahae fratris, deuenit. successitque in
domum Bathuelis Syri, Nachore patre geniti: huius filiam Re-
beccam, speciosam uirginem, conspicatus poposcit atque ad domi-
num adduxit. post id Abraham accepit uxorem Cethuram nomine, 6
quae in Paralipomenis concubina dicitur, suscepitque ex ea filios.
sed Isaac Sara edito substantiam tradidit, his autem, quos ex
concubinis susceperat, dona distribuit. atque ita ab Isaac separati
sunt. Abraham diem functus est, impletis annis centum et quin- 7
que et septuaginta: corpus sepulcro Sarae uxoris appositum.

At Rebecca, diu sterilis, assiduis mariti ad Dominum pre- 8
cibus a die matrimonii uigesimo fere anno geminos edidit: qui in
matris aluo exultasse saepius traduntur, dictumque responso Dei
est, duos in his populos praenuntiari, et maiorem minoris sub-
dendum esse principio. sed prius editus, asper saetis, Esau uoca-
tus, minori Iacob nomen fuit. ea tempestate grauis annonae 2
inopia incesserat. qua necessitate Isaac in Geraris ad regem Abi-
melech cessit, admonitus a Domino, ne in Aegyptum descen-
deret: eidemque uniuersae terrae illius possessio promittitur ibi-
que benedicitur, multiplicatusque pecore atque omni substantia
agente inuidia ab incolis pellitur: pulsus apud puteum iuramenti
consedit. igitur annis grauior, luminibus obductis, cum Esau 3
filium benedicere pararet, consilio Rebeccae matris Iacob se bene-
dicendum pro fratre obtulit. ita Iacob adorandus principibus et
gentibus fratri praeponitur. quis rebus Esau accensus fratri necem 4
moliebatur. quo metu Iacob hortante matre in Mesopotamiam
confugit, admonitus a patre ut ex domo Laban, fratris Rebeccae,
uxorem acciperet: tanta illis cura fuit, cum in alienis terris con-

7 Gen. 25. 8 I Paral. 1, 32. 13 Gen. 25. 19 Gen. 26. 23 Gen. 27. 28 Gen. 28.

1 is *P*: eum *b* 2 exequerentur *b* 5 Nahore *b* 7 Ceturam *Drusius* 8 paralipomenonis concubina edicitur *P* 12 sepulcro *P, sed ead. m.* sepulchro *corr.* 15 Domini *b* 16 minoris *Barthius*: minori *Pb* 17 setis *Pb* 19 incesserat *P:* terras incesserat *b* || Gerara *Sigonius* 20 concessit *malebat Vorstius* 25 se *b: om. P* 27 queis *b* 29 amonitus *P*

5 sisterent, genus tamen intra familiam suam ducere. ita Iacob
profectus in Mesopotamiam, per soporem Dominum uidisse tra-
ditur: atque ob id locum somnii sacratum habens, lapidem ex eo
sumpsit: uouitque, si rebus prosperis reuertisset, titulum sibi
domus Dei futurum decimasque omnium, quae adquisita sibi
6 forent, Deo daturum. inde se ad Laban fratrem matris contulit:
quem ille sororis filium agnitum in hospitium benigne recepit.
9 Erant Laban duae filiae, Lia et Rachel: sed Lia oculis de-
formior, Rachel pulchra traditur. cuius specie Iacob captus
amore uirginis conflagrabat, eamque sibi in matrimonio a patre
2 postulans septem annorum seruitio se mancipauit. sed impleto
tempore, Lia ei supponitur: ac rursum septennii seruitio subditur,
atque ei Rachel traditur. sed hanc diu sterilem, Liam fecundam
3 fuisse accepimus. filiorum, quos ex Lia Iacob habuit, haec sunt
nomina: Ruben, Symeon, Leui, Iudas, Isachar, Zabulon, Dina:
ex ancilla uero Liae Gad et Aser, ex ancilla Rachel Dan et Neph-
talin nati sunt. at Rachel desperata iam partitudine Ioseph edidit.
4 tum Iacob redire ad patrem cupiens, cum ei Laban socer partem
pecorum mercedem seruitii dedisset, obque id parum sibi eum
aequum gener Iacob ratus, dolum ab eo suspectans, clam pro-
fectus est uigesimo post fere anno, quam aduenerat. Rachel uiro
inscio patris idola furto abstulit: qua iniuria Laban generum per-
secutus, non repertis idolis, pace facta regressus est, multum
5 obtestatus generum, ne uxores filiabus suis superduceret. inde
digressus Iacob uidisse angelos et castra Dei traditur. sed cum

6 Gen. 29. 15 Gen. 29. 30. 18 Gen. 31. 24 Gen. 32. 33.

1 suam *in P deesse falso tradidit de Prato* 4 properis *P* 5 domū *P, addita* s *sup.* ū *ead. manu* || dei *P, ut coni. Drusius:* Domini *b* 6 Domino *b* 9 pulchra *P:* pulchra fuisse *b* 10 in matrimonium *Vorstius coll. I, 11. 34. 35; at cf. I, 43* 11 mancipatū *P* 12 septennii *P, ut coni. G. Fabricius:* septem in *b* 15 Symeon *P:* Simeon *edd. cf. LXX* 16 lię *P, ut coni. Giselinus:* hae *b* || neptalin *Pb* 17 desperato iam partu *b* 19 in mercedem *malebat Vonck* || obque id *P:* ob quae *b* 20 gener Iacob *glossema uidetur* 21 p' (*i. e.* post) *P:* primo *b* || uiro *b:* uero *P* 23 pace facta *b:* patefacta *P* 24 obtestus *P* || superduceret *de Prato:* perduceret *P,* superinduceret *b; cf. Capitolini Anton. phil. c. 29 extr.* ne tot liberis superduccret nouercam, *Sulp. Vict. inst. rhet. 36 (Rhett. lat. p. 333 ed. Lips.)* nouercam filio superduxit 25 Domini *b*

praeter regionem Edom, quam Esau frater incolebat, iter desti-
naret, missis prius legatis et muneribus suspectum sibi fratrem
explorauit. tum ille obuiam fratri processit: nec tamen Iacob se
ultra fratri credidit. sed pridie, quam inter se fratres conuenirent, 6
Deus humana specie assumpta, colluctatus cum Iacob refertur.
et cum aduersus Deum praeualuisset, tamen non esse mortalem
non ignorauit: benedici se ab eo flagitabat. tum a Deo ei immu- 7
tatum nomen est, ut ex Iacob Israël diceretur. sed cum ille ui-
cissim a Deo nomen Dei quaereret, non esse quaerendum, quia
admirabile esset, responsum. ex colluctatione autem latitudo
feminis Iacob obtorpuit.

Igitur Israël declinans fratris domum, promouit agmen in **10**
Salem Sicimorum oppidum, atque ibi loco pretio accepto taberna-
culum statuit sibi. huic oppido Emor, Chorraeus princeps, prae-
erat. huius filius Sychem Dinam filiam Iacob ex Lia genitam 2
stupro subdidit. quo comperto Symeon et Leui, Dinae fratres,
omnes in oppido sexus uirilis dolo peremerunt atque impigre so-
roris ulti iniuriam : oppidum a filiis Iacob direptum praedaque
omnis abducta. id factum aegre admodum tulisse Iacob traditur. 3
mox a Deo monitus Bethel petiit ibique altarium Deo statuit.
inde in parte turris Gader tabernaculum fixit. Rachel ex partu
obiit: puer Beniamin uocatus est. Isaac decessit annos natus cen-
tum et octoginta. at Esau potens diuitiis erat, uxoribus sibi etiam 4
e Chananaeorum gente assumptis: cuius progeniem in hoc tam
praeciso opere inserendam non putaui. si quis studiosior erit, ad
originem reuertatur. post excessum patris Iacob in solo eo, in quo

12 Gen. 33. 16 Gen. 34. 20 Gen. 35. 22 Gen. 36.

3 fratri *Vonckio glossa uidetur* 5 Dominus *b* || asumpta *P* 6 Dominum *b* 7 ignorans *Fabricius; contra de Prato malebat* ideoque benedici *uel* et ben. || se *P:* sibi *b* || a Deo *b:* abeo *P* || ei *P:* illi *b* 9 a Domino nomen Domini *b* 10 responsum est *b* 11 femoris *b* 14 Chorreus *Sigonius:* chorrens *P* (rrens *in rasura, sed prima m. ita scriptum*)*:* Chemoreus *b; LXX in Gen. 34, 2:* 'Εμμὼρ ὁ Εὐαῖος, ὁ ἄρχων τῆς γῆς *cf. tamen de Prato ad h. l.* 15 Sichem *b, at cf. LXX* 16 Simeon *edd.* 17 atq. *nos:* at *P,* ac *b* 18 ulti sunt *b* 19 est abducta *b* 20 Domino *b* || Bethel *Drusius:* Bethleem *Pb; cf. Genes. 35* || altare Domino *b*
23 octaginta *P* || diuitiis *b:* diuinitus *P* 24 chananeorum gentē *P* 25 miserendam *P* 26 originem *P:* origines *b*

Isaac uixerat, commorabatur. filii eius aliquando ab eo pascui
gratia cum gregibus secesserunt, Ioseph tamen et Beniamin par-
6 uus domi resederant. carus admodum Ioseph patri obque id
inuisus fratribus, simul quia frequentibus eius somniis maiorem
eum omnibus futurum portendi uidebatur. igitur ad inspiciendos
greges reuisendosque fratres a patre missus oportunus iniuriae
7 fuit. namque uiso fratre consilium necis eius ceperunt. sed
obsistente Ruben, cui a tanto facinore abhorrebat animus, in
lacum demissus: mox suadente Iuda deducti ad mitius consilium
negotiatoribus eum, qui tum Aegyptum petebant, uendiderunt.
atque ab his Petefrae, praeposito Pharaonis, traditus est.
11 Per idem tempus Iudas, Iacob filius, Sauam Chananaeam
in matrimonium assumpsit. ex qua tres filios sustulit, Her, Onan,
Selam. sed Her Thamar concubio sociatur. quo mortuo Onan fra-
tris uxorem accepit: qui, quia spermata in terram effunderet, ex-
2 tinctus a Deo refertur. tum Thamar meretricio habitu assumpto
3 socero mixta est, exque eo geminos edidit. in partu autem illo
mirabile fuit, quod cum prodeunti puero, ad dinoscendum qui
prius nasceretur, obstetrix manum eius cocco illigasset, reductus
in aluum matris puer posterior editus est. nomen infantibus
4 Fares et Zara inditum. at Ioseph, cum benigne a curatore regio,
qui eum pretio acceperat, haberetur domumque eius et familiam
procuraret, decorus ipse insigni specie uxoris domini oculos in se
conuerterat. cumque amore turpi deperiret, appetitum saepius
nec adquiescentem sibi falso scelere infamat, ac uiro queritur stu-
prum sibi intentatum. ita Ioseph in carcerem coniectus. erant in

2 Gen. 37. 12 Gen. 38. 20 Gen. 39. 26 Gen. 40.

1 aliquando *nos:* aliquanto *P,* aliquantum *b* 2 cum] oum *P* || secesserant *b* || et *P:* ac *b* 6 opportunus *b* 7 coeperunt *P* 11 petefre *P* Potifari *b; illud reponendum esse docuit de Prato coll. LXX atque Hieronymo in Quaestt. hebr. et August. in Quaestt. in Gen.* || praeposito coquorum Phar. *coni. de Prato cum LXX et Aug. Q. in Gen. 77* 12 Sauam *Drusius:* suam *Pb, cf. LXX et August. Q. 128 in Gen.* || chananeam *P* 13 *Ἤρ, Αὐνάν, Σηλώμ LXX* 14 concubio *P:* connubio b 15 quia spermata *b:* qui afer uasta *P* 16 a Domino *b* 17 illud *malebat de Prato, ac paulo post* prodeunte 20 posterior editus *Drusius:* postero die reductus *P,* postero die editus *b* 23 decorũs *P* 24 turpi *P:* ipsius *b* 26 est coniectus *b* || erant *P ead. m. ex* irati *corr.*

eadem custodia ministri regii duo: qui cum somnia sua ad Ioseph 5
retulissent, futura ex somnio coniectans, unum eorum poenas
capite luiturum, alium absoluendum pronuntiauit. atque ita ac-
cidit. igitur post biennium somnium regi obiectum est. quod cum 6
a prudentibus Aegyptiorum non posset absolui, minister regis ille
carcere exemptus regem admonet, Ioseph esse mirum somniorum
interpretem. ita Ioseph soluitur interpretatusque est regi som- 7
nium: septem annis proximis maximam frugum ubertatem futu-
ram, consequentibus inopiam. quo metu rex perculsus, uidens di-
uinum in Ioseph spiritum, rei eum annonariae praefecit, aequato
secum imperio. tum Ioseph abundantibus per totam Aegyptum 8
frumentis magnam copiam congessit: multiplicatisque horreis ad-
uersus futuram famem consuluerat. ea tempestate spes atque salus
Aegypti in illo sita erat. per idem tempus duos ex Asenet 9
filios genuit, Manassen et Ephraem: ipse autem, cum summam a
rege potestatem accepit, erat annorum xxx: nam a fratribus sep-
tem decem annos natus uenundatus est.

Interea rebus in Aegypto aduersus famem bene compositis, 12
orbem terrae grauis frumenti inopia quatiebat. qua necessitate
compulsus Iacob filios in Aegyptum misit, Beniamin tantum
secum domi retento. igitur Ioseph rerum potentem, penes quem 2
annonae arbitrium erat, fratres adeunt et more regio adorant. qui-
bus ille uisis callide agnitionem dissimulans, hostiliter eos uenisse
et subdole loca explorare arguebat. angebatur autem, quod Ben- 3
iamin fratrem non uidebat. res ergo in id deducitur, ut praesen-
tiam eius pollicerentur, nimirum ut ex eo quaereretur, an isti ex-
plorandi causa Aegyptum intrassent. ad promissi autem fidem
Symeon obses traditur: ipsis frumentum gratis datum. rursum
igitur reuertentes Beniamin, ut conuenerat, deduxerunt. tum se 4
cognoscendum Ioseph fratribus praebuit, non sine pudore male
merentium. ita eos oneratos frumento multisque donatos domum

3 Gen. 41. 19 Gen. 42. 28 Gen. 43—45.

1 regii *nos:* regio *P*, regis *b* 2 peonas *P* 13 consulerat *P* 14 erat *b:* est *P* || tempus *P:* tempus vero *b* || Asenec *Pb* 15 Manassem *b* || effrem *Pb* 16 septemdecim *b* 21 Ioseph *Pb: casu excidit in edd. plerisque* 23 agnicionem *P* 25 deducitur *P:* deducta *b* 28 Simeon *edd.*

remisit, praemonens quinque adhuc annos famem futuram: cum
5 patre atque omni progenie et familia commigrarent. ita Iacob in
Aegyptum descendit, Aegyptiis admodum laetantibus, gaudente
rege, benigne a filio susceptus. id gestum anno aetatis Iacob cen-
tesimo et trigesimo, a diluuio autem anno MCCC et LX. ceterum
ab eo tempore, quo Abraham in terra Chananaeorum consedit, in
6 id, quo Iacob Aegyptum ingressus est, referuntur anni CCXV. igi-
tur Iacob septimo et decimo anno, quam in Aegypto aduenerat,
urgente morbo Ioseph filium obtestatur, corpus sepulchro red-
7 deret. tum Ioseph benedicendos filios suos obtulit, quibus bene-
dictis, cum tamen benedictionis merito maiori minorem praepo-
suisset, filios omnes benedictione lustrauit. decessit autem annos
natus CXLVII. funus magnifice curatum: corpus in sepulchro pa-
8 trum Ioseph condidit. fratres post patris obitum pro conscientia
pauentes benigne habuit. decessit autem Ioseph ipse aetatis anno
decimo et centesimo.

13 Igitur Hebraei, qui in Aegyptum deuenerant, incredibile
memoratu est quam cito numero aucti sint multiplicataque pro-
2 genie Aegyptum repleuerint. sed defuncto rege, qui eos ob merita
Ioseph benigne fouebat, succedentium regum imperio deprime-
bantur. nam et opus durum aedificandarum ciuitatium eis impo-
situm, et quia iam multitudo abundans metuebatur, ne quando-
que libertatem armis uindicarent, paruulos recens editos aquis
3 mergere edicto regio cogebantur. nec dissimulari cruentum im-
perium licebat. qua tempestate filia Pharaonis infantem in flu-
mine repertum nutriendum pro filio curauit: nomen puero Moyses
4 dedit. Moyses hic, cum uiriles annos ageret, conspicatur Hebraeum
ab Aegyptio pulsari: quo permotus dolore, fratrem ab iniuria uin-

2 Gen. 46. 47. 7 Gen. 48. 17 Exod. 1. 25 Exod. 2.

1 annos *b: om. P* 2 et *P: ac b* || ad se commigrarent *b* || ita *P*: Igitur *b* 5 annos m̃i ccc *P erasa* c *post* ccc || LX *Giselinus:* .XL. *P* 6 chananeorum *P* 7 id quod *Pb* 8 septimo decimo *Sigonius* || quam in *de Prato:* quam (*vel* quain) *P* || Aegyptum *Sigonius* 9 sepulchro suo *b* 10 benedicendos *P:* patri benedicendos *b* 13 patrum *P:* maiorum *b* 17 Hebraei igitur *b* || aegypto *P* || incredibili *P* 19 merito *P,* meritum *b* 21 ciuitatium *P:* ciuitatum *b* 27 conspicatus *b* 28 quo *P: om. b*

dicans, Aegyptium calce perculsum interemit. mox supplicium e 5
facto metuens in terram Madian profugit: et apud Iothor sacer-
dotem regionis illius diuersatus filiam eius Sepphoram in matri-
monium accepit exque ea duos filios Gersam et Eliezer sustulit.
hoc tractu temporum Iob fuit, lege naturae et agnitionem Dei et 6
omnem iustitiam complexus, praediues opibus atque eo illustrior,
quod his neque integris corruptus neque amissis deprauatus est. 7
nam cum per diabolum exutus bonis, filiis etiam esset orbatus, ad
extremum diris ulceribus affectus, non potuit uinci, ut prae dolo-
ris impatientia aliqua in parte peccaret. mercedem denique diuini 8
testimonii consecutus, sanitati redditus omnia quae amiserat in
duplum recepit.

At Hebraei multiplicato seruitutis malo pressi, querelis in 14
caelum conuersis, spem auxilii a Deo expectabant. tum Moysi
pascenti oues repente rubus ardere uisa, flammis tamen, quod erat
mirabilius, innoxiis. qua nouitate obstupefactus rubo propius ac- 2
cessit, statimque ad eum istius modi fere uerbis Deus locutus est:
Dominum se esse Abraham, Isaac et Iacob, quorum progeniem,
Aegyptiorum dominatione depressam, ereptam malis cupiat: iret
ergo ad regem Aegypti ducemque se populi in libertatem resti-
tuendi praestaret. cunctantem potestate confirmat, uirtutem ei
signorum faciendorum impertiens. ita Moyses in Aegyptum pro- 3
fectus, signis prius apud suos editis, assumpto fratre Aaron regem
adiit: missum se a Deo prodit uerbisque se Dei dicere, populum
Hebraeum uti dimitteret. at ille negans se Dominum nosse parere
imperio abnuebat. cumque Moyses in testimonium mandatorum 4
Dei ex uirga draconem fecisset, mox aquas omnes in sanguinem
conuertisset totamque terram ranis opplesset, facientibus similia
Chaldaeis, magicas esse artes, quaecumque per Moysen fierent,
potius quam Dei uirtutem pronuntiabat, donec superductis scini-

14 Exod. 3. 21 Exod. 4. 24 Exod. 5. 25 Exod. 6—8.

2 Madiam *de Prato cum LXX* || iothor *P*, *ut uoluit Drusius:* Iethor *b* 4 Gersam *de Prato:* gersan *P*, Gersom *b* || Elieser *b* 5 lege *P*, *ut coni. Vonck:* legem *b* 9 prae doloris *b:* predoris *P* 14 conuersis *Vonck:* conuersi *Pb* 18 Deum *Drusius coll. Exod. 3, 6* 19 dominatione̅ *P* || iret ergo *P:* iter ergo susciperet *b* 21 potestate̅ *P* 30 scyniphibus (*ex Graeco σκνίψ*) *P*, cyniphibus *b*, ciniphibus *uulgo*

phibus terra oppleta est, Chaldaeis fatentibus maiestate diuina ista
5 fieri. tum rex malo coactus, aduocato ad se Moyse et Aaron, dat
populo discedendi potestatem, modo ut superductam cladem auer-
6 terent. sed ubi clades exempta est, impotens sui animus, in se
reuersus, exire, ut conuenerat, Israelitas non patiebatur. ad
extremum decem plagis corporis et regni sui contusus et euic-
tus est.

15 Sed pridie quam Aegypto populus egressus est, mandatis Dei
instruitur, rudis adhuc temporum, mensem illum, qui tunc erat,
primum omnium mensium esse cognosceret: sacrificium autem
diei illius in sollemnitatem consequentium saeculorum ita esse
celebrandum, ut quarta decima die mensis agnus inmaculatus, anni-
culus, uictima caederetur, eiusdem sanguine postes illinirentur:
carnem penitus exedendam, os autem non conterendum: septem
diebus fermento abstinerent, azymis uterentur, ritumque hunc
2 posteris traderent. ita populus egressus diues et suis copiis et
Aegypti spoliis cumulatior: cuius numerus ex quinque et septua-
ginta Hebraeis, qui primi in Aegyptum descenderant, ad milia
uirorum sescenta peruenerat... ab eo autem, quo primum Abraham
terram Chananaeorum accesserat, anno trigesimo et quadringen-
tesimo, a diluuio autem mille quingentis quinque et septuaginta.
3 igitur propere egressis columna nubis interdiu, noctu columna
ignis praeferebatur. sed cum ob interiectum sinum rubri maris
praeter terram Phylistiim uia duceret, ne postea Hebraeis eremum
aspernantibus redeundi in Aegyptum continentibus terris noto
itinere facultas panderetur, nutu Dei auersi in rubrum mare illati
4 sunt castraque ibi cunctantes constituerunt. quod ubi regi nuntia-

4 Exod. 9—11 7 Exod. 12 sq. 19 Exod. 12. 23 Exod. 14.

1 fatentibus *b*: facientibus *P* 2 moysen *P* 3 populū *P* 5 israhe-litas *P* 8 pridie *de Prato*: pridem *P*, prius *b* || est egressus *b* 9 Domini *b* 11 solennitatem *b* 16 dives et *P*: et *om.* *b* || et] ex *P* 18 primi in *scripsi*: primum *Pb* 19 sexcenta *b* || peruenerat *Pb*: peruenerant *edd. priores pleraeque* || ab eo autem] *nisi malis Vorstium secutus* ab eo tempore *scribere, uerum de Prato uidisse existimandus est, qui hic enuntiatum intercidisse statuit, quod sic explere conatus est*: peruenerat [id factum post annos ccv ab eo tempore quo Jacob in Aegyptum peruenerat:] ab eo autem *etc.* 24 Philistiim *de Prato* (*secundum Graecum* Φυλιστιείμ), phylistim *P*, Philistim *b* || heremum *P*

tum est, Hebraeum populum uiae errore in obiectum mare deue-
nisse, nullum ei esse exitum obsistente elemento, furens animi, quo-
niam angebatur, tot hominum milia regno suo et potestati decedere,
exercitum propere educit. iamque eminus arma signaque et pro- 5
tentae patentibus late campis acies uisebantur, cum Hebraeis metu
trepidis et caelum aspectantibus Moyses a Deo monitus percussum
uirga mare discidit. ita populo, cedentibus in latera aquis, uelut 6
in continenti iter peruium fuit. nec cunctatus rex Aegyptius ceden-
tes insequi mare, qua patebat, ingressus: mox coëuntibus aquis
cum omni exercitu deletus est.

Tunc Moyses incolumitate suorum, exitio hostium uirtute **16**
exultans canticum Deo cecinit, idemque omnis turba uirilis ac
muliebris sexus fecit. sed ingressos eremum, cum iam per tri- 2
duum iter agerent, aquae penuria urgebat, repertaque ob amaritudi-
nem usui non erat. ac tum primum impatientis populi contumacia 3
apparuit iamque in Moysen ferebatur, cum edoctus a Deo lignum
aquis intulit, cuius haec uis fuit, ut dulcem saporem fluentis red-
deret. exin promotum agmen apud Elim duodecim fontibus aqua- 4
rum et septuaginta arboribus palmarum repertis consedit. rursum
populus famem conquerens Moysen increpabat, Aegypti seruitium
cum saturitate uentris desiderans: tum grex coturnicum superne
missus castra oppleuit. postero autem die animaduertunt qui extra 5
castra processerant, paruis quibusdam siliquis oppletum solum:
quarum species in modum coriandri seminis glaciali albitudine
erat, ut crebro hibernis mensibus superductis pruinis tegi terram 6
uidemus. tum per Moysen populus admonetur, panem hunc eis
munere missum Dei: unumquemque in id paratis uasculis tantum

11 Exod. 15. 19 Exod. 16.

2 *fort.* nec ullum 3 quoniam *scripsi:* quo *Pb* (*pro* quō), quod *de Prato* 4 excercitum *P, item v. 10* excercitu 7 *verba* uelut — aegyptius *P in litura scripta habet, sed prima manu* 11 incolumitate suorum, exitio hostium *b*: incolumitate exitium hostium *P*, *an* ob incolumitatem suorum et exitium h.? || uirtute *P:* uirtuteque *b*, uirtuteque Dei *Sigonius* 12 Domino *b* 13 mulieris *P* || ingressus *P*, *em. Sigonius* || heremum *P* 15 impatentis (*non* impatientis) *P*, impotentis *b* || contumatia *P* 19 arborum *Pb*, *em. Sigonius*; *cf. 1, 27, 3* oliuarum arbores exustae 21 tum rex coturnuscum *P*, *em. in b* 24 albedine *b* 26 pannem *P*

usurpare debere, quantum in diem unum pro numero singulis sa-
tis esset: sexto tamen die, quia sabbato colligi non liceret, duplum
7 praesumerent. uerum populus, ut semper parum dicto audiens,
more humani ingenii non refrenauit cupiditatem, ex reconditis in
posterum quoque diem consulens. sed reposita foetore diro in uer-
8 mes efferuescebant, cum die sexto in sabbatum reseruata integra
permanerent. hoc Hebraei per XL annos cibo usi, cuius sapor
melli proximus: nomen manna traditur. in testimonium autem
diuini muneris reseruasse Moyses gomor plenum in uase aureo
dicitur.

17 Inde progressus populus, cum aquae penuria temptaretur,
aegre ab exitio ducis temperabat. tum Moyses mandante Domino
apud locum, cui Choreb nomen est, uirga petram percutiens large
2 aquae copiam fecit. sed ubi Raphidin peruentum, Amalecitae po-
pulum incursionibus uastabant. Moyses suis in proelium eductis,
cum Iesum bellantibus praefecisset, assumpto Aaron et Vr specta-
tor pugnae futurus, simul precandi Dominum gratia, montem con-
scendit. sed cum dubio euentu acies concurrissent, Moysi precibus
3 uictor Iesus hostes in noctem cecidit. per idem tempus Iothor,
Moysi socer, cum filia Sepphora, quae Moysi nupta, proficiscente in
Aegyptum uiro, domi resederat, liberisque eius, cognitis rebus
4 quae per Moysen gerebantur, ad eum uenit. huius consilio Moyses
ordines populi distribuit: tribunos centurionesque et decuriones
praeficiens necessarium disciplinae ritum posteris tradidit: Iothor
5 in patriam regressus. exin ad Sinam montem peruentum. ibi
Moyses a Domino monetur, populus ut sanctificaretur, auditurus
Dei uoces: idque sollicite curatum. sed ubi Deus monti institit,
ualidis tubarum clangoribus aër quatiebatur, crassaeque nubes
6 crebris cum fulminibus aduoluebantur. sed Moyses et Aaron in

11 Exod. 17. 19 Exod. 18. 25 Exod. 19.

1 pro numero domesticorum (*uel* familiae) *malebat de Prato* 5 fetore *P* 7 cibo sunt usi *b* || cuius *b*: cū *P* (*pro* cui', *ut* cuius *semper scriptum est)* 8 tradit *P* 9 diuini *b*: diluuii *P* 12 teperabat *P* 13 Choreb *Exod. 17, 6*: chreph *P*, Oreb *b* 14 amalechitae *Pb* 15 uexabant *malebat Sigonius* 16 Ὧρ *LXX* 19 hiesus *P* 19 *et* 24 Jethro *b* 23 distribuit et *malebat de Prato (ad 1, 25 pag. 41)* 25 synam *P* 26 sanctificaret *P* 29 fluminibus *P*

montis cacumine Dominum propter, populus circa ima montis con-
stitit. ita lex lata multiplex et copiosa Dei uerbis, et saepe repe-
tita: cuius si quis erit curiosior, fontem ipsum adeat, nos eam
breuiter perstringimus. Non erunt, inquit, tibi dii alieni praeter 7
me: non facies tibi idolum: non sumes nomen Dei tui in uanum:
sabbato nullum opus facies: honorifica patrem tuum et matrem
tuam: *non occides*: non moechaberis: non furtum facies: non fal-
sum testimonium dices aduersus proximum tuum: non concu-
pisces quicquam proximi tui.

His a Deo dictis, cum tubae circumstreperent, lampades in- 18
ardescerent, montem fumus obtegeret, populus prae timore inhor-
ruit, uerba Dei non sustinens: poposcitque a Moyse, ut ipsi tantum
loqueretur Deus atque ita audita ad populum referret. edicta au- 2
tem Dei ad Moysen istius modi sunt: Hebraeus puer pecunia
emptus sex annis seruiet, post haec liber erit: sponte autem per-
manenti in seruitute auris forabitur. qui hominem occiderit, capite
poenas luet: qui imprudens, rite exul erit. qui patrem matremue
pulsauerit conuiciumue eis dixerit, capitali supplicio afficitor. si 3
quis Hebraeum subreptum uendiderit, morti dabitur. si quis ser-
uum proprium seruamue percusserit exque eo ictu obierit, reus in
iudicio fiet. si quis partum non deformatum mulieri excusserit...
neci dabitur. si quis seruo oculum aut dentem extorserit, seruus
uindicta liberabitur. taurus si hominem occiderit, lapidabitur: si 4
dominus sciens bestiae uitium non consuluerit, et ipse lapidabitur,
aut pretio se redimat, in quantum accusator poposcerit. si seruum
taurus occiderit, in triginta didrachmis pecunia domino numera-
bitur. si quis defossum lacum non cooperuerit pecusque in lacum 5

2 Exod. 20. 14 Exod. 21.

4 Dei alieni *b* 5 sūmes *P* 7 non occides *om. P* 13 Dominus *b* 16 qui prudens hominem *Sigonius* 18 conuiciumque *Pb*, *em. de Prato* || afficitur *P* 20 isque *malebat Vonck* || in *om. b* 21 excusserit] *Exod. 21, 22: Ἐὰν δὲ μάχωνται δύο ἄνδρες καὶ πατάξωσι γυναῖκα ἐν γαστρὶ ἔχουσαν, καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον, ἐπιζήμιον ζημιωθήσεται· καθότι ἂν ἐπιβάλῃ ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικός, δώσει μετὰ ἀξιώματος. ἐὰν δὲ ἐξεικονισμένον ᾖ, δώσει ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς. Suppleuit de Prato secundum Drusium:* si quis partum non deformatum mulieri excusserit, [multam pendet; si deformatum] neci dabitur. 26 dragmis *P*, *em. Drusius ex LXX Exod. 21, 32*

ualeret. sed cum mandata Dei relaturus esset, uultum uelamento
obtexit, atque ita ad populum uerbis Dei locutus est. hoc in loco
tabernaculum interiorumque eius aedificatio referetur. quo con-
10 summato nubes superne decidit atque ita tabernaculum obumbra-
uit, ut ipsum Moysen aditu excluderet. haec fere duobus libris,
Genesi atque Exodo, continentur.

20 Exin Leuiticus liber sequitur, in quo litandi praecepta tradun-
tur, mandata etiam latae superius legi adduntur, plena omnia sacer-
dotalibus institutis. quae si quis cognoscere uolet, perfectius inde
capiet. nos enim suscepti operis modum custodientes solam histo-
2 riam persequimur. Igitur Leui tribu in sacerdotium segregata re-
3 liquae tribus dinumeratae repertaque hominum $\overline{\text{DC}}$ et $\overline{\text{III}}$ D. cum
ergo populus mannae cibo, ut supra retulimus, uteretur, tot tan-
tisque beneficiis Dei, ut semper, ingratus uiles, quibus in Aegypto
4 assueuerat, desiderabat. tum Deus inmensam copiam coturni-
cum castris intulit: quas cum auide diriperent, primoribus labiis
admotis carnibus interibant. magnaque eo die in castris clades fuit,
adeo ut $\overline{\text{XX}}$ et $\overline{\text{III}}$ virorum perisse tradantur. ita populus eo, quem
5 desiderabat, cibo punitus est. inde promotum agmen et in Faran
uentum est: edoctusque a Deo Moyses, uicinam esse terram, cuius
possessionem eis promiserat Deus, exploratoribus in eam missis
renuntiatur, felicem omni copia esse regionem, sed gentes ualidas
6 et munita ingentibus muris oppida. quod ubi populo compertum,
magna mentes omnium formido incesserat: eoque mali uentum,

11 Num. 1 sqq. 14 Num. 11. 17 Num. 12, sq. 22 Num. 14.

2 Domini *b* 3 tabernaculū *P:* tabernaculi *b* || referetur *P:* refertur *b, quo recepto* hoc in loco *interpretantur 'scilicet ab Exodi cap. 35 usque ad finem libri'. Quodsi codicis scriptura uera est, adnotationem Seueri de re habemus, quam exsecuturus erat, sed incertum qua causa praetermisit* 8 legi *Vonck:* legis *Pb* 10 hystoriam *P* 11 persequimur] *sic P, non* prosequimur, *ut ait de Prato* 12 .$\overline{\text{DC}}$. et .$\overline{\text{III}}$. .D. *P,* DC et III M *b; nos scripsimus* $\overline{\text{III}}$ *addito signo millenario, ut iam sit numerus hominum 603,500; in quarto libro Pentateuchi (Num. 1, 46) numerus est 603 milia et 550* 15 desiderabat *P* (*sc.* cibos): dapes desiderabat *b* || Dominus *b, item u. 21* 17 clades in castris *b* 18 .$\overline{\text{XX}}$. et .$\overline{\text{III}}$. uirorum *P:* XX et III virorum millia *b* || perisse traduntur *P,* periisse tradantur *b* 19 desiderauerat *de Prato* 20 a Domino *b* 21 ei *malebat de Prato*

ut spreto Moysi imperio ducem sibi constituere pararent, cuius
ductu in Aegyptum reuerterentur. tum Iesus et Chaleb, qui inter 7
exploratores terrae fuerant, conscissis uestibus flentes populum
obtestantur, ne exploratoribus credant, formidolosa referentibus:
se quoque una cum his fuisse, nihil metuendum in solo illo rep-
perisse: promissis illos Dei confidere oportere, hostes praedae po- 8
tius quam exitio fore. sed gens indomita, sanis consiliis male re-
nitens, in perniciem eorum ferebatur. quis rebus commotus Deus
partem populi hostibus caedendam obiecit, exploratoribus inter-
fectis ad uulgi formidinem.

Secuta est eorum contumacia, qui se Dathan et Abiron du- **21**
cibus aduersum Moysen et Aaron erigere conati sunt: sed eos uiuos
hiatu suo terra obsorbuit. nec multo post totius populi in Moysen 2
et Aaron orta seditio est, adeo ut tabernaculum, quod erat nefas
ni sacerdotibus introire, irrumperent. tum uero cateruatim in eos
grassata mors est: momentoque omnes interissent, nisi Moysi pre-
cibus placatus Dominus cladem auertisset. numerus tamen per-
emptorum septingenti et XIIII milia fuit. nec multo post ob aquae 3
penuriam, ut iam saepius, populi exorta seditio est. tum Moyses
a Deo monitus, ut petram uirga feriret, familiari sibi experimento,
siquidem id iam ante fecisset, semel atque iterum petram percus-
sit, atque ita aqua effluxit. in quo quidem notatus a Deo Moyses
refertur, quod per diffidentiam non nisi iterato ictu aquam edu-
xerit: denique ob hoc peccatum promissam sibi terram non in-
gressus est, sicut inferius ostendam. igitur Moyses ex eo loco pro- 4
mouens, cum praeter Edom agmen ducere pararet, missis ad re-
gem legatis transeundi copiam poposcit, ob ius sanguinis bello abs-
tinendum ratus: etenim gens illa Esau progenies erat. sed rex
supplices aspernatus transitum negauit, paratus armis contendere.

11 Num. 16 sq. 13 Num. 20.

1 spreto *b:* exp̄to *P* 2 Tunc *b* 5 unā *P* || nibil *P* || reperisse *b* 8 in perniciem suam *Drusius et de Prato; at refertur* eorum *ad Jesum et Chalebum, u. Num. 14, 10* || queis rebus commotus Dominus *b* 9 obiecit. Exploratoribus *b et edd. priores; uerborum distinctionem emendauit de Prato* 11 contumatia *P* || Abirom *Drusius* 13 obsorbuit *P:* absorbuit *b* 15 ni *P:* nisi *b* 18 .DCC. et .XIIII. milia *P* 19 Tunc Moises a Domino *b* 20 familiare *P* 22 a Domino *b* 26 ducere *de Prato:* educere *Pb*

5 tum Moyses in Or montem iter conuertit, uetita uia abstinens, ne
quam inter consanguineos causam belli praeberet. in eoque cursu
regem gentis Chananaeorum deleuit. Seon quoque regem Amor-
raeorum perculit omnibusque eorum oppidis potitus est: Basan
etiam et Balac reges deuicit. castra super Iordanem haud longe
ab Iericho molitus est. tum aduersus Madianitas certatum uicti-
6 que et subacti sunt. Moyses mortuus est, cum XL in deserto annos
populo praefuisset. ceterum Hebraei ob hanc causam tanto tem-
pore in eremo fuisse traduntur, donec omnes, qui uerbis Dei non
crediderant, interirent. excepto enim Iesu et Chaleb nemo ultra
7 XX annos natus, Aegypto profectus, Iordanem transiit. ipse
Moyses ut terram promissam uideret tantum nec contingeret, pec-
cato eius adscribitur, quod eo tempore, quo saxum ferire et aquam
producere praeceptus est, post tot uirtutum suarum experimenta
8 dubitauerit. decessit autem anno aetatis uigesimo et centesimo. de
sepulchri loco parum compertum.

22 Moyse mortuo summa rerum penes Iesum Naue filium erat:
etenim illum sibi Moyses successorem constituerat, uirum uirtu-
2 tibus sui simillimum. principio autem suscepti imperii dimissis
per castra nuntiis populum certiorem facit frumentum uti para-
3 rent, triduoque proximo iter pronuntiat. sed Iordanis flumen uali-
dissimum transitum prohibebat, quia neque nauium copia pro
tempore erat neque uadari fluuius poterat, qui tum pleno alueo
ferebatur. igitur arcam praeferri a sacerdotibus eosdemque aduerso
flumine consistere iubet, quo facto incisus Iordanis traditur: ita
4 per siccum copiae traductae. erat in his locis oppidum nomine
Iericho, muris ualidissimis munitum neque expugnationi neque

2 Num. 21 et Deut. 3, 20. 3 Num. 22 sqq. 7 Num. 31. Deut. 34. 11 Deut. 32. 17 Jos. 1. 24 Jos. 3.

1 in Hor m. *Drusius* || ne quam *b*: nequaquā *P* 2 in eoque *de Prato:* in eo quoque *Pb* 3 amorreorum *Pb* 4 omnibusque *Vonck:* omniumque *Pb* 5 etiam *Pb:* quoque *edd. pleraeque* || castra *P:* et castra *b* 6 iericho *P*, *sed infra c. 22* hiericho || Tunc *b* 9 heremo *P* 13 asscribitur *P* 15 de sepulchri loco *b:* depulchro loco *P* 17 Moyses *P ante rasuram* || Naue] *Ναυῆ in LXX corruptum esse ex Ναυν notauit Drusius* 19 sui simillimum *Sigonius:* suis simillimum *Pb* 21 flumen uadosissimum *malebat de Prato* 26 erant *P* 27 Hiericho *Pb*

obsidioni facile. sed Iesus Deo fretus, non armis aut uiribus urbem
aggressus, ferri arcam Dei circa muros iubet sacerdotesque prae-
ire arcam et tuba canere. sed cum arca septies circumacta esset,
muri ac turres conciderunt, direptum oppidum atque incensum.
tum Iesus Deum traditur . . . inde aduersus Geth ductus exercitus, 5
locatisque a tergo urbis insidiis, Iesus metum simulans, terga
hosti dedit. quo uiso qui in oppido erant patentibus portis ceden-
tibus instare. ita hi, qui in insidiis fuerant, uacuam urbem cepere,
caesique omnes absque ullius effugio: rex captus summoque sup-
plicio affectus.

Quod ubi uicinarum gentium regibus compertum est, in **23**
bellum conspirant Hebraeos armis depellere. uerum Gabaonitae,
gens ualida ex urbe opulenta, ultro se Hebraeis dediderunt, iussa
facturos pollicentes, receptique in fidem: ut ligna et aquam con-
ueherent imperatum. sed regibus proximarum urbium deditio eo- **2**
rum iras conciuerat. itaque admotis copiis oppidum eorum Ga-
baoth nomine obsidione circumsistunt. igitur oppidani, artis rebus
suis, nuntios ad Iesum mittunt, obsessis uti succurreret. ita ille **3**
maturato itinere inopinantibus superuenit caesaque ad internecio-
nem multa hostium milia. cum dies caedentes deficeret noxque uictis
futura praesidio uideretur, merito fidei dux Hebraeus noctem auer-
tit, dies perseuerauit: ita nullum hostibus effugium fuit. quinque
reges capti interfecti sunt. eodem impetu uicinae quoque urbes
imperio adiectae regesque earum perempti. uerum quia omnia haec **4**
in ordinem persequi non fuit consilium, dum breuitati studemus,

1 Jos. 6. 5 Jos. 8. 11 Jos. 9. 16 Jos. 10. 23 Jos. 11. 24 Jos. 12.

1 facilis *Pb* || Domino *b* 3 circumacta *P*: circumlata *b* 4 turres *Pb*: turris *edd. multae uitiose* 5 Dominum *b* || traditur] *supplet Galesinius ex Josuae cap. 6, 26*: Tum Jesus Dominum traditur allocutus, iis male precando, qui Hierichon oppidum ope diuina disturbatum instaurare aggrederentur. || Geth *Pb*: Gai *de Prato (praeeunte Drusio) cum graecis Bibliis et Hieronymo de locis Palestinae* || excercitus *P* 12 '*mallem tantum uel* in bellum conspirant *uel* conspirant H. armis depellere' de Prato; *cf. II, 11, 4* 13 dediderunt *Galesinius*: dederunt *Pb* 14 *malim* receptisque in fidem .. imperatum 16 Gabaoth *Pb*: Gabaon *Drusius* 17 artis *P* : arctis *b* 18 nuntiiss *(sic) P* || succurret *P* 19 interneccionem | ulta *P*

id modo annotandum curauimus, xx et nouem regna imperio
Hebraeorum subiecta: quorum terra per undecim tribus uiritim
distributa est. Leuitis enim in sacerdotium assumptis nulla portio
5 data, quo liberius seruirent Deo. equidem hoc exemplum non ta-
citus praeterierim, legendumque ministris ecclesiarum libenter
ingesserim. etenim praecepti huius non solum immemores, sed
etiam ignari mihi uidentur: tanta hoc tempore animos eorum ha-
bendi cupido ueluti tabes incessit. inhiant possessionibus, praedia
excolunt, auro incubant, emunt uenduntque, quaestui per omnia
6 student. at si qui melioris propositi uidentur, neque possidentes
neque negotiantes, quod est multo turpius, sedentes munera expec-
tant, atque omne uitae decus mercede corruptum habent, dum
7 quasi uenalem praeferunt sanctitatem. sed longius quam uolui
egressus sum, dum me temporum nostrorum piget taedetque: ad
inceptum redeo. igitur, ut supra dixi, diuiso per tribus captiuo
solo, pace summa Hebraei perfruebantur, finitimis bello territis
8 tot uictoriis nobiles armis temptare. eodem tractu Iesus mortuus
est, anno aetatis decimo et centesimo. de imperii autem eius tem-
pore parum definio: frequens tamen opinio est, xx et vii annis
eum Hebraeis praefuisse. quod si ita est, a mundi exordio in ex-
cessum eius anni sunt $\overline{\text{III}}$ D CCC LXXX et IIII.

24 Iesu mortuo populus sine duce agebat. sed cum aduersus Cha-
nanaeos bellandum esset, dux belli Iudas assumptus est. huius
ductu res prospere gestae: domi militiaeque summum otium:
populus subactis aut per deditionem acceptis gentibus imperitabat.
2 inde, ut semper fieri secundis rebus solet, morum disciplinaeque
immemor matrimonia ex uictis assumere paulatimque externos
mores trahere ac mox profano ritu idolis sacrificare occepit: adeo

3 Jos. 13. sqq. 15 Jos. 23. 24. 22 Jud. 1.

1 xxxi *Sigonius coll. Jos. 12, 24.* 2 terra per undecim tribus uiritim *b:* trib; per undecim tribus uirtutem *P; uerum erat* per xii tribus, *sed uidetur error ipsius Seueri* 6 immoemores *P* 7 labendi *P* 15 incoeptum *Pb* 17 armis nemine audente tentare *b ex interpolatione* || tractu temporis *malebat de Prato,* temporum tractu *Vonck coll. I, 13. II, 5. 9. 12. 33.* 21 $\overline{\text{III}}$ *P, ut coni. Giselinus:* M *b* 22 chananeos *P* 23 Juda *coni. Drusius, quoniam de tribu sermo est* 25 populus aut subactis *b* 27 assumere *b:* assumpsere *P*

cuncta cum externis societas perniciosa est. quae Deus longo ante
prospiciens salubri Hebraeos responso instruxerat, deuictas gentes
ut internecioni darent. sed plebs cupida dominandi imperare vic-
tis cum pernicie malebat. igitur cum relicto Deo idola colerent, 3
destituti diuino auxilio, a rege Mesopotamiae euicti et subacti
VIII annis captiuitatem pependerunt, donec Gothoniel duce in li-
bertatem restituti per quinquaginta annos rerum potiti sunt. rur- 4
sumque corrupti longae pacis malo idolis litauerunt. moxque ade-
rat poena peccantibus: ab Eglom rege Moabitarum deuicti duo-
deuiginti annis seruierunt, donec instinctu Dei Aod regem hostium
dolo interemit contractoque tumultuario exercitu libertatem armis
uindicauit. idem per LXXX annos in pace Hebraeis praefuit. huic
Semigar successit: isque aduersus Allophylos congressus secun-
dum euentu proelium fecit. rursumque Hebraeos sectantes idola 5
rex Chananaeorum Iabin nomine subiugauit grauissimamque in
eos per XX annos dominationem exercuit, donec pristinum Deb-
bora mulier statum reddidit. adeo nihil spei in eorum ducibus
erat, ut muliebri auxilio defenderentur. quamquam haec in typum
ecclesiae [forma] praemissa sit, cuius auxilio captiuitas depulsa
est. sub hac duce uel iudice XL annis Hebraei fuerunt. rursumque 6
ob peccata Madianitis traditi duro imperio habebantur, afflictique
malo seruitutis diuinum auxilium implorauerunt. ita semper in
secundis rebus immemores caelestium beneficiorum idolis suppli-
cabant, in aduersis Deo. unde cum reputare in animo soleo, po- 7
pulum tot beneficiis Dei obligatum, tot cladibus cum peccaret
coercitum, expertumque et misericordiam et seueritatem Dei ne-
quaquam emendatum, et cum semper ueniam erroris acciperet,
semper peccasse post ueniam, nihil mirum uideri potest Christum

4 Jud. 3. 14 Jud. 4 sq. 20 Jud. 5.

1 pernitiosa *P, item u. 4* pernitie || longo *P*: longe *b* 3 internetioni *P* 5 *malim* Mesopotamiae uicti 6 VIII *Vorstius (cf. Jud. 3, 8)*: VII *Pb* || libertate *P* 7 quadraginta *Judicum 3, 11, cf. de Prato ad h. l.* 9 Eglom *Vorstius*: eglo *P* (ab Eglo enim rege *b*) 10 intinctu *P* || Aod Drusius: Adon *Pb* 11 exercitui *P* 13 Samegar *LXX et August. Quaest. 25 in lib. Jud.* || isque *P* (*corr. 1 m. ex* icque): hicque *b* || aduersum *P corr.* || allofilos *P* || secundo euentu *Drusius* 19 forma *J. C. Hofmeisterus (in ed. Tiguri 1708) glossema esse uidit* || est depulsa *b* 23 coelestium *b* 25 Deo *malebat de Prato*

ab his non receptum, cum iam inde ab initio totiens in Domino rebelles deprehendantur: magisque mirum est, illis semper peccantibus numquam Dei, si quando eum implorauerunt, defuisse clementiam.

25 Igitur cum eis, ut supra retulimus, Madianitae dominaren-
tur, conuersi ad Dominum, misericordiam solitam flagitantes,
2 impetrauerunt. erat in Hebraeis Gedeon quidam nomine, uir iustus
et carus Deo acceptusque. huic angelus de campo messis domum
reuertenti astitit et 'Dominus' inquit 'tecum, potens in uirtute'.
3 at ille uoce humili non esse in se Deum ingemescebat, siquidem
quod populum captiuitas premeret, uirtutumque Domini, qui eos
4 de terra Aegypti eduxerat, flens recordabatur. tum angelus 'uade'
inquit 'in hoc spiritu, quo locutus es, et populum de captiui-
tate eripe.' ille uero abnuere se infractis suorum uiribus, cum
ipse minimus esset, tantum onus suscipere. perstare angelus, ne
5 dubitaret posse fieri, quae Deus loquebatur. perfecto sacrificio
dirutaque ara, quam Baalis idolo Madianitae sacrauerant, ad suos
profectus castra castris hostium contulit. sed Madianitis etiam
gens Amalech se coniunxerat: Gedeon uero non amplius quam ad
6 triginta et II milia exercitum parauerat. sed priusquam confli-
geret, Deus ad eum locutus est, nimiam esse hanc multitudinem,
quam in proelium uellet educere: Hebraeos pro solita perfidia
euentum pugnae non Deo, sed uirtuti suae daturos: itaque daret
uolentibus discedendi potestatem. quod ubi populo diuulgatum,
XX et II a castris recesserunt. sed ex decem milibus, quae rese-
7 derant, admonitus a Deo non amplius quam trecentos tenuit: reli-
quos ab armis dimisit. ita media uigilia castra hostium ingressus,
iussis omnibus tuba canere, magnum terrorem iniecit: neque cui-
quam resistendi animus fuit: turpi fuga quo quisque potuit dilapsi.

19 Jud. 7.

1 non esse receptum *b* || toties *b* || in Dominum *Vorstius* 8 Domino *b* 9 et *addidit Vorstius* || inquid *P* 10 Dominum ingemiscebat *b* || siquidem populum *Giselinus* 14 abnuere in se *Hornius; si quid mutandum, potius* se *delendum uidetur* 15 perstare *P:* perstare contra *b* 16 Dominus *b* || perfecto *P:* perfecto igitur *b* 17 bachili *P corr. in* bachali 18 perfectus *P* 19 Amalec *Drusius* 20 II milia] II *P* 22 pręlio *P* || solitã *P* 26 a Domino *b* 29 quisque *b:* quisquã *P* || dilapsi *P:* dilapsis *b*

sed occurrentibus omni ex parte Hebraeis passim fugientes cadunt.
reges Gedeon persecutus ultra Iordanem, comprehensos neci dedit.
ea pugna $\overline{\text{c}}$ et $\overline{\text{xx}}$ ex hostibus caesa, $\overline{\text{xv}}$ capta traduntur. tum 8
consensu omnium Gedeoni, ut princeps populi esset, delatum.
quod ille aspernatus communi iure cum ciuibus uiuere quam
praeesse suis maluit. depulsa igitur captiuitate, quae septem
annos populum continuerat, pax per xl annos fuit.

Sed defuncto Gedeon filius eius Abimelech, ex concubina 26
ortus, fratribus interemptis, pessimis quibusque consentientibus
et maxime Sicimorum principibus operam nauantibus, regnum 2
occupauit. isque discordiis ciuilibus exercitus, cum suos bello
premeret, turrim quandam, in quam se amisso oppido fugientes
receperant, expugnare aggressus, dum incautius subit, saxo a
muliere ictus periit, cum triennio imperium tenuisset. huic suc- 3
cessit Thola, qui duobus et xx annis regno potitus est. post hunc
Iair fuit, qui cum aeque uiginti et duos annos principatum obti-
nuisset, populus relicto Deo idolis se mancipauit. obque id Isra-
elitae subacti sunt ab Allophylis et Ammonitis duoque de xx
annis sub eorum imperio fuerunt. quo tempore eis Deum inuo- 4
cantibus diuinum responsum redditum est, simulacra potius inuo-
carent, se non ultra misericordiam ingratis praestiturum. at illi
flentes culpam fateri et ueniam precari, abiectisque idolis Deum
implorantes negatam licet misericordiam impetrauerunt. igitur 5
Iepta duce ad libertatem armis uindicandam frequentes conue-
niunt, missis prius ad Ammon regem legatis, finibus suis con-
tentus bello abstineret. at ille proelium non abnuens aciem in-
struxit. tum Iepta prius quam signum pugnae daretur, uouisse
dicitur, si prospere pugnasset, eum, qui sibi primus reuertenti
obuius fuisset, hostiam Deo dandum. ita uictis hostibus, cum 6

2 Jud. 8. 8 Jud. 9. 13 Jud. 10. 24 Jud. 11.

3 $\overline{\text{xv}}$ *b:* xv *P* || Tunc *b* 8 Gedeoni *b*, Gedeone *Vonck* 10 Sichimorum *b* || operam *P:* operam ei *b* 15 Thola *Galesinius:* cholias *Pb* 17 Domino *b* || israhelitae *P; item p. 30, 11* 18 ab illophilis *P* || duoq. *b:* duo *P* 19 Dominum *b* 20 diuinum *P:* diuinum scilicet *b* 22 precari ueniam *b* 24 Jephtha *Drusius* 25 Amon ad regem *P,* ad Amõ regem *b*, ad Ammonitarum regem *Vorstius*, ad regem filiorum Ammon *Drusius; at cf. 1, 35, 4* ad regem Moab || finibus *P:* ut finibus *b* 26 abstinere *P* 29 damdū *(sic) P, sed* ū *ex* ā *ead. m. corr.*

domum rediret, filia ei obuiam fit, quae patrem exceptura uictorem cum tympanis et choris laeta processerat. tum Iepta consternatus, dolore conscissis uestibus, indicat filiae uoti necessitatem. at illa non feminea constantia, mori non recusans, duos tantum tamen menses uitae spatium petit, ut aequales suas prius uideret. quibus actis ultro ad patrem rediit uotumque Deo red-
7 didit. Iepta principatum sex annis tenuit. huic Esebon successit, et tranquillis rebus exacto imperio anno septimo decessit. postque eum Ailon Zabulonites annis x itemque Abdon annis VIII rerum potiti, pacis tempore nihil quod historia loqueretur ediderunt.
27 Rursum Israelitae ad idola conuersi, diuino destituti praesidio, subiecti Allophylis per XL captiuitatis annos poenas per-
2 fidiae pependerunt. ea tempestate Samson natus traditur. huius mater diu sterilis angelum uidit, dictumque ei est, uino et sicera atque inmundis abstineret: fore uti puerum ederet libertatis uindicem et hostium ultorem. ita mulier enixa puerum Samson
3 nomen ei indidit. is intonso capite mirae uirtutis fuisse traditur, adeo ut leonem in uia obuium manu discerperet. uxorem ex Allophylis habuit: quae cum absente uiro in alterius matrimonium conuenisset, dolore ereptae coniugis perniciem genti molitus est: fretus Deo et uiribus palam uictores clade afficiebat. CCC siquidem uulpibus captis, ardentes lampades earum illigauit caudis atque eas agris hostium inmisit. ac tum forte maturis messibus facile
4 incendium fuit, uineaeque et oliuarum arbores exustae. grandi Allophylorum exitio abreptae uxoris iniuriam ultus uidebatur. quo dolore Allophyli permoti mulierem tanti mali causam cum domo et patre incendio consumpserunt. sed Samson parum se uindicatum ratus, urguere omnibus incommodis profanam gentem non desine-
5 bat. tum compulsi Iudaei uinctum eum Allophylis tradiderunt:

7 Jud. 12. 11 Jud. 13. 17 Jud. 14 21 Jud. 15.

4 foeminea *b* 5 tamen *del. Fabricius, item Vonck, nisi* tantum *delendum sit* 6 rediit *Pb:* redit *edd. recentiores* || Domino *b* 7 Ἐσεβὰν LXX 8 et *b: om. P* 9 Allon *Pb, Αἰλὼν LXX,* Ahialon *uulgo* 12 allophilis *P et sic infra semper* allophili 14 dictuque *P* || sicera *P, sed* s *eadem m. ex* c *corr.* 17 fuisse *Pb: om. edd. recentt. pleraeque* 21 Domino *b* || uictoris *P* 23 immisit. At tum *b* 28 urgere *b*

sed traditus ruptis uinculis, arrepto osse asini, quod casus telum
dederat, mille ex hostibus prostrauit. ingrauescente autem aestu,
cum siti affectus esset, inuocato Deo ex osse, quod manu tene-
bat, aqua fluxit.
Ea tempestate Samson Hebraeis praeerat, Allophylis unius 28
uirtute domitis. igitur insidiantes uitae eius nec palam eum temp-
tare audentes uxorem eius, quam ille postea acceperat, pecunia
corripiunt, uirtutem uiri uti proderet. illa eum blandimento mu- 2
liebri aggressa diu eludentem et multa cunctantem perpulit ut
indicaret, in crinibus capitis uirtutem suam subsistere. mox dor- 3
mienti insidiata crinem eius abstulit atque ita eum Allophylis
tradidit: nam saepe prius traditum comprehendere nequiuerant.
tum illi effossis oculis uinctum compedibus in carcerem conie-
cerunt. sed spatio temporis accisus crinis crescere et cum eo uirtus 4
redire occeperat. iamque Samson conscius recepti roboris tempus
modo iustae ultionis opperiebatur. erat Allophylis moris, cum dies
festos agerent, Samson quasi in pompam publicam producere, capto 5
insultantes. ita die quodam, cum publicum epulum in honorem idoli
dedissent, Samson exhiberi iubent. templum autem, in quo omnis
populus omnesque Allophylorum principes epulabantur, duabus
subnixum columnis mirae magnitudinis erat: productus Samson 6
inter columnas statuitur. tum ille tempore arrepto, inuocato prius
Domino, columnas disiecit: turbaque omnis ruina domus obruta,
ipse cum hostibus non inultus occubuit, cum xx annis Hebraeis
praefuisset. huic Simmichar successit, de quo nihil amplius scrip- 7
tura prodidit. nam neque finem imperii eius repperi et fuisse po-
pulum sine duce inuenio. ideo, cum aduersus Beniamin tribum
ciuile bellum fuit, Iudas temporarius dux belli assumptus est. sed
plerique, qui de temporibus scripserunt, annuum imperium eius
annotauerunt: plerique ita eum praeterierunt, ut post Samson

6 Jud. 16.

3 Domino *b* 6 teptare *P* 8 corripiunt *P:* corrumpunt *b* 9 multa *P:* multum *b* 10 captis *P* 14 accisos *Pb* || cum eo *P:* cum eis *b* || occoeperat *b* 18 idolis *P* 19 exhyberi *P* 21 mire *P* 25 Simmichar *Pb, at infra c. 29, 7* Semigar 26 reperi *b* 27 ideo *b:* adeo *P* || tribuum *de Prato* 29 plerique] *immo* pauci *(uel* aliqui*); uidetur enim librarius sequens* plerique *calamo praecepisse* || annuum imperium *scripsi:* annũunũ imperiũ *P*, annum unum imperio *edd.*

Heli sacerdotem subiunxerint. nos eam rem ut parum compertam
in medio relinquemus.
29 Per haec tempora ciuile, ut diximus, bellum exarserat, causa
2 autem motus haec fuit. Leuites quidam cum concubina iter faciens,
urguente nocte compulsus in oppido Gabaa, quod ab Beniamitis
incolebatur, successerat. cum eum senex quidam hospitio benigne
recepisset, iuuenes ex oppido hospitem circumsistunt, stupro eum
3 subdere parantes. multum a sene increpiti aegreque exorati, uicario
demum concubinae eius corpore in ludibrium accepto, aduenae
pepercerunt, illusamque nocte tota postero die reddiderunt. Sed
illa — stupri iniuria an uerecundia, parum definio — uiso uiro
4 animam efflauit. tum Leuita in testimonium diri facinoris membra
eius in duodecim discissa partes per duodecim tribus misit, quo
5 promptius omnes facti inuidia commoueret. quod ubi omnibus
compertum, undecim reliquae tribus aduersum Beniamin in bel-
lum conspirant. huic bello Iudas, ut diximus, dux fuit. sed duobus
proeliis male pugnatum: tertio demum Beniamitae uicti caesique
ad internecionem: ita paucorum scelus publico exitio punitum.
6 haec quoque Iudicum uolumine continentur: Regum libri sequun-
tur. sed mihi annorum ordinem et seriem temporum persequenti
7 parum continuata uidetur historia. nam cum post Samson iudicem
Semigar fuerit, pauloque post historia consignet populum sine
iudicibus egisse, Heli etiam sacerdos libris regnorum fuisse refe-
ratur, sed quot anni inter Heli et Samson fuerint minime scrip-
tura prodiderit, uideo medii quiddam fuisse temporis, quod laboret
8 ambiguo. ceterum a die mortis Iesu usque in id tempus, quo Sam-
son defunctus est, numerantur anni CCCC et XVIIII, a mundi autem
9 exordio anni $\overline{\text{IIII}}$ CCC et III. quamquam ab hac supputatione nostra

4 Jud. 19. 15 Jud. 20 sq.

1 Eli *rectius scribi monuit Drusius* 5 urgente *b* 6 successerat *scripsi:* succederat *P*, secesserat *b; cf. 1, 35, 5* 8 parentes *P* || exorati *Sigonius:* exortati *P*, exhortati *b* 10 crediderunt *P*, *em. in b* 11 uerecundiae *Pb, em. in ed. Colon.* || patrum *P* 18 internetionem *P* 19 regnorum *coni. de Prato, ut est infra* || sequuntur *P:* sequentur *b* 21 et 22 hystoria *P* 21 cum *P sup. lin. sed 1 manu* 23 hęli *P hic et paulo post* 24 sed *P, ut malebat Vorstius:* sed quum *b* 25 uideo] iudęo *P*
27 XVIIII *Giselinus:* VIIII *P* 28 $\overline{\text{IIII}}$ *Pb:* IV *edd. multae perperam* || III] XXIII *Sigonius*

ceteros discordare non nesciam: sed mihi conscius sum, me non
incuriose latentem annorum ordinem protulisse, donec in haec tem-
pora incidi, de quibus dubitare me fateor. nunc reliqua exequar.

Igitur, ut supra retuli, Hebraei sine iudice aut duce ullo 30
proprio arbitrio agebant. Heli sacerdos erat: sub hoc Samuel
natus est. huic pater Elchana, mater Anna. haec diu sterilis, cum 2
conceptum a Deo peteret, uouisse traditur, si puer nasceretur, sa-
crandum Deo. ita enixum puerum Heli sacerdoti tradidit. mox
cum adoleuisset, Deus ad eum locutus est. Heli sacerdoti iram 3
denuntiat ob uitam filiorum, qui sacerdotium patris in quaestum
uerterant, munera a sacrificantibus exigentes: quamquam plerum-
que eos pater increpasse referatur, sed lenior obiurgatio non satis-
fecerat disciplinae. igitur Allophylis in Iudaeam irruentibus ob- 4
uiam itum. sed uicti Hebraei parant aciem restituere: arcam Do-
mini secum in pugnam efferunt et cum ea filii sacerdotis prodeunt,
quia ipse annis grauior luminibus obductis satisfacere officio nequi-
uerat. sed ubi arca in conspectum hostium deducta est, maiestate 5
quadam praesentis Dei territi fugam parabant. assumptaque rur-
sum constantia et non sine Deo mutatis animis, totis uiribus con-
currunt. uicti Hebraei: arca capitur, filii sacerdotis cadunt. Heli, 6
delato ad se mali nuntio, consternatus animam expirauit, cum per
annos XX sacerdotium administrasset.

Victores secundo proelio Allophyli arcam Dei, quae in pote- 31
statem uenerat eorum, oppido Azoto in templum Dagon intulerunt.
sed simulacrum daemoni dicatum, ubi arca illata est, corruit: 2
cumque idolum loco restituissent, nocte insecuta discerptum est.
inde mures per omnem regionem exorti noxiis morsibus multa
hominum milia leto dabant. quo malo compulsi Azotii ad decli- 3
nandam calamitatem arcam Dei ad Gethaeos transtulerunt. qui

5 Jud. 21. I Reg. 1 sqq. 23 I Reg. 5

1 discordiare *P* || non curiose *Pb*, *emendauit Giselinus* 2 done *P* 5 agebant *Vorstius:* agebantur *Pb;* cf. I, 24, 1. 29, 7. 34, 2. II, 9, 2 (?). 10, 4. 46, 8. || Samuhel *P, et sic plerumque, sed non semper* 6 Elcana *Drusius et deinde* Hanna 8 Domino *et* 9 Dominus *b* 10 denuntians ob uitia *de Prato* 11 a *om. P* || quanquam *P* 12 lenior *P:* leuior *b* 14 aciem *b:* etiem *P* 17 conspectu *P* 18 Domini *et* 19 Domino *b* 28 loeto dabunt *P* 29 getheos *P*

cum simili clade afficerentur, in oppidum Ascalonensium arcam
transuexerunt. his uero, aduocatis gentis eius primoribus, consilium fuit, arcam Domini Hebraeis reddere. ita ex sententia principum augurumque et sacerdotum imposita uehiculo multis cum
4 muneribus remittitur. illud mirabile, quod, cum oneri boues feminas subiecissent uitulosque earum domi retinuissent, iter nullo duce in Iudaeam pecudes direxerunt, non reuocante affectu foetus relicti. cuius rei miraculo reguli Allophylorum usque in fines
5 Hebraeorum arcam secuti religiosum officium praestiterunt. Iudaei autem, ubi referri arcam uiderunt, certatim ex oppido Betsamis cum gaudio obuiam ruere, festinare, exultare, grates Deo referre. mox Leuitae, quorum hoc negotium erat, sacrificium Deo cele-
6 brant, bouesque eas, quae arcam adduxerant, immolant. sed in oppido, quod supra diximus, teneri arca non potuit. itaque passim Dei nutu per totam urbem saeuitum, arca in Cariathiarim oppidum translata est ibique per uiginti annos fuit.

32 Ea tempestate Samuel sacerdos Hebraeis praeerat: quietis a bello rebus populus in otio degebat. pax deinde Allophylorum irruptione turbata, trepidantibus cunctis ob conscientiam peccati.
2 Samuel caesa prius hostia Deo fretus suos in proelium eduxit,
3 primoque impetu fusis hostibus uictoria penes Hebraeos stetit. sed hostili metu remoto secundis tranquillisque rebus, corruptis consiliis, more uulgi, cui praesentia fastidio, insueta desiderio sunt, regium nomen, cunctis fere liberis gentibus perinuisum, populus desiderabat: plane insigni exemplo amentiae praeoptabat libertatem
4 seruitio mutare. igitur frequentes Samuelem circumsistunt, ut, quia
5 iam ipse senuisset, regem eis constitueret. at ille placide salubri oratione ab insana uoluntate detorquere plebem: dominationem regiam et superba imperia exponere, libertatem extollere, seruitutem detestari, postremo diuinam eis iram denuntiare, siquidem homines mente corrupti, Deum regem habentes, regem sibi ex hominibus

2 I Reg. 6. 15 I Reg. 7. 25 I Reg. 8.

10 Bethsamis *b*, *Βαιθσαμύς LXX*, Bethsames *Drusius* 11 Domino *b* 15 strage pestilentiae saeuitum *malebat de Prato* || chariathiarim *P* 20 Domino *b* || implium *P* || deduxit *b* 24 perinuisum *P*: semper inuisum *b* 25 plane *P*: planeque *b* || insigni *Bernays p. 26*: non sine *Pb*

flagitarent. his atque aliis istiusmodi frustra dictis, cum populus 6
in sententia perseueraret, Deum consulit. qui permotus uecordia
insanae gentis nihil aduersum se petentibus negandum respondit.
Ita Saul, sacerdotali prius a Samuele unguento perfusus, rex **33**
constitutus est. hic ex tribu Beniamin, Cis patre ortus, modestus
animi, forma excellenti, ut merito dignitas corporis dignitati regiae
conueniret. sed principio regni huius aliquanta ab eo pars populi 2
desciuerat, parere imperio abnuens, seque Ammonitis coniunxerat.
sed hos Saul inpigre ultus est: uicti hostes, uenia Hebraeis data
tum Saul iterato a Samuele unctus traditur. inde Allophylorum 3
irruptione atrox bellum exortum: locum exercitui ad conueniendum Saul in Galgalis constituerat. et cum per septem dies Samue- 4
lem opperitur, ut sacrificium Deo fieret, tardante illo cum populus
dilaberetur, illicita praesumptione rex ad uicem sacerdotis holocaustum obtulit: multumque a Samuele increpitus sera peccatum
paenitentia fatebatur. igitur ex peccato regis metus omnem exer- 5
citum peruaserat. castra hostium haud longe sita praesens periculum ostendebant, neque cuiquam exeundi in proelium animus: plures lamas petiuerant. nam praeter imbecillitatem animorum, qui alienum a se Deum delicto regis arbitrabantur, in maxima ferramentorum inopia exercitus erat, adeo ut praeter Saul et Ionathan filium eius nemo gladium aut lanceam habuisse tradatur. nam Allophyli, superiore bello uictores, *cotis* usum Hebraeis ademerant, neque cuiquam conficiendi teli bellici aut rustici ferra-
menti potestas fuerat. igitur Ionatha audaci consilio, solo armi- 6
gero suo comite, castra hostium ingressus uiginti fere ex hostibus
interemptis, uniuersum exercitum terrore perculerat. tum uero 7

4 I Reg. 9 et 10 12 Reg. 13. 25 I Reg. 14.

2 Dominum *b* 4 Ita *P*: Igitur *b* || Saul *b*: *om*. *P* 6 excellenti *P*: excellenti erat b 9 sed — uenia *P*: Verum hos Saul impigre ultus est: uictique hostes, et uenia *b* 13 opperitur *P*: opperitus esset *b* || Domino *b* 14 bolocaustum *P* 16 poenitentia *b* 19 lacrimas uel latebasr (*add. s. l. 1 m.* uel latebras) *P*, lachrymas et latebras *b*; lacrimas *potius ex* lamas *corruptum esse perspexit Bernays (Rhein. Mus. f. Philol. XVI, 371) coll. I Reg. 13, 6.* 20 Dominum *b* || delectu *P* || imaxima *P* 23 superiores *Pb*, *em. Giselinus* || cotis *addidit Bernays ex I Reg. 13, 20.; alii suppl.* usum armorum

nutu Dei in fugam uersi non imperia exequi, non ordines obser-
uare, omne praesidium in pedibus habere. quod ubi Saul animad-
uertit, suis propere eductis fugientes persecutus uictoria potitus
8 est. eo die rex edixisse traditur, ne quis nisi confectis hostibus
cibum caperet. sed Ionatha interdicti nescius fauo reperto, tincto
spiculo, mel degustauerat. id ubi regi ex Dei ira compertum est,
morte affici filium iussit. sed populi auxilio ab exitio uindicatus
9 est. ea tempestate Samuel a Deo monitus regem adiit, uerbis Dei
nuntians, uti genti Amalech, quae olim Hebraeos ex Aegypto ueni-
entes transitu prohibuerat, bellum inferret, addito interdicto, ne
10 quid ex spoliis deuictorum concupisceret. ita in fines hostium
ductus exercitus, rex captus, gens subacta. Saul uictus praedae
magnitudine, praecepti diuini immemor, capta seruari et ferri
34 iubet. quo facto offensus Deus Samuelem alloquitur: paenitere se,
2 quod Saul regem constituerit. dictum sacerdos regi refert. mox a
Deo monitus Dauid regali unguento perlinit, paruum etiamnum
puerum sub patre agentem, pastorem ouium, assuetum saepius
cithara canere: ob quod postea a Saule assumptus inter ministros
3 regios habebatur. qua tempestate Allophylis atque Hebraeis bello
flagrantibus, cum ex aduerso acies constitissent, Goliath quidam
ex Allophylis, uir mirae magnitudinis et roboris, suorum ordines
praetergressus, ferocibus uerbis probra in hostes iaciens singula-
4 rem pugnam ciebat. tum rex magna praemia et filiae nuptias de-
spondit, si quis prouocantis spolia retulisset: sed nemo ex tanto
5 agmine aggredi audebat. igitur Dauid etiamnum puer pugnae se
obtulit reiectisque armis, quibus infirma aetas grauabatur, uirga
tantum et quinque lapidibus sumptis in proelium processit. primo-
que ictu, misso funda lapide, Allophylum perculit, caput uicti et
spolia abstulit, gladium postea in templum posuit: Allophyli

8 I Reg. 15. 16 I Reg. 16. 19 I Reg. 17.

1 ordines seruare *malebat Vorstius* 2 impedibus *P* 5 interdicti nescius *P:* interdictionis eius inscius *b* 6 speculo *P* || id *G. Richter (Spec. obseruatt. crit. Jenae 1713 p. 16):* sed *Pb (sic praeceptum ex enuntiato sequenti)*, sed id *Drusius*, quod *Vorstius;* cf. II, 13, 4. 21, 3. || Domini *b et statim post* Domino *et* Domini 14 Dominus *et* 16 Domino *b* 15 constitueret *P* 16 perlinit *P corr. 1 m. ex* perimit || parum *P* 18 cythara *P* 20 golias *P,* goliat *b* 29 templo *malebat de Prato*

autem omnes in fugam uersi uictoriam concessere. sed e proelio 6
reuersis multus circa Dauid fauor inuidiam regis accenderat. timens
autem tam carum omnibus cum inuidia et pernicie necare, sub
specie honoris obiectare eum periculis statuit. ac primum tribu- 7
num eum fecerat, ut rem bellicam curaret: inde, cum ei filiam
spopondisset, fidem fregit eamque alteri tradidit. mox filia regis
natu minor, Melchol nomine, amore Dauid flagrare occeperat.
igitur nuptiarum eius istiusmodi conditionem proponit: si centum
praeputia Dauid ex hostibus retulisset, regiam uirginem matri-
monio illius cessuram: sperabat enim iuuenem periculosa auden-
tem facile periturum. sed longe aliter ac ratus erat euenit: nam, 8
ut proposuerat, impigre Dauid centum praeputia ex Allophylis
retulit: atque ita regis filiam in matrimonio accepit.

Crescebat in dies in eum regis odium stimulante inuidia, **35**
quia bonos semper mali insectantur. igitur ministris et Ionathae
filio imperauit, uitae eius ut insidias pararent. sed Ionathae carus 2
acceptusque iam inde a principio Dauid fuerat: itaque rex incre-
pitus a filio cruentum imperium repressit. sed non diu mali boni 3
sunt. nam cum spiritu erroris Saul affligeretur, eique Dauid assi-
steret, cithara laborantem deliniens, lancea eum ferire conatus est,
nisi ille letalem ictum propere declinasset. exinde iam non occulte, 4
sed palam ei necem parabat: nec ultra se Dauid regi credidit. ac
primum fugiens ad Samuelem se contulit, inde ad Abimelech,
postremo ad regem Moab confugit. mox per Gad prophetam moni-
tus in terram Iudae regressus, uitae periculum adiit. ea tempe- 5
state Saul Abimelech sacerdotem interemit, cur Dauid recepisset:
et cum ex ministris regiis nemo in sacerdotem manus inferre
auderet, Doec Syrus cruentum ministerium executus est. post id 6
Dauid desertum petiit. illuc quoque eum Saul persecutus est, sed
inani opera eius exitium moliebatur, quem Deus protegebat. erat

1 I Reg. 18. 19 I Reg. 20. 24 I Reg. 22. 29 I Reg. 24.

3 pernecie *P* 7 *Μελχόλ LXX*, Michal *text. hebr.* 13 matrimonio *P:* matrimonium *b* 21 loetalem *P* 23 Abimelech, post ad regem Geth, postremo *Drusius* 25 in t. Juda *coni. de Prato, ut est in LXX εἰς γῆν Ἰούδα* 26 cur *P:* quod *b; cf. Ind. III s. u.* 28 doęc *P,* Doeg *b; cf. LXX Δωήκ* || sirus *P* 29 persequutus *b* || sed *om. P, fort.* persecutus, set inani 30 exitum *P* || Dominus *b*

in deserto spelunca, uasto recessu patens. in huius interiora Dauid
7 se coniecerat. Saul nesciens in primo speluncae aditu reficiendi
corporis gratia successerat, ibique somno captus requiescebat.
quod ubi Dauid animaduertit, hortantibus cunctis ut oportunitate
uteretur, abstinuit regis exitio, diploidem tamen eius abstulit.
8 mox egressus tuto eminus loco a tergo allocutus est, sua in illum
commemorans beneficia, ut saepe pro regno eius caput periculis
obiectasset, ut postremo praesenti tempore a Deo sibi traditum
interimere noluisset. ad haec Saul culpam fateri, ueniam precari,
lacrimas fundere, pietatem Dauid extollere, malitiam suam incu-
9 sare, regem eum et filium appellans. tantum ex feroci illo animo
mutatum: crederes nihil ultra aduersum generum ausurum. sed
Dauid, qui pensius ingenium mali spectatum haberet et cognitum,
10 nihil regi credendum ratus intra eremum se continebat. Saul
uecors animi, quia comprehendendi generum potestas non erat,
filiam suam Melchol Dauid, ut supra retulimus, nuptam Faltim
cuidam in matrimonium dedit. Dauid ad Allophylos confugit.

36 Ea tempestate Samuel diem functus est. Saul Allophylis bel-
lum inferentibus Deum consulit nullumque ei responsum red-
ditum. tum per mulierem, cuius uiscera spiritus erroris imple-
uerat, Samuelem euocatum consulit. dictum ei ab eo est, postero
illum die cum filiis uictum ab Allophylis in proelio casurum.
2 igitur Allophyli castris in hostili solo positis postero die aciem
instruunt, Dauid tamen ex castris remisso, quia parum crediderunt
sibi illum aduersum suos fidum fore. sed conserto proelio He-
braei fusi, filii regis cadunt: Saul equo delapsus, ne uiuus in
3 potestatem hostium ueniret, gladio suo incubuit. de aetate im-
perii eius parum certa comperimus, nisi quod in actibus Aposto-
lorum XL annos regnasse dictus est. quamquam ego arbitrer, tum

16 I Reg. 25. 18 I Reg. 28. 23 I Reg. 29. 25 I Reg. 31.
28 A. Ap. 13, 21.

4 opportunitate *b* 5 diploidem *b*: diplo id *P* 6 a tergo *P*: a tergo regem *b* 8 ut *P*: utque *b* || a Domino *b* 9 culpam Saul *b* 10 lachrymas *b* 13 pensius *P*: penitius *b*, penitus *ed. Colon.* || malum *coni. de Prato* 14 regi *b*: rei *P* || heremum *P* 16 *τῷ Φαλτί LXX in I Reg. 25, 44*; Phalti *Vulg.* 19 Dominum *b* || nullumque est ei *b* 22 filiis *Drusius*: filio *Pb*; *cf. u. 26 et I Reg. 28, 19* 24 crediderunt *P*: crediderant *b* 29 arbitrer *P*: arbitror *b*

a Paulo, cuius illa praedicatio refertur, etiam Samuelis annos
sub regis istius aetate numeratos. plerique tamen, qui de tem- 4
poribus scripserunt, xxx eum annos regnasse annotauerunt, cui
opinioni nequaquam accedimus, nam ea tempestate, qua Dei arca
in Cariathiarim oppidum translata est, necdum regnare Saul coe-
perat: refertur autem per Dauid regem ex illo oppido arcam sub-
latam, cum per xx annos ibi constitisset. ergo, cum intra id
tempus Saul regnauerit atque decesserit, paruo admodum spatio
tenuit imperium. eadem nobis de temporibus Samuelis caligo, qui 5
sub Heli sacerdote natus, admodum senex sacerdotio functus refe-
ratur. a nonnullis tamen, qui de temporibus scripsere, quia fere
nihil de eius annis sacra historia signauit ...a plerisque autem
LXX annis praefuisse populo refertur: sed unde haec auctoritas
fuerit assumpta non repperi. nos in tanta erroris copia Chroni- 6
corum annotationem secuti, quia eam ex Apostolorum actibus,
sicut superius memorauimus, profectam arbitremur, Samuelem
et Saulem XL annos principatum egisse referimus.

Saul perempto Dauid in terra Allophylorum, perlato ad se 37
mortis eius nuntio, miro pietatis exemplo fleuisse traditur. tum
Chebron Iudaeae oppidum petiit: ibi rursum regali unguento
illitus rex appellatus est. sed Abenner, qui magister militiae 2
Saul regis fuerat, spreto Dauid, Isbaal regis Saul filium regem
constituit. crebris deinde proeliis inter duces regum concursum:
pulsus Abenner saepius, fratrem tamen Ioab, qui ex parte Dauid
exercitui praeerat, fugiens peremit. quo dolore postea Ioab, cum
se Abenner Dauid regi dedidisset, iugulari eum praecepit, non
sine dolore regis, cuius fidem cruentauerat. per idem tempus 3

18 II Reg. 1.

1 illic *de Prato* 3 xx *Drusius coll. Jos. Ant. hebr. 6, 14, 9* || cui' (*i. e.* cuius) *P* 4 Domini *b* || archa in chariathirim oppidum translatū *P* 5 ceperat *P* 9 qui *P*: ut qui *b* 10 sub *G. Richter*: cum *Pb; cf.* I, 30, 1. II 27, 2 || hęli *P* 11 fere *Hornius*: uere *Pb* 12 hystoria sygnauit *P* || a plerisque autem *P*: *om. b; nos lacunae signum adiecimus* 14 reperi *b* 16 arbitremur *P*: arbitramur *b* 17 Saulum *ed. Vorstiana* 21 et 24 Abner *Pb, sed P infra u. 26* abenner, *ut est in LXX* *Ἀβεννήρ* 22 regis Saul *scripsi*: regis sui *Pb, cf. II Reg. 2, 8*: *Ἀβεννὴρ υἱὸς Νὴρ ἀρχιστράτηγος Σαοὺλ ἔλαβε τὸν Ἰσβόσεθ υἱὸν τοῦ Σαούλ etc.* 26 dedisset *Pb*

omnes fere natu *maiores* Hebraeorum publico consensu regnum ei
totius gentis detulerunt: nam per septem annos in Chebron tan-
tum regnauerat. ita tertio rex unguitur, annorum circiter xxx.
4 Allophylos in regnum irruentes secundis proeliis reppulit. ea tem-
pestate arcam Dei, quae in Cariathiarim oppido, ut supra retu-
limus, erat, in Sion transtulit. cumque aedificare Deo templum in
animo haberet, diuinum ei responsum redditum, semini illius id
5 reseruari. bello deinde Allophylos domuit, Moabitas subiugauit,
Syriam subegit stipendiumque ei imposuit. auri atque aeris ex
6 praeda inmensum modum retulit. bellum deinde aduersum Am-
monitas ex iniuria Annon regis eorum exortum. Syris denuo rebel-
lantibus, qui cum Ammonitis in bellum coniurauerant, Dauid
summam rerum Ioab principi militiae permiserat, ipse a bello
remotus intra Hierusalem commorabatur.

38 Qua tempestate Bersabeu quandam, mirae feminam pulchri-
tudinis, stupro compertam habuit. haec Vri cuiusdam uxor,
qui tum in castris erat, fuisse traditur. hunc Dauid iniquo
pugnae loco obiectum hostibus interficiendum curauit. ita mu-
lierem matrimonio uacuam, sed iam ex stupro grauidam, numero
2 uxorum aggregauit. tum per Nathan prophetam grauiter incre-
pitus, licet agnito errore, castigationem Dei non effugit. namque
filium ex furtiuo illo concubitu editum paucos post dies amisit,
3 multaque in domum familiamque eius execranda acciderunt. ad
extremum Abessalon filius eius arma impia aduersus patrem sustu-
lit, regno eum depellere cupiens. aduersus hunc Ioab acie con-
flixit, admonitus a rege ut uicto parceret: sed ille spreto imperio

3 II Reg. 5. 4 II Reg. 6—8 11 II Reg. 10. 15 II Reg. 11.
20 II Reg. 12—18.

1 maiores *om.* *P*, *fort.* omnes maiores natu, *cf. II Reg. 5, 3* πάντες οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραήλ 3 ungitur *b* 4 repulit *b* 5 Domini *b* || chariathirim *P* 6 syon *P* || Domino *b* 11 Annon] animę *P*, Chanun *b*, Ἀννών *LXX in II Reg. 10, 1* || siris *P* 12 ammotis *P* 15 Bersabee *uel* Bersabeen *mal. de Prato, ut iam prius G. Richter, cf. infra p. 41, 23*
16 uri *P*: uiri *b*, Uriae *de Prato, in LXX (II Reg. 11, 3) est* γυνὴ Οὐρίου, *in Vulg.* uxor Uriae 19 in matrimonio *Pb*, in *del. de Prato* || uacuam *P*: uiduam *b* 21 Domini *b* || fugit *P*, *sed corr. 1 m.* effugit 24 abessalon *P* (*ex LXX* Ἀβεσσαλώμ): Absalon *b* 26 ille *b*: illo *P*

parricidales conatus ferro ultus est. flebilis ea uictoria fuisse regi
traditur: tanta in eo pietas erat, ut etiam parricidae filio ignosci
uoluerit. uix hoc bellum extinctum uidebatur, aliud rursum exor- 4
tum, Sabaea quodam duce, qui pessimum quemque ad arma inci-
tauerat. sed propere motus omnis morte ducis repressus. crebra 5
deinde aduersus Allophylos Dauid proelia secundo euentu habuit:
cunctisque bello domitis et tam exteris quam domesticis motibus
compressis florentissimum regnum in pace habebat. tum eum 6
subita cupido incessit ad metiendas imperii uires populum cen-
sere: ita a Ioab militiae magistro decies centena et trecenta ciuium
milia dinumerata. huius eum facti mox piguit paenituitque,
ueniam a Deo petens, cur in id animos extulisset, ut regni sui
potentiam ex suorum potius multitudine quam ex fauore diuino
aestimaret. itaque missus ad eum angelus trinam ei poenam 7
denuntiat datque arbitrium unam eligendi. sed proposita triennii
fame, trium mensium fuga, morte tridui, fugam et famem dete-
status mortem elegit, momentoque temporis LXX milia uirorum
interiere. tum Dauid uidens angelum, cuius dextera populus pro- 8
sternebatur, ueniam precari seque unum pro omnibus poenae
obicere: se dignum exitio, quia ipse peccasset. ita auersum ple-
bis supplicium: Dauid in loco, in quo angelum uiderat, aram
Deo statuit. mox annis et morbo infractior Salomonem filium, 9
ex Bersabee Vri uxore susceptum, successorem regni constituit.
is regali unguento per Sadoc sacerdotem unctus, patre adhuc in-
columi, rex appellatus. Dauid, cum regnasset annos XL, defunc-
tus est.

Salomon initio regni urbem muro circumdedit. huic per so- 39
porem astare Deus uisus est, petendi quae uellet tribuens optio-

1 II Reg. 19. 3 II Reg. 20. 5 II Reg. 21—23. 8 II Reg. 24. 22 III Reg. 1.

1 parricidiales *b* 3 cum aliud *malebat Sigonius, at cf. uit. Mart. 7, 3* 4 *Σαβεέ LXX,* Sabea *Drusius* 9 metuendas *P* 10 ita ioab militiae magistrū *P, fort.* ita per Joab m. magistrum 12 petens] *cf. ad 1, 1* uisum est mihi .. locuturus || regnū sui *P* 16 deprecatus *malebat de Prato* 19 unum *P et Drusius*: uiuum *b* 22 Domino *b* 23 bersabeĕ *P (pro* bersabeé, *ut uidetur; nam terminationes nominum propriorum alienigenarum plerumque in P apices habent)* || uri *P*: Uriae *b* 28 Dominus *b, item paulo post* Domini *et* a Domino

2 nem. sed ille non aliud sibi quam sapientiam dari poposcit, reli-
qua omnia parui aestimans. ita somno excitatus, cum ante sacra-
rium Dei constitisset, indultae sibi a Deo sapientiae documentum
3 dedit. namque duae mulieres una in domo diuersantes, cum eodem
tempore pueros edidissent atque ex his alter post diem tertium
nocte obisset, mater defuncti somno alterius insidiata mortuum
suum supposuit, uiuentem abstulit. inde inter eas de puero alter-
catio, postremo res ad regem delata: difficilis iudicii absolutio
4 inter negantis, ubi testis deerat. tum Salomon diuinae sapientiae
munere perimi puerum corpusque eius diuidi inter ambigentes
iubet. cumque una earum iudicio adquieuisset, alia uero cedere
potius puero quam discerpi eum mallet, Salomon ex affectu femi-
nae hanc uere matrem esse coniectans, puerum illi adiudicauit,
non sine circumstantium admiratione, siquidem latentem ueri-
5 tatem prudentia protulisset. ita in admirationem ingenii pruden-
tiaeque eius reges uicinarum gentium amicitiam ab eo foedusque
petiere, parati imperata facere.

40 Quis opibus confisus templum Deo inmensi operis facere
aggressus, paratis per triennium impendiis, quarto fere imperii
anno primum fundamentum iecit, a profectione Hebraeorum ex
Aegypto anno fere octauo et octogesimo et quingentesimo, licet
libro Regnorum tertio CCCCXL fuisse referantur, quod nequaquam
conuenit, siquidem per seriem superius comprehensam facilius
2 fuerit, ut minus fortassis annorum quam amplius annotarim. sed
non dubito librariorum potius neglegentia, praesertim tot iam
saeculis intercedentibus, ueritatem fuisse corruptam, quam ut
propheta errauerit. sicut in hoc ipso nostro opusculo futurum
credimus, ut describentium incuria, quae non incuriose a nobis
sunt digesta, uitientur. igitur Salomon coeptum templi opus uige-
3 simo anno explicuit. celebrato deinde ibidem sacrificio dictaque
oratione, qua populum templumque benedixit, Deus ad eum locu-
tus est, denuntians fore, si quando peccassent ac Deum reliquissent,

1 III Reg. 3. 15 III Reg. 4 18 III Reg. 6 30 III Reg. 8.

8 iudici *perperam malebat de Prato* 9 negantes *P corr. et b*
18 Queis b || Domino immensi b 29 uitentur *P* 31 Dominus *b, item* 32 Dominum.

templum illud solo aequandum. quod iam pridem impletum uide-
mus, et mox conexum rerum ordinem exponemus. interea Salomon 4
florens opibus, omnium qui umquam fuerant regum ditissimus,
quique semper ordo rerum est, ab opibus in luxum et uitia delap-
sus, cum aduersum interdictum Dei ex alienigenis coniugia sump-
sisset et iam septingentas uxores et trecentas concubinas haberet,
idola eis ritu gentium suarum, quibus litarent, constituit. quis 5
rebus auersus Deus grauiter increpito poenam denuntiauit, fore ut
regnum ex parte maiore ademptum filio seruo illius traderetur.
idque ita accidit.

Nam defuncto Salomone anno imperii quadragesimo, cum 41
Roboam filius anno aetatis sexto et decimo regnum patrium tenere
coepisset, pars populi ab eo offensa discedit. etenim cum laxari
sibi stipendium poposcisset, quod Salomon grauissimum impo-
suerat, repudiatis precibus supplicum fauorem uniuersae plebis auer-
terat. itaque consensu omnium imperium ad Jeroboam defertur. 2
is medio genere ortus aliquandiu Salomoni seruitutem pependerat.
sed cum ei responso Achiae prophetae regnum Hebraeorum annun-
tiatum comperisset, necare eum clam destinauerat. quo ille metu 3
in Aegyptum confugit, ibique uxore accepta ex stirpe regia,
cognita demum Salomonis morte in solum patrium regressus uolun-
tate populi, ut supra retulimus, sumpsit imperium. penes Roboam 4
tamen duae tribus, Iudae et Beniamin, resederant: ex his ad
trecenta milia parauit exercitum. cumque acies promouerentur,
uerbis Dei populus admonetur, proelio abstineret: ex suo nutu
Jeroboam regnum accepisse. ita spreto regis imperio exercitus 5
dilapsus: Jeroboam imperium inualuerat. sed cum Hierosolymam
Roboam optineret, ubi templo a Salomone facto populus sacrificare
Deo consueuerat, ueritus Jeroboam, ne ab eo plebem religio auer-

1 III Reg. 10. 2 III Reg. 11 11 III Reg. 12.

2 connexum *b* (mox iuxta connexum *coni. de Prato*) 3 regum fuerant *P* 4 delapsū *P* 5 sumpsissent *P* 6 et iam *de Prato*: etiam *Pb* 7 Quibus r. auersus Dominus *b* 11 Nam *om. b* 12 aetatis XLI *Drusius recte ut uidetur, cf. III Reg. 14, 21 et Paral. II, 12, 13* || paternum *malebat Drusius* 15 a se auerterat *malebat Vorstius* 18 cum eresponso *P* 23 ad CC milia *Drusius coll. III Reg. 12, 21* 27 delapsus *P* 29 Domino *b, item paulo post* || Hieroboam *Pb* || ne a se *Drusius*

6 teret, statuit animos eius superstitione occupare. itaque uaccam
aurean in Bethel, alteram apud Dan constituit, quibus populus
litaret, sacerdotesque omissa Leui tribu ex plebe instituit. inuisum
Deo flagitium postulatio consecuta. crebra deinde inter reges proelia:
dubio euentu regnum optinebant. Roboam septimo et decimo imperii anno exacto uita functus est.

42 In huius locum Abiud filius eius regnum Hierosolymae sex
annos tenuit, quamuis in Chronicis triennio regnasse referatur.
2 huic Asab filius successit, a Dauid quintus fere, quippe abnepos
eius. fuit religiosus Dei cultor: namque deletis aris lucisque idolorum uestigia paternae perfidiae sustulit. foedus cum rege Syriae
firmauit: eius auxilio Jeroboae regnum, quod tum a filio tenebatur,
multa clade affecit, ac saepe uictis hostibus praedam ex uictoria
retulit. post unum et quadragesimum annum aeger pedibus decessit.
3 huic triplex peccatum ascribitur: unum quod societate regis Syriae
nimie confisus sit, alterum quod prophetam Dei hoc ipsum increpantem in uincula coniecerit, tertium quia in pedum dolore reme-
4 dium non a Deo, sed a medicis sperauerit. sed initio regni huius
Jeroboam rex decem tribuum defunctus est, regnum Nabath filio
reliquit. is malis operibus et tam suis quam paternis meritis inuisus
Deo non ultra biennium regno potitus est, priuataque imperio
5 indigna progenies. Baasam Achiae filium successorem habuit, aeque
a Deo alienissimum. isque sexto et uigesimo imperii anno defunctus
est: regnum ad Elam filium deuolutum nec ultra biennium retentum. namque eum Zambri, princeps equitum, epulantem interfecit
regnumque occupauit, uir perinde in Deum atque homines impius.
6 ab hoc pars populi secessit: Thamni cuidam regium nomen delatum.

3 III Reg. 13. 7 III Reg. 14. 15 II Paral. 16. 19 III Reg. 15. 25 III Reg. 16.

1 superstitionẽ *P* 4 postulatio *P*: expostulatio *b* 7 Abiu *Drusius ex lectione LXX Ἀβιού in III Reg. 15, 1, sed ibi alii Ἀβία* (Abiam *Vulg.*) 9 Asa *Drusius coll. III Reg. 15, 9* 10 *et* 16 Domini *b* ||
16 nimię *P*, nimium *b* 17 coniecit *Pb*, *em. G. Richter* 18 *et* 21 Domino *b* 19 Hieŕoboam *Pb* || regnu *P* || Nabath *de Prato (ex lectione LXX in III Reg. 15, 25 Ναβάτ)*: nabaech *P*, Nadab *b* 20 paternis *P*, *ut coni. Sigonius*: maternis *b* 22 Baasam Achiae *Drusius ex III Reg. 15, 33*: banachiae *Pb*, Ban Achiae *Sigonius* 23 Domino *et* 26 Dominum *b* 23 xxiiii. *Sigonius coll. III Reg. 15, 33* 24 Elam *Drusius*: hęlam *P*, Helam *b*

sed Zambri ante hunc septem annos, et cum eodem duodecim reg-
nauit. at in parte tribus Iudae Asab mortuo Iosaphat filius eius 7
regnare coepit, uir religiosis uirtutibus merito clarus. is cum Zambri
pacem habuit. defunctus est autem, cum regnasset annos v et xx.
Huius imperii tempore Achab, Ambri filius, rex decem tri- 43
buum fuit, ultra omnes in Deum impius. namque Iezabel filia
Basae regis ex Sidone in matrimonio accepta Bahali idolo aram
lucosque constituit, prophetas Dei interemit. quo tempore Elias 2
propheta caelum oratione conclusit, ne pluuiam terrae daret, idque
regi denuntiauit, ut se impius causam mali esse cognosceret. igitur
suspensis caelo aquis, cum loca omnia adusta solis ardoribus non
uictum hominibus, non pabulum iumentis darent, ipse se intra
periculum famis propheta concluserat. ea tempestate cum eremum 3
petisset, coruis cibum ministrantibus uixit: aquam torrens proxi-
mus, donec aruit, dedit. inde admonitus a Deo Saraptae oppidum 4
petiit, ad mulierem uiduam diuertit. cumque ab ea esuriens cibum
peteret, illa causari, non esse sibi nisi pugillum farris et pusillum
olei, quo absumpto una cum filiis mortem expectaret. sed cum 5
Elias uerbis Dei polliceretur, nec hydriam farre nec uas oleo esse
minuendum, mulier poscenti fidem non cunctata prophetae credere,
promissorum fidem consecuta est, siquidem diurnis incrementis
tantum accresceret, quantum cotidie detrahebat. eodem tempore
eiusdem uiduae filium mortuum Elias in uitam reduxit. tum iussu 6

8 III Reg. 17. 23 III Reg. 18.

1 zambri *P*: Jambri *b* 2 Asa *Vorstius* 3 religionis *malebat Sigonius* || iambri *Pb*, *em. de Prato; nam apparet Seuerum per totum locum duos homines*, Zambri (Zamri) *et* Ambri (Amri) *confudisse* 5 Jambri *Pb; scripsimus* Ambri, *ut est in LXX Reg. III, 16, 29* Ἀχαὰβ υἱὸς Ἀμβρί, *nisi hic quoque Seuerus* Zambri *continuata nominum confusione dederat (Sigonius ubique* Amri *scribendum esse censuit)* 6 in Dominum *b* || Jezabel *b*: zazabel *P; cf. III Reg. 16, 31.* 7 Basae *Pb*: Ethbaal *Sigonius et alii; at monuit de Prato, Luciferum quoque Caralitanum in lib. de regibus apostaticis legere*: Jezabel filiam Basan et Helam regis Sidoniorum || in matrimonium *malebat Vorstius, cf. ad 1, 9* || Baali *b* 8 constituit et prophetas Domini *b* || Elias *Drusius*: hęlias *P, et sic infra* 9 oratione coelum *b* 13 heremum *P* 14 petisset *Pb*: petiisset *edd. recentt.* 15 a Domino *b* || Saraptae *Pb*: Sareptae *edd. recentt.* 17 pugillum *P, ut coni. Drusius*: pusillum *b* 18 assumpto *P* 20 olei *P* || munuendum *P* 21 diurnis *P 1 m. corr. e* diuniis, diuinis *b*

Dei regem adiit exprobratoque ei sacrilegio poposcit ad se omnem
populum congregari. qui cum propere conuenisset, accitis idolorum
ac lucorum sacerdotibus CCCC fere et L, inter eos inde altercatio:
7 Elia Deum praedicante illi superstitiones suas asserebant. postremo
placuit fieri periculum, ut, si cuius caesam hostiam missus caelo
ignis absumeret, rata esset religio quae uirtutem edidisset. ita
sacerdotes occiso uitulo Bahal idolum inuocare coeperunt, frustraque consumptis inuocationibus imbecillitatem dei sui taciti fatebantur. tum Elias irridens eos 'ne forte' inquit 'dormiat, clamate
uehementius, ut somno quo tenetur euigilet'. enimuero miseri
trepidantes mussare, et tamen, quidnam Elias facturus esset,
8 expectare. at ille caesum uitulum imposuit, cum prius sacrarium
aqua opplesset, inuocatoque Domino spectantibus cunctis ignis
caelo delapsus aquam cum hostia absumpsit. tum uero populus
solo stratus Deum fateri, idola execrari: postremo Eliae iussu
profani sacerdotes comprehensi deductique ad torrentem necati
9 sunt. redeuntem inde regem propheta prosecutus est: sed cum ei
Iezabel regis uxor uitae periculum pararet, ad remotiora secessit.
ibi eum Deus allocutus est, VII milia uirorum adhuc esse pronuntians, qui se idolis non dedissent. mirum id Eliae fuit, qui solum
se a sacrilegio immunem esse crediderat.

44 Ea tempestate Achab rex Samariae uineam Nabuthei, adhaerentem sibi, concupiuit. quam cum ille ei uendere noluisset, dolis
Iezabel interfectus est. ita Achab uinea potitus est, cum tamen
2 Nabuthei mortem doluisse referatur. mox per Eliam uerbis Dei
increpitus, agnito crimine cilicio indutus egisse paenitentiam
3 traditur: quo facto imminentem poenam auertit. namque rex Syriae

17 III Reg. 19. 22 III Reg. 21.

1 Domini *b* 3 locorum *P*, *at u. p. 44, 10 et 45, 8* || inde *P*: inde orta est *b* 4 Dominum *b* 6 assumeret *P* 7 Baal *b* 8 Domini sui tacite *b* 9 tum Elias *nos*: tum forte *P* (forte *ex sequenti* 'ne forte' *praeceptum*), tum uero Helias *b* || clamite *P*, *an ex* clamitate? 13 spectantibus *nos*: expectantibus *Pb* 15 Dominum *b* 16 prophani *b* 18 *et* 24 zezabel *P* 19 esse adhuc *b* 20 que se *P* || dedidissent *malebat de Prato praeeunte Drusio* 22 rex Samariae *de Prato spurium habet; at u. Reg. III, 21, 1* || Nabuthaei *b'*, Nabuthae *Drusius cum LXX, in quibus est Ναβουθαί (sed in aliis libris Ναβούθ)* 25 uerbis dei increpitus agnito *P*: uerbo Domini increpitus, agnitoque *b*

magno cum exercitu, duobus et triginta regibus in societatem belli
ascitis, fines Samariae ingressus urbem cum rege obsidere coepit.
artis deinde obsessorum rebus dat belli conditiones, si aurum
argentumque et feminas tradidissent, fore uti uitae eorum parceret.
sed tam iniustis conditionibus extrema perpeti satius uisum. et 4
cum iam omnium desperata esset salus, propheta a Deo missus
regem adit, hortatur ut in proelium exeat, cunctantem multis
confirmat. ita eruptione facta fusi hostes copiosaque praeda reperta.
sed post annum reparatis uiribus Syrus in Samariam regressus, 5
acceptam cladem ultum ire cupiens, rursum uictus est. eo proelio
cxx milia Syrorum interiere: regi uenia data, regnum ei et
pristinus status concessus. tum Achab uerbis Dei a propheta incre- 6
pitus, cur abusus diuino munere hosti sibi tradito pepercisset.
igitur Syrus post triennium bellum Hebraeis intulit. aduersum
hunc Achab pseudoprophetarum impulsu in proelium descendit,
spreto Michea propheta et in uincula coniecto, cur ei exitiabilem
fore pugnam denuntiasset. ita eo proelio Achab interfectus, Ocho-
ziae filio imperium reliquit.

Is aeger corpore cum ex ministris, qui idolum pro salute 45
eius consulerent, misisset, Elias a Deo monitus obuiam se eis
optulit increpitosque renuntiare regi iubet, mortem eius consecu-
turam. tum rex comprehendi eum ac deduci ad se iubet, sed missi 2
caelesti igne absumpti. rex, ut propheta praedixerat, obiit. successit
autem Ioram ei frater eius: isque duodecim annis imperium potitus
est. at in parte duarum tribuum Iosaphat rege defuncto Ioram
filius regnum tenuit annos duodeuiginti. is Achab filiam uxorem
habuit, socero quam patri propior. post hunc Ochozias filius impe- 3
rium adeptus est. hoc regnante Elias translatus refertur. eodem
tempore Helisaeus, discipulus eius, multis signis potens extitit:
quae omnia notiora sunt quam ut stilo egeant. ab eo uiduae filius 4

14 III Reg. 22. 19 IV Reg. 1. 28 IV Reg. 2. sqq.

2 cum rege urbem *b* 3 artis *P, ut coni. Drusius*: actis *b; cf. I 23, 2. II, 16, 1* 4 et argentum *b* 6 a Domino *b* 16 Michaea *b* || cur *P*: quod *b* 21 consecuram *P*, consequuturam *b* 24 imperium *P*: imperio *b* 25 iorá (*pro* iorà) *P* 26 annos VIII *Sigonius* 28 ademptus *P* 29 heliseus *P*, Eliseus *b* 30 stilo *P*: nostro stylo *b* || ab eo *P*: ab eo est *b*

resuscitatus, uel Syrus lepra purgatus, uel famis tempore omnium rerum copia fugatis hostibus inuecta, uel in usum trium exercituum aquae praebitae, uel de exiguo olei inmodicis incrementis solutum
5 mulieris debitum et ipsi sufficiens uiuendi substantia data. huius temporibus, ut diximus, Ochozias duarum tribuum erat rex, decem uero Ioram, ut supra retulimus, imperabat: interque eos foedus ictum. nam et aduersum Syros iunctis uiribus bellatum, et aduersum Ieu, qui per prophetam in regem decem tribuum unctus fuerat, pariter in proelium egressi eadem pugna interiere.
46 Sed regnum Ioram Ieu tenuit. post Ochoziam in Iudaea regem, qui uno anno regnauit, mater eius Gotholia imperium occupauit, adempto nepoti imperio, etiam tum paruo puero, cui Ioas nomen fuit. sed huic ab auia praereptum imperium post octo fere annos
2 per sacerdotes et populum depulsa auia redditum. hic initio regni obseruantissimus diuini cultus fuit magnisque sumptibus templum exornauit: post adulatione principum deprauatus adoratusque ab eis iram meruit. namque ei Azahel rex Syriae bellum intulit: inclinatisque rebus suis auro templi pacem redemit. nec tamen ea potitus est, facti inuidia a suis interfectus anno imperii quadrage-
3 simo. huic Amassia filius successit. at in parte decem tribuum defuncto Ieu Ioachas filius eius regnauit, inuisus Deo malis operibus, ob quae regnum eius Syris praedae fuit, donec Dei miseri-
4 cordia depulsis hostibus pristinum habere statum coeperunt. Ioachas diem functus Ioae filio reliquit regnum. is Amassiae regi duarum tribuum ciuile bellum intulit: uictoriam potitus multam praedam in regnum suum conuertit. id Amassiae ob delictum

10 IV Reg. 9. 13 IV Reg. 11. 20 IV Reg. 13. 23 IV Reg. 14. II Par. 23. 26 II Par. 25.

1 resuscitatus *b*: *om. P* || uel *quater P (scil.* ł, *non* et, *ut ait de Prato)*: *om. b; cf. Ind. uerb.* 3 aquae praebitae *b*: aquis praebitis *P* 7 aduersus Syros *b* 8 ieu *P (ut ex LXX* Ἰηού *coni. Drusius)*: Jehu *b, et sic deinceps* 10 post Ochoziam in I. regem *G. Richter*: posito Ochozia (ochozozia *P*) in Judaea (iudea *P*) rege *Pb* 14 sacerdotes *P*: sacerdotem *b; cf. 1, 50, 1* 15 diuni *P* 16 post adulationem *Pb, em. Giselinus* 17 iram *P*: Dei iram *b; cf. Chron. II, 24, 18*: et facta est ira contra Judam et Jerusalem || Hazael *Drusius* 20 Amessia (*uel* Amessias) *Drusius* 22 ob quę in regnum eius siris praeda fuit *P, em. in b* 24 Joae *de Prato*: Johae *Pb* 24 amessiae *P* 25 uictoriam *P*: uictoriaque *b* 26 id *nos*: is *P*, idque *b* || ob Amassiae *b*

accidisse traditur, siquidem Idumaeorum fines uictor ingressus
idola gentis eius assumpserat. hic nouem annos regnasse scribitur, 5
quantum in libris Regnorum repperi. Sed in Paralipomenis atque
etiam in Chronicis nouem et uiginti annos imperium tenuisse
annotatus est, ea nimirum id persuadente ratione, quae in his
[Regnorum] libris facile perspici potest. Ieroboam enim rex decem
tribuum octauo anno imperii Amassiae traditur regnare coepisse
unumque et quadraginta annos imperium tenuisse: regnante demum
Ozia, Amassiae filio, quarto imperii eius anno esse defunctus. qua 6
ratione XX et VIIII annos regi Amassiae effecit. itaque nos hoc
ipsum secuti, quia rationem temporum persequi placet, Chronicorum auctoritati accessimus.

Igitur Amassiae Ozias filius successit. nam in parte decem 47
tribuum Ioas diem functus Ieroboae filio locum fecerat, postque
hunc Zacharias filius eius regnauit. horum nos regum omniumque, 2
qui in parte decem tribuum Samariae praefuerunt, annotanda esse
tempora non putauimus, quia breuitati studentes superflua omisimus, et ad cognitionem temporum eius potissimum partis annos
credidimus persequendos, quae in captiuitatem posterius abducta
prolixius tempus in regno habuit. igitur Ozias regnum Iudae 3
adeptus praecipuam curam Domini cognoscendi habuit, Zacharia
propheta plurimum usus: (Isaias etiam sub hoc primum prophetasse traditur) quo merito prosperis euentibus aduersum finitimos
bella gessit, Arabas etiam deuicit. iamque Aegyptum terrore 4
nominis sui concusserat, elatusque secundis rebus, illicita praesumens, incensum Deo obtulit, quod solis facere sacerdotibus mos
erat. itaque per Azariam sacerdotem increpitus cum loco decedere

13 IV Reg. 15. 20 II Par. 26.

2 nouem] *immo* XXVIIII, *ut libri etiam IV Reg. 14, 2 habent; cf. de Prato ad h. l.* 5 annotatus est. Ea *P*: annotatum est. Et *b* 6 regnorum] Chronicorum *de Prato, nos* regnorum *inclusimus* || Jeroboam *P, ut coni. Hornius*: Joram *b* 7 octauo] XVIII *de Prato cum Eusebio* (XV *Reg. IV, 14, 23*) 9 quarto] *at u. de Prato* || esse defunctus *P*: defunctus est *b*
10 efficit *(scil. Eusebius in Chron.) coni. de Prato* 12 auctoritate *P*
13 Ozias *(ut est infra) de Prato*: Ozia *Pb* 14 ieroboae *P*: Joram *b* 15 eius filius *b* 19 credimus *Pb, em. de Prato* 22 Esaias *b* 23 euntibus *P* || aduersus *b* 26 mos *P*: fas *b* 27 cum *nos*: com *P* (Itaque cum per A. — eo loco *b*)

cogeretur atque in iram exarsisset, lepra oppletus decessit. quo
morbo affectus uita functus est, cum regnasset annos duo et quin-
5 quaginta. regnum inde Ioathae filio datum: isque admodum sanctus
fuisse traditur prospereque imperium administrauit: gentem Am-
monitarum bello uictam stipendium praestare coegit. regnauit
autem annis XVI eidemque Achaz filius successit.

48 Celebris circa haec tempora Niniuitarum fides traditur. id
oppidum olim ab Assure, Sem filio, conditum caput regni Assyri-
orum fuit, frequens tum incolentium multitudine, alens uirorum
2 milia C et XX atque ut in magno populo abundans uitiis. quis
Deus motus Ionam prophetam ex Iudaea ire praecepit ac denuntiare
urbi excidium, sicut olim Sodoma et Gomorra diuinis ignibus
3 conflagrassent. uerum propheta praedicationis istius ministerium
detrectans, non contumacia, sed praescientia, qua uidebat Deum
paenitentia populi placandum, nauim, quae longe diuersa regione
4 Tharsos petebat, conscendit. sed ubi in altum processum, nautae
saeuitia maris compulsi, quisnam esset mali causa, sorte explora-
uere. cum super Ionam sors decidisset, tamquam piaculum tempe-
statis in profundum proiectus est: exceptusque a ceto [marino
monstro] ac deuoratus, post triduum fere Niniuitarum litoribus
eiectus iussa praedicat, urbem scilicet ob peccata populi triduo
5 perituram. igitur non dissimulanter, ut olim Sodomis,, audita est
uox prophetae: ac statim iussu regis exemploque populus uniuersus,
quin et recens nati cibo potuque abstinentur: iumenta itidem et
diuersi generis animalia compulsa fame ac siti lamentantium
6 speciem cum hominibus praebebant. ita imminens malum auer-
sum. Ionae apud Deum conquerenti, quod fides dictis non affuisset,
responsum, paenitentibus ueniam negari non posse.

49 At in Samaria Zachariam regem admodum impium, quem
superius regnasse memorauimus, Sella quidam interemit regnum-

1 IV Reg. 15. 7 Jon. 1 sqq. 29 IV Reg. 15.

2 duos *b* 4 ammanitarum *P* 6 azhaz *P* 7 id] in *P* 8 as-sure *P*: Assur *b* || Sem *Drusius*: Seon *Pb; cf. Genes. 10, 22* 10 uitiis *b*: diuitiis *P* || queis *b* 12 Gomorrha *b* 14 Dominum *b* 16 Tharsis *Drusius, ut LXX εἰς Θαρσίς* 19 coeto *P* || marino monstro *obelo notauit Vonck* 23 at statim *malebat de Prato* 24 abstinentur *P*: abstinere iubentur *b* 28 negare *P* 29 samariā *P* 30 Sella] *Σελλούμ LXX in Reg. 4, 15, 10*

que occupauit: idemque Mane insidiis exemplo facti sui periit.
Mane ereptum Sellae imperium tenuit filioque Pachae reliquit. 2
eundem uero Pache quidam eiusdem nominis interemit regnumque
occupauit. mox ab Osee peremptus eodem scelere quo assumpserat
imperium amisit. hic ultra omnes reges superiores impius poenam 3
sibi perpetuamque genti captiuitatem a Deo meruit. namque ei
Salmanassar rex Assyriorum intulit bellum uictumque tributarium
sibi effecit. sed cum occultis consiliis rebellionem pararet regemque 4
Aethiopum, qui tum Aegyptum optinebat, in auxilium arcesseret
idque Salmanassar comperisset, perpetuis eum uinculis in carcerem
coniecit urbemque excidit, populum uniuersum in regnum suum
abduxit, Assyriis in hostili solo ad custodiam positis. exinde ea
pars Samaria appellata, quod lingua Assyriorum custodes Samaritas
uocant. ex quibus plerique diuinas caeremonias receperunt, reliquis
in errore gentilitatis perseuerantibus. hoc bello Tobias in captiui- 5
tatem ductus est. at in parte duarum tribuum rex Achaz ob impie-
tatem inuisus Deo, cum finitimorum bellis saepe premeretur, deos
gentium colere decreuit, nimirum quia eorum auxilio uictores
frequentibus proeliis extitissent. ita in hoc nefariae mentis piaculo
diem functus est, cum XVI annis in regno fuisset.

Huic Ezechias filius successit, multum paterni dissimilis in- 50
genii. namque initio regni populum sacerdotesque ad Dei cultum
cohortatus multis disseruit, ut frequenter castigati a Domino
saepius essent misericordiam consecuti, ut postremum decem tribus
in captiuitatem nuper abductae sacrilegii poenas dissoluerent:
curandum eis sedulo ne eadem pati mererentur. ita conuersis ad 2
religionem omnium animis Leuitas sacerdotesque omnes ad cele-
branda secundum legem sacrificia ordinauit celebrarique Pascha
instituit, quod iam pridem fuerat omissum. cumque dies festus 3

21 IV Reg. 18. II Par. 29. 28 II Par. 30.

1 mane *P, ut coni. G. Richter*: Manae *b*, *Μαναήμ LXX* || perit *b* 3 pachę *P*: Pache *b*; *in LXX dicitur (IV Reg. 15, 22)* Φακείας 7 *et* 10 Salmanassar *Pb*: Salmanasser *edd. recentt.* 9 accerseret *b* 13 quot *P* 16 Achas *Pb*, *em. de Prato, ut est in LXX et supra c. 47* 18 auxilio *P*: ille (illae *edd. seqq.*) auxilio *b* 19 nephariae *b* 21 Ezecias *Drusius* 24 consequuti *b* 25 obducte *P* 26 mererentur *nos*: merentur *P*, mereantur *b* 28 sacrificia *b*: sacrilegia *P*

adesset, dimissis per omnem terram nuntiis conuentus diem edixit:
ut si qui post abductionem decem tribuum in Samaria resedissent,
ad sollemne sacrum conuenirent. ita frequentissimo conuentu dies
sacer publica laetitia exactus, longo post interuallo religione legi-
4 tima per Ezechiam restituta. pari deinde industria, qua diuina
curauerat, rem bellicam administrauit, Allophylosque frequentibus
proeliis contudit: donec ei Sennacherim rex Assyriorum bellum
intulit, magno cum exercitu fines eius ingressus, lateque agris
uastatis nullo obsistente urbis obsidionem urgebat: Ezechias enim
multitudine inferior, non ausus manum conserere, muris se tue-
5 batur. rex Assyrius portis assultans minitari excidium, deditionem
imperare: Ezechiam frustra Deo confidere, se Dei nutu potius arma
sumpsisse: uictorem omnium gentium, euersorem Samariae effugi
6 non posse, ni matura deditione sibimet consuluissent. in hoc rerum
statu Ezechias Deo fretus Isaiam prophetam consulit, eiusque
responso edocetur, nihil ex hoste periculi fore, diuinum autem
auxilium non defuturum. nec multo post Tarraca rex Aethiopum
regnum Assyriorum inuadit.
51 Quo nuntio Sennacherim ad sua tuenda conuersus, fremens
et clamitans uictori sibi uictoriam eripi, bellum omisit, missis ad
Ezechiam litteris cum uerborum contumeliis denuntians, se paulo
post rebus domi compositis ad excidium Iudaeae mature rediturum
2 sed nihil his Ezechias motus orasse Deum traditur, ne hanc tantam
hominis insolentiam inultam sineret. ita eadem nocte angelus
castra Assyriorum aggressus multa hominum milia leto dedit. rex
trepidus in oppidum Niniuem confugit ibique a filiis interfectus
3 dignum se exitum tulit. per idem tempus Ezechias aeger corpore
morbo incubuerat. cumque Isaias ei uerbis Domini annuntiasset

6 IV Reg. 1. II Par. 31. Esai. 36. 13 Esai. 37. 17 IV Reg. 19
27 IV Reg. 20. Esai. 38.

3 solemne *b* 7 sennacherim *P* *(ut est in LXX Σενναχηρείμ)*: Sens nacherib *b*, *item infra* 9 etechias *P* *(litterae* t *et* z *in P persimiles sunt)* 11 excidum *P* 13 sūpsisse *P*, *ut coni. Sigonius*: suppressisse *b* 15 Esaiam *b* 16 fore *b*: fere *P* 17 tarraca *(addito in extrema* a *apice) P*: Tirchac *b*; *in LXX est Θαρακά* 22 domi compositis *b*: cū domi positis *P* || reditum *P* 23 Dominum *b* 24 insolenteram *P* *(syllaba* ter *per compendium)* 25 loeta *P*, letho *b* 26 Niniuen *b* 27 exitum *P et Drusius*: exitium *b* 28 esaias *hic P* || uerbis *P*, *ut coni. de Prato*: uerbum *b*

uitae eius finem adesse, flesse rex traditur: ita xv annos prorogari
sibi ad uitam meruit. quibus peractis nono et uigesimo imperii 4
anno decessit: regnum Manasse filio reliquit. is a patre multum
degenerans relicto Deo culturas impias exercuit: ob quod in pote-
statem Assyriorum traditus malo coactus agnouit errorem, popu-
lumque adhortatus est ut relictis idolis Deum colerent. nihil sane
dignum memoria gessit, regnauit autem annos v et L. Amos deinde 5
filius eius regnum indeptus est, nec ultra biennium eo potitus
est: paternae impietatis heres, Dei neglegens, suorum insidiis
circumuentus periit.

Ad Iosiam filium imperium deuolutum. is admodum religio- 52
sus fuisse traditur summaque cura diuina administrasse, Helchia
sacerdote usus bene. is cum in templo librum, uerbis Dei scriptum, 2
repertum a sacerdote legisset, quo continebatur Hebraeam gentem
ob crebras impietates et sacrilegia delendam, piis ad Deum pre-
cibus fletuque iugi imminentem cladem auertit. quod ubi indultum 3
sibi per Oldam prophetissam comperit, maiore cura, utpote obli-
gatus diuinis beneficiis, cultum Dei exercuit. igitur uasa omnia,
anteriorum regum superstitionibus idolis consecrata, cremauit.
namque eo profani ritus inualuerant, ut soli ac lunae diuinos
honores darent eisdemque etiam ex metallis sacraria aedificarent.
quibus Iosias in puluerem redactis sacerdotes quoque profanarum 4
aedium interfecit. sed ne sepulchris quidem impiorum pepercit,
quod olim praedictum a propheta, impletum animaduersum est.
huius octauo et decimo imperii anno Pascha celebratum. post 5
triennium fere aduersus Nechao regem Aegypti, qui bellum Assyriis
inferebat, in proelium egressus, priusquam inter se acies concur-
rerent, sagitta ictus est. exque eo uulnere in urbem relatus decessit,
cum regnasset annos unum et uiginti.

3 II Reg. 21. 6 IV Reg. 22. 11 IV Reg. 22 sq. 25 II Par. 35.

2 merunt *P* 3 Manassae *Giselinus* 4 Domino *b* || impotestatem *P* 6 Dominum *b* 7 amos *P*: Amon *b* 8 indeptus *P*: adeptus *b* 9 Domini negligens *b* 12 Helchia *Pb; in LXX dicitur* Χελχίας 13 uerbis *P*: uerbi *b* 17 Oldam *Drusius*: Ollam *Pb; in LXX est* Ὀλδα, *in Vulg.* Holda || utpote *b*: ut puta *P* || oblegatus *P* 19 idoli *P* 20 diunos *P* 23 ne pulchris quidem *P* 26 triennium] *cf. de Prato* 29 annos I et XXX *Vorstius coll. IV Reg. 22, 1*

53 Ioachas inde filius eius regnum indeptus tribus mensibus tenuit,
captiuitati ob impietatem destinatus. namque eum Nechao rex
Aegypti uinctum captumque duxit, nec multo post in uinculis
2 diem functus est. Iudaeis stipendium annuum imperatum, rex eis
Eliacim arbitrio uictoris datus, qui postea immutato nomine
Ioachim uocitatus est. hic Ioachae frater, Iosiae filius fuit, fratri
3 quam patri propior, sacrilegio inuisus Deo. igitur cum regi
Aegyptio pareret, quippe cui tributum penderet, Nabuchodonosor
rex Babylonius Iudaeam terram occupauit armis et per triennium
iure belli uictor possedit. etenim cedente iam rege Aegypti deter-
minatisque inter eos imperii finibus conuenerat Iudaeos ad Baby-
4 lonam pertinere. ita cum Ioachim, exactis in regno annis undecim,
filio eiusdem nominis locum fecisset isque regis Babylonii in se
iram concitasset, Deo nimirum agente, cui constitutum erat Iudae-
am gentem captiuitati et internecioni dare, Nabuchodonosor Hiero-
solymam cum exercitu ingressus urbem murosque ac templum
solo strauit: auri inmensum modum et sacra ornamenta uel publica
uel privata, puberesque omnes uirilis ac muliebris sexus transtulit,
relictis, quorum imbecillitas aut aetas fastidio uictoribus fuit.
quae turba inutilis seruitio exercendis colendisque *agris*, ne incul-
5 tum esset solum, deputata. eisdemque rex Sedechias praepositus,
ademptis uiribus inani tantum umbra regii nominis concessa. sed
6 Ioachim tribus mensibus tempus imperii habuit. is cum populo
Babylonam translatus et in carcerem coniectus: trigesimum post
annum emissus atque a rege in amicitiam receptus mensaque
et consiliis participatus, non sine solacio depulsae calamitatis
decessit.

2 IV Reg. 23. 11 IV Reg. 24. 21 IV Reg. 25.

1 adeptus *b* 2 impiętate *P* 3 uictum *de Prato coll. Ezech. 19, 2 sq., item Vonck* 5 Eliachim *Pb, em. de Prato* 6 Joachis *Pb, em. Vorstius cf. II, 1, 2* (Joacim *Sigonius*) || ioachae frater iosiae filius *P, ut coni. Drusius*: Joachae fratris Josiae f. *b* 9 babilonius *P* 11 babilbnam *P* 12 Joachis *Pb, item infra u. 23.* 13 eiusdem nominis] *cf. de Prato* 15 internetioni *P* || hierusolimam *P* 17 uel—uel] *sic P, non* et—et, *ut ait de Prato* 18 mulieris *P* 20 agris *b*: *om. P, fort.* exercendis agris colendisque || incultu *P* 21 Sedecias *Drusius cum LXX* Σεδεκίας 24 babiloham *P* || coniectus est *b* || tricesimum septimum *Sigonius, cf. IV Reg. 25, 27* 26 solatio *Pb*

Interea Sedechias rex turbae inutilis, quamquam sine uiribus, 54
infido ingenio et Dei immemor, qui non intellegeret captiuitatem
ob delicta gentis illatam, postremis denique malis debitus, regis
animum offendit. ita ei post nouem annos Nabuchodonosor bellum
intulit, compulsumque intra muros confugere triennio obsedit.
qua tempestate Hieremiam prophetam, qui iam saepius imminere 2
urbi captiuitatem pronuntiauerat, consulit, si quid spei forsitan
superesset. sed ille caelestis irae non ignarus, eadem saepius
interrogatus, respondit, ipsi regi specialem poenam denuntians.
tum uero Sedechias in iram excitatus trudi prophetam in carcerem 3
iubet: moxque eum crudelis facti piguit, sed obsistentibus Iudae-
orum principibus, quibus iam inde a principio moris fuerat bonos
premere, absoluere innocentem non ausus. isdem cogentibus in 4
lacum inmensi profundi caenoque ac sordibus atque ex eo exitiabili
foetore horridum demissus est, ut ne simplici quidem morte exspi-
raret. sed rex licet impius, aliquanto tamen sacerdotibus mitior, educi
prophetam de lacu et carceris custodiae reddi iubet. interea obses- 5
sos uis hostium et penuria urgebat, consumptisque omnibus, quae
mandi poterant, fames inualuerat: ita defessis inedia defensoribus
oppidum captum incensumque. rex, ut propheta dixerat, effossis
oculis Babylonam translatus, Hieremias misericordia hostili car-
cere exemptus. cum eum Nabuzardan, princeps regius, captiuum 6
cum ceteris duceret, delata sibi optione ab eo, utrum in solo patrio
deserto desolatoque subsistere an secum abire in summis honoribus
uellet, residere in patria maluit. Nabuchodonosor abducto populo, 7
residuis quos belli conditio uel praedae fastidium relinqui a uicto-
ribus fecerat, Godoliam eiusdem gentis praeposuit absque ullo
insigni regio aut imperii nomine, quia praeesse paucis et calami-
tosis nulla dignitas erat.

10 Jer. 37 sqq. 13 IV Reg. 25. II Par. 36.

4 nouem *b*: .IIII. *P, cf. IV Reg. 25, 1.* 6 Jeremiam *b* || quiaam saepius *P* 7 consuluit *malebat de Prato* 10 carcere *P* 13 non est ausus *b* || hisdem *P* 14 coenoque *b* 16 principibus mitior *Vorstius coni.* 19 famis *P* 21 babilonam *P* 22 Nabuzardan *Pb*: Nebuzardan *aliquot editt. posteriores* 26 uel] *sic P, non* et, *ut ait de Prato* || relinqui *P, ut coni. Giselinus et Sigonius*: reliqui *b* 28 praeesse] pracee *P* (*pro* praeẽẽ) 29 erat. EXPLICIT SACRORV̄ CHRONICORV̄ LIBER PRIMVS. INCIPIT SECVNDVS . LEGE FELICITER . *P*.

CHRONICORVM

LIBER SECVNDVS.

1 Captiuitatis tempora prophetarum uaticiniis atque actibus
illustrata sunt, maximeque Danielis egregia ad conseruandam
legem perseuerantia et in absolutione Susannae diuino consilio
2 ceterisque ab eo gestis, quae iam ordine persequemur. hic sub rege
Ioachim captus deductusque Babylonam paruus admodum puer:
postea ob elegantiam uultus inter ministros regios assumptus,
3 unaque cum eo Annanias, Misaël et Azarias. sed cum eos rex
delicatioribus cibis curari praecepisset idque Asphanae eunucho
negotii dedisset, Daniel paternarum traditionum memor, ne ex
mensa regis gentilium cibis participaret, poposcit ab eunucho, ut
4 leguminibus tantum uterentur. causante Asphane, ne dissimulatum
imperium regis consecutura macies proderet, Daniel Deo fretus
pollicetur maioris decoris sibi uultus ex leguminibus quam ex
cibis regiis fore. fidesque dictis affuit, ita ut minime eorum uultus
comparabiles haberentur, qui imperialibus impendiis procurabantur. igitur a rege in honorem et gratiam adhibiti prudentia et

7 Dan. 1.

2 egregiam — perseuerantiam *P*, *em. de Prato* (Maxime itaque Danielis egregiam ad c. l. perseuerantiam, et in absolutionem S. diuino consilio, caeteraque ab eo gesta ordine persequemur *b*) 3 absolutionē *P*, em. *Hofmeister et de Prato* || sussanne *P* 4 quae iam ordine *scripsi*: quae in ordine *P* 5 Joacim *Sigonius* || babalonam *P* 6 eligantiam *P* 7 Ananias *b*, *item infra c. 3* 8 delicatoribus *P* || asphane eununcho *P* 9 patriarum *Sigonius*, *at u. II, 12, 6* || memo. ne *P* 11 uescerentur *Sigonius* || asphanen *P* 13 maius *P* 16 in honorem et gratiam *nos*: in honore et gratiā (*sed* gratia *ex* gratiā *rasura factum*) *P*, in honore et gratia *b*

disciplina breui omnibus regis proximis antelati. per idem tempus 5
Susanna, cuidam Ioachi nupta, spectatae femina pulchritudinis,
a duobus presbyteris appetita, cum impudicis non adquieuisset,
falso crimine incessitur, isdem presbyteris deferentibus, in remotis
locis adulescentem cum ea deprehensum, sed illum iuuenili alacritate
senum manus effugisse. ita presbyteris fides habita: iudicio
populi Susanna damnatur. quae cum secundum legem ad suppli- 6
cium duceretur, Daniel, tum annos natus XII, increpitis Iudaeis,
cur innocenter morti dedissent, reduci eam in iudicium causam-
que denuo audiri postulat. enimuero multitudo Iudaeorum, quae 7
tum aderat, non sine Deo existimans puerum contemptae aetatulae
in hanc constantiam prorupisse, fauore accommodato in consilium
reuertitur. initur denuo iudicium: Danielo, ut inter maiores natu 8
resideret, delatum. igitur separari accusatores iubet: unumquem-
que ex eis interrogat, sub cuius generis arbore adulteram depre-
hendisset. ex uarietate responsi falsitas deprehensa: Susanna absoluta,
presbyteri, qui innocenti periculum creauerant, capite damnati.

Ea tempestate Nabuchodonosor somnium uidit, mysterio futu- 2
rorum mirabile. cuius interpretationem cum per se non posset euol-
uere, ascitis ad interpretandum Chaldaeis quique magicis artibus
extisque hostiarum scire occulta et futura praecinere uidebantur,
mox ueritus, ne more hominum non uera, sed placita regi ex somnio
coniectarent, uisa subprimit poscitque ab eis, ut, si uera in iis
diuinatio esset, somnium ipsum sibi dicerent: tum demum inter-
pretationi eorum crediturum, si prius enuntiando somnium artis
periculum fecissent. illi uero tantam molem abnuentes, non esse 2
id humanae opis confitebantur. rex motus, cur falsa diuinandi
professione homines erroribus illuderent, cum astricti praesenti
negotio nihil scire se confiterentur: ita edicto regis in eos animad-

18 Dan. 2.

1 tempus sus | sussanna *P* 2 cuidam *de Prato*: quaedam *P* || Joachim *b*, Joacim *Drusius* 3 presbiteris *P et sic deinceps* 4 hisdem *P* 5 dep̄hensūs *P* 7 sussanna dampnatur *P* 9 innocenter *P*: innocentem *edd.* || reduci *scripsi*: reduce *P*, reducere *b* 13 Danieli *b*, *item p. 58, 2* 14 unumquemque *de Prato*: unumque *Pb* 17 dampnati *P* 18 misterio *P* 20 quique *Drusius*: qui *Pb*, *cf. Dan. 2, 2 et 2, 10* 22 ueritur *P* 23 poscitque *nos*: poposcitque *Pb* || in his *Pb* 27 cur *P*: quod *b*

3 uersum palamque omnes huius artis interficiebantur. quod ubi
Danielo compertum, regis proximum appellat: enuntiationem
4 somnii interpretationemque eius pollicetur. res ad regem defertur:
Daniel arcessitur. iam reuelato sibi per Deum mysterio uisa regis
refert absoluitque. sed res postulat, uti regis somnium et inter-
5 pretationem prophetae et consequentium fidem exponamus. uiderat
rex per soporem imaginem capite aureo, *pectore* brachiisque
argenteis, uentre et femoribus aereis, cruribus ferreis, quae in
pedes *partim* ferreos, partim fictiles desinebat: sed ferrum atque
testum inter *se* confusum coire non poterat. ad extremum ima-
ginem lapis sine manibus abscissus proterebat, redactaque omnia
in puluerem uento ablata.
3 Igitur secundum prophetae interpretationem imago uisa figu-
2 ram mundi gerit. caput aureum Chaldaeorum imperium est,
3 siquidem id primum et opulentissimum fuisse accepimus. pectus
et brachia argentea secundum regnum annuntiant: Cyrus enim
4 uictis Chaldaeis atque Medis imperium ad Persas contulit. in
uentre aereo tertium regnum portendi pronuntiatur, atque imple-
tum uidemus, siquidem Alexander ereptum Persis imperium Mace-
5 doniae uindicauit. crura ferrea imperium quartum, idque Romanum
intellegitur, omnibus ante regnis ualidissimum. pedes uero partim
ferrei, partim fictiles diuidendum esse Romanum regnum, ita ut
numquam inter se coëat, praefigurant: quod aeque impletum est,
siquidem cum non ab uno imperatore, sed etiam a pluribus semper-
que inter se armis aut studiis dissentientibus res Romana admini-
6 stretur. denique commisceri testum atque ferrum numquam inter
se coeunte materie commixtiones humani generis futurae a se in-
uicem dissidentes significantur, siquidem Romanum solum ab
exteris gentibus aut rebellibus occupatum aut dedentibus se per

2 Danieli *b* 4 accersitur *b* || per Dominum *b* 5 refert *de Prato (idem* regi *scribens)*: refertur *P* (uisio regis refertur solutioque *b*) 7 pectore *addendum esse uidit Drusius, cf. u. 15 et Dan. 2, 32.* 9 partim *b*: *om. P* 10 se *addidit Giselinus;* confusum inter se *Vorstius* 11 abscisus *P* 18 atque *P*: idque *b* 24 siquidem iam non . . administratur *b* || *fort.* sed iam a pluribus 26 denique quod commiscentur *Bernays p. 28 not. 48* 27 coeunte materia *Bernays*, coeuntē materiē *P* 29 rebelli *P* || se per pacis speciem *Sigonius*: semper pacis speciē *P*

pacis speciem traditum constet, exercitibusque nostris, urbibus
atque prouinciis permixtas barbaras nationes, et praecipue Iudaeos,
inter nos degere nec tamen in mores nostros transire uideamus.
atque haec esse postrema prophetae annuntiant. in lapide uero sine 7
manibus abscisso, qui aurum, argentum, aes, ferrum testumque
comminuit, Christi figura est. is enim non conditione humana
editus, siquidem non ex uoluntate uiri, sed ex Deo natus est,
mundum istum, in quo sunt regna terrarum, in nihilum rediget
regnumque aliud incorruptum atque perpetuum, id est futurum
saeculum, quod sanctis paratum est, confirmabit. de quo uno adhuc 8
quorumdam fides in ambiguo est, non credentium de futuris, cum
de praeteritis conuincantur. igitur Daniel multis a rege muneribus
donatus, praefectus Babyloniae atque omni imperio, in summis
honoribus habebatur. eius suffragio Annanias, Azarias et Misael
ad summam aeque dignitatem et potestatem prouecti. eodem fere 9
tempore praeclara Ezechielis prophetia extitit, reuelato ei futurorum et resurrectionis mysterio. extat liber magni operis et cum
cura legendus.

At in Iudaea, cui post excidium Hierosolymae Godoliam 4
praepositum supra memorauimus, aegre ferentes Iudaei principem
sibi ex stirpe *non* regia arbitrio uictoris datum, Ismael quodam
duce et concitatore nefandae coniurationis, dispositis eum in conuiuio insidiis peremerunt. at hi, qui extra noxiam fuerant, ultum 2
ire facinus cupientes propere aduersum Ismael arma capiunt. sed
ut ille cognouit exitium sibi imminere, relicto exercitu, quem contraxerat, non amplius *octo* comitantibus ad Ammonitas confugit.
igitur populum uniuersum metus peruaserat, ne paucorum scelus 3
omnium exitio rex Babylonius ultum iret: nam praeter Godoliam

15 Dan. 2. 19 IV Reg. 25. 23 Jer. 40 sq.

2 et praecipue Judaeos *corruptum censet Bernays l. c.* 4 postrema *P*: postrema tempora *b* || propheta *(sc. Daniel)* annuntiat *de Prato* 5 absciso *P* || aes *scripsi*: .es. *(sic) P*, et *b*; *cf. Dan. 2, 35* (es *pro* aes *codex etiam II, 8, 5 habet)* 6 figuram esse *b* 8 redigit *P*, *em. Giselinus* 11 credentium *de Prato*: credendum *P* 13 donatus *P*, *ut coni. Vonck*: donatur *b* 14 misahel *P* 16 hiezechielis *P* 20 Judaei quidam *malebat de Prato* 21 extirpe *P* || non *b*: *om. P* 22 concentore *P* 25 ut ille *nos*: ille *P*, ille quia *b* 26 VIII *nos*: *om. P*, quam octo *b*; *cf. Jerem. 41, 15* 28 babyllonius *P*

4 multos ex Chaldaeis cum eo interfecerant. itaque consilium ineunt
fugiendi in Aegyptum, sed prius Hieremiam frequentes adeunt,
5 sciscitantes diuinum responsum. at ille uerbis Dei uniuersos hortari,
in solo patrio manerent: si id fecissent, Dei praesidio tuendos
nullumque a Babyloniis periculum fore: sin Aegyptum peterent,
6 omnes ibi ferro ac fame diuersoque mortis genere perituros. sed
plebs assueto malo insolens parendi salubribus consiliis et diuino
imperio profecta in Aegyptum. quid de ea postea actum, sacris
litteris siletur: nobis nihil compertum.

5 Hoc tractu temporum Nabuchodonosor elatus rebus secun-
dis statuam sibi auream immensae magnitudinis posuit adorari-
2 que eam ut sacram effigiem praecepit. quod cum certatim ab
omnibus, deprauatis adulatione omnium animis, fieret, Annanias,
Azarias et Misael profano officio abstinuerunt, non ignorantes ho-
norem hunc soli Deo debitum. igitur rei ex edicto regis constituun-
tur, propositaque eis conditio poenarum, ardens caminus, ut prae-
senti metu adorare statuam cogerentur. uerum illi deuorari igni-
3 bus quam piaculum committere maluerunt. itaque uincti compedi-
bus in medias flammas coniciuntur. sed ministros infandi operis,
dum promptius damnatos in ignem propellunt, flamma absorbuit:
Hebraeos — mirum dictu et incredibile non uisentibus — ignis non
attigit, cum a spectantibus deambulantes in camino psalmum Deo
dicere cernerentur, uisusque cum his inter ignes quartus specie
angeli, quem Nabuchodonosor propius intuitus filium Dei se uidisse
4 confessus est. tum rex haud dubius diuinam in re praesenti fuisse
uirtutem, missis per omne regnum suum edictis facti miraculum
5 prouulgauit, confessus soli Deo honorem deferendum. nec multo
post obiecto sibi somnio, mox uoce etiam caelo emissa admonitus,
potestate regia abiecta atque ab omni conuersatione humana remo-
tus, herbis tantum uitam sustinens, egisse paenitentiam traditur:
seruatum ei nutu Dei imperium, donec impleto tempore, agnito
demum Deo, post VII annos et regno et statui pristino restitutus

2 Jer. 43. 6 Jer. 44. 10 Dan. 3. 27 Dan. 4.

3 scisscitantes *P* 8 profecta est *b* 14 misahel *P* 16 prępositaque *P* 18 compedibus *Drusius*: pedibus *Pb*, *cf. I, 28, 3* 22 cum aspectantibus *edd. pleraeque* 23 inter ignem *b* 28 post rex obiecto *b* 31 seruatumque *coni. de Prato*

est. hic post deuictum, ut supra diximus, Sedechiam, quem capti- 6
uum Babylonam transtulit, regnasse traditur annos VI et XX,
quamquam id non in sacra historia scriptum inuenerim. sed forte 7
accidit, ut dum multa euoluerem, annotationem hanc iam inter-
polato per aetatem libello sine auctoris nomine reperirem, in quo
regum Babyloniorum tempora continebantur: quam praetereundam
non putaui, siquidem et Chronicis consentiret, et ita illius nobis
ratio quadraret, ut per ordinem regum, quorum tempora contine-
bat, usque in primum Cyri regis annum, LXX annos — tot enim
per sacram historiam a captiuitate usque ad Cyrum fuisse refe-
runtur — impleret.

Post Nabuchodonosor filius eius regnum indeptus, quem in 6
Chronicis Euilmarodac fuisse uocitatum repperi. hic duodecimo
imperii anno diem functus, fratri minori, qui Balthasar dictus
est, locum fecit. is cum quarto et decimo anno publicum epulum 2
principibus ac praefectis suis daret, sacra uasa, quae per Nabu-
chodonosor de templo Hierosolymae ablata nec in regales usus
usurpata, sed recondita in thesauris habebantur, proferri impe-
rauit. cumque his per luxum ac licentiam regalis conuiuii promi- 3
scue omnes uirilis ac muliebris sexus, uxores concubinaeque eius
uterentur, subito rex in pariete conspicatur digitos scribentes
cernebanturque in uersum ductae literae: sed qui posset scripta
legere, non reperiebatur. igitur rex perterritus magos et Chaldaeos 4
aduocat. quibus mussantibus nec quicquam respondentibus, regina
regem admonet, esse quendam Hebraeum Daniel nomine, qui olim
Nabuchodonosor occulti mysterii somnium reuelasset, iam tum ob
illustrem sapientiam summis honoribus donatum. itaque accitus 5
perlegit interpretatusque, ob delictum regis, qui sacra Deo vasa
temerasset, ipsi exitium imminere regnumque eius Medis ac Persis

12 IV Reg. 25. 15 Dan. 5.

2 babillonā *P*, Babylonem *b* 4 hanc in interpolato *Giselinus* 5 repperirem *P* 6 regnum babilloniorum *P* 7 consentirent *P*, *em. de Prato* 12 regnum est adeptus *b* 13 Euilmarodac *Pb*: Euilmarodach *Drusius* 14 Balsasar *Drusius* 15 Is cum *b*: cum *P* 17 hierolimae *P* || nec *P*: ac *b* 19 cumq. *P*: cum *b* 20 omnes *P*, *ut coni. Sigonius*: omnis *b* 21 conspicatur *P* (*non* conspicatus est): conspicit *b* 22 possit *P* 23 repperiebatur *P* 24 mussitantibus *b*, *at cf. I, 43, 7* 27 accitus Daniel *b*

6 datum. quod mox consecutum est. nam eadem nocte Balthasar
interiit, regnum eius Darius natione Medus occupauit: Danielum
illustri opinione compertum uniuerso imperio praeposuit, secutus
superiorum regum iudicium. nam et Nabuchodonosor eum regno
praefecerat et Balthasar ueste purpurea et torque aureo donatum
tertium regni principem constituerat.

7 Igitur hi, qui una cum eo rerum potentes erant, exagitati
inuidia, quod eis alienigena captiuae gentis fuisset aequatus, regem
deprauatum adulatione compellunt, ut sibi diebus proximis xxx
diuini honores darentur, neque cuiquam liceret Deum nisi regem
precari. facile id Dario persuasum, stultitia regum omnium, qui
2 sibi diuina uindicant. igitur Daniel non rudis neque inscius, Deo
preces, non homini deferendas, reus constituitur edicto regis non
paruisse. multumque abnuente Dario, cui carus acceptusque sem-
3 per fuerat, principes peruicere, ut in lacum demitteretur. sed
obiecto bestiis nullum periculum fuit. quod cum rex comperisset,
accusatores deputari leonibus praecepit: qui non simili exemplo
perfuncti sunt: nam continuo deuorati ferarum famem expleue-
4 runt. Daniel clarus ante clarior haberi: rex antiquato edicto suo
nouum proposuit, relictis erroribus ac superstitionibus Deum Da-
5 nielis colendum. extant etiam uisiones eius, quibus consequentium
saeculorum ordinem reuelauit, annorum etiam numerum comple-
xus, intra quem Christum, sicut factum est, descensurum ad terras
6 pronuntiauit uenturumque Antichristum manifeste exposuit. quod
si qui studiosior erit, rectius ibi quaesitum reperiet: nobis propo-
situm est rerum tantum ordinem contexere. Darius duodeuiginti
annos regnasse traditur: qua tempestate Astyages Medis imperabat.

8 Hunc Cyrus, ex filia nepos eius, regno expulit, Persarum
usus armis: unde summa imperii ad Persas translata est. Baby-
2 lonii quoque in potestatem ditionemque eius concessere. igitur

21 Dan. 7—10. 28 Esra 1. Jer. 25. II Par. 36.

2 regnumque *b* || Danielem *b* 8 inuidia *Giselinus*: iniudęa *P*, in Judaea *b* 9 compellant *malebat de Prato coll. Seueri dial. 2, 6* 10 deum *P*, *ut coniecit de Prato*: Dominum *b* 11 id olario *P* 18 feram *P* 19 haberi *P*: haberi coepit *b* || aritiquato *P* 24 anticristum *P* 25 si quis *b* 26 duo de xx *P* 27 astyagis *P* 30 potestatem et ditionemq. *P*

initio regni, propositis publice edictis, dat potestatem Iudaeis in
solum patrium redeundi, sacra etiam uasa, quae Nabuchodonosor
de templo Hierosolymae abstulerat, reddidit. itaque pauci tum
in Iudaeam regressi: ceteris redeundi animus an facultas defuerit
parum comperimus. erat ea tempestate apud Babylonios Beli anti- 3
quissimi regis, cuius etiam Virgilius meminit, ex ære simulacrum,
quod superstitione hominum consecratum Cyrus quoque adorare
erat solitus, antistitum eius dolo illusus, qui uesci effigiem illam
atque potare affirmabant, cum diurnam pensitationem, quae idolo
inferebatur, clam ipsi absumerent. igitur Cyrus cum Danielo fami- 4
liariter uteretur, quaerit ab eo, cur simulacrum non adoraret,
cum manifestum uiuentis Dei esset indicium, absumentis ea, quae
inferebantur. Daniel ridens hominis errorem negare id posse fieri, 5
ut aes illud, id est bruta materies, cibo uteretur aut potu. acciri
ergo rex sacerdotes iubet (nam fere ad septuaginta erant) adhibi-
toque eos terrore increpitat, quis inpensa consumeret, cum Daniel
uir prudentia insignis minime id ab insensibili simulacro posse
fieri contenderet. tum illi confisi parato dolo sueta inferri et obsig- 6
nari a rege templum deposcunt, uti, nisi omnia postero die ab-
sumpta deprehenderentur, morte poenas persoluerent, dum eadem
conditio Danielo maneret. itaque signo regis templum obsignatur, 7
cum prius Daniel sacerdotibus insciis pauimentum cinere asper-
sisset, ut introeuntium occultos aditus uestigia proderent. igitur
postero die rex templum ingressus animaduertit absumpta, quae
idolo apponi iusserat. tum Daniel occultam fraudem uestigiis pro- 8
dentibus reserat, sacerdotes cum uxoribus et filiis, subfosso fora-
mine ingressos, ea quae idolo apposita fuerant deuorasse. ita
omnes iussu regis interfecti, templum ac simulacrum *Danielo* in
potestatem datum atque arbitrio eius dirutum.
Interea Iudaei, quos ex permissu Cyri in patriam regressos 9
supra memorauimus, urbem ac templum restituere aggressi, ut

6 Aen. I, 729. 30 II Par. 36.

4 defuerat *P* 5 Beli *b*: bella *P* 6 cuius — meminit *Sigonio glossema uidebatur* 10 Daniele *b* 14 ut | ut es illud *P* || accyri *P*, accersi *b* 18 sueta *P*: *om. b; aliquid deesse recte Vorstius senserat* || inferri *P et Vorstius*: inferre *b* 21 Danieli *b* 23 ues'tia *P* 28 Danielo *om. P*, Danieli *b* 31 restuere *P*

pauci atque inopes parum proficiebant, donec centesimo fere anno,
Artaxerse rege Persis imperitante, per eos, qui locis praeerant, ab
2 aedificando deterriti: etenim tum Syria atque omnis Iudaea sub
Persarum imperio per magistratus ac praesides regebatur. igitur
his consilium fuit regi Artaxersi scribere, non oportere Iudaeis
restituendae urbis suae copiam dari, ne pro contumaci ingenio
resumptis uiribus, aliis gentibus imperare soliti, non paterentur
3 sub alieno imperio degere. ita comprobato a rege praesidum con-
silio prohibita urbis aedificatio usque in secundum Darii regis
annum dilata est. sed hoc tractu temporum, qui reges Persis
imperauerint, inseremus, quo facilius annorum series in ordinem
4 contexta prodatur. post Darium Medum, quem duodeuiginti annos
regnasse significauimus, Cyrus uno et triginta annis rerum potitus
est. Scythis bellum inferens in proelio cecidit, secundo anno post-
5 quam Tarquinius Superbus Romae regnare coeperat. Cyro Cam-
byses filius eius successit: regnauit annos VIIII. hic cum Aegy-
ptum atque Aethiopiam bello premeret et subegisset uictorque in
Persas reuerteretur, casu se ipse uulnerauit ex eoque ictu periit.
6 post huius mortem magi duo fratres, natione Medi, menses VII Per-
sarum regnum optinuerunt. ad hos interficiendos septem nobilis-
simi Persae coniurauerunt, quorum princeps fuit Darius Hystaspis
filius, natus ex fratre patruele Cyri, omniumque consensu regnum
7 ei delatum: regnauit annos VI et XXX. hic* ante quadriennium
quam decederet, apud Marathonam pugnauit, celeberrimo Graecis
Romanisque historiis proelio. id gestum post Romam conditam
anno fere ducentesimo et sexagesimo, Macerino et Augurino con-
sulibus, abhinc annos, si tamen inuestigatio Romanorum consulum
non fefellit, DCCC LXXX et VIII: omne enim tempus in Stiliconem
8 consulem direxi. post Darium Xerses fuit, isque uno et XX annis

2 Esra 3. 8 Esra 6.

2 Artaxerxe *b, et sic semper in hoc nomine* 3 sunt deterriti *b* 4 regebatur *b*: agebatur *P, an ex* agebat*? cf. ad I, 30, 1* 9 et usque *malebat de Prato* 12 contextā *P* 13 significamus *P* || unū et xxx annis *P* 15 ceperat *P* 16 regnauitque *b* 18 ipse *P*: ipsum *b* 21 hystaspi *P* 24 Marathona *malebat de Prato* 26 macherino *P, em. de Prato* 28 omnē *P* || stilliconem *P* 29 exerses *P*, Xerxes *b et sic deinceps* || unum et xx annos *b*

regnasse traditur: quamquam in plerisque exemplaribus xx et v
annos imperii eius fuisse repperi. huic successit Artaxerses, cuius
supra meminimus. hic cum inhiberi aedificationem urbis Iudaeae 9
templique iussisset, suspensum opus usque in secundum Darii
regis annum pependit. sed ut usque ad eum temporum ordo co-
nexus sit, Artaxerses regnauit annis uno et XL, Xerses duobus
mensibus. postque eum Sucdianus VII mensibus fuit.

Darius deinde, sub quo templum est restitutum, regnum **10**
adeptus est, cui Ochus tum nomen erat. hic cum ex Hebraeis tres
adolescentes spectatae fidei corporis custodes haberet unusque ex
his prudentiae documento admirationem regis in se conuertisset,
delata sibi optione petendi, si quid animo concepisset, ingemiscens
patriae ruinis copiam restituendae urbis poposcit meruitque a
rege, ut subregulis ac praesidibus imperaret, aedificationem sacrae
aedis praebitis impendiis maturarent. ita templum quadriennio 2
consummatum, sexto post anno quam Darius regnare coeperat,
idque Iudaeis satis uisum: et quia magnae molis erat urbem
restituere, diffisi uiribus opus multi laboris incipere non ausi
templo continebantur. per idem tempus Esdras scriba legis post 3
xx fere annos quam templum fuerat consummatum, defuncto iam
Dario, qui unum de uiginti annos rerum fuerat potitus, permissu
Artaxersis secundi, non illius, qui inter duos Xerses fuit, sed
huius, qui Dario Ocho successerat, Babylonia profectus multique
eum secuti Hierosolymam peruexere uasa diuersi operis et dona,
quae rex templo Dei miserat, cum XII Leuitis: uix enim hic nu- 4
merus ex illa tribu repertus traditur. is cum deprehendisset Iu-
daeos gentilium conubiis permixtos, multis increpitos renuntiare

12 Esra 6. 23 Esra 7 sq. 26 Esra 9 sq.

3 meminimus *P*: mentionem fecimus *b* 6 annis uno *nos*: annos unū *P* 7 Sucdianus] *uulgo* Sogdianus 9 ademptus *P* 11 docimento ammirationem *P* 12 concupisset *malebat de Prato* 14 imperaret ut *b* 16 ceperat *P* 21 unū de .xx. annos *P*: unum de xx annis *b* (undeuiginti *de Prato*) 22 artarxerses *P* 23 dario cho *P* || multique eum secuti Hierosolymam peruexere uasa diuersi operis *scripsi*: multisque eum secuti hierosolimam peruenere uasa diuersi operis *P*, multisque eum sequutis, Hierosolymam peruenere. Vasa quoque diuersi operis *b* 27 cocconubiis *P*, connubiis *edd.*

istiusmodi matrimoniis ac filios ex his susceptos extrudi iubet,
omnesque dicto paruere. purgatus populus ueteris legis ritu agebat.
5 ceterum Esdram nihil super reficienda urbe egisse comperio, credo
potiorem curam ratus plebem corruptis moribus reformare.
11 Erat ea tempestate apud Babyloniam Neemias minister
regius, gente Iudaeus, Artaxersi merito obsequiorum carissimus.
2 is Iudaeos percontatus, quis paternae urbis status esset, ubi comperit in isdem ruinis iacere patriam, totis sensibus conturbatus
cum gemitu multisque lacrimis orasse ad Deum traditur, delicta
3 gentis suae reputans, misericordiam diuinam efflagitans. igitur
cum eum rex inter epulas maestum extra solitum animaduertisset, poposcit ab eo causam dolorum ut exponeret. tum ille
aduersa gentis suae et ruinam ciuitatis deflere, quae iam per annos
fere ducentos et quinquaginta solo strata, malorum testimonium,
spectaculum inimicis praeberet: daret sibi eundi et restituendae
4 eius potestatem. paruit rex piis precibus, statimque eum cum
praesidio equitum, quo tutius iter ageret, dimisit, datis ad praetores epistulis ut necessaria praeberent. is cum Hierosolymam
peruenisset, uiritim populo opus urbis distribuit, et certatim iussa
omnes curabant. iamque ad medium machinae processerant, cum
5 flagrante inuidia gentium uicinae urbes conspirant opera interrumpere Iudaeosque ab aedificando deterrere. sed Neemias, dispositis aduersum incursantes praesidiis, nihil territus coepta explicuit: consummatoque *muro* et ualuis portarum perfectis, per
familias construendis interius domibus urbem dimensus est.
censuitque populum minime urbi parem, neque enim amplius
quam ad quinquaginta milia promiscui sexus atque ordinis reperta:
6 tantum ex illo quondam inmani numero frequentibus bellis absumptum aut captiuitate detentum. nam olim hae duae tribus,
quarum hoc residuum fuit, cum ab his decem tribus separatae
sunt, CCC et XX milia uirorum armauerant. a Deo ob peccatum

10 Neh. 2. 20 Neh. 3 sqq.

2 ritu *de Prato*: ritū *Pb* 5 Nehemias *Drusius* 6 artarxersi *P* 10 misericordiamque *b* 14 et sexaginta *Sigonius* 20 cum flagrante] conflagrante *P* 22 Judaeos *b* || dispositis *b*: depositis *P* 24 muro *Sigonius addidit, possis etiam* opere 25 dimensus *Galesinius et Giselinus*: dimissus *P* 31 CLXXX *Sigonius* || a Deo *de Prato*: adeo *edd. priores*

internecioni et captiuitati datae ad hanc usque paucitatem deue-
nerant. sed haec, ut dixi, plebs duarum tribuum fuit: decem uero 7
prius deductae per Parthos, Medos, Indos atque Aethiopas dis-
persae numquam in solum patrium regressae, hodieque barba-
rarum gentium imperiis continentur. sed consummatio restitutae
urbis XXX et II imperii Artaxersis anno refertur. a quo tempore 8
usque ad Christi crucem, id est Fufium Geminum et Rubellium
consules, anni CCCXC et VIII: ceterum a restitutione templi usque
in euersionem, quae sub Vespasiano consule Augusto per Titum
Caesarem consummata est, anni CCCC LXXX et III. praedictum id 9
olim est a Daniele, qui ab instauratione templi usque in euer-
sionem LX et VIIII hebdomadas futuras pronuntiauerat. a die
autem captiuitatis Iudaeorum usque in tempus restitutae ciuitatis
fuerunt anni CCLX.

In hoc temporum tractu Esther atque Iudith fuisse arbitra- 12
mur: quarum quidem actus quibus potissimum regibus conectam,
non facile perspexerim. nam cum Esther sub Artaxerse rege refe-
ratur, porro duos huius nominis Persarum reges fuisse reppererim,
multa cunctatio est cuius haec temporibus applicetur. mihi tamen 2
uisum est huic Artaxersi, sub quo Hierosolyma est restituta,
Esther historiam conectere, quia non sit uerisimile, ut, si sub
priore Artaxerse fuisset, cuius tempora *Esdra* complexus est,
nullam tam illustris feminae mentionem retulisset, maxime cum
ab illo Artaxerse inhibitam templi aedificationem, sicut supra
memorauimus, constet: neque Esther passura fuerit [tum], si in
illius matrimonio tum fuisset. nunc gesta edisseram. erat ea tem- 3
pestate regi in matrimonio Vastis quaedam, mirae femina pulchri-

10 Dan. 9.

1 datā *P* 3 deductae *nos*: ductae *P*, abductae *de Prato* 4 sunt regressae *b* 6 II] duo *P* || artarxersis *P* 7 Fufium *P*: Fusium *b* || Geminium *b* || rebellium *P*, *em. de Prato* 8 *malim* conss. *(sic cod.)* s (*i. e.* sunt) anni 14 *post* CCLX *est in P spatium uacuum quindecim fere litterarum* 15 nhoc *P initio noui uersus*, Hoc *b* || Esther *Drusius*: hester *P et sic deinceps* 17 artarxerse *P*, *item u. 22 et 24, et* artarxersi *u. 20* 18 reppererim *scripsi*: repperi *P* 21 quia non sit *scripsi*: qui an̄ fuit *P*, quae ante fuit *b* || uerisimilis *b* 22 tempora Esdra *de Prato*: tēprā *P* 24 sic supra *P* 25 *utrumque* tum *de Prato delendum censet*, *nos prius saltem inclusimus*

tudinis. cuius cum formam omnibus praedicaret, die quodam,
cum publicum conuiuium dabat, adesse reginam demonstrandae
4 pulchritudinis gratia iubet. illa uero stulto rege consultior, pudens
uirorum oculis spectaculum corporis praebere, iussa abnuit. qua
contumelia barbarus animus permotus uxorem matrimonio ac regia
5 depellit. igitur cum in locum eius puella regis coniugio quaere-
retur, reperta est Esther ceteras specie uincere. haec Iudaea ex
tribu Beniamin, utroque parente orba, a Mardochaeo patrueli
6 fratre educta. cum ad regales nuptias duceretur, mandante edu-
catore genus *et* patriam occultauit, admonita ne paternarum tradi-
tionum immemor, etsi in matrimonium alienigenae captiua succe-
7 deret, gentilium cibis participaret. igitur iuncta regi breui, ut
fit, ui pulchritudinis totum eius animum facile cepit, adeo ut eam
aequatam imperio insigni regio, ueste purpurea donaret.
18 Qua tempestate Mardochaeus inter proximos regis erat, pro
uirili portione negotiorum familiarium curator. is compositas a
duobus spadonibus regi insidias prodiderat, atque ex eo carior
2 summisque honoribus donatus. erat ea tempestate regi Aman
quidam perfamiliaris, quem aequatum sibi adorari more regum
praeceperat. id Mardochaeus unus ex omnibus facere fastidiens
3 odia Persae in se grauiter accenderat. igitur Aman ad perniciem
Hebraei animum intendens regem adit affirmatque, esse in regno
eius hominum genus prauis superstitionibus deo hominibusque
inuisum, externis legibus uiuens, dignum exitio: rectum esse omnes
huius gentis internecioni dare, exque eorum bonis inmensas
4 opes pollicetur. facile id barbaro persuasum: edictum emittitur
Iudaeos necandos, missique continuo qui per omne regnum ab
India usque Aethiopiam promulgarent. id ubi Mardochaeo com-
pertum, conscissis uestibus sacco obuoluitur conspersusque cinere
pergit ad regiam, ibique eiulatu multo cuncta questibus replet:
facinus indignum immeritam gentem perire neque ullam pereundi

6 Esther 2. 18 Esther 3. 28 Esther 4.

8 mardochoeo *P* || patruele *b* 10 et *om. P*, ac *b* || ammonita *P* 13 coe-pit *P* 14 aequatam sibi imp. *malebat Vorstius* 15 mardocheus *P, et sic deinceps* 18 amman *h. l. P, sed alias* aman; Haman *b* 21 pernitiem *P* 22 intendens *b*: incendens *P* || adiit *Pb* 27 omnē *P* 28 promulgarent *P*: edictum promulgarent *b* 30 regiam *P et de Prato*: reginam *b*

causam dari. Esther lamentantis voce excita rem, ut erat, cogno- 5
scit. tum uero anceps consilii, quia adeundi regem potestas non
erat — etenim more Persarum reginae introire ad regem nisi
accersitae non licet, nec tamen, cum fuerit regi libitum, sed statuto
tempore admittitur — et forte tum ita euenerat, ut diebus XXX
proximis separata a conspectu regis Esther haberetur. igitur auden- 6
dum aliquid pro ciuibus rata, etsi certa pestis adesset, pulchro in
negotio occumbere parata, inuocato prius Deo, aulam regis ingre-
ditur. at barbarus re insolita percussus, paulatim blandimento
muliebri delinitus, postremo ad cenam reginae perducitur, unaque
cum illo Aman ille regi carus et Iudaeae genti infestus. igitur 7
cum iam post epulas multis poculis conuiuium calere coepisset,
Esther genibus regis aduoluitur, gentis suae perniciem deprecatur.
rex uero nihil se petenti, si quid ultra peteret, negaturum polli-
cetur. tum Esther arrepto tempore Amanis mortem flagitat in 8
ultionem gentis, quam perditam cupierat. sed rex amici memor
paulisper cunctatus deliberandi gratia modicum secessit. deinde
regressus *ut* uidit Aman reginae genua complexum, succensus ira
et appetitam reginam clamitans, morte eum affici iubet. et tum 9
regi compertum, poenam crucis per Aman Mardochaeo paratam.
ita Aman eaedem cruci affigitur, omniaque bona eius Mardochaeo
data Iudaeique sunt absoluti. Artaxerses regnauit annos duos et
LX, eidemque Ochus successit.

Huic rerum ordini recte Iudith actus conseram: traditur enim 14
post captiuitatem fuisse, sed quis eo tempore Persis regna-
uerit, historia diuina non edidit: regem tamen, sub quo illa gesta
sint, Nabuchodonosor nuncupat, non utique eum, qui Hierosoly-
mam ceperit. sed nullum hoc nomine post captiuitatem apud Persas 2
regnasse reperio, nisi si ob inpotentiam et pariles conatus quicum-

6 Esther 5. 13 Esther 7. 24 Judith 1.

8 parata *de Prato*: parat *Pb* || dō *P corr. 1 m. ex* dnō: Domino *b* 9 perculsus *b* 10 coenam *b* 11 gentis *P*, *em. Galesinius* 13 per-nitiem *P* 17 cunctatur deliberandique *b* 18 ut uidit *Sigonius*: uidit *P* 20 compertum erat *b* 21 eędem *P*: eidem *b* 22 artaxerses *P* 23 LX *P*: XL *Sigonius; contra de Prato censet infra* anni II et XL (*pro* duo et XX) *scribendum esse* 24 conseram *P*, *ut coni. Drusius*: conferam *b* 26 gesta sunt *malebat de Prato* 29 inpatientiam *P*, *em. Sigonius* || quicumq. *P et Sigonius*: quicum *b*

3 que ille rex Nabuchodonosor a Iudaeis uocitatus est. plerique
tamen Cambysen, Cyri regis filium, putant, eo quod uictor Aegy-
ptum atque Aethiopiam penetrauerit. sed huic opinioni eadem sacra
historia repugnat: nam duodecimo regis illius anno Iudith fuisse
4 signatur. porro Cambyses non ultra VIIII annos rerum potitus est.
unde, si in historia opinari licet, sub Ocho rege, qui post Arta-
xersen secundum fuit, haec gesta crediderim: idque uel ex hoc
conicio, quod idem Ochus, ut *in* saecularibus legi, natura immitis
cupidusque bellorum traditur. nam et arma finitimis intulit et
Aegyptum, quae ante multos annos desciuerat, bello recuperauit.
5 quo tempore etiam sacra eorum et Apim in deum receptum irri-
sisse traditur: quod postea Baguas, spado eius natione Aegyptius,
indignatus, contumeliam gentis morte regis ultus est. meminit
6 autem huius Baguae historia diuina: nam cum Holofernes iussu
regis aduersum Iudaeos duxit exercitum, Baguam in isdem
castris fuisse memorauit. unde non immerito in argumentum
nostrae opinionis adduxerim, ut rex ille, Nabuchodonosor nuncu-
patus, Ochus fuerit, sub quo Baguam fuisse mundiales historici
7 prodiderunt. ceterum illud nemini mirum esse oportebit, quod
scriptores saecularium litterarum nihil ex his, quae sacris uolumi-
nibus scripta sunt, attigerunt: Dei spiritu praeualente, ut inta-
minata ab ore corrupto uel falsis uera miscente intra sua tantum
mysteria contineretur historia, quae separata a mundi negotiis et
sacris tantum uocibus proferenda permisceri cum aliis uelut aequali
8 sorte non debuit: etenim erat indignissimum, ut alia agentibus
aut alia quaerentibus haec quoque cum reliquis miscerentur. sed
pergam ad cetera ac per Iudith gesta, ut potero, paucis absoluam.
15 Igitur reuersis, ut supra memorauimus, in solum patrium
Iudaeis, necdum composito rerum aut urbis statu, rex Persarum
Medis bellum infert atque aduersus regem eorum, Arphaxad

12 Judith 2. 30 Judith 1.

2 eo *P*: esse *b* 6 artarxersen *P* 8 conitio *P* || in *b*: *om.* *P* || secu-
laribus *P*: secularibus quibusdam scriptis *b* 14 olofern', *i. e.* olofernus *P*
15 aduersus *b* || duxit *Laubmann*: dux *P*, duxerat *b*, duceret *de Prato*
17 opionis *P* 21 attigerunt *b*: contigerunt *P*, attigerint *malebat de
Prato* || prouidente *coni. de Prato* 22 uel *P*: et *b* 27 ac Judith
gesta *Sigonius* 30 arfaxat *P*, *em.* *Drusius* *e* *Graeco* Ἀρφαξάδ

nomine, acie confligit secundo euentu: perempto rege gentem
imperio adiungit. idem reliquis nationibus facit, praemisso Holo- 2
ferne, quem principem militiae delegarat, cum milibus peditum
c et xx, equitum xii. is Cilicia et Arabia bello uastatis multas
urbes aut ui capit aut metu in deditionem compellit. iamque 3
Damascum admotus exercitus magno Iudaeos terrore perculerat.
sed impares ad resistendum, neque ad deditionem adquiescentibus 4
animis, expertis quippe usque antea captiuitatis mala, ad templum
frequentes concurrunt. ibi communi gemitu permixtoque ululatu
diuinum auxilium implorant: satis se Deo ob peccata uel crimina
dedisse poenarum; reliquiis saltem seruitio nuper exemptis par-
ceret. interea Holofernes Moabitis in deditionem acceptis atque 5
aduersum Iudaeos in societatem belli assumptis, cum ab eorum
principibus inquireret, quibusnam uiribus freti Hebraei deditioni
animos non dedissent, Achior quidam comperta edisserit, Iudaeos 6
Dei cultores, pio a patribus ritu institutos, olim in Aegypto pepen-
disse seruitium: inde diuino munere eductos ac siccatum mare
pedibus emensos, postremo omnibus gentibus deuictis habitatas
maioribus terras recepisse. exin uario rerum statu floruisse aut 7
concidisse, atque iterum malis emersisse, secundum merita iratum
aut placatum Deum uicissitudine expertos, dum peccantes incur-
sionibus hostium aut captiuitatibus coërcentur, propitio numine
semper inuicti. ceterum, si praesenti tempore absque peccato sint,
nullo modo eos posse superari: sin aliter se habeant, facile uincen-
dos. ad haec Holofernes ferox multis uictoriis, nihil sibi inuictum 8
ratus, ira accensus, cur ex peccato potissimum Iudaeorum pendere
illius uictoria putaretur, propelli Achior in castra Hebraeorum
iubet, ut cum his periret, quos uinci non posse affirmauerat. ac 9
tum Iudaei montes petiuerant: ita quibus id negotii datum, ima

2 Judith 2 sq. 7 Judith 4. 12 Judith 5. 28 Judith 6.

2 oloferne *P et sic deinceps* 3 delegerat *b* 6 torrere *P* 8 antea *nos*: antead *P* (*an ex* antehac?), ante *b* 11 salutem *P* 12 *et* 25 olofernis *P*, *item p. 72, 5* || Moabitis] *addendum censet Drusius* et Ammonitis (*uel* et filiis Ammon), *quia Achior Ammonitarum dux fuerit* 13 asumptis *P* 15 acitor *P* (*et sic deinceps, sed p., 72 1* accitor), Accitor *b*, *em. Drusius, cf. Judith 5, 5* 20 emeruisse *P* 22 captiuitatis *P* || coercerentur *Vorstius* 28 uincti *P*

montium successere ibique uinctum Achior reliquerunt. quod ubi
Iudaei animaduerterunt, exemptum uinculis in collem perducunt.
causas rei quaerentibus gesta exponit receptusque in pacem exitum
opperiebatur. is post uictoriam circumcisus Iudaeus factus est.
10 igitur Holofernes difficultate locorum comperta, quia adiri prae-
celsa non poterant, montes militibus circumdat et summa cura
Hebraeos aquationibus prohibet: eoque maturius obsidionem sen-
sere. itaque uicti penuria aquae ad Oziam principem concurrunt,
proni omnes ad deditionem. ille uero opperiendum paulisper et
diuinum auxilium expectandum respondens, quinto demum die
deditionis tempus constituit.

16 Quod ubi Iudith compertum, quae uiro uidua, praediues
opibus, insignis specie, sed moribus quam uultu illustrior tum in
castris erat, artis suorum rebus etiam certo sibi exitio audendum
aliquid et temptandum rata, caput comit, uultu expolitur, comite
2 ancilla castra hostium ingreditur. statimque ad Holofernem deducta
perditas res suorum memorat, se transfugio uitae consuluisse.
deinde a duce poscit liberum extra castra nocturno tempore egres-
sum orandi gratia. mandatum id uigilibus portarumque custo-
3 dibus. sed ubi per triduum egrediendi ac redeundi consuetudinem
sibi barbaris fidem fecit, Holofernem cupido incessit dediticiae
corpore abuti: etenim forma excellenti Persam facile permouerat.
ita ad ducis tentorium per Baguam eunuchum deducitur, initoque
4 conuiuio barbarus multo se uino obruit. tum remotis ministris,
priusquam uim mulieri inferret, somno captus est. Iudith tempore
arrepto caput hostis desecat secumque aufert. et cum secundum
5 consuetudinem castris egredi crederetur, incolumis regressa. postero
die Hebraei, caput Holofernis de superioribus ostentantes, erup-

8 Judith 7. 12 Judith 8—10. 18 Judith 12. 27 Judith 13 sq.

2 amin aduerterunt *P* 3 in pacem *nos*: inparem *P*, parem *b* 6 militibus *P* 10 demum *Sigonius*: decimo *P*, *cf. lib. Judith 7, 15* 14 arctis *b* 20 consuetudinem sibi, barbaris fidem *distinctum est in editt.; uidetur sententia*: ubi barbaris fidem fecit, sibi esse egred. ac redeundi consuetudinem, *cf. infra*: cum secundum consuetudinem castris egredi crederetur (consuetudine sibi apud barbaros fidem fecit *Vorstius*) 21 fide *P* 22 abutendi *Drusius* 23 deducitur *P*, *ut coni. Drusius*: deducunt *b* || initoque conuiuio *de Prato*: initioque conuiuii *P* 27 regressa *P*: ad suos regressa est *b*

tione facta ad castra hostium pergunt. tum uero barbari signum
pugnae poscentes tabernaculum ducis frequentes assistunt. ubi
truncum corpus repertum, foeda formidine in fugam uersi terga
hostibus praebuerunt. Iudaei fugientes persecuti caesisque multis 6
milibus castris ac praeda potiti. Iudith summis laudibus celebrata
C et V annos uixisse traditur. haec si Ocho rege, ut opinamur, 7
gesta sunt anno imperii eius duodecimo, a tempore Hierosolymae
restitutae usque in id bellum fuerunt anni duo et XX. ceterum
Ochus XX et III annos regnauit. fuit autem ultra omnes cruentus 8
et plus quam barbaro animo. hunc Baguas spado aegrotantem
uenenis sustulit. post eum Arses, filius eius, triennio imperium
tenuit, Darius annos IIII.

Aduersum hunc Alexander Macedo acie conflixit. eo uicto 17
Persis imperium ademptum, quod ab initio Cyri steterat annos
CC et L. Alexander uictor fere *omnium* gentium adiisse Hieroso- 2
lymae templum dicitur ac dona intulisse, edixitque per omne
imperium, quod sui iuris effecerat, ut Iudaeis ibidem degentibus
esset liberum in patriam reuerti. exacto duodecimo imperii anno,
septimo posteaquam Darium deuicerat, apud Babylonam defunc-
tus est. regnum amici eius, qui simul cum illo maxima illa bella 3
gesserant, partiti sunt. hi aliquanto tempore sine usurpatione
regali susceptas partes procurauerunt, Arridaeo quodam Philippo
Alexandri fratre regnante, cui perimbecillo uerbo datum imperium
uidebatur, re autem penes eos erat, qui sibi exercitum et prouin-
cias distribuerant. nec uero hic rerum status diu mansit, omnes- 4
que se reges appellari maluerunt. primus in Syria post Alexan-
drum Seleucus rex fuit, subiecta eidem Perside ac Babylone. qua 5
tempestate Iudaei annuum stipendium trecenta argenti talenta
regi dabant, nec tamen per externos magistratus, sed per sacer-
dotes suos regebantur. patrioque ritu uiuebant, donec plerique
eorum longa rursum pace corrupti miscere omnia seditionibus et

2 Judith 15 sq.

6 si *P*: *om. b* 8 duo et XX] duo et XL *de Prato, cf. eius edit. II, p. 123 sq.* 10 Bagua spado *Pb*, *sed cf. II, 14, 5* 11 Arxes *Pb* 13 alersander *P* 15 omnium *b*: *om. P* 18 liberum esset *b* 19 babyllonam *P* 21 hi *P*: inde *b* 22 Arrideo *Pb* 24 re *de Prato:* res *P* 27 eadem perside ac babyllone *P* 29 externos *Sigonius*: ternos *P*

turbare coeperunt, affectantes summum sacerdotium libidine, aua-
ritia et dominandi cupidine.

18 Namque primum sub rege Seleuco, Antiochi magni filio,
Oniam sacerdotem, uirum sanctum atque integrum, Simon quidam
falsis apud regem criminibus insimulatum excutere nequiuerat.
2 interiecto deinde tempore Iason frater Oniae Antiochum regem,
qui Seleuco fratri successerat, adiit, augmentum stipendii polli-
3 cens, si sibi summum sacerdotium traderetur. et quamquam inso-
litum neque ante permissum erat perpetuo sacerdotio perfungi,
sollicitus tamen regis animus, aeger auaritia, facile superatus est.
4 ita depulso Onia Iasoni sacerdotium mandatum. is foede admodum
ciues patriamque lacerauit. dein cum per Menelaum quendam,
Simonis illius fratrem, promissam regi pecuniam misisset, pate-
facta semel ambitioni uia, isdem artibus, quibus Iason prius,
5 Menelaus sacerdotium obtinuerat. nec multo post, cum promissum
argenti modum non reddidisset, loco pellitur: Lysimachus substi-
tuitur. inde inter Iasonem et Menelaum foeda certamina, donec
6 Iason profugus patria excessit. his initiis corruptis moribus eo
usque processum, ut plerique popularium ab Antiocho poscerent,
permitti sibi more gentilium uiuere. quod cum rex petentibus
annuisset, certatim pessimus quisque delubra extruere, idolis
supplicare, legem profanare occeperat. interea Antiochus rediens
7 ab Alexandria — namque tum bellum regi Aegyptio intulerat,
quod iussu senatus et populi Romani deposuit, Paulo et Crasso
consulibus — Hierosolymam adiit. cum discordantem superstitio-
nibus susceptis populum repperisset, legem Dei destruens et his
fauens, qui impia sequebantur, omnia templi ornamenta detraxit

25 II Macc. 5.

1 auarię et donandi *P, em. in b* 4 Oniam *b*: omam *P* 5 excutere *Giselinus*: exquire *P*, exquirere *b* (extinguere *Sigonius*, extrudere *Clericus*, excipere *Vonck*) 9 permissum cuiquam erat *b* || non perpetuo (*uel* non perfungi) *Sigonius et Drusius, uulgatam sic explicat de Prato*: 'sacerdotium, quod perpetuum erat, usurpare' 10 sollitius *P*, sollicitatus *malebat de Prato, sed eodem sensu* sollicitus *dictum esse apparet, cf. ad II, 51, 5* 11 depulsa *P* || est mandatum *b* 13 symonis *P* || promissa *P* 15 menelaus *P*: Menelaus quoque *b* || obtinuit *Sigonius* || quum is promissum *b* 17 foeda *P*: foeda fuere *b* 18 init', *i. e.* initus *P* 22 nantiochus *P* 27 frauaens *P* || templo *Vorstius*

ac multa caede uastauit. id gestum ab excessu Alexandri anno 8
centesimo uno et quinquagesimo, Paulo, ut diximus, Crassoque
consulibus, post quinquennium fere quam Antiochus regnare
coeperat.
Sed ut temporum ordo consertus sit ac liqueat euidentius, 19
quis hic fuerit Antiochus, regum, qui post Alexandrum in Syria
fuerant, et nomina et tempora enumerabimus. defuncto, ut supra 2
retulimus, rege Alexandro, ab amicis eius regnum omne diuisum
ac regio nomine aliquamdiu administratum est. Seleucus post
nouem annos in Syria rex est appellatus, regnauitque annos II et
XXX. post eum Antiochus, filius eius, annos unum de uiginti. 3
inde Antiochus, Antiochi filius, qui et Theus cognominatus est,
annos XV. post hunc Seleucus filius, cognomine Callinicus, annos
unum et uiginti. item Seleucus, filius Callinici, annos tres. hoc 4
defuncto Antiochus frater [Callinici] Asiam et Syriam tenuit
annos VII et XXX. hic est Antiochus, aduersus quem Lucius Scipio
Asiaticus bellauit: quo bello uictus et imperii parte multatus
est. hic duos filios habuit, Seleucum et Antiochum, quem obsi-
dem Romanis dederat. ita Antiocho magno mortuo Seleucus filius 5
eius natu maior regnum indeptus est, sub quo Oniam sacerdotem
a Simone insimulatum diximus. tum Antiochus a Romanis dimis-
sus datusque in locum eius obses Demetrius, Seleuci regis, qui
eo tempore regnabat, filius. Seleuco mortuo anno imperii duo-
decimo regnum frater Antiochus, qui Romae obses fuerat, occu- 6
pauit. is post quinquennium quam regnare coeperat, ut supra
docuimus, Hierosolymam depopulatus est. etenim graue Romanis
stipendium pensitans ipse inmensis sumptibus paene necessario
cogebatur pecunias rapto quaerere neque ullam praedandi occa-
sionem omittere. post biennium deinde, pari rursum clade affectis 7
Iudaeis, ne forte frequentibus malis compulsi bellum sumerent,

1 m. caede urbem uastauit *coni. Sigonius probabiliter* 2 uno *b*: imo *P*; *minus uerisimile est* imo *ex dittographia ortum esse, cf.: de Prato ad h. l. de chronologia* 7 fuerant *P*: fuerunt *b* 12 qui et theus *P*: qui Etthaeus *b* 15 Callinici *delendum esse uidit de Prato* 16 Lucius Scipio *nos*: ut suscipio *P*, Scipio *b* 17 Asiaticus *de Prato*: asyana gens *P*, Africani frater *b* 19 eius filius *b* 20 maior *P*, *ut coni. de Prato*: minor *b* || adeptus *b* || omam *P* 21 symone *P* 27 sumptibus deditus *coni. de Prato*

praesidium arci imposuit. inde sacram legem euertere aggressus
mittit edictum, ut omnes relictis maiorum traditionibus genti-
8 lium ritu uiuerent. nec defuere qui profano imperio uolentes pa-
rerent. tum uero foedum spectaculum: per uniuersas urbes palam
in plateis litabatur, sacra etiam legis et prophetarum uolumina
igni cremata.

20 Ea tempestate Matthathias, Iohannis filius, sacerdos erat. hic
cum a regiis cogeretur edicto parere, egregia constantia profana
contemnens, Hebraeum publice profanantem in ore omnium iugu-
2 lauit. tum demum reperto duce facta secessio est. Matthathias
oppido egressus, multis ad eum confluentibus, speciem iusti
exercitus effecerat: quis omnibus destinatum erat aduersus pro-
fanum imperium se armis tueri, et uel in bello occumbere quam
3 impias cerimonias exercere. interea Antiochus per Graecas quo-
que urbes, quae in illius imperio erant, repertos Iudaeos sacri-
4 ficare cogebat inauditisque cruciatibus reluctantes afficiebat. qua
tempestate illustris illa passio septem fratrum matrisque fuit:
qui omnes, cum legem Dei, instituta maiorum uiolare suppliciis
cogerentur, mori maluerunt. ad extremum poenas mortesque
eorum comitata mater est.

21 Interea Matthathias moritur: uicarium exercitui, quem para-
uerat ducem, Iudam filium substituit. huius ductu aduersum
2 regios frequentibus proeliis prospere pugnatum. nam primum
Apollonium ducem hostium, qui magnis copiis in conflictum
descenderat, cum omni exercitu deleuit. quod cum Seron qui-
dam, qui tum Syriae praeerat, comperisset, multiplicatis legio-
nibus Iudam aggressus, ferox quia numero praestabat, ubi in
aequum descensum, fusus ac fugatus, octingentis ferme amissis
3 in Syriam regressus est. id ubi compertum est Antiocho, ira

1 I Macc. 1, 35 sqq. 7 I Macc. 2. 16 II Macc. 7. 22 I Macc. 3 sqq.

2 maiorum *P*: maiorum suorum *b* 4 fedum *P* || uniuersam urbem *P*, *em. de Prato* 5 litabatur *P*: diis litabatur *b* 7 matthathias *P*: Mathathias *b*, *et sic infra* 12 queis *b* 13 et uel in bello *P*: et in bello potius *b* *(errauit de Prato de P)* 14 nantiochus *P* 18 Dei et *b* 22 aduersus *b* 27 quia *P* *(per compendium) addita eadem m. syllaba* ta *s. l.* 28 in aequum *P*: in certamen *b*

et dolore succensus, quippe angebatur duces suos cum magnis
exercitibus deuictos, auxilium per omne regnum contrahit, do- 4
natiuum militibus, exhaustis penitus thesauris, largitur. etenim
tum praecipue grauiter pecuniae inopia affectus erat. nam defi-
cientibus Iudaeis ab eo, qui ei ultra trecenta argenti talenta
annua pensitauerant, praeterea Graecis urbibus multisque regio-
nibus persecutionis malo turbatis — ne gentilibus quidem peper-
cerat, quos deserere inueteratas superstitiones et ad unum
ritum deducere temptauerat, illis quidem, ubi nihil sancti erat,
facile relinquentibus, sed tamen omnibus metu ac clade affe- 5
ctis — uectigalia cessauerant. quibus rebus aestuans — etenim
ipse olim omnibus regibus opulentior suomet scelere inopiam
persenserat — copias cum Lysia partitur eique Syriam et bel-
lum aduersus Iudaeos committit, ipse in Persas ad cogenda
uectigalia profectus. igitur Lysias duces belli delegit Ptole-
maeum, Gorgiam, Doronem et Nicanorem: his XL milia pedi-
tum, VII equitum data. ac primo impetu magnum Iudaeis ter- 6
rorem intulerunt. tum Iudas cunctis desperantibus suos adhor-
tatus, forti animo descenderent in proelium: Deo fretis nihil in-
uictum fore: saepe antea a paucioribus aduersum plures bene
pugnatum. ieiunio indicto celebratoque sacrificio in aciem de- 7
scensum: fusae hostium copiae, Iudas castris potitus multumque
ibi auri et Tyriarum opum repertum. namque ex Syria negotia-
tores nihil de uictoria dubitantes, regium exercitum secuti spe
captiuos mercandi, praedae fuere. haec ubi Lysiae ex nuntiis 8
comperta, maiore cura copias parat annoque post immani exer-
citu Iudaeos aggreditur: uictus Antiochiam se recepit.

Iudas pulsis hostibus Hierosolymam regressus purgare templum **22**
et restituere animum intendit, quod euersum ab Antiocho pro-
fanatumque a gentibus foedam sui speciem praebebat. sed Syris 2
arcem tenentibus, quae continua templo et loci natura superior

28 I Macc. 4.

1 duces duos *malebat de Prato, et deinde* auxilia 8 inueteratę *P* 12 regis *P* 15 lisyas *P, item infra u. 25* lisyae || delegitur *P* 16 Doronem *cum Sigonio aut delendum est aut scribendum* Ptolemaeum Dorymenis filium; *cf. Maccab. 3, 38 et Jos. Antiq. 12, 11* 21 in acię *P* 27 uictus *P*: uictus denuo *b* 31 contigua *Drusius probabiliter, ut est II, 34, 2 et Dial. 3, 10* contigua flumini.. habitacula

atque inexpugnabilis erat, adiri subiecta non poterant, crebris
3 eruptionibus prohibentibus. aduersum hos Iudas ualidissimam
suorum aciem obiecit. ita opus sacrae aedis curatum templumque
muro circumdatum, constitutique qui perpetuum praesidium ar-
4 mati agitarent. at Lysias multiplicato exercitu in Iudaeam regres-
sus rursum uincitur, magna clade exercitus et auxiliorum, quae
5 ei a ciuitatibus missa in bello conspirauerant. interea Antiochus,
quem in Persidem profectum supra memorauimus, oppidum Ely-
mum, regionis illius opulentissimum, fanumque ibi situm multo
auro refertum, diripere conatus, confluente undique ad defensio-
nem loci multitudine fugatus: insuper nuntium accepit, res [uel]
6 a Lysia [uel a Lysimacho] inprospere gestas. ita ex maerore animi
corporis morbo incubuit. sed cum internis doloribus angeretur,
reminiscens malorum, quibus populum Dei uexauerat, merito
sibi illa accidisse confitebatur. deinde post paucos dies moritur,
cum regnasset annos undecim. Antiocho filio regnum reliquit, cui
Eupator nomen fuit.

23 Ea tempestate Iudas Syros in arce positos obsidebat. qui cum
fame atque inopia afficerentur, missis ad regem nuntiis prae-
sidium implorant. ita Eupator cum centum milibus et equitum
uiginti milibus suis subsidio uenit, praeeuntibus aciem cum in-
2 genti terrore elefantis. tum Iudas laxata obsidione regi obuiam
tendit primoque proelio Syros fundit. rex petit pacem: quia in-
3 fido ingenio male usus, perfidiam consecuta ultio. nam Deme-
trius, Seleuci filius, quem Romanis obsidem datum supra me-
morauimus, ut audiuit Antiochum decessisse, petiuit, ut se in
regnum remitterent. quod cum ei negatum fuisset, clam Roma
profugit, in Syriam uenit regnumque occupauit, Antiochi filio,
4 qui annum unum et menses sex regnauerat, interfecto. hoc reg-

7 I Macc. 6. 29 1 Macc. 8.

7 in bello *P*: in bellum *b* 8 Elimum *b*, Elymaeum *coni. de Prato* 10 confluxente *P*, sed confluente *malebat de Prato* 11 res a Lysia inpr. gestas *Sigonius*, res uel a Lysia uel a Lysiae ducibus *coni. de Prato* 20 cum peditum centum milibus *Sigonius* 21 suis obsidio *P* 23 patit *P* || quia *P*: qua *Drusius*, qua quia *Vorstius* 27 remitteret *P* 28 Antiochi *P, ut coni. Vorstius*: Antiocho *b* (Antiocho Antiochi f. *Drusius*)

nante primum Iudaei a populo Romano amicitiam foedusque
petiere: benigneque excepta legatio, decreto senatus socii atque
amici appellati. interim Demetrius aduersus Iudam per duces
suos bellum gerebat. ac primum per Bacchidem quendam et Al- 5
cimum Iudaeum ductus exercitus: post Nicanor bello praepo-
situs in proelio occubuit. tum Bacchides et Alcimus resumptis
uiribus auctisque copiis aduersum Iudam confligunt. in ea pugna
uictores Syri cruente admodum uictoria usi. Hebraei in locum
Iudae Ionatham, fratrem eius, deligunt. interea Alcimus cum 6
foede Hierosolymam uastasset, moritur: Bacchides socio desti-
tutus ad regem redit. dein post biennium rursus Bacchides bel-
lum Iudaeis intulit, uictus pacem petit. quae propositis condi-
tionibus data, si perfugas captiuosque et omnia bello rapta
redderet.

Dum haec intra Iudaeam geruntur, adolescens quidam Rhodi 24
educatus, nomine Alexander, Antiochi se esse filium dictitans,
quod falsum erat, adiutus opibus Ptolemaei regis Alexandrini,
in Syriam cum exercitu uenit: Demetrium bello superatum occi-
dit, cum regnasset annos XII. hic Alexander, priusquam aduer- 2
sus Demetrium confligeret, foedus cum Ionatha fecerat eumque
ueste purpurea et insignibus regiis donauerat. ob quod eum Iona-
tha auxiliis iuuerat uictoque Demetrio primus omnium congratu-
latum occurrerat. neque postea Alexander datam fidem corrupit.
ita quinquennio, quo rerum potitus est, res Iudaeorum tran- 3
quillae fuerunt. igitur *Demetrius* Demetrii filius, qui post mor-
tem patris Cretam confugerat, hortante Lasthene Cretensium
duce, regnum patrium bello repetens, impar uiribus Ptole-
maeum Philometorem regem Aegypti, Alexandri socerum, iam
tum genero infestum, ut sibi sit auxilio, implorat. ille uero non 4
tam supplicis precibus quam spe Syriae occupandae illectus copias
cum eo iungit, ac filiam Alexandro nuptam dat Demetrio. ad-

4 I Macc. 9. 29 I Macc. 11.

4 alchimum *P (et sic deinceps), em. Giselinus* 8 usi *P*: sunt usi *b* || in locum occisi Judae *Sigonius* 9 Ionathan *b* 10 sotio *P* 17 pto-lomei *P* 21 Jonathas *b* 22 iuuit.. occurrit *coni. de Prato* 23 cor-rupit *P*: uiolauit *b* 25 Demetrius *addidit Sigonius* 26 lastene *P* 27 ptolomeum phylometorem *P*

uersus hos Alexander acie confligit. eo proelio Ptolemaeus cadit, 5 Alexander uincitur: paulo post interfectus, cum regnasset annos quinque uel, ut in plerisque auctoribus repperi, nouem.

25 Demetrius regnum indeptus Ionatham benigne habuit, foedus cum eo fecit, Iudaeos legibus suis reddidit. interea Tryphon, qui partium Alexandri fuerat, praefectus Syriae regno * * * eum bello prohibiturus. contra Ionatha in proelium descendit, terri- 2 bilis XL milium exercitu. Tryphon, ubi se imparem cernit, pacem simulat, receptumque in amicitiam inuitatumque Ptolemaidam interfecit. post Ionatham summa rerum ad Simonem fratrem defertur. is funus fratris magnifice curauit septemque illas pyramidas nobilissimi operis extruxit, in quibus et fratrum et 3 patris ossa condidit. tum Demetrius, refecto cum Iudaeis foedere, contemplatione cladis a Tryphone illatae — nam post Ionathae necem urbes eorum atque agros bello uastauerat — annua eis uectigalia in perpetuum remittit: etenim usque ad id tempus regibus Syriae, nisi cum armis restiterunt, stipendium pensi- 4 tauerant. id gestum Demetrii regis anno secundo, quod ideo

1 eo prelio uincitur ptolomeus. cadit alexander uincitur paulo post *P*, eo proelio uincitur Ptolemaeus, cadit Alexander. Vincitur Ptolemaeus, et paulo post *b*; *secuti sumus emendationem G. Richteri, nisi quod ille secundum editionem principem* et *ante* paulo *addidit* 2 interfectus *P*: interficitur *b* 3 implerisque *P* 4 Jonathan *b* 5 iudas *P* || 5 *et* 8 trifon *P* 6 regno] *hic quaedam intercidisse critici recte intellexerunt; nec tamen sufficit cum Hieronymo de Prato* inhiabat *supplere*; *nam apparet plura deesse et uerba* eum bello prohibiturus *non ad sententiam sequentem, sed ad priorem pertinere. Ex Maccab. I, 12, 39 sq.*, 'καὶ ἐζήτησε Τρύφων βασιλεῦσαι τῆς Ἀσίας καὶ περιθέσθαι τὸ διάδημα καὶ ἐκτεῖναι χεῖρα ἐπὶ Ἀντίοχον τὸν βασιλέα· καὶ ἐφοβήθη μή ποτε οὐκ ἐάσῃ αὐτὸν Ἰωνάθαν καὶ μή ποτε πολεμήσῃ πρὸς αὐτόν· καὶ ἐζήτει πόρον τοῦ συλλαβεῖν τὸν Ἰωνάθαν καὶ ἀπολέσαι αὐτόν, καὶ ἀπάρας ἦλθεν εἰς Βαιθσάν' *lacuna sic fere explenda uidetur:* regno [Asiae inhians, ueritus ne Jonatha sibi arma inferret, profectus est Baethsan] eum bello prohibiturus. contra Jonatha *etc.* 7 ionatha *(cum apice super syllaba* tha*) P*: Jonathan *b* 8 milium *b*: milib; *P* 9 ptolomaidam *P*, Ptolemaidem *Drusius, nisi malis* Ptolemaida 10 interficit *malebat de Prato* || Jonathan *b* || symonem *P* 12 in quibus matris et fratrum *de Prato; immo potius* et fratrum et matris et patris, *cf. Maccab. I, 13, 28* 14 trifone *P* 16 eis *Giselinus*: eius *P* || imperpetuum *P* 17 restiterunt *P*: resisterent *b*

signauimus, quia usque in hunc annum per tempora Asianorum
regum cucurrimus, ut ratio temporum digesta luceret. nunc 5
autem per tempora eorum, qui Iudaeis uel pontifices uel reges
fuerunt, usque ad Christi natiuitatem rerum ordinem digeremus.
Igitur post Ionatham Simon frater eius, ut supra dictum est, **26**
Hebraeis praefuit iure pontificis. id enim ei tum et a suis et a
populo Romano honoris delatum. hic cum secundo Demetrii regis 2
anno ciuibus praeesse coepisset, post octo annos insidiis Ptolemaei
circumuentus occubuit. huic Iohannes filius successit. qui cum ad-
uersum Hyrcanos, gentem ualidissimam, egregie pugnasset,
Hyrcani cognomen accepit. mortuus est annos VI et XX rerum
potitus. post hunc Aristobulus pontifex substitutus primus om- 3
nium post captiuitatem regium nomen assumpsit capitique dia-
dema imposuit. exacto anno diem functus est. Alexander deinde, 4
filius eius, rex pariter et pontifex fuit, regnauit annos VII et XX:
in cuius actibus nihil praeter crudelitatem memoria dignum rep-
peri. hic cum Aristobulum et Hyrcanum paruos filios reliquisset,
Salina siue Alexandra uxor eius regnum per nouem annos tenuit. 5
post huius obitum foeda inter fratres de regno certamina. ac pri-
mum Hyrcanus imperium obtinebat: mox ab Aristobulo fratre
pulsus confugit ad Pompeium, qui tum Mitridatico bello con-
fecto pacataque Armenia et Ponto uictor omnium gentium, quas
adierat, introrsum pergere et uicina quaeque Romano imperio
adiungere cupiens, causas belli et materiam uincendi quaerebat.
igitur Hyrcanum libens excepit ductuque eius Iudaeos aggreditur: 6
urbe capta atque eruta templo pepercit. Aristobulum uinctum
Romam mittit, Hyrcano ius pontificatus restituit: imposito Iu-
daeis stipendio procuratorem eis Antipatrum quendam Ascalo-

5 Jonathan *b* || symon *P* 6 id enim — populo *scripsi*: et id enim et tuū et a suis et a populo *P*, id enim ei tum a suis, tum et a populo *b* (*Drusius*: a regibus *eius loco quod est* a populo Ro.) 8 ptolomei *P* 11 annos VI et XX r. potitus *Giselinus*: anno VI et XX rerum potitus est *P* 12 aristobolus *P* 15 filius] '*immo* frater, *ut ex Josepho liquet*' de Prato

18 Salina *P*, *ut coni. Drusius*: Solina *b* || alexandria *P* 19 prim'ū (*i. e.* primusum) *P* 20 mox aristobolo *P* 23 aderat *P* || introrsum *P*: ultrorsum *b* 24 uincendi *P*: incendii *aliquot edd. recentt.* 25 excipit *malebat de Prato* 26 eruta *P*: arce *b* || uinctum *Sigonius*: uictum *P*, *cf. Jos. Ant. 14, 8. Flor. 1, 41, 30 etc.* 27 impositoque *b* 28 ascolonitem *P*, *item p. 82, 3* ascolonitae

7 nitem praeposuit. Hyrcanus quattuor et triginta annos rerum po-
titus, dum aduersum Parthos bellum gerit, capitur.

27 Tum Herodes alienigena, Antipatri Ascalonitae filius, regnum
Iudaeae a senatu et populo Romano petiit accepitque. hunc pri-
mum Iudaei externum regem coeperunt habere. etenim iam ad-
uentante Christo necesse erat secundum uaticinia prophetarum
2 suis eos ducibus priuari, ne quid ultra Christum expectarent. sub
hoc Herode, anno imperii eius tertio et XXX, Christus natus est
3 Sabino et Rufino consulibus, VIII Kal. Ianuarias. uerum haec,
quae euangeliis ac deinceps Apostolorum actibus continentur,
attingere non ausus, ne quid forma praecisi operis rerum digni-
4 tatibus deminueret, reliqua exequar. Herodes post natiuitatem
Domini regnauit annos IIII: nam omne imperii eius tempus VII
et XXX anni fuerunt. postque eum Archelaus tetrarcha annis VIIII,
5 Herodes annis XX et IIII. hoc regnante, anno regni eius octauo
et decimo, Dominus cruci fixus est Fufio Gemino et Rubellio Ge-
mino consulibus: a quo tempore usque in Stiliconem consulem
sunt anni CCCLXXII.

28 Apostolorum actus Lucas edidit usque in tempus, quo Paulus
Romam deductus est Nerone imperante: qui non dicam regum,
sed omnium hominum et uel inmanium bestiarum sordidissimus
dignus extitit, qui persecutionem primus inciperet: nescio an et
postremus explerit, siquidem opinione multorum receptum sit,
2 ipsum ante Antichristum uenturum. huius uitia ut plenius expone-
rem res admonebat, nisi non esset huius operis tam uasta ingredi:
id tantum annotasse contentus sum, hunc per omnia foedis-
sima et crudelissima eo processisse, ut matrem interficeret, post
etiam Pythagorae cuidam in modum sollemnium coniugiorum

28 ex Tac. Ann. 15, 37.

1 IIII et XX *Sigonius* 2 bella *b* 7 sub *b*: sed *P* 12 deminuerit *P*, diminueret *b* 14 postq. eum *P*: post quem *b* 15 annis XX *P*: an. XX *b*, annos XX *complures edd. posteriores* || eius *P*: *om. b* 16 fusio *P*: Fusio *b* || rebellio *P*, *em. de Prato et iam ante eum Joh. Clericus* 17 a *om. P* || stilliconem *P* 18 CCCLXVII *Sigonius* 22 persecutionem *P*: persecutionem in Christianos *b* 23 explebit *Giselinus; immo* expleturus sit || receptus *P* 24 ante Antichristum *de Prato (lectione in P non cognita)*: antecristum *P*, Antichristum *b*; *cf. Dial. II, 14* 26 fedissima *P*
28 phytagorae *P* || sollempniorum *P*

denuberet; inditumque imperatori flammeum; dos et genialis
torus et faces nuptiales, cuncta denique, quae uel in feminis non
sine uerecundia conspiciuntur, spectata. reliqua uero eius incertum 3
pigeat an pudeat magis disserere. hic primus Christianum nomen
tollere aggressus est: quippe semper inimica uirtutibus uitia sunt
et optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur.
namque eo tempore diuina apud urbem religio inualuerat, Petro 4
ibi episcopatum gerente et Paulo, posteaquam ab iniusto prae-
sidis iudicio Caesarem appellauerat, Romam deducto: ad quem
tum audiendum plures conueniebant, qui ueritate intellecta uir-
tutibusque Apostolorum, quas tum crebro ediderant, permoti ad
cultum Dei se conferebant. etenim tum illustris illa aduersus 5
Simonem Petri ac Pauli congressio fuit. qui cum magicis arti-
bus, ut se deum probaret, duobus suffultus daemoniis euolasset,
orationibus Apostolorum fugatis daemonibus, delapsus in terram
populo inspectante disruptus est.

Interea abundante iam Christianorum multitudine accidit ut 29
Roma incendio conflagraret, Nerone apud Antium constituto. sed
opinio omnium inuidiam incendii in principem retorquebat, cre-
debaturque imperator gloriam innouandae urbis quaesisse. neque 2
ulla re Nero efficiebat, quin ab eo iussum incendium putaretur.
igitur uertit inuidiam in Christianos, actaeque in innoxios crude-
lissimae quaestiones: quin et nouae mortes excogitatae, ut fera-
rum tergis contecti laniatu canum interirent, multi crucibus affixi
aut flamma usti, plerique in id reseruati, ut cum defecisset dies,
in usum nocturni luminis urerentur. hoc initio in Christianos 3
saeuiri coeptum. post etiam datis legibus religio uetabatur, pa-
lamque edictis propositis Christianum esse non licebat. tum Pau-
lus ac Petrus capitis damnati: quorum uni ceruix gladio desecta, 4
Petrus in crucem sublatus est. dum haec Romae geruntur, Iudaei,

19 Tac. ann. 15, 40 sqq.

1 denuberet *P (ut est in Tac. Ann. 15, 37 extr.)*: nuberet *b* 2 thorus *b* 3 conspicuntur *P* 8 praesidis *P*, *ut uoluerat Sigonius*: praesulis *b* 11 ediderant *Pb*: ediderunt *edd. complures* 13 symonem *P* 13 congresio *P* 15 dilapsus *P* 21 afficiebat *P* 27 latis legibus *Sigonius* 28 Christiano *Nic. Heinsius ad Ouid. ep. Heroid. 14, 64* 29 dampnati *P*

praesidis sui Festi Flori iniurias non ferentes, rebellare coepe-
runt. aduersus eos Vespasianus proconsulari imperio a Nerone
missus multis grauibusque proeliis deuictos coegit intra muros
5 Hierosolymae confugere. interim Nero iam etiam sibi pro con-
scientia scelerum inuisus, humanis rebus eximitur, incertum an
ipse sibi mortem consciuerit: certe corpus illius non repertum.
6 unde creditur, etiam si se gladio ipse transfixerit, curato uulnere
eius seruatus, secundum illud, quod de eo scriptum est: et
plaga mortis eius curata est, sub saeculi fine mittendus,
ut mysterium iniquitatis exerceat.

30 Igitur post excessum Neronis Galba imperium rapuit: mox
2 Otho Galba interfecto occupauit. tum Vitellius e Gallia fretus
exercitibus, quibus praeerat, urbem ingressus, Othone interfecto
summam rerum usurpauit. quae posteaquam ad Vespasianum
delata, licet malo exemplo, bono tamen affectu rei publicae ab
improbis uindicandae, cum Hierosolymam obsideret, sumit im-
perium et, ut mos est, diademate capiti imposito ab exercitu
consalutatus. Titum filium Caesarem facit: eidem pars copiarum
3 et obsidendae Hierosolymae negotium datum. Vespasianus Ro-
mam profectus, summo fauore senatus et populi receptus, cum
se Vitellius interfecisset, imperium confirmauit. interea Iudaei
obsidione clausi, quia nulla neque pacis neque deditionis copia
dabatur, ad extremum fame interibant, passimque uiae oppleri
cadaueribus coepere, uicto iam officio humandi: quin omnia ne-
fanda esca super ausi ne humanis quidem corporibus pepercerunt,
4 nisi quae eiusmodi alimentis tabes praeripuerat. igitur defessis
defensoribus irrupere Romani. ac tum forte in diem Paschae
omnis ex agris aliisque Iudaeae oppidis multitudo conuenerat:

8 Apocal. 13, 3.

1 Festi] *a Josepho uocatur* Gessius Florus, *ab Eusebio* Cestius Fl. 4 Nero *P, ut coni. Giselinus*: uero *b* 6 non repertum (*sic* n̄reptū) *P*: interemptum *b*; *sententiam diuinauerat Tillemont proponens* irrepertum 8 ei' *P*: *fort.* ēē, *i. e.* esse: || et *Sigonius*: uel *(per comp.) P*, ut *b* 12 Tunc *b* || in Gallias *Pb*, ex Galliis *Sigonius*, in Galliis. Is fretus *Vonck* 13 excercitibus *P* 14 postea *malebat de Prato* 15 R. P. *P* 18 consalutatus *P*: Imperator consalutatus *b* 21 sibi confirmanit *de Prato* 22 obsidioni *P* 23 interiebant *P haud scio an recte* 25 esca super *P*: insuper *b; cf. Bernays p. 59 n. 79*

nimirum ita Deo placitum, ut eo tempore, quo Dominum cruci
affixerat, gens impia internecioni daretur. Pharisaei aliquantisper 5
pro templo acerrime restiterunt, donec obstinatis ad mortem
animis ultro se subiectis ignibus intulerunt. numerus peremp-
torum ad undecies centena milia refertur, capta uero *C* milia ac
uenundata. fertur Titus adhibito consilio prius deliberasse, an 6
templum tanti operis euerteret. etenim nonnullis uidebatur,
aedem sacratam ultra omnia mortalia illustrem non oportere de-
leri, quae seruata modestiae Romanae testimonium, diruta per-
ennem crudelitatis notam praeberet. at contra alii et Titus ipse 7
euertendum in primis templum censebant, quo plenius Iudaeo-
rum et Christianorum religio tolleretur: quippe has religiones,
licet contrarias sibi, isdem tamen *ab* auctoribus profectas; Chri-
stianos ex Iudaeis extitisse: radice sublata stirpem facile peri-
turam. ita Dei nutu accensis omnium animis templum dirutum, 8
abhinc annos trecentos triginta et unum. atque haec ultima
templi euersio et postrema Iudaeorum captiuitas, qua extorres
patria per orbem terrarum dispersi cernuntur, cotidie mundo
testimonio sunt, non ob aliud eos quam ob illatas Christo impias
manus fuisse punitos. nam saepe alias, cum propter peccata cap-
tiuitatibus traderentur, numquam tamen ultra LXX annos serui-
tutis poenam pependerunt.

Interiecto dein tempore Domitianus, Vespasiani filius, perse- 31
cutus est Christianos. quo tempore Iohannem apostolum atque
euangelistam in Pathmum insulam relegauit: ubi ille arcanis
sibi mysteriis reuelatis librum sacrae Apocalypsis, qui quidem a
plerisque aut stulte aut impie non recipitur, conscriptum edidit.
non multo deinde interuallo tertia persecutio per Traianum fuit. 2
qui cum tormentis et quaestionibus nihil in Christianis morte aut
poena dignum repperisset, saeuiri in eos ultra uetuit. sub Adriano 3
deinde Iudaei rebellare uoluerunt, Syriam ac Palaestinam diri-

2 farisaei *P* 5 C *b*: *om. P;* C milia *habet Eusebius,* τρεῖς μυριάδας *Syncellus*, ad C milia *Drusius secundum Josephum* 8 oportere *P*: deberi *b*, debere *de Prato quasi ex codice* 9 perenne *P* 11 templum in primis *b* || penitius *coni. Bernays p. 57; at u. ad 1, 35, 9* 13 hisdem *P* || ab *hic addidit de Prato, ante* isdem *Sigonius* 17 quae *P* 18 patria *P, non* patriae, *ut ait de Prato* 23 deinde *b* 24 Joannem *b* 25 Patmum *Drusius* || archanis *P*

pere conati: misso exercitu subacti sunt. qua tempestate Adria-
nus, existimans se Christianam fidem loci iniuria perempturum,
et in templo et loco Dominicae passionis daemonum simulacra
4 constituit. et quia Christiani ex Iudaeis potissimum putabantur
— namque tum Hierosolymae non nisi ex circumcisione habebat
ecclesia sacerdotem — militum cohortem custodias in perpetuum
agitare iussit, quae Iudaeos omnes Hierosolymae aditu arceret.
5 quod quidem Christianae fidei proficiebat, quia tum paene omnes
Christum Deum sub legis obseruatione credebant. nimirum id
Domino ordinante dispositum, ut legis seruitus a libertate fidei
6 atque ecclesiae tolleretur. ita tum primum Marcus ex gentibus
apud Hierosolymam episcopus fuit. quarta sub Adriano perse-
cutio numeratur, quam tamen postea exerceri prohibuit, iniustum
esse pronuntians, ut quisquam sine crimine reus constitueretur.

32 Post Adrianum Antonino Pio imperante pax ecclesiis fuit. sub
Aurelio deinde, Antonini filio, persecutio quinta agitata. ac tum
primum intra Gallias martyria uisa, serius trans Alpes Dei reli-
gione suscepta. sexta deinde Seuero imperante Christianorum
2 uexatio fuit. quo tempore Leonida, Origenis pater, sacrum in
martyrio sanguinem fudit. interiectis deinde annis VIII et XXX
pax Christianis fuit, nisi quod medio tempore Maximinus non-
3 nullarum ecclesiarum clericos uexauit. mox Decio imperante iam
tum septima persecutione saeuitum in Christianos. inde Valerianus
4 octauus sanctorum hostis fuit. post eum, interiectis annis fere
quinquaginta, Diocletiano et Maximiano imperantibus acerbis-
sima persecutio exorta, quae per decem continuos annos plebem Dei
depopulata est. qua tempestate omnis fere sacro martyrum cruore
orbis infectus est: quippe certatim gloriosa in certamina rueba-
tur multoque auidius tum martyria gloriosis mortibus quaereban-
tur, quam nunc episcopatus prauis ambitionibus appetuntur.
5 nullis umquam magis bellis mundus exhaustus est, neque maiore
umquam triumpho uicimus, quam cum decem annorum stragi-

1 misso *P*: missoque *b* 3 et in templo et loco *P*: et in templo ac loco *b*, *qua uitiosa scriptura de Prato inductus est ut locum mancum esse putaret coll. Paulini ep. 31 et Hieron. ep. 58.* 6 imperpetuum *P* 13 postea *Pb*: post *aliquot edd. recentt.* 19 leonida *P*: Leonidas *b*, Leonides *de Prato cum Eusebio* 22 iam tum *uix sanum est* 25 Maximiano *Pb*: Maximiniano *praue edd. Hornii et Vorstii*

bus uinci non potuimus. extant etiam mandatae litteris praeclarae 6
eius temporis martyrum passiones, quas conectendas non putaui,
ne modum operis excederem.
Sed finis persecutionis illius fuit abhinc annos VIIII et LXXX, **33**
a quo tempore Christiani imperatores esse coeperunt. namque
tum Constantinus rerum potiebatur, qui primus omnium Romanorum principum Christianus fuit. sane tum Licinius, qui ad- 2
uersum Constantinum de imperio certauit, milites suos litare
praeceperat: abnuentes militia reiciebat. sed id inter persecutiones non computatur: adeo res leuioris negotii fuit, quam ut
ad ecclesiarum uulnera perueniret. exinde tranquillis rebus pace 3
perfruimur: neque ulterius persecutionem fore credimus, nisi eam,
quam sub fine iam saeculi Antichristus exercebit. etenim sacris
uocibus decem plagis mundum afficiendum pronuntiatum est: ita
cum iam VIIII fuerint, quae superest ultima erit. hoc temporum 4
tractu mirum est quantum inualuerit religio Christiana. tum
siquidem Hierosolyma horrens ruinis frequentissimis ac magnificentissimis ecclesiis adornata. namque Helena, mater principis 5
Constantini, quae Augusta cum filio conregnabat, cum Hierosolymam agnoscere concupisset, reperta ibi idola ac templa protriuit: mox usa regni uiribus basilicas in loco Dominicae passionis et resurrectionis et ascensionis constituit. illud mirum, 6
quod locus ille, in quo postremum instíterant diuina uestigia,
cum in caelum Dominus nube sublatus, continuari pauimento
cum reliqua stratorum parte non potuit, siquidem quaecumque 7
applicabantur, insolens humana suscipere terra respueret, excussis in ora apponentium saepe marmoribus. quin etiam calcati
Deo pulueris adeo perenne documentum est, ut uestigia impressa
cernantur, et cum cotidie confluentium fides certatim Domino 8
calcata diripiat, damnum tamen arena non sentiat, et eandem
adhuc sui speciem, uelut impressis signata uestigiis, terra
custodit.

18—29 Paulini ep. ad Seuerum 31.

1 praeclarae *b*: praecarae *P* 2 conectandas *P*, counectendas *edd.* 7 quia aduersum *P*, *em. Vonck* 18 adhornata *P*, est adornata *b* 20 concupisceret *b* 21 basylicas *P*, basilicam *b* 23 postrem' (postremus) *P* 24 sublatus est *b* 28 docimentum *P* 30 eandem *Laubmann*: eadem *P*

34 Eiusdem reginae beneficio crux Domini tum reperta: quae
neque in principio obsistentibus Iudaeis potuerat consecrari, et
postea dirutae ciuitatis oppressa ruderibus, non nisi tam fideliter
2 requirenti meruit ostendi. igitur Helena primum de loco passionis
certior facta, admota militari manu atque omnium prouincialium
multitudine in studia reginae certantium, effodi terram et con-
tigua quaeque ac uastissima ruinarum purgari iubet: mox pre-
tium fidei et laboris tres pariter cruces, sicut olim Domino ac
3 latronibus duobus fixae fuerant, reperiuntur. hic uero maior
dinoscendi patibuli, quo Dominus pependerat, difficultas omnium
animos mentesque turbauerat, ne errore mortalium forsitan pro
4 cruce Domini latronis patibulum consecrarent. capiunt deinde
consilium, ut aliquem recens mortuum crucibus admouerent. nec
mora, quasi Dei nutu funus extincti sollemnibus exequiis defere-
5 batur concursuque omnium feretro corpus eripitur. duabus prius
frustra crucibus admotis, ubi Christi patibulo attactum est, dictu
mirabile, trepidantibus cunctis, funus excussum et inter specta-
tores suos astitit: crux reperta dignoque ambitu consecrata.

35 His per Helenam gestis, principe Christiano libertatem atque
exemplum fidei mundus acceperat: sed longe atrocius periculum
cunctis ecclesiis illa pace generatum. namque tum haeresis
Arriana prorupit totumque orbem iniecto errore turbauerat.
2 etenim duobus Arriis acerrimis perfidiae huius auctoribus impe-
rator etiam deprauatus, dum sibi religionis officium uidetur im-
plere, uim persecutionis exercuit: actique in exilium episcopi,
saeuitum in clericos, animaduersum in laicos, qui se ab Arrio-
3 rum communione secreuerant. quae autem Arrii praedicabant,
erant huiusmodi: patrem Deum instituendi orbis causa genuisse

1 cap. 34 ex Paulini ep. 5. 27 — p. 89, 2 ex Hilario fragm. II, 26 col. 642 ed. Veron. 1730.

7 p̃cium *P* 10 dignoscendi *b* || quo *P*: in quo *b* 14 funus *P*, *ut coni. Sigonius*: funeris *b* || *immo* efferebatur, *ut Hofmeisterus quoque uidit* 22 Arriana *de Prato*: arriani *P*, Arrii *b* (*P semper habet* arrius, *etsi nomen est graecum* Ἄρειος) || iniecto *P*: inuecto *b* 24 deprauatus dum *P*: deprauatur: dumque *b* || regionis *P* 26 animaduersus *P* || Arrianorum *b* 27 Arriani *b* 28 huiuscemodi *b* || deum *P*: Domini *b* (*praue intellecto compendio in P* dñi); *apud Hilarium est*: tradebant autem Arii talia: patrem Deum instituendi orbis causa genuisse filium, et pro potestate

filium, et pro potestate sui ex nihilo in substantiam nouam atque
alteram Deum nouum alterumque *fecisse*: fuisse autem tempus,
quo filius non fuisset. igitur huius mali causa synodus apud Ni- 4
caeam ex toto orbe contrahitur, CCC siquidem et duodeuiginti
episcopis congregatis: fides plena conscribitur, haeresis Arriana
damnatur, imperator decretum episcopale complectitur. Arriani 5
nihil contra sanam fidem retractare ausi, se quoque tamquam
adquiescentes nec aliud sentientes ecclesiis miscuerunt: manebat
tamen in pectoribus eorum insitum in catholicos uiros odium, et
aduersus quos de fide disceptare non poterant, eos subornatis
accusatoribus fictisque criminibus appetebant.

Itaque primum Athanasium Alexandriae episcopum, uirum **36**
sanctum, qui apud Nicaenam synodum diaconus adfuerat, aggre-
diuntur absentemque condemnant. etenim ad crimina, quae falsi 2
testes congesserant, aggregabant, quod Marcellum atque Pho-
tinum haereticos sacerdotes, synodi iudicio condemnatos, prauo
studio recepisset. sed de Photino dubium non erat merito fuisse 3
damnatum: in Marcello nihil tum damnatione dignum repertum
uidebatur, maximeque ei a studiis partium innocentia accesserat,
quod eosdem illos iudices, a quibus fuerat condemnatus, haere-
ticos esse nemo dubitabat. ceterum Arriani non hos potius quam 4
Athanasium remouere cupiebant. itaque imperatorem eo usque
compellunt, ut Athanasius exulatum ad Gallias mitteretur. mox 5
in Aegypto LXXX episcopi congregati Athanasium iniuste
condemnatum esse pronuntiant. res ad Constantinum refertur:
iubet ex toto orbe apud Sardicam episcopos congregari atque
omne iudicium, quo Athanasius damnatus fuerat, retractari.

3—5 Hilarii fragm. II, 27

sui ex nihilo in substantiam nouam atque alteram Deum nouum alterumque fecisse

1 et *Galesinius*: eo *P* 2 deum *P*: factum Dominum *b* || fecisse *suppleuimus ex Hilario* 6 dampnatur *P* 7 detrectare *coni. de Prato* 10 aducrsum *b* 12 uirū sanctum *P distincte*: iuris consultum *b* 13 affuerat *P* 15 fotinum *P et sic postea* 19 a studiis p. innocentia accesserat *scripsi*: astudiis p. innocentiū cesserat *P*, studium p. innocentium accesserat *b* 20 condempnatus *P et sic saepius* 23 compellant *malebat de Prato II, p. 103* || athanasiūs *(sic) P* 25 Constantinum] *at u. de Prato ad h. l.* 26 serdicam *P*

6 inter haec Constantinus moritur: synodus congregata iam Con-
stantio imperatore Athanasium absoluit, Marcellus quoque
episcopatui redditur: nam de Photino episcopo Sirmiensi non est
rescissa sententia, qui etiam nostrorum iudicio haereticus pro-
batur. et tamen hoc ipsum Marcellum grauabat, quia Photinus
7 auditor eius fuisse in adolescentia uidebatur. uerumtamen ad
Athanasii absolutionem etiam illud accesserat, quod Vrsatius et
Valens, principes Arrianorum, cum post synodum Sardicensem
uiderentur a communione secreti, coram positi a Iulio Romanae
urbis episcopo ueniam poposcerunt, quod innoxium condem-
nassent, meritoque eum sententia concilii Sardicensis absolutum
professi sunt.

37 Interiecto deinde tempore Athanasius, cum Marcellum parum
sanae fidei penitus comperisset, a communione suspendit. ha-
buitque ille hanc uerecundiam, ut tanti uiri iudicio notatus sponte
2 concederet. ceterum antea innocens, postea deprauatus, uideri
poterat iam tum nocens fuisse, cum de eo fuerat iudicatum.
nacti ergo Arriani istiusmodi occasionem conspirant penitus Sar-
3 dicensis synodi decreta subuertere. etenim eis color quidam sub-
petere uidebatur, ut tam iniuste fuisset pro Athanasio iudicatum,
quam Marcellus fuerat absolutus, qui nunc etiam Athanasii iu-
4 dicio esse haereticus probaretur. namque Marcellus Sabellianae
haeresis assertor extiterat: Photinus uero nouam haeresim iam
ante protulerat, a Sabellio quidem in unione dissentiens, sed ini-
5 tium Christi ex Maria praedicabat. igitur Arriani astuto consilio
miscent innoxium criminosis, damnationemque Photini et Mar-
celli et Athanasii eadem sententia comprehendunt, illud nimirum
apud imperitorum animos praestruentes, ut non putarentur de
Athanasio perperam iudicasse, qui de Marcello atque Photino
6 uera sensissent. uerumtamen ea tempestate Arriani perfidiam
suam occultabant: non ausi palam erroris sui dogmata praedi-
care catholicos se gerebant, nihil sibi prius agendum rati quam

1 constantio *P*: Constantino *b* 4 qui etiam *scripsi*: quia etiam *P* || probatur *P*: probabatur *b* 7 Vrsacius *de Prato* 14 fidei *P*: fidei esse *b* 17 fuerit *P* 20 ut *P*: quod *b* || fuisse *P* 21 quam iniuste Marcellus *malebat de Prato* 22 haereticus esse *b* 23 assator *P*
26 miscunt *P* || fofotini *P* 28 imperitorum *de Prato*: imperatorum *Pb* || prostruentes *corr. 1 m. in* p̄struentes *P* 31 non *P*: nec *malebat de Prato*

ut Athanasium ecclesia submouerent, qui semper eis uelut murus
obstiterat: quo remoto reliquos in libidinem suam cessuros sperabant.
sed pars episcoporum, quae Arrios sequebatur, damna- 7
tionem Athanasii cupitam accepit: pars coacti metu et factione
in studia partium concesserant: pauci, quibus fides cara et ueritas
potior erat, iniustum iudicium non receperunt: inter quos
Paulinus, episcopus Treuerorum, oblata sibi epistola ita subscripsisse
traditur, se in Photini atque Marcelli damnationem
praebere consensum, de Athanasio non probare.

Tum uero Arriani, ubi doli parum processerant, ui agere 38
decernunt. nam quidlibet audere atque agere facile erat regis
amicitia subnixis, quem sibi prauis adulationibus deuinxerant.
quin etiam ex consensione multorum inexpugnabiles erant: nam 2
omnes fere duarum Pannoniarum episcopi multique Orientalium
ac tota Asia in perfidia eorum coniurauerant. sed principes mali 3
istius habebantur a Singiduno Vrsatius, Valens a Mursa, Heraclia
Theodorus, Stephanus Antiochenus, Acatius a Caesarea,
Menofantus Epheso, Georgius Laodicia, Narcissus a Neronopoli.
hi ita palatium occupauerant, ut nihil sine eorum nutu ageret 4
imperator, obnoxius quidem omnibus, sed praecipue Valenti
deditus. nam eo tempore, quo apud Mursam contra Magnentium 5
armis certatum, Constantius descendere in conspectum pugnae
non ausus in basilica martyrum extra oppidum sita, Valente tum
eius loci episcopo in solatium assumpto, diuersatus est. ceterum
Valens callide per ** suos disposuerat, ut quis proelii fuisset euentus
primus cognosceret, uel gratiam regis captans, si prior
bonum nuntium detulisset, uel uitae consulens, ante capturus
fugiendi spatium, si quid contra accidisset. itaque paucis, qui 6

15 Hilarii fragm. II (ex epist. Sardic. synodi).

2 concessuros *Vorstius, ut est paulo post u. 5* 3 arrios *P*: Arrium *b* 5 concesserunt *coni. de Prato* 6 portior *P* 9 de A. non praebere *Giselinus* 11 quodlibet *b* 12 deuixerant *P* 15 in perfidiam *Vorstius* 16 mursia *P, em. de Prato* || ab Heraclia *b* 18 menofantus *P, ut coni. de Prato*: Menophanes *b* || Laodicea *b* || Neronopoli *Sigonius (sed ille* Neronipoli): Neapoli *Pb*, Jeropoli *cod. Hilarii* 20 obnixius *P* 21 mursam *P*: Morsam *b* 22 constantiūs (*sed* ˜ *eras.*) *P*: Constantinus *b* 22 conspectu *P* 25 per agros (*uel* campum) suos *de Prato, ipse malim* per uiam suos

circa regem erant, metu trepidis, imperatore anxio, primus
nuntiat hostes fugere. cum ille indicem ipsum intromitti po-
sceret, Valens ut reuerentiam sui adderet, angelum sibi fuisse
7 nuntium respondit. facilis ad credendum imperator palam posteä
dicere solitus, se Valentis meritis, non uirtute exercitus uicisse.
39 Ab hoc initio illecti principis extulere animos Arriani, pote-
state regis usuri, ubi auctoritate sua parum ualuissent. igitur
cum sententiam eorum, quam de Athanasio dederant, nostri non
reciperent, edictum ab imperatore proponitur, ut qui in damna-
2 tionem Athanasii non subscriberent, in exilium pellerentur. cete-
rum a nostris tum apud Arelatem ac Bitteras, oppida Galliarum,
episcoporum concilia fuere. petebatur, ut priusquam in Athana-
sium subscribere cogerentur, de fide potius disceptarent, ac tum
demum de re cognoscendum, cum de persona iudicum consti-
3 tisset. sed Valens sociique eius prius Athanasii damnationem
extorquere cupiebant, de fide certare non ausi. ab hoc partium
conflictu agitur in exilium Paulinus. interea Mediolanum con-
uenitur, ubi tum aderat imperator: eadem illa contentio nihil
4 inuicem relaxabat. tum Eusebius Vercellensium et Lucifer a
Carali Sardiniae episcopi relegati. ceterum Dionysius, Medio-
lanensium sacerdos, in Athanasii damnationem se consentire sub-
scripsit, dummodo de fide inter episcopos quaereretur. sed Va-
lens et Vrsatius ceterique metu plebis, quae catholicam fidem
egregio studio conseruabat, non ausi piacula profiteri intra pala-
5 tium congregantur. illinc epistolam sub imperatoris nomine emit-
tunt, omni prauitate infectam, eo nimirum consilio, ut, si eam
aequis auribus populus recepisset, publica auctoritate cupita pro-
ferrent: sin aliter fuisset excepta, omnis inuidia esset in rege, et
ipsa uenialis, quia etiam tum catechumenus sacramentum fidei
6 merito uideretur potuisse nescire. igitur lecta in ecclesia epistola
populus auersatus. Dionysius, quia non esset assensus, urbe

1 anxo *P* 5 est solitus *b* 11 tum *b*: cum *P* || bitteras P: Buteras *b*, Biterras *Sigonius, ut Hilarius quoque habet* 13 ac tum *P*: nec tum *b; cf. de Prato ad h. l.* 14 iudicum *de Prato*: iudicium *Pb*
20 Caralis *P et edd., adhaesit* s *ex sequenti uoce* || episcopis *P, fort. pro* episcopi s̄ = sunt 26 infectam *P*: refertam *b* || eā *P*: ea *b*
27 proferent *P* 28 et ipsa] *fort.* ipsi 29 catecuminus *P* 30 lecta — auersatus *P*: lectam in Ecclesia epistolam populus auersatur *b*

pellitur, statimque eius in locum *Auxentius* episcopus subro-
gatur. Liberius quoque urbis Romae et Hilarius Pictauorum epi- 7
scopi dantur exilio. Rhodanium quoque, Tolosanum antistitem,
qui natura lenior non tam suis uiribus quam Hilarii societate non
cesserat Arrianis, eadem conditio implicuit, cum tamen hi
omnes parati essent Athanasium a communione suspendere, modo
ut de fide inter episcopos quaereretur. sed Arrianis optimum 8
uisum praestantissimos uiros a certamine submouere. ita pulsi in
exilium, quos supra memorauimus, abhinc annos quinque et XL,
Arbitione et Lolliano consulibus. sed Liberius paulo post urbi
redditus ob seditiones Romanas. ceterum exules satis constat 9
totius orbis studiis celebratos, pecuniasque eis in sumptum affa-
tim congestas, legationibusque eos plebis catholicae ex omnibus
fere prouinciis frequentatos.

Interea Arriani non occulte, ut antea, sed palam ac publice 40
haeresis piacula praedicabant: quin etiam synodum Nicaenam
pro se interpretantes, quam unius litterae adiectione corruperant,
caliginem quandam iniecerant ueritati. nam ubi ὁμοούσιον erat 2
scriptum, quod est unius substantiae, illi ὁμοιούσιον, quod est
similis substantiae, scriptum esse dicebant, concedentes simili-
tudinem, dum adimerent unitatem, quia multum ab unitate
similitudo distaret: ut uerbi gratia pictura humani corporis esset
homini similis, nec tamen haberet hominis ueritatem. sed qui- 3
dam ex his ultra processerant, ἀνομοιουσίαν, id est dissimilem
substantiam, confirmantes. eoque his certaminibus processum,
ut istiusmodi piaculis orbis terrarum implicaretur. nam Italiam, 4
Illyricum atque Orientem Valens et Vrsatius ceterique, quorum
nomina edidimus, infecerant. Gallias nostras Saturninus Arela-
tensium episcopus, homo impotens et factiosus, premebat. Osium 5

1 Auxentius *suppleuit Sigonius* 2 episcopi *de Prato*: eps̄ *P*, *cf. II, 47, 2* 3 rhodanum *P, sed c. 45 extr.* rhodanius || tolosanum *P*, *ut coni. Theod. Canterus*: et Dosanum *b* (*syllaba* olo *ita in P scripta est, ut facile* do *legas*) 4 tam *b*: tam̄ *P* || hylarius *P* 5 hi omnes *P*: homines *b* (*in P est* hi om̄s), omnes *Vorstius* 6 commune *P* 8 praestantissimo *P* 11 redditur *b* 12 cebratos *P* 13 legationibusq. *P*: legationibus quoque *b* 16 niceam *P* 18 quendam *P* || omo usion *et* 19 omeo usion *P*
19 est unius *P*, *ut coni. de Prato*: unius est *b* 23 hominis unitatem *Sigonius* 24 anomeousian *P*, Anomoeousiam *b* 27 illiricum *P*

quoque ab Hispania in eandem perfidiam concessisse opinio fuit:
quod eo mirum atque incredibile uidetur, quia omni fere aetatis
suae tempore constantissimus nostrarum partium, et Nicaena syn-
odus auctore illo confecta habebatur: nisi fatiscente aeuo — ete-
nim maior centenario fuit, ut sanctus Hilarius in epistolis refert
6 — delirauerat. quis rebus perturbato orbe terrarum et morbo
quodam ecclesiis languentibus, segnior quidem, sed non minus
grauis cura principem exercebat, quod licet Arriani, quibus
fauebat, superiores uiderentur, necdum tamen de fide inter epi-
scopos conueniret.

41 Igitur apud Ariminum, urbem Italiae, synodum congregari
iubet: idque Tauro praefecto imperat, ut collectos in unum non
ante dimitteret, quam in unam fidem consentirent, promisso
2 eidem consulatu, si rem effectui tradidisset. ita missis per Illy-
ricum, Italiam, Africam, Hispanias Galliasque magistri officia-
libus, acciti aut coacti quadringenti et aliquanto amplius occi-
dentales episcopi Ariminum conuenire: quibus omnibus annonas
3 et cellaria dari imperator praeceperat. sed id nostris, id est Aqui-
tanis, Gallis ac Britannis, indecens uisum: repudiatis fiscalibus
propriis cum sumptibus uiuere maluerunt. tres tantum ex Bri-
tannia inopia proprii publico usi sunt, cum oblatam a ceteris
collationem respuissent, sanctius putantes fiscum grauare quam
4 singulos. hoc ego Gauidium episcopum nostrum quasi obtrectan-
tem referre solitum audiui, sed longe aliter senserim laudique
attribuo, episcopos tam pauperes fuisse, ut nihil proprium ha-
berent neque ab aliis potius quam a fisco sumerent, ubi neminem
grauabant: ita in utrisque egregium exemplum. de reliquis nihil

5 *uerba* ut S. Hil. in epist. refert *Sigonius pro glossemate habuit, quod Seuerus numquam alias aliquem nomine sancti nominasset; locus II, 36, 1 diuersus est* 6 delirauerat *P*: delirauerit *b* || quibus rebus *b* 15 affricam *P* || magistri *P, ut coni. Gothofredus (ad cod. Theod. I, 10, 3)*: magistris *b; cf. dial. 3, 11 et Hil. fragm. 1, 4, ubi de hac ipsa re dicit*: officiales magistri uolitant 16 aut coacti *Sigonius*: aut macti *P*, aut etiam coacti *Giselinus*, aut adacti *Bernays not. 38* 17 conuenere *b*
18 dare *P, em. Sigonius* || id est — Britannis *Sigonius pro glossemate habuit, at recte monuit de Prato* nostris *hic non significari catholicos, sed solos Aquitanos; cf. Bernays n. 2* 20 cum *P*: *om. b* 25 episcopis *b* 26 a *P*: *om. b* || sumere noluisse *Bernays* 27 in utrisque *Drusius*: in utriusque *P; sententiam recte perspexerunt Hofmeister et de*

memoria dignum traditur, sed redeo ad ordinem. posteaquam 5
omnes, ut supra diximus, in unum collecti sunt, fit partium
secessio. ecclesiam nostri optinent, Arriani autem aedem, tum
de industria uacantem, orationis loco capiunt, sed hi non amplius
quam LXXX, reliqui nostrarum partium erant. igitur frequen- 6
tibus conciliis nihil actum, nostris in fide manentibus, illis de
perfidia non cedentibus. ad postremum placuit decem legatos
mitti ad imperatorem, ut quae esset partium fides uel sententia,
cognosceret sciretque pacem cum haereticis esse non posse. idem 7
Arriani faciunt mittuntque numero pari legatos, qui aduersum
nostros coram imperatore confligerent. sed ex parte nostrorum
leguntur homines adulescentes, parum docti et parum cauti: ab
Arrianis autem missi senes, callidi et ingenio ualentes, ueterno
perfidiae imbuti, qui apud regem facile superiores extiterunt.
sed nostris mandatum, ne quo modo cum Arrianis communionem 8
inirent omniaque integra synodo reseruarent.

Interim in Oriente exemplo Occidentalium imperator iubet **42**
cunctos fere episcopos apud Seleuciam Isauriae oppidum con-
gregari. qua tempestate Hilarius, quartum iam exilii annum in 2
Phrygia agens, inter reliquos episcopos, per uicarium ac prae-
sidem data euectionis copia, adesse compellitur, cum tamen 3
nihil de eo specialiter mandasset imperator, iudices tantum ge-
neralem iussionem secuti, qua omnes episcopos ad concilium
cogere iubebantur, hunc quoque inter reliquos uolentes misere.
ut ego conicio, Dei nutu ita gestum, ut uir diuinarum rerum in-
structissimus, cum de fide disceptandum erat, interesset. is ubi 4
Seleuciam uenit, magno cum fauore exceptus omnium in se ani-
mos et studia conuerterat. ac primum quaesitum ab eo, quae

Prato; concludit enim Seuerus relationem hac sententia: ita in utrisque, *(h. e. tam Aquitanis Gallisque, qui fiscalia repudiauerant, quam Britannis, qui a fisco potius quam ab aliis sumere maluerant)* egregium est exemplum

2 omneis, ut supra dictum *b* 3 autem aedem tum *Joh. Clericus (Bibliothèque choisie Tom. XX, 1 p. 349)*: tmedentū *P*, aedem tum *Giselinus*, tantum locum *Baronius*, iunctam aedem tum *Bochartus*, tam * Edentum *b* 8 esset p. fides uel *P*: essent p. fides et *b* 13 ueneno perfidiae *de Prato* 18 seleutiam isau | oppidum *P* 20 frigia *P* 24 misere *P*: miscere *b* 25 conitio *P*; ut ego conicio *ad sequentia referendum esse uidit Sigonius*

esset Gallorum fides: quia tum, Arrianis praua de nobis uul-
gantibus, suspecti ab Orientalibus habebamur trionymam soli-
tarii Dei unionem secundum Sabellium credidisse. sed exposita
fide sua iuxta ea, quae Nicaeae erant a patribus conscripta, Oc-
5 cidentalibus perhibuit testimonium. ita absolutis omnium animis,
intra conscientiam communionis nec non etiam in societatem re-
ceptus concilioque ascitus est. agi deinde coeptum, repertique
6 prauae haeresis auctores atque ab ecclesiae corpore auulsi. in eo
numero fuere Georgius ab Alexandria, Acatius, Eudoxius, Vra-
nius, Leontius, Theodosius, Euagrius, Theodulus. sed confecta
synodo decreta ad imperatorem legatio, quae gesta insinuaret.
damnati quoque ad regem profecti, satis freti sociorum uiribus
et principis societate.

43 Interea legatos Ariminensis concilii ex parte nostrorum com-
pellit imperator uniri haereticorum communioni: eisdemque con-
scriptam ab improbis fidem tradit, uerbis fallentibus inuolutam,
2 quae catholicam disciplinam perfidia latente loqueretur. namque
usiae uerbum tamquam ambiguum et temere a patribus usurpa-
tum, neque ex auctoritate scripturarum profectum, sub specie
falsae rationis abolebat, ne unius cum patre substantiae filius
crederetur. eadem fides similem patri filium fatebatur. sed inte-
rius aderat fraus parata, ut esset similis, non esset aequalis.
3 ita dimissis legatis praefecto mandatum, ut synodum non ante
laxaret, quam conscriptae fidei consentire se omnes subscriptioni-
bus profiterentur: ac si qui pertinacius obsisterent, dummodo is
4 numerus intra quindecim esset, in exilium pellerentur. sed re-
gressis legatis, licet uim regiam deprecantibus, negata com-
munio. enimuero compertis quae decreta erant maior rerum et
consiliorum perturbatio: dein paulatim plerique nostrorum,
partim imbecillitate ingenii, partim taedio peregrinationis
euicti, dedere se aduersariis, iam post reditum legatorum su-
perioribus et ecclesiam nostris inde detrusis optinentibus: fac-
taque semel inclinatione animorum cateruatim in partem alte-

2 trionymū *P* 4 nicea *P* 5 absolutus *J. C. Hofmeister* 7 conscilioque *P; ex* consilioque? 10 Leontinus *Galesinius* || auagrius theodolus *P* 11 insynuaret *P* 12 satis creti *P* 15 uniri *b*: unire *P* || conscripta *P* 16 fallantibus *P* 25 pertinatius *P*

ram concessum, donec ad uiginti usque nostrorum numerus
inminutus est.

Sed hi quanto pauciores, tanto ualidiores erant. constantissi- 44
mus inter eos habebatur noster Foegadius et Seruatio Tungrorum
episcopus. hos, quia minis et terriculis non cesserant, Taurus
precibus aggreditur ac lacrimans obtestatur, mitiora uti consu-
lerent. clausos intra unam urbem episcopos iam septimum men-
sem agere, iniuria hiemis et inopia confectis nullam spem reuer-
sionis dari: quis tandem esset finis? sequerentur plurium exem- 2
plum, auctoritatem saltem ex numero sumerent. enimuero Foe-
gadius paratum se exilio atque ad omne supplicium, in quod de-
posceretur, profiteri: se ab Arrianis conceptam fidem non recep-
turum. ita in hoc certamine aliquot dies tracti: ubi parum ad 3
pacem proficiebant, paulatim et ipse infractior, ad extremum
proposita conditione euincitur. namque Valens et Vrsatius affir- 4
mantes, praesentem fidem catholica ratione conceptam, ab Orien-
talibus imperatore auctore prolatam cum piaculo repudiari: et
quis discordiarum finis foret, si, quae Orientalibus placuisset,
Occidentalibus displiceret? postremo si quid minus plene prae- 5
senti fide editum uideretur, ipsi adderent, quae addenda puta-
rent: praebituros se in his quae essent adiecta consensum. fauo-
rabilis professio pronis omnium animis excepta, nec ultra nostri
repugnare ausi, iam |quoquo modo finem rebus imponere cupien-
tes. dein conceptae a Foegadio et Seruatione professiones edi coe- 6
pere: in quis primum¦ damnatus Arrius totaque eius perfidia
ceterum etiam patri *aequalis* et sine initio, sine tempore Dei
filius pronuntiatur. tum Valens tamquam nostros adiuuans sub- 7
iecit sententiam, cui inerat occultus dolus, filium Dei non esse
creaturam sicut ceteras creaturas: fefellitque audientes fraus pro-
fessionis. etenim his uerbis, quibus similis esse ceteris creaturis

3 constantissimus *P*: constantissimusque *b* (constantissimi — habebantur *coni. de Prato*) 4 Foegadius *P*: Faegadius *b et sic postea; alias audit nomen* Phoebadius 10 enimuero *de Prato*: etenim uero *P* 14 proficiebat *sc. Foegadius Sigonius* 15 affirmantes] '*haec quasi absolute posita pro* Valente et V. affirmantibus' de Prato; *ipse malim* affirmant 17 et quis *de Prato*: ut quis *P*, ecquis *Sigonius*, aut quis *Baronius* 20 addanda *P* 24 feruatione *P* 25 damnatur *b* 26 ceterum *de Prato*: coetern' *(sic) P*, ceterum non *b* || aequalis *b*: *om. P*

filius negabatur, creatura tamen, potior tantum ceteris pronun-
8 tiabatur. ita neutra pars uicisse se penitus aut uictam putare po-
terat, quia fides ipsa pro Arrianis, professiones uero postea
adiectae pro nostris erant, praeter illam, quam Valens subiun-
xerat, quae tum *non* intellecta sero demum animaduersa est. hoc
uero modo concilium dimissum, bono initio foedo exitu consum-
matum.

45 Igitur Arriani rebus nimium prospere et secundum uota fluen-
tibus Constantinopolim ad imperatorem concurrunt: ibi reper-
tos Seleuciensis synodi legatos ui regia compellunt, exemplo
2 Occidentalium prauam illam *fidem* recipere. plerique abnuentes
iniuriosa custodia ac fame etiam uexati captiuam conscientiam
dedere. multi constantius renitentes adempto episcopatu in
exilium detrusi atque in eorum locum alii dati. ita optimis sacer-
dotibus aut metu territis aut exilio deductis perfidiae paucorum
3 cuncti concesserant. aderat ibi tum Hilarius, a Seleucia legatos
secutus, nullis certis de se mandatis opperiens imperatoris uolun-
tatem, si forsitan redire ad exilium iuberetur. is ubi extremum
fidei periculum animaduertit, Occidentalibus deceptis Orientales
per scelus uinci, tribus libellis publice datis audientiam regis
4 poposcit, ut de fide coram aduersariis disceptaret. id uero Arriani
maximo opere abnuere. postremo quasi discordiae seminarium et
perturbator Orientis redire ad Gallias iubetur, absque exilii
5 indulgentia. uerum ubi permensus est orbem paene terrarum,
malo perfidiae infectum, dubius animi et magna curarum mole
aestuans, cum plerisque uideretur non ineundam cum his com-
munionem, qui Ariminensem synodum recepissent, optimum
factu arbitratus reuocare cunctos ad emendationem et paeniten-
tiam, frequentibus intra Gallias conciliis, atque omnibus fere
episcopis de errore profitentibus, apud Ariminum gesta conde-
6 mnat et in statum pristinum ecclesiarum fidem reformat. resi-
stebat sanis consiliis Saturninus Arelatensium episcopus, uir

5 non *b*: *om. P* 6 exitū *P* || est consummatum *b* 8 nimirum *malebat de Prato* || uora *P ut uidetur* 11 fidem *b*: *om. P* 12 etiam *om. b* 13 dedidere *coni. de Prato* || retinentes *P*, *em. Giselinus* 18 fortan *P* 22 maximo opere *P*: maximopere *b* 30 epīs (*i. e.* episcopis) *P, ut coni. Giselinus*: epistolis *b* || condempnat — reformat *P (de quo de Prato falsa tradit)*: condemnant — reformant *b*

sane pessimus et ingenio malo prauoque. uerum is praeter hae-
resis infamiam multis atque infandis criminibus conuictus ecclesia
eiectus est. ita partium uires amisso duce infractae. Paternus 7
etiam a Petrocoriis, aeque uecors nec detrectans perfidiam pro-
fiteri, sacerdotio pulsus: ceteris uenia data. illud apud omnes
constitit unius Hilarii beneficio Gallias nostras piaculo haeresis
liberatas. ceterum Lucifer tum Antiochiae longe diuersa sententia 8
fuit. nam in tantum eos, qui Arimini fuerant, condemnauit, ut
se etiam ab eorum communione secreuerit, qui eos uel sub satis-
factione uel paenitentia recepissent. id recte an perperam con- 9
stituerit dicere non ausim. Paulinus et Rhodanius in Phrygia
defuncti: Hilarius sexto anno, postquam redierat, in patria obiit.

Sequuntur tempora aetatis nostrae grauia et periculosa, qui- **46**
bus non usitato malo pollutae ecclesiae et perturbata omnia.
namque tum primum infamis illa Gnosticorum haeresis intra Hi-
spanias deprehensa, superstitio exitiabilis arcanis occultata se-
cretis. origo istius mali Oriens atque Aegyptus, sed quibus ibi 2
initiis coaluerit haud facile est disserere. primus eam intra Hi-
spanias Marcus intulit, Aegypto profectus, Memphi ortus. huius
auditores fuere Agape quaedam, non ignobilis mulier, et rhetor
Helpidius. ab his Priscillianus est institutus, familia nobilis, 3
praediues opibus, acer, inquies, facundus, multa lectione eru-
ditus, disserendi ac disputandi promptissimus, felix profecto, si 4
non prauo studio corrupisset optimum ingenium: prorsus multa
in eo animi et corporis bona cerneres. uigilare multum, famem
ac sitim ferre poterat, habendi minime cupidus, utendi parcissi-
mus. sed idem uanissimus et plus iusto inflatior profanarum 5
rerum scientia: quin et magicas artes ab adolescentia eum exer-
cuisse creditum est. is ubi doctrinam exitiabilem aggressus est,
multos nobilium pluresque populares auctoritate persuadendi et
arte blandiendi allicuit in societatem. ad hoc mulieres nouarum 6
rerum cupidae, fluxa fide et ad omnia curioso ingenio, cater-

1 is *nos*: si *P*, etiam *b* 4 petrucoriis *P*, Petrocoris *b* 7 Lucifero *coni. de Prato, at si quid mutandum, malim cum Baronio* Lucifer tum Antiochiae agens 9 eos uel *P*: eos *b* 11 frigia *P* 17 atq. Aegyptus *scripsi*: at aegyptus *P*, ab Aegyptiis *b*; *cf. Tac. Ann. 15, 44* 18 init' *i. e.* initus *P* 19 memphis *P*, *em. Galesinius* 21 Elpidius *de Prato* 23 felix — prauo *P in litura habet, sed 1 m. scripta*

uatim ad eum confluebant: quippe humilitatis speciem ore et
habitu praetendens honorem sui et reuerentiam cunctis iniecerat.
7 iamque paulatim perfidiae istius tabes pleraque Hispaniae perua-
serat, quin et nonnulli episcoporum deprauati, inter quos Instan-
tius et Saluianus Priscillianum non solum consensione, sed sub
8 quadam etiam coniuratione susceperant, quoad Hyginus, episco-
pus Cordubensis, ex uicino agens, comperta ad Ydacium Emeritae
9 sacerdotem referret. is uero sine modo et ultra quam oportuit In-
stantium sociosque eius lacessens, facem quandam nascenti incen-
dio subdidit, ut exasperauerit malos potius quam compresserit.
47 Igitur post multa inter eos nec digna memoratu certamina
apud Caesaraugustam synodus congregatur, cui tum etiam Aqui-
2 tani episcopi interfuere. uerum haeretici committere se iudicio non
ausi: in absentes tamen lata sententia damnatique Instantius et
3 Saluianus episcopi, Helpidius et Priscillianus laici. additum
etiam ut, si qui damnatos in communionem recepisset, sciret in se
eandem sententiam promendam. atque id Ithacio † Sossubensi
episcopo negotium datum, ut decretum episcoporum in omnium
notitiam deferret *et* maxime Hyginum *extra* communionem faceret,
qui, cum primus omnium insectari palam haereticos coepisset,
4 postea turpiter deprauatus in communionem eos recepisset. inte-
rim Instantius et Saluianus damnati iudicio sacerdotum Priscil-
lianum etiam laicum, sed principem malorum omnium, una
secum Caesaraugustana synodo notatum, ad confirmandas uires
suas episcopum in Abilensi oppido constituunt, rati nimirum, si
hominem acrem et callidum sacerdotali auctoritate armassent,
5 tutiores fore sese. tum uero Ydacius atque Ithacius acrius instare,

6 quoad Hyginus *de Prato*: quoadyginus *P*, Quo Adyginus *b* 7 comperto, ad Idatium emeritae aetatis sacerdotem refert *b* || ydatium *P (et sic infra)*: Idatium *uulgo* 11 nec *Vonck*: et *Pb* 14 tamen *P*: tum *b*
15 episcopi *Drusius*: eps *P; cf. II, 39, 7* 16 si quis *b* 17 Itacius (*non* Ithacius) *scribendum esse docere conati sunt Florez et Giruesius Hispani* || Ossonubensi (*uel* Oxomensi) *Sigonius; illud (uel* Ossonubensi) *uerisimilius uidetur et plerorumque historicorum assensum tulit* 19 et *addidi*, maximeque *b* || yginum *P* || extra communionem faceret *b*: communionē *(sed ˜ erasum)* faceret *P*, *fort.* communione arceret (*uel* secerneret)
24 caesar augustina synodū *P* 25 labilensi *P*, *em. Sigonius* 27 ydatius atque įthatius *P*

arbitrantes posse inter initia malum comprimi: sed parum sanis
consiliis saeculares iudices adeunt, ut eorum decretis atque exe-
cutionibus haeretici urbibus pellerentur. igitur post multa et 6
foeda certamina Ydacio supplicante elicitur a Gratiano tum im-
peratore rescriptum, quo uniuersi haeretici excedere non ecclesiis
tantum aut urbibus, sed extra omnes terras propelli iubebantur.
quo comperto Gnostici diffisi rebus suis, non ausi iudicio certare, 7
sponte cessere, qui episcopi uidebantur: ceteros metus dispersit.

Ac tum Instantius, Saluianus et Priscillianus Romam pro- 48
fecti, ut apud Damasum, urbis ea tempestate episcopum, obiecta
purgarent. sed iter eis praeter interiorem Aquitanicam fuit, ubi 2
tum ab imperitis magnifice suscepti sparsere perfidiae semina.
maximeque Elusanam plebem, sane tum bonam et religioni stu-
dentem, prauis praedicationibus peruertere. a Burdigala per
Delfinum repulsi, tamen in agro Euchrotiae aliquantisper morati,
infecere nonnullos suis erroribus. inde iter coeptum ingressi, 3
turpi sane pudibundoque comitatu, cum uxoribus atque alienis
etiam feminis, in quis erat Euchrotia ac filia eius Procula, de
qua fuit in sermone hominum Priscilliani stupro grauidam par-
tum sibi graminibus abegisse. hi ubi Romam peruenere, Da- 4
maso se purgare cupientes, ne in conspectum quidem eius admissi
sunt. regressi Mediolanum aeque aduersantem sibi Ambrosium
reppererunt. tum uertere consilia, ut, quia duobus episcopis, 5
quorum ea tempestate summa auctoritas erat, non illuserant,
largiendo et ambiendo ab imperatore cupita extorquerent. ita
corrupto Macedonio, tum magistro officiorum, rescriptum eli-
ciunt, quo calcatis, quae prius decreta erant, restitui ecclesiis
iubebantur. hoc freti Instantius et Priscillianus repetiuere Hi- 6
spanias; nam Saluianus in urbe obierat: ac tum sine ullo certa-
mine ecclesias, quibus praefuerant, recepere.

Verum Ithacio ad resistendum non animus, sed facultas defuit, 49
quia haeretici corrupto Voluentio proconsule uires suas confirma-

4 certamina *om.* *b* 9 Actum *P*, At tum *b* 11 Aquitaniam *b*
15 Delphinum *b* || euchrotiae *P*, *ut em. de Prato*: Euchrociae *b*, *et sic infra* 17 cum feminis atque alienis etiam uxoribus *coni. de Prato*
21 conspectu *P* 22 ęquē *P* 24 tempestatē *P* 26 tum *P*, *ut coni. Sigonius*: cum *b* 27 restui *P* 31 Ithacio *Baronius*: itachio *P*, Trachio *b*, Idacio *Sigonius* 32 Viuentio *Baronius*

2 uerant. quin etiam Ithacius ab his quasi perturbator ecclesiarum
reus postulatus, iussusque per atrocem executionem deduci tre-
pidus profugit ad Gallias: ibi Gregorium praefectum adiit. qui
compertis quae gesta erant, rapi ad se turbarum auctores iubet
ac de omnibus ad imperatorem refert, ut haereticis uiam am-
3 biendi praecluderet. sed id frustra fuit, quia per libidinem et
potentiam paucorum cuncta ibi uenalia erant. igitur haeretici
suis artibus, grandi pecunia Macedonio data, optinent, ut impe-
riali auctoritate praefecto erepta cognitio Hispaniarum uicario
4 *deferretur*: nam iam proconsulem habere desierant: missique a
magistro officiales, qui Ithacium tum in Treueris agentem ad
Hispanias retraherent. quos ille callide frustratus, ac postea per
5 Britannium episcopum defensus illusit. iam tum rumor inces-
serat clemens, Maximum intra Britannias sumpsisse imperium
ac breui in Gallias erupturum. ita tum Ithacius statuit, licet
rebus dubiis, noui imperatoris aduentum expectare: interim sibi
6 nihil agitandum. igitur ubi Maximus oppidum Treuerorum uictor
ingressus est, ingerit preces plenas in Priscillianum ac socios eius
7 inuidiae atque criminum. quibus permotus imperator, datis ad
praefectum Galliarum atque ad uicarium Hispaniarum litteris,
omnes omnino, quos labes illa inuoluerat, deduci ad synodum
8 Burdigalensem iubet. ita deducti Instantius et Priscillianus:
quorum Instantius prior iussus causam dicere, postquam se
parum expurgabat, indignus esse episcopatu pronuntiatus est.
9 Priscillianus uero, ne ab episcopis audiretur, ad principem pro-
uocauit. permissumque id nostrorum inconstantia, qui aut sen-
tentiam uel in refragantem ferre debuerant aut, si ipsi suspecti

1 itachius *P* 5 ambien *(sic) P* 10 deferretur *om. P,* deferatur *suppleuit Galesinius* 11 ithatium *P et sic saepius* || in Treueris *P, ut coni. Giselinus*: in aere ueris *b, quae lectio inde exorta est, quod in P* intreueris *ex* inereueris *correctum est, littera* e, *de qua agitur, non deleta. Scriptura talis est teste Reifferscheidio, ut tantum accuratius inspicienti* intreueris *correctum esse appareat.* 12 frustratus *P et Sigonius*: frustratur *b* 13 britannium *P, ut coni. Tillemont*: Pritannium *b*, Britonium *Hontheim Prodr. hist. Treuir. I, 134* || defessus *P* || tum *om. b*
14 clemens maximū *P*: Clementem Maximum *b*; *cf. Sall. Jug. 22* sed is rumor clemens erat, *et Prisc. 18, 277 p. 353 ed. Hertz.* || inperium *P*
16 noui] noim *P* 22 Burdegalensem *b* 26 qui aut *de Prato*: quia aut *Pb* 27 uel *P*: *om. b* || aut si *P et Giselinus*: aut sibi *b*

habebantur, aliis episcopis audientiam reseruare, non causam
imperatori de tam manifestis criminibus permittere.
Ita omnes, quos causa inuoluerat, ad regem deducti. secuti 50
etiam accusatores Ydacius et Ithacius episcopi, quorum studium
super expugnandis haereticis non reprehenderem, si non studio
uincendi plus quam oportuit certassent. ac mea quidem sententia 2
est, mihi tam reos quam accusatores displicere, certe Ithacium
nihil pensi, nihil sancti habuisse definio: fuit enim audax, lo-
quax, impudens, sumptuosus, uentri et gulae plurimum imper-
tiens. hic stultitiae eo usque processerat, ut omnes etiam sanctos 3
uiros, quibus aut studium inerat lectionis aut propositum erat
certare ieiuniis, tamquam Priscilliani socios aut discipulos in
crimen arcesseret. ausus etiam miser est ea tempestate Martino 4
episcopo, uiro plane Apostolis conferendo, palam obiectare hae-
resis infamiam. namque tum Martinus apud Treueros constitutus 5
non desinebat increpare Ithacium, ut ab accusatione desisteret,
Maximum orare, ut sanguine infelicium abstineret: satis super-
que sufficere, ut episcopali sententia haeretici iudicati ecclesiis
pellerentur: saeuum esse et inauditum nefas, ut causam eccle-
siae iudex saeculi iudicaret. denique quoad usque Martinus Tre- 6
ueris fuit, dilata cognitio est: et mox discessurus egregia auctori-
tate a Maximo elicuit sponsionem, nihil cruentum in reos
constituendum. sed postea imperator per Magnum et Rufum 7
episcopos deprauatus et a mitioribus consiliis deflexus causam
praefecto Euodio permisit, uiro acri et seuero. is Priscillianum 8
gemino iudicio auditum conuictumque maleficii nec diffitentem
obscenis se studuisse doctrinis, nocturnos etiam turpium femina-
rum egisse conuentus nudumque orare solitum, nocentem pro-
nuntiauit redegitque in custodiam, donec ad principem referret.
gesta ad palatium delata censuitque imperator, Priscillianum
sociosque eius capite damnari oportere.

4 ydatius et ithatius *P* || stidium *P* 5 super *nos*: super in *P*, in *b* || non] n (*pro* ñ) *P* 7 mihi non tam *Sigonius* 8 audiax *P* 9 suptuosus *P* 10 stiltitiae *P* 17 infelium *P* 19 seuum *P*, nouum *b*
20 indicaret *P corr. ex* uindicaret, *quod haud scio an praeferendum sit* 24 defluxus *P* 25 euiodio *P* || is *P*: Qui *b* 27 obscoenis *b*
30 gesta ad p. delata censuitq. *P*: gestis ad p. delatis censuit *b*
31 capitis *b*

51 Ceterum Ithacius uidens, quam inuidiosum sibi apud episcopos foret, si accusator etiam postremis rerum capitalium iudiciis astitisset — etenim iterari iudicium necesse erat — subtrahit se
2 cognitioni, frustra callidus iam scelere perfecto. ac tum per Maximum accusator apponitur Patricius quidam, fisci patronus. ita eo insistente Priscillianus capitis damnatus est, unaque cum eo Felicissimus et Armenius, qui nuper a catholicis, cum essent
3 clerici, Priscillianum secuti desciuerant. Latronianus quoque et Euchrotia gladio perempti. Instantius, quem superius ab episcopis damnatum diximus, in Sylinancim insulam, quae ultra
4 Britannias sita est, deportatus. itum deinde in reliquos sequentibus iudiciis, damnatique Asariuus et Aurelius diaconus gladio, Tiberianus ademptis bonis in Sylinancim insulam datus. Tertullus, Potamius et Iohannes, tamquam uiliores personae et digni misericordia, quia ante quaestionem se ac socios prodidis-
5 sent, temporario exilio intra Gallias relegati. hoc fere modo homines luce indignissimi pessimo exemplo necati aut exiliis multati: quod initio iure iudiciorum et egregio publico defensum postea Ithacius iurgiis sollicitatus, ad postremum conuictus, in eos retorquebat, quorum id mandato et consiliis effecerat; solus
6 tamen omnium episcopatu detrusus. nam Ydacius, licet minus nocens, sponte se episcopatu abdicauerat: sapienter id et uere-
7 cunde, nisi postea amissum locum repetere temptasset. ceterum Priscilliano occiso, non solum non repressa est haeresis, quae illo auctore proruperat, sed confirmata latius propagata est. namque sectatores eius, qui eum prius ut sanctum honorauerant,
8 postea ut martyrem colere coeperunt. peremptorum corpora ad Hispanias relata magnisque obsequiis celebrata eorum funera:

2 accusator *P*: accusato *b* 4 callidus *P, ut coni. Bernays*: calido *b* || actũ *P*, At tum *b* 7 cum essent *om. b* 10 sylinancĩ insulam *P*: Sylinam insulam *b*; *paulo infra P item habet* sylinancĩ 11 britannias *P*: Britanniam *b*; *cf. II, 46, 3* 12 asariuus *P* (*non* asaricius): Asarinus *b*
13 delatus *Vallarsius; at cf. II, 39, 7* dantur exilio *et II, 1, 6* morti dedissent 16 homines licet luce *Bernays p. 18 n. 82.* 19 iurgiis sollicitatus *Bernays*: in iurgiis solitus *Pb, fort.* iurgiis sollicitus *cf. II, 18, 3*
21 nam Idacius *Sigonius*: nàydatius *(ut tamen etiam* nardatius *legere possis, uirgula super* na *erasa) P*, Nardacius *b* 22 uerecundię *P*
25 *fort.* confirmata et latius

quin et iurare per Priscillianum summa religio putabatur. at inter
nostros perpetuum discordiarum bellum exarserat, quod iam per
quindecim annos foedis dissensionibus agitatum nullo modo
sopiri poterat. et nunc, cum maxime discordiis episcoporum 9
omnia turbari ac misceri cernerentur cunctaque per eos odio aut
gratia, metu, inconstantia, inuidia, factione, libidine, auaritia,
arrogantia, somno, desidia deprauata, postremo plures aduer- 10
sum paucos bene consulentes insanis consiliis et pertinacibus stu-
diis certabant: inter haec plebs Dei et optimus unus quisque
probro atque ludibrio habebatur.

1 at *P, ut coni. de Prato*: ac *b* 3 fedis dissentionibus *P* 4 et tunc *de Prato* 5 omnia *om. P, post* misceri *habet b* || ac *de Prato*: aut *Pb* 7 somno *deest in edd. compluribus* || deprauata *P*: essent deprauata *b* 9 optimus quisque *b* 10 *P subscriptione caret.*

SVLPICII SEVERI

VITA S. MARTINI. EPISTVLAE. DIALOGI.

V = codex Veronensis saec. VII.
A = codex quondam Augustanus, nunc Monacensis lat. n. 3711 saec. XI.
B = codex Brixianus, quo usus est Hier. de Prato, saec. XIIII.
F = codex quondam Frisingensis, nunc Monacensis lat. n. 6326 saec. X.
M = editio Bonini Mombritii in Vitis Sanctorum.
Q = codex Quedlinburgensis ex collatione Tobiae Eckhardi, u. Codd. manuscr. Quedlinburgenses (Quedlinb. 1723. 4°) p. 57 sqq.
v = editio uulgata, cuius scripturae iam ab Hier. de Prato multis locis correctae sunt.

Integram dedimus lectionum diuersitatem ex *AFV*.

VITA SANCTI MARTINI

EPISCOPI ET CONFESSORIS.

Seuerus Desiderio fratri karissimo. Ego quidem, frater una- 1
nimis, libellum quem de uita sancti Martini scripseram, scheda
sua premere et intra domesticos parietes cohibere decreueram,
quia, ut sum natura infirmissimus, iudicia humana uitabam, ne,
quod fore arbitror, sermo incultior legentibus displiceret omnium-
que reprehensionis dignissimus iudicarer, qui materiem disertis
merito scriptoribus reseruandam inpudens occupassem: sed pe-
tenti tibi saepius negare non potui. quid enim esset, quod non
amori tuo uel cum detrimento mei pudoris inpenderem? uerum- 2
tamen ea tibi fiducia libellum edidi, qua nulli a te prodendum
reor, quia id spopondisti. sed uereor, ne tu ei ianua sis futurus,
et emissus semel reuocari non queat. quod si acciderit et ab ali- 3
quibus eum legi uideris, bona uenia id a lectoribus postulabis,
ut res potius quam uerba perpendant et aequo animo ferant, si
aures eorum uitiosus forsitan sermo perculerit, quia regnum Dei
non in eloquentia, sed in fide constat. meminerint etiam, salu- 4
tem saeculo non ab oratoribus, cum utique, si utile fuisset, id
quoque Dominus praestare potuisset, sed a piscatoribus praedi-

1 fratri karissimo *AV (sed add. in A* salutem*)*: *om. F* || unianimis *V* 2 scribseram *V, et sic fere semper* scribsi, scribtum, scribtura *etc.* || schida *V*, sceda *F*, scaeda *A* 3 promere *F* 4 infirmissimus *V*: infimus *F*, infirmus *Av* 6 repraehensionis *V*: reprehensione *AFv; cf. infra c. 9, 3* || materiem *V*: materiam *AFv et corr. V* 9 ueruntamen *V, om. FQ* 10 ededi *V* || quia nulli *V* 11 spondisti *V, cf. Chron. 1, 34, 7* 12 non queat reuocari *AFv* 13 id uenia *v* 17 cum — potuisset *BV*: *post* praedicatam esse *habent AFv* || fuisset] fuit et *V* 18 praedicatum est *V*, praedicatam *(sine* esse) *AB (?) Fv*

5 catam esse. ego enim, cum primum animum ad scribendum appuli, quia nefas putarem tanti uiri latere uirtutes, apud me ipse decidi, ut soloecismis non erubescerem: quia nec magnam istarum umquam rerum scientiam contigissem, et si quid ex his studiis olim fortasse libassem, totum id desuetudine tanti tem-
6 poris perdidissem. sed tamen ne nos maneat tam molesta defensio, suppresso, si tibi uidetur, nomine libellus edatur. quod ut fieri ualeat, titulum frontis erade, ut muta sit pagina et, quod sufficit, loquatur materiam, non loquatur auctorem.|

1 Plerique mortales studio et gloriae saeculari inaniter dediti exinde perennem, ut putabant, memoriam nominis sui quaesi-
2 erunt, si uitas clarorum uirorum stilo inlustrassent. quae res utique non perennem quidem, sed aliquantulum tamen conceptae spei fructum adferebat, quia et suam memoriam, licet incassum, propagabant, et propositis magnorum uirorum exemplis non parua aemulatio legentibus excitabatur. sed tamen nihil ad bea-
3 tam illam aeternamque uitam |haec eorum cura pertinuit. quid enim aut ipsis occasura cum saeculo scriptorum suorum gloria profuit? aut quid posteritas emolumenti tulit legendo Hectorem pugnantem aut Socraten philosophantem? cum eos non solum imitari stultitia sit, sed non acerrime etiam inpugnare dementia: quippe qui humanam uitam praesentibus tantum actibus aesti-
4 mantes spes suas fabulis, animas sepulcris dederint: siquidem ad

2 appoli *V* || putaui *A*, putaram *Vonck* 3 ipsum *F corr. m. 2 ex* ipso || decidi *B et aliquot Giselini libri*: didici *A Vv*, decreui *F in ras. m. 2* || solycismis *V*, soloecismos *dett.* 4 rerum umquam *A* || quit *V et sic alias* || ex his *om. F pr. m.* 5 desuetudine *V*: dissuetudine *AFQ*, desitudine *2 codd. Gis. et v* 7 subpresso *F* || edatur *om. F pr. m.*, datur *V* 8 et] aut *de Prato* 9 auctorem] *additum in V*: Vale frater in Christo uenerabilis; decus bonorum. sanctorumque omnium. *Sequitur deinde in V*: Incipit uita sancti martini episcopi et confessoris, *in F legitur post praefationem (cap. 2 in.)*: Inc. uita sc̄i ac beatissimi patroni nostri Martini episcopi atque confessoris, *in A eodem item loco*: Inc. uita sc̄i ac beatissimi Martini archiepiscopi turoniensis 10 mortalium *AFQ* || studio et gloriae *(F* gloria *ut uidetur)* saeculari *AFV*: studio gloriae saecularis *3 codd. Gisel.* 'Studium *h. l. non ardorem animi et desiderium, sed litterarum exercitationem designat*' de Prato 11 quaesiuerunt *AFv* 12 uirorum *V s. l.* 13 utique *om. A* 14 suam *BMV*: sui *AFQv* 17 curam *V* 20 socraten *V*: socratem *AFv* 23 animas suas *v* || dederunt *F* || Si *F corr. e* Sed

solam hominum memoriam se perpetuandos crediderunt, cum
hominis officium sit, perennem potius uitam quam perennem
memoriam quaerere, non scribendo aut pugnando uel philoso-
phando, sed pie sancte religioseque uiuendo. qui quidem error 5
humanus litteris traditus in tantum ualuit, ut multos plane
aemulos uel inanis philosophiae uel stultae illius uirtutis inue-
nerit. unde facturus mihi operae pretium uideor, si uitam sanc- 6
tissimi uiri, exemplo aliis mox futuram, perscripsero: quo utique
ad ueram sapientiam et caelestem militiam diuinamque uirtutem
legentes incitabuntur. in quo ita nostri quoque rationem com-
modi ducimus, ut non inanem ab hominibus memoriam, sed
aeternum a Deo praemium exspectemus, quia etsi ipsi non ita
uiximus, ut exemplo aliis esse possimus, dedimus tamen operam,
ne is lateret qui esset imitandus. igitur sancti Martini uitam 7
scribere exordiar, ut se uel ante episcopatum uel in episcopatu ges-
serit, quamuis nequaquam ad omnia illius potuerim peruenire:
adeo ea, in quibus ipse tantum sibi conscius fuit, nesciuntur, quia
laudem ab hominibus non requirens, quantum in ipso fuit, omnes
uirtutes suas latere uoluisset. quamquam etiam ex his, quae con- 8
perta nobis erant, plura omisimus, quia sufficere credidimus, si
tantum excellentia notarentur: simul et legentibus consulendum
fuit, ne quod his pareret copia congesta fastidium. obsecro autem 9
eos qui lecturi sunt, ut fidem dictis adhibeant, neque me quic-
quam nisi conpertum et probatum scripsisse arbitrentur: alioquin
tacere quam falsa dicere maluissem.

Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, **2**
sed intra Italiam Ticini altus est, parentibus secundum saeculi
dignitatem non infimis, gentilibus tamen. pater eius miles pri- 2
mum, post tribunus militum fuit. ipse armatam militiam in
adulescentia secutus inter scolares alas sub rege Constantio,
deinde sub Iuliano Caesare militauit: non tamen sponte, quia a

3 philosofando *V* 5 humanis *codd. aliquot prob. Vonckio* || plane *V pr. m.*: tamen *AFQ et corr. V* 6 inanes philosofiae *V* 12 praemium *om. F pr. m.* 13 aliis exemplo *v* 15 ut se *MV*: utq; *F*, ut quae *Q*, et quae *Av* 21 excellentia *AFQV*: excellentiora *v* 26 Sabaria *BV et corr. F*: sabariae *AF*¹*Qv* || Pannoniorum *dett.* || oppido *om. v* 27 alitus *ABF*¹, aletus *V corr.* (altus *pr. m.*) 28 milex *V, item p. 112, 20* 30 alas *F partim in ras. m. 2* || Constantino *v* 31 sponte *A in marg.*

primis fere annis diuinam potius seruitutem sacra inlustris
3 pueri spirauit infantia. nam cum esset annorum decem, inuitis
parentibus ad ecclesiam confugit seque catechumenum fieri postu-
4 lauit. mox mirum in modum totus in Dei opere conuersus, cum
esset annorum duodecim, eremum concupiuit, fecissetque uotis
satis, si aetatis infirmitas non obstitisset. animus tamen aut
circa monasteria aut circa ecclesiam semper intentus medita-
5 batur adhuc in aetate puerili, quod postea deuotus inpleuit. sed
cum edictum esset a regibus, ut ueteranorum filii ad militiam
scriberentur, prodente patre, qui felicibus eius actibus inuide-
bat, cum esset annorum quindecim, captus et catenatus sacra-
mentis militaribus inplicatus est, uno tantum seruo comite con-
tentus, cui tamen uersa uice dominus seruiebat, adeo ut plerum-
que ei et calciamenta ipse detraheret et ipse detergeret, cibum
6 una caperent, hic tamen saepius ministraret. triennium fere ante
baptismum in armis fuit, integer tamen ab iis uitiis, quibus illud
7 hominum genus inplicari solet. multa illius circa commilitones
benignitas, mira caritas, patientia uero adque humilitas ultra
humanum modum. nam frugalitatem in eo laudari non est necesse,
qua ita usus est, ut iam illo tempore non miles, sed monachus
putaretur. pro quibus rebus ita sibi omnes commilitones deuinxe-
8 rat, ut eum miro adfectu uenerarentur. necdum tamen regeneratus
in Christo agebat quendam bonis operibus baptismi candidatum:
adsistere scilicet laborantibus, opem ferre miseris, alere egentes,
uestire nudos, nihil sibi ex militiae stipendiis praeter cotidianum
uictum reseruare: iam tum euangelii non surdus auditor de cra-
stino non cogitabat.

1 diuina p. seruitute *Fv* 2 inspirauit *FQ et corr. V* || duodecim *V* 3 cathecuminum *V*, catichumenum *Q*, caticuminum *AF et sic fere semper in hoc nomine* 4 opus *A* 5 heremum *AF et sic fere semper* 6 non fuisset inpedimento *V solus ex notis* || tamen] eius *add. in F m. 2* || tamen circa *v* 10 eius *om. V* 11 captus *BMV*: raptus *AFQv* 14 calceamenta (*om.* ipse) detraheret *v* 15 tamen *om. AFQ* 16 baptismum *BMV*: baptisma *AFv* || ab his *AFQV* 17 illius *BV*: illi *AFv* 19 laudari *ABFV*: laudare *v* 20 qua *F rasura ex* quia 21 pro *V*: *om. AFv* || commilitones suos *AFv* 23 quędam *F pr. m.* || baptismi *V*: baptismatis *AFv* 24 alere egentes] eregenes *V* 26 reseruare *MV (item F, sed hic* re *in ras. ex* reseruans *ut uidetur)*: reseruabat *AQ*, reseruans *2 codd. Giselini*

Quodam itaque tempore, cum iam nihil praeter arma et sim- 3
plicem militiae uestem haberet, media hieme, quae solito asperior
inhorruerat, adeo ut plerosque uis algoris extingueret, obuium
habet in porta Ambianensium ciuitatis pauperem nudum: qui cum
praetereuntes ut sui misererentur oraret omnesque miserum prae-
terirent, intellexit uir Deo plenus sibi illum, aliis misericordiam
non praestantibus, reseruari. quid tamen ageret? nihil praeter 2
chlamydem, qua indutus erat, habebat: iam enim reliqua in
opus simile consumpserat. arrepto itaque ferro, quo accinctus
erat, mediam diuidit partemque eius pauperi tribuit, reliqua
rursus induitur. interea de circumstantibus ridere nonnulli, quia
deformis esse truncatus habitu uideretur: multi tamen, quibus
erat mens sanior, altius gemere, quod nihil simile fecissent, cum
utique plus habentes uestire pauperem sine sua nuditate potuis-
sent. nocte igitur insecuta, cum se sopori dedisset, uidit Chri- 3
stum chlamydis suae, qua pauperem texerat, parte uestitum.
intueri diligentissime Dominum uestemque, quam dederat, iube-
tur agnoscere. mox ad angelorum circumstantium multitudinem
audit Iesum clara uoce dicentem: Martinus adhuc catechumenus
hac me ueste contexit. uere memor Dominus dictorum suorum, 4
qui ante praedixerat: quamdiu fecistis uni ex minimis
istis, mihi fecistis, se in paupere professus est fuisse uesti-
tum: et ad confirmandum tam boni operis testimonium in eodem
se habitu, quem pauper acceperat, est dignatus ostendere. quo 5
uiso uir beatissimus non in gloriam est elatus humanam, sed
bonitatem Dei in suo opere cognoscens, cum esset annorum duo-

21 Matth. 25, 40.

1 igitur *F* 2 uestimentum *V* 3 obuiam *F* 4 anbianensium *V*, ambiamensium *A* 7 nihil] *add. in V s. l. m. 2* quia 8 clamydem *V*, clamidem *AF*, *item infra u. 16* clamydis *et* clamidis *eidem* || enim *om. V* 11 risere *F*, *sed* se *ex corr.* 12 esse *V*: esse et *AF*, esset et *v* || habitus *F corr.* || tamen *V*: quidem *AF* 13 sanctior *V solus ex notis; cf. infra c. 9, 4* || gemuere *F corr. et Q* 15 uidet *A pr. m. et V* 16 contexerat *1 cod. Gisel.* 17 uestem quam *A* 19 cathecuminus *V* 21 quae *F* || fecestes *V*, haec fecistis *AFv* (haec *BM quoque om.*) 22 pauperem *V* 25 uisu *F* 26 annorum xxII *V*; *at habet Paulinus quoque, quem citauit de Prato:* Quattuor a lustris geminos minus egerat annos

deuiginti, ad baptismum conuolauit. nec tamen statim militiae
renuntiauit, tribuni sui precibus euictus, cui contubernium fami-
liare praestabat: etenim transacto tribunatus sui tempore renun-
tiaturum se saeculo pollicebatur. qua Martinus expectatione su-
spensus per biennium fere posteaquam est baptismum consecutus,
solo licet nomine, militauit.
4 Interea inruentibus intra Gallias barbaris Iulianus Caesar coacto
in unum exercitu apud Vangionum ciuitatem donatiuum coepit
erogare militibus, et, ut est consuetudinis, singuli citabantur,
2 donec ad Martinum uentum est. tum uero oportunum tempus
existimans, quo peteret missionem — neque enim integrum sibi
fore arbitrabatur, si donatiuum non militaturus acciperet —,
3 hactenus, inquit ad Caesarem, militaui tibi: patere ut nunc mi-
litem Deo: donatiuum tuum pugnaturus accipiat, Christi ego
4 miles sum: pugnare mihi non licet. tum uero aduersus hanc
uocem tyrannus infremuit dicens, eum metu pugnae, quae po-
stero die erat futura, non religionis gratia detractare militiam.
5 at Martinus intrepidus, immo inlato sibi terrore constantior, si
hoc, inquit, ignauiae adscribitur, non fidei, crastina die ante
aciem inermis adstabo et in nomine Domini Iesu, signo crucis,
non clipeo protectus aut galea, hostium cuneos penetrabo securus.
6 retrudi ergo in custodiam iubetur, facturus fidem dictis, ut iner-
7 mis barbaris obiceretur. postero die hostes legatos de pace mise-
runt, sua omnia seque dedentes. unde quis dubitet hanc uere
beati uiri fuisse uictoriam, cui praestitum sit, ne inermis ad
8 proelium mitteretur. et quamuis pius Dominus seruare militem
suum licet inter hostium gladios et tela potuisset, tamen ne uel
aliorum mortibus sancti uiolarentur obtutus, exemit pugnae
9 necessitatem. neque enim aliam pro milite suo Christus debuit

1 baptisma *AF, item u. 5* || tamen *om. FQ* 6 licet *V et meliores Giselini*: scilicet *ABF* 7 irrumpentibus *1 cod. Gis.* 8 uuangionum *F* 9 et ut *BMV*: ut *AF*^{1}*v*, utque *F corr.* || recitabantur *F* 10 oppor-tunum *v* 11 remissionem *V* 14 militaturus *Gisel. ex tribus suis libris et v* 15 aduersum *F* 16 postera *AFv* 17 detrectare *AFv* 21 clypeo *FVv* || cuneis *F pr. m.* 22 custodia *A* 23 obieceretur *V* || postera *Fv* 24 seque *AFMV*: seseque *v* 25 ne *om. F pr. m.* 27 licet] etiam *F sed in ras. manu recenti* 28 mortibus *V*: morte *AFv* || uiola-retur *B*

praestare uictoriam, quam ut subactis sine sanguine hostibus
nemo moreretur.

Exinde relicta militia sanctum Hilarium Pictauae episcopum 5
ciuitatis, cuius tunc in Dei rebus spectata et cognita fides habe-
batur, expetiit et aliquamdiu apud eum commoratus est. temp- 2
tauit autem idem Hilarius inposito diaconatus officio sibi eum
artius inplicare et ministerio uincire diuino. sed cum saepissime
restitisset, indignum se esse uociferans, intellexit uir altioris
ingenii, uno eum modo posse constringi, si id ei officii impo-
neret, in quo quidam locus iniuriae uideretur: itaque exorcistam
eum esse praecepit. quam ille ordinationem, ne despexisse tam-
quam humiliorem uideretur, non repudiauit. nec multo post ad- 3
monitus per soporem, ut patriam parentesque, quos adhuc gen-
tilitas detinebat, religiosa sollicitudine uisitaret, ex uoluntate
sancti Hilari profectus est, multis ab eo obstrictus precibus et
lacrimis ut rediret. maestus, ut ferunt, peregrinationem illam
ingressus est, contestatus fratribus, multa se aduersa passurum:
quod postea probauit euentus. ac primum inter Alpes deuia secu- 4
tus incidit in latrones. cumque unus securi eleuata in caput eius
librasset ictum, ferientis dexteram sustinuit alter: uinctis tamen
post tergum manibus uni adseruandus et spoliandus traditur. qui
cum eum ad remotiora duxisset, percontari ab eo coepit, quisnam
esset. respondit Christianum se esse. quaerebat etiam ab eo an 5
timeret. tum uero constantissime profitetur, numquam se tam
fuisse securum, quia sciret misericordiam Domini maxime in
temptationibus adfuturam: se magis illi dolere, qui Christi mi-

3 pictauiae *F corr. m. 2* (episcopum pictauae *A*) 4 expectata *AM*, inclita spectata *F* 5 expetiuit *AFv* || aliquantum *V*, *sed* ntum *in litura* 6 diaconatus *MV*: diaconii *AFv* 7 implicari et m. uinciri *Q* 8 uir *AV*: uir Dei *FQ* 9 uno *BV*: hoc *AFv* || id * officii *V* 11 praecipit *V* || dispexisset *V* 12 multũ *AF* 15 hilarii *V corr. AFv* || multis *BV*: multisque *AFv* || obstrictus *ABFMQV*: adstrictus *Gisel. ex tribus suis et v* 17 ingressus *V*: adgressus *AFv* || fratribus *BMV*: fratres *AFv* 18 ac *om. F in rasura* 19 securim eleuatam *Av* 20 dexteram *B et alii pauci (etiam duo Traiectini Vonckii)*: dextera *AVv*, dexterae *FQ* 21 postergum *AF* || adseruandus *V*: ad seruandum *B*, seruandus *AFv* || spoliandus *V*: spoliandum *B*, custodiendus *AFM* 22 percunctari *MV* 24 fuisse tam *v* 26 sed magis *V teste de Prato* || illi *AV et libri fere omnes*: illũ *F* || condolere *dett. pauci*

6 sericordia utpote latrocinia exercens esset indignus. ingressusque euangelicam disputationem uerbum Dei latroni praedicabat. quid longius morer? latro credidit prosecutusque Martinum uiae reddidit, orans ut pro se Dominum precaretur. idemque postea religiosam agens uitam uisus est, adeo ut haec, quae supra rettulimus, ex ipso audita dicantur.

6 Igitur Martinus inde progressus cum Mediolanum praeterisset, diabolus in itinere, humana specie adsumpta, se ei obuium tulit, quo tenderet quaerens. cumque id a Martino responsi accepisset,
2 se quo Dominus uocaret intendere, ait ad eum: quocumque ieris uel quaecumque temptaueris, diabolus tibi aduersabitur. tunc ei prophetica uoce respondens, Dominus mihi, inquit, adiutor est: non timebo, quid faciat mihi homo. statimque de conspectu eius
3 inimicus euanuit. itaque ut animo ac mente conceperat, matrem a gentilitatis absoluit errore, patre in malis perseuerante: plures tamen suo saluauit exemplo.

4 Dehinc cum haeresis Arriana per totum orbem et maxime intra Illyricum pullulasset, cum aduersus perfidiam sacerdotum solus paene acerrime repugnaret multisque suppliciis esset adfectus — nam et publice uirgis caesus est et ad extremum de ciuitate exire conpulsus — Italiam repetens, cum intra Gallias quoque discessu sancti Hilari, quem ad exilium haereticorum uis coegerat, turbatam ecclesiam comperisset, Mediolani sibi monasterium statuit. ibi quoque eum Auxentius, auctor et princeps Arrianorum, grauissime insectatus est, multisque adfectum iniuriis de ciuitate exturbauit. cedendum itaque tempori arbitratus ad
5 insulam, cui Gallinaria nomen est, secessit comite quodam pre-

5 agere *FMQ* || adeo *mei: om. v* 6 ex *BV:* ab *AFv* 7 mediolanium *V* 8 itenere *V (tales litterarum* e *et* i *in V confusiones posthac non omnes notabimus)* || obuiam *F* 10 tendere *M*, eo tendere *coni. de Prato* 12 profiteca *V* || respondens — inquit *BV*: respondit *AFv* 13 homo mox statimque *V* || de *MV*: e *AFv* 14 ac *AV*: et *F* 15 a *om. AFv* || perseuerantem *V* (patrem in malis perseuerantem reliquit *F*) 17 dehinc *V*: deinde *AFv* 18 cum aduersus — pugnaret *F in marg. m. 2* 19 repugnaret *BMV*: pugnaret *AFv* 20 nam publice *v* 22 hilarii *AFv et corr. V* || exi[lium — uirtutem] erectus *(p. 117, 22)*: *inclusa desunt in V, cum una scheda interciderit* 27 cui gallinaria nomen est *AFMQ* : gallinariam nomine *v*

sbytero, magnarum uirtutum uiro. hic aliquamdiu radicibus uixit
herbarum: quo tempore helleborum, uenenatum, ut ferunt, gra-
men, in cibum sumpsit. sed cum uim ueneni in se grassantis 6
uicina iam morte sensisset, imminens periculum oratione repulit
statimque omnis dolor fugatus est. nec multo post, cum sancto 7
Hilario comperisset regis paenitentia potestatem indultam
fuisse redeundi, Romae ei temptauit occurrere profectusque ad
urbem est.

Cum iam Hilarius praeterisset, ita eum est uestigiis prosecu- 7
tus: cumque ab eo gratissime fuisset susceptus, haut longe sibi
ab oppido monasterium conlocauit, quo tempore se ei quidam
catechumenus iunxit, cupiens sanctissimi uiri institui disciplinis:
paucisque interpositis diebus languore correptus ui febrium labo-
rabat. ac tum Martinus forte discesserat: et cum per triduum 2
defuisset, regressus exanime corpus inuenit: ita subita mors fuerat,
ut absque baptismate humanis rebus excederet. corpus in medio
positum tristi maerentium fratrum frequentabatur officio, cum
Martinus flens et eiulans accurrit. tum uero tota sanctum spiri- 3
tum mente concipiens egredi cellulam, in qua corpus iacebat, ce-
teros iubet, ac foribus obseratis super exanimata defuncti fratris
membra prosternitur. et cum aliquamdiu orationi incubuisset sen-
sissetque per spiritum Domini adesse uirtutem, erectus paulu-
lum et in defuncti ora defixus, orationis suae ac misericordiae
Domini intrepidus expectabat euentum: uixque duarum fere ho-
rarum spatium intercesserat, uidet defunctum paulatim membris
omnibus commoueri et laxatis in usum uidendi palpitare lumini-
bus. tum uero magna ad Dominum uoce conuersus gratias agens 4

2 eleborum *A*, elebori * (i *ex corr.*) *F* || ferunt ut uenenatum *A* 3 cibum] *add. in F m. 2* suum 4 pepulit *B* 7 profectus (profectusq. *corr. m. 2*) ē ad urbem *F* 9 Cumque iam *uel* Cum uero (autem) iam *dett.* || eum e uestigio *cod. Berol. (Vorstii)*, eum e uestigiis est pros. *nonnulli libri Giselini; exspectares potius:* ita eius uestigia est pros. *Paulinus habet:* Ergo legens praegressa pio uestigia cursu *etc.* 10 gratantissime fuisse *A* 12 instrui *cod. Berol.* 13 paucis quippe *AF* || correptus est *(add. m. 2* et*)* ui *F* 14 at tum *M* || post triduum fuisset regressus *M* 15 exanime corpus *AFM*: c. exanime *v* || subito *F pr. m.* 17 tum *F* 18 tota sanctum spiritum (spir. sanctum *F*) *AFM*: sanctum spir. tota *v* 22 erectus] *hic redit V* 24 aduentum *A* 25 uidet *ABF¹V*: uidit *F corr. et v*, et uidit (*uel* cum uidit) *dett. pauci; at u. Chron. I, 38, 4.*

cellulam clamore conpleuerat: quo audito qui pro foribus adsti-
terant statim inruunt. mirum spectaculum, quod uidebant uiuere,
5 quem mortuum reliquissent. ita redditus uitae, statim baptismum
consecutus plures postea uixit annos, primusque apud nos Mar-
6 tini uirtutum uel materia uel testimonium fuit. idem tamen
referre erat solitus, se corpore exutum ad tribunal iudicis ductum
deputandumque obscuris locis et uulgaribus turbis tristem exce-
pisse sententiam: tum per duos angelos iudici fuisse suggestum,
hunc esse pro quo Martinus oraret: ita per eosdem angelos se
iussum reduci, et Martino redditum uitaeque pristinae restitutum.
7 ab hoc primum tempore beati uiri nomen enituit, ut qui sanctus
iam ab omnibus habebatur, potens etiam et uere apostolicus ha-
beretur.

8 Nec multo post, dum agrum Lupicini cuiusdam honorati secun-
dum saeculum uiri praeteriret, clamore et luctu turbae plangentis
2 excipitur, ad quam cum sollicitus adstitisset et quis esset hic
fletus inquireret, indicatur unum ex familia seruulum laqueo sibi
uitam extorsisse. quo cognito cellulam, in qua corpus iacebat, in-
greditur, exclusisque omnibus turbis superstratus corpori aliquan-
3 tisper orauit. mox uiuescente uultu, marcescentibus oculis in ora
illius defunctus erigitur: lentoque conamine enisus adsurgere,
adprehensa beati uiri dextera in pedes constitit: adque ita cum
eo usque ad uestibulum domus, turba omni inspectante, pro-
cessit.

9 Sub idem fere tempus ad episcopatum Turonicae ecclesiae pete-
batur: sed cum erui monasterio suo non facile posset, Rusticius
quidam, unus e ciuibus, uxoris languore simulato ad genua illius
2 prouolutus ut egrederetur obtinuit. ita dispositis iam in itinere
ciuium turbis, sub quadam custodia ad ciuitatem usque deducitur.

1 adsisterant *V* 2 expectaculum *F* 3 baptisma *AFv* 6 corpore esse exutum *V* 7 deputandumque *FMQV:* deputatumque *Av* || et *om. A* || excipisse *V et paulo post* excepitur 10 redditum *om. 1 cod. Gisel.*
11 primum *V:* primo *AFv* 12 ab hominibus *F* 16 sollicitus cum *v* || adstitessit *V*, restitisset *F* 17 ex *V*: e *AFv* 20 uiuescente *F pr. m.:* uiuiscente *AF²Vv* 21 lenteoque *V* 25 Eodem fere tempore martinus ad *AF* 26 monasterio *AQV*: a monasterio *Fv* || facile non *v* || possit *AF, sed in F* posset *ead. m. corr.* || rusticius *V*: rusticus *BM*, ruritius *A*, ruricius *Fv*

mirum in modum incredibilis multitudo non solum ex illo oppido,
sed etiam ex uicinis urbibus ad suffragia ferenda conuenerat. una 3
omnium uoluntas, eadem uota eademque sententia, Martinum
episcopatus esse dignissimum: felicem fore tali ecclesiam sacer-
dote. pauci tamen et nonnulli ex episcopis, qui ad constituendum
antistitem fuerant euocati, impie repugnabant, dicentes scilicet,
contemptibilem esse personam, indignum esse episcopatu homi-
nem uultu despicabilem, ueste sordidum, crine deformem. ita a 4
populo sententiae sanioris haec illorum inrisa dementia est, qui
inlustrem uirum dum uituperare cupiunt praedicabant. nec uero
aliud his facere licuit, quam quod populus Domino uolente cogi-
tabat. inter episcopos tamen qui adfuerant praecipue Defensor
quidam dicitur restitisse: unde animaduersum est grauiter illum
lectione prophetica tum notatum. nam cum fortuito lector, cui 5
legendi eo die officium erat, interclusus a populo defuisset, tur-
batis ministris, dum expectatur qui non aderat, unus e circum-
stantibus sumpto psalterio, quem primum uersum inuenit, arri-
puit. psalmus autem hic erat: ex ore infantium et lactan- 6
tium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut
destruas inimicum et defensorem. quo lecto clamor po-
puli tollitur, pars diuersa confunditur. adque ita habitum est, di- 7
uino nutu psalmum hunc lectum fuisse, ut testimonium operis
sui Defensor audiret, qui ex ore infantium adque lactantium, in
Martino Domini laude perfecta, et ostensus pariter et destructus
esset inimicus.

Iam uero sumpto episcopatu qualem se quantumque praesti- 10
terit, non est nostrae facultatis euoluere. idem enim constan-
tissime perseuerabat qui prius fuerat. eadem in corde eius humi- 2

18 Ps. 8, 3.

2 conuenerant *ABF* 4 episcopatus *V*: episcopatu (— tū *A*) *AFv; cf. p. 109, 6* || felicem *om. A pr. m.* 8 despicabilem *F sed partim in rasura 2 m.* dispicabilem *QV* 11 cogitabat *V et cod. Laeii:* cogebat *AFv* 13 quidam *BMV:* nomine quidam *A*, quidam nomine *Fv* || grauiter illum *om. V* 14 tum *V*: tunc *AFv* || fortuitu *ABFM* 15 eo die legendi *A* 18 hic *om. v* || lactantium *F*¹*QV (item infra u. 23):* lactentium *Av et corr. F* 21 pars aduersa *BM* 23 qui *MV:* quia *AFv* || et *A* || lactentium *Av* 24 est (*pro* et) ostensus *V* 25 esset *MV*: est *AFv* 28 eadem in corde humilitas *om. V*, eius *om. M*

**litas, eadem in uestitu eius uilitas erat: adque ita, plenus aucto-
ritatis et gratiae, inplebat episcopi dignitatem, ut non tamen
3 propositum monachi uirtutemque desereret. aliquandiu ergo ad-
haerenti ad ecclesiam cellula usus est: dein cum inquietudinem
se frequentantium ferre non posset, duobus fere extra ciuitatem
4 milibus monasterium sibi statuit. qui locus tam secretus et remo-
tus erat, ut eremi solitudinem non desideraret. ex uno enim latere
praecisa montis excelsi rupe ambiebatur, reliquam planitiem
Liger fluuius reducto paululum sinu clauserat: una tantum eadem-
que arta admodum uia adiri poterat. ipse ex lignis contextam
5 cellulam habebat, multique ex fratribus in eundem modum: ple-
rique saxo superiecti montis cauato receptacula sibi fecerant. di-
scipuli fere octoginta erant, qui ad exemplum beati magistri in-
6 stituebantur. nemo ibi quicquam proprium habebat, omnia in
medium conferebantur. non emere aut uendere, ut plerisque mo-
nachis moris est, quicquam licebat, ars ibi exceptis scriptoribus
nulla habebatur, cui tamen operi minor aetas deputabatur: maio-
7 res orationi uacabant. rarus cuiquam extra cellulam suam egres-
sus, nisi cum ad locum orationis conueniebant. cibum una omnes
post horam ieiunii accipiebant. uinum nemo nouerat, nisi quem
8 infirmitas coegisset. plerique camelorum saetis uestiebantur: mol-
lior ibi habitus pro crimine erat. quod eo magis sit mirum ne-
cesse est, quod multi inter eos nobiles habebantur, qui longe
aliter educati ad hanc se humilitatem et patientiam coegerant:
9 pluresque ex eis postea episcopos uidimus. quae enim esset ciuitas
aut ecclesia, quae non sibi de Martini monasterio cuperet sacer-
dotem?**

2 episcopii *F* || ut *om. V* 3 ergo] uero *Q* || adhaerente *v* 4 deinde *Fv* 5 se *MV*: *om. AFv* || ciuitate *V* 7 erimi *V*, heremi *AF* 8 excelsi *BMV*: excelsa *AF* 11 multique *BMV*: multi quidem *AFv* || ex *V*: e *AFv* || in eundem — cauato *om. F pr. m.* 12 saxo (*non* ex saxo) supertecti montis caua *V* 13 fere˞*BMV*: uero *AFv* 14 in medio *Fv* 16 quisquam *F corr. 2 m. ex* cuiquam 18 suam *ABFMQ*: *om. V*, fuit *dett. pauci et v* 19 unū *A* 21 camellorum *V* || saetis *V*: setis *AFv* 22 sit *om. V* || mirandum *duo libri Gisel.* 24 edocati *V* 25 eis *V*: his *AFv* || post episcopatopos *V, sed sic m. 2 in rasura (praeter syllabam extremam)* 26 non sibi — cuperet sacerdotem *BMV*: non sibi (*corr. e* se) — cuperet sacerdotes *Q*, non — cuperet sacerdos *A*, non se — cuperet sacerdotes habere *Fv*

Sed ut reliquas uirtutes eius, quas in episcopatu egit, adgre- 11
diar, erat haut longe ab oppido proximus monasterio locus, quem
falsa hominum opinio, uelut consepultis ibi martyribus, sacra-
uerat: nam et altare ibi a superioribus episcopis constitutum ha- 2
bebatur. sed Martinus non temere adhibens incertis fidem, ab his,
qui maiores natu erant, presbyteris uel clericis flagitabat no-
men sibi martyris, tempus passionis ostendi: grandi se scrupulo
permoueri, quod nihil certi constans sibi maiorum memoria tra-
didisset. cum aliquandiu ergo a loco illo se abstinuisset, nec 3
derogans religioni, quia incertus erat, nec auctoritatem suam
uulgo adcommodans, ne superstitio conualesceret, quodam die
paucis secum adhibitis fratribus ad locum pergit. dehinc super 4
sepulchrum ipsum adstans orauit ad Dominum, ut quis esset
uel cuius meriti esset sepultus ostenderet. tum conuersus ad
laeuam uidet prope adsistere umbram sordidam, trucem: imperat
nomen meritumque loqueretur. nomen edicit, de crimine confi-
tetur: latronem se fuisse, ob scelera percussum, uulgi errore cele-
bratum: sibi nihil cum martyribus esse commune, cum illos
gloria, se poena retineret. mirum in modum uocem loquentis qui 5
aderant audiebant, personam tamen non uidebant. tum Martinus
quid uidisset exposuit iussitque ex eo loco altare, quod ibi fuerat,
submoueri, adque ita populum superstitionis illius absoluit
errore.

Accidit autem insequenti tempore, dum iter ageret, ut gen- 12
tilis cuiusdam corpus, quod ad sepulchrum cum superstitioso fu-
nere deferebatur, obuium haberet: conspicatusque eminus uenien-
tium turbam, quidnam id esset ignarus, paululum stetit: nam
fere quingentorum passuum interuallum erat, ut difficile fuerit
dinoscere quid uideret. tamen quia rusticam manum cerneret et 2

1 eius *AF*: e... *V*, et *V corr.* 2 monasterio *BMV*: monasterii *AFv* 6 sibi nomen *v* || tempus *V*: tempora *AFQ*, uel tempora *v* 10 religionem *V haud scio an recte* 11 quadam *A* 12 dehinc *V*: dein *A*, deinde *Fv* 13 esset *om. B* 14 esset sepultus *BV*: esset *om. AFv* 15 uidet *AV*: uidit *Fv* || prope *om. V* || crucem *V*, ac trucem *F m. 2* 16 loqueretur *V*: ut loqueretur *AFv*, ut *BM ante* nomen *habent* 19 inmodum *V*, *item 122, 6* 20 tamen *om. A* 26 obuiam *F* 27 id *om. A* || paulolum *F* || nam tum fere *F*, nam cum fere *Q* 28 difficile ei *coni. de Prato* 29 dinoscere *mei*: dignoscere *v*

agente uento lintea corpori superiecta uolitarent, profanos sacri-
ficiorum ritus agi credidit: quia esset haec Gallorum rusticis con-
suetudo, simulacra daemonum candido tecta uelamine misera per
3 agros suos circumferre dementia. leuato ergo in aduersos signo
crucis imperat turbae non moueri loco onusque deponere. hic uero
mirum in modum uideres miseros primum uelut saxa riguisse.
4 dein, cum promouere se summo conamine niterentur, ultra acce-
dere non ualentes ridiculam in uertiginem rotabantur, donec uicti
corporis onus ponunt: attoniti et semet inuicem aspicientes, quid-
5 nam sibi accidisset, taciti cogitabant. sed cum beatus uir con-
perisset exequiarum esse illam frequentiam, non sacrorum, ele-
uata rursum manu dat eis abeundi et tollendi corporis potestatem.
ita eos et cum uoluit, stare conpulit, et cum libuit, abire
permisit.

13 Item, cum in uico quodam templum antiquissimum diruisset
et arborem pinum, quae fano erat proxima, esset adgressus ex-
cidere, tum uero antistes loci illius ceteraque gentilium turba
2 coepit obsistere. et cum idem illi, dum templum euertitur, im-
perante Domino quieuissent, succidi arborem non patiebantur.
ille eos sedulo commonere, nihil esse religionis in stipite: Deum
potius, cui seruiret ipse, sequerentur: arborem illam succidi
3 oportere, quia esset daemoni dedicata. tum unus ex illis qui erat
audacior ceteris: si habes, inquit, aliquam de Deo tuo, quem
dicis te colere, fiduciam, nosmet ipsi succidemus hanc arborem,
tu ruentem excipe: et si tecum est tuus, ut dicis, Dominus,
4 euades. tum ille intrepide confisus in Domino facturum se polli-
cetur. hic uero ad istius modi condicionem omnis illa gentilium

1 lintea *BMV*: linteamina *AFv*; *Paulinus habet*: Et tremefacta leui motantur lintea uento || corporis *F* 4 leuato *BMV*: eleuato *AFv* || aduersos *BF*: aduerso *Vv*, aduersū *A* 7 cum primo mouere *AFQ* 8 uicti *ABFMQ*: uincti *V*, uicti pondere *Giselinus ex suis* 9 ponunt *BMV*: deponunt *AFv* || aspicientes *MV*: aspectantes *AFv (de lectione codicis V errauit de Prato)* 10 cogitantes *A* || beatus uir cum *v* 12 manum *V*

15 cum *BMV*: dum *AFv* 16 aggressus esset *A* 17 antistites *V*, antestites *F* 18 coeperunt *M* || iidem *v* || inperante *AF* 21 seruirent ipsi *V* || succidi *V*: excidi *AFv* 22 daemoniis *F* || tum *om. V* unus ex illis *V*: unus ex his *AFQ*, ex illis unus *v* 24 succidimus *AFV* 26 intrepidus *M* 27 omnes *V*

turba consensit, facilemque arboris suae habuere iacturam, si
inimicum sacrorum suorum casu illius obruissent. itaque cum 5
unam in partem pinus illa esset adclinis, ut non esset dubium,
quam in partem succisa corrueret, eo loci uinctus statuitur pro
arbitrio rusticorum, quo arborem esse casuram nemo dubitabat.
succidere igitur ipsi suam pinum cum ingenti gaudio laetitiaque 6
coeperunt. aderat eminus turba mirantium. iamque paulatim
nutare pinus et ruinam suam casura minitari. pallebant eminus 7
monachi et periculo iam propiore conterriti spem omnem fidem-
que perdiderant, solam Martini mortem expectantes. at ille con- 8
fisus in Domino intrepidus opperiens, cum iam fragorem sui
pinus concidens edidisset, iam cadenti, iam super se ruenti, ele-
uata obuiam manu, signum salutis opponit. tum uero — uelut
turbinis modo retro actam putares — diuersam in partem ruit,
adeo ut rusticos, qui tuto in loco steterant, paene prostrauerit.
tum uero in caelum clamore sublato gentiles stupere miraculo, 9
monachi flere prae gaudio, Christi nomen in commune ab omni-
bus praedicari: satisque constitit eo die salutem illi uenisse
regioni. nam nemo fere ex inmani illa multitudine gentilium fuit,
qui non impositione manus desiderata Dominum Iesum, relicto
impietatis errore, crediderit. et uere ante Martinum pauci admo-
dum, immo paene nulli in illis regionibus Christi nomen rece-
perant: quod adeo uirtutibus illius exemploque conualuit, ut iam
ibi nullus locus sit, qui non aut ecclesiis frequentissimis aut mo-
nasteriis sit repletus. nam ubi fana destruxerat, statim ibi aut
ecclesias aut monasteria construebat.

Nec minorem sub idem fere tempus eodem in opere uirtutem 14
edidit. nam cum in uico quodam fano antiquissimo et celeberrimo
ignem inmisisset, in proximam, immo adhaerentem domum

1 consentit *AFv* 2 cum *om. F pr. m.* 4 loci *V*: loco *AFv* 7 itaque *F* 8 casurā *F s. l. m. 2* || minitari coepit *F* 10 Ac *A* 11 in dominum *V, at u. supra c. 12, 4* || operiens *A* || sui *F corr. e* suę *ut uidetur* 12 iam super] et super *V, sed* et *in ras. manu antiqua* || eleuat o. manum *AFQ* 13 uelut *V*: *om. AFv* 15 tuto loco *v* || steterant — semper *(p. 124, 11) desunt in V una scheda amissa* 18 constat *B* 20 impositionem manuum desideraret et domino Jesu *B* 24 frequentissimus *dett., om. M* 29 iniecisset *BM* || *malim* in adhaerentem domum, *cum uerba* proximam immo *glossam sapiant*

2 agente uento flammarum globi ferebantur. quod ubi Martinus ad-
uertit, rapido cursu tectum domus scandit, obuium se aduenien-
tibus flammis inferens. tum uero mirum in modum cerneres
contra uim uenti ignem retorqueri, ut compugnantium inter se
elementorum quidam conflictus uideretur. ita uirtute Martini ibi
3 tantum ignis est operatus, ubi iussus est. In uico autem, cui
Leprosum nomen est, cum itidem templum opulentissimum su-
perstitione religionis uoluisset euertere, restitit ei multitudo gen-
4 tilium, adeo ut non absque iniuria sit repulsus. itaque secessit
ad proxima loca, ibique per triduum cilicio tectus et cinere,
ieiunans semper adque orans, precabatur ad Dominum, ut, quia
templum illud euertere humana manus non potuisset, uirtus illud
5 diuina dirueret. tum subito ei duo angeli hastati adque scutati
instar militiae caelestis se obtulerunt, dicentes missos se a Do-
mino, ut rusticam multitudinem fugarent praesidiumque Martino
ferrent, ne quis, dum templum dirueretur, obsisteret: rediret
6 ergo et opus coeptum deuotus impleret. ita regressus ad uicum,
inspectantibus gentilium turbis et quiescentibus, dum profanam
aedem usque ad fundamenta dirueret, aras omnes adque simu-
7 lacra redegit in puluerem. quo uiso rustici, cum se intellegerent
diuino nutu obstupefactos adque perterritos, ne episcopo repug-
narent, omnes fere Iesum Dominum crediderunt, clamantes palam
et confitentes, Deum Martini colendum, idola autem neclegenda,
quae nec sibi *nec aliis* adesse possent.

2 obuiam *F* 6 operatus est *F* 7 leprosus *A*, lebrosum *cod. Berol. (Vorstii)*, libroso *M*, librosso *cod. Jureti*, librasso *B*, *fort.* Leproso *(Giselinus tacet de suis libris)* || itidem *BM*: idem *AFv* || superstitiosae religionis *B et 2 codd. Gisel.* 11 a Domino *v* 12 illut *V* || manus *BV*: manu *AFv; contulit de Prato Greg. Turon. h. Franc. VIII, 12:* diuinam misericordiam.. flagitabat, ut quia id (*sc.* simulacrum) humana industria euertere non ualeret, uirtus illud diuina destrueret 16 rediret] dum iret *V*
17 ergo opus incoeptum *F* || deuotum *v* 18 spectantibus *M*, expectantibus *BV* 19 fundamenta *F sed ultima* a *in ras.*, fundamentum *v*
22 fere *om. F pr. m.* || Iesum *MV*: in Jesum *AFv* (in dominum J. *F*) || clamantesque *F* 23 dominum *V*[1] || autem *V*: *om. AFv* || neglegenda *AF*
24 nec sibi nec aliis adesse *de Prato*: nec sibi adesse *V*, sibi adesse non *rell. et v; cf. Greg. Turon. h. Fr. II, 29* nihil sunt dii quos colitis, qui neque sibi neque aliis potuerunt subuenire, *et II, 31* coepit ei insinuare ut.. idola negligeret, quae neque sibi neque aliis prodesse possent || posset *V*, possunt *A*

Quid etiam in pago Aeduorum gestum sit, referam. ubi dum 15
templum itidem euerteret, furens gentilium rusticorum in eum
inruit multitudo. cumque unus audacior ceteris stricto eum gladio
peteret, reiecto pallio nudam ceruicem percussuro praebuit. nec 2
cunctatus ferire gentilis, sed cum dexteram altius extulisset, resu-
pinus ruit, consternatusque diuino metu ueniam precabatur. nec 3
dissimile huic fuit illud. cum eum idola destruentem cultro qui-
dam ferire uoluisset, in ipso ictu ferrum ei de manibus excussum
non conparuit. plerumque autem contra dicentibus sibi rusticis, 4
ne eorum fana destrueret, ita praedicatione sancta gentiles animos
mitigabat, ut luce eis ueritatis ostensa ipsi sua templa subuer-
terent.

Curationum uero tam potens in eo gratia erat, ut nullus fere ad 16
eum aegrotus accesserit, qui non continuo receperit sanitatem:
quod uel ex consequenti liquebit exemplo. Treueris puella quae- 2
dam dira paralysis aegritudine tenebatur, [ita] ut iam per mul-
tum tempus nullo ad humanos usus corporis officio fungeretur:
omni ex parte praemortua uix tenui spiritu palpitabat. tristes ad 3
solam funeris expectationem adstabant propinqui, cum subito
ad ciuitatem illam Martinum uenisse nuntiatur. quod ubi puellae
pater conperit, cucurrit exanimis pro filia rogaturus. et forte 4
Martinus iam ecclesiam fuerat ingressus. ibi inspectante populo
multisque aliis praesentibus episcopis, eiulans senex genua eius
amplectitur dicens: filia mea moritur misero genere languoris, et
quod ipsa est morte crudelius, solo spiritu uiuit, iam carne
praemortua. rogo ut eam adeas adque benedicas: confido enim
quod per te reddenda sit sanitati. qua ille uoce confusus obstipuit 5
et refugit dicens, hoc suae non esse uirtutis: senem errare iudicio,
non esse se dignum, per quem Dominus signum uirtutis osten-

2 itidem *om.* *V* || euertet *A* 4 proiecto *M* || percussuro *ABFV*: percussori *v* 7 fuit illut *V*, illud fuit *A* 10 fana eorum *v* || gentiles *V*: gentilium *AFv* 15 liquebat *V* || Triberis *V* 16 ita *om.* *V* 19 adstabant *BMV*: adsistebant *AFv* 20 ad ciuit. illam martinum uenisse nuntiatur *V*: nuntiatur ad ciu. illam uenisse mart. *AFv* 21 pater puellae *v* || currit *AFQ* || exanimis *mei*: exanimi *v* 22 spectante *BM*, expectante *V*, *cf. supra c. 14, 6* 23 episcopis praesentibus *AFv* || heiulans *AF* || illius *A* 26 eam adeas *BM*: eas adeam ∻ *V*, *sed sic m. 2 in litura*, ad eam uenias *AF* (*sed in F rasura corr.* eas) 27 obstipuit *V*: obstupuit *AFv*

[illegible]

17 Eodem tempore Taetradii cuiusdam proconsularis uiri seruus daemonio correptus dolendo exitu cruciabatur. rogatus ergo Martinus, ut ei manum inponeret, deduci eum ad se iubet: sed nequaquam spiritus nullo proferri modo de cellula, in qua erat, potuit:
2 ita in aduenientes rabidis dentibus saeuiebat. tum Taetradius ad genua beati uiri aduoluitur, orans ut ad domum, in qua daemoniacus habebatur, ipse descenderet. tum uero Martinus negare
3 se profani et gentilis domum adire posse: nam Taetradius eo tempore adhuc gentilitatis errore implicitus tenebatur. spondet ergo
4 se, si de puero daemon fuisset exactus, Christianum fore. ita Martinus inposita manu puero inmundum ab eo spiritum eiecit. quo uiso Taetradius Dominum Iesum credidit: statimque catechumenus factus nec multo post baptizatus est, semperque Martinum salutis suae auctorem miro coluit affectu.
5 Per idem tempus in eodem oppido ingressus patris familias cuiusdam domum, in limine ipso restitit dicens, horribile in atrio domus daemonium se uidere. cui cum ut discederet imperaret et

3 expectans AFV haud scio an recte, malim tamen: ingens stat turba.. expectans (erat autem ingens t. - expectans M, ubi i. t. p. f. expectans adorat B) 4 acturus A 5 in om. V 7 infundit V: infudit AFv 8 ante singula in V uar erasa est || cooperant A || niuescere ABF[1]: uiuiscere V add. re manu antiqua, reuiuiscere F corr., uiuiscere v
10 Eodemque F, Eodem quoquae A || taetradii V: tetradii AFv et sic deinceps 12 manus F || ne quā... F 13 de (non ex) cellula V: de ea cellula M, ex cella AFv 15 daemonicus V pr. m. 16 uero om. V
17 eo tempore BM: eodem tempore AFVv 18 spondit FV, spopondit F corr. || igitur v 20 ab eo om. F pr. m. 21 domino ihu V, dominum nostrum J. AF 22 multum AF 24 in eo V 25 horribilium in atrii V 26 descenderet V || et patrem familias V: cocum patris familias BM, quendam e familia AFv

patrem familias, qui in interiore parte aedium morabatur, arri-
puisset, saeuire dentibus miser coepit, et obuios quosque laniare.
commota domus, familia turbata, populus in fugam uersus:
Martinus se furenti obiecit, ac primum stare ei imperat. sed cum 6
dentibus fremeret hiantique ore morsum minaretur, digitos ei
Martinus in os intulit: si habes, inquit, aliquid potestatis, hos
deuora. tum uero, ac si candens ferrum faucibus accepisset, longe 7
reductis dentibus digitos beati uiri uitabat attingere: et cum
fugere de obsesso corpore poenis et cruciatibus cogeretur nec
tamen exire ei per os liceret, foeda relinquens uestigia fluxu uen-
tris egestus est.

Interea cum de motu adque impetu barbarorum subita ciuita- 18
tem fama turbasset, daemoniacum ad se exhiberi iubet: imperat
ut, an uerus esset hic nuntius, fateretur. tum confessus est 2
decem daemonas secum fuisse, qui rumorem hunc per populum
dispersissent, ut hoc saltim metu ex illo Martinus oppido fugare-
tur: barbaros nihil minus quam de irruptione cogitare. ita cum
haec inmundus spiritus in media ecclesia fateretur, metu et tur-
batione praesenti ciuitas liberata est.

Apud Parisios uero, dum portam ciuitatis illius magnis secum 3
turbis euntibus introiret, leprosum miserabili facie horrentibus
cunctis osculatus est adque benedixit, statimque omni malo
emundatus. postero die ad ecclesiam ueniens nitenti cute gratias 4
pro sanitate, quam receperat, agebat. nec praetereundum est,
quod fimbriae uestimento eius cilicioque detractae crebras super
infirmantibus egere uirtutes. nam digitis inligatae aut collo in- 5
ditae saepe ab aegrotantibus morbos fugauerunt.

1 arripuisset *V*: arripuit *AFv* 2 quosque *AMV*: quoscumque *Fv* || laniaret *V* 5 morsu *V* || minitaretur *A*, minabatur *FQ* 10 ei exire *A* || reliquens *V* 11 egressus est *M* 12 metu *AFQ*, *at u. Paulinus*: Barbaricos adfert fama improba motus *etc.* || ciues *V solus ex notis* . 13 turbasset fama *A* || exiberi *V* 14 tunc *AVv* 15 decem *de Prato*: decim *V*, sedecim *AFv* || daemones *Av et corr. F* || secum *V*: *om. rell. et v; cf. de Prato ad h. l.* 16 dispersissent *BMV*: disseminassent *AFv* || saltim *mei*: saltem *v et sic aliqs* 17 minus] omnino *V* || de inruptione *V*: inruptionem *AFv* 18 media in *AFv* 20 aput parios *V* 23 emundatus *ABFV*: emundatus est *v* 24 nec *BMV*: sed nec (ne *F*) hoc *AFv* 25 uestimento *BM*: uestimenti *AFVv*, uestimentis *de Prato* || *malim* cilicioue (cilicio *F pr. m.*) 26 nam digitis — inditae *V*: nam

19 Arborius autem, uir praefectorius, sancti admodum et fidelis ingenii, cum filia eius grauissimis quartanae febribus ureretur, epistulam Martini, quae casu ad eum delata fuerat, pectori puellae in ipso accessu ardoris inseruit, statimque fugata febris
2 est. quae res apud Arborium in tantum ualuit, ut statim puellam Deo uouerit et perpetuae uirginitati dicarit: profectusque ad Martinum puellam ei, praesens uirtutum eius testimonium, quae per absentem licet curata esset, obtulit, neque ab alio eam quam a Martino habitu uirginitatis inposito passus est consecrari.
3 Paulinus magni uir postmodum futurus exempli, cum oculum grauiter dolere coepisset et iam pupillam eius crassior nubes superducta texisset, oculum ei Martinus penicillo contigit pristi-
4 namque ei sanitatem sublato omni dolore restituit. ipse autem cum casu quodam esset de cenaculo deuolutus et per confragosos scalae gradus decidens multis uulneribus esset adfectus, cum exanimis iaceret in cellula et inmodicis doloribus cruciaretur, nocte ei angelus uisus est eluere uulnera et salubri unguedine contusi corporis superlinire liuores: adque ita postero die restitutus est sani-
5 tati, ut nihil umquam pertulisse incommodi putaretur. sed longum est ire per singula: sufficiant haec uel pauca de plurimis, satisque sit, nos et in excellentibus non subtrahere ueritatem et in multis uitare fastidium.

20 Adque ut minora tantis inseram — quamuis, ut est nostrorum aetas temporum, quibus iam deprauata omnia adque corrupta

cum aut digitis – inditae sunt *AF*, nam aut digitis — inditae *v* 27 persaepe *AFv* || fugauerunt *V*: effugauerunt *AFv*

2 quartanis *BM* 4 accessu *BM*, *ut uidetur:* accensu *AF*, *item V*, *sed in hoc* s *manu posteriore in rasura scripta est. Retinuimus lectionem uulgatam, cum saltem locutio* accessio febris *uulgaris sit, sed rasura in V probabile fit Sulpicium scripsisse* in ipso accentu (*i. e. incremento*) ardoris, *cuius locutionis haec similia* accentus hiemis, doloris *etc. in lexicis adferuntur* || febris fugata *F* 6 uoueret *A* || uirginitatis *V* || dicaret *AFV* || profectus *F pr. m.* 7 praesens ob uirtutem *AFQ* || quae] per quas *F m. 2 in ras.* 10 Paulinus magni uir *V:* Paulinus uero uir magni *AFv*

12 pinicillo *V*, peniculo *AFv* 14 caenaculo *F*, coenaculo *v* 15 grados *V et pr. m. F* 16 et] nec *V*; *an* nec modicis*?* 17 unguedine *V*: unguento *BM*, unguine *AFv* 18 superlinire liuores *BMV*: membra contingere *AFv* 19 sed *BMV*: sed quia *AFv* 21 excellentioribus *F*

23 inferam' *F (sed uirgula uidetur a 2 m.)*

sunt, paene praecipuum sit, adulationi regiae sacerdotalem non
cessisse constantiam —, cum ad imperatorem Maximum, ferocis
ingenii uirum et bellorum ciuilium uictoria elatum, plures ex
diuersis orbis partibus episcopi conuenissent et foeda circa prin-
cipem omnium adulatio notaretur seque degenere inconstantia
regiae clientelae sacerdotalis dignitas subdidisset, in solo Martino
apostolica auctoritas permanebat. nam et si pro aliquibus regi 2
supplicandum fuit, imperauit potius quam rogauit, et a conuiuio
eius frequenter rogatus abstinuit, dicens se mensae eius partici-
pem esse non posse, qui imperatores unum regno, alterum uita
expulisset. postremo, cum Maximus se non sponte sumpsisse im- 3
perium adfirmaret, sed inpositam sibi a militibus diuino nutu
regni necessitatem armis defendisse, et non alienam ab eo Dei
uoluntatem uideri, penes quem tam incredibili euentu uictoria
fuisset, nullumque ex aduersariis nisi in acie occubuisse, tandem
uictus uel ratione uel precibus ad conuiuium uenit, mirum in
modum gaudente rege, quod id impetrasset. conuiuae autem ad- 4
erant, uelut ad diem festum euocati, summi adque inlustres uiri,
praefectus idemque consul Euodius, uir quo nihil umquam iustius
fuit, comites duo summa potestate praediti, frater regis et pa-
truus: medius inter hos Martini presbyter accubuerat, ipse autem
in sellula iuxta regem posita consederat. ad medium fere conui- 5
uium, ut moris est, pateram regi minister obtulit. ille sancto
admodum episcopo potius dari iubet, expectans adque ambiens,
ut ab illius dextera poculum sumeret. sed Martinus ubi ebibit, 6
pateram presbytero suo tradidit, nullum scilicet existimans dig-
niorem, qui post se prior biberet, nec integrum sibi fore, si aut
regem ipsum aut eos, qui a rege erant proximi, presbytero prae-
tulisset. quod factum imperator omnesque qui tunc aderant ita 7
admirati sunt, ut hoc ipsum eis, in quo contempti fuerant, pla-

1 ut paene *FQ*, *sed* ut *in F erasum* 3 uictoriae laetum *V* 4 orbis *BMV*: *om. AFv* 5 degenere *V*: degeneri *AFv* || inconstantiae regiae clientillae *V* 7 supplicandum regi *AFv* 10 imperatores *AFV*: duos imperatores *F corr. et v* || uitae *V* 11 se] *hic margo in V laesa est, nec tamen* se *in eo uidetur fuisse* 14 paenes *V* 17 conuiuiae *V* || autem *om. F in rasura* 18 ueluti *AFv* || summi itaque *V* 22 in *V*: *om. AFv*
25 ebebit *V* 27 post se prior biberet *AB*: possit prior bibere *FQV*, post se (*om.* prior) biberet *2 codd. Gisel. et v*

ceret. celeberrimumque per omne palatium fuit, fecisse Martinum
in regis prandio, quod in infimorum iudicum conuiuiis nemo
8 episcoporum fecisset. eidemque Maximo longe ante praedixit fu-
turum ut, si ad Italiam pergeret, quo ire cupiebat, bellum
Valentiniano imperatori inferens, sciret se primo quidem impetu
futurum esse uictorem, sed paruo post tempore esse periturum.
9 quod quidem ita uidimus. nam primo aduentu eius Valentinianus
in fugam uersus est: deinde post annum fere resumptis uiribus
captum intra Aquileiae muros Maximum interfecit.

21 Constat autem etiam angelos ab eo plerumque uisos, ita ut
conserto apud eum inuicem sermone loquerentur: diabolum uero
ita conspicabilem et subiectum oculis habebat, ut siue se in pro-
pria substantia contineret, siue in diuersas figuras spiritalis nequi-
2 tiae transtulisset, qualibet ab eo sub imagine uideretur. quod
cum diabolus sciret se effugere non posse, conuiciis eum frequen-
ter urguebat, quia fallere non posset insidiis. quodam autem tem-
pore cornu bouis cruentum in manu tenens cum ingenti fremitu
cellulam eius inrupit, cruentamque ostendens dexteram et ad-
misso recens scelere gaudens ‘ubi est’ inquit, ‘Martine, uirtus tua?
3 unum de tuis modo interfeci’. tunc ille conuocatis fratribus refert
quid diabolus indicasset: sollicitos ire praecipit per cellulas sin-
gulorum, quisnam hoc casu adfectus fuisset. neminem quidem
deesse de monachis, sed unum rusticum mercede conductum,
ut uehiculo ligna deferret, isse ad siluam nuntiant. iubet igitur
4 aliquos ire ei obuiam: ita haut longe a monasterio iam paene exa-
nimis inuenitur. extremum tamen spiritum trahens indicat fra-
tribus causam mortis et uulneris: iunctis scilicet bubus dum dis-

2 prandium *V* || nemo episc. *V*: episc. nemo *AFv* 4 pergerit *V* 5 quidem primo *V* || inpetu *A* 8 dein *AF* 9 interficit *V* 11 inuicem apud eum *AFv* 12 ita *V*: tam *AFv* 13 spiritalis nequitiae *BMV*: spiritalesque (spiritualesque *v*) nequitias *AFv* 15 conuitiis *AF* || frequ. urguebat *AV:* urguebat (urgebat *v*) frequ. *Fv* 17 cornu• *V* (cornum *corr.*) 18 ostendens *V*: ostentans *AFv* 19 recenter *F corr.* || gaudens *V*: congaudens *AFv* || inquid *V, item saepe alias* 20 interfici *V* 21 sollicitosque *M* || ire *de Prato*: esse *libri* || praecepit *AFv* 22 fuisset adfectus *AFv* 25 ita *ABFMQV:* itaque *v* || haut] aut *V et sic saepe alias* 27 causam *V et cod. Jureti:* casum *rell. et v; cf. Paulinus:* Vulneris exponens causam *etc.*

soluta artius lora constringit, bouem sibi excusso capite inter in-
guina cornu adegisse. nec multo post uitam reddidit. uideris, quo
iudicio Domini diabolo data fuerit haec potestas. in Martino illud 5
mirabile erat, quod non solum hoc, quod supra rettulimus, sed
multa istius modi, si quotiens accidissent, longe antea praeui-
debat aut sibi nuntiata fratribus indicabat.

Frequenter autem diabolus, dum mille nocendi artibus sanctum **22**
uirum conabatur inludere, uisibilem se ei formis diuersissimis in-
gerebat. nam interdum in Iouis personam, plerumque Mercuri,
saepe etiam se Veneris ac Mineruae transfiguratum uultibus offe-
rebat: aduersus quem semper interritus signo se crucis et oratio-
nis auxilio protegebat. audiebantur plerumque conuicia, quibus 2
illum turba daemonum proteruis uocibus increpabat: sed omnia
falsa et uana cognoscens non mouebatur obiectis. testabantur 3
etiam aliqui ex fratribus, audisse se daemonem proteruis Marti-
num uocibus increpantem, cur intra monasterium aliquos ex fra-
tribus, qui olim baptismum diuersis erroribus perdidissent, con-
uersos postea recepisset, exponentem crimina singulorum: Mar- 4
tinum diabolo repugnantem respondisse constanter, antiqua de-
licta melioris uitae conuersatione purgari, et per misericordiam
Domini absoluendos esse peccatis, qui peccare desierint. contra
dicente diabolo, non pertinere ad ueniam criminosos, et semel
lapsis nullam a Domino praestari posse clementiam, tunc in hanc
uocem fertur exclamasse Martinus: si tu ipse, miserabilis, ab 5
hominum insectatione desisteres et te factorum tuorum uel hoc
tempore, cum dies iudicii in proximo est, paeniteret, ego tibi
uere confisus in Domino Jesu Christo misericordiam pollicerer.

2 cornu adegisse *BV* (*sed V* cornus degesse): cornu iniecisse *AFv* || multum *AF* || reddit *F* || uideris *AMV*: uideres *F*, uidens *B*, uidetis *v*, uiderit is *de Prato; at iam Giselinus ueram esse lectionem* uideris *perspexit, cf. si tanti est, Madwigii gramm. lat.* §. *340 not. 4* 3 diabulo *V et sic saepius in hoc uoc.* 5 si quotiens *ABFQV:* quotiens *2 libri Gis. et v; cf. Dial. III, 6, 1* || ante *AFv* 6 aut *BMV:* et *AFv* 8 conaretur *A* 9 persona *M* 10 persaepe *AFv* || enim *AF* 12 audiebantur *AFMQV:* audiebantur etiam *v* 15 se *om. FQ* 17 prodidissent *malebat de Prato* 18 recipisset *V* 20 conuersione *V et cod. Berol.* 21 desierint *BMV:* desinerent *AFv* 23 praestari posse clem. *BV:* praestari clem. *AF,* clem. praestari *v* 24 o miserabilis *AFv* 27 Jesu Christo *V:* Christi *AFv*

o quam sancta de Domini pietate praesumptio, in qua etsi aucto-
6 ritatem praestare non potuit, ostendit affectum. et quia de dia-
bolo eiusdemque artibus sermo exortus est, non ab re uidetur,
licet extrinsecus, referre quod gestum est, quia et quaedam in eo
Martini uirtutum portio est et res digna miraculo recte memoriae
mandabitur, in exemplum cauendi, si quid deinceps uspiam tale
contigerit.

23 Clarus quidam, adulescens nobilissimus, mox presbyter, nunc
felici beatus excessu, cum relictis omnibus se ad Martinum con-
tulisset, breui tempore ad summum fidei uirtutumque omnium
2 culmen enituit. itaque cum haut longe sibi ab episcopi monasterio
tabernaculum constituisset multique apud eum fratres commora-
rentur, iuuenis quidam ad eum Anatolius nomine, sub profes-
sione monachi omnem humilitatem adque innocentiam mentitus,
3 accessit habitauitque aliquamdiu in commune cum ceteris. dein
procedente tempore angelos apud se loqui solere dicebat. cum
fidem nullus adhiberet, signis quibusdam plerosque ad creden-
dum coartabat. postremo eo usque processit, ut inter se ac Deum
nuntios discurrere praedicaret, iamque se unum ex profetis haberi
4 uolebat. Clarus tamen nequaquam ad credendum cogi poterat. ille
ei iram Domini et praesentes plagas, cur sancto non crederet,
5 comminari. postremum in hanc uocem erupisse fertur: ecce hac
nocte uestem mihi candidam Dominus de caelo dabit, qua indutus
in medio uestrum diuersabor: idque uobis signum erit, in me Dei
6 esse uirtutem, qui Dei ueste donatus sim. tum uero grandis om-
nium ad hanc professionem expectatio. itaque ad mediam fere
noctem fremitu terram insultantium commoueri omne monaste-
rium loco uisum est: cellulam autem, qua idem adulescens con-
tinebatur, crebris cerneres micare luminibus, fremitusque in ea
discurrentium et murmur quoddam multarum uocum audiebatur.

3 eiusdem *F pr. m.* 6 quit *V* 8 quidam *BMV:* quidam nomine *AFv* 11 aut *V* 12 aput eum *V* 13 anatholius *AF* 14 omni humilitate atque innocentia *F* 15 que *in V s. l.* || in *om. V* 17 fidem dictis nullus *A* 18 coartabat *BMV:* cohortabatur *AFv* 19 nuntios *BMV:* angelos *AFv*; *lectionem* nuntios *firmat Paulinus* 21 ei] enim *FV* 22 postrema *AFv* || inrupisse *V* 24 deuersabor *AF* || in me dei *M et cod. Berol.:* me in dei *FQ*, me dei *AVv* 27 terram *V: om. AFv* 28 cellula *V* || qua *AFV:* in qua *v*

dein facto silentio egressus unum de fratribus [Sabatium nomine] 7
ad se uocat tunicamque ei, qua erat indutus, ostendit. obstupe- 8
factus ille conuocat ceteros, ipse etiam Clarus adcurrit, adhibi-
toque lumine uestem omnes diligenter inspiciunt. erat autem
summa mollitie, candore eximio, micanti purpura, nec tamen,
cuius esset generis aut uelleris, poterat agnosci: curiosis tamen
oculis aut digitis adtrectata non aliud quam uestis uidebatur.
interea Clarus fratres admonet orationi insistere, ut manifestius
eis Dominus quidnam id esset ostenderet. itaque reliquum noctis 9
hymnis psalmisque consumitur. ubi inluxit dies, adprehensum
dextera ad Martinum trahere uolebat, bene conscius inludi illum
diaboli arte non posse. tum uero reniti ac reclamare miser coepit, 10
interdictumque sibi esse dicebat, ne se Martino ostenderet. cum-
que inuitum ire conpellerent, inter trahentium manus uestis eua-
nuit. unde quis dubitet hanc etiam Martini fuisse uirtutem, ut 11
fantasiam suam diabolus, cum erat Martini oculis ingerenda,
dissimulare diutius aut tegere non posset.

Animaduersum est tamen, eodem fere tempore fuisse in Hi- 24
spania iuuenem, qui cum sibi multis signis auctoritatem para-
uisset, eo usque elatus est, ut se Heliam profiteretur. quod cum 2
plerique temere credidissent, addidit ut se Christum esse dice-
ret: in quo etiam adeo inlusit, ut eum quidam episcopus Rufus
nomine ut Deum adoraret: propter quod eum postea ab episco-
patu deiectum uidimus. plerique etiam ex fratribus nobis rettule- 3
runt, eodem tempore in Oriente quendam extitisse, qui se Iohan-
nen esse iactitauerit. ex quo conicere possumus, istius modi pseu-
doprofetis existentibus, Antichristi aduentum imminere, qui iam
in istis mysterium iniquitatis operatur.

1 deinde *v* || Sabacium nomine *F, om. ABMQV et 4 codd. Gisel.* 2 ei *om. A* 3 adcurrit *V corr. ex* occurrit 5 mollitiae candore exnimio *V* 6 curiosis *BFMV*: curiosius *Av* 8 insistere *BMV*: instare *AFv* 9 ei *A* || id *BV: om. AFv* 10 At ubi *AFv* 11 trahere ad martinum *AFv* || uolebant bene conscii *ed. Ald. prob. de Prato* 12 tunc *AF* 13 cum *V solus ex notis* 16 fantasiam *AFV:* phantasiam *v* 17 aut tegere *om. M* 18 hispania *BMV*: hispaniis *AFv* (in hisp. iuuenem fuisse *A*) 21 addidit se Ch. esse (*sine* diceret) *B* 22 nomine rufus *v* 23 Deum *MV*: dominum *AFv* || postea episcopatus *V* 24 nobis e fratribus *AFv* 25 Johannen *V*: iohannē *AF*, Joannem *v* 26 iactitarit *A*, iactitaret *Fv* 27 antechristi *V*

4 Non praetereundum autem uidetur, quanta Martinum sub is-
dem diebus diabolus arte temptauerit. quodam enim die prae-
missa prece et circumiectus ipse luce purpurea, quo facilius cla-
ritate adsumpti fulgoris inluderet, ueste etiam regia indutus,
diademate ex gemmis auroque redimitus, calceis auro inlitis,
sereno ore, laeta facie, ut nihil minus quam diabolus putaretur,
5 oranti in cellula adstitit. cumque Martinus primo aspectu eius
fuisset hebetatus, diu multum silentium ambo tenuerunt. tum
prior diabolus: 'agnosce' inquit, 'Martine, quem cernis: Christus
ego sum: descensurus ad terram prius me manifestare tibi uolui'.
6 ad haec cum Martinus taceret nec quidquam responsi referret,
iterare ausus est diabolus professionis audaciam: 'Martine, quid
7 dubitas credere, cum uideas? Christus ego sum'. tum ille, reue-
lante sibi spiritu, ut intellegeret diabolum esse, non Dominum,
'non se' inquit 'Iesus Dominus purpuratum nec diademate reni-
dentem uenturum esse praedixit: ego Christum nisi in eo habitu
formaque, qua passus est, nisi crucis stigmata praeferentem ue-
8 nisse non credam'. ad hanc ille uocem statim ut fumus euanuit
et cellulam tanto foetore conpleuit, ut indubia indicia relinqueret
diabolum se fuisse. hoc itaque gestum, ut supra rettuli, ex ipsius
Martini ore cognoui, ne quis forte existimet fabulosum.

25 Nam cum olim audita fide eius, uita adque uirtute desiderio
illius aestuaremus, gratam nobis ad eum uidendum suscepimus
peregrinationem: simul quia iam ardebat animus uitam illius
scribere, partim ab ipso, in quantum ille interrogari potuit, sci-
scitati sumus, partim ab his, qui interfuerant uel sciebant, cog-
2 nouimus. quo quidem tempore credi non potest, qua me humi-
litate, qua benignitate susceperit, congratulatus plurimum et

1 Non *BMV:* Nec (neque) enim *AFv* || sub istis *V* 2 quadam *F* 3 prece *V*: praese *AF*, prae se *v* || circumiecta (-tus *1 m.*) ipsa *F* || qua *V* 7 cella *A* || adstetit *V* 8 multum *BV:* multumque *AFv*, mutumque *aliquot libri Gisel.* || ambo silentium *AF* || tunc *v* 10 terras *AFM* 11 nec quidquam responsi *V s. l.* || referret *deest in V margine laesa* 13 dubitas? crede *MV*, dubitas? cerne *B* 14 dominum *MV:* deum *AFv* 15 nec *V*: et *AFv* || renidentem *scripsi:* renitentem *libri* 17 formamque *V* || proferentem *Fv* 19 et *om. V* || faetore *V* 20 itaq. *AFV*: ita *v* || rettuli *BMV:* retulimus *AFv* 21 cognouimus *A* 22 *ante* uita *in V* et *s. l. add.* || uirtute *V:* uirtutibus *AFv* 23 peregr. suscepimus *AFv* 25 illum interrogare potui *B*

gauisus in Domino, quod tanti esset habitus a nobis, quem pere-
grinatione suscepta expeteremus. miserum me — paene non audeo 3
confiteri — cum me sancto conuiuio suo dignatus esset adhibere,
aquam manibus nostris ipse obtulit, ad uesperum autem pedes
ipse nobis abluit. nec reniti aut contra ire constantia fuit: ita
auctoritate illius oppressus sum, ut nefas putarem, si non adquie-
uissem. sermo autem illius non alius apud nos fuit, quam mundi 4
inlecebras et saeculi onera relinquenda, ut Dominum Iesum liberi
expeditique sequeremur: praestantissimumque nobis praesentium
temporum inlustris uiri Paulini, cuius supra fecimus mentionem,
exemplum ingerebat, qui summis opibus abiectis Christum secu-
tus solus paene his temporibus euangelica praecepta conplesset:
illum nobis sequendum, illum clamabat imitandum: beatumque 5
esse praesens saeculum tantae fidei uirtutisque documento, cum
secundum sententiam Domini diues et possidens multa uendendo
omnia et dando pauperibus, quod erat factu inpossibile, possibile
fecisset exemplo. iam uero in uerbis et confabulatione eius quanta 6
grauitas, quanta dignitas erat! quam acer, quam efficax erat,
quam in absoluendis scripturarum quaestionibus promptus et fa-
cilis! et quia multos ad hanc partem incredulos scio, quippe 7
quos uiderim me ipso etiam referente non credere, Iesum testor
spemque communem me ex nullius umquam ore tantum sci-
entiae, tantum [ingenii] boni et tam puri sermonis audisse.
quamquam in Martini uirtutibus quantula est ista laudatio! 8
nisi quod mirum est homini inlitterato ne hanc quidem gratiam
defuisse.

2 expeteremus *V*: expetissemus *AFv soloece* 3 esset *BMV*: est *AFv* || adhiberi *Av* 4 ipse *om. V solus* || ad uesperem *A* (*non item V*) 5 ipse nobis pedes *AFv* || reniti ad hoc *v* 7 mundi *V*: mundi huius *AFv* 10 mentionem fecimus *AFv*, commemorationem f. *M* 11 sequtus (sequutus *corr.*) *V* 12 conplisset *V* 13 illum (*ante* clam.) *V s. l.* 14 documenta *V* (*in V litterae* a *et* o *saepe confusae sunt*), documentū *F pr. m. et Q* 16 omnia *V post* dando *s. l. habet* || factu *F pr. m.*: factū *A*, facto *F corr. et V* 18 acer *BMV*: alacer *AFv*; *illud firmat Paulinus* || efficax erat quam *V*: efficax quam *AFQ*, efficax et quam *v* 19 absoluendis *BMV*: exsoluendis *AFv* 23 tantum ingenii boni *V*, tantum ingenii, tam boni *AFv*, t. ingenii, tantum boni *cod. Berol.*; *nos* ingenii *ut glossema inclusimus* 24 quamquam *AF*: quam *V* 25 inletterato *V*

26 Sed iam finem liber postulat, sermo claudendus est, non
quod omnia, quae de Martino fuerint dicenda, defecerint, sed
quia nos, ut inertes poetae, extremo in opere neclegentes, uicti
2 materiae mole succumbimus. nam etsi facta illius explicari uer-
bis utcumque potuerunt, interiorem uitam illius et conuersatio-
nem cotidianam et animum caelo semper intentum nulla umquam
— uere profiteor — nulla explicabit oratio. illam scilicet perse-
uerantiam et temperamentum in abstinentia et in ieiuniis, poten-
tiam in uigiliis et orationibus, noctesque ab eo perinde ac dies
actas nullumque uacuum ab opere Dei tempus, quo uel otio
indulserit uel negotio, sed ne cibo quidem aut somno, nisi quan-
3 tum naturae necessitas cogebat, uere fatebor, non si ipse, ut
aiunt, ab inferis Homerus emergeret, posset exponere: adeo omnia
maiora in Martino sunt, quam ut uerbis concipi queant. num-
quam hora ulla momentumque praeteriit, quo non aut orationi
incumberet aut insisteret lectioni, quamquam etiam inter legen-
dum aut si quid aliud forte agebat, numquam animum ab ora-
4 tione laxabat. nimirum ut fabris ferrariis moris est, qui inter
operandum pro quodam laboris leuamine incudem suam feriunt,
ita Martinus etiam, dum aliud agere uideretur, semper orabat.
5 o uere uir beatus, in quo dolus non fuit: neminem iudicans, ne-
minem damnans, nulli mălum pro mălo reddens. tantam quippe
aduersum omnes iniurias patientiam adsumpserat, ut, cum esset
summus sacerdos, inpune etiam ab infimis clericis laederetur,
nec propter id eos aut loco umquam amouerit aut a sua, quantum
in ipso fuit, caritate reppulerit.

27 Nemo umquam illum uidit iratum, nemo commotum, nemo
maerentem, nemo ridentem: unus idemque fuit semper, caele-

2 fuerint *V*: fuerant *AFv* || deficerint *V* 5 potuerint *F (non item V)* || cotidianam conuers. *AF* 7 profitetur *F* || nulla *ABFMV: om. v* 8 et in iei. *V:* et iei. *AFv* 9 et in uigiliis *V* || noctes *V add.* que *s. l. eadem m.* || perinde ab eo *A pr. m.* 11 ne cibo *AFV:* nec cibo *v* || quidem *post* somno *habent AFv* || quantum *V:* in quantum *AFv* 12 coegit *MV* || non nisi *F* 13 omerus *AF*, omyrus *V* || possit *V* || explicare *F in ras. m. 2* 17 quit aliut *V* || ab operatione *V, sed* pe *m. antiqua punct.* 21 uir *BMV: om. AFv* || nem. damnans *V s. l. habet*, neminem condemnans *v* 23 aduersus *F* 27 nemo commotum *om. AF* 28 fuit *V: om. AFv*

stem quodammodo laetitiam uultu praeferens extra naturam ho-
minis uidebatur. numquam in illius ore nisi Christus, numquam 2
in illius corde nisi pietas, nisi pax, nisi misericordia inerat. ple-
rumque etiam pro eorum, qui illius obtrectatores uidebantur,
solebat flere peccatis, qui remotum et quietum uenenatis linguis
et uipereo ore carpebant. et uere nonnullos experti sumus inuidos 3
uirtutis uitaeque eius, qui in illo oderant, quod in se non uide-
bant et quod imitari non ualebant. adque, o nefas dolendum et
ingemescendum, non alii fere insectatores eius, licet pauci admo-
dum, non alii tamen quam episcopi ferebantur. nec uero quem- 4
quam nominari necesse est, licet nosmet ipsos plerique circum-
latrent: sufficiet ut, si qui ex his haec legerit et agnouerit, eru-
bescat. nam si irascitur, de se dictum fatebitur, cum fortasse
nos de aliis senserimus. non refugimus autem, ut, si qui eius 5
modi sunt, nos quoque cum tali uiro oderint. illud facile confido, 6
omnibus sanctis opusculum istud gratum fore. de cetero si qui
haec infideliter legerit, ipse peccabit. ego mihi conscius sum me, 7
rerum fide et amore Christi inpulsum ut scriberem, manifesta ex-
posuisse, uera dixisse: paratumque, ut spero, habebit a Deo
praemium, non quicumque legerit, sed quicumque crediderit.

3 erat *V* 4 obtrect. illius *AFv* 7 uirtutis *MV:* uirtutibus *AFv; cf. Dial. 3, 17, 5* non inuidus gloriarum 9 ingemescendum *F:* ingemiscendum *AVv* || fere *ABMV:* fuere *Fv* 11 nominari *ABV:* nominare *Fv* 12 sufficiet (*non* sufficiat) ut si qui *V:* sufficit ut si quis *AFv* 13 de se *BMV:* de se ipso *ed. Ald.* de se ipse *AFv* 13 dictum esse *A* 14 de alio *v* 16 si quis *AFv* 18 ut haec scriberem *v; in V* haec *s. l. alia manu add. est* 19 uira *V* || ut spero *om. A pr. m.* 20 Expl. de uita sci martini epi. per (*add. s. l.* sulpicium) seuerum monachum massiliensem. cuius depositio est tertiu idus nouembr Inc. epistula eiusdem (*add. s. l.* sulpicii) Seueri *V*, Expl. liber primus de uita sci Martini epi et confessoris. Inc. epistola Seueri ad eusebium presbiterum postea episcopum *A*, *item F sed hic om. uerbis* de uita — confessoris.

EPISTVLA PRIMA.

AD EVSEBIVM.

1 Hesterna die, cum ad me plerique monachi uenissent, inter
fabulas iuges longumque sermonem mentio incidit libelli mei,
quem de uita beati uiri Martini episcopi edidi, studioseque eum
2 a multis legi libentissime audiebam. interea indicatur mihi dixisse
quendam malo spiritu suscitatum, cur Martinus, qui mortuos
suscitasset, flammas domibus depulisset, ipse nuper adustus in-
3 cendio periculosae fuisset obnoxius passioni. o istum, quisquis
est, miserum! Iudaeorum in uerbis eius perfidiam et dicta cog-
noscimus, qui in cruce positum Dominum his uerbis increpabant:
alios saluos fecit, se ipsum saluum facere non po-
4 test. uere iste, quicumque est, illis temporibus natus esset, ut
in Dominum hac uoce potuisset dicere, qui simili modo sanctum
5 Domini blasfemat exemplo. quid ergo, quisquis es, Martinus
ideo non potens, ideo non sanctus, quia est periclitatus incendio?
o beatum et per omnia similem Apostolis etiam in his conuiciis
uirum! nempe hoc et de Paulo gentiles, cum eum uipera momor-

12 Matth. 27, 42.

2 *Epistulam ad Eusebium scriptam esse apparet ex Dial. II, 9, 5* 3 Hesterna] *Epist. I et II et priorum partem tertiae non habent BM* 5 episcopi *V: om. AFv* 7 concitatum *2 codd. Gis.*, sciscitatum *coni. Gisel. deleto* dixisse, *at u. de Prato* 10 perfidia *V* 11 increpat *V* 13 uere iste q. est illis (si illis *corr.*) temp. natus esset ut in D. hac uoce potuisset dicere qui *V:* Vere plane iste q. est si illis temp. natus esset et in D. hac uoce dicere (uti *A*) potuisset qui *AFv sententia plane peruersa. Secundum scripturam cod. optimi hoc dicit Seuerus*: iste, qui sanctum Domini blasphemat exemplo, recte *(hoc enim ualet* uere *h. l.)* illis temporibus natus esset *(i. e. illis temp. nasci debuerat)*, ut occasionem nanctus esset hac uoce in Dominum dicendi 14 modo *V: om. AFv* 18 gentiles *AFQV*: gentiles illi *v* || eum *om. AFQ*

disset, sensisse referuntur: hic homo debet homicida esse,
quem saluum factum de mari fata uiuere non siue-
runt. at ille excussa uipera in ignem nihil mali patiebatur. illi
autem subito casurum et repente moriturum eum putabant, sed
cum uiderent nihil mali contingere ei, conuertentes se dicebant
eum Deum esse. adquin uel horum exemplo, omnium mortalium
infelicissime, perfidiam tuam coarguere ipse debueras, ut si tibi
scandalum mouerat, quod Martinus flamma ignis uidebatur adtactus,
hunc rursum adtactum ad merita illius et uirtutem referres, quod
circumsaeptus ignibus non perisset. agnosce enim, miser, agnosce 6
quod nescis, omnes fere sanctos magis insignes periculorum suorum
fuisse uirtutibus. uideo quidem Petrum fide potentem rerum ob-
stante natura mare pedibus supergressum et instabiles aquas cor-
poreo pressisse uestigio. sed non ideo mihi minor uidetur gentium
praedicator, quem fluctus absorbuit et post triduum totidemque
noctes emergentem e profundo unda restituit. adque nescio an
paene plus fuerit uixisse in profundo an supra maris profunda trans-
isse. sed haec tu, ut arbitror, stulte, non legeras aut lecta non au- 7
dieras. neque enim absque diuino consilio istius modi exemplum
beatus Euangelista sacris litteris protulisset, nisi ut ex his hu-
mana mens erudiretur naufragiorum adque serpentium casus, et,
sicut Apostolus refert, qui nuditate et fame latronumque peri-
culis gloriatur, omnia haec sanctis hominibus ad perpetiendum
quidem esse communia, sed his tolerandis adque uincendis prae-
cipuam semper iustorum fuisse uirtutem, dum per omnia temp-
tamenta patientes et semper inuicti tanto fortius uincerent, quanto
grauius pertulissent. unde hoc, quod ad Martini infirmitatem uo- 8
catur, plenum est dignitatis et gloriae, siquidem periculosissimo

1. Acta Apost. 28, 4.

1 dixsisse *V, sed* dix *in ras.* || hic homo homida *(sic)* est *A* 2 fa.ta *A* || siuerunt *3 codd. Gisel. et A*: sinuerunt *FQV, sed prior* n *in F punctata,* sinunt *v* 6 adquin *V pr. m.*: adque *V corr.* alioquin *AFv* 8 mouebatur *F corr.* 13 instabile *V* 14 minor mihi *AFv* 15 obsorbuit *AFQ* 16 itaque *V corr. ex* adque || nescio *V*: haud scio *AFv* 17 quam supra *Vorstius* 18 aut] an *V* 20 ex is (*add.* h *s. l.*) *V* 22 et *V*: *om. AFv* 23 hominibus *V*: hominibus atque omnibus *AFv* 24 adque *deest in V margine laesa* 26 et *V*: *om. AFv* || uicti *V* 27 infirmitate *V*

casu temptatus euicerit. ceterum omissum hoc a me in libello illo,
quem de uita illius scripsimus, nemo miretur, cum ibidem sim
professus me non omnia illius facta conplexum: quia si persequi
uniuersa uoluissem, inmensum uolumen legentibus edidissem.
neque enim sunt tam parua, quae gessit, ut omnia potuerint
9 conprehendi. sed tamen hoc, de quo quaestio incidit, latere non
patiar et rem omnem, ut gesta est, referam, ne forte consilio
hoc, quod ad uituperationem beati uiri poterat opponi, praetermisisse uideamur.

10 Cum ad dioecesim quandam pro sollemni consuetudine, sicut
episcopis uisitare ecclesias suas moris est, media fere hieme Martinus uenisset, mansionem ei in secretario ecclesiae clerici parauerunt, multumque ignem scabro iam et pertenui pauimento subdiderunt: lectum ei plurimo stramine extruxerunt. dein, cum se
Martinus cubitum conlocasset, insuetam mollitiem strati male
blandientis horrescit, quippe qui nuda humo, uno tantum cilicio
11 superiecto cubare consueuerat. itaque quasi accepta permotus
iniuria stramentum omne proiecit. casu super fornaculam partem
paleae illius, quam remouerat, aggessit. ipse, ut erat moris
nuda humo ex lassitudine itineris urguente requieuit. ad mediam
fere noctem per interruptum, ut supra diximus, pauimentum
12 ignis aestuans arentes paleas adprehendit. Martinus somno excitus re inopinata, ancipiti periculo et maxime, ut referebat, diabolo insidiante adque urguente praeuentus, tardius quam debuit
ad orationis confugit auxilium. nam erumpere foras cupiens, cum
pessulo, quem ostio obdiderat, diu multumque luctatus, grauissimum circa se sensit incendium, ita ut uestem, quam indutus
13 erat, ignis absumpserit. tandem in se reuersus, non in fuga, sed

1 omissum hoc *V*: omissum *AQ*, omissa *F*, id omissum *v* || in *om. V* 5 enim *V*: *om. AFv* || tam pauca *malebat de Prato* 6 incedit *V* 7 gesta sunt *V* || consilio *V*: consulto *A*, *ut coni. Vorstius*, inconsultum *Fv* 10 diocisim *V* 11 martinus hieme *F* 12 ei *om. V margine laesa* 13 et *om. AF* 14 lectum *AFQV*: lectumque *v* 17 cubare *3 libri Giselini*: occubare *QV*, accubare *AF* || consueberat *V* 18 supra *V* 20 ex *V*: *om. AFv* || iteneris urguento requiebit *V* 22 arentes *V*: arescentes *AFv* || excitatus *FQ corr.* 23 diabulo insitiante *V* 25 fores *A* 26 quem *V*: quod *AF* 27 ita *V*: adeo *AFv* || quam *V*: qua *AFv* 28 absumpserit *V*: adsumpserit *F*, assumpserit *Av*

in Domino sciens esse praesidium, scutum fidei et orationis arri-
piens mediis flammis totus ad Dominum conuersus incubuit. tum
uero diuinitus igne submoto, innoxio sibi orbe flammarum, ora-
bat. monachi autem, qui pro foribus erant, crepitante et conluc-
tante incendii sono, obseratas effringunt fores, demotoque igne
de mediis flammis Martinum auferunt, cum iam penitus esse con-
sumptus tam diuturno incendio putaretur. ceterum — uerbis meis 14
Dominus est testis — mihi ipse referebat et non sine gemitu fate-
batur, in hoc se diaboli arte deceptum, ut excussus e somno con-
silium non haberet, quo per fidem et orationem periculo repug-
naret: denique tam diu circa se saeuisse ignem, quamdiu erum-
pere ostium turbatus mente temptauerit. ubi uero uexillum crucis 15
et orationis arma repetisset, medias cessisse flammas, seque tum
sensisse rorantes, quas male esset expertus urentes. unde intel-
legat quisquis haec legerit, temptatum quidem illo Martinum
periculo, sed uere probatum.

1 sciens *V: om. AFv* 4 erant *mei:* cubabant *Berol. et 1 cod. Gisel.* 5 sono excitati *Lazius* || demotoque *AFV:* dimotoque *v* || igni *A* 6 de *V*: e *ed. Lazii, om. AFv* uerbis *V*: ut uerbis *AFv* 9 e *V:* ẽ e (*i. e.* est e) *F*, a *A* 12 uexillum *V*: auxilium *AFv* 13 tunc *v* 15 martino *V* 16 sed uere *V*: sed *Av*, et *F*, sed et *cum Aldina de Prato, qui falso refert* sed uere *in V inductum esse* || Expl. epistula sulpici (— cii *corr.*) seueri. Item inc. eiusdem ad aurilium diač *V*, Expl. epla Seueri. Inc. alia eiusdem ad Aurelianum *(sed idem in subscriptione* aurelium) diaconum *F*, Expl. epla Seueri ad Eusebium presb. Item alia eiusdem ad Aurelianum diaconum *A*

EPISTVLA SECVNDA.

AD AVRELIVM DIACONVM.

1 Posteaquam a me mane digressus es, eram residens solus in
cellula, subieratque me illa quae saepius occupat cogitatio,
spes futurorum praesentiumque fastidium, iudicii metus, for-
mido poenarum, et, quod consequens erat adque unde cogitatio
tota descenderat, peccatorum meorum recordatio tristem me con-
2 fectumque reddiderat. deinde cum fatigata animi angore in lec-
tulo membra posuissem, ut plerumque ex maestitudine solet,
somnus obrepsit — qui ut semper matutinis horis leuior incertus-
que, ita suspensus ac dubius per membra diffunditur, ut quod in
3 alio sopore non euenit, paene uigilans dormire te sentias —: cum
repente sanctum Martinum episcopum uidere mihi uideor, prae-
textum toga candida, uultu igneo, stellantibus oculis, crine pur-
pureo: adque ita mihi in ea habitudine corporis formaque, qua
eum noueram, uidebatur, ut, quod eloqui nobis paene difficile
est, non posset aspici, cum posset agnosci. adridensque mihi
paululum libellum, quem de uita illius scripseram, dextera prae-
4 ferebat. ego sancta genua eius conplexus benedictionem [pro con-
suetudine] flagitabam, superpositamque capiti meo manum tactu
blandissimo sentiebam, cum inter benedictionis uerba sollemnia
familiare illud ori suo crucis nomen iteraret. mox in eum lumini-
bus intentis, cum exsatiari uultu illius conspectuque non possem,

3 *Praemittitur in edd.* Sulpicius Seuerus Aurelio diacono salutem, *quae absunt ab AFV* 4 cogitatio *AFQV: om. v* 8 angore animi *AFv* 11 ac *AFV:* et *v* 13 praetextatum *2 codd. Gisel.* 15 in ea habitu *V* || forma *FQ* || qua eum *V*: qua *AFQ*, quam *v* 17 possit aspici cum possit *AFv* 18 dextra *v* 19 conplexus *AFV:* amplexus *v* || pro consuetudine *om. V* 20 tactum blandissimum *V* 22 ore *F corr. ex* ori 23 possim *FQV*

subito mihi in sublime sublatus eripitur: donec emensa aeris
istius uastitate, cum tamen rapida nube subuectum acie seque-
remur oculorum, patenti caelo receptus uideri ultra non potuit.
nec multum post sanctum Clarum presbyterum, discipulum illius, 5
qui nuper excesserat, uideo eadem qua magistrum uia scan-
dere. ego inpudens sequi cupiens, dum altos gressus molior et
conitor, euigilo: somnoque excitus congratulari coeperam uisioni,
quam uideram, cum ad me puer familiaris ingreditur, solito
tristior uultu loquentis pariter et dolentis. quid tu, inquam, tam 6
tristis loqui gestis? at ille 'duo' inquit 'monachi modo a Turonis
adfuerunt: domnum Martinum obisse nuntiant'. concidi, fateor,
obortisque lacrimis fleui uberrime. quin etiam dum haec ad te,
frater, scribimus, fluunt lacrimae, nec ullum inpatientissimi
doloris admitto solacium. te uero, ubi hoc mihi nuntiatum est,
participem esse uolui luctus mei, qui eras socius amoris. ueni 7
ergo ad me statim, ut pariter lugeamus, quem pariter amamus:
quamquam sciam uirum illum non esse lugendum, cui post
euictum mundum triumphatumque saeculum nunc demum red-
dita est corona iustitiae. sed tamen ego non possum mihi impe-
rare, quin doleam. praemisi quidem patronum, sed solacium 8
uitae praesentis amisi: etsi, si rationem ullam dolor admitteret,
gaudere deberem. est enim ille consertus apostolis ac profetis,
et, quod pace sanctorum omnium dixerim, in illo iustorum grege
nulli secundus: ut spero, credo et confido, in illis potissimum,
qui stolas suas in sanguine lauerunt, adgregatus agnum ducem
ab omni integer labe comitatur. nam licet ei ratio temporis non 9
potuerit praestare martyrium, gloria tamen martyris non carebit,

1 emensa *Giselinus ex suis libris:* inmensa *AFV* 4 multum *AFQV:* multo *v, cf. Ind. III s. u.* multus || presbyterum sanctum *(om. F)* clarum *AFv* 5 uideo eum *V* || eadem qua m. uia *V:* eandem quam m. uiam *AFv* || ascandere *V* 6 gressos *V* 7 connitor *v* || euigelo *V* || uisione *V*
8 quam (qua *V*) uideram *V et 2 alii codd. apud de Prato: om. AFv* || cum *A:* Tum *F,* statim *V* 9 quid] *praemissum in V* aio ad eum, *unde coni. de Prato:* ego ad eum || inquam *om. F pr. m. et v* || tam *om. V*
10 at ille *V: om. AFv* || modo *om. AFQ* 11 domnum *V:* dominum *AFv, cf. de Prato* || concedi *V* 14 mihi *V: om. AFv* 16 amauimus *dett.* 18 mundum *V: om. AFv* 21 etsi si *de Prato*: et si *libri*
22 ille *FV*: ille ut est *Av* 24 et *QV*: *om. AF* || in illis *V*: in *om. AFv* 25 in sanguine *AFV*: in sanguine agni *v* || lauerint *AF¹V*

quia uoto adque uirtute et potuit esse martyr et noluit. quodsi ei Neronianis Decianisque temporibus in illa, quae tunc extitit, dimicare congressione licuisset, testor Deum caeli atque terrae, sponte eculeum ascendisset, ultro se ignibus intulisset. Hebraeisque pueris aequandus inter flammarum globos media licet hym-
10 num Domini in fornace cantasset. quodsi Esaianum illud supplicium persecutori forte placuisset, numquam profecto inpar profetae serris et lamminis desecari membra timuisset. ac si praecisis rupibus abruptisque montibus agere felicem furor impius maluisset, perhibeo confisus testimonium ueritati, sponte cecidisset. si uero gentium doctoris exemplo gladio deputatus inter alias, ut saepe prouenit, uictimas duceretur, primus omnium, carnifice
11 conpulso, palmam sanguinis occupasset. iam uero aduersus omnes poenas adque supplicia, quibus plerumque humana cessit infirmitas, ita a confessione Domini non recedens, inmobilis obstitisset, ut laetus ulceribus congaudensque cruciatibus quaelibet
12 inter tormenta risisset. Sed quamquam ista non pertulerit, inpleuit tamen sine cruore martyrium. nam quas ille pro spe aeternitatis humanorum dolorum non pertulit passiones, fame, uigiliis, nuditate, ieiuniis, opprobriis inuidorum, insectationibus inproborum, cura pro infirmantibus, sollicitudine pro periclitan-
13 tibus? quo enim ille dolente non doluit? quo scandalizante non ustus est? quo pereunte non gemuit? praeter illa cotidiana illius aduersum uim humanae spiritalisque nequitiae diuersa certamina, dum in eo uariis temptationibus adpetito semper exsuperat fortitudo uincendi, patientia expectandi, aequanimitas
14 sustinendi. o uere ineffabilem uirum, pietate, misericordia, caritate, quae cum cotidie etiam in sanctis uiris saeculo frigente frigescat, in illo tamen usque ad finem aucta in dies perseuerauit! quo ego illius bono uel specialiter fruitus sum, cum me indignum

1 uirtute *AFQV*: uirtutibus *v* 4 eculeum *mei*: equuleum *v* 6 isaianum *A*, eseianum *V* 8 lamminis *FV*: lammis *A*, laminis *v* || desecari *AFV*: dissecari *edd. inepte* || at si *ed. Ald.* 10 ueritati *V*: ueritatis *AFv* 15 obstitisset *AFQV*: stetisset *v* 17 pertulerit *V*: tulerit *AFv* 18 tamen *V*: tamen etiam *AFv* 24 aduersum uim *scripsi*: uim *om. libri*; aduersum humanas spiritalesque nequitias *coni. de Prato* 25 in eum *V* || temptionibus *A* || exsuperet *F* 27 o *om. V* 28 quae cum — frigiscat *V*, quae — frigescit *AFv* 29 auta *V* 30 fruetus *V*

et non merentem unice diligebat. en rursus lacrimae fluunt imo- 15
que de pectore gemitus erumpit. in quo mihi post haec homine
similis requies, in cuius erit caritate solacium? me miserum,
me infelicem! poterone umquam, si diutius uixero, non dolere,
quod Martino superstes sum? erit post haec uita iucunda, erit
dies aut hora sine lacrimis? aut tecum, frater dilectissime, po-
tero illius mentionem habere sine fletu? aut umquam loquens
apud te aliud quam de illo loqui potero? sed quid te in lacrimas 16
fletusque commoueo? ecce nunc consolatum esse te cupio, qui me
solari ipse non possum. non deerit nobis ille, mihi crede, non
deerit: intererit de se sermocinantibus, adstabit orantibus:
quodque iam hodie praestare dignatus est, uidendum se in gloria
sua saepe praebebit, et adsidua, sicut ante paululum fecit, bene-
dictione nos proteget. inde secundum ordinem uisionis caelum 17
se sequentibus patere monstrauit et quo sequendus esset edocuit:
quo spes nostra tendenda, quo animus dirigendus, instruxit. quid
tamen fiet, frater? quod mihi ipse sum conscius, conscendere
arduum illud iter ac penetrare non potero: ita sarcina molesta me
praegrauat et peccati mole depressum, negato in astra conscensu,
saeua miserabilem ducit in tartara. spes tamen superest, illa sola, 18
illa postrema, ut quod per nos obtinere non possumus, saltim
pro nobis orante Martino mereamur. sed quid te, frater, diutius
occupo epistula tam loquaci demororque uenturum? simul iam
pagina inpleta non recipit. mihi tamen haec fuit ratio, sermo- 19
nem istum longius proferendi, ut quia doloris nuntium epistula
deferebat, eadem tibi ex quadam nostri confabulatione praestaret
charta solacium.

1 en *AF*: enim *V, sed* im *punct.*, et *v* 2 haec *om. A* 3 solacium *om. F pr. m.* 4 me et infelicem *V corr.* 5 erit *AFV*: erit mihi *v* || iocunda *V* 6 ora *V* 8 aput de aliut *V* 9 consulatum *V* || te esse *A* 10 solari *QV*: consolari *AFv et corr. m. 2 V* || crede, non, non deerit *v* 14 nos *om. A* || uisionis *V*: uisionis qua (quia *F pr. m.*) *AFv* 15 sequentibus se *AFv* 16 tenenda *Q* 17 ipsi *F* 18 illud *F*: illum *AQV* || iter *V: om. AFv* || penitrare *A* 19 necato *V* 23 epistulam iam *V*, tam *om. F pr. m.* 25 praeferendi *V* 27 carta *AF* || Expl. epistula. seueri. ad aurilium diač de adsumptione. beati. martini epi. et conf. *V*, Expl. epistola Seueri ad aurelium diaconum *F*

EPISTVLA TERTIA.

1 Sulpicius Seuerus Bassulae parenti uenerabili salutem.
Si parentes liceret in ius uocari, te plane expilationis furtique
ream ad praetoris tribunal iusto dolore traheremus. quid enim non
conquerar, quam a te patior iniuriam? nullam mihi domi char-
tulam, nullum libellum, nullam epistulam reliquisti: ita fura-
2 ris omnia, ita uniuersa diuulgas. si quid ad amicum familiariter
scripsi, si quid forte, dum ludimus, quod uelim tamen occultum
esse, dictaui, omnia ad te prius paene quam fuerint scripta aut
dictata perueniunt. nimirum obarratos habes notarios meos, per
quos tibi nostrae ineptiae publicantur. nec tamen aduersus eos
possum moueri, si tibi parent, qui in ius nostrum ex tua potis-
simum liberalitate uenerunt seque adhuc tuos quam meos esse
3 meminerunt. tu sola es rea, tu sola culpabilis, quae et mihi in-
sidiaris et illos fraude circumuenis, ut sine dilectu ullo familia-
riter scripta aut neclegenter emissa inlucubrata tibi penitus adque
inpolita tradantur. nam ut de reliquis taceam, rogo quemadmo-
dum tam cito ad te epistula illa potuit peruenire, quam nuper
ad Aurelium diaconum scripseramus. ego enim Tolosae positus,

1 Incipit epistula seueri. sulpicii. ad bassula de adsumptione beati. martini epi et conf. *V*, Inc. epistola Seueri Sulpici (Sulpicii *A*) ad socrum suam bassulam (basulam *F*) qualiter sanctus martinus de hoc mundo recesserit (recessit *F*) *AFQ* 2 basulae *F* 3 uocari (uocare *F*) in ius liceret *AFv* 4 praeturii *V* || iusto dolore *V*: iustolore *F*, iusto loro *Av* 5 conquiras *V* || patiar *A* || cartulam *AF* 8 uelit *V*, uellem *F* || tamen] tam in *V* 10 obarratos *V*: oberratos *Q*, obaeratos *AFv* 11 aduersum *AFv* 15 dilectu *A*: dilecto *V*, delicto *Fv*, delectu *Dauisius ad Minuc. Fel. p. 37 ed. 2* 16 inlocubrata *V* || paenitus *V et sic semper* 19 aurilium *V* || tholose *AV*

tu Treueris constituta et tam longe a patria filio inquietante di-
uulsa, qua tandem familiarem illam epistulam occasione furata
es? namque accepi litteras tuas, quibus scribis in eadem epistula, 4
qua de obitu sancti Martini fecerim mentionem, ipsum beati uiri
transitum exponere debuisse. quasi uero ego illam epistulam aut
legendam alii praeterquam ipsi, ad quem missa uidetur, edide-
rim, aut ego tanto sim operi destinatus, ut omnia, quae de Mar-
tino cognosci oportet, me potissimum scribente notescant. itaque 5
si quae de obitu sancti episcopi audire desideras, ab illis potius,
qui interfuere, cognosce: ego tibi statui nihil scribere, ne ubi-
que me publices. tamen, si das fidem nulli te esse lecturam,
paucis tuae satisfaciam uoluntati, itaque praestabo his, quae
mihi sunt conperta, participem.

Martinus igitur obitum suum longe ante praesciit dixitque fra- 6
tribus dissolutionem sui corporis inminere. interea causa extitit,
qua Condacensem dioecesim uisitaret. nam clericis inter se eccle-
siae illius discordantibus pacem cupiens reformare, licet finem
dierum suorum non ignorasset, proficisci tamen ob istius modi
causam non recusauit, bonam hanc uirtutum suarum consumma-
tionem existimans, si pacem ecclesiae redditam reliquisset./ita 7
profectus cum suo illo, ut semper, frequentissimo discipulorum
sanctissimoque comitatu mergos in flumine conspicatur piscium
praedam sequi et rapacem ingluuiem adsiduis urguere capturis.
forma, inquit, haec daemonum est: insidiantur incautis, capiunt
nescientes, captos deuorant exsaturarique non queunt deuoratis.
imperat deinde potenti uerbo, ut eum, cui innatabant, gurgitem 8
relinquentes aridas peterent desertasque regiones, eo nimirum
circa aues illas usus imperio, quo daemones fugare consueuerat.

1 deuulsa quae *V* 3 accipi *V* || scribis ut in *F corr.* || epistula *om. V* 4 ouitum *V* || sancti *V*: domini *AFv* 5 me exponere *malim* || debuissem *AFQ*, dibuissem *V* || ego *om. F pr. m.* 6 edederim *V* 8 oportit *V* 9 si qua *AFQ*, si quae *om. V* || ouitu *V* 12 his *AFV*: te his *v* 14 Martinus] *hic redeunt BM, cf. ad p. 138, 3* || praesciuit *AFv* 15 inmenere *V* 16 condacensem *V*: cerdendensem *B*, condatensem *AFv* || diocisem *V*, diocesim *AF* || eccl. illius inter se *B* 18 ignorasset *V*: ignoraret *AFv* || istiusmodi ob *v* 19 uirtutium *V* || consummasse *V*, *ex* consummationem esse *?* 22 conspicatus — capturis, forma, inquit *coni. de Prato* 23 et] tu *V* 26 uerbo *V*: uirtute uerborum *AFv* || gurguitem relinquentes aredas *V* 27 mirum *AF*[1]

ita grege facto omnes in unum illae uolucres congregatae, relicto
flumine, montes siluasque petierunt, non sine admiratione mul-
torum, qui tantam in Martino uirtutem uiderent, ut etiam aui-
9 bus imperaret. aliquandiu ergo in uico illo uel in ecclesia, ad
quam ierat, commoratus, pace inter clericos restituta cum iam
regredi ad monasterium cogitaret, uiribus corporis coepit repente
10 destitui, conuocatisque fratribus indicat se iam resolui. tunc uero
maeror et luctus omnium et uox una plangentium: cur nos,
pater, deseris? aut cui nos desolatos relinquis? inuadent gregem
tuum lupi rapaces: quis nos a morsibus eorum percusso pastore
prohibebit? scimus quidem desiderare te Christum, sed salua
tibi sunt tua praemia nec dilata minuentur: nostri potius mise-
11 rere, quos deseris. tunc ille motus his fletibus, ut totus semper
in Domino misericordiae uisceribus afluebat, lacrimasse perhi-
betur: conuersusque ad Dominum hac tantum flentibus uoce re-
spondit: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non re-
12 cuso laborem: fiat uoluntas tua. nimirum inter spem maerorem-
que positus dubitauit paene quid mallet, quia nec hos deserere nec
a Christo uolebat diutius separari. nihil tamen in uoto suo ponens
aut uoluntati relinquens, totum se Domini arbitrio potestatique
13 committens, sic orauit dicens: grauis quidem est, Domine, cor-
porea pugna militiae et iam satis est, quod hucusque certaui: sed
si adhuc in eodem labore pro castris tuis stare me praecipis, non
recuso nec fatiscentem causabor aetatem. munia tua deuotus in-
plebo, sub signis tuis, quoadusque ipse tu iusseris, militabo.
et quamuis optata sit seni remissio post laborem, est tamen ani-
mus uictor annorum et cedere nescius senectuti. quodsi iam

3 uiderint *V* 7 distitui *FV* || fratribus *V*: discipulis *AFv* || tum *AFv* || uero luctus (luc *in ras.*) o. *V* 8 et uox *V*: uox *AFv* 9 relinques *V* 10 quis nos a morsibus eorum *V*: et quis eos a morsibus (mortibus *AFQ*) nostris *AFQv* 12 ibi *F, sed uidetur litt. ante* i *erasa* || minuentur *AF*: inuentor *V* 17 maeroremque *V*: amoremque *AFv* 18 poenae quid mallit *V* 21 commisit *Lazius et M* || sic orauit dicens *V*: nonne tibi his paucissimis uerbis dicere uidetur *rell. codd. noti et edd.* || corporea *V*: corporeae *AFv* 22 et *om. V* || 23 tuis *V*: tuorum *AFv* 24 recuso laborem *A* || causam laboro aetate *V* 25 quoadusque *V*: quodusque *B*, quoad *AFQ*, quod *v* 26 remissio *BV*: missio *AFv* 27 quodsi *V*: at si *ed. Ald.*, ac si *AFv*

parcis aetati, bonum mihi est, Domine, uoluntas tua: hos uero,
quibus timeo, ipse custodies. o uirum ineffabilem, nec labore 14
uictum nec morte uincendum, qui in nullam se partem pronior
inclinauerit, nec mori timuerit nec uiuere recusauerit. itaque
cum iam per aliquot dies ui febrium teneretur, non tamen ab
opere Dei cessabat: pernoctans in orationibus et uigiliis fatiscentes artus spiritui seruire cogebat, nobili illo strato suo in cinere et cilicio recubans. et cum a discipulis rogaretur ut saltim uilia sibi sineret stramenta subponi, non decet, inquit, Christianum nisi in cinere mori: ego si aliud uobis exemplum relinquo, peccaui. oculis tamen ac manibus in caelum semper intentis in-
uictum ab oratione spiritum non relaxabat. et cum a presbyteris, 15
qui tunc ad eum conuenerant, rogaretur ut corpusculum lateris mutatione releuaret, sinite, inquit, sinite me, fratres, caelum potius respicere quam terram, ut suo iam itinere iturus ad Do-
minum spiritus dirigatur. haec locutus diabolum uidit prope adsi- 16
stere. quid hic, inquit, adstas, cruenta bestia? nihil in me, funeste, reperies: Abrahae me sinus recipit.

Cum hac ergo uoce spiritum reddidit: testatique nobis sunt qui 17
ibidem fuerunt, uidisse se uultum eius tamquam uultum angeli:

1 est mihi *v* || Domine, fiat uoluntas *de Prato cum cod. Biuil. et ed. Ald.* 2 custodias *M* 3 parte prunior *V* 4 inclinauerit *BMV*: inclinauerat *AFv* || morte *V* || timuit *Av* || recusauerit *M*: recusauit *AFV (?) v* 5 aliquod *V* || a dei opere *AFv* (dei *non deest in V, ut ait de Prato)* 6 pernoctans *V*: pernox *AFv* 7 artos *V* || seruire spiritui *v* || isto *F pr. m.* || strato *BV* (*item F corr. e* stratu): stratu *Av* 8 saltem *Fv* 9 ait illis non decit inquid *V* || christianum *V*: filii, christianum *AFv* 10 in cinere et cilicio *B et 2 codd. alii apud de Prato* || alium *V* 11 peccaui *BV*: ipse peccaui *AFv* || oculis tamen *V*: oculis *AFQ*, oculis igitur *v* || intentis *AV*: intentus *Fv* 13 tum *AFv* || conuenerant *V*: confluxerant *AFv* 14 releuarit *V* 15 ut] et AF^1 || itinere *om. V* 16 uidet AF^1 || propter *A pr. m. et duo optimi Gisel.* 17 cui sic ait quid hic inquid *V* 18 repperies abraae (abrahae *corr.*) me senus recipit *V* 19 Cum hac ergo — in futurae resurrectionis *V*: *codd. reliqui et edd. interpolate sic habent*: Cum hac ergo uoce flagitatum (*sic AFQ*, fatigatum *ed. Ald.*, flagitantem *v*) diuinis operibus spiritum caelo reddidit: testatique (testati igitur *Q*) nobis sunt qui adfuerant iam exanimo (exanimi *A et 3 codd. Gis.*) corpore glorificati hominis uidisse se (*om. F*) gloriam. uultus (*add.* eius *in A*) luce clarior renitebat (*immo* renidebat), cum membra cetera ne tenuis quidem macula fuscaret. in aliis etiam et in illo *(sic*

membra autem eius candida tamquam nix uidebantur, ita ut di-
cerent: quis istum umquam cilicio tectum, quis in cineribus cre-
deret inuolutum? iam enim sic uidebatur, quasi in futurae resur-
18 rectionis gloria et natura demutatae carnis ostensus esset. in ob-
sequium uero funeris credi non potest quanta hominum multitudo
conuenerit: tota obuiam corpori ciuitas ruit, cuncti ex agris ad-
que uicis multique de uicinis etiam urbibus adfuerunt. o quantus
luctus omnium, quanta praecipue maerentium lamenta mona-
chorum! qui eo die fere ad duo milia conuenisse dicuntur, spe-
cialis Martini gloria: eius exemplo in Domini seruitutem stirpes
19 tantae fruticauerant. agebat nimirum ante se pastor greges suos,
sanctae illius multitudinis pallidas turbas, agmina palliata, aut
emeritorum laborum senes aut iuratos Christi in sacramenta
tirones. tum uirginum chorus, fletu abstinens prae pudore, quam
sancto dissimulabat gaudio quod dolebat! siquidem fides flere
prohiberet: gemitum tamen extorquebat adfectus. etenim tam
erat sancta de illius gloria exultatio quam pia de morte tristitia.
20 ignosceres flentibus, congratularere gaudentibus, dum unusquis-
que et sibi praestat ut doleat, et illi ut gaudeat. haec igitur
beati uiri corpus usque ad locum sepulchri hymnis canora caele-

nostri quoque inepte) tantum artubus (artibus *F pr. m.*) non pudendis septennis (septuennis *F*) quodammodo pueri gratia uidebatur. Quis istum umquam cilicio tectum, quis cineribus crederet inuolutum? ita uitro purior, lacte candidior iam in quadam futurae resurrectionis *etc.* 19 anim[am] *V in rasura; ex spatio rasurae licet conici primitus* sp̄um *scriptum fuisse, ut alias uox in V scribitur* 20 uidisse *V in rasura*

2 cilicio uidit tectum *V* || ceneribus crederit *V* 4 naturae demutate *V* || esset *de Prato:* est *AFVv* 5 iam uero in obsequium *AFv* 6 ciuitas obuiam corpori *v* 7 de *V*: ex *AFv* 8 maerentum *V pr. m.* 9 conuinesse *V* 10 stirps tanta fructificauerat *AFv* (froticauerant *V corr. in* fructicauerant) 11 pastor *V*: pastor extinctus *AFv* 12 palliata et aut *AFv* 13 laborum *om. V* 14 tyrones tam *V* || pudore] *additum in AFv*: cum laetandum potius illi esse sentiret, quem iam suo Dominus gremio confoueret 15 si quidem] *add. in F s. l. m. 2* cum 16 prohieberet *V* || gemitum extorqueret *AFv* 17 gloria et exultatio *V* || tristitia *V*: confusio *AFv* 18 ignosce... *F*, ignosce *A* || congratulare *V*, gratulare *AF*, gratularere *v* || gaudentibus] *add. in AFv*: quia et pium est gaudere Martino (martinum *F*) et pium est flere Martinum 19 illi *V*: illi debet *AFv* || Hoc *AFv* 20 ymnis *AFV, item infra* || caelestis *FMQ*

stibus turba prosequitur. conparetur, si placet, saecularis illa 21 pompa non dicam funeris, sed triumphi: quid simile Martini exequiis aestimabitur? ducant illi prae curribus suis uinctos post terga captiuos: Martini corpus ii, qui mundum ductu illius uicerant, prosequuntur. illos confusis plausibus populorum honoret insania: Martino diuinis plauditur psalmis, Martinus hymnis caelestibus honoratur. illi post triumphos suos in tartara saeua truduntur: Martinus Abrahae sinu laetus excipitur, Martinus pauper et modicus caelum diues ingreditur. [illinc nos, ut spero, custodiens me haec scribentem respicit, te legentem.]

1 torba *V* || placit *V* 3 stimabitur *V*, conferatur *F partim in rasura*, conferetur *Av (rectius foret* existimabitur, *sed* aestim. *stilo Seueri conuenientius uidetur)* || posterga *AF* 4 hii *AV*, hi *Fv* || mondum doctrina *V*, mundum ducatu *M* 7 trudentur *AFMQV*: truduntur *v* 8 pauper *V*: hic pauper *AFv* 9 diuis *V* || illinc — legentem *om. BMQ et 5 codd. Giselini, nos inclusimus* (ille nos *V*) 10 respicet te *V pr. m.* respicit et te *F* || legentem seruabit. Cuius adsumptio est III. idos nouembris *V*, legentem Christo protegente. qui cum patre et spiritu sancto uiuit et regnat deus per omnia saecula saeculorum. Amen. EXPL. EPISTOLA DE TRANSITU SCI MARTINI *A*, *F caret subscriptione.*

SVLPICII SEVERI

DIALOGVS PRIMVS.

1 Cum in unum locum ego et Gallus conuenissemus, uir mihi
et propter Martini memoriam — ex illius enim discipulis erat —
et propter sua merita carissimus, interuenit nobis Postumianus
meus, nostri causa ab Oriente, quo se ante triennium patriam
2 relinquens contulerat, regressus. conplexi hominem amantissi-
mum exosculatique genua et pedes eius, cum uno adque altero
spatio quasi obstupefacti, inuicem flentes prae gaudio, deambu-
3 lassemus, expansis in terram ciliciis consedimus. tum prior Po-
stumianus me intuens ait: cum essem in remotis Aegypti locis,
libuit ad mare usque procedere. nauem ibi onerariam inueni, quae
cum mercibus Narbonam petens soluere parabat. eadem nocte
mihi in somnis adstare uisus es et iniecta me manu trahere, ut
nauem illam conscenderem. mox tenebras rumpente diluculo, cum
eo loco, in quo quieueram, surrexissem, somnium meum ipse
mecum reputans tanto tui desiderio subito correptus sum, ut
nihil cunctatus nauem conscenderem. tricensimo die Massiliam
adpulsus, inde huc decimo perueni: adeo prospera nauigatio piae

2 Incipit dialogus .I. seueri de uita sci martini episcopi et confessoris *V* Inc. dialogus seueri *F*, Inc. liber secundus *A* 3 gallus *V*: gallus noster *AFv* 4 memoriam *om. F pr. m.* || discipulis enim *F* 5 karissimus *A* 9 quasi *om. F* || prae *V*: *om. AFv* 10 expansis *nos*: .spansis *V*, iectis *F*, iactis *Av* 11 ait *V et corr. F*: *om.* $AF^{1}v$ || essem *AFQV*: essem inquit *v* || locis *V*: partibus *M*, *om. AFv* 12 libuit — procedere *V*: libuit — procederem *F*, libuit — ut procederem *AF corr. et v soloece* || nauim *edd., item paulo post* || ibi *MV*: illic *AF*, illinc *v* || inueni *V*: offendi *AFv* 14 astare in somnis mihi *v* || es et] est *V* 16 e loco *BM*, de eo loco *ed. Ald.* || mecum ipse *A*, ipse *om. F* 18 conscenderim *BM* || et tricesima *ed. Lazii*, trigesimoque *cod. Berol.* || massilia(— iae *corr.*) *F* 19 peruenerim *libri; scripsimus* perueni, *quia nec asyndeton* ut — con-

adfuit uoluntati. tu modo, propter quem tot maria transnauigauimus, tantum terrae transcucurrimus, conplectendum fruendumque te remotis omnibus trade. Ego uero, inquam, etiam 4
cum tu in Aegypto morareris, totus tecum semper animo et cogitatione uersabar, meque de te dies ac noctes cogitantem totum tua caritas possidebat, nedum modo me tibi aestimes puncto temporis defuturum, quominus ab ore tuo pendens te intuear, te audiam, tecum loquar, nullo penitus in secretum nostrum, quod nobis haec remotior cellula praestat, admisso. nam huius nostri, ut arbitror, Galli praesentiam non moleste feres, qui hoc aduentu tuo, ut uides, perinde adque ego triumphat gaudio. Recte plane, inquit Postumianus, in societate nostra Gallus iste retinebitur: 5
qui etsi mihi parum cognitus est, pro eo tamen, quod tibi est carissimus, non potest mihi non esse carus, maxime cum ex Martini sit disciplina. neque grauabor quamlibet conserte nobiscum, ut poscitis, fabulari, quippe cum propter hoc uenerim, ut me huius Sulpicii mei — me autem utraque manu conplectebatur — desiderio etiam uerbosus inpenderem.

Enimuero, inquam, satis probasti, quantum pius amor possit, **2**
qui nostri causa tot maria tantumque terrarum emensus a summo, ut ita dicam, solis egressu usque in eius occidua uenisti. age 2
ergo, quia et secreti inter nos nec occupati sumus et sermoni tuo uacare debemus, edisseras nobis uelim omnem tuae peregrinationis historiam, qualiter in Oriente fides Christi floreat, quae sit sanctorum quies, quae instituta monachorum, quantisque signis ac

scenderem — peruenerim *ferendum est, nec aptum uidetur talem sententiam* 'inde huc decimo perueni' *a uerbis illis* 'tanto desiderio correptus sum' *suspensam esse.*

1 transnauigamus *F pr. m.* 2 transcucurrimus *V*: tracurrimus *A*, transcurrimus *Fv* || fruendumque *V*: perfruendumque *AFv* 5 totum] tunc *V* 6 depuncto *A* 7 ab ore *de Prato*: amore *libri* 8 te loquar *F pr. m.* 10 feras *F et corr. A* || qui *AV*: quia *A corr. Fv* || huc aduenit et tuo *V* 11 ego *FV*: ego ipse *Av* 12 retenibitur *V* 10 qui *V*: quia *AFv* 14 quomodo et mihi non potest esse carus *V, fort.* quo modo mihi non p. esse carus? 16 poscites *V* || cum *ABFMV*: cum huc *v* 18 uerbosum *2 codd. Giselini*, uerbosius *ed. Lazii* 19 probas *V solus ex notis*

23 edisseras — qualiter *om. F pr. m.*, ut edisseras *V* || peregr. tuae *v*

24 sit ibi *ed. Ald.*; quae sint ibi sanctorum uires *coni. Vonck* 25 ac *FV*: et *A*

uirtutibus in seruis suis Christus operetur. nam certe, quia in
his regionibus inter ista quae uiuimus ipsa nobis uita fastidio est,
libenter ex te audiemus, si uel in eremo uiuere Christianis licet.
3 Ad haec Postumianus, faciam, inquit, ut desiderare te uideo.
sed quaeso prius ex te audiam, an isti omnes, quos hic reliqueram
sacerdotes, tales sint, quales eos antequam proficiscerer noueramus.
4 Tum ego, absiste, inquam, ista quaerere, quae aut una mecum
[ut puto] nosti, aut si ignoras, non audire sit melius. illud reti-
cere non possum, non solum illos, de quibus interrogas, nihilo
meliores quam noueras factos, sed unum illum nostri quondam
amantem, in quo respirare ab istorum insectationibus solebamus,
asperiorem nobis fuisse quam debuit. nec uero quidquam in illum
inclementius dicam, quia et amicum colui et tunc etiam amaui,
5 cum putabatur inimicus. me autem haec tacitis cogitationibus
reuoluentem admodum dolor iste conpugit, paene nos sapientis et
religiosi uiri amicitia destitutos. uerum haec, quae maeroris plena
sunt, relinquamus: te potius, ut dudum spoponderas, audiamus.
6 Ita, inquit, fiat, Postumianus. quod cum dixisset, paululum
omnes conticuimus: dein cilicium, cui insederat, ad me propius
admouit adque ita exorsus est.

3 Ante hoc triennium, quo tempore tibi, Sulpici, hinc abiens
ualedixi, ubi Narbone nauem soluimus, quinto die portum Africae
2 intrauimus: adeo prospera Dei nutu nauigatio fuit. libuit animo
adire Carthaginem, loca uisitare sanctorum et praecipue ad sepul-
chrum Cypriani martyris adorare. quinto decimo die ad portum
regressi prouectique in altum, Alexandriam petentes, reluctante
austro paene in Syrten inlati sumus: quod prouidi nautae cauen-
3 tes iactis nauem anchoris sistunt. sub oculis autem terra continens

1 quia *om. V* 2 uidimus *B* 3 erimo *V*, heremo *AF* 7 ego] seuerus *V* || absiste *BMV*: absit te *AFv* 8 ut puto *om. V* 9 nihilo *V*: nihil *AFv* 10 illū *F corr. ex* illos 12 illum clementius *V* 14 haec *om. Q* 15 conpugit *V pr. m.*: conpungit *V corr. m. 2 AFv* || paene — destitutos *om. B et 2 codd. Gisel.* 16 destitutos] *sequitur in AF et in edd.* illum quondam tam amicum nobis tam amarum in nos esse potuisse, *quae uerba cum V deleuimus* 17 sponderas *Q* 18 Postum.] *add. in V minio*: Item seuerus 21 Ante] *praemissum in V minio scriptum (ut saepe posthac) interlocutoris nomen* Postumianus || tibi *om. V* 22 narbone *AFMV*: Narbona *v* || nauim *v* 25 quinto ..decimo *V*, *fort.* quinto et dec· 27 syrten *V*: syrtim *BM*, syrtes *AFv* 28 iectis *F*

erat, in quam scaphis egressi cum uacua humano cultu omnia
cerneremus, ego studiosius explorandorum locorum gratia longius
processi. tribus fere a litore milibus paruum tugurium inter ha-
renas conspicio, cuius tectum, sicut Salustius ait, quasi carina
nauis erat, contiguum terrae, satis firmis tabulatis constratum,
non quod ibi uis imbrium ulla timeatur — fuisse autem illic plu- 4
uiam, ne quando quidem auditum est —, sed quod uentorum ea
uis est, ut si quando uel clementiore caelo aliquantulus spirare
flatus coeperit, maius in illis terris quam in ullo mari naufragium
sit. nulla ibi germina, sata nulla proueniunt, quippe instabili
loco arentibus harenis ad omnem motum uentorum cedentibus.
uerum ubi auersa quaedam a mari promuntoria uentis resistunt, 5
terra aliquantulum solidior herbam raram adque hispidam gignit:
ea ouibus pabulum est satis utile. incolae lacte uiuunt: qui autem
sollertiores sunt uel, ut ita dixerim, ditiores, hordeacio pane
utuntur. ea ibi sola messis est, quae celeritate prouentus per natu-
ram soli saeuientium uentorum casus euadere solet: quippe fertur 6
a die iacti seminis tricensimo die maturescere. consistere autem
ibi homines non alia ratio facit, quam quod omnes a tributo liberi
sunt. extrema siquidem Cyrenorum ora est, deserto illi contigua,
quod inter Aegyptum et Africam interiacet, per quod olim Cato
Caesarem fugiens duxit exercitum.

4 Sall. Jug. 18, 8

1 in quas *V*, in qua *A corr. BM* || scafis *V* || uacua *V*: uacua ab *AFv* 2 studiosus *F* 3 millibus a littore *v* || harenas *mei*: arenas *v* 4 salustius] *sic AFV* 5 naues *V* || tabulatis *AFV et corr. B*: tabulis *B pr. m. Mv* || constructum *M* 7 ne fando quidem *uir doctus in Actis erud. Lips. a. 1724 p. 278* 8 esset *V* || clementiore caelo *AV*: clementior aecelo *F*, clementiori coelo *v* || aliquantulum *A* 10 ibi germina sata nulla *ABFMQ*: ibi satae nulla *V*, ibi semina germina nulla *2 codd. Gisel.* || proueniut *V* || in instabili *Rosweydus (in Vit. patrum lib. IV) qui bono libro usus est* 12 uirum *V* || quadam *V* || promunctoria *A*F^2, promuntaria F^1, promontoria *edd.* 13 raram herbam *F* 14 est pabulum *AFv* || autem *V (s. l. sed eadem manu)*: *om. AFv* 15 ordeacio *F*, hordeaceo *A corr. et v* 16 prouentus *V manu posteriore in* proueniens *correctum* 17 soli *ed. Ald. et cod. Venet. (apud de Prato)*: solis *codd. rell. et v* || saeuientium *scripsi*: siue a uim *V*, siue aeris *AFv inepte* 18 iactati *A* || tricesimo *AFv* || maturascere *A* 19 a *om.* *A*F^1*v* 20 cyrinorum *V*, cyrenarum *AB*, Cyrenacorum *M*, *quae uera lectio uidetur* || hora *V*

4 Ergo ad tugurium illud, quod eminus conspexeram, per-
tendi: ibi inuenio senem in ueste pellicia, molam manu uerten-
2 tem. consalutatos accepit nos benigne. eiectos nos in illud litus
exponimus, et ne statim repetere cursum possimus, maris mol-
litie detineri: egressos in terram, ut sit mos humani ingenii,
naturam locorum cultumque habitantium uoluisse cognoscere:
Christianos nos esse: id praecipue quaerere, an essent aliqui inter
3 illas solitudines Christiani. tum uero ille flens prae gaudio ad
genua nostra prouoluitur: iterum nos ac saepius exosculatus inui-
tat ad orationem: deinde expositis in terra ueruecum pellibus facit
4 nos discumbere. adponit prandium sane locupletissimum, dimi-
dium panem hordeacium. eramus autem nos quattuor, ipse erat
quintus. fasciculum etiam herbae intulit, cuius nomen excidit,
quae menthae similis, exuberans foliis, saporem mellis praesta-
bat: huius praedulci admodum suauitate delectati adque exsatiati
5 sumus: ad haec subridens ego ad Gallum meum: quid, inquam,
Galle, placetne prandium fasciculus herbarum et panis dimidius
uiris quinque? tum ille, sicut est uerecundissimus, aliquantulum
6 erubescens, dum fatigationem meam accipit: facis, inquit, Sul-
pici, tuo more, qui nullam occasionem, si qua tibi porrecta fue-
rit, omittis quin nos edacitatis fatiges. sed facis inhumane, qui
nos Gallos homines cogis exemplo angelorum uiuere: quamquam
ego studio manducandi etiam angelos manducare credam: nam
7 istud dimidium hordeacium timeo uel solus adtingere. sed con-
tentus sit hoc Cyrenensis ille, cui uel necessitas uel natura est
esurire, uel postremum isti, quibus, credo, marina iactatio ine-
diam cibi fecerat: nos procul a mari absumus, et quod tibi saepe

1 ad *AFV*: ut ad *Mv* || pertendi ibi *V*: pertendens *A*, pertendi *Fv* 2 pellicea *v* 3 consalutatos *V*: consalutatus *ABFMQ*, consolatus *v* 4 cursum *om.* *V* || possemus *AB* || mollitiae *V*, mollitia *BFM*, malitia *A*, malacia *coni. Gisel.* 5 detineri *V*: adtineri *AFv* || sit *V*: est *AFv* 6 coltumque *V* 8 prae *V*: *om.* *AFv* 9 exosculatos *Av* 10 expositis in terra *BV*: positis in terra *AF*, impositis in terram *v* || uerbecum *V* 11 adponet *V* 12 hordiacium *V*, ordeacium *AF*, hordeaceum *v*, *et sic plerumque alias* 14 mentae *AFv* 15 exatiati *AV*, satiati *F* 17 placetne *V*: placetne tibi *AFv* 19 accipit ait *V*, accepit *AFv* || inquid sulpicii *V* 20 fuerint *V* 22 coges *V* 24 istud *AV*: istum *F in ras. m. 2 et v* 25 ille cyrenensis *A* 26 postremum *V*: postremo *AFv*

testatus sum, Galli sumus. sed pergat hic potius explicare sui
Cyrenensis historiam.

Enimuero, Postumianus [ait], cauebo posthac cuiusquam ab- 5
stinentiam praedicare, ne Gallos nostros arduum penitus offendat
exemplum. statueram autem etiam cenam Cyrenensis illius uel 2
consequentia — septem enim diebus apud ipsum fuimus — referre
conuiuia: sed supersedendum est, ne se Gallus aestimet fatigari.
ceterum postero die, cum aliqui ex incolis ad nos [uisendos] con- 3
fluere coepissent, cognoscimus illum hospitem nostrum esse pres-
byterum, quod summa nos dissimulatione celauerat. deinde cum 4
ipso ad ecclesiam processimus, quae fere duobus milibus aberat,
a conspectu nostro interiectu montis exclusa. erat autem uilibus
texta uirgultis, non multo ambitiosior quam nostri hospitis ta-
bernaculum, in quo nisi incuruus non poterat consistere. cum 5
hominum mores quaereremus, illud praeclarum aduertimus,
nihil eos neque emere neque uendere. quid sit fraus aut furtum ne-
sciunt. aurum uero adque argentum, quae prima mortales putant
esse, neque habent neque habere cupiunt. nam cum ego presby- 6
tero illi decem nummos aureos obtulissem, refugit, altiore con-
silio protestatus, ecclesiam auro non instrui, sed potius destrui.
aliquantulum ei uestimentorum indulsimus.

Quod cum ille benigne accepisset, reuocantibus ad mare nautis 6
discessimus, prosperoque cursu septimo die Alexandriam perue-
nimus, ubi foeda inter episcopos adque monachos certamina gere-
bantur ex ea occasione uel causa, quia congregati in unum saepius
sacerdotes frequentibus decreuisse synodis uidebantur, ne quis
Origenis libros legeret aut haberet, qui tractator scripturarum
sacrarum peritissimus habebatur. sed episcopi quaedam in libris 2
illius insanius scripta memorabant, quae adsertores eius defen-

3 ait *om.* *FQV*, inquit *A* (cauebo inquit *F m. 2*) 4 gallus *V* 5 autem *om.* *V* || illus *V* 7 gallus se *AFv* 8 uisendos *om.* *BV* 14 incuruus *V*: incuruus quis *AFv* 15 animaduertimus *AFv* 16 emere uel uendere *V* 17 uero ***et statim post*** esse *V*: *om.* *AFv* 18 habent aut habere *V* 19 refutauit *ed. Rosweydi* || altiori *A* 20 instrui *BMV* (*sed V* istrui): strui *AFv* || distrui *V* 21 aliquantolum *V*, aliquantum *A pr. m.* 22 reuocantibus nos *AFv* 25 uel causa *ABFMQV*: *om.* *v* || qua *V* 27 script. sacrarum *FV*: script. sanctarum *A*, sacrarum script. *v* 29 illius *V*: ipsius *AFv* || adsertores illius *V*

dere non ausi ab haereticis potius fraudulenter inserta dicebant:
et ideo non propter illa, quae in reprehensionem merito uocaren-
tur, etiam reliqua esse damnanda, cum legentium fides facile
possit habere discrimen, ne falsata sequerentur et tamen catho-
lice disputata retinerent. non esse autem mirum, si in libris
neotericis et recens scriptis fraus haeretica fuisset operata, quae
in quibusdam locis non timuisset inpetere euangelicam ueritatem.
3 aduersum haec episcopi obstinatius renitentes pro potestate coge-
bant recta etiam uniuersa cum prauis et cum ipso auctore dam-
nari, quia satis superque sufficerent libri, quos ecclesia rece-
pisset: respuendam esse penitus lectionem, quae plus esset noci-
4 tura insipientibus quam profutura sapientibus. mihi autem ex
illis libris quaedam curiosius indaganti admodum multa placue-
runt, sed nonnulla deprehendi, in quibus illum praua sensisse
5 non dubium est, quae defensores eius falsata contendunt. ego
miror unum eundemque hominem tam diuersum a se esse po-
tuisse, ut in ea parte, qua probatur, neminem post Apostolos
habeat aequalem, in ea uero, qua iure reprehenditur, nemo de-
7 formius doceatur errasse. nam cum ab episcopis excepta in libris
illius multa legerentur, quae contra catholicam fidem scripta
constaret, locus ille uel maxime parabat inuidiam, in quo editum
legebatur, quia Dominus Iesus, sicut pro redemptione hominis
in carne uenisset *et* crucem pro hominis salute perpessus mortem
pro hominis aeternitate gustasset, ita esset eodem ordine passio-
nis etiam diabolum redempturus: quia hoc bonitati illius pieta-
tique congrueret, ut, qui perditum hominem reformasset, pro-
2 lapsum quoque angelum liberaret. cum haec adque alia istius
modi ab episcopis proderentur, ex studiis partium orta seditio:

2 reprehensione *F* 4 sequerentur *FQV*: sequeretur *Av* 5 retine-
rent *V*: retineret *AFv* || lebris neutericis *V* 6 recentibus *V*, recenter
ed. Ald. 7 inpetere *V*: incidere *AFv* 9 con prauis *V* || damnari
ABMV: damnare *Fv* 10 sufficirent — recipissent *V* 13 illis *FV*:
illius *Av* 14 deprehendi *A*: reprehendi *FMV* || praue *A* 16 potasse *V*
18 qua iure *AF*: quae iure *V(?) v* 19 excepta *BV*: excerpta *AFMv*
21 constarent *F* || maxime *V*: maximam *AFv* 23 et *addidit de
Prato* || pro hominis salute (salutem *V*) *glossema uidetur Hier. de Prato*
27 haec cum *V* 28 horta *V* || seditio *QV*: seditio est *AF*, est se-
ditio *v*

quae cum reprimi sacerdotum auctoritate non posset, scaeuo exem-
plo ad regendam ecclesiae disciplinam praefectus adsumitur, cuius
terrore dispersi fratres ac per diuersas oras monachi sunt fugati,
ita ut propositis edictis in nulla consistere sede sinerentur. illud 3
me admodum permouebat, quod Hieronymus, uir maxime catho-
licus et sacrae legis peritissimus, Origenem secutus primo tem-
pore putabatur, qui nunc idem praecipue uel omnia illius scripta
damnaret. nec uero ausim de quoquam [temere] iudicare, prae-
stantissimi tamen [uiri] et doctissimi ferebantur in hoc certamine
dissidere. sed tamen siue ille error est, ut ego sentio, siue hae- 4
resis, ut putatur, non solum reprimi non potuit multis animad-
uersionibus sacerdotum, sed nequaquam tam late se potuisset
effundere, nisi contentione creuisset. istius modi ergo turbatione, 5
cum ueni Alexandriam, fluctuabat. me quidem episcopus illius
ciuitatis benigne admodum et melius, quam opinabar, excepit
et secum tenere temptauit, sed non fuit animus ibi consistere, 6
ubi recens fraternae cladis feruebat inuidia. nam etsi fortasse ui-
deantur parere episcopis debuisse, non ob hanc tamen causam
multitudinem tantam sub Christi confessione uiuentem, prae-
sertim ab episcopis, oportuisset adfligi.

Igitur inde digressus Bethleem oppidum petii, quod ab Hiero- 8
solymis sex milibus separatur, ab Alexandria autem sedecim
mansionibus abest. ecclesiam loci illius Hieronymus presbyter 2
regit: nam paroechia est episcopi, qui Hierosolymam tenet. mihi
iam pridem Hieronymus superiore illa mea peregrinatione con-
pertus facile obtinuerat, ut nullum mihi expetendum rectius arbi-
trarer. uir enim praeter fidei meritum dotemque uirtutum non 3
solum Latinis adque Graecis, sed et Hebraeis litteris ita insti-

1 scaeuo *2 codd. Gisel. et A*: saeuo *FV, sed in V* a *est a m. 2 in ras.* 4 praepositis *F* || in *om. F* 6 sequtus *V* 7 qui *V et cod. Lazii*: quem *AFv* 8 ausim *V*: ausus *AF*, ausus sum *F corr. et v* || temere *om. V* 9 uiri *om. V* 10 Sed tamen *F in ras.* si tamen *A* || ille *V*: illud *AFv* || ego *om. F pr. m.* 11 putabatur *B* 12 sed et *F* || tam *om. AFQ* 14 alexandria *BM* 16 temptabat *ABFM* 18 episcopis parere *A* 22 separatur *BV*: disparatur *AFv* || sedecem *V* 24 paroechia *V*: parrochia *F*, parochia *Av*; *an Seuerus* paroecia (*παροικία*) *scripsit?* 28 aut grecis *F* || sed et h. litteris ita *V*: sed et h. etiam ita litteris *AFv (in V non deest* et *post* sed)

tutus est, ut se illi in omni scientia nemo audeat conparare. miror
autem, si non et uobis per multa quae scripsit opera conpertus
4 est, cum per totum orbem legatur. Nobis uero, Gallus inquit,
nimium nimiumque conpertus est. nam ante hoc quinquennium
quendam illius libellum legi, in quo tota nostrorum natio mona-
5 chorum ab eo uehementissime uexatur et carpitur. unde interdum
Belgicus noster ualde irasci solet, quod dixerit, nos usque ad
uomitum solere satiari. ego autem illi uiro ignosco, adque ita
sentio, de orientalibus illum potius monachis quam de occiden-
talibus disputasse. nam edacitas in Graecis gula est, in Gallis
6 natura. Tum ego, scolastice, inquam, Galle, defendis gentem
tuam: sed quaeso te, liber iste numquid hoc solum uitium dam-
nat in monachis? Immo uero, inquit, nihil penitus omisit, quod
non carperet, laceraret, exponeret: praecipue auaritiam nec mi-
nus uanitatem insectatus est. multa de superbia, non pauca de
superstitione disseruit: uere fatebor, pinxisse mihi uidetur uitia
multorum.

9 Ceterum de familiaritatibus uirginum et monachorum adque
etiam clericorum quam uera, quam fortia disputauit! unde a qui-
2 busdam, quos nominare nolo, dicitur non amari. nam sicut Bel-
gicus noster irascitur, edacitatis nimiae nos notatos, ita illi fre-
mere dicuntur, cum in illo opusculo scriptum legunt: caelibem
spernit uirgo germanum, fratrem quaerit extra-
3 neum. Ad haec ego, nimium, inquam, Galle, progrederis: caue
ne et te aliquis, qui haec agnoscat, exaudiat teque una cum Hiero-
nymo incipiat non amare. nam quia scolasticus es, non inmerito

22 Hieron. ep. 22 ad Eustochium c. 14.

1 est *om. V in litura, in qua* sit *ante rasuram uidetur scriptum fuisse* 3 cum per totum — conpertus est *om. V* 4 nimiumque *om. B* 6 uementissime *F* || belgicus noster interdum *A* 8 solere *om. AFQ* || ego] *praemissum est in V minio*: et gallus || autem *AV*: autem inquam gallus *FQ*, ego autem Gallus *coni. Gisel.* || illi uero *F* 10 guela *V* 11 tum ego] postumianus *V, sic minio* 12 ñquid *A* (*pro* nũquid) 14 exponeret *add. in F s. l. m. 2; ipse malim* exploderet || minus] *add. in V s. l. eadem manu* quam 16 fateor *Lazius* 18 ceterorum *V* 19 etiam *om. B* 21 premere *V* (mere *in rasura*) 24 ad haec ego] postumianus *V* 25 qui haec agnoscat, exaudiat *scripsi*: qui haec audit agnoscat et audiat *V*, qui haec fortassis agnoscat exaudiat *AFv*

te uersu comici illius admonebo: obsequium amicos, ueri-
tas odium parit. tua nobis potius, ut coeperas, Postumiane, 4
repetatur orientalis oratio. Ego, inquit, ut dicere institueram,
apud Hieronymum sex mensibus fui: cui iugis aduersum malos
pugna perpetuumque certamen conciuit odia perditorum. ode-
runt eum haeretici, quia eos inpugnare non desinit, oderunt eum
clerici, quia uitam eorum insectatur et crimina: sed plane eum 5
boni omnes admirantur et diligunt: nam qui eum haereticum
esse arbitrantur, insani sunt. uere dixerim, catholica hominis sci-
entia, sana doctrina: totus semper in lectione, totus in libris est:
non die neque nocte requiescit: aut legit aliquid semper aut
scribit. quod nisi mihi fuisset fixum animo et promissum Deo,
ante propositam eremum adire, uel exiguum temporis punctum
a tanto uiro discedere noluissem. huic ergo traditis adque com- 6
missis omnibus meis omnique familia, quae me contra uolun-
tatem animi mei secuta tenebat inplicitum, exoneratus quodam-
modo graui fasce penitus ac liber, regressus ad Alexandriam, uisi-
tatis ibi fratribus ad superiorem inde Thebaidem, id est ad
Aegypti extrema contendi. ibi enim uaste patentes eremi solitu- 7
dines plurimum ferebantur habere monachorum. longum est, si
omnia cupiam referre quae uidi: pauca perstringam.

Haut longe ab eremo contigua Nilo multa sunt monasteria. 10
habitant uno loco plerumque centeni: quibus summum ius est,

1 Terent. Andr. I, 1, 41.

2 parit odium *F*, odium parat *V, deinde minio additum*: et gallus 3 et postumianus *(minio)* ego *V* 4 aduorsus *AF* 5 consciuit *AFV, em. Giselinus* 6 eum (*ante* clerici) *om. AVv* 7 uitia illorum *B* 8 et mirantur *F* || et diligunt — arbitrantur *om. F pr. m.* 9 insani sunt *V*: insaniunt *AFv* 10 doctrina *V*: doctr. est *AFv* 11 neque *V:* non *AFv* 12 et *om. F pr. m.* 13 ante *BV et tres libri Gisel.*: teste *AFv* || propositum *ABFM*, propositam *abesse malis* || exiguum *MV*: exigui *AFv* 14 descendere *F* 15 uoluntate *V* 16 inplecitum *V* 17 ad *V*: *om. AFv* 18 thebaidem *BV:* thebaidam *AF*, Thebaida *v* 19 uastae patentes *AFV*, uastae patentis *edd.; ex his scripturis intellegitur* uaste patentes *restituendum esse, ut Vonckius in altero Traiectino scriptum inuenit* 21 pauca perstringam *BV:* tamen pauca perstringam e pluribus *AFv* 22 aut longe *V* || sunt *om. F pr. m.* 23 uno in loco *AFM* || plerique *FV*

abbatis imperio uiuere, nihil suo arbitrio agere, per omnia ad
nutum illius potestatemque pendere. ex his si qui maiorem uir-
tutem mente conceperint, ut acturi solitariam uitam se ad ere-
mum conferant, nonnisi permittente abbate discedunt. haec illo-
2 rum prima uirtus est, parere alieno imperio. transgressis ad ere-
mum abbatis illius ordinatione panis uel quilibet cibus alius mi-
nistratur. casu per illos dies quibus illo adueneram cuidam, qui
nuper ad eremum secesserat neque amplius ab hoc monasterio
quam sex milibus tabernaculum sibi constituerat, panem abbas
per duos pueros miserat, quorum maior habebat aetatis annos
3 quindecim, minor duodecim erat. his ergo inde redeuntibus aspis
mirae magnitudinis fit obuiam, cuius occursu nihil perterriti,
ubi ante pedes eorum uenit, quasi incantata carminibus caerula
colla deposuit. minor e pueris manu adprehensam ac pallio in-
uolutam ferre coepit. dein monasterium quasi uictor ingressus
in occursum fratrum, inspectantibus cunctis, captiuam bestiam
4 resoluto pallio non sine iactantiae tumore deposuit. sed cum in-
fantium fidem adque uirtutem ceteri praedicarent, abbas ille
altiore consilio, ne infirma aetas insolesceret, uirgis utrumque
conpescuit, multum obiurgatos, cur ipsi, quod per eos Dominus
operatus fuerat, prodidissent. opus illud non suae fidei, sed di-
uinae fuisse uirtutis: discerent potius Deo in humilitate seruire,
non in signis et uirtutibus gloriari, quia melior esset infirmitatis
conscientia uirtutum uanitate.

11 Hoc ubi ille monachus audiuit, et periclitatos infantulos ser-
pentis occursu et ipsos insuper multa uerbera uicto serpente me-
ruisse, abbatem obsecrat ne sibi post haec panis ullus aut cibus
2 aliqui mitteretur. iamque octauus dies fuerat emensus, quo se
homo Christi intra periculum famis ipse concluserat — arebant

1 abbatis *V*: sub abbatis *AFv* || per *om.* *AF* 2 uirtute *A* 3 concupierint *F* || aut acturi — ad erimum conferre *V* 4 illo discedunt *A* 7 quibus ad illos *B* 10 puerulos *A* 11 xv *V* || xii *V*: duodecim annis *B*, duodecennis *AFM*, duodennis *v* 12 perterritis *F*, *sed* s *2 m. adiecta* 13 caerula *FV*: caerulea *M*, cerulea *A* 14 minoris pueri manu adprehensa ac p. inuoluta ferri coepit *AFQ* 15 deinde *AFv* 16 expectantibus *FQ*, spectantibus *M* || bestiolam *A* 19 altiori *v* 23 et non *AFQ* 24 uirtutium *V* 25 infantes *F* 27 posthac *B* 28 aliquis *AFv* || quod se *V*

membra ieiunio, sed deficere mens caelo intenta non poterat: cor-
pus inedia fatiscebat, fides firma durabat — cum interim admoni- 3
tus abbas ille per spiritum ut discipulum uisitaret, pia sollici-
tudine cognoscere cupiens, qua uitae substantia fidelis aleretur,
qui ministrari sibi panem ab homine noluisset, ad requirendum
eum ipse proficiscitur. ille ubi eminus senem uenire conspexit, 4
occurrit, agit gratias, ducit ad cellulam. cum ingressi pariter
ambo, conspiciunt palmiciam sportam, calido pane congestam,
foribus adfixam ante postem pendere. ac primum calidi panis 5
odor sentitur, tactu uero ac si ante paululum focis esset ereptus,
ostenditur: Aegyptii tamen panis forma non cernitur. obstupefacti 6
ambo munus caeleste cognoscunt. cum ille hoc abbatis aduentui
praestitum fateretur, abbas uero illius fidei ac uirtuti id potius
adscriberet: ita ambo caelestem panem cum multa exultatione
fregerunt. quod cum senex ad monasterium post regressus fra- 7
tribus rettulisset, tantus omnes incesserat ardor animorum, ut
certatim ad eremum et sacras solitudines ire properarent, miseros
se fatentes, si qui diutius in congregatione multorum, ubi hu-
mana esset patienda conuersatio, resedissent.

In hoc monasterio duos ego senes uidi, qui iam per quadra- **12**
ginta annos ibi degere, ita ut numquam inde discesserint, fere-
bantur. quorum praetereunda mihi commemoratio non uidetur,
siquidem id de eorum uirtutibus et abbatis ipsius testimonio
et omnium fratrum audierim sermone celebrari, quod unum
eorum sol numquam uidisset epulantem, alterum numquam ui-
disset iratum. Ad haec Gallus me intuens: o si uester ille — nolo 2
nomen dicere — nunc adesset, uellem admodum istud audiret
exemplum, quem in multorum saepe personis nimium experti
sumus uehementer irasci: sed tamen, quia inimicis suis, quantum

2 abbas ille admonitus *F* 4 fidelis *V*: uir fidelis *AFv* 6 at ille *B* 8 palmitiam *A* || calido pane congestam *om. AFQ et 1 cod. Gisel.* 9 ante poste *(sic) V*, de poste *AFv* || primam *A* || caledi panis odore (odorem *corr.*) *V*, panis calidus sentitur odore *Rosweydus* 11 aegypti *V* 15 regressum *ed. Vorstii* 16 omnes incesserat a. animorum *BMV*: omnium incenderat ardor animos *AFv* 17 et ad sacras *F corr.* 18 si qui *B*: si quid *V*, qui *AFv*, siquidem *coni. de Prato* 20 quinquaginta *V, at u. de Prato* 25 uidisset iratum numquam *v* 27 dicere *BV*: edicere *AFv* || uelim *AF* || audire *F* 28 quem] quod *F*

audio, nuper ignouit, si istud audiret, magis magisque pro-
posito confirmaretur exemplo, praeclaram esse uirtutem iracun-
3 dia non moueri. nec uero infitiabor iustas illi causas irarum
fuisse: sed ubi durior pugna, ibi gloriosior est corona. unde
quendam, si agnoscis, censeo iure laudandum, quod cum eum
libertus deseruerit ingratus, miseratus est potius quam in-
sectatus abeuntem. sed neque illi irascitur, a quo uidetur ab-
4 ductus. Ego autem: nisi istud uincendae iracundiae Postumianus
prodidisset exemplum, grauiter irascerer discessione fugitiui:
sed quia irasci non licet, tota istorum commemoratio, quae nos
5 conpungit, abolenda est. te, inquam, Postumiane, te potius
audiamus. Faciam, inquit, Sulpici, quod praecipis, quatenus
tam studiosos esse audiendi uos uideo. sed mementote, quia non
sine faenore istum apud uos depono sermonem: libens praesto
quod poscitis, dummodo paulo post quod poposcero non negetis.
6 Nos uero, inquam, nihil habemus, in quo tibi mutuum uel sine
faenore restituere possimus. sed tamen quidquid putaueris, im-
perato, dummodo, ut coeperas, desideriis nostris satisfacias:
7 ualde enim nos delectat tua oratio. Nihil, inquit Postumianus,
uestra studia fraudabo: et quia eremitae unius agnouistis uirtu-
tem, referam adhuc uobis pauca de plurimis.

13 Ergo ubi prima eremi ingressus sum, duodecim fere a Nilo
milibus — habebam autem unum ex fratribus ducem locorum
peritum — peruenimus ad quendam senem monachum sub radice
montis habitantem. ibi, quod in illis locis rarissimum est, pu-
2 teus erat. bouem unum habebat, cuius hic erat totus labor, im-
pulsa rotali machina aquam producere: nam fere mille aut am-
plius pedum profundum putei ferebatur. hortus illic erat multis

1 si] iste *V* 3 nec uiro *V* 5 agnoscit (— at *corr. F*) *AF* 6 deseruerit ignarus miseratus *F in ras. habet m. 2* (*sine* libertus) 11 conpugnit *F* (conpugit *corr.*) 12 et postumianus *(sic minio)* faciam *V* || Sulpici *de Prato*: galle *libri* 13 esse audiendi uos *F*: esse ad audiendo .... uos *V*, esse uos aud. *A*, audiendi esse uos *v* 14 faenore *mei*: fenore (*uel* foen.) *edd.* 16 et gallus *(sic minio)* nos uero inquid *V*
19 tua delectat oratio *M* || et postumianus *(sic minio)* nihil inquid *V*
20 erimitae *V* || unius *V et Rosweydus*: incipientis unius *F*, unius incipientis *Av* 21 pluribus *A* 23 ex *AFV*: e *v* 26 bouem — decerperet *(p. 165, 25) haec desunt in V una scheda amissa*

holeribus copiosus, id quidem contra naturam eremi, ubi omnia
arentia, exusta solis ardoribus, nullius umquam seminis uel exi-
guam radicem ferunt. uerum hoc sancto illi labor cum pecore 3
communis et propria praestabat industria: frequens enim inri-
gatio aquarum tantam pinguedinem harenis dabat, ut mirum in
modum uirere adque fructificare horti illius holera uiderimus. ex 4
iis igitur una cum domino bos ille uiuebat: nobis quoque ex ea
copia cenam sanctus dedit. ibi uidi, quod uos Galli forte non
creditis, ollam cum holeribus, quae nobis in cenam praepara-
bantur, sine igne feruere: tanta uis solis est, ut quibuslibet co-
quis etiam ad Gallorum pulmenta sufficiat. post cenam autem 5
iam inclinante uespera inuitat nos ad arborem palmam, cuius in-
terdum pomis uti solebat, quae fere duobus milibus aberat. nam 6
hae tantum in eremo arbores, licet raro, habentur tamen. quod
utrum sollers antiquitas procurauerit, an soli natura gignat,
ignoro, nisi Deus praescius habitandam quandoque a sanctis ere-
mum haec seruis suis parauerit. ex maiore enim parte, qui intra 7
illa secreta consistunt, cum alia ibi germina nulla succedant,
istarum arborum pomis aluntur. ergo ubi ad illam, ad quam
nos humanitas nostri hospitis ducebat, arborem peruenimus,
leonem ibi offendimus: quo uiso ego et ille dux meus intremui-
mus, sanctus uero ille incunctanter accessit: nos licet trepidi
secuti sumus. fera paululum — cerneres imperatam a Deo — 8
modesta secessit et constitit, dum ille attigua ramis humilioribus
poma decerperet. cumque plenam palmulis manum obtulisset,
adcurrit bestia accepitque tam libere quam nullum animal dome-

1 holeribus *AF (et sic deinceps)*: oleribus *v* 3 ferunt *tres Gisel. libri:* fecerunt *A*, deperisse (dephendisse *F corr.*) ferunt *FQ*, *item alii interpolate* || pecude *Rosw. et cod. Berol.* 6 uiuere *BM* || uiderimus *AFM*: uideremus *v* || ex his *AF* 7 cum domino suo *Rosweydus* 8 sanctus ille *Rosw.* 9 credetis *de Prato* || praeparabantur *A et ed. Aldina*: praeparabatur *Fv* 12 inclinante iam *F* || palmae *cod. Berol.* 14 habentur quod tamen utrum *cod. Venetus apud de Prato* 15 soli *B*: solis *AFMv* 16 nisi *AFM*: nisi si *edd.* 17 praeparauerit *Rosw.* 18 succedant *BM*: succedunt *AFv*, succrescant *coni. de Prato* 20 humanitatis nostri duc. *A pr. m. fort. ex* humanitas hospitis n. duc. (hosp. n. duc. hum. *B*) 22 ille *om. F* 23 ut cerneres *ed. Ald.*, *ut est infra c. 14, 5* || imperata *F* 24 secessit *ed. Ald. et M*: discessit *AFv* 25 palmolis *F corr.* 26 occurrit *AFQ*

sticum, et cum comedisset, abscessit. nos haec intuentes et
adhuc trementes facile potuimus expendere, quanta in illo fidei
uirtus et quanta in nobis esset infirmitas.

14 Alium aeque singularem uirum uidimus, paruo tugurio, in
quo non nisi unus recipi posset, habitantem. de hoc illud fere-
batur, quod ei lupa solita esset adstare cenanti, nec facile um-
quam bestia falleretur, quin illi ad legitimam horam refectionis
occurreret et tam diu pro foribus expectaret, donec ille panem,
qui cenulae superfuisset, offerret: illam manum eius lambere
solitam, adque ita quasi inpleto officio et praestita consalutatione
2 discedere. sed forte accidit, ut sanctus ille, dum fratrem, qui
ad eum uenerat, deducit abeuntem, diutius abesset et nonnisi
sub nocte remearet. interim bestia ad consuetudinarium illud
cenae tempus occurrit. uacuam cellulam, cum familiarem pa-
tronum abesse sentiret, ingressa, curiosius explorans ubinam
esset habitator. casu contigua cum panibus quinque palmicia fis-
3 cella pendebat. ex his unum praesumens deuorat, dein perpetrato
scelere discedit. regressus eremita uidet sportulam dissolutam,
non constantem panum numerum: damnum rei familiaris in-
4 tellegit ac prope limen panis absumpti fragmenta cognoscit. sed
non erat incerta suspicio, quae furtum persona fecisset. ergo cum
sequentibus diebus secundum consuetudinem bestia non ueniret —
nimirum audacis facti conscia ad eum uenire dissimulans, cui
fecisset iniuriam —, aegre patiebatur eremita se alumnae solacio
5 destitutum. postremo illius oratione reuocata septimum post diem
adfuit, ut solebat ante, cenanti. sed, ut facile cerneres uere-
cundiam paenitentis, non ausa propius accedere, deiectis in ter-
ram profundo pudore luminibus, quod palam licebat intellegi,
quandam ueniam precabatur: quam illius confusionem eremita

5 unū *F* || posse *F ut uidetur,* possit *V* 6 lupa ei *v* || esset *BV*: erat *AFv* 8 prae *V* 10 consalutatione *de Prato:* consulatione *V*, consolatione *AFv* 12 deduceret *Q* || non *om.* *V* 14 tempus ueniens uacuam *Q* 16 casu *AV*: causa *F* || palmitia *AF* || fiscella *BV*: sportella *AFv* 17 praesumit et deuorat *AFv* || deinde *v* 18 erimita *V* || uidet *BMV:* uidit *AFv* 19 constantem p. numerum *V*: constante (stante *F*) p. numero *AFv* 20 assumpti *F* 21 suspitio *A* 22 ueniret *BV*: uenisset *AFv* 23 dissimulat *V*, *fort.* dissimulabat (*uel* dissimulauit) 26 caenantē *(sed* ē *in ras.)* *F*

miseratus iubet eam propius accedere ac manu blanda caput triste
permulcet: dein pane duplicato ream suam reficit. ita indulgen- 6
tiam consecuta officii consuetudinem deposito maerore reparauit.
intuemini, quaeso, Christi etiam in hac parte uirtutem, cui
sapit omne quod brutum est, cui mite est omne quod saeuit. lupa 7
praestat officium, lupa furti crimen agnoscit, lupa conscio pu-
dore confunditur: uocata adest, caput praebet et habet sensum
indultae sibi ueniae, sicut pudorem gessit errati: tua haec 8
uirtus, Christe, tua sunt haec, Christe, miracula. etenim quae in
tuo nomine operantur serui tui, tua sunt, et in hoc ingemescimus,
quod maiestatem tuam ferae sentiunt, homines non uerentur.

Ne cui autem hoc incredibile forte uideatur, maiora memo- **15**
rabo. fides Christi adest me nihil fingere, neque incertis auctori-
bus uulgata narrabo, sed quae mihi per fideles uiros conperta
sunt, explicabo. habitant plerique in eremo sine ullis taberna- 2
culis, quos anachoretas uocant. uiuunt herbarum radicibus:
nullo umquam certo loco consistunt, ne ab hominibus uisitentur
frequenter: quas nox coegerit, sedes habent. ad quendam igitur 3
hoc ritu adque hac lege uiuentem duo ex Nitria monachi, licet
longe diuersa regione, tamen quia olim ipsis in monasterii con-
uersatione carus et familiaris fuisset, auditis eius uirtutibus,
tetenderunt: quem diu multumque quaesitum tandem mense sep-
timo reppererunt in extremo illo deserto, quod est Memphis con-
tiguum, demorantem: quas ille solitudines iam per annos duo-
decim dicebatur habitare. qui licet omnium hominum uitaret oc-
cursum, tamen agnitos non refugit seque carissimis per triduum
non negauit. quarto die aliquantulum progressus cum proseque- 4
retur abeuntes, leaenam mirae magnitudinis ad se uenire conspi-
ciunt. bestia licet tribus repertis, non incerta quem peteret,

2 refecit *v* 5 mitae *V* 6 lupa f. c. agnoscit *om. V* 8 tua haec Christe miracula *V reliquis omissis* 10 ingemescimus *F pr. m. et V*: ingemiscimus *AF²v* 13 neq. *F corr. e* nec 14 narrabo *ABV*: narrare *Fv* 16 anachoritas *F et sic deinceps, sed p. 168, 13* anachoreta 17 uisitentur frequenter *V et cod. Vorstii:* frequententur *AFv* 18 quos nox coegeret *V*, qua nox c. *alter Traiectinus* 20 diuersa *BMV*: et diuersa *AFv* || qui *V* || monasterio *V* 23 repererunt extremo *v* || Blembis *B*, *fort.* Blemmyis, *cf. de Prato* || contiguo *V*, *ex* contiguom *ut uidetur* 25 occursum *BV*: occursus *AFv* 29 reppertis *V*

anachoretae pedibus aduoluitur et cum fletu quodam ac lamenta-
tione procumbens indicabat gementis pariter et rogantis affectum.
mouet omnes et praecipue illum, qui se intellexerat expetitum:
praecedentem sequuntur. nam subinde restitans, subinde respec-
tans facile poterat intellegi id eam uelle, ut quo illa ducebat,
5 anachoreta sequeretur. quid multis? ad speluncam bestiae per-
uenitur, ubi illa adultos iam quinque catulos male feta nutriebat,
qui ut clausis luminibus ex aluo matris exierant, caecitate per-
petua tenebantur. quos singulos de rupe prolatos ante anacho-
6 retae pedes mater exposuit. tum demum sanctus aduertit quid
bestia postularet, inuocatoque Dei nomine contrectauit manu lu-
mina clausa catulorum: ac statim caecitate depulsa apertis oculis
bestiarum diu negata lux patuit. ita fratres illi, anachoreta quem
desiderabant uisitato, cum admodum fructuosa laboris sui mer-
cede redierunt, qui in testimonium tantae uirtutis admissi fidem
sancti, gloriam Christi, quae per ipsos esset testificanda, uidis-
7 sent. mira dicturus sum, leaenam post dies quinque ad auctorem
tanti beneficii reuertisse eidemque inusitatae ferae pellem pro mu-
nere detulisse: qua plerumque sanctus ille quasi amiculo circum-
tectus non dedignatus est munus per bestiam sumere, cuius alium
potius interpretabatur auctorem.

16 Erat etiam alterius anachoretae in illis regionibus nomen in-
lustre, qui in ea parte deserti, quae est Syenis, habitabat. hic
cum primum se ad eremum contulisset, herbarum radicibus,
quas praedulcis interdum et saporis eximii fert harena, uicturus,
ignarus germinis eligendi nociua plerumque carpebat. nec erat
facile uim radicum sapore discernere, quia omnia aeque dulcia
2 erant, sed pleraque occultiore natura uirus letale cohibebant. cum

1 ac lam. *AFV*: et lam. *v* 3 mouit *AFv* 4 secuntur *F* || nam subinde restitans *V*: nam praeiens et subinde restans *AFv* || subindeque resp. *M* 5 duceret *Q* 10 animaduertit *AFv* 14 desiderauerant *Ald.* 16 et gloriam *M* 18 inuisitatae *Meursius* 19 amminiculo *F* || circumiectus *V* 23 quae est syenis (synis *V*) *BV*: quae est Syenes *Rosw.*, quae syenis (sienis *A*) iungitur *AFv* 24 contulisset et *Fv* || herbarum *V*: herbis herbarumque *AFv*, *cf. I, 15, 2* 25 praedulcis *BV*: praedulces *AFv*; *caue tamen* praedulcis, *ut de Prato putat, pro genetiuo singul. numeri habeas* || uixisset *F in rasura m. 2* 26 nociua *V*: noxia *AFv* 27 saporē *F corr.* 28 erant *V*: *om.* *AFv* || loetale *AF* || cohibebant *AV*: habebant *F m. 2* (..h.bebant *pr. m.*), continebant *dett.*

ergo edentem uis interna torqueret et inmensis doloribus uitalia
uniuersa quaterentur ac frequens uomitus cruciatibus non feren-
dis ipsam animae sedem stomacho iam fatiscente dissolueret,
omnia penitus quae sunt edenda formidans septimum ieiunus
diem spiritu deficiente ducebat, cum ad eum fera, cui ibicis est 3
nomen, accessit. huic propius adstanti fasciculum herbarum,
quem collectum pridie adtingere non audebat, obiecit: sed bestia
quae uirulenta erant ore discutiens, quae innoxia nouerat eligebat.
ita uir sanctus eius exemplo quid edere, quid respuere deberet
edoctus, et periculum famis euasit et herbarum uenena uitauit.
sed longum est, de omnibus, qui eremum incolunt, conperta 4
nobis uel audita memorare. annum integrum et septem fere men-
ses intra solitudinem constitutus exegi, magis uirtutis admirator
alienae, quam quod ipse tam arduum adque difficile potuerim
temptare propositum: saepius tamen cum sene illo, qui puteum
et bouem habebat, habitaui.

Duo beati Antoni monasteria adii, quae hodieque ab eius di- 17
scipulis incoluntur. ad eum etiam locum, in quo beatissimus
Paulus primus eremita est diuersatus, accessi. rubrum mare uidi, 2
iugum Sina montis, cuius cacumen caelo paene contiguum est et
nequaquam adiri potest. inter eius recessus anachoreta esse aliqui 3
ferebatur, quem diu multumque quaesitum uidere non potui, qui
fere iam ante quinquaginta annos a conuersatione humana remo-
tus nullo uestis usu, saetis corporis sui tectus, nuditatem suam
diuino munere nesciebat. hic quotiens eum religiosi uiri adire uo- 4
luerunt, cursu auia petens occursum uitabat humanum. uni tan-
tummodo ferebatur se ante quinquennium praebuisse, qui credo

1 edentem ergo *F* 2 non referendis *F* 3 fatescente *F* 4 sunt *V*: essent *AFv* || ieiunus *V*: ieiunii *M*, in ieiuniis *AFv* 5 cum *ABFMV*: tum *v* || hibicis *V* (cui nomen est dorcas *B et 1 cod. Gisel.*) 6 stanti *A corr. in* astanti 7 bestia *V*: fera *AFv* 13 solitudinem *Rosw. et V*: solitudines *AFv* || constitutos *F* 17 Antonii *AFv* || hodie*** *F*

19 deuersatus *V* 20 iugum etiam *A*; *sane* etiam *uel coniunctio desideratur, fort.* rubrum m. uidi, uidi iugum *etc.* || montis *AFV*: montis adscendi *v foeda interpolatione* || cacumen *Rosw. et V*: summum cacumen *AFv* || est et *V*: *om. AFv* 21 eius (*non* eius montis) *V*: huius *AFv* || aliquis *AFv* 22 dium *V* 23 ante iam *F*, iam *om. A* 24 usu sed *A* || saetis *FV*: setis *Av* 25 nesciebat *BV*: uestiebat *AFv*, *cf. de Prato ad h. l.* 26 occursum u. humanum *V*: congressus u. humanos *AFv*

parenti fide id obtinere promeruit: cui inter multa conloquia percunctanti, cur homines tantopere uitaret, respondisse perhi-
5 betur, eum, qui ab hominibus frequentaretur, non posse ab angelis frequentari. unde non inmerito recepta opinione multorum
6 fama uulgauerat, sanctum illum ab angelis uisitari. ego autem a Sina monte digressus ad Nilum flumen regressus, cuius ripas frequentibus monasteriis consertas utraque ex parte lustraui. plerumque uidi, ut dudum dixeram, uno in loco habitare centenos,
7 sed et bina et terna milia in isdem uiculis agere constabat. nec sane ibi minorem putetis diuersantium in multitudine monachorum esse uirtutem, quam eorum esse cognouistis, qui se ab hu-
8 manis coetibus remouerunt. praecipua, ut iam dixeram, ibi uirtus et prima est oboedientia: neque aliter aduenians a monasterii abbate suscipitur, quam qui temptatus prius fuerit et probatus, nullum umquam recusaturus quamlibet arduum ac difficile indignumque toleratu abbatis imperium.

18 Duo uobis referam incredibilis oboedientiae admodum magna miracula, licet suppetant plura recolenti: sed ad incitandam uirtutum aemulationem, cui pauca non sufficiunt, multa non pro-
2 derunt. ergo cum quidam saeculi actibus abdicatis monasterium magnae dispositionis ingressus suscipi se rogaret, abbas ei coepit multa proponere: graues esse istius disciplinae labores, sua uero dura imperia, quae nullius facile ualeret inplere patientia: aliud potius monasterium, ubi facilioribus legibus uiueretur, expeteret: non temptaret adgredi, quod inplere non posset.
3 ille uero nihil his terroribus permoueri, sed magis ita omnem oboedientiam polliceri, ut, si eum abbas in ignem ire praeciperet, non recusaret intrare. quam illius professionem ubi magi-
4 ster accepit, non cunctatus probare profitentem. casu clibanus

2 percunctanti *F* 6 regressus *ABFMV:* regressus sum *Qv* 9 in *om. V* || isdem *F:* hisdem *AV,* iisdem *v* || agere *ABFQV:* degere *v* 10 deuersantium *V* || in *in A erasum est* 11 cognouistis *Rosw. et V:* cognoscitis *AFv* 13 a monasterii abbate *BMV:* ad monasterium abbatis *AFv* 15 quaelibet *V* 18 incitandam *V*: excitandam *AFv* 21 ingressus suscipi se rogaret *BMV:* ingressus coepisset rogare *FQ* (*et sic v, sed* ingressurus), ingressurus coepisset rogare ut susciperetur *A* 26 permoui *V* 27 praeceperit *F pr. m. et V* 29 cunctatus *AF*[1]*V:* cunctatus est *M*, cunctatur *F corr. et v*

propter ardebat, qui multo igne succensus coquendis panibus
parabatur: exundabat abruptis flamma fornacibus, et intra camini
illius concaua totis habenis regnabat incendium. hic aduenam
illum iubet magister intrare, nec distulit parere praecepto: me-
dias flammas nihil cunctatus ingreditur, quae mox tam audaci
fide uictae uelut illis quondam Hebraeis pueris cessere uenienti.
superata natura est, fugit incendium: et qui putabatur arsurus, 5
uelut frigido rore perfusus se ipse miratus est. sed quid mirum, 6
si tuum, Christe, tironem ignis ille non adtigit? ut nec abbatem
pigeret dura mandasse nec discipulum paeniteret imperio paru-
isse: qui eo quo aduenerat die, dum temptaretur infirmus, per-
fectus inuentus est: merito felix, merito gloriosus, probatus
oboedientia, glorificatus est passione.

In eodem autem monasterio factum id, quod dicturus sum, **19**
recenti memoria ferebatur. quidam itidem ad eundem abbatem
recipiendus aduenerat. cum prima ei lex oboedientiae poneretur
ac perpetem polliceretur ad omnia uel extrema patientiam, casu
abbas storacinam uirgam iam pridem aridam manu gerebat. hanc 2
solo figit adque illi aduenae id operis inponit, ut tamdiu uirgulae
aquam inriguam ministraret, donec, quod contra omnem natu-
ram erat, lignum aridum in solo arente uiresceret. subiectus ad- 3
uena durae legis imperio aquam propriis umeris cotidie conue-
hebat, quae a Nilo flumine per duo fere milia petebatur. iamque
emenso anni spatio labor non cessabat operantis, et de fructu
operis spes esse non poterat: tamen oboedientiae uirtus in labore
durabat. sequens quoque annus uanum laborem iam affecti fratris
eludit. tertio demum succedentium temporum labente curriculo, 4
cum neque noctu neque interdiu aquarius ille cessaret operator,

1 propter *AV:* prope *F et 2 codd. Gisel.* 3 hic *V:* hunc igitur *M*, hoc igitur *AFv*, huc igitur *Mercerus* 4 iubet *om. F pr. m.* || nec distulit *V*, *sed litt.* cdis *in rasura* 8 perfusum se *B*, perfusum se esse *M*
9 tyronem *AFV* 11 eo die quo aduenerat *v* 12 meritoque glor. *A*
14 autem *om.* F^1 19 figit *ABV:* fixit *F* (*corr. e* uixit) *et v* 21 in solo — crediderunt *(p. 172, 20) deest in V, cum scheda interciderit* || uiresceret *BM:* uiuesceret *F*, uiuisceret *Av* 23 ferme miliaria *dett.*
24 *fort.* etsi de (et de fr. operis *om. B*) 26 effecti *F pr. m. fort.* effeti
27 succendentium AF^1 (temp. succ. *A*), tertio demum anno, succed. temp. l. curr. *Rosw.* 28 noctu *1 cod. Gis. et BM:* nocte *AFv*

5 uirga floruit. ego ipsam ex illa uirgula arbusculam uidi, quae
hodieque in atrio monasterii ramis uirentibus quasi in testimo-
nium manens, quantum oboedientia meruerit et quantum fides
6 possit, ostendit. sed me dies ante deficiet, quam diuersa mira-
cula, quae mihi de sanctorum uirtutibus sunt conperta, con-
summem.

20 Duo uobis adhuc praeclara memorabo: quorum unum egregium
erit aduersus inflationem miserae uanitatis exemplum, alterum
2 aduersus falsam iustitiam non mediocre documentum. quidam
ergo sanctus, fugandorum de corporibus obsessis daemonum in-
credibili praeditus potestate, inaudita per singulos dies signa fa-
ciebat. non solum enim praesens, neque uerbo tantum, sed absens
quoque interdum cilicii sui fimbriis aut epistulis missis corpora
obsessa curabat. hic ergo mirum in modum frequentabatur a po-
3 pulis ex toto ad eum orbe uenientibus. taceo de minoribus: prae-
fecti comitesque ac diuersarum iudices potestatum pro foribus
illius saepe iacuerunt. episcopi quoque sanctissimi, sacerdotali
auctoritate deposita, contingi se ab eo adque benedici humiliter
postulantes, sanctificatos se ac diuino munere inlustratos, quo-
tiens manum illius uestemque contigerant, non inmerito credi-
4 derunt. hic ferebatur omni potu in perpetuum penitus abstinere
ac pro cibo — tibi, Sulpici, in aurem loquar, ne Gallus hoc
5 audiat — sex tantum caricis sustentari. interea sancto uiro ut ex
uirtute honor, ita ex honore uanitas coepit obrepere. quod malum
ille ubi primum potuit in se sentire grassari, diu multumque
discutere conatus est, sed repelli penitus uel tacita conscientia
6 uanitatis perseuerante uirtute non potuit. ubique nomen eius dae-
mones fatebantur: excludere a se confluentium populos non ua-

1 ipse *B corr.* || uidi *ABM: post* uirentibus *habent F, corr. A et v* 2 in atrio monasterii *BM:* intra atrium m. est *AFv* || uirescentibus *F* || quasi *ABM:* uidi quasi *F,* uidi, quae quasi *v* 3 meruerit *M*: meruit *AFv* 5 sanctorum uirtutibus *AF:* uirt. sanctorum *v* 7 narrabo *B*

17 saepe *om. F pr. m.* 18 contingi se *F corr. e* contigisse, contingisse *A* 20 contingerent *M* 22 sulpicii *V* 23 sex *V*: septem *AFv* || caricis *F in ras. habet* || sustineri *V* || uiro *om. A pr. m.* || ex uirtute et honore *(om. mediis)* uanitas *V* 24 quo *V* 25 dium *V* 26 paenitus *V*

27 uanitatis *BMV, ut coni. Dauisius ad Minuc. Fel. p. 144 ed. 2*: uanitas *AFv* 28 confluentum *V* (confluentem populum *Rosw.*)

lebat. uirus interim latens serpebat in pectore, et cuius nutu ex
aliorum corporibus daemones fugabantur, se ipsum occultis cogi-
tationibus uanitatis purgare non poterat. totis igitur precibus 7
conuersus ad Deum fertur orasse, ut permissa in se mensibus
quinque diabolo potestate similis his fieret, quos ipse curauerat.
quid multis morer? ille praepotens, ille signis adque uirtutibus 8
toto Oriente uulgatus, ille ad cuius limina populi ante conflu-
xerant, ad cuius fores summae istius saeculi se prostrauerant
potestates, correptus a daemone est retentus in uinculis: omnia
illa, quae energumeni solent ferre, perpessus quinto demum 9
mense purgatus est non tantum daemone, sed, quod illi erat
utilius adque optatius, uanitate.

Sed mihi ista replicanti nostra infelicitas, nostra occurrit in- 21
firmitas. quis enim nostrum est, quem si unus homunculus hu-
milis salutauerit aut fatuis adque adulantibus uerbis femina una
laudauerit, non continuo elatus sit superbia, non statim inflatus
sit uanitate? ut, etiamsi non habeat conscientiam sanctitatis,
tamen, quia uel stultorum adulatione aut fortasse errore sanctus
esse dicatur, sanctissimum se putabit! iam uero si ei munera 2
crebra mittantur, Dei se magnificentia adseret honorari, cui dor-
mienti adque resoluto necessaria conferantur. quodsi uel de mo-
dico ei aliqua uirtutis alicuius signa succederent, angelum se
putaret. ceterum cum neque opere neque uirtute conspicuus sit, 3
si quis clericus fuerit effectus, dilatat continuo fimbrias suas,
gaudet salutationibus, inflatur occursibus, ipse etiam ubique dis-
currit: et qui antea pedibus aut asello ire consueuerat, spuman- 4
tibus equis superbus inuehitur: parua prius ac uili cellula con-

1 uirtus *A* 4 conuersis *A* || deum *BV:* dominum *AFv* 5 diabolo *MV* (*sed V* diabulo): diaboli *AFv* 6 moror *coni. de Prato* || ille signis *ABM:* ille qui signis *Fv* 8 postrauerunt *F pr. m.* 9 retentus *V et Rosw.:* tentus *AFv* 10 energumini *FV*, inergumini *A* || perpessus. Quinto *v*, *interpunctionem uerborum corr. de Prato* 12 optatiubilis *V*, *unde* optabilius *scribendum uidetur* 13 infedilitas *V* 14 humilius *B*
15 femina uana *duo Traiectini* 18 fortasse *V:* fortassis *AFv*
20 magnificentia *ABFV:* munificentia *F corr. 2 libri Gis. et v* || adseret *BMV:* asserit *AFv* 22 ei *om. V* || alicuius *BV: om. AFv*
23 neque opere *om. V* 25 occursibus *V:* occursionibus *AFv* 26 ante *AFv* || spumantibus equis *MV:* spumante equo *3 libri Gis. et v,* spumeo equo *AFQ*

tentus habitare erigit celsa laquearia, construit multa conclauia,
sculpit ostia, pingit armaria, uestem respuit grossiorem, indu-
mentum molle desiderat, adque haec caris uiduis ac familiaribus
mandat tributa uirginibus, illa ut byrrum rigentem, haec ut
5 fluentem texat lacernam. uerum haec describenda mordacius
beato uiro Hieronymo relinquamus: ad propositum reuertamur.
Tu uero, inquit Gallus meus, nescio quid Hieronymo reliqueris
[disputandum]: ita breuiter uniuersa nostrorum instituta con-
plexus es, ut pauca haec tua uerba, si aequanimiter acceperint
et patienter expenderint, multum eis arbitrer profutura, ut non
6 indigeant libris posthac Hieronymi coërceri. sed tu illa potius
euolue quae coeperas, et illud, quod aduersus falsam iustitiam
dicturum te esse promiseras, prode documentum: nam, ut uere
tibi fatear, nullo perniciosius malo intra Gallias laboramus. ita
faciam, Postumianus inquit, nec te diutius tenebo suspensum.

22 Adulescens quidam ex Asia praediues opibus, genere clarus,
habens uxorem et filium paruulum, cum in Aegypto tribunus
esset et frequentibus aduersum Blembos expeditionibus quaedam
eremi contigisset, sanctorum etiam tabernacula conplura uidisset,
2 a beato uiro Iohanne uerbum salutis accepit. nec moratus inuti-
lem militiam cum uano honore contemnere, eremum constanter
ingressus breui tempore in omni genere uirtutum perfectus emi-
cuit. potens ieiuniis, humilitate conspicuus, fide firmus facile se
antiquis monachis studio uirtutis aequauerat, cum interim subiit
eum cogitatio iniecta per diabolum, quod rectius esset ut rediret
ad patriam filiumque unicum ac domum totam cum uxore sal-
uaret: quod utique esset acceptius Deo, quam si solum se saeculo
eripere contentus salutem suorum non sine inpietate neclegeret.
3 istiusmodi falsae iustitiae colore superatus post quadriennium

1 construxit *F pr. m.* 4 byrrum *AV*: birrum *Fv* 5 texat *om. V* 6 nos reuertamur *F corr.* 7 tu] Item postumianus *(minio)* tu *V* 8 disputandum *om. V* || brebiter *V* 9 acciperent et p. expenderent *V* 11 posthac *BMV*: post haec *AFv* || coherceri *AF et sic alias; in V additum minio*: et gallus 14 tibi *om. F* || laboramus. et postumianus nec te *etc. V* 15 suspensum tenebo *A* 16 quidem *F pr. m.* 17 paruum *V* 18 Blembos] *sic libri;* Blemmyes (*siue* Blemmyas) *de Prato* || quaedam loca *A* 19 eremi] hieme *V* || cumplura *F* 21 uano *V*: uano illo *AFv* 29 istiusmodi *V*: istiusmodi ergo *AFv*

fere cellulam suam adque propositum eremita deseruit. sed ubi
ad proximum monasterium, quod a multis fratribus habitabatur,
accessit, causam discessionis adque consilium quaerentibus con-
fitetur. renitentibus cunctis et praecipue loci illius abbate reti-
nente male animo fixa sententia non potuit auelli. igitur infelici 4
se obstinatione proripiens cum dolore omnium digressus a fratri-
bus. uix e conspectu abscesserat, inpletur a daemone cruentasque
spumas ore prouoluens suis dentibus se ipse lacerabat. deinde ad
idem monasterium fratrum umeris reportatus, cum coerceri in
eo inmundus spiritus non ualeret, necessitate cogente ferreis nexi-
bus alligatur, pedes cum manibus uinciuntur: non inmerita poena
fugitiuo, ut quem non cohibuerat fides, catena cohiberet. post 5
biennium demum oratione sanctorum ab inmundo spiritu libera-
tus ad eremum, unde discesserat, mox regressus, et ipse cor-
rectus et aliis futurus exemplo, ne quem aut falsae iustitiae um-
bra decipiat aut incerta mobilitas inutili leuitate conpellat semel
coepta deserere. haec uos de uirtutibus Domini, quae in seruis
suis uel imitanda operatus est uel timenda, scire sufficiat. sed 6
quia satisfeci uestris auribus, immo etiam uerbosior fui fortasse
quam debui, tu modo — ad me autem loquebatur — debitum
faenus exsolue, ut te de Martino tuo, ut es solitus, plura referen-
tem, iam pridem in hoc desideriis meis aestuantibus, audiamus.
Quid? inquam, tibi de Martino meo liber ille non sufficit, 23
quem ipse tu nosti me de illius uita adque uirtutibus edidisse?
Agnosco id quidem, Postumianus inquit, neque umquam a dex- 2
tera mea liber iste discedit. nam si agnoscis, ecce — et aperit
librum, qui ueste latebat — en ipsum. hic mihi, inquit, terra
ac mari comes, hic in peregrinatione tota socius et consolator

4 retinente *MV*: *om. AF*, renitente *v* 5 male *AFQV:* malo || *v*sentia *V* || euelli *Rosw.* 6 digressus est *A* 7 inpletur *BMV:* inpletus *AFv* | a *om. A* 8 dein *F* 9 humeris *Av* 12 catena cohiberet *BV:* catenae cohiberent *AFv* 14 regressus est *A* || correctus *AFQ codd. Gisel. Rosw.:* correptus *V(?)v* 15 futurus *Rosw. et V:* post futurus *AFv* || neque aut *V* 17 quae *Lazius:* quas *AFVv* 23 et sulpicius *(minio)* quid *V* 25 et postumianus *(minio)* agnosco id quidem inquid *V* | 26 iste *V:* ille *AFv* || discedit et ait *V* || ecce et *V:* *om. AFv* 27 ueste *BV:* sub ueste *AFv, cf. Verg. Aen. VI, 406* || en *AV:* enim *F* || terra *BMV, ut coni. Vorstius*: terrae *AFv* 28 maris *F corr.*

3 fuit. sed referam tibi sane, quo liber iste penetrarit, et quam
nullus fere in orbe terrarum locus sit, ubi non materia tam felicis
4 historiae peruulgata teneatur. primus eum Romanae urbi uir
studiosissimus tui Paulinus inuexit: deinde cum tota certatim
urbe raperetur, exultantes librarios uidi, quod nihil ab his quae-
stuosius haberetur, siquidem nihil illo promptius, nihil carius
5 uenderetur. hic nauigationis meae cursum longe ante praegressus,
cum ad Africam ueni, iam per totam Carthaginem legebatur.
solus eum Cyrenensis ille presbyter non habebat, sed me largiente
6 descripsit. nam quid ego de Alexandria loquar? ubi paene omni-
bus magis quam tibi notus est. hic Aegyptum, Nitriam, The-
7 baidam ac tota Memphitica regna transiuit. hunc ego in eremo a
quodam sene legi uidi: cui cum me familiarem tuum esse dixis-
sem, et ab illo et a multis fratribus haec mihi iniuncta legatio
est, ut, si umquam terras istas te incolumi contigissem, ea te
supplere conpellerem, quae in illo tuo libro de uirtutibus beati
8 uiri professus es praeterisse. age ergo, quia non illa a te audire
desidero, quae scripta sufficiunt, illa quae tum uel propter le-
gentium, ut credo, fastidium praeteristi, multis id una mecum
a te poscentibus explicentur.

24 Equidem, Postumiane, inquam, cum te iam dudum de sanc-
torum uirtutibus intentus audirem, tacitis ad Martinum meum
cogitationibus recurrebam, merito perspiciens omnia illa, quae
2 singuli diuersa fecissent, per unum istum facile conpleta. nam
cum excelsa retuleris, quod mihi dixisse liceat pace sanctorum,
nihil a te penitus audiui, in quo Martinus esset inferior. sed sicut
nullius umquam cum illius uiri meritis profiteor conferendam
esse uirtutem, ita illud animaduerti decet, iniqua illum cum ere-
mitis uel etiam anachoretis condicione conferri. illi enim ab omni

1 sane *V:* plane *AFv* ‖ penetrarit *V:* penetrauerit *AFv* 2 tam *AFQV: om. v* 3 romae *V* 7 cursum *BMV:* cursus *AFv* ‖ praegressus *V ut coni. Giselinus:* progressus *AFv* 8 ueni *BMV:* uenissem *AFv* ‖ Kartaginem *A*, cartag. *F* 11 *fort.* Thebaidem *cf. p. 171, 18* 12 memfitica *V* 13 legi *F corr. e* longe ‖ dississem *A* 15 incolume *FV* 18 tum *om. V* ‖ uel *om. M* 20 explicetur. sulpicius *(minio)* equidem *V* 22 intentus *om. V* 23 me conuertebam *V solus* ‖ prospiciens *F, sed* pro *ex corr.* 25 excelsa *om. V* 28 ita *V:* ita et *AFv* ‖ iniqua *A et corr. F:* in qua *F pr. m. et V,* non aequa *M* 29 conditione *Fv*

inpedimento liberi, caelo tantum adque angelis testibus, plane
admirabilia docentur operari: iste in medio coetu et conuersa- 3
tione populorum, inter clericos dissidentes, inter episcopos sae-
uientes, cum fere cotidianis scandalis hinc adque inde premere-
tur, inexpugnabili tamen aduersus omnia uirtute fundatus stetit
et tanta operatus est, quanta ne illi quidem, quos ante audiui-
mus esse in eremo uel fuisse, fecerunt. ac si illi paria fecissent, 4
quis iudex tam esset iniustus, ut non istum esse potiorem me-
rito iudicaret? puta enim istum fuisse militem, qui pugnauerit
in iniquo loco et tamen uictor euaserit, illos autem aeque con-
pone militibus, sed qui ex aequo loco aut etiam de superiore cer-
tauerint. quid ergo? etsi omnium una uictoria est, non potest 5
omnium esse par gloria. tamen cum praeclara retuleris, a nemine
retulisti mortuum suscitatum: quo uno utique necesse est con-
fiteri Martino neminem conferendum. nam si admirandum est, **25**
quod illum Aegyptium flamma non adtigit, hic quoque saepius
imperauit incendiis. si reuoluas quod anachoretis feritas bestia-
rum uicta succubuit, hic familiariter et rabiem bestiarum et ser-
pentium uenena conpescuit. quodsi illum conferas, qui inmundis 2
spiritibus obsessos uerbi imperio aut etiam fimbriarum uirtute
curabat, ne in hac quidem parte inferiorem fuisse Martinum
multa documenta sunt. si etiam ad illum recurras, qui saetis 3
suis pro ueste contectus putabatur ab angelis uisitari, cum isto
angeli cotidie loquebantur. iam uero aduersus uanitatem adque 4
iactantiam ita inuictum spiritum gessit, ut illa uitia fortius nemo
contempserit, cum quidem inmundis spiritibus adflatos absens
plerumque curauerit, nec solum comitibus aut praefectis, sed
ipsis etiam regibus imperaret. minimum id quidem in illius uir-
tutibus, sed credas uelim, non solum uanitati, sed causis etiam
adque occasionibus uanitatis neminem fortius repugnasse. parua 5
quidem, sed non praetereunda dicturus sum, quia et ille laudan-
dus est, qui summa praeditus potestate tam religiosam ad reue-

6 ante] a te *B et Ald.* 9 puto *F* 10 in *om. BV* || aequae *V* 11 de] ad *V* 13 omnium esse *BMV:* omnium *om. AFv* | tamen *AFQV:* et tamen *v* 14 utique *V:* utique te *AFv* 18 rauiem *V* 20 aut *AFQV:* ac *v* 22 docimenta *V* || saetis *AV:* setis *Fv* 23 putatur *AF* 27 curauit *V* 28 imperarit *B*, imperauerit *M* || illius *BV*: illis *AFv* 29 uanitatis *V*

6 rentiam beati uiri ostenderit uoluntatem. memini Vincentium
praefectum, uirum egregium et quo nullus sit intra Gallias omni
uirtutum genere praestantior, dum Turonos praeteriret, a Martino saepius poposcisse, ut ei conuiuium in suo monasterio daret—
in quo quidem exemplum beati Ambrosi episcopi praeferebat, qui
eo tempore consules et praefectos subinde pascere ferebatur —:
sed uirum altioris ingenii, ne qua ex hoc uanitas adque inflatio
7 obreperet, noluisse. ergo fatearis necesse est in Martino omnium
illorum, quos enumerasti, fuisse uirtutes, Martini autem in illis
omnibus non fuisse.

26 Quid tu, inquit Postumianus, ita mecum? quasi non eadem
tecum sentiam semperque senserim. ego uero quoadusque uiuam
semper et sapiam, Aegypti monachos praedicabo, laudabo anachoretas, mirabor eremitas: Martinum semper excipiam: non illi
ego audeo monachorum, certe non episcoporum quempiam con-
2 parare. hoc Aegyptus fatetur, hoc Syria, hoc Aethiops conperit,
hoc Indus audiuit, hoc Parthus et Persa nouerunt, nec ignorat
Armenia, Bosporus exclusa cognouit, et postremo si quis aut For-
3 tunatas insulas aut glacialem frequentat oceanum. quo miserior
est regio ista nostrorum, quae tantum uirum, cum in proximo
habuerit, nosse non meruit. nec tamen huic crimini miscebo populares: soli illum clerici, soli nesciunt sacerdotes, nec inmerito nosse illum inuidi noluerunt, quia si uirtutes illius nossent,
4 sua uitia cognouissent. horreo dicere quae nuper audiui, infelicem dixisse nescio quem, te in illo libro tuo plura mentitum. non
est hominis uox ista, sed diaboli, nec Martino in hac parte detra-
5 hitur, sed fides Euangeliis derogatur. nam cum Dominus ipse
testatus sit istiusmodi opera, quae Martinus inpleuit, ab omnibus fidelibus esse facienda, qui Martinum non credit ista fecisse,

3 praetestantior *V* || Turonas *M* 5 ambrosi *V*: ambrosii *AFv* || qui *F corr. e* quē *ut uidetur* 10 fuisse. et postumianus inquit ita *etc. V* 11 quasi *AV*: quia *F* || deodem *V*, *ex* de eo idem? 12 quoadusque *V*: quoad *AFv* 13 semper *om. B* 15 audeo *V*: quemquam audebo *AFv* 16 siria *A* || ethiops *V* 18 bosforus *AFV* 19 glatialem *AF* 20 nostrorum (*i. e.* Aquitanorum) *AFV*: uestrorum *M*, nostrarum *Q*, nostra *v* 24 uitia nouissent *BV* || quae *V*: quod *AFv* 27 fides *BV*: fidei *AFv* || euangeliis *V*: euangelii *ABFv* 29 ista fecisse non credit *om. F pr. m.*

non credit Christum ista dixisse. sed infelices, degeneres, som- 6
nulenti, quae ipsi facere non possunt, facta ab illo erubescunt,
et malunt illius negare uirtutes quam suam inertiam confiteri.
uerum nobis ad alia properantibus omnis istorum memoria relin- 7
quatur: tu potius, ut iam dudum desidero, residua Martini opera
contexe. At ego, inquam, arbitror rectius istud a Gallo esse
poscendum, quippe qui plura nouerit — neque enim ignorare po- 8
tuit magistri facta discipulus — et qui non inmerito istam uicem
non solum Martino, sed etiam nobis debeat, quia ego iam librum
edidi, tu hactenus Orientalium gesta memorasti: istam demum
necessarii sermonis historiam Gallus euoluat, quia, ut dixi, et
nobis debet loquendi uicem et Martino suo, credo, praestabit,
ut non grauate illius facta commemoret.

Ego plane, inquit Gallus, licet inpar sim tanto oneri, tamen 27
relatis superius a Postumiano oboedientiae cogor exemplis, ut
munus istud, quod inponitis, non recusem. sed dum cogito me 2
hominem Gallum inter Aquitanos uerba facturum, uereor ne
offendat uestras nimium urbanas aures sermo rusticior. audietis
me tamen ut Gurdonicum hominem, nihil cum fuco aut cothurno
loquentem. nam si mihi tribuistis Martini me esse discipulum, 3
illud etiam concedite, ut mihi liceat exemplo illius inanes ser-
monum faleras et uerborum ornamenta contemnere. Tu uero, in- 4
quit Postumianus, uel Celtice aut, si mauis, Gallice loquere
dummodo Martinum loquaris. ego autem credo, quia, etiam 5
mutus esses, non defutura tibi uerba, quibus Martinum facundo
ore loquereris, sicut Zachariae in Iohannis nomine lingua reso-

26 cf. Luc. 1, 63. 64.

1 somnolenti *AFv* 6 et sulpicius ad ego *V* 7 qui et plura *A* 9 quia *V*: ut quia (qui *F pr. m.*) *AFv* || et ego *V* *haud inepte, si deinde scribas* et tu 10 edidi *BMV*: editum *AFv* (habeo editum *F corr.*) || tu *MV*: ac tu *AFv* || ista *F pr. m.* 11 uoluat *V* 13 grauare *V* 14 et gallus ego plane inquit *V* || honori tamen praelatis *V* 16 istud *om. F pr. m.* 19 gurdonicum *AF*: gorthonicum *V*, gortonicum *uel* gurtonicum *aliquot Gisel. libri*, gorgonicum *BM* || coturno *AFV* 20 tribuistis *BV*: tribuitis *AFv* 22 faleras *AFV*: phaleras *v* || et postumianus tu uero inquid *V* 24 dummodo *BV*: dummodo iam *AFv* || de martinum (— no *corr. m. 2*) *V* || credo *BV*: profiteor *AFv* 25 motus *V* || quamuis profundo ore loquaris *BM* (*non item V, ut ait de Prato*) 26 zacchariae *V*

5 luta est. ceterum cum sis scholasticus, hoc ipsum quasi scholasticus artificiose facis, ut excuses inperitiam, quia exuberas eloquentia. sed neque monachum tam astutum neque Gallum
6 decet esse tam callidum. uerum adgredere potius et quod te manet explica: nimium enim dudum alias res agentes consumimus tempus, et iam solis occidui umbra prolixior monet, non multum
7 diei uicina nocte superesse. Deinde cum paululum omnes conticuissemus, Gallus ita coepit: cauendum mihi inprimis esse arbitror, ne ea de Martini uirtutibus repetam, quae in libro suo Sulpicius iste memorauit. unde prima illius inter militandum gesta praetereo, neque ea adtingam, quae laicus egit ac monachus: nec
8 uero audita ab aliis quam quae uidi ipse dicturus sum.

(DIALOGVS SECVNDVS).

1 Quo primo igitur tempore relictis scholis beato me uiro iunxi, paucos post dies euntem ad ecclesiam sequebamur. interim ei seminudus hibernis mensibus pauper occurrit, orans sibi uesti-
2 mentum dari. tunc ille arcessito archidiacono iussit algentem sine dilatione uestiri: dein secretarium ingressus, cum solus, ut erat consuetudo, resideret — hanc enim sibi etiam in ecclesia solitudinem permissa clericis libertate praestabat, cum quidem in alio secretario presbyteri sederent, uel salutationibus uacantes uel audiendis negotiis occupati: Martinum uero usque in eam horam, qua sollemnia populo agi consuetudo deposceret, sua solitudo
3 cohibebat. illud non praeteribo, quod in secretario sedens numquam cathedra usus est: nam in ecclesia nemo umquam illum sedere conspexit, sicut quendam nuper, testor Deum, non sine

1 scolasticus *(bis)* *AF* || quasi] quare sis *V* (hoc ipsum — scholast. *deest in ed. de Prato*) 2 qui *V* || exuberas *ABF*[1]*MV*: exsuperas *F pr. m. et v* 7 diei] de *AFQV* 9 sulpitius *F* 10 inter militandum *AV*: interim militando (meditando *F corr.*) *FQ* 12 quam *V*: potius quam *AFv* || *Explicit liber secundus AF*; *in BV oratio pergit sine ulla interruptione* 14 primum *BM* || scolis *AF* 17 arcessito *AV*: arcersito *F*[1], accersito *F corr.* 18 deinde *AFv* || erat *V*: erat illi *AFv* 20 clerecis *V* 21 residerent *A* 22 audientes *F pr. m.* || martino *V* 23 quā *F*, quae *V* || populi *edd. complures* 26 deum *ABFMV*: dominum *v* || sine *V*: sine meo *AFv*

pudore uidi sublimi solio et quasi regio tribunali celsa sede resi-
dentem, sedentem uero Martinum in sellula rusticana, ut sunt 4
istae in usibus seruulorum, quas nos rustici Galli tripeccias, uos
scholastici aut certe tu, qui de Graecia uenis, tripodas nuncu-
patis —: hoc secretum beati uiri pauper ille captatus, cum ei
archidiaconus dare tunicam distulisset, inrupit, dissimulatum se
a clerico querens, algere deplorans. nec mora, sanctus paupere 5
non uidente intra amphibalum sibi tunicam latenter eduxit pau-
peremque contectum discedere iubet. dein paulo post archidia-
conus ingressus admonet pro consuetudine, exspectare in ecclesia
populum, illum ad agenda sollemnia debere procedere. cui ille 6
respondens ait, pauperem prius — de se autem dicebat — oportere
uestiri: se ad ecclesiam non posse procedere, nisi uestem pauper
acciperet. diaconus uero nihil intellegens, quia extrinsecus indu- 7
tum amphibalo, ueste nudum interius non uidebat, postremo
pauperem non conparere causatur. mihi, inquit, uestis, quae
parata est, deferatur: pauper non deerit uestiendus. tum demum 8
clericus necessitate conpulsus, iam felle commoto, e proximis
tabernis bigerricam uestem, breuem adque hispidam, quinque
conparatam argenteis rapit adque ante Martini pedes iratus ex-
ponit. en, inquit, uestem, sed pauper hic non est. ille nihil 9
motus iubet eum paululum stare pro foribus, secretum utique
procurans, dum sibi uestem nudus inponeret, totis uiribus ela-
borans ut posset occultum esse quod fecerat. sed quando in sanctis
uiris latent ista quaerentibus? uelint nolint cuncta produntur.
cum hac igitur oblaturus sacrificium Deo ueste procedit. quo 2
quidem die — mira dicturus sum — cum iam altarium, sicut
est sollemne, benediceret, globum ignis de capite illius uidimus

1 et *BMV*: *om.* *AFv* 2 sedentem uero martinum *V*: sedebat autem martinus *AFv* || ut sunt istae (ista *V*) *BMV*: ut sunt *A*, ut est *Fv* 3 tripeccias *V*: tripecias *F*, tripetias *Av* 4 scolastici *AF* 5 hoc *V*: ergo hoc *AF*, hoc ergo *v* || captatus *BMV* (*i. e.* deceptus): captatum *AFv* 7 quaerens *V*, conquerens *BM* 8 amfibalum *FV*, amphimalum *B* || educit *BM* 15 amfibalo *V* 17 parata *BV*: praeparata *AFv* || tum *V*: arta tum *B*, artatus *AF*, arctatus *v* 18 ac necessitate *F corr.* || iam *V*: iamque *AFv* || e *AFV*: a *edd.* 19 bigerricam *BMV*: bigerimam (bigerrimam *corr.*) *A*, nigerrimam *F*, *sed prior* n *et* m *in ras. m. 2*; bigerrigam *v* || breuem *BMV*: breuemque *AFv* 22 secreto *AF* 23 et totis *A* 24 possit *AFMV* 25 ista? quaerentibus *de Prato*

emicare, ita ut in sublime contendens longum admodum crinem
2 flamma produceret. et licet celeberrimo factum die in magna po-
puli multitudine uiderimus, una tantum de uirginibus et unus de
presbyteris, tres tantum uidere de monachis: ceteri cur non uide-
rint, non potest nostri esse iudicii.
3 Per idem fere tempus cum Euanthius auunculus meus, uir licet
saeculi negotiis occupatus admodum Christianus, grauissima
aegritudine extremo mortis periculo coepisset urgueri, Martinum
euocauit. nec cunctatus ille properauit: prius tamen quam me-
dium uiae spatium uir beatus euolueret, uirtutem aduenientis
sentit aegrotus, receptaque continuo sanitate uenientibus nobis
4 obuiam ipse processit. altera die redire cupientem magna prece
tenuit, cum interim unum e familia puerum letali ictu serpens
perculit: quem iam exanimem ui ueneni ipse Euanthius suis
umeris inlatum ante pedes sancti uiri, nihil illi inpossibile con-
fisus, exposuit. iamque se malum serpens per omnia membra
5 diffuderat: cerneres omnibus uenis inflatam cutem et ad utris
instar tensa uitalia. Martinus porrecta manu, uniuersa pueri
membra pertractans, digitum prope ipsum uulnusculum, quo
6 bestia uirus infuderat, fixit. tum uero — mira dicturus sum — uidi-
mus uenenum ex omni parte prouocatum ad Martini digitum cu-
currisse: dein per illud ulceris foramen exiguum ita uirus stipasse
cum sanguine, ut solet ex uberibus caprarum aut ouium pasto-
7 rum manu pressis longa linea copiosi lactis effluere. puer surrexit
incolumis. nos obstupefacti tantae rei miraculo, id quod ipsa co-
gebat ueritas, fatebamur non esse sub caelo, qui Martinum possit
imitari.

1 conscendens *de Prato cum cod. Vorstii* || longum a. crinem *V*: longius collum crinemque *AFv* 2 et *V*: hoc *AFv* 3 uideremus *V* || tantum *om. F* 4 non uiderent *V* 6 euanthius *FV (item infra)*: euantius *Av* || uir scilicet *F* 7 admodum *BV*: tamen admodum *AFv* 8 extremo *om. V* || coepit *F* 11 sentit *V*: sensit *AFv* 12 magna cum prece *V corr. m. 2* 13 tenuit *BMV*: detinuit *AFv* 14 quem iam *AV*: quo iam *F*, quoniam *Q* 16 exponit *B* || serpens *BV*: serpentis *AFv* 17 ad *om. F in rasura*, *item M* 19 pertrectans *A* || uulnusculum ipsum *A* 20 uidimus *om. F pr. m.* 21 prouocatum *V*: reuocatum *AFv* 22 deinde *AFv* || per *Giselino delendum uidebatur* || serpsisse *Lazius*, stillasse *lectio uaria in cod. Veneto*

Consequenti itidem tempore iter cum eo, dum dioeceses uisitat, 3
agebamus. nobis nescio qua necessitate remorantibus aliquan-
tulum ille processerat. interim per aggerem publicum plena mi- 2
litantibus uiris fiscalis raeda ueniebat. sed ubi Martinum in ueste
hispida nigro et pendulo pallio circumtectum contigua de latere
iumenta uiderunt, paululum in partem alteram pauefacta ces-
serunt. dein funibus inplicatis protentos illos, quibus, ut saepe 3
uidistis, misera ipsa animalia conglobantur, ordines miscuerunt:
dumque aegre expediuntur, moram fecere properantibus. qua
permoti iniuria militantes praecipitatis in terram saltibus se
dederunt. dehinc Martinum flagris ac fustibus urguere coeperunt, 4
cum quidem ille mutus et incredibili patientia praebens terga
caedentibus maiorem insaniam infelicibus commoueret, magis
ex hoc furentes, quod ille quasi non sentiens uerbera inlata con-
temneret. nos ilico consecuti foede cruentum adque uniuersa 5
corporis parte laniatum, cum exanimis in terram procubuisset,
inuenimus: statimque eum asello suo inposuimus ac locum caedis
illius exsecrantes raptim abire properauimus. interea illi regressi
ad raedam suam furore satiato, agi quo ire coeperant, iumenta
praecipiunt. quae cum omnia solo fixa ac si aenea signa riguis- 6
sent, adtollentibus altius uocem magistris, flagris hinc adque
inde resonantibus, nihil penitus mouebantur. consurgunt deinde
omnes pariter in uerbera: consumit Gallicas mularum poena
mastigias. tota rapitur silua de proximo, trabibus iumenta tun- 7
duntur, sed nihil penitus saeuae manus agebant: uno adque
eodem in loco stabant fixa simulacra. quid agerent infelices ho-
mines nesciebant, nec iam ultra dissimulare poterant, quin
quamlibet brutis pectoribus agnoscerent, diuino numine se teneri.
tandem ergo in se regressi coeperunt quaerere, quis ille esset, 8

1 eo dum] eodem *V*, eodem dum *AF* || diocisis uisitata *V* 3 pupli-cum *F* 4 raeda *V*: reda *AF*, rheda *v et sic infra* § 5 5 circumiec-tum *V* 6 cesserunt *ABV*: haeserunt *Fv* 7 deinde *v* 8 ipsa *V*: illa *AFv* 9 facere *F pr. m.* 10 saltibus *om. F pr. m.* 11 dehinc *V*: dein *A*, deinde *Fv* 12 ille non motus *2 codd. Gisel.* 14 furentibus *M; at u. de Prato* 15 ilico *AFV*: illico *v* || cruentato *F corr.* 16 terra *AF*
19 furore suo satiati *M*, furore fatigati *V; at cf. Paulinus*: Interea expleto satiati corda furore 20 signa *om. AFQ* 21 adtollentibus *BMV*: tollentibus *AFv* 24 trauibus *V* 29 regressi in se *F*, in se reuersi *M*

quem in eodem loco ante paululum cecidissent, cum percontantes
cognoscunt ex uiantibus, Martinum a se tam crudeliter uerbe-
ratum. tum uero apparere omnibus causa manifesta, nec ignorare
9 iam poterant, quin ob illius uiri iniuriam tenerentur. igitur
omnes rapidis nos passibus consequuntur. conscii facti ac meriti,
pudore confusi, flentes et puluere, quo se ipsi foedauerant, caput
adque ora conspersi, ant Martini se genua prouoluunt, ueniam
precantes et ut eos abire sineret postulantes: satis se uel sola
conscientia dedisse poenarum satisque intellexisse, quam eodem
ipsos uiuos absorbere terra potuisset, uel ipsi potius amissis sen-
sibus in inmobilem saxorum naturam rigescere debuissent, sicut
adfixa locis quibus steterant iumenta uidissent: orare se adque
obsecrare, ut indulgeret sceleris ueniam et copiam praestaret
10 abeundi. senserat etiam, priusquam occurrerent, uir beatus illos
teneri, nobisque id ante iam dixerat: ueniam tamen clementer
indulsit eosdemque abire permisit, animalibus restitutis.

4 Illud autem animaduerti saepe, Sulpici, Martinum tibi dicere
solitum, nequaquam sibi in episcopatu eam uirtutum gratiam
suppetisse, quam prius se habuisse meminisset. quod si uerum
est, immo quia uerum est, conicere possumus, quanta fuerint
illa, quae monachus operatus est et quae teste nullo solus exer-
cuit, cum tanta illum in episcopatu signa fecisse sub oculis om-
2 nium uiderimus. multa quidem illius prius gesta innotuere
mundo neque potuere celari, sed innumerabilia esse dicuntur,
quae dum iactantiam uitat, occuluit neque in hominum notitiam
passus est peruenire, quippe qui humanam substantiam super-
gressus, uirtutis suae conscientia mundi gloriam calcans, caelo
3 teste frueretur. quod uerum esse uel ex his, quae conperta nobis
sunt nec latere potuerunt, possumus aestimare, siquidem ante
episcopatum duos mortuos uitae restituerit, quod liber tuus ple-

1 percontantes *AV et corr. F*: percunctantes *F pr. m. et v* 3 tum *BMV*: tunc *AFv* 5 conscii *BV et corr. F*: conscio *AF¹v* || merito *de Prato cum Aldina* 9 satisque se i. *A* || eodem *V*: eosdem *AFv* 10 absoruere *V* 14 occurrerent *V*: accurrerent *AFv* 16 eosdemque *V, sed s sup. lin.* 17 sulpicii *V* 18 episcopatum *V* 19 meminirat *V* 20 fuerint *MV*: fuerunt *AFv* 21 monacus *A* 23 gesta prius *v* 25 occuluit *BV* (*sed V* occoluit): occultauit *AFv* || et neque *V* 28 fruetur *V*

nius est locutus, in episcopatu uero, quod praetermisisse te
miror, unum tantummodo suscitarit. cuius rei ego testis sum,
si tamen nihil de idoneo teste dubitatis. id ipsum autem uobis,
qualiter gestum sit, explicabo. fuerat causa nescio qua Carno- 4
tum oppidum petebamus. interea, dum uicum quendam habitan-
tium multitudine frequentissimum praeterimus, obuiam nobis
inmanis turba processit, quae erat tota gentilium: nam nemo in
illo uico nouerat Christianum. uerum ad famam tanti uiri cam-
pos omnes late patentes confluentium multitudo contexerat. sensit 5
Martinus operandum et adnuntiante sibi spiritu totus infremuit,
nec mortale sonans uerbum Dei gentilibus praedicabat, saepius
ingemescens, cur tanta Dominum Saluatorem turba nesciret. in- 6
terea, sicut nos incredibilis circumdederat multitudo, mulier
quaedam, cuius filius paullo ante defecerat, corpus exanime
beato uiro protensis manibus coepit offerre dicens: scimus quia
amicus Dei es: restitue mihi filium meum, quia unicus mihi est.
iunxit se cetera multitudo et matris precibus adclamabat. tum 7
Martinus uidens pro expectantium salute, ut postea nobis ipse
dicebat, consequi se posse uirtutem, defuncti corpus propriis
manibus accepit: et cum spectantibus cunctis genua flexisset,
ubi consummata oratione surrexit, uiuificatum paruolum matri
reddidit. tum uero multitudo omnis in caelum clamore sublato 8
Christum Deum fateri, postremo cuncti cateruatim ad genua
beati uiri ruere coeperunt, fideliter postulantes ut eos faceret
Christianos. nec cunctatus, in medio ut erant campo, cunctos 9
inposita uniuersis manu catechumenos fecit, cum quidem ad nos
conuersus diceret, non inrationabiliter in campo catechumenos
fieri, ubi solerent martyres consecrari.

1 praetermisisset miror *V* 2 suscitarit *AF*: suscitaret *V*, suscitauerit *v* 3 de idoneo *V*: de minus idoneo *AFv*, de me minus id. *BM* 4 nescio qua *AFV*: nescio quae, qua *v* || carnutum *B* 5 habitantum *V* 8 Christum *F corr. et v* 9 sensit *V*: sensit hic *AFv* 11 uerba *V* 12 ingemiscens *AVv* 13 multitudo — defecerat *om. F pr. m.* 14 exanimum *v* 16 est mihi *v* 17 adclamabat (accl. *F*) *AFMV*: acclamat *v* 19 se *om. V* 20 spectantibus *BMV*: expectantibus *AFQ*, inspectantibus *v* 21 ubi — surrexit *om. V* || paruulum *AFv* 22 reddidit *2 codd. Gis. et V*: restituit *AFv* 23 deum *ABFV*: dominum *v* || fateri dixere *F* || postremũ *AF* 24 fediliter *V* 25 erant *AV*: erat *Fv* 26 cathecuminos *V*, *item paulo post* 28 solent *AFQ*

5 Vicisti, inquit Postumianus, Galle, uicisti, non utique me,
qui Martini sum potius adsertor et qui haec omnia de illo uiro et
sciui semper et credidi, sed eremitas omnes anachoretasque uicisti.
2 nemo enim illorum, sicut Martinus hic uester, immo noster,
mortibus imperauit. meritoque hunc iste Sulpicius apostolis con-
parat et prophetis, quem per omnia illis esse consimilem fidei
3 uirtus ac uirtutum opera testantur. sed perge quaeso, quamquam
nihil magnificentius audire possimus, perge tamen, Galle, quod
etiam nunc de Martino superest sermonis euoluere. nam etiam
minima illius et cotidiana animus festinat agnoscere, quia mi-
4 nima illius aliorum maximis maiora esse non dubium est. Ita
faciam, Gallus inquit: uerum id, quod dicturus sum, ipse non
uidi, prius enim gestum est, quam me illi uiro iungerem: sed
factum celebre est, fidelium fratrum, qui interfuerant, sermone
5 uulgatum. eo fere tempore, quo primum episcopus datus est,
fuit ei necessitas adire comitatum. Valentinianus tum maior
rerum potiebatur. hic cum Martinum ea petere cognouisset, quae
praestare nolebat, iussit eum palatii foribus arceri: etenim ad
animum illius inmitem ac superbum uxor accesserat Arriana,
quae totum illum a sancto uiro, ne ei debitam reuerentiam prae-
6 staret, auerterat. itaque Martinus, ubi semel adque iterum su-
perbum principem adire temptauit, recurrit ad nota praesidia:
cilicio obuoluitur, cinere conspergitur, cibo potuque abstinet,
7 orationem noctibus diebusque perpetuat. septimo die adsistit ei
angelus: iubet eum ad palatium ire securum, regias fores quam-
libet clausas sponte reserandas, imperatoris spiritum superbum
8 molliendum. igitur istiusmodi praesentis angeli confirmatus ad-

1 Postumianus *(minio)* uicisti inquit *V* 2 assertor *AF* 3 anachoritasque *V* 6 quem *F corr. ex* quae 7 testatur *V* ‖ quanquam *AF* 8 possumus *F pr. m.* 11 non *BV*: nulli *AFv* 12 et gallus *(minio)* ita faciam inquid *V* ‖ inquit. uerum inquit id *F* 13 gestum *V:* gesta res *AFv* ‖ illi uiro] illo *F corr. in* illi 14 interfuerunt *V haud scio an recte* 15 eo *BV*: eodem *AFv* 16 ualentianus *V* 17 rerum *Fv:* rerum summa *A*, regno *B*, rerum omnium potiebatur imperiuest *(sic) V* ‖ hic *V:* is *AFv* ‖ petere cogn. quae *om. V* 21 auerteret *F pr. m.* 22 adire *FQV:* frustra adire *Av* 23 abstinet.. *F* 24 orationem *BMV:* orationibus *A et pr. m. F*, orationes *F corr. et v* ‖ noctibus diebusque *BMV:* diebus noctibusque *AFv* ‖ septimo uero *AFv* ‖ adsistit *V:* adstitit *AFv* 27 confirmatus est *F pr. m. et Q*

loquio et fretus auxilio palatium petit. patent limina, nullus obsistit: postremo usque ad regem nemine prohibente peruenit. qui cum uenientem eminus uideret, frendens cur fuisset admissus, nequaquam adsurgere est dignatus adstanti, donec regiam sellam ignis operiret ipsumque regem ea parte corporis, qua sedebat, adflaret incendium. ita e solio suo superbus excu- 9
titur et Martino inuitus adsurgit: multumque conplexus quem spernere ante decreuerat, uirtutem sensisse diuinam emendatior fatebatur: nec expectatis Martini precibus prius omnia praestitit quam rogaretur. conloquio illum adque conuiuio 10
frequenter adsciuit: postremo abeunti multa munera obtulit, quae uir beatus, ut semper, paupertatis suae custos cuncta reiecit.

Et quia palatium semel ingressi sumus, licet diuersis in 6
palatio temporibus gesta conectam: nequaquam enim praetermittendum uidetur circa Martini admirationem reginae fidelis exemplum. Maximus imperator rempublicam gubernabat, uir omni 2
uita merito praedicandus, si ei uel diadema non legitime tumultuante milite inpositum repudiare uel armis ciuilibus abstinere licuisset: sed magnum imperium nec sine periculo renui nec sine armis potuit retineri. hic Martinum saepius euocatum receptum- 3
que intra palatium uenerabiliter honorabat: totus illi cum eo sermo de praesentibus, de futuris, de fidelium gloria, de aeternitate sanctorum, cum interim diebus ac noctibus de ore Martini regina pendebat: euangelico illo non inferior exemplo pedes sancti fletu rigabat, crine tergebat. Martinus, quem nulla um- 4
quam femina contigisset, istius adsiduitatem, immo potius seruitutem non poterat euadere. non illa opes regni, non imperii dignitatem, non diadema, non purpuram cogitabat: diuelli a Martini pedibus solo strata non poterat. postremo a uiro suo poscit, dicens Martinum uterque conpellant, ut ei remotis omnibus ministris praeberet sola conuiuium. nec potuit uir beatus

1 petiit *A* || patent *om. F* 3 frendens *V*: infrendens *AFv* 6 e *V*: *om. AFv* 8 sensisse se *A* 15 conectam *FV*: connectam *Av* 18 uita *AMV et pr. m. F*: uitae *F corr. et v* 21 retineri *V*: teneri *AFv* 22 ille *F pr. m.* 25 penderet *A* 26 crine tergebat *om. F* 29 deuelli *F pr. m.* 31 poscit *BV*: poposcit *AFv* || dicens *V*: dein *AF*, deinde *v* || conpellant *AV*: compellunt *Fv*

obstinatius reluctari. conponitur castus reginae manibus appa-
ratus: sellulam ipsa consternit, mensam admouet, aquam mani-
bus subministrat, cibum, quem ipsa coxerat, adponit. ipsa illo
edente eminus secundum famulantium disciplinam solo fixa con-
sistit inmobilis, per omnia ministrantis modestiam et humili-
tatem exhibens seruientis: miscuit ipsa bibituro et ipsa porrexit.
6 finita cenula fragmenta panis absumpti micasque collegit, satis
fideliter illas reliquias imperialibus epulis anteponens. beata
mulier, tantae pietatis adfectu illi merito conparanda, quae ue-
nit a finibus terrae audire Salomonem, siquidem simplicem se-
7 quamur historiam. sed fides reginarum est conferenda, quod
mihi liceat separata mysterii maiestate dixisse: illa expetiit audire
sapientem, ista non tantum audisse contenta meruit seruire
sapienti.

7 Ad haec Postumianus, iam dudum, inquit, Galle, audiens te
loquentem uehementer admiror reginae fidem: sed ubi illud est,
quod nulla umquam femina ferebatur propius adstitisse Martino?
2 ecce ista regina non solum adstitit, sed etiam ministrauit. et
uereor ne isto aliquantulum se tueantur exemplo qui libenter
feminis inseruntur. Tum Gallus, quid tu, inquit, non uides,
quod solent docere grammatici, locum, tempus et personam?
propone enim tibi ante oculos captum in palatio imperatoris pre-
cibus ambiri, reginae fide cogi, temporis necessitate constringi,
ut clausos carcere liberaret, exiliis datos restitueret, bona
adempta rehiberet: haec quanti putas constare episcopo debuisse,
ut pro his omnibus non aliquantulum de rigore propositi rela-
4 xaret? uerumtamen quia occasione huius exempli male usuros
esse aliquos arbitraris, illi uero felices erunt, si a disciplina
exempli istius non recedant. uideant enim, quia Martino semel

1 reluctare *V* || castis *F corr.* 4 edente *V et 2 optimi libri Giselini:* sedente *AFv* || constitit *B* 7 caenula *AF*, coenula *v* || absumpti *AV*: assumpti *Fv* || colligit *V* 10 solomonem *V*, sapientiam salomonis *FM* 11 sed *AFQV*: sed si *v* 12 expetit *F* 13 meruit *V*: sed et meruit *AFv* 15 Et postumianus *V* || galle te loquente *F* 16 illud ubi *AFv* 17 adsistisse *V* 18 *fort.* ministrauit ei. uereor 20 inserentur *Q* || tum] et *V* || non uides — personam *om. F pr. m.* 21 dicere *V* 24 datos *FV*: dampnatos *A* || bona ad. rehiberet *om. AF et alii* 25 redhiberet *2 codd. Gisel.* || putes *v* || stare *F pr. m.* 28 aliquos *om. Vv* 29 exempli istius *BMV*: exempli istius uiri *FQv*, istius uiri exempli *A*

tantum in uita iam septuagenario non uidua libera, non uirgo lasciuiens, sed sub uiro uiuens, ipso uiro pariter supplicante, regina seruiuit et ministrauit edenti, non cum epulante discubuit: nec ausa participare conuiuium, sed deferebat obsequium. disce 5
igitur disciplinam: seruiat tibi matrona, non imperet, et seruiat, non recumbat: sicut Martha illa ministrauit Domino, nec tamen est adscita conuiuio: immo praelata est ministranti, quae uerbum potius audiebat. sed in Martino ista regina utrumque compleuit: et ministrauit ut Martha, et audiuit ut Maria. quodsi 6
quis hoc uti uoluerit exemplo, per omnia teneat: talis causa sit talisque persona, tale obsequium, tale conuiuium, et in omni uita semel tantum.

Praeclare, inquit Postumianus, nostros istos, ut Martini 8
non egrediantur exemplum, tua constringit oratio, sed profiteor tibi quia haec surdis auribus audientur. nam si Martini seque- 2
remur uias, numquam causas de osculo diceremus et uniuersis scaenae opinionis opprobriis careremus. ceterum, sicut tu soles dicere, cum edacitatis argueris, Galli sumus: ita nos in hac parte numquam nec Martini exemplo uel tuis disputationibus corrigemur. uerumtamen haec nobis iam dudum agentibus, quid 3
tu tam obstinate, Sulpici, taces? Ego uero, inquam, non solum modo taceo, sed olim de istis tacere disposui. nam quia quandam uiduam uagam, nitidulam, sumptuosam obiurgauerim lasciuius uictitantem, itidemque uirginem adulescenti cuidam mihi

1 uita *ABFMQV*: uita sua *v* 2 sub uiro uiuens *om. V* 3 ministrauit edenti *V*: ministrauit. Haec edenti (edente *A*) *AFQ*, ministrauit. haec edenti adstitit *v* 4 ausa *V*: ausa est *AFv* || participari conuiuio *v*
5 nec imperet *F* || et *om. F in rasura* 6 deo *V* 7 adscita — praelata est *om. V* 8 audiuit *A* 10 teneat *V*: teneat exemplum *AFv*
13 et postumianus *(minio)* praeclare inquam *V* || nostros *om. V*
14 egredeantur *V* 16 numquam — diceremus et *om. V et cod. Trudonensis (Giselini), in alio Gis. libro eadem erasa sunt* || uniuersis *F, sed* is *in litura,* uniuersa *A* 17 sceuae *F, sed* c *erasa* || opinionis** *F*, opinionis et *A* || obprobriis *A* || ceterum *V*: uerum *AFv* 19 nec *V*: uel *AFv* 20 corrigemur *V*: corrigendi (— dos *corr.*) fatemur *Fv*, corrigendi. fatemur teuthones sumus *A* 21 sulpicii *V; additum minio in eodem (post* taces) seuerus sulpicius || ego uero *V*: egone *ABFQ*, ego *v* || inquam *B et corr. F*: *om. V*, inquit *AQ* 22 disui *V* 24 uiuentem *2 codd. Gisel.* || mihi caro *om. V*

caro indecentius adhaerentem, cum quidem ipsam frequenter
audissem alios etiam, qui talia agerent, increpantem, tanta
mihi omnium feminarum cunctorumque monachorum odia con-
ciui, ut aduersum me utraeque legiones iurata bella susceperint.
4 unde quaeso taceatis, ne etiam quod uos loquimini ad meam
referatur inuidiam. tota nobis istorum memoria relinquatur: ad
5 Martinum potius reuertamur. tu Galle, ut adgressus es, coeptum
opus explica. Tum ille, iam quidem uobis, inquit, tanta nar-
raui, ut satisfacere studiis uestris meus sermo debuerit: sed quia
uoluntati uestrae non obsecundare mihi non licet, quantum ad-
6 huc diei superest loquar. nam certe dum stramen illud, quod in
lectos nostros paratur, aspicio, subuenit in memoriam etiam de
7 stramine, in quo Martinus iacuerat, factam esse uirtutem. res
ita gesta est. Claudiomagus uicus est in confinio Biturigum ad-
que Turonorum. ecclesia ibi est celebris religione sanctorum nec
minus gloriosa sacrarum uirginum multitudine. praeteriens ergo
8 Martinus in secretario ecclesiae habuit mansionem. post disces-
sum illius cunctae in secretarium illud uirgines inruerunt: ad-
lambunt singula loca, ubi aut sederat uir beatus aut steterat,
9 stramentum etiam, in quo iacuerat, partiuntur. una earum post
dies paucos partem straminis, quam sibi pro benedictione colle-
gerat, energumeno, quem spiritus erroris agitabat, de ceruice
suspendit. nec mora, dicto citius eiecto daemone persona cu-
rata est.

9 Per idem fere tempus Martino a Treueris reuertenti fit obuiam
uacca, quam daemon agitabat: quae relicto grege suo in homi-
nes ferebatur et iam multos noxie petulca confoderat. uerum ubi

1 adherenti *V* 2 alios — increpantem] de eius amore profitentem *V solus* || quia talia *BM* 3 consciui *V*, concitaui *AFv* 4 ut *om. F* || utreque legionis *V* || susciperent *F* 5 quod *BV*: hoc quod *AFv* 6 uobis *AFv* || memoria *V*: mentio *AFv* 8 ille] gallus *V* 10 mihi non licet *AFQV*: nefas mihi est *Gisel. ex suis* 11 dies *AFQ* 14 Claudiomagus *BMV*: Claudiomacus *AF*, Claudiomachus *v* 15 turonum *F* || ecclesiam *V* 16 multitudine *BMV*: multitudo *AFv* 18 cunctae — illud *om. V* || irruunt *AB* || alambunt *A* 20 stram. *F corr. e* sacramentum || iacuerat *cod. Vorstii:* iacuerunt *V*, quieuerat *AFv* 22 inergumino *V* 23 curata *V et cod. Vorstii:* purgata *AFv* 27 noxiae *V*, noxie *F, sed* e *in ras.* || petula *F*, petulans *M*

nobis coepit esse contigua, ii qui eam eminus sequebantur, prae-
dicere magna uoce coeperunt ut caueremus. sed postquam ad nos 2
toruis furibunda luminibus propius accessit, Martinus eleuata
[obuiam] manu pecudem consistere iubet: quae mox ad uerbum
illius stare coepit inmobilis, cum interea uidit Martinus dorso 3
illius daemonem supersedentem: quem increpans, discede, in-
quit, funeste, de pecude et innoxium animal agitare desiste.
paruit nequam spiritus et recessit. nec defuit sensus in bucula, 4
quin se intellegeret liberatam: ante pedes sancti recepta quiete
prosternitur, dein iubente Martino gregem suum petiit seque
agmini ceterarum oue placidior inmiscuit. hoc illud fuit tempus, 5
quo inter medias flammas positus non sensit incendium, quod
mihi non arbitror esse referendum, quia hoc plenius iste Sul-
picius, licet in libro suo praeteritum, in epistula tamen postea,
quam ad Eusebium, tunc presbyterum, modo episcopum fecit,
exposuit: quam tu, Postumiane, aut credo legisti, aut si in-
cognita tibi est, cum libuerit, in promptu ex illo armario habes:
nos ab illo omissa referemus.

Quodam tempore, cum dioeceses circuiret, uenantium agmen 6
incurrimus. canes leporem sequebantur: iamque multo spatio
uicta bestiola, cum undique campis late patentibus nullum esset
effugium, mortem inminentem iam iamque capienda crebris fle-
xibus differebat. cuius periculum uir beatus pia mente miseratus
imperat canibus, desisterent sequi et sinerent abire fugientem.
continuo ad primum sermonis imperium constiterunt: crederes
uinctos, immo potius adfixos in suis haerere uestigiis. ita lepu-
sculus persecutoribus alligatis incolumis euasit.

Operae pretium autem est, etiam familiaria illius uerba, spi- **10**
ritualiter salsa, memorare. quem recens tonsam forte conspe- 2

1 hii *A*, hi *FVv* || praedicare *2 codd. Gis.* 4 obuiam *om. V, cf. tamen uit. Mart. 13, 8* || iubet *om. F pr. m.* iussit *F corr.* 5 uidit *V*: uidet *AFv* 6 descende *BM* 10 deinde *v* || petiit *ABMV*: petit *Fv* 14 lebro suo praeterito *V* 15 tum *AF* 18 referimus *AFv* 19 Quodam *BV*: Quodam autem *AFv* || cum *V*: dum *AFv* || iocisis *V* || circumiret *A* || agmini *Q et 2 libri Gisel.* 24 ut desisterent *AFv* 25 continuo *V*: qui continuo *AFv* || imperium sermonis *F, sed* imp. *additum m. 2*; sermonis eius imp. *B* 26 uestigis *F* 28 autem *V s. l. habet* || spiritualiter salsa *B*: spiritaliter sancta *V*, spiritali sale

xerat. euangelicum, inquit, mandatum ista conpleuit: duas habuit tunicas, unam earum largita est non habenti: ita ergo et
3 nos facere debetis. item cum subulcum algentem ac paene nudum in pellicia ueste uidisset, en, inquit, Adam [eiectus de paradiso] in ueste pellicea sues pascit: sed nos illo uetere deposito,
4 qui adhuc in isto manet, nouum Adam potius induamus. boues ex parte prata depauerant, porci etiam nonnulla suffoderant: pars cetera, quae manebat inlaesa, diuersis floribus quasi picta uernabat. speciem, inquit, gerit pars illa coniugii, quae a pecore depasta etsi non penitus gratiam amisit herbarum, nullam tamen florum retinet dignitatem: illa uero, quam porci pecora inmunda foderunt, fornicationis imaginem foedam protendit: ceterum illa portio, quae nullam sènsit iniuriam, gloriam uirginitatis ostendit: herbis fecunda luxuriat, foeni in ea fructus exuberat et ultra omnem speciem distincta floribus quasi gemmis micantibus ornata radiat. beata species et Deo digna: nihil enim
5 uirginitati est conparandum. ita et illi, qui coniugia fornication comparant, uehementer errant, et illi qui coniugia uirginitati
6 aequanda aestimant, miseri penitus et stulti sunt. uerum haec a sapientibus tenenda distinctio est, ut coniugium pertineat ad ueniam, uirginitas spectet ad gloriam, fornicatio deputetur ad poenam, nisi satisfactione purgetur.

11 Miles quidam cingulum in ecclesia, monachum professus, abiecerat: cellulam sibi eminus in remoto quasi eremita uicturus erexerat. interea astutus inimicus uariis cogitationibus brutum pectus agitabat, ut coniugem suam, quam Martinus in monasterio puellarum esse praeceperat, uoluntate mutata secum po-
2 tius uellet habitare. adit ergo Martinum fortis eremita et quid

condita *v, F corr. et aliquot libri Giselini, ut uidetur,* spiritaliter *(uel* spiritualiter*)* sale condita *AMQ*
3 iterum *F* || humunculum *V solus* 4 pellicea *v* || eiectus de parad. *om. V* 5 oues pascit *V* 6 adhuc — induamus *om. V* || Adam *om. Q* 8 remanebat *F* 9 a *BV*: *om. AFv*, quā pecora depasta sunt *F corr. m. 2* 11 porci] *add. in F m. 2* id est 12 foeda *A*, foedera *V* || praetendit *AFv* 14 luxuriatur *A* || faeni *V*, feni *A* 16 radiauit *V* 17 fornicationi — qui coniugia *om. V* 19 existimant *B et 2 alii codd. apud de Prato* 24 heremita *AFV, item paulo post* 28 adit *BM*: adiit *AFVv* || et quid *AMV*: quid *Fv*

haberet animi confitetur. ille uero uehementer abnuere, feminam
uiro rursus, iam monacho, non marito, incongrua ratione mis-
ceri. postremo cum miles insisteret, adfirmans nihil hoc propo-
sito esse nociturum: se solo coniugis uti uelle solacio, porro ne
rursus se in sua reuoluerent, non esse metuendum: se esse mili-
tem Christi, illam quoque in eadem militiae sacramenta iurasse:
pateretur episcopus sanctos et sexum suum fidei merito nescien-
tes pariter militare. tum Martinus — uerba uobis ipsa dicturus 3
sum — dic mihi, inquit, si umquam in bello fuisti, si in acie
constitisti? at ille respondens, frequenter, inquit, in acie steti
et in bello frequenter interfui. ad haec Martinus: dic mihi ergo: 4
numquid in illa acie, quae armata in proelium parabatur aut
iam aduersus hostilem exercitum conlato comminus pede destricto
ense pugnabat, ullam feminam stare aut pugnare uidisti? tum 5
demum miles confusus erubuit, gratias agens errori suo se non
fuisse permissum, nec aspera increpatione uerborum, sed uera
et rationabili secundum personam militis conparatione correctum.
Martinus autem conuersus ad nos, sicut eum frequens fratrum 6
turba uallauerat, mulier, inquit, uirorum castra non adeat,
acies militum separata consistat: procul femina in suo degens
tabernaculo sit remota. contemptibilem enim reddit exercitum,
si uirorum cohortibus turba feminea misceatur. miles in acie, 7
miles pugnet in campo: mulier se intra murorum munimenta
contineat. habet et illa gloriam suam, si pudicitiam uiro absente
seruauerit: cuius haec prima uirtus et consummata uictoria est,
non uideri.

1 ueh. cepit abnuere *F corr.* 3 insisteret *V et cod. Vorstii:* instaret *AFv* 5 in sua *(i. e. in coniugii iura) AFMQV:* in sua uitia *v* 6 in eadem *V:* in eadem eiusdem *AFv* 7 sanctos *Giselinus:* scs *AFV, et sic uel* sanctus *plerique* || et *B et pr. m. F: om. AV,* eos *M et corr. F; cf. de Prato ad h. l.* || suum *om. F* 10 ad ille *V* 11 in bello *V:* bello *AFv* 12 et in illa *v* || armata in *F partim in litura m. 2* || proelium *ABM:* proelio *FVv* || mittebatur *A pr. m.* || aut iam *AFQV:* aut cum iam *v* 13 hostile (*om.* exercitum) *V* || conlato *V:* collocato *AM,* conlocata (-to *corr.*) *F,* collocatus *Q* || cominus *v* || districto *libri et v, sed* stricto *F* 14 pugnabas *FQ* || tum *BMV:* tunc *AFv* 19 ita dicebat mulier inquit *V* 20 in suo *om. F pr. m.* 22 choortibus *V* 23 pugnat *V* 24 illam *V* 25 casta (caste *corr.*) seruauerit *A* || confirmata *V*

12 Illud uero, Sulpici, meminisse te credo, quo affectu nobis,
cum et tu coram adesses, illam uirginem praedicarit, quae ita
se penitus ab omnium uirorum oculis remouisset, ut ne ipsum
quidem ad se Martinum, cum eam ille officii causa uisitare
2 uellet, admiserit. nam cum praeter agellum illius praeteriret,
in quo se ante conplures annos pudica cohibuerat, audita fide
illius adque uirtute deuertit, ut tam inlustris meriti puellam
3 religioso officio episcopus honoraret. nos consequentes gauisuram
illam uirginem putabamus, siquidem hoc in testimonium uir-
tutis suae esset habitura, ad quam tanti nominis sacerdos depo-
4 sito propositi rigore uenisset. uerum illa fortissimi uincula pro-
positi ne Martini quidem contemplatione laxauit. ita uir beatus
accepta per aliam feminam excusatione laudabili ab illius fori-
bus, quae se uidendam salutandamque non dederat, laetus abs-
5 cessit. o uirginem gloriosam, quae ne a Martino quidem passa
est se uideri! o Martinum beatum, qui illam repulsam non ad
contumeliam suam duxit, sed magnificans illius cum exultatione
uirtutem inusitato in his[1] dumtaxat regionibus gaudebat exem-
6 plo! ergo cum haut longe ab illa uillula nos manere nox inmi-
nens coegisset, xenium beato uiro eadem illa uirgo transmisit:
fecitque Martinus, quod ante non fecerat — nullius enim ille
umquam xenium, nullius munus accepit —: nihil ex his, quae
uirgo uenerabilis miserat, refutauit, dicens benedictionem illius
a sacerdote minime respuendam, quae esset multis sacerdotibus
7 praeferenda. audiant, quaeso, uirgines istud exemplum, ut
fores suas, si eas malis obsistere uolunt, etiam bonis claudant,
et, ne ad se inprobis sit liber accessus, non uereantur excludere
8 etiam sacerdotes. totus hoc mundus exaudiat: uideri se a Martino

1 illut *V*, illū *A* || sulpicii *V* 2 praedicarit *BMV*: praedicaret *AFv* || ita *om. F* 5 praeter *in F erasum est*, per *M* 6 ante *V*: iam ante *AFv* || cohibuerat *V*: cohibebat *AFv* 7 deuertit *AF²V*: diuertit *F¹v* 9 in *om. F in rasura* 10 esset habitura *AMV*: esse *(om. F 1. m.)* habituram *Fv* 11 proposito *B* || fortissima *B* || uincta *F* 12 nec *F* *(sed u. 15 idem* ne*)* 14 uidendam se *AFv* 16 o *om. V* || illum repulsum *F corr.* 18 inusitatum — exemplum *FQ* 19 aut *V* 20 senium *V, item paulo post* 21 ante *FV*: antea *Av* 22 nihil *AFQV*: nihil uero *v* 26 malis obsistere uolunt *BV*: mali obsidere uoluerint *AFv* 27 reuereantur *F corr.* 28 exaudiat *AFQV*: audiat *v*

uirgo non passa est. non utique illa quemcumque a se reppulit
sacerdotem, sed in eius uiri conspectum puella non uenit, quem
uidere salus uidentium fuit. quis autem hoc praeter Martinum 9
sacerdos non ad suam iniuriam rettulisset? quos aduersum sanc-
tam uirginem motus quantasque iras mente concepisset? haere-
ticam iudicasset et anathemandam esse decreuisset. quam uero 10
illi beatae animae illas uirgines praetulisset, quae crebris occur-
sibus ubique se praebent obuias sacerdoti, quae conuiuia sum-
ptuosa disponunt, quae una pariter discumbunt! sed quo me 11
ducit oratio? paululum iste liberior sermo reprimendus est, ne
in aliquorum forsitan incurrat offensam: etenim infidelibus
obiurgationis uerba non proderunt, fidelibus autem satisfaciet
exemplum. uerum ego ita uirtutem huius uirginis praedica-
bo, ut tamen nihil illis, quae ad Martinum uidendum ex
longinquis regionibus saepe uenerunt, arbitrer derogandum,
siquidem hoc beatum uirum frequenter affectu etiam angeli fre-
quentarint.

Ceterum hoc, quod dicturus sum, Sulpici, hoc te — me autem 13
intuebatur — teste perhibeo. Quodam die ego et iste Sulpicius
pro foribus illius excubantes iam per aliquot horas cum silentio
sedebamus, ingenti horrore et tremore, ac si ante angeli taber-
naculum mandatas excubias duceremus, cum quidem nos, clauso
cellulae suae ostio, ibi esse nesciret. interim conloquentium mur- 2
mur audimus et mox horrore quodam circumfundimur ac stupore,

1 qualemcumque *cod. Vorstii* 3 uiuentium *F* || hoc *V*: hoc alius *AFv* 6 anathemandam *V*: anathematizandam *AFv; cf. Salmas. ad Tertull. de pallio p. 225* 9 discumbunt *V et cod. Vorstii*: accumbunt *AFv* 12 fedilibus *V* || satisfaciet *ABF*: satisfacit *V*, satisfaciat *v* 16 frequentauerunt *B*, uisitarunt *A* 18 hoc *V*: id *AFv* || Sulpici *V et cod. Lazii (sed V* sulpicii): Postumiane *AFv* || te *V*: tibi *AFv*, isto tibi *F corr. (al.* te *ante* teste *habent)* 19 teste *BMV*: teste recte *AFv*. *Post* perhibeo *additum est in marg. V manu saec. IX—X*: hic demitte usque ad finem libri istius. id est usque ad crucem † et notam asteriscum, *quae nota exstat ad calcem capitis 14; de qua adnotatione de Prato bene hoc monuit: Sane Paulinus ipse hoc dialogo quae sequuntur omnia omisit, non tamen Fortunatus, qui locum de Antichristo tantum silentio inuoluit.* 20 illius *om. V* 21 honore *AFQ* 22 mandatis *F pr. m.* || nos *BV: post* ostio *habent AFv* || clausos *V* 24 audimus *BMV*: audiuimus *AFv* || horrere *F pr. m.* || ac stupore *V*: ac obstupescentes *AF*, ac obstupentes *v*

3 nec ignorare potuimus nescio quid fuisse diuinum. post duas fere
horas ad nos Martinus egreditur: ac tum eum iste Sulpicius,
sicut apud eum nemo familiarius loquebatur, coepit orare, ut pie
quaerentibus indicaret, quid illud diuini fuisset horroris, quod
fatebamur nos ambo sensisse, uel cum quibus fuisset in cellula
conlocutus: tenuem enim nos scilicet et uix intellectum sermoci-
4 nantium sonum pro foribus audisse. tum ille diu multumque
cunctatus — sed nihil erat quod ei Sulpicius non extorqueret
inuito: incredibiliora forte dicturus sum, sed Christo teste non
mentior, nisi quisquam est tam sacrilegus, ut Martinum aestimet
5 fuisse mentitum —: dicam, inquit, uobis, sed uos nulli quaeso
dicatis: Agnes, Thecla et Maria mecum fuerunt. referebat autem
6 nobis uultum adque habitum singularum. nec uero illo tantum
die, sed frequenter se ab eis confessus est uisitari: Petrum etiam
et Paulum Apostolos uideri a se saepius non negauit. iam uero
daemones, prout ad eum quisque uenisset, suis nominibus incre-
pabat. Mercurium maxime patiebatur infestum, Iouem brutum
7 adque hebetem esse dicebat. haec plerisque etiam in eodem mo-
nasterio constitutis incredibilia uidebantur, nedum ego confidam
omnes, qui haec audient, credituros. nam nisi inaestimabilem
uitam adque uirtutem Martinus egisset, nequaquam apud nos
tanta gloria praeditus haberetur. quamquam minime mirum, si
in operibus Martini infirmitas humana dubitauit, cum multos
hodieque uideamus nec Euangeliis credidisse. a Martino autem
8 saepe angelos uisos familiariter et sensimus et experti sumus. rem
minimam dicturus sum, sed tamen dicam. apud Nemausum
episcoporum synodus habebatur, ad quam quidem ire noluerat,
sed quid gestum esset scire cupiebat. casu cum eo iste Sulpicius
nauigabat, sed procul, ut semper, a ceteris in remota nauis parte
residebat. ibi angelus, quid gestum esset in synodo, ei nuntiauit.
nos postea tempus habiti concilii sollicite requirentes satis con-

3 pie quaerentibus *BMV*: perquirentibus *AFv* 6 intente• enim *V* || scilicet *V*: licet *AFv* 9 incredibilia *BM* 10 nisi si *B* || existimet *B* 11 inquam *V* || nulli quaeso *AFV*: quaeso nulli *v* 12 dicetes *V* || tecla *AF* || praeferebat *F* 13 adque *om. A pr. m.* 18 in eodem etiam *v* 23 dubitauit *V*: dubitauerit *AFv* 24 nec euangeliis *BV*: ne eu. quidem *AFQv* 30 resedebat *V*, solus residebat *BM* || ei *post* ibi *habent AFv* 31 consilii *V*

pertum habuimus, ipsum diem fuisse conuentus et eadem ibi
fuisse decreta, quae Martinó angelus nuntiarat.
Ceterum cum ab eo de fine saeculi quaereremus, ait nobis, Ne- 14
ronem et Antichristum prius esse uenturos: Neronem in occiden-
tali plaga subactis decem regibus imperaturum, persecutionem
ab eo eatenus exercendam, ut idola gentium coli cogat. ab 2
Antichristo uero primum Orientis imperium esse capiendum, qui
quidem sedem et caput regni Hierosolymam esset habiturus: ab
illo et urbem et templum esse reparandum. illius eam persecu- 3
tionem futuram, ut Christum Deum cogat negari, se potius
Christum esse confirmans, omnesque secundum legem circumcidi
iubeat: ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum,
adque ita sub illius potestate uniuersum orbem cunctasque gentes
esse redigendas, donec Christi aduentu impius opprimatur. non 4
esse autem dubium, quin Antichristus malo spiritu conceptus
iam natus esset et iam in annis puerilibus constitutus, aetate legi-
tima sumpturus imperium. quod autem haec ab illo audiuimus,
annus octauus est: uos aestimate, quam iam in praecipiti consi-
stant, quae futura metuuntur.
Haec cum maxime Gallus, necdum explicitis quae statuerat 5
referre, loqueretur, puer familiaris ingressus est, nuntians, Refri-
gerium presbyterum stare pro foribus. dubitare coepimus, utrum 6
Gallum adhuc esset melius audire, an exoptatissimo nobis uiro,
qui officii causa ad nos ueniebat, occurrere. tum Gallus: etiamsi 7
non ob aduentum sanctissimi sacerdotis relinquenda nobis haec

1 eadem ibi *V*: ea ibi ab episcopis *AFv* 3 Ceterum cum — futura metuuntur *(§ 4 extr.) haec om. AF et codd. plerique, sed exstant in MV, cod. Ven. (apud de Prato) et in 3 libris (Trudonensi, Bethl. et Parc.) Giselini* || ab eo *om. M* 4 ante christum *V et sic per totum hoc caput* 5 regibus subactis decem *v (i. e. hoc loco ed. Gis.)* || persecutionem *V*: persecutionemque *M Ven.*, persecutionem autem *v* 7 primum *Ven. et M*: primo *V*, *om. v* || orientale *v* || esse cap. imperium *M* 9 et urbem *V*: urbem *v* 10 futuram esse *v* || Dominum *v* 11 iubeat circumcidi *M Ven.* 12 ipsum *MV*: et ipsum *v* 13 ita *om. v* 14 aduentu Christi *v* || non esse — metuuntur *om. M Ven.* 16 iam natus *Parc. et V*: *om. v* 18 uos aestimate — metuuntur *Parc. et V*: uos autem aestimate quo in praecipitio consistunt quae futura sunt *v* 20 et sulpicius haec *V* || explicatis *v* 21 loqueremur *V* || ingreditur *A* 23 melius esset *B*

esset oratio, nox ipsa cogebat hucusque prolatum finire ser-
8 monem. uerum quia de Martini uirtutibus nequaquam expli-
cari uniuersa potuerunt, haec uos hodie audisse sufficiat, cras
reliqua dicemus. ita pariter accepta hac Galli sponsione sur-
reximus.

DIALOGVS TERTIVS.

1 Lucescit hoc, Galle: surgendum est. nam, ut uides, et Postu-
mianus instat et hic presbyter, qui hesterno auditorium amisit,
exspectat, ut quae de Martino nostro in hodiernum diem expli-
2 canda distuleras, debitor sponsionis euoluas. non ignarus quidem
iste omnium, quaecumque memoranda sunt, sed dulcis et grata
cognitio est etiam nota relegenti, siquidem natura ita conparatum
sit, ut meliore quis conscientia se nosse congaudeat, quae mul-
3 torum testimoniis non esse incerta cognoscat. nam [et] hic a
prima adulescentia Martinum secutus nouit quidem omnia, sed
libenter cognita recognoscit. fatebor enim tibi, Galle, Martini
mihi saepius auditas esse uirtutes, quippe qui de eo etiam litteris
multa mandauerim: sed per gestorum admirationem semper mihi
noua sunt, quae de illo licet audita saepius reuoluuntur. proinde
additum nobis Refrigerium auditorem eo inpensius gratulamur,
quo promptius Postumianus iste, qui haec Orienti inferre festinat,
quasi sub testibus consignatam abs te accepturus est ueritatem.
haec me loquente, Gallo iam ad narrandum parato, inruit turba
4 monachorum, Euagrius presbyter, Aper, Sabbatius, Agricola:

1 prolatum *V*: pertractum *Lazius*, protractum *AFv* 3 haec — sufficiat *om. V* 4 et sulpicius ita *V* || hac *BMV*: *om. AFv* 6 Explicit liber tertius *A*, Explicit liber tertius de uita Sci Martini Dialogus secundi *(sic) F*; Finit I t^{r}s (*i. e.* tractatus) incipit sequenti die de eadem re *V*
7 hoc *V*: o *AFv*; *est phrasis comica* lucescit hoc iam, *u. Plauti Amph. I, 3, 45. Ter. Heaut. III, 1, 1* 8 hesternum *BM* || auditorium amisit *ABFMQV* (*sed Q* admisit)*:* auditorio est admissus *v* 10 euoluas *om. A*, exsoluas *pauci dett.* 11 iste est *F corr. m. 2* 12 ita *om. V*, ista *A*
13 melior *V* || congaudeat *AFMQV:* gaudeat *v* 14 cognoscit *AF*^{2} || et *om. V* 15 sequtus *V* 18 sed — sunt] *AV*: ut — sint *F in ras. m. 2* 19 saepius audita *F* 23 ad loquendum *A* 24 Aper *om. V, at cf. p. 199, 10* || sabbatius *V*: sebastianus *AFv*

et post paululum ingreditur presbyter Aetherius cum Calupione
diacono et Amatore subdiaçono: postremus Aurelius presbyter,
dulcissimus meus, longiore uia ueniens anhelus occurrit. Quid, 5
inquam, tam subito et insperati tam ex diuersis regionibus tam
mane concurritis? Nos, inquiunt, hesterno cognouimus, Gallum
istum per totum diem Martini narrasse uirtutes, et reliqua in
hodiernum diem, quia nox oppresserat, distulisse: propterea ma-
turauimus frequens auditorium facere de tanta materia locu-
turo. interea nuntiatur multos saecularium stare pro foribus, nec 6
ingredi audentes, sed ut admitterentur rogantes. tum Aper, ne-
quaquam, inquit, istos nobis admisceri conuenit, quia ad audien-
dum curiositate potius quam religione uenerunt. confusus ego 7
illorum uice, quos non admittendos esse censebat, aegre tandem
obtinui, ut Eucherium ex uicariis et Celsum admitterent consu-
larem, ceteri sunt repulsi. tum Gallum media in sede conpo-
nimus: qui cum diu nobili sua uerecundia silentium tenuisset, 8
tandem ita exorsus est.

Conuenistis, inquit, ad me audiendum, uiri sancti et diserti, **2**
sed religiosas potius quam doctas aures, ut arbitror, adtulistis,
audituri me fidei testem, non oratoris copia locuturum. quae
autem hesterno dicta sunt, non reuoluam: illa qui non audierunt,
ex scripturis cognoscent. noua Postumianus expectat nuntiaturus 2
Orienti, ne se in conparatione Martini praeferat Occidenti. ac
primum gestit animus, quod Refrigerius in aurem suggerit, ex-
plicare: res in Carnutena gesta est ciuitate. 3

1 presbyter *V*: presbyter noster *AFv* || Etherius *v* || calupione *BV*: calyppione *A*, calyppiono *F*, Callipione *v*, Calliopio *Barthius* · 3 longiori *A* || occurrit *BMV*: cucurrit *AFv* 4 et *V*: et tam *AFv*, tam *B* || tam *(ante* ex*) deletum in V eadem manu* 5 Et illi nos *V* || inquit *AF*¹*V* 8 de tanta materia *V et cod. Vorstii*: tantam materiam *AFv*
10 rogantes *BV*: orantes *AFv* 11 inquit istos *AF*: quidem istos *V*, istos inquit *v* 12 ergo *F pr. m.* 13 tandem *ed. Parisina*: tamen *libri* 14 admitteret *B* 15 repulsi sunt *F* || in media *A*
17 tamen *F pr. m.* 18 uiri sancti *V*: et sancti *AFv* 19 uti *v*
20 fidei testem *V*: fidei testes *AF*, fide teste *Q*, fide testis *v* 22 scripturis *V*: scriptore *B*, scriptis *AFv* || cognoscent *BV*: recognoscent *AFv*
24 explicare *BFV*: explicari *Av* 25 carnutena *V*: carnutum *B*, carnotena *AFv*

Paterfamilias quidam duodecennem filiam ab utero mutam Martino coepit offerre, poscens ut linguam ligatam meritis suis
4 sanctis uir beatus solueret. ille cedens episcopis, qui tum forte latus illius ambiebant, Valentino adque Victricio, inparem se esse tantae moli, sed illis quasi sanctioribus nihil inpossibile fa-
5 tebatur. at illi pias preces una cum patre supplici uoce iungentes orare Martinum ut sperata praestaret. nec cunctatus ultra — utrumque praeclarum, et ostendendo humilitatem nec differendo pietatem — iubet circumstantis populi multitudinem submoueri: episcopis tantum et puellae patre adsistentibus in orationem suo
6 illo more prosternitur. dein pusillum olei cum exorcismi praefatione benedicit, adque ita in os puellae sanctificatum liquorem,
7 cum et linguam illius digitis teneret, infudit. nec fefellit sanctum uirtutis euentus. patris nomen interrogat: mox illa respondit. proclamat pater cum gaudio pariter et lacrimis Martini genua conplexus, et hanc primam se filiae audisse uocem cunctis stu-
8 pentibus fatebatur. ac ne cuiquam id incredibile forte uideatur, perhibeat uobis praesens Euagrius testimonium ueritatis: nam res ipso praesente tum gesta est.

3 Paruum illud est, quod nuper Arpagio presbytero referente cog-
2 noui, sed non praetermittendum uidetur. Auitiani comitis uxorem misisse Martino oleum, quod ad diuersas morborum causas necessarium, sicut est consuetudo, benediceret: ampullam uitream istiusmodi fuisse, ut rotunda in uentrem cresceret ore producto, sed oris extantis concauum non repletum, quia ita moris sit uascula conplere, ut pars summa umbonibus obstruendis li-

1 paterfamilias quidam *V*: pater filiam *AF*, paterfamilias *v* || duodennem *ed. Ald.* || filiam ab u. mutuam *MV*: ab u. mutam puellam *AFv*
3 s̄cis *AV*: s̄cs *Fv* || uir beatus *V*: *om. AFv* || solueret *V*: absolueret *AFv'* 4 ualentino *V*: ualentiano *F pr. m.* ualentiniano *A*F^2*v*
7 orauere *F corr.* 9 circumstantes *V* 11 ille *Q* || more *om. F pr. m.* || pauxillum *M* 13 infundit *A* 14 respondet *ed. Ald.* 16 et] dicit *V*, *haud scio an recte, si uerba sic distinguas*: dicit hanc pr. se f. audisse uocem: cunctis stup. fatebatur 17 fatetur *coni. de Prato*
20 Paruum *BM*: Parum *AFVv* || arpagio *AFV*: Harpagio *v* 22 ad uersas *V* 23 ampullam *BFV*: ampullulam *AFv* 24 rotundam *B*, rotundum *coni. de Prato* 25 ita *BV*: id *AF* 26 uascula *AFV*: uascula illa *v* || conplere *AFV*: compleri *v* || summa umbonibus *de Prato*: summabonibus *V*, summa *om. AFv*

bera relinquatur. testabatur presbyter uidisse se oleum sub Mar- 3
tini benedictione creuisse, quoad exundante copia superne dif-
flueret: eademque, dum ad matremfamilias uasculum referretur,
ferbuisse uirtute: nam inter manus pueri portantis ita semper 4
exundasse oleum, ut omne illius uestimentum copia superfusi
liquoris operiret: matronam ita usque ad summum labrum plenum
uasculum recepisse, ut presbyter hodieque fateatur, obdendi pessuli,
quo claudi diligentius seruanda consuerunt, in uitro illo spatium
non fuisse. mirum et illud, quod huic — me autem intuebatur — 5
memini contigisse. uas uitreum cum oleo, quod Martinus bene-
dixerat, in fenestra paululum editiore deposuit: puer familiaris
incautior linteum superpositum, ampullam ibi esse ignorans, ad-
traxit. uas super constratum marmore pauimentum decidit. cunc-
tis metu exterritis benedictionem Dei perisse, ampulla perinde
incolumis est reperta, ac si super plumas mollissimas decidisset.
quae res non potius ad casum quam ad Martini est referenda 6
uirtutem, cuius benedictio perire non potuit.

Quid illud, quod factum a quodam est, cuius nomen, quia
praesens est et prodi se uetuit, supprimetur: cui quidem tem-
pori hic etiam Saturninus interfuit. canis nobis inportunior obla- 7
trabat. in nomine, inquit, Martini iubeo te obmutescere. canis
— haesit latratus in gutture: linguam abscisam putares — obmu- 8
tuit. ita parum est ipsum Martinum fecisse uirtutes: credite
mihi, quia etiam alii in nomine eius multa fecerunt.

Auitiani quondam comitis noueratis barbaram nimis et ultra 4
omnia cruentam feritatem. hic rabido spiritu ingressus Turonum

2 quod ad *F*, quod *V* || diffiueret *MV*: defiueret *AFv*; *apte comparauit de Prato Lucret. III, 436 et Cic. Brut.* § *316* 3 eademque — ferbuisse uirtute *V* (*sed* feruuisse *corr. in* feruisse): eandemque — seruasse uirtutem *codd. rell. et v* 4 reportantis *BM* 6 ita usque *ABFMV*: itaque *v* 7 fatetur *v* 8 consueuerunt *v* 9 miror *V* || huic] adhuc *F sed in ras. m. 2* 10 uas *om. F pr. m.* 11 editiore *om. V* 12 ampullulam *A* || ignorans *BV*: ignarus *AFv* 14 benedictionem dei perisse *V*: ne benedictio deperisset *AFv* || ampullula *AF* 18 quod — quodam est *om. A*, est a quodam *Fv* 19 prodi se *F corr. e* prodisse || suppremetur *V* 20 interfuit — inportunior *om. V* 21 canis *ABV*: cani *Fv*; *mutauimus uerborum distinctionem* 22 abscisam *BV*: ut abscisam *AF*, ut abscissam *v* 24 alii etiam *A* 26 omnia *BMV*: omnes *AFv* || rabido *AM*: rauido *V*, rabulo *B*, rapido *Fv* || turonus *A*

ciuitatem, sequentibus eum miserabili facie ordinibus catenatis,
diuersa perdendis parari iubet genera poenarum, disponit po-
2 stero die adtonita ciuitate ad opus triste procedere. quod ubi
Martino conpertum est, solus paulo ante mediam noctem ad
praetorium bestiae illius tendit. sed cum profundae noctis silentio
quiescentibus cunctis nullus foribus obseratis pateret ingressus,
ante limina cruenta prosternitur. interea Auitianus graui somno
sepultus angelo ingruente percellitur: seruus, inquit, Dei ad tua
3 limina iacet et tu quiescis? qua ille uoce percepta lecto suo tur-
batus excutitur, conuocatisque seruis trepidus exclamat, Mar-
tinum esse pro foribus: irent protinus, claustra reserarent, ne
4 Dei seruus pateretur iniuriam. sed illi, ut est omnium natura
seruorum, uix prima limina egressi, inridentes dominum suum
quod somnio fuisset inlusus, negant quemquam esse pro foribus,
ex suomet ingenio coniectantes neminem nocte posse uigilare,
nedum illi crederent, in illo noctis horrore iacere ante aliena
limina sacerdotem: idque Auitiano facile persuasum est. rursum
soluitur in soporem: sed mox ui maiore concussus exclamat Mar-
tinum stare pro foribus: sibi ideo nullam quietem animi corpo-
5 risque permitti. tardantibus seruis ipse usque ad limina exteriora
progreditur: ibi Martinum ut senserat deprehendit. perculsus
6 miser tantae uirtutis manifestatione, quid, inquit, mihi hoc,
domine, fecisti? nihil te loqui necesse est: scio quid desideres,
uideo quid requiras: discede quantocius, ne me ob iniuriam tuam
caelestis ira consumat: satis soluerim hucusque poenarum. crede
7 quia non leuiter apud me actum est, ut ipse procederem. post
discessum autem sancti aduocat officiales suos, iubet omnes cu-
stodias relaxari et mox ipse proficiscitur. ita fugato Auitiano lae-
tata est ciuitas et liberata.

2 disponit *V*: disponens *AFv* || postera *v* 3 triste *V*: tam triste *AFv* 5 pertendit *M* || profundo *B* 6 nullis *F pr. m.* 9 et *om. V* 12 natura seruorum *om. V* 13 prima limina uix *A* (*sed add.* uix *m. 2*) 14 somnio *de Prato*: somno *libri* 15 suimet *F corr.* 16 necdum *V* || illius noctis *F* 17 est *om. AFv* 19 sibiq. *F*, *sed* q. *erasum* 20 usque *om. AF* 21 adpraehendit *V* 22 manifestatione uirtutis *AFv* 23 te loqui *AFV*: loqui te *v* 27 sancti martini *V*, martini (*om.* sancti) *F* || custodia *v* 29 est ciuitas et liberata *AFV*: est se ciuitas liberatam *duo codd. Gisel. et v*

Haec cum multis Auitiano referente conperta sint, tum nuper 5
Refrigerius presbyter, quem coram uidetis, a Dagrido, fideli
uiro ex tribunis, sub inuocatione diuinae maiestatis audiuit, qui
sibi hoc ab ipso Auitiano relatum esse iurabat. ceterum nolo mi- 2
remini me hodie facere, quod hesterno non feci, ut ad singulas
quasque uirtutes nómina testium personasque subnectam, ad quas
si quis fuerit incredulus, quia adhuc in corpore sunt, recurrat.
exegit id infidelitas plurimorum, qui in aliquibus, quae hesterno 3
memorata sunt, nutare dicuntur. accipiant ergo testes adhuc in-
columes adque uiuentes, quibus, quia de fide nostra dubitant,
magis credant. sed si adeo infideles sunt, profiteor quia nec illis
sunt credituri. miror autem quemquam, qui uel tenuem sensum 4
religionis habeat, tantum piaculi uelle committere, ut putet quem-
quam de Martino posse mentiri. facessat a quoquam, qui sub Deo 5
uiuit, ista suspicio: neque enim Martinus hoc indiget, ut men-
daciis adseratur. sed totius sermonis fidem, Christe, apud te
deponimus, nos nec alia dixisse nec alia dicturos, quam quae
aut ipsi uidimus aut quae manifestis auctoribus uel plerumque
ipso referente cognouimus. ceterum etsi dialogi speciem, quo ad 6
leuandum fastidium lectio uariaretur, adsumpsimus, nos pie
praestruere profitemur historiae ueritatem. haec me extrinsecus
inserere nonnullorum incredulitas non sine meo dolore conpulit.
sed redeat ad nostrum sermo consessum: in quo cum me tam stu- 7
diose audiri uideam, fatear necesse est Aprum fecisse constanter,
qui reppulit infideles, eos tantum iudicans audire debere qui
crederent. efferor, si quid creditis, spiritu et prae dolore totus 6

1 sint *ABFV*: sunt *v* 2 adagrido *V*: abagarido *AFMQ*, auagdrio *B* ab euagrio *cod. Trudon. Giselini et v* 3 magestatis *F* 5 externo *V* 8 exegit *V*: exigit *AFv* 9 nutare *F in ras. m. 2* 12 quendam *F* 13 uellet c. ut putent *V* 15 suspitio *AF* || nam neque *B* 16 sed *V*: sed tamen *AFv* || sermonis *V, sed nis s. l.* || Christe apud te *BV*: apud te Christe *AFv*
17 deponimus *B*: depromimus *AFVv, sed in V* o *m. post.* 19 quod *V*
20 leuandum *BFQV*: leuiandum *A*, releuandum *v* 21 praestruere *AQV et pr. m. F*: praestare *F corr. et v* 22 compulit *Mercerus*: compulerat *F* (*sed* at *corr. ex* it), conpulerit (*uel* comp.) *AVv; cf. uar. lect. ad p. 205, 5* 23 consensum *ABFMV* || tam *F in ras.* 24 fatear *de Prato:* fateor *Vv*, fatebor *ABF* 25 repulit *Av* 26 si quid *BMV*: siquidem *AFv* (siquidem, credite, *ed. Aldina,* si quidem cernitis *Casp. Barthius*)

insanio: non credunt Martini uirtutibus Christiani, quas daemones fatebantur?

2 Monasterium beati uiri duobus a ciuitate erat milibus disparatum: sed si quotiens uenturus ad ecclesiam pedem extra cellulae
suae limen extulerat, uideres per totam ecclesiam energumenos
rugientes, et quasi adueniente iudice agmina damnanda trepidare,
ut aduentum episcopi clericis, qui uenturum esse nescirent, daemoniorum gemitus indicaret. uidi quendam adpropiante Martino
in aëra raptum manibus extensis in sublime suspendi, ut nequa-
3 quam solum pedibus adtingeret. si quando autem exorcizandorum
daemonum Martinus operam recepisset, neminem manibus adtrectabat, neminem sermonibus increpabat, sicut plerumque per
clericos rotatur turba uerborum, sed admotis energumenis ceteros iubebat abscedere, ac foribus obseratis in medio ecclesiae
4 cilicio circumtectus, cinere respersus, solo stratus orabat. tum
uero cerneres miseros diuerso exitu perurgueri: hos sublatis in sublime pedibus quasi de nube pendere, nec tamen uestes defluere in faciem, ne faceret uerecundiam nudata pars corporum: at in parte alia uideres sine interrogatione uexatos et sua crimina confitentes. nomina etiam nullo interrogante prodebant: ille se Iouem,
5 iste Mercurium fatebantur. postremo cunctos diaboli ministros
cum ipso cerneres auctore cruciari, ut iam in Martino illud fateamur inpletum quod scriptum est: quoniam sancti de angelis iudicabunt.

7 Pagum quendam in Senonico annis singulis grando uexabat.
conpulsi extremis malis incolae a Martino auxilium poposcerunt:

23 I ad Cor. 6, 2 et 3.

1 credunt *BMV*: credent *AFv* 3 disseparatum *V*, *fort.* separatum, *ut V habet Dial. I, 8, 1* 4 ad *F in ras.* 5 uideris *V* || inaerguminos *V* 6 damnata *F corr.*, damnanda — clericis *om. V* 7 clerici *A* || qui *F corr. e* quē *ut uidetur* 8 indicarent *F corr. et B* || appropinquante *M* 9 aera *AFQV*: aere *v* 10 exorcidiandorum *V* 11 recipisset *V* || adtractabat *F*, *om. V* 13 turba *V*: turbo *AFv*; turba uerborum *iam legitur apud Cic. de orat. III, § 50 et Quintil. inst. orat. 8, 2, 17* 16 sublatas *F pr. m.* 17 uestis deflueret *F* 18 in faciem *BV*: super faciem *AFv*; *receptam lectionem firmauit de Prato coll. Hilarii lib. c. Constantium 8 et Hieron. ep. 108, 13* 18 ad in *V*, atque in *F*[1] 19 uideris *V* || confidentes *V* 21 fatebantur *F pr. m. et V:* fatebatur *AF*[2]*v* || diabuli *V* 25 uexabat *BV*: uastabat *AFv*

missa per Auspicium praefectorium uirum satis fida legatio, cuius
agros specialiter grauior quam ceterorum adsuerat procella popu-
lari. sed facta ibi oratione Martinus ita uniuersam penitus libera- 2
uit ab ingruenti peste regionem, ut per uiginti annos, quibus
postea mansit in corpore, grandinem in illis locis nemo pertu-
lerit. quod ne fortuitum esse et non potius Martino praestitum 3
putaretur, eo anno, quo ille defecit, rursum incubuit rediuiua
tempestas: adeo sensit et mundus uiri fidelis excessum, ut cuius
uita iure gaudebat, eiusdem mortem lugeret. ceterum si ad haec 4
probanda quae diximus testes etiam infirmior auditor exegerit,
non unum ego hominem, sed milia multa producam, et totam
in testimonium uirtutis expertae Senonum aduocabo regionem. et 5
tamen tu, Refrigeri presbyter, credo, meministi, nuper nobis
super hoc cum Romulo Auspicii illius filio, honorato et religioso
uiro, fuisse sermonem: qui haec nobis tamquam inconperta refe-
rebat, et cum futuris prouentibus per adsidua damna trepidaret,
ut ipse uidisti, magno secum maerore lugebat, Martinum non in
haec tempora reseruatum.

Sed ut ad Auitianum recurram — qui cum in omnibus locis 8
cunctisque in urbibus ederet crudelitatis suae infanda monumenta,
Turonis tantum innocens erat: et illa bestia, quae humano san-
guine et infelicium mortibus alebatur, mitem se adque tran-
quillum beato uiro praesente praestabat —: memini quodam die 2
ad eum uenisse Martinum: qui ubi secretarium eius ingressus est,
uidit post tergum ipsius daemonem mirae magnitudinis adsiden-
tem. quem eminus, ut uerbo, quia ita necesse est, parum Latino
loquamur, exsufflans, Auitianus se exsufflari existimans, quid
me, inquit, sancte, sic accipis? tum Martinus, non te, inquit,

1 uirum *in F erasum* || legatio *ABFV*: legatione *v* 2 adsueuerat *AFv* 4 ingruente *BF (non item V)* 5 pertulit *V* 6 esset non *V* 7 defecit *BV*: defunctus est *AFv* || rursus *v* 9 eiusdem *ABFMV*: etiam eiusdem *v* 10 exigeret *FQ* 11 hominem ego *A* || multa millia *v* 12 expertam *M, perperam probante de Prato* 14 romulo *V corr. e* rumulo 18 hae *V* 19 cum omnibus *V* 20 in urbibus *MV*: in *om. AFv* 22 tranquillam *F* 25 uidet *ABF* 26 ita *BMV: et AF, om. v* || est *om. BM* 27 exsufflans] *add. in V sup. lin. eadem m.* in eum || existimans ait *V* 28 accipis *BMV* (*sed V* accepis): aspicis *AFv*

3 sed eum, qui ceruici tuae taeter incumbit. cessit diabolus et reliquit familiare subsellium: satisque constat post illum diem Auitianum mitiorem fuisse, seu quod intellexerit egisse se semper adsidentis sibi diaboli uoluntatem, seu quod inmundus spiritus ab illius consessu per Martinum fugatus priuatus est potestate grassandi, cum erubesceret minister auctore nec ministrum auctor urgueret.

4 In uico Ambatiensi, id est castello ueteri, quod nunc frequens habitatur a fratribus, idolium noueratis grande opere constructum. politissimis saxis moles turrita surrexerat, quae in conum sublime procedens superstitionem loci operis dignitate seruabat.
5 huius destructionem Marcello, ibidem consistenti presbytero, uir beatus saepe mandauerat. post aliquantum tempus regressus in-
6 crepat presbyterum, cur adhuc idolii structura consisteret. ille causatus uix militari manu et ui publicae multitudinis tantam molem posse subuerti, nedum id facile putaret per inbecillos cleri-
7 cos aut infirmos monachos quiuisse curari. tum Martinus recurrens ad nota subsidia nocte tota in oratione peruigilat: mane orta tempestas aedem idoli usque ad fundamentum prouoluit. uerum haec Marcello teste dicta sint.

9 Aliam eius non dissimilem in simili opere uirtutem Refrigerio adstipulante perhibebo. columnam immensae molis, cui idolum superstabat, parabat euertere, sed nulla erat facultas, qua id
2 daretur effectui: tum ad orationem suo more conuertitur. uisam

1 incumbit cessit *BMV*: incubuit ita recessit *AFv* 2 post illum diem *V*: ab illo die *AFv* 3 intellexerat *F*, *immo exspectares* intellexit 5 consensu *ABF*'*M* 6 auctore *V*: auctorem *AFv* 8 uico *BV*: uico autem *AFv* || ambaciensi *F* (ambiac. *corr.*), ambaciacensi *A*, ambiacensi *al.* || castello *AFMQV*: castello illo *v* || quod — a fratribus *om. V; at u. Paulinum quem adfert de Prato:* Vicus erat, ueteris quondam uestigia castri, Nunc famulis habitata Dei Christique ministris 9 idolium *(i. e. templum idoli,* εἰδωλεῖον*) Casp. Barthius:* idolum *libri* 10 molis *V* || quae in conum sublime *B et cod. Trudon. Giselini:* quae in tronum (thronum *corr.*) sublime *V*, quae in quo collectio summitatis thronum sublime (— mẽ *F*) *AFQ* 12 distructionem *V* || uir beatus saepe *om. V* 14 idoli *libri* || structa consisterent *V* 15 tantum *A* 16 imbecilles *Fv* 17 tunc *AF* 18 praesidia *M* || nocte tota *V*: noctem totam *AFv* || orationibus *v* 19 eadem *V* 20 sunt *AFMQ* 22 perhibebo *BQV*: perhibeo *AFv* 24 affectui *A*

certum est parilem quodammodo columnam ruere de caelo, quae
inpacta idolo totam illam inexpugnabilem molem soluit in pul-
uerem: parum scilicet, si inuisibiliter caeli uirtutibus uteretur,
nisi ipsae uirtutes uisibiliter seruire Martino humanis oculis cer-
nerentur.

Idem autem Refrigerius mihi testis est, mulierem profluuio 3
sanguinis laborantem, cum Martini uestem exemplo mulieris
illius euangelicae contigisset, sub momento temporis fuisse
sanatam.

Serpens flumen secans in ripam, in qua constiteramus, adna- 4
bat: in nomine, inquit, Domini iubeo te redire. mox se mala
bestia ad uerbum sancti retorsit et in ulteriorem ripam nobis in-
spectantibus transmeauit. quod cum omnes non sine miraculo
cerneremus, altius ingemescens ait: serpentes me audiunt, et ho-
mines non audiunt.

Piscem Paschae diebus edere consuetus paulo ante horam refec- **10**
tionis interrogat, an haberetur in promptu. tum Cato diaconus, 2
ad quem monasterii administratio pertinebat, doctus ipse piscari,
negat per totum diem sibi ullam cessisse capturam, sed neque
alios piscatores, qui uendere solebant, quicquam agere quiuisse.
uade, inquit, mitte linum tuum, captura proueniet. contiguum 3
flumini, ut Sulpicius iste descripsit, habebamus habitaculum.
processimus cuncti, utpote feriatis diebus, uidere piscantem, om-
nium spebus intentis, non incassa futura temptamina, quibus
piscis Martino auctore Martini usibus quaereretur. ad primum 4
iactum in rete permodico immanem esocem diaconus extraxit et
ad monasterium laetus accurrens, nimirum ut dixit poeta nescio

2 expugnabilem *V* 4 oculis *V et cod. Ven. (apud de Prato):* etiam oculis *AFv* 6 testes *V* 10 fluuium *A* || secans *V et cod. Vorstii*: secabat et *AFv* || in ripam *scripsi*: in ripa *V*, ripam *F*, ripae *Av* || adnabat *V*: adnatabat *AFv* 11 cui ait *(sic minio)* in nomine *V* 12 inspectantibus *BMV*: expectantibus *AFv* 14 ingemescens F^1V: ingemiscens AF^2v || et homines n. audiunt *om. V* 18 ministratio *F* 21 contiguum — habitaculum *BFMV*: contigua — habitacula *Av* 23 omnium aciebus *B* 24 incassa *BFV*: incassum *Av* 26 in rete *FMV*: in reti *A*, reti *v* || ..esohascem *in rasura F*, isocem *M*, *ut est apud Plinium N. H. IX 15, § 44 et Isid. Etym. XX, 2, 30* || et *om. BM* 27 nec mirum *V*

quis — utimur enim uersu scholastico, quia inter scholasticos
fabulamur —

captiuumque suem mirantibus intulit Argis.

5 uere Christi iste discipulus, gestarum a Saluatore uirtutum, quas
in exemplum sanctis suis edidit, aemulator, Christum in se mon-
strabat operantem, qui sanctum suum usquequaque glorificans
6 diuersarum munera gratiarum in unum hominem conferebat. te-
statur Arborius ex praefecto, uidisse se Martini manum sacri-
ficium offerentis uestitam quodammodo nobilissimis gemmis,
luce micare purpurea, et ad motum dexterae conlisarum inter se
fragorem audisse gemmarum.

11 Veniam ad illud, quod propter temporum notam semper occu-
luit, sed nos celare non potuit: in quo illud est miraculi, quod
2 facie ad faciem cum eo est angelus conlocutus. Maximus impe-
rator, alias sane bonus, deprauatus consiliis sacerdotum post
Priscilliani necem Ithacium episcopum Priscilliani accusatorem
ceterosque illius socios, quos nominari non est necesse, ui regia
tuebatur, ne quis ei crimini daret, opera illius cuiuscumque modi
3 hominem fuisse damnatum. interea Martinus multis grauibusque
laborantium causis ad comitatum ire conpulsus procellam ipsam
totius tempestatis incurrit. congregati apud Treueros episcopi
tenebantur, qui cotidie communicantes Ithacio communem sibi
causam fecerant. his ubi nuntiatum est inopinantibus adesse Mar-
tinum, totis animis labefactati mussitare et trepidare coeperunt.
4 et iam pridie imperator ex eorum sententia decreuerat, tribunos
summa potestate armatos ad Hispanias mittere, qui haereticos

3 Statii Theb. 8, 751.

1 scolastico — scolasticos *AF* 4 iste Christi *de Prato ex suis libris (non item ex V)* 5 Christum *BMV*: Christumque *AF (sed in F* q. *erasum)*, Christum quoque *v* 7 in unum h. conferebat *om. A* || testabatur *AF* 10 lucem m. purpuream *FQV* || et ad motatum *V*, et motu *M (de V errauit de Prato)* || dexterae *AMV*: dextrae *Fv* 12 illū quod praeter *A* || notam temporum *AFv* 13 illud fuit *B* 14 occuluit *BV* (*sed V* occoluit): occultauit *AFv* 15 post — accusatorem *om. F pr. m.* 16 itachium *AF et sic deinceps, sed F aliquotiens* ithach. 17 nominare *F* || necesse non est *A* 21 treuerus *V* 24 totis animis *om. F pr. m.* || labefactati *AFMQV* (*sed F* ati *in ras.*): labefacti *v* || musitare *AF*[1], mussare *BM* 25 pridem *BM*

inquirerent, deprehensis uitam et bona adimerent. nec dubium 5
erat, quin sanctorum etiam magnam turbam tempestas ista depo-
pulatura esset, paruo discrimine inter hominum genera: etenim
tum solis oculis iudicabatur, ut quis pallore potius aut ueste
quam fide haereticus aestimaretur. haec nequaquam placitura 6
Martino episcopi sentiebant, sed male consciis illa uel molestissi-
ma erat cura, ne se ab eorum communione adueniens abstineret,
non defuturis qui tanti uiri constantiam praemissa auctoritate
sequerentur. ineunt cum imperatore consilium, ut missis obuiam 7
magistri officialibus urbem illam propius uetaretur accedere, nisi
se cum pace episcoporum ibi consistentium adfore fateretur. quos
ille callide frustratus profitetur, se cum pace Christi esse uen-
turum. postremo ingressus nocturno tempore adiit ecclesiam tan- 8
tum orationis gratia. postridie palatium petit. praeter multas,
quas euoluere longum est, has principales petitiones habebat:
pro Narsete comite et Leucadio praeside, quorum ambo Gratiani
partium fuerant, pertinacioribus studiis, quae non est temporis
explicare, iram uictoris emeriti: illa praecipua, ne tribuni cum 9
iure gladiorum ad Hispanias mitterentur. pia enim erat sollici-
tudo Martino, ut non solum Christianos, qui sub illa erant occa-
sione uexandi, sed ipsos etiam haereticos liberaret. uerum primo 10
die adque altero suspendit hominem callidus imperator, siue ut
rei pondus inponeret, siue quia obnoxius episcopis inplacabilis
erat, seu quia, ut plerique tum arbitrabantur, auaritia repu-
gnabat, siquidem in bona eorum inhiauerat. fertur enim ille uir 11
multis bonisque actibus praeditus aduersus auaritiam parum con-
suluisse, nisi regni necessitate, quippe exhausto a superioribus

1 ne dubium *V* 2 quin *F corr. e* quod || magnam *V*: maximam *AFv* 3 crimine *V*, decimine *A* 4 oculis *om. F pr. m.* || ut *V*: cum *AFv* 10 magistri *ABFMQV*: magistris *F corr.*, magisterii *Giselinus ex suis; cf. Chron. II, 41, 2. 48, 5* 11 secum pacem *F pr. m.* 12 est frustratus. profitetur *ABFMQ* || uenturum esse *F* 13 adit *BM* 14 gratia — multas *om. F pr. m.* || postera die F^1 || petiit AF^2 15 quas *V habet s. l.* 16 qui *F corr.: e* quorum 17 huius temporis *ed. Ald.* 18 praecipua (*sc.* petitio) *V*: illa praecipue *A*, illa praecipua (ua *F in ras.*) *Fv* 19 sollicitudo *om. F pr. m.* 21 ipsos *om. F pr. m.* 23 quia *V in ras. habet* || obnoxius epis *scripsimus:* bonis id sibi *V*, obnoxius sibi *M*, omissis *B*, nimis sibi *AFv; cf. infra c. 12, 2* 27 nisi *AFQV:* nisi si *BM*, nisi fortasse *v* || necessitas *ABFMQV* || exausto *V* || a *ABMV*: *om. Fv*

principibus reipublicae aerario, paene semper in expectatione adque procinctu bellorum ciuilium constitutus facile excusabitur quibuslibet occasionibus subsidia imperio parauisse.

12 Interea episcopi, quorum communionem Martinus non inibat,
trepidi ad regem concurrunt, praedamnatos se conquerentes, actum
esse de suo omnium statu, si Theogniti pertinaciam, qui eos
solus palam lata sententia condemnauerat, Martini armaret aucto-
ritas: non oportuisse hominem recipi moenibus: illum iam non
defensorem haereticorum esse, sed uindicem: nihil actum morte
2 Priscilliani, si Martinus exerceat illius ultionem. postremo pro-
strati cum fletu et lamentatione potestatem regiam inplorant ut
utatur aduersus unum hominem ui sua. nec multum aberat, quin
cogeretur imperator Martinum cum haereticorum sorte miscere.
sed ille, licet episcopis nimio fauore esset obnoxius, non erat ne-
scius Martinum fide, sanctitate, uirtute cunctis praestare morta-
3 libus: alia uia sanctum uincere parat. ac primo secreto arces-
situm blande appellat: haereticos iure damnatos more iudiciorum
publicorum potius quam insectationibus sacerdotum: non esse
causam, qua Ithacii ceterorumque partis eius communionem pu-
taret esse damnandam. Theognitum odio potius quam causa
ecisse discidium, eundemque tamen solum esse, qui se a com-
munione interim separarit: a reliquis nihil nouatum. quin etiam
ante paucos dies habita synodus Ithacium pronuntiauerat culpa
4 non teneri. quibus cum Martinus parum moueretur, rex ira accen-
ditur ac se de conspectu eius abripuit. mox percussores his, pro
quibus Martinus rogauerat, diriguntur.

13 Quod ubi Martino compertum est, iam noctis tempore palatium inrupit. spondet, si parceretur, se communicaturum, modo uti

1 principibus *om. B* || expectatione *BMV:* expeditione *AFv* 2 bellorum *om. F pr. m.* || constitutis *F corr.* 4 non ibat *F corr. in* non adibat 5 conquirentes *F* 6 sit deheognitis *V*, si theognisti *AFv* 12 utatur *om. V* 15 uirtute *V*: ac uirt. *AF*, et uirtute *v* 16 alia *V*: alia longe *AFv* || accersitum *AFv* (accers. secreto *A*) 20 theognitum *V*: theognistum *AFv* 22 separaret *AF* 25 eius *om. F pr. m.* || abripit *ABM* || mox *V*: et mox *AFv* 27 compertum est iam n. tempore *A corr. F et V*: comp. iam n. tempore est *F pr. m. et v* 28 irrupit *F, sed* pit *in ras.* (*ex* irrumpit?) || spondit *F corr.* || modo *BV*: tantummodo *M*, dummodo *AFv* || ut *om. B*

et tribuni iam ad excidium ecclesiarum ad Hispanias missi retra-
herentur. nec mora, Maximus indulget omnia. postridie Felicis 2
episcopi ordinatio parabatur, sanctissimi sane uiri et uere digni,
qui meliore tempore sacerdos fieret. huius diei communionem
Martinus iniit, satius aestimans ad horam cedere quam his non
consulere, quorum ceruicibus gladius imminebat. uerumtamen 3
summe episcopis nitentibus, ut communionem illam subscrip-
tione firmaret, extorqueri non potuit. postero die se inde prori-
piens cum reuerteretur in uiam et maestus ingemesceret, se uel
ad horam noxiae communioni fuisse permixtum, haut longe a
uico, cui nomen est Andethanna, qua uasta solitudine siluarum
secreta † patiuntur, praegressis paululum comitibus ille subsedit,
causam doloris et facti accusante ac defendente inuicem cogita-
tione peruoluens. adstitit ei repente angelus: merito, inquit, Mar- 4
tine conpungeris, sed aliter exire nequisti. repara uirtutem, re-
sume constantiam, ne iam non periculum gloriae, sed salutis
incurras. itaque ab illo tempore satis cauit cum illa Ithacianae 5
partis communione misceri. ceterum cum quosdam ex energu-
menis tardius quam solebat et gratia minore curaret, subinde
nobis cum lacrimis fatebatur, se propter communionis illius ma-
lum, cui se uel puncto temporis necessitate, non spiritu miscuisset,
detrimentum sentire uirtutis. sedecim postea uixit annos: nullam 6
synodum adiit, ab omnibus episcoporum conuentibus se remouit.
Sed plane, ut experti sumus, inminutam ad tempus gratiam
multiplicata mercede reparauit. uidi postea ad pseudoforum mo- 14

1 ad *V*: in *AFv* 2 mora *BMV*: mora intercessit *AFv* 3 uere *V*: plane *AFv* 4 sacerdus *V* || huius die *V*, huiusmodi *BM* 5 satis *V* 7 summe *V*: summa ui *AFv* 8 firmaret sed extorqueri *AFQ* 9 reuerteretur in uiam et *V*: reuertens in uia (uiam *FQ*) *AFQv* || ingemisceret *Av et corr. F* 11 ande∗thanna *A*, andetanna *F* || uasta solitudine *AFQV*: uastas solitudines *v* 12 patiuntur *libri corrupte, sed cod. Vorstii* petuntur; *fort.* patescunt 14 angelus] *additum in V s. l. manu eadem*: et ait 17 incurras *V, item F (sed hic* as *in ras.)*: incurreris *Av* || ab illo t. satis cauit cum *om. V* || ithachianae *AF*[1] 18 communione quam mixtus est ceteris cum quosdam ex inerguminis tradius *V* 22 sedicem *V* || nullam omnino synodum *A* 25 multiplicata *BMV* (*sed V* — atam): multiplici *AFv* || postea *ABFMQV*: praeterea *v* || pseudoforum *libri fere omnes*: pseudothyrum *Giselinus; illud firmat etiam Fortunatus:* Namque ad pseudoforum cellae dum accederet aeger *etc.* || monasteriũ *F (sed* ũ *m. 2 in ras.)*

nasterii ipsius adductum energumenum, et prius quam limen adtingeret, fuisse curatum.

Testantem quendam nuper audiui, cum in Tyrreno mari cursu
illo, quo Romam tenditur, nauigaret, subito turbinibus exortis
2 extremum uitae omnium fuisse discrimen. in quo cum quidam
Aegyptius negotiator necdum Christianus magna uoce clamauerit
'Deus Martini eripe nos', mox tempestatem fuisse sedatam, seque
optatum cursum cum summa placati aequoris quiete tenuisse.

3 Lycontius ex uicariis uir fidelis, cum familiam illius lues ex-
trema uexaret et inauditae calamitatis exemplo per totam domum
corpora aegra procumberent, Martini per litteras inplorauit auxi-
4 lium. quo tempore uir beatus † rem esse promisit difficilem inpe-
trari: nam spiritu sentiebat, domum illam diuino numine uer-
berari: tamen non prius destitit septem totos dies totidemque
noctes orando et ieiunando continuans, quam id quod exorandum
5 receperat inpetraret. mox ad eum Lycontius diuina expertus bene-
ficia peruolauit, nuntians simul et agens gratias, domum suam
omni periculo liberatam. centum etiam argenti libras obtulit,
6 quas uir beatus nec respuit nec recepit, sed priusquam pondus
illud monasterii limen adtingeret, redimendis id captiuis con-
tinuo deputauit. et cum ei suggereretur a fratribus, ut aliquid
ex eo in sumptum monasterii reseruaret, omnibus in angusto esse
uictum, multis deesse uestitum: nos, inquit, ecclesia et pascat
et uestiat, dum nihil nostris usibus quaesisse uideamur.

7 Succurrunt hoc loco illius uiri magna miracula, quae facilius
admirari possumus quam referre. agnoscitis profecto quod dico:
multa sunt illius, quae non queant explicari. uelut istud est,

1 ad limen *v* 3 nuper quendam *AF* || tyrreno *AFV*: Tyrrheno *v* 5 omnibus *ed. Ald.* || in *om. V* 6 clamaret *A* 8 obtatum *F* || placati *V*: placidi *AFv* 9 lyconcius *F* 12 remeare permissus difficili inpetratione *V*, rem esse permensus difficilis impetrari *B*, rem esse permensus difficilem impetrat *A*, rem esse promisit difficilem impetrari *Fv*; *fort.* rem esse promsit difficilem inpetratu (*uel* difficili inpetratione) 13 nomine *V* 14 distitit *V* 18 optulit *F* 19 accepit *ed. Ald.* || pondus illud priusquam *F* 21 aliquit *V* 22 sumptu *A*, sumptus *F* || in angusto *ABMV*: ..angustum *F*, enim angustum *v* 23 et *om. F in loco eraso* 24 dum *BV*: dummodo *AFv* || uisibus *A* 26 possimus *B* 27 queant *ABFMV*: queunt *v* || ueluti *AFv* || est illud *F*, *sed* illud *in ras. m. 2*; *ipse malim* istud *sine* est

quod nescio an ita, ut gestum est, a nobis possit exponi. quidam 8
e fratribus — nomen non ignoratis, sed celanda persona est, ne
sancto uiro uerecundiam fecerimus — quidam ergo cum ad forna-
culam illius carbonum copiam repperisset, et admota sibi sellula
diuaricatis pedibus super ignem illum nudato inguine resideret,
continuo Martinus factam sacro tegmini sensit iniuriam, magna
uoce proclamans, quis, inquit, nudato inguine nostrum incestat 9
habitaculum? hoc ubi frater audiuit et ex conscientia quod incre-
pabatur agnouit, continuo ad nos cucurrit exanimis, pudorem
suum non sine Martini uirtute confessus.

Quodam itidem die, dum in area, quae parua admodum ta- 15
bernaculum illius ambiebat, in illo suo, quod nostis omnes,
sedili ligneo resedisset, uidit duos daemones in excelsa illa, quae
monasterio supereminet, rupe consistere, inde alacres ac laetos
uocem istiusmodi adhortationis emittere: heia te Brictio, heia
te Brictio. credo cernebant miserum eminus propinquantem, con-
scii quantam illi rabiem spiritus suscitassent. nec mora, Brictio 2
furibundus inrupit: ibi plenus insaniae euomit in Martinum mille
conuicia. obiurgatus enim pridie ab eo fuerat, cur, qui nihil um-
quam ante clericatum quippe qui in monasterio ab ipso Martino
nutritus habuisset, equos aleret, mancipia conpararet. nam illo
tempore arguebatur a multis non solum pueros barbaros, sed
etiam puellas scitis uultibus coemisse. quibus rebus infelicissimus 3
insano felle commotus et, ut credo, praecipue daemonum illorum
agitatus instinctu, Martinum ita adgressus est, ut uix manibus
temperaret, cum quidem sanctus uultu placido, mente tranquilla
infelicis amentiam per mitia uerba cohiberet. sed ita in eo nequam 4
spiritus redundabat, ut ne sua quidem illi, quamuis uana admo-

4 copia *V* || amota *F pr. m.* 5 deuaricatis *V* 7 proclamans ait *V* || inquit *uncinis inclusit de Prato* 8 frater *V*: ille frater *AFv* 10 suum *om. A*
11 Quodam] *hoc caput et sequens om. V, F hic om. et habet in fine dialogi; nec Paulinus rem quae narratur tetigit* || dum] *immo* cum 13 residisset *F*
15 adhortationis *A*: exortationis *F*, *sed* ex *in ras. m. 2* || Brictio *M*: briccio *(bis) AFQ*, brichio *B*; heia te B. *semel habent BM* || 16 credo *om. A* 17 rabiem sui spiritus *M* 18 insania *F* || euomit *ABFQ*: euomuit *v* 19 conuitia *AF*, *et sic item infra* || umquam *om. A* 20 qui] *add.* fuisset *in F m.2* 21 nam *AFQ*: nam iam *v* 22 arg. a m. quod — coemisset *AFQ* || barbaros *om. FQ* (non s. p. barbaros — coemisse *BM*, *ut uidetur*, *et Giselini libri meliores)* 27 nequam spir. in eo *F*

dum, mens subesset: trementibus labiis incertoque uultu decolor
prae furore rotabat uerba peccati, se asserens sanctiorem, quippe
qui a primis annis in monasterio inter sacras ecclesiae disciplinas
ipso Martino educante creuisset: Martinum uero et a principio,
quod ipse diffiteri non posset, militiae actibus sorduisse, et nunc
per inanes superstitiones et fantasmata uisionum ridicula prorsus
5 inter deliramenta senuisse. haec cum multa adque alia etiam,
quae reticere melius est, acerbiora uomuisset, egressus tandem
furore satiato, quasi qui se penitus uindicasset, rapidis ea parte
qua uenerat gressibus recurrebat, cum interea, credo per Martini
orationes fugatis ab illius corde daemonibus, reductus in paeni-
tentiam. mox reuertitur adque ad Martini se genua prosternit:
ueniam poscit, fatetur errorem nec sine daemone se fuisse tandem
6 sanior confitetur. non erat apud Martinum labor iste difficilis, ut
ignosceret supplicanti. tunc et ipsi et nobis omnibus sanctus expo-
suit, qualiter illum a daemonibus uidisset agitari: se conuiciis non
moueri, quae magis illi, a quo essent effusa, nocuissent. exinde
7 cum idem Brictio multis apud eum magnisque criminibus persaepe
premeretur, cogi non potuit ut eum a presbyterio submoueret, ne
suam persequi uideretur iniuriam, illud saepe commemorans: si
Christus Iudam passus est, cur ego non patiar Brictionem?

16 Ad haec Postumianus, audiat, inquit, istud exemplum noster
iste de proximo. qui cum sit sapiens, immemor praesentium, im-
memor futurorum: si fuerit offensus, insanit in sua se non habens
potestate: saeuit in clericos, grassatur in laicos, totumque terra-
rum orbem in suam commouet ultionem: in qua per triennium
iugiter dimicatione consistens nec tempore nec ratione sedatur.
2 dolenda hominis et miseranda condicio, etiamsi hac sola insa-
nabilis mali peste premeretur. uerum ista ei patientiae et tran-

6 fantasmata *AF*: phant. *v* 8 egressus — uindicasset *F post* recurrebat *habet* 9 rapidis — gressibus recurrebat *ABM:* rapidus — recurrebat *Fv* || ea parte qua *AFM:* ex qua parte *v* 11 poenitentiam, mox *distinctum est in edd. claudicante logica ratione. Sententia est:* in eo erat ut recurreret, cum interea reductus est in paenitentiam. Mox reuertitur *etc.*
13 poscit *BM:* poscens *AFv* 14 sanior fatebatur *A* 15 ipse *F pr. m.*
18 briccio *AF* || apud *in F erasum* 19 premeret.. *F* 21 briccionem *AF* 22 etiam istud *M* 23 *malim* cum est sapiens 24 leniter (*uel* leuiter) offensus *2 codd. apud de Prato et ed. Ald.* 27 oratione *F* 29 malo *F pr. m.*

quillitatis exempla referre saepius, Galle, debueras, ut nesciret
irasci et sciret ignoscere. qui si istum ipsum breuiter inser- 3
tum sermonem meum in se prolatum forte cognouerit, sciat non
magis ore inimici quam amici animo me locutum, quia, si fieri
posset, optarem ut Martino potius episcopo quam Phalari tyranno
similis diceretur. sed istum, cuius commemoratio parum suauis 4
est, transeamus et ad Martinum nostrum, Galle, redeamus.

Tum ego, cum iam adesse uesperum occiduo sole sentirem, 17
dies, inquam, abiit, Postumiane: surgendum est: simul tam
studiosis auditoribus cena debetur. de Martino autem exspectare
non debes, ut ulla sit meta referenti: latius ille diffunditur, quam
ut ullo ualeat sermone concludi. ista interim de illo uiro portabis 2
Orienti, et dum recurris diuersasque oras, loca, portus, insulas
urbesque praeterlegis, Martini nomen et gloriam sparge per po-
pulos: in primis memento non praeterire Campaniam: etsi ma- 3
xime cursus in deuio sit, non tamen tibi tanti sint uel magnarum
morarum ulla dispendia, quin illic adeas inlustrem uirum ac
toto laudatum orbe, Paulinum: illi, quaeso te, primum sermonis
nostri, quod uel hesterno confecimus uel hodie diximus, uolumen
euolue: illi omnia referes, illi cuncta recitabis, ut mox per illum 4
sacras uiri laudes Roma cognoscat, sicut primum illum nostrum
libellum non per Italiam tantum, sed per totum etiam diffudit
Illyricum. ille Martini non inuidus gloriarum sanctarumque in 5
Christo uirtutum piissimus aestimator non abnuet praesulem no-
strum cum suo Felice conponere. inde si forte ad Africam trans-
fretabis, referes audita Carthagini: licet iam, prout ipse dixisti,
uirum nouerit, tamen nunc praecipue de eo plura cognoscat, ne
solum ibi Cyprianum martyrem suum, quamuis sancto illius san-
guine consecrata, miretur. iam si ad laeuam Achaiae sinum pau- 6

1 saepe *F* || ut nesciret *BM et 2 codd. Gisel.*: ut sciret *AFv* 3 magis non *AF* 5 falari *AF* 6 memoratio *F* 8 Tum ego *V s. l. in quo minio praemissum est:* et sulpicius || ergo *F pr. m.* || uesperam *de Prato inuito cod. V* 9 simul tamen *V* 10 caena *AF*, coena *v* 11 referenti *V*: referendi *AFv* 12 ista *mei*: ita *v* 13 et *V*: sed *AFv* || diuersas *A*, *in F* que *erasum est* || oras *M*: horas *V*, regiones *AFv* 14 spargere *V*
19 quod *AV*: quo *F*, quem *v* 20 refers *V* 22 totam *v* 26 Kartag. *A*, chartag. *FV* || licet iam prout *scripsi*: licet etiam prout *V*, licet etiam pridem ut *AF*, licet iam pridem ut *v* 28 quauis *V* 29 leuam aciem (*ex* Achaicum?) sinum *V*

lulum deuexus intraueris. sciat Corinthus, sciant Athenae, non
sapientiorem in academia Platonem nec Socraten in carcere for-
tiorem: felicem quidem Graeciam, quae meruit audire Apostolum
praedicantem, sed nequaquam a Christo Gallias derelictas, qui-
7 bus donauerit habere Martinum. cum uero ad Aegyptum usque
perueneris, quamquam illa suorum sanctorum numero sit et uir-
tutibus superba, tamen non dedignetur audire, quam illi uel uni-
uersae Asiae in solo Martino Europa non cesserit.
18 Ceterum cum Hierosolyma inde petiturus uentis rursum uela
commiseris, negotium tibi nostri doloris iniungo, ut si umquam
inlustris illius Ptolemaidis litus accesseris, sollicitus inquiras, ubi
sit consepultus noster ille Pomponius, nec fastidias uisitare ossa
2 peregrina. multas illic lacrimas tam ex affectu tuo quam ex no-
stris funde uisceribus, ac licet inani munere solum ipsum flore
purpureo et suaue redolentibus sparge graminibus. dices tamen
illi, sed non aspere, non acerbe, conpatientis alloquio, non ex-
3 probrantis elogio: quod si uel te quondam uel me semper audire
uoluisset, et Martinum magis quam illum, quem nominare nolo,
fuisset imitatus, numquam a me tam crudeliter disparatus ignoti
pulueris syrte tegeretur, naufragi sorte praedonis passus in medio
4 mari mortem et uix in extremo nanctus litore sepulturam. uide-
ant hoc opus suum, quicumque in ultione illius mihi nocere uo-
luerunt, uideant gloriam suam et uel nunc aduersum me grassari
desinant uindicati.
5 Haec cum maxime flebili uoce gemeremus, omnium lacrimis
per nostra lamenta commotis, cum magna quidem Martini admi-
ratione, sed non minore ex nostris fletibus dolore discessum est.

1 diuexus *F* || chorintus *V* 2 socraten in *AV:* socratē (*om.* in) *F*, Socratem in *v* 5 donauerat *F pr. m.* 6 et uirtutibus sit *AFv* 7 quam *BV:* qua *AF*[1], quia *F corr. et v* 9 hierosolymam *AFv* || rursum *A et cod. Vorstii:* cursum *FMV*, cursim *F corr.*, cursuum *v* 14 inani] in omni *V* || florem *V* 15 spargere *V* || dicis *V* 16 compat. eloquio *F* 20 syrte *BV:* regione *AFv* 21 nanctus *V:* nactus *AFv* 22 in illius ultione *V:* ex i. ultione *B*, ex illius (illis *A*) discessu *AFv* || uoluerint *V*, uolunt *B* 23 nos *BM*; me grassari *om. V* 26 ammiratione *F*, admiseratione *A* 27 Explicit | dialogus de uita beati martini episcopi | et confessoris per seuerum sulpicium | monachum massiliensem *V*, Explicit dialogus secundus de uita sancti martini *F*, *in A nulla est subscriptio.*

APPENDIX.

SEPTEM EPISTVLAE QVAE SVLPICII SEVERI NOMEN FERVNT.

I. Epistula Sancti Seueri Presbyteri ad Claudiam sororem suam de ultimo iudicio.*)

Lectis epistolis tuis multo modo per motum affectum lacrimis tenere non potui: nam et gaudio flebam, quod te secundum Domini Dei nostri praecepta uiuere ex sermone ipso litterarum tuarum poteram agnoscere, et prae desiderio tui non poteram non dolere, quod per summam a te iniuriam alienabar, si litteras non misisses. tali ergo sorore non fruerer? testor autem salutem tuam: persaepe ad uos uenire uolui, sed usque adhuc impeditus sum, obsistente eo qui consueuit obsistere. nam et festinabam desiderio meo in tuo aspectu satisfacere, et opus Domini nostri inter nos obiter uidebamur acturi, cum alter alterum consolando, calcata a nobis mole saeculi, uiueremus. sed iam ego ueniendi diem tempusque non statuo, quia quotiescumque statui, implere non potui: Domini opperiar uoluntatem speroque quod meis uotis et orationibus tuis de nostra nos fructum faciat capere praesentia. 1

Ceterum quod a me in omnibus epistolis, quas ad te miseram, uitae ac fidei tuae praecepta desiderasti, iam per adsiduitatem scriptorum meorum uerba consumpsi: nihil nouum tibi rescribere modo possum, quod ante non scripserim. et sane propitio Deo iam non indiges admoneri, quae fidem inter principia consummans deuotam in Christo exhibes caritatem. unum tamen moneo, ne transcursa repe- 2

*) *Primum edita a Baluzio in Miscell. I, 329 sqq. ex codice collegii SS. et indiu. Trinitatis Cantabrigiensis (B, 2, 35).* C = *codex Cantabrigiensis:* b = *editio Baluzii.*

5 ex *b:* et *C* 6 pro desiderio *b* 7 iniuriam a te *malebat Clericus* 13 ego *om. b* 14 operiar *Cb*, opperior *Clericus* 15 capere faciat *b* 16 praesentia *C (ut coniecit Baluzius):* perseuerantia *b* 18 desiderasti *scripsi:* desiderans *Cb*

tas, ne contempta desideres, ne manum aratro inserens retrorsum conuersa respicias, quo utique in te redeunte uitio ordinem suum necesse est sulcus amittat, nec sane mercedem suam cultor accipiet. alioquin nec partem consequitur, si ex parte cessauerit. nam sicut a peccato ad iustitiam fugiendum est, ita ei, qui iustitiam fuerit ingressus, ne peccato pateat praecauendum. scriptum enim est, *iusto, in qua die exerrauerit, iustitiam non profuturam.* in hoc igitur consistendum est, in hoc laborandum, ne qui peccata euasimus, praemia parata perdamus. stat enim aduersum nos paratus inimicus, ut nudatum fidei umbone mox feriat. non abiciendus est itaque clipeus, ne latus pateat: non remittendus est gladius, ne hostis incipiat non timere: porro cum armatum uiderit, abibit. nec ignoramus durum esse atque difficile aduersus carnem et saeculum cotidie dimicare. sed si aeternitatem cogites, si caelorum regna consideres, quae utique nobis Dominus licet peccatoribus praestare dignabitur, quae tandem condigna passio est, qua tanta mereamur? luctamen autem nobis in hoc mundo parui temporis est; nam etsi mors non succedat, senecta succedet. labuntur anni, fluunt tempora, et, ut spero, Dominus Iesus tanquam desideratos sibi celeriter uocabit.

3 O quam felix ille noster excessus, cum a labe peccati melioris uitae conuersatione purgatos sede sua nos Christus excipiet. occurrent martyres et prophetae, iungentur apostoli, gaudebunt angeli, laetabuntur archangeli, uictusque satanas cruento licet ore pallebit, quippe qui etiam nostra, quae sibi in nobis praeparauerat, peccata perdiderit. uidebit gloriam concessam per ueniam, merita honorata per gloriam: nos triumphabimus hoste superato. ubi tunc mundi istius sapientes uidebuntur? ubi auarus, ubi adulter, ubi impius, ubi ebriosus, ubi maledicus recognoscentur? quid miseri pro sua defensione dicturi sunt? 'nesciuimus te, Domine, te in mundo esse non uidimus: prophetas non misisti, legem saeculo non dedisti: patriarchas uon nidimus, sanctorum non legimus exempla. Christus

1 Luc. 9, 62. 6 Ezech. 18, 24.

3 accipiat *b* 5 ita et qui *Cb* 6 iustus *C* 9 aduersus *b* 10 umbonē *C* 11 clypeus *b* 13 atque *C*: ac *b* 16 quae tanta *C* 17 nobis *om. b* 23 iungentur *C*: tangentur *b* 24 arcangeli *C* 28 ridebuntur *b*

tuus in terra non fuit, Petrus tacuit, Paulus noluit praedicare, Euangelista non docuit. martyres non fuerunt quorum exempla sequeremur: futurum iudicium tuum nemo praedixit, uestire pauperem nemo mandauit, prohibere libidinem nemo praecepit, repugnari auaritiae nemo persuasit: inscientia lapsi sumus, quae fecimus nescientes’.

4 His e contrario ex illo sanctorum choro uel primus Noe iustus proclamabit: ‘Ego, Domine, et superuenturum propter peccata hominum diluuium praedicaui, et post diluuium exemplum de me praebui bonis, cum malis pereuntibus non perirem, ut isti cognoscerent et quae esset innocentibus salus et quae poena peccantibus.’ Post hunc Abraham fidelis obsistet. ‘Ego’ inquit ‘Domine, fidem qua humanum in te crederet genus media fere mundi illius aetate fundaui: ego pater gentium, cuius exempla sequerentur, electus sum: ego Isaac adhuc paruulum non dubitaui, Domine, offerre tibi pro uictima, ut isti recognoscerent nihil non Domino praestari debere, cum me ipsum ne filio quidem unico intellegerent pepercisse: ego terram meam et cognationem meam te, Domine, iubente deserui, ut istis quoque esset exemplum nequitias mundi et saeculi peccata deserere: ego, Domine, te licet corporea sub imagine primus agnoui, nec dubitaui credere quem uidebam, licet in alia mihi substantia uidereris, ut isti intellegerent non secundum carnem, sed secundum spiritum iudicare’. Huic Moyses beatus obsecundabit: ‘Ego legem, Domine, istis omnibus te iubente tradidi, ut quos libera fides non tenebat, lex saltim dicta cohiberet: ego dixi ‘non adulterabis’, ut licentiam fornicationis inhiberem: ego dixi ‘diliges proximum tuum’, ut caritas abundaret: ego dixi ‘Domino soli seruies’, ne isti idolis immolarent uel templa esse paterentur. ego ne falsa testimonia dicerentur edixi, ut istis aduersus omne mendacium praecluderem ora. ego facta dictaque a mundi exordio, operante in me spiritu tuae uirtutis, exposui, ut istis cognitio praeteritorum doctrinam tribueret futurorum. ego te uenturum, Domine Iesu, praedicaui, ut istis non inopinatum esset agnoscere quem uenturum ante praedixeram’.

24 Exod. 20, 14. 25 Leuit. 19, 18. 26 Deuter. 6, 13.

1 euangelistica *b* 4 *fort.* cohibere 5 sumus *C:* suum *b* 6 iustus Noe *b* 9 cum *nos*: ut *Cb* || perirent *b* 11 *malim* obsistet et ‘ego’ inquiet 17 domine *om. b* 19 corporea *scripsi:* corpore *Cb* 23 saltem *b* 24 cohibitet *b*

5 Post hunc adstabit dignus Domini sui Dauid semine: 'Ego te, Domine, per omnia nuntiaui, ego nomini tuo tantum seruiendum esse clamaui: ego dixi 'beatus uir qui timet Dominum', ego dixi 'exultabunt sancti in gloria', ego dixi 'desiderium peccatorum peribit', ut isti te agnoscerent et peccare desinerent. ego cum regia praeditus essem potestate, cilicio supertecto, puluere subiecto, depositis insignibus magnificentiae meae procubui uestimentis, ut istis mansuetudinis atque humilitatis daretur exemplum. ego inimicis meis, qui interficere me cupierunt, peperci, ut misericordiam meam isti probarent imitandam'. Post hunc Isaias dignus Dei spiritu non tacebit. 'Ego, Domine, te per os meum loquente praemonui 'uae iis qui iungunt domum ad domum', ut modum cupiditati inponerem. ego iram tuam peccantibus uenisse testatus sum, ut istos a malefactis suis si non spes praemiorum, saltim suppliciorum formido cohiberet'.

6 Post hos aliosque conplures, qui doctrinae nobis officia praestiterunt, ipse Dei filius haec loquetur: 'Ego certe excelsa sede sublimis, caelum palma, terram pugillo continens, intra extraque diffusus, cunctorum quae gignuntur interior atque omnibus quae mouentur exterior, inaestimabilis, naturae potestate infinitus, inuisibilis aspectu, incomprehensibilis adtactu, ut inter uos ad edomandam duritiam cordis uestri et perfidiam doctrinis salutaribus molliendam uestrum minimus existerem, nasci carne dignatus sum depositaque Dei gloria habitum formae seruilis adsumpsi, ut communicata uobiscum infirmitate corporea, rursum in consortium gloriae meae per obedientiam praecepti salutis adhiberem. aegris infirmisque omnibus sanitatem, auditum surdis, uisum caecis, uocem mutis, claudis pedum officia restitui, ut uos signis caelestibus permouerem, quo facilius in me atque in iis, quae praedicaueram, crederetis. ego uobis caelorum regna promisi, ego etiam, ut inpunitatis haberetis exemplum, latronem, qui me sub mortis suae tempore fatebatur, in paradiso collocaui, ut uel illius fidem, qui remitti sibi meruerat peccata,

3 Ps. 111, 1. 4 Ps. 149, 5. || Ps. 111, 10. 12 Ies. 5, 8. 18 cf. Ies. 40, 12.

6 superiecto *b* 7 uestimentis *glossema uidetur* 10 istis probarem *b* || esayas *C* 12 hiis *C*, his *b* 14 saltem *b* 19 gignentur *C* 21 edomandum *Cb* 26 salutaris *b* 29 hiis *C*, his *b* 32 uel *om. b*

sequeremini. atque ut exemplo meo pro uobis et ipsi pati possetis, pro uobis ego passus sum, ne dubitaret homo pro se pati quod Deus pro homine pertulisset. ego me post resurrectionem, ne fides uestra confunderetur, ostendi. ego in Petro Iudaeos monui, ego in Paulo gentibus praedicaui: nec paenitet: est fructus bonorum. opus meum boni intellexerunt, perfecerunt fideles, iusti impleuerunt, consummauerunt misericordes: et magna pars martyrum, magna sanctorum est. in eodem certe et isti corpore, in eodem fuerunt mundo. cur nullum in uobis bonum opus, gens uipereae stirpis, inuenio? paenitentiam malorum uestrorum nec sub ultima die uestri finis egistis. quid autem attinet quod me labiis adoratis, si factis et operibus denegetis? ubi nunc uestrae diuitiae, ubi honores, ubi potentia, ubi uestrae sunt uoluptates? nullam nouam in uos mando sententiam: habetis iudicium quod ante praedixi'.

Tunc illud miseris Euangelista recitabit: 'ite in tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium'. o miseri, quos ista non permouent: uidebunt suam poenam et aliorum gloriam. utantur saeculo, dum aeternitate illa, quae sanctis praeparata est, non fruantur: affluant diuitiis, auro incubent, dum ibi egentes, ibi inopes deprehendantur: sint in saeculo diuites, dum in aeternitate sint pauperes, de quibus scriptum est: 'diuites eguerunt et esurierunt'. consequentia autem de bonis scriptura subiecit: 'inquirentes autem Dominum non deficientur omni bono'. 7

Itaque, soror, licet nos isti irrideant, licet nos stultos infelicesque commemorent, felicius gaudeamus opprobriis, quibus nobis gloria, illis poena cumulatur. nec rideamus illorum stultitiam, sed potius infelicitatem doleamus, quia inter illos pars magna nostrorum est, quos si lucri facere possimus, augetur in nobis gloria. sed agant se ut uolunt, sint nobis tanquam gentiles et publicani: nos uero saluos incolumesque tueamur. si illi nunc nobis dolentibus gaudent, nos postea in illorum dolore gaudebimus. uale, soror carissima et in Christo dilectissima.

15 Matth. 22, 13. 25, 30. 21 Ps. 33, 11. 22 ibid.

1 possitis *Cb* 7 martyrum *Baluzius:* maturum *C* 22 consequenter *b* 23 deficientur *nos:* deficient *Cb* 28 lucrificare *b* 29 pupplicani *C* 32 Explicit epistola seueri presbyteri ad claudiam sororem suam. Incipit epistola sancti seueri ad eandem de uirginitate *C*

II. EPISTOLA S. SEVERI AD CLAVDIAM SOROREM DE VIRGINITATE*)

A = Excerpta in actis concilii Aquisgranensis (a. 816).
C = codex Cantabrigiensis.
H = textus Lucae Holstenii in Appendice Codicis Regularum (Paris. 1663) p. 8 sqq. ubi epistula sic inscripta est: 'Athanasii exhortatio ad sponsam Christi'.
R = codex Reginensis Romanus num. 140.
V = codex Vindobonensis, Theol. 664.
ed. Vall. = textus Vallarsii in Append. opp. S. Hieronymi XI, p. 127 sqq.
b = ed. Baluzii.
Ex *H* non notauimus nisi eas scripturas quae discrepant a lectionibus codicis Reginensis; cf. Praefat.

*) Epistola sancti Seueri presbyteri ad eandem de uirginitate *C ut uidetur*, ITEM AD VIRGINES *R*, S. Athanasii exhortatio ad sponsam Christi *H*, *inscriptione caret V*

II. Epistula S. Seueri ad Claudiam sororem de uirginitate.

Quantam in caelestibus beatitudinem uirginitas sancta possideat, 1
praeter scripturarum testimonia ecclesiae etiam consuetudine edocemur, qua discimus peculiare illis subsistere meritum, quarum specialis est consecratio. nam cum uniuersa turba credentium paria gratiae dona percipiat et isdem omnes sacramentorum benedictionibus glorientur, istae proprium aliquid prae ceteris habent, cum de illo sancto et inmaculato ecclesiae grege quasi sanctiores purioresque hostiae pro uoluntatis suae meritis a sancto spiritu eliguntur et per summum sacerdotem Dei offeruntur altario. digna reuera Domino hostia tam pretiosi animalis oblatio, et nulla magis ei quam imaginis suae hostia placitura. de huiusmodi enim Apostolum praecipue dixisse reor: Obsecro autem uos, fratres, per misericordiam Dei ut exhibeatis corpora uestra hostiam uiuentem, sanctam, Deo placentem. possidet ergo uirginitas et quod alii habent et quod alii non habent, dum et communem et peculiarem obtinet gratiam, et proprio, ut ita dixerim, consecrationis priuilegio gaudet. nam et Christi sponsas uirgines dicere ecclesiastica nobis permittit

13 Rom. 12, 1.

3 Quantum *R* 4 ecclesiae iam *V* 5 qua *AV:* quia *CH,* qui *R* || discimus *CH:* addiscimus *AVb*, addiscimur *R* || illis — quarum *V:* illi — cuius *ACHR* || est specialis *C* 6 dona gratiae *C* 7 percipiant *V* || hisdem *CRV*, eisdem *H* || omnium *V* 8 ista ad *A* || habendum de *AR* || cum *R:* dum *CV* 11 digna — placentem *om. A* || hostia *om. RV* 12 nulla magis ei *RV*: nullius magis *C* || quam *R corr. ex* quia, quum *V* || suae imaginis *C* 13 eiusmodi *R* 14 per miseric. Dei *om. RV* 15 uiuentem *RV*: uiuam *C* 17 dum communem *A* || pec. habet gratiam *V*

auctoritas, dum in sponsarum modum quas consecrat Domino uelat, ostendens eas uel maxime habituras spirituale conubium quae subterfugerint carnale consortium. et digne Deo per matrimonii comparationem spiritualiter copulantur quae eius dilectionis causa humana conubia spreuerunt. in his quam maxime illud impletur Apostoli:
2 qui autem adhaeret Domino, unus spiritus est. grande est enim et inmortale, paene ultra naturam corpoream, sopire luxuriam et concupiscentiae flammam adolescentiae facibus accensam animi uirtute restinguere, spirituali conatu uim genuinae oblectationis excludere, uiuere contra humani generis morem, despicere solacia coniugii, dulcedinem contemnere liberorum, et quaecumque praesentis uitae esse commoda possunt, pro nihilo spe futurae beatitudinis computare. magna haec, ut dixi, et admirabilis uirtus est et non inmerito pro magnitudine laboris sui ingenti praemio destinata. Dabo inquit spadonibus, dicit Dominus, in domo mea et in muro meo locum nominatum meliorem a filiis et filiabus; nomen aeternum dabo eis et non deficiet. de quibus spadonibus Dominus in euangelio repetit dicens: sunt enim spadones, qui se ipsos castrauerunt propter regnum caelorum. Magnus quidem est pudicitiae labor, sed maius est praemium, temporalis custodia, sed remuneratio aeterna. de his enim et beatus Iohannes Apostolus loquitur quod sequantur agnum quo-

6 I Cor. 6, 17. 15 Isai. 56, 5. 18 Matth. 19, 12. 22 Apoc. 14. 4

1 dum sponsarum modo *C* || quas *AR:* quam *V*, eas *C* || domino consecrat *C* || uelat *AH*: ualeat *R*, et uelat *C*, uoueat *V* 2 ostendens — Apostoli *om.* *R* || spiritale *ACR* 4 copulantur spiritualiter *V* 5 completur *C* 6 adhaeret deo *C* || est spiritus *C* || grande — custoditur *(pag. 228, 5) om. A* 7 enim *V*: *om.* *CR* || mortalem *V* || et paene *H* || sopire *RV*: superare *C*, frenare *ed. Vall.* 8 flammam *RV*: palmam *C*, spasmeam *b* || facibus aestuantem *ed. Vall.* 9 spirituali *V*: et spiritali *CR* || oblationis *R* 10 et uiuere *C* || morem *RV*: legem *C* 11 coniugii *C*: coniugum *RV* || et *om.* *R* 12 possint *C* 14 magnitudinis *R* || destinatur *C* 15 dabo, inquit (*sc.* propheta) spadonibus, dicit (dicit *om.* *R*) dominus *RV:* dabo inquit Dominus spadonibus meis *H*, dabo spadonibus dicit deus et *C* 16 a *HV*: et *CR* || filiabus Israel *H* 17 eis *RV*: illis *C* || et *CRV*: quod *H*; *hoc quidem est in Vulgata* 'quod non peribit', *sed in LXX*: καὶ οὐκ ἐκλείψει || deficient *RV* 18 enim] autem *V* 20 est quidem *CR* || est (*post* maius) *om.* *H* 21 aeterna est *C* || etenim *V* 22 apostolus Iohannes *C* || quod *CR*: qui *V* || secuntur *HV*

cumque ierit. quod ita intellegendum puto, nullum eis locum in caelesti aula claudendum et cuncta eis diuinarum mansionum habitacula reseranda.

Sed ut inlustrius uirginitatis meritum clareat et quam Deo digna 3 sit manifestius possit intellegi, illud cogitetur, quod Dominus et saluator noster Deus, cum propter humani generis salutem hominem dignaretur adsumere, non alium quam uirginalem elegerit uterum, ut uirtutem huiusmodi plurimum sibi complacere monstraret: et ut pudicitiae bonum utrique sexui intimaret, uirginem habuit matrem uirgo ipse permansurus: in se uiris et in matre feminis praebuit uirginitatis exemplum, quo demonstraretur in utroque sexu beatam et integram diuinitatis habitare plenitudinem meruisse, dum totum in matre fuit quicquid habitabat in filio. sed quid ego satisago excellens ac sublime pudicitiae meritum reuelare et gloriosum bonum uirginitatis ostendere, cum de hac re plerosque perorasse non nesciam et eius beatitudinem manifestissimis rationibus conprobasse, et nulli sapienti uenire in dubium possit eam rem maioris esse meriti, quae sit amplioris laboris? quisquis enim pudicitiam aut nullius praemii aut parui existimat, certum est illum aut ignorare aut non uoluntarium eius ferre laborem. unde illi semper castitati derogant qui eam aut non habent aut habere coguntur inuiti.

1 puta *R* || locum eis nullum *V* 2 et *RV:* sed *C* 4 digna deo sit *V*, digna sit deo *C* 5 intellegi possit *C* || recogitetur *RV* || dominus saluator noster (*sine* Deus) *V* 6 hominem *CR*: carnem *V* 7 uterum elegerit *C* || ut *CRV:* et *H* 8 uirtutem *V: om. CR* || complacere *CRV*: placere *Hb* || et ut *CRV*: et *H* 9 utrisque *V* || intimaret. Virginem *b* || matrem habuit *C* 10 uirgo ipse permansurus *V*: uirgo mansurus *CR* || uiris sed *Clericus* 11 quod *CR* || demonstratur *C* || beatam et integram diu. habitare plenit. *V*: beatam integritatem diuinitatis haberi (haberi et *H*) plenitudinem *HR*, beatam integritatem diuinitatis habere plenitudinem *C* 13 totum *RV*: tantum *C* || habitabat *R:* habebat *C*, habitaret *V*, habebatur *H et ed Vall.* || quod *V* || satago *H* 14 meritum pudicitiae *V* || gloriosum *V*: gloriosae *CR* 15 uirginitatis bonum *HV* 16 nonne etiam *R* || orationibus *V* 17 sapientium *V* || in dubium uenire *b* (*non C*) || posse *R* 18 quisque *V* 20 uoluntarie *C* || eius *om. R* || referre *V* || unde *R*: inde *CV* 21 castitatem qui etiam derogant *R*

4 Nunc itaque quoniam, paucis licet, tam laborem quam meritum integritatis ostendimus, ne res quae et grandi uirtute constat et ingenti praemio destinatur, carere fructu suo possit, diligentius excubandum est. quanto enim quaecumque species pretiosior fuerit, tanto maiore sollicitudine custoditur. et quoniam multa sunt quae bono proprio carent, nisi aliarum rerum iuuentur auxilio, ut est mellis species, quae nisi cerarum custodia et fauorum cellulis conseruetur et, ut uerius dixerim, nutriatur, naturalem gratiam perdit et subsistere per se ipsa non potest, sicut et uini species, quod nisi in boni odoris uasis et reparatis crebrius picibus foueatur, genuinae uim suauitatis amittit: adtentius prouidendum est, ne forte et uirginitati aliqua sint necessaria, sine quibus nequaquam fructum adferre sufficiat, et tantus nihil proderit labor, dum uane prodesse creditur, quod absque rebus necessariis possidetur. nisi enim fallor, ob caelestis regni praemium pudicitiae seruatur integritas, quod sine aeternae uitae merito neminem consequi posse satis certum est. aeternam uero uitam nonnisi per omnium diuinorum praeceptorum custodiam promereri posse scriptura testatur dicens: s i u i s a d u i t a m u e n i r e, s e r u a m a n d a t a. uitam ergo non habet nisi qui cuncta legis mandata seruauerit, et qui uitam non habuerit, caelestis regni non potest esse possessor, in quo non mortui, sed uiui quique regna-

18 Matth. 19, 17.

1 licet paucis *V*, tam paucis licet *R* 2 uirginitatis *V* || quae et *R*: quae *CHV* 3 diligentius *om. V.* || excubendum *R* 4 quantum *CRV* || species quaecumque *V* || fuerit *CR*: est *V* 5 maiori *V* || multae *R* 6 careant proprio *V* || ut est — amittit *(u. 11) om. A* 9 ipsa *R*: ipsam *CH*, ipsam naturalis *V* || nisi in boni od. uasis *V*: si non boni od. uasis (uas *R*) *CR*, nisi boni od. uas sit *H* 10 reparati *R* || crebris *C* || genuinae uim suauitatis *R*: genuinae uini suauitatis *C*, genuinae uitis suauitatem *V*, genuinam uini suauitatem *b* 11 prouidendum *V*: praeuidendum *AR*, ergo prouid. *CH* || et in uirginitate *R* 12 sint aliqua *V*, alia sint *H* || fructus *V* 13 uanū *R* 14 rebus *ARV*: uiribus *C* || possideatur *V* || nisi — certum est *om. A* || fallor enim *CR* 16 uitae aeternae *C* || posse *om. V* || satis *om. C* || aeterna uero uita *C* 17 omnium *V*: omnem *ACR* 18 promereri posse scriptura testatur dicens *AH* (*sed om. A* dicens): promereri posse *(om. V)* scriptura dicente *RV*, promereri potest scriptura dicente *C* || si uis inquit *A* || ad *AH*: in *CRV* 19 peruenire *C*, ingredi *A* || cuncta *om. A* 20 mandata legis *C* 21 in quo — ante omnia *(u. 3) om. A*

bunt. nihil ergo uirginitas sola proficiet, quae caelestis regni gloriam sperat, nisi et illud habuerit cui perpetua uita promittitur, per quam caelestis regni praemium possidetur. ante omnia ergo pudicitiam integritatemque seruantibus et eius remunerationem a Dei aequitate sperantibus mandatorum sunt custodienda praecepta, ne gloriosae castitatis et continentiae labor in irritum deducatur. supra mandatum uel praeceptum esse uirginitatem sapiens ex lege nullus ignorat, Apostolo dicente: de uirginibus autem praeceptum Domini non habeo, consilium autem do. cum ergo obtinendae uirginitatis consilium dat, non praeceptum statuit, supra mandatum eam esse professus est. quicumque ergo uirginitatem seruant, maius quam praeceptum est faciunt. tunc enim proderit amplius fecisse quam iussum est, si quod iussum est feceris. nam quomodo plus fecisse gloriaberis, si minus aliquid non facias? cupiens diuinum implere consilium ante omnia serua mandatum: uolens uirginitatis praemium consequi uitae amplectere merita, ut sit cuius remunerari castitas possit. nam ut uitam praestat obseruatio mandatorum, ita eorum e contrario generat praeuaricatio mortem. et qui per praeuaricationem in mortem fuerit deputatus, uirginitatis coronam sperare non poterit, neque pudicitiae praemium exspectare constitutus in poena.

Tres enim species sunt uirtutum, per quas caelestis regni possessio 5
introitur: prima pudicitia est, secunda mundi contemptus, tertia uero iustitia, quae ut conexae plurimum se possidentibus praestant, ita diuisae prodesse difficile possunt, dum unaquaeque earum non prop-

8 I Cor. 7, 25.

2 illud *RV*: aliud *C* 3 ergo omnia *H* 5 sunt custodienda *ARV*: est custodia *C*, custodia est *b* 6 in interitum *V*, in *om. R* 6 et 10 super *V*; supra — non facias *(u. 14) om. A* 6 uel praeceptum *uidetur glossema* 7 ex lege *CV*: et legens *R* 10 statuit *R*: *om. CV* || mandatum *RV*: mandatum uel praeceptum *H*, mand. et praeceptum *C* 11 ergo *om. R* || maius *CR*: magis *HV* 13 iustum *V* || facias *R*, feceris — minus aliquid *om. H* 14 aliquod *V* || non *om. RV* || facias *RV*: feceris *C* || cupies *R* 15 mandatā tam (*corr.* tum) *R* | uirginitatem *R* 16 amplectere meritum uitae *C* || ut sit cuius *ARV*: ut tua *CH* || castitas remunerari *C* 17 eorum e contrario *ACR*: e contr. eorum *HV* 18 praeuaricatio generat *V* 19 in morte *AC* || deputatus *H et ed. Vall.*: *om. ACRV* 21 tres —— fac bonum *(p. 231, 2) om. A* || uirtutum *V*: *om. CHR* || regni caelestis *C* 22 est pudicitia *CH*

ter se tantum, sed propter aliam efflagitatur. in primis ergo quaeritur pudicitia, ut facilius subsequatur mundi contemptus, quia ab illis mundus contemni leuius potest qui matrimonii nexibus non tenentur. mundi uero contemptus exposcitur, ut iustitia conseruetur, quam implere difficile possunt qui saecularium bonorum cupiditatibus et mundanarum uoluptatum negotiis implicantur. quisquis ergo pudicitiae primam speciem possidet et secundam, quae est mundi contemptus, non obtinet, paene sine causa possidet primam, quando secundam non habet, propter quam prima quaesita est. et si primam et secundam habeat, cui tertia, quae est iustitia, desit, frustra laborat, quoniam superiores duae propter tertiam praecipue requiruntur. quid enim prodest propter mundi contemptum pudicitiam habere, et propter quod eam habeas non habere? uel cur res mundi contemnas, si iustitiam, propter quam pudicitiam, propter quam mundi contemptum habere te conuenit, non custodias? quia ut prima species propter secundam est, ita prima et secunda propter tertiam: quae si non fuerit, nec prima nec secunda proficiet.

6 Dicis forsitan: 'doce me ergo quid sit iustitia, ut eam, si cognouerim, facilius implere sufficiam'. Dicam breuiter, ut ualeo, et uerborum utar simplicitate communium, quia causa de qua agimus talis est, quae disertioribus facundiae sermonibus nequaquam debeat obscurari, sed simplicioribus eloquentiae narrationibus pandi. res enim omnibus in commune necessaria communi debet sermone monstrari. Iustitia ergo non aliud est quam non peccare, non peccare autem est legis praecepta seruare. praeceptorum autem obseruatio duplici genere custoditur, ut nihil eorum quae prohibentur facias, et cuncta quae

1 aliam *CRV*: alias *b* || efflagitatur *R*: flagitatur *CV* 2 sequatur *V*, obsequatur *R* 3 a matr. nexibus *V*, matrimoni in nexibus *R* 5 difficile implere *C* 6 quisque *RV* || ergo *om.* *V* || pudicitiae (pudicitiam *V*) primam speciem possidet *RV*: poss. prim. sp. pudicitiae *H*, pudicitiae poss. prim. sp. *C* 11 duae propter iustitiam praecipue requiruntur *R*, duae requiruntur propter tertiam *V* 12 enim *om.* *V* 13 habeat *R* || cur res mundi *H*: cur mundum *V*, cui rei mundum *CR* 14 propter quam mundi *RV*: et propterquam mundi *C*, et mundi *H* 15 conueniat *R* 16 ita prima *R*: ita et prima *CV* || et secunda — nec prima *om.* *V* || tertiam *CH*: iustitiam *R* 18 ergo me *R* 19 dicam tibi breuiter *C* || ualeam *V* 20 causa talis quae *V* 21 defortioribus *R* || debet *H* || obsecrari *R* 22 simplicioris *CV* 23 omnibus *om.* *R* 24 non est aliud *H*, aliud non est *V* 25 autem *H*: uobis *R*, uero *CV (?)* 26 facias — iubentur *om.* *R pr. m.*

iubentur implere contendas. hoc est quod dicit: recede a malo et fac bonum. nolo enim putes in hoc constare iustitiam ut malum non facias, cum et bonum non facere malum sit et in utroque legis praeuaricatio committatur, quoniam qui dixit 'recede a malo', ipse dixit 'et fac bonum'. si a malo recesseris et non feceris bonum, transgressor es legis, quae non tantum in malorum actuum abominatione, sed et in bonorum operum perfectione completur. neque enim hoc solum tibi praecipitur ut uestitum suis non spolies indumentis, sed et ut spoliatum operias tuis, neque ut habenti panem non auferas suum, sed et non habenti tuum libenter impertias, neque solum ut pauperem suo non pellas hospitio, sed ut pulsum et non habentem recipias tuo. praeceptum enim nobis est flere cum flentibus. quomodo cum illis flemus, si in nullo eorum necessitatibus participamus, nec aliquod eis in his propter quas lacrimantur causis praebemus auxilium? neque enim fletuum nostrorum Deus infructuosum quaerit humorem, sed quia lacrimae doloris indicium sunt, uult te ita alterius angustias sentire ut tuas. et quomodo tibi, in tali tribulatione si esses, subueniri cuperes, ita alteri ipse subuenias propter illud: quaecumque uultis ut faciant uobis homines bona, ita et uos facite illis. nam cum flente flere et nolle, cum possis, flenti conferre, subsannationis, non pietatis indicium est.

1 Ps. 33, 15. 12 Rom. 12, 15. 19 Matth. 7, 12.

1 dicit *RV*: dicit psalmista *C* 2 in hoc putes *C* 4 committatur *ARV*: continetur *C* || et ipse dixit fac *H et ed. Vall.* 6 abhominatione *CV*, dominatione *R* 7 sed etiam *A* || neque enim — quae iubentur *(p. 232, 23) om. A* 8 sed et ut *H et corr. R:* ut et *R pr. m.*, sed ut *C*, sed *V* 9 spoliatos *C* || panem suum auferas *(om.* non*) V* 10 sed et non *V*: sed ut non *CH*, sed non ut *R* || neque ut solum *C* 11 *malim* sed et ut 12 est nobis *C* 14 ne aliquid *R* || propter quae *V* || prebeamus *C* 16 indicium doloris *R* 17 quomodo in tribulatione tali si esses tu *V* 18 subuenire *C* || ipse *om. H (habet R)* || subuenies *R* 19 quae *V* 20 ita et uos f. illis *CR:* ita *(om. V)* et uos f. illis similiter *HV* || et nolle *V*: et nihil *R*, si nihil *C* 21 conferre, conferas *C; post* conferre *in R additum est:* ostendens eas uel maxime habitaturas (*scr.* habituras) spiritale conubium quae subterfugerint carnale consortium. et digne deo per matrimonii conparationem spiritaliter copulantur. quae eius dilectionis causa humana conubia spreuerunt in his quam maxime illud impletur || indicium est non pietatis *V*

denique Saluator noster cum Maria et Martha Lazari sororibus fleuit et inmensae misericordiae adfectum lacrimarum contestatione monstrauit. et uerae pietatis indicia mox opera subsecuta sunt, cum suscitatus Lazarus, cuius causa lacrimae fundebantur, sororibus redditur. hoc fuit pie cum flentibus flere, occasionem fletus auferre. sed quasi potens, inquies, fecit. uerum nec tibi aliquid inpossibile imperatur: impleuit omnia qui quod potuit fecit.

7 Sed ut dicere coeperamus, non sufficit Christiano a malis se abstinere, nisi etiam bonorum operum officia perfecerit, quod illo uel maxime testimonio comprobatur, quo comminatur Dominus aeterni ignis reos fore, qui quamuis mali nihil gesserint, non fecerint omne quod bonum est, dicens: Tunc dicet rex his qui ad sinistram sunt: discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, quem praeparauit pater meus diabolo et angelis eius. esuriui enim, et non dedistis mihi manducare; sitiui, et non dedistis mihi potum et cetera. non dixit: discedite a me, maledicti, quia homicidium, quia adulterium aut quia furta fecistis: non enim quia malum fecissent, sed quia bonum non fecerant, condemnantur et aeternae gehennae suppliciis addicuntur, nec quia quae prohibita sunt admisissent, sed quia quae praecepta erant implere noluerunt. unde animaduertendum est quam spem habere possint qui adhuc aliquid eorum faciunt quae prohibentur, cum etiam illi aeterni ignis rei sint qui non fecerunt quae iubentur. nolo enim

12 Matth. 25, 41.

1 marta et lazari *R* 3 et ueritatis *R* || suscitatur *R* 4 fundebantur *RV*: funduntur *C* || sororibus uiuus redditur. et hoc fuit pie flere cum flentibus *C* 5 fletus benigne auferre *V* 6 quasi *CRV*: quis *b* || fecit *H et ed. Vall.*: *om. CRV* || uerum *RV*: sed *C* || ne tibi *V* || imperatur *CR*: imperet non sufficit mala cauere nisi bona quoque studeamus agere *V* 8 coeperam *V* || sufficit *HV*: sufficere *CR* || se *om. V* 9 perficere *R* || quod *RV*: *om. C* 11 quod bonum est *CH*: bonum *RV* 12 dicet *HV*: dicit *CR* 15 sitiui — potum *V*: *om. CR* 16 et reliqua *C* 17 quia homicidium fecistis quia adulterium perpetrastis *V et ed. Vall.* || furtum *V* 18 non enim — fecissent *RV*: *om. C* || bona non fecerunt *C* 19 et aeternae *HV*: et *om. R*, hi aeternis *C* || non quia *C* 20 sunt *R*: fuerant *CV*: erant *ed. Vall.* || erant *RV*: fuerant *C* 21 enim aduertendum *R*, aduertendum *CH* 23 illi *om. H* || aeterni ignis *V et ed. Vall.*: *om. CR* || sint *C*: sunt *RV* || fecerint *RV*

tibi in hoc blandiaris, si aliqua non feceris, quia aliqua feceris, cum scriptum sit: qui uniuersam legem seruauerit, offendat autem in uno, factus est omnium reus. Adam enim semel peccauit et mortuus est: et tu te uiuere posse existimas illud saepe committens, quod alium, dum semel perpetrasset, occidit? an grande illum commisisse crimen putas, unde merito poena damnatus sit acriore? uideamus ergo quid fecerit: contra mandatum de fructu arboris edit. quid ergo? propter arboris fructum Deus hominem morte multauit? non propter arboris fructum, sed propter mandati contemptum. ergo non agitur de qualitate peccati, sed de transgressione mandati. et qui dixit Adae ut de arboris fructu non ederet, ipse tibi praecipit ut non maledicas, non mentiaris, non detrahas, non detrahentem auscultes, ut omnino non iures, ut non concupiscas, non inuideas, non sis tepidus, non sis auarus, ut nulli malum pro malo reddas, ut inimicos tuos diligas, ut maledicentibus benedicas, ut pro calumniantibus et pro persecutoribus tuis ores, ut percutienti maxillam alteram praebeas, ut in iudicio saeculari non litiges, ut si quis tua auferre uoluerit, gratanter amittas, ut nec iracundiae nec zeli nec liuoris malum intra pectus admittas, ut crimen auaritiae fugias, ut omnis superbiae ac iactantiae malum caueas, et humilis ac mitis Christi uiuas exemplo, malorum consortia in tantum uitans, ut cum fornicatoribus aut auaris aut maledicentibus aut inuidis aut detrac-

2 Jac. 2, 10.

1 si aliqua non f. quia (qui *A*) aliqua feceris *AR*: quia aliqua feceris *om. C*, si aliquid eorum feceris quia aliquid non feceris *V*; *sequitur deinde in V glossema:* Audiant qui quaedam mala cauere negligunt quibusdam bonis confidentes quae agunt || cum] quod *V* 2 sit *ed. Vall. et A*: est *CRV* || offenderit *C* 3 semel enim peccauit adam *V* 4 posse *om. H* || existimans *C* 5 cum *ed. Vall.* || an grande — blandiris *(p. 234, 8) om. A* 6 merito poena damnatus sit acriori *H et ed. Vall.*: merito ac iure damnandus sit *R*, merito ac digne sit damnatus *V*, merito ac iure (iuste *b*) damnatus est *C* 7 quid fecerit contra mandatum. De fructu *distinxit Holstenius* 10 agitur iam de *V* || mandati *CR*: praecepti *V* 11 fructū *R* 12 precipit *C*: praecepit *RVb* || nec detrahentes *C* 15 ut inimicos — benedicas *RV*: *om. C; additum in V*: et aduersantibus benefacias 16 pro *om. C* 17 in *om. V* 18 amittas *RV*: remittas *C*, dimittas *ed. Vall.* 20 iactantiae ac superbiae *C* || humilis et mitis *C*, mitis ac hum. *V* 21 exemplo uiuas *C* || deuitans *C* 22 detractatoribus *C*, detrectatoribus *b*

toribus aut ebriosis aut rapacibus nec cibum capias. quem si in aliquo contempseris, si pepercit Adae, parcet et tibi. immo illi magis parcendum fuerat, qui adhuc rudis et nouellus erat, et nullius ante peccantis et propter peccatum suum morientis retrahebatur exemplo. tibi uero post tanta documenta, post legem, post prophetas, post euangelia, post Apostolos si delinquere uolueris, quomodo indulgeri possit ignoro.

8 An tibi de uirginitatis praerogatiua blandiris? memento Adam et Euam uirgines deliquisse, nec integritatem corporis profuisse peccantibus. uirgo quae peccat Euae, non Mariae comparanda est. non negamus in praesenti tempore paenitentiae remedium, sed hortamur magis praemium sperare debere quam ueniam. turpe est enim delicti indulgentiam postulare quae palmam uirginitatis exspectant, et inlicitum aliquid incurrere quae se etiam a licitis castrauerunt: licitum quippe est matrimonii inire consortium. et ut laudandae sunt quae propter Christi amorem et caelestis regni gloriam copulam contempserint nuptiarum, ita damnandae sunt quae propter incontinentiae uoluptatem, cum Deo se uouerint, remedio apostolico abutantur. ergo, ut diximus, quae conubia deserunt, non inlicita, sed licita spernunt. eiusmodi autem si iurent, si maledicant, si detrahant, si detrahentes patiantur audire, si malum pro malo reddant, si cupiditatis in alienis aut auaritiae in propriis crimen incurrant, si zeli aut liuoris uenena possideant, si contra legalia et apostolica instituta indecens aliquid aut loquantur aut cogitent, si in carne placendi studio comptae et ornatae procedant, si alia, ut adsolet, inlicita faciant,

1 nec cibum *R*: uel cibum non *V*, cibum non *C* 2 parcet et tibi? *b* || magis *om. V* 3 ante *om. V* 4 retrahebatur *R*: trahebatur *C*, terrebatur *V* 6 indulgere *R* 8 blandiris *RV*: plaudes *C* || memor esto *V* 10 uirgo — castrauerunt *(u. 14) om. A* || eua *R* 11 remedium penitentiae *C* 12 enim *CRV*: enim illis *H* 13 expectat *CRV* 14 se *V post* licitis *habet* || castrauerunt *CR*: castrauere *H*, castrauit *V* 15 consortium inire *V* || et ut — ut diximus *(u. 19) om. A* 16 gloriam *CR*: desiderium *V* || contempserunt *C* 17 dam. sunt *V*: dam. non sunt *CR* || innocentiae uoluntatem *R* 18 cum deo se uouerint *V*: nondum deo deuotae *CR* 19 connubia *Hb* || spernuntur *C* 20 iurant *R* || detrahunt cupidos *C* 21 patiantur *ARV*: pa | antur *C (omissa syllaba* ti *initio noui uersus)*, probantur *b* 22 aut *ARV*: uel *C* || incurrant crimen *C* || aut *ARV*: si *C* 23 leg. instituta et apostolica *V* 24 loquuntur aut cogitant *b* 25 compte et ornate *V* || si alia (alia quae *R*) ut

quid proderit eis spreuisse quod licuit et exercere quod non licet? si uis prodesse tibi, quod licita contempsisti, uide ne quid eorum quae non licent facias. stultum enim est timuisse quod minus est, et non timere quod maius est [aut ab iis non uitari quae prohibentur, spreuisse uero ea quae conceduntur]. dicit enim Apostolus: innupta cogitat quae Domini sunt, quomodo placeat Deo, ut sit sancta et corpore et spiritu: quae autem nupta est, cogitat quae sunt huius mundi, quomodo placeat uiro. nuptam uiro placere adserit, cogitando quae mundi sunt, innuptam uero Deo, eo quod nulla cura illi sit saeculi. dicat ergo mihi, quae uirum non habet et tamen quae mundi sunt cogitat, cui placere desiderat? nonne incipiet illi nupta praeponi? quia illa cogitando quae mundi sunt complacet uel marito, ista uero nec marito, quem non habet, potest placere nec Deo. sed nec illud silentio praeterire nos conuenit, quod dixit: innupta cogitat quae Domini sunt, quomodo placeat Deo, ut sit sancta et corpore et spiritu. [quae Domini sunt, inquit, cogitat; non quae saeculi, non quae hominum, sed quae Dei sunt cogitat.] quae sunt ergo Domini? dicat Apostolus: quaecumque sunt sancta, quaecumque iusta, quaecumque amabilia, quaecumque bonae famae, si qua uirtus, si qua laus disciplinae.

5 I Cor. 7, 34. 19 Phil. 4, 8.

adsolet inlicita *AR*: si aliqua quae ut adsolet, illicita sunt *H*, et alia quae assolent inlicita *V*, et alia quae fieri solent inlicite *C*

2 licita *CRV*: licite *A*, licitum *H* 3 est enim *C* 4 aut ab — conceduntur, *quae desunt in A, ut glossema inclusimus; nam uix credendum est epistolae auctorem, quisquis fuit, alias optime scribentem hic tam barbare locutum esse* || ab his uctari *V* || prohibentur spreuisse uero ea quae *V*: prohibentur quae (si *H*) subterfugerint quae *CR* 6 Dei *C* 7 et corpore *V*: corpore *ACR*, *ut est in Vulgata, at textus graecus habet: καὶ σώματι καὶ πνεύματι* || quae autem nupta — — et corpore et spiritu *(u. 17) RV (item ex parte A): om. C; haec spuria esse censet is qui curauit editionem Parisiensem apud Migne* 8 huius *om. A* 9 nuptam uero uiro *V*, nuptam — sit saeculi *om. A* || placere uiro *H* 10 illi cura *V*, cura illa *R*

11 tamen ea quae *V* 12 incipiat *A* || quia illa *AR*: quae *V*

15 dixerit *A* || Dei *A* 16 sancta corpore *AR* 17 Quae Domini sunt — — quae Dei sunt cogitat *om. AR* || Domini *V*: Dei *C* 19 dicat *ARV*: dicit *C* || sunt *AR*: *om. CV* || quaecumque sunt iusta *A*, *om. C*

ista sunt Domini, quae sanctae et uere apostolicae uirgines die noctuque sine ullo temporis interuallo meditantur et cogitant. Domini est etiam regnum caelorum, Domini est resurrectio mortuorum, Domini est inmortalitas, Domini est incorruptio, Domini est splendor solis qui sanctis promittitur, sicut in Euangelio scriptum est: tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum: Domini sunt plures iustorum in caelestibus mansiones, Domini est fructus tricesimus et sexagesimus atque centesimus. haec quae cogitant et quibus possint ea operibus promereri, quae Domini sunt cogitant. Domini est etiam lex noui et ueteris testamenti, in qua oris eius eloquia sancta refulgent: quae si quae uirgines sine intermissione meditantur, quae Domini sunt cogitant, et impletur in eis illud propheticum: fundamenta aeterna super petram solidam et mandata Dei in corde mulieris sanctae.

9 Sequitur, ‘quomodo placeat Deo’, Deo, inquam, non hominibus, ‘ut sit sancta et corpore et spiritu’. non dixit, ut sit sancta membro aut corpore tantum, sed ut sit sancta corpore et spiritu. membrum enim una corporis pars est, corpus uero omnium conpago membrorum est. cum ergo dicit ut sit sancta corpore, omnibus membris eam sanctificari debere testatur, quia non proderit ceterorum sanctificatio membrorum, si inueniatur uel in uno corruptio. etiam non erit sancta corpore, quod ex omnibus constat membris,

5 Matth. 13, 43. 13 Eccl. 26, 24 15 I Cor. 7, 34.

1 sunt D. quae *om. A* || et uere *nos*: uere *C*, et reuere *R*, et uerae et *HV* 2 sine u. t. interuallo *AR*: *om. CV* || Dei est etiam *C*, etiam *om. R;* Domini — mulieris sanctae *(u. 14) om. A* 4 D. est inmortalitas, D. est incorruptio *scripsi:* domini est inmortalitatis incorruptio *RVb*, domini est inmortalis incorruptio *C et ed. Vall.* (Domini immortalitas; incorruptio Domini est; splendor *etc. H*) 5 sicut — patris eorum *om. CR* 7 iustorum *RV*: iterum *C*, sanctorum *H* 8 centesimus et sexag. atque tricesimus *V* || atque *RV*: et *C* || quae *R*: igitur *V*, *om. CH* || cogitent *V* 9 ea operibus *R:* ea *om. CH,* operibus deum *V* || et quae *V* || cogitent *V* 10 in qua oris *V*: in quibus oris *H*, in quibus *C* || elogia *C* 11 si quae *HV*: siq; *R*, si *C* 12 completur *H* || in illis *V* || propheticum illud *C* 13 petram solidam *RV*: terram solidata *C* 14 dei *V*: domini *CR* 16 sit sancta corpore *AR*, sancta corpore sit *C* 18 uero *om. R* 19 est *om. C* || sancta sit *C* 20 debere sanctificari *A* || testantur *C* 21 sanctificatio ceterum *C* 22 etiam *CRV*: et iam *AH, om. b*

quae uel unius fuerit coinquinatione polluta. sed ut quod dico manifestius et lucidius fiat, esto sit quaecumque omnium membrorum sanctificatione purgata et lingua tantummodo peccet, quia aut blasphemet aut falsum testimonium dicat, numquid liberabunt omnia membra unum, an propter unum iudicabuntur et cetera? ergo si nec aliorum membrorum sanctificatio proderit, cum in uno sit uitium, quanto magis, si diuersorum flagitio peccatorum omnia corrumpantur, unius nihil proderit integritas!

Unde quaeso te, uirgo, ne in sola tibi pudicitia blandiaris neque 10
in unius membri integritate confidas, sed secundum Apostolum solide conserua corporis sanctitatem. Munda ab omni inquinamento caput, quia crimen est illud post chrismatis sanctificationem aut croci aut alterius cuiuslibet pigmenti suco uel puluere sordidari, aut auro uel gemmis uel qualibet alia terrena specie comi, quod iam caelestis ornatus splendore refulget. grandis quippe diuinae gratiae contumelia est mundani et saecularis ornamenti praelatio. Munda frontem, ut humana, non diuina opera erubescat, et illam confusionem recipiat, quae non peccatum sed Dei gratiam parit, scriptura dicente: est confusio adducens peccatum, et est confusio adducens gratiam. Munda collum, ut non aurea reticula capillus

19 Eccl. 4, 25, 26.

1 quoinquinatione *R* || sed ut — integritas *(u. 8) om. A* 3 purgata] *add. in V glossema*: Esto hunc habet sensum quasi diceret. Consentiamus ut ita sit. uidelicet ut nihil iniqui contrahat || quia aut *nos*: quia ut *R*, qua aut *H*, aut *CV* 4 falsum test. *R*: test. falsum *C*, falsum *om. V* 5 sine aliorum *R* 6 *immo* cum in uno est 7 flagitiis *V* 8 proderit *R et ed. Vall.*: proficiet *C*, proficiat *V* 9 ne — neque *CV*: neque — ne *AR* 10 confundaris *A* || solide *V*: soli *R*, soli deo *ACH* 11 omni inquinamento *AR*: omnibus inquinamentis *C*, omni iniquitate *V* 12 crismatis *CR*, chrimatis *V* || aut croci aut alt. *om. A* 13 picmenti *R* || suco *CRV*: fuco *AHb*; *illud magis quadrat ad oppositum* puluere || uel gemmis *AR*: aut g. *C*, *om. V* 14 uel *om. R* || qualibet alia terrena specie *A*: cuiuscumque terrenae specie (speciei *H*) *R*, cuiuslibet (cuiuscumque *C*) terrenae creaturae specie *CV* || comi *RV*: componi *A*, *om. C* || quod — refulget *RV*: *om. C*; quod iam — praelatio *(u. 16) om. A* 16 et saecularis *om. V* || fontem *R* 17 confusione *V* 18 Dei gloriam *A* || scriptura *RV*: scriptura diuina *C*; scriptura — gratiam *(u. 20) om. A* 19 et *RV*; *om. C* 20 gratiam *RV*: gratiam dei *C* || non ut *V* || aurea reticula capillus portet et *H et ed. Vall.*: aurea texta pilis portet *R*, auro texta capillis (lapillis *V*) portet *CV*, aurea ex capillis portet *A*

potius [illegible] de [illegible] fides [illegible] deficiant a te [illegible]. Munda [illegible] [illegible]. Munda linguam a [illegible] men-[illegible] animam: munda eam a [illegible], a [illegible] a [illegible]. quid [illegible] a iuramento, quam a periurio: linguam [illegible] debere mundari, quia [illegible] ut impleatur in te [illegible]: cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. et memor esto dicentis Apostoli: benedicite et nolite maledicere. sed et illud crebrius recordare: uidete ne quis malum pro malo alicui reddat neque maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes, quia in hoc uocati estis, ut benedictionem hereditate possideatis. et illud: si quis autem in lingua non offendit, hic perfectus est. nefas est enim ut labia illa, quibus Deum confiteris, rogas, benedicis et laudas, alicuius polluantur sorde peccati. nescio qua conscientia ea lingua quis Deum rogat, qua aut mentitur aut maledicit aut detrahit. labia sancta exaudit Deus et ipsis annuit cito precibus, quas lingua inmaculata pronuntiat. Munda aures,

2 Prou. 3, 5 sec. LXX. 6 Sap. 1, 11. 11 Ps. 33, 14. 12 Rom. 12, 14. 14 I Thess. 5, 15 et I Petr. 3, 9. 17 Jac. 3, 2.

1 potius illa *C* 2 fides *CR*: ueritas *AV*, *ut habet Vulgata, sed in LXX est*: Ἐλεημοσύναι καὶ πίστις || deficient *C* 3 autem *om. V* || in corde uelut *H et ed. Vall.*: *om. ACRV* 4 retraes *R* 5 auertes *R* || et ab omnibus custodias *om. A* || liberos — sinceritate *HV (item R sed hic* liberas eas): liberos ad ea quae sunt a deo facta *C* 6 custodias *CH* 7 munda eam *H et ed. Vall.*: *om. ACRV* 8 ab adulatione *om. A et ed. Vall.* || nolo *CR*: Nam *V*; nolo — sententia *(u. 11) om. A* || putes *om. V* 9 lingua d. d. mundare *R* 10 in toto *CR*: omnino *V* || ut *ed. Vall.*: *om. CRV* 12 docentis *V* (Apostolum dicentem *A*) 13 sed illud *R*; sed - perfectus est *(u. 18) om. A* 14 reddat alicui *C* 16 benedictionem hereditate *corr. R* (hereditatem *pr. m.*): benedictione hereditatem *V* benedictionem hereditatis *C* 17 illut *V* || in lingua *RV*: in uerbo *C*, uerbo *b* 18 offendit *RV*: offendit fratrem *C* 19 deum *V*: dominum *ACH* 20 ea *ARVb*: et *CH* || dominum *AC* 21 labia enim *A* || dominus *C* 22 quas *ACR*: quas ei *V*

ut nonnisi sermonibus sanctis et ueris auditum praebeant, ut numquam obscena aut turpia aut saecularia uerba suscipiant aut aliquem de altero audiant derogantem, propter illud quod scriptum est 'saepi aures tuas spinis et noli audire linguam nequam', ut cum eo habere partem possis, de quo dicitur: quoniam auditu et uisu iustus erat, hoc est, nec oculis nec auribus delinquebat. Munda manus, ne porrectae ad accipiendum sint, ad dandum autem collectae, nec ad feriendum paratae, sed ad omnia misericordiae et pietatis opera satis promptae. Munda pedes, ne latam et spatiosam pergant uiam, quae ducit ad splendida saeculi et pretiosa conuiuia, sed arduum magis et angustum gradiantur iter, quod tendit ad caelum, quia scriptum est: iter rectum facite pedibus uestris. agnosce tibi a Deo artifice non ad uitia, sed ad uirtutes membra formata: et cum uniuersos artus mundaueris ab omni sorde peccati et toto fueris sanctificata corpore, tunc tibi castitatem intellegas profuturam, et cum omni fiducia palmam uirginitatis exspecta.

Quid sit sanctam esse corpore breuiter quidem, sed plene expo- 11
suisse me arbitror: nunc quod sequitur et spiritu, nosse debemus, hoc est, ut quod opere nefas est fieri, nec fas sit cogitatione concipere. illa enim est sancta tam corpore quam spiritu, quae nec mente nec corde delinquit, sciens etiam cordis esse inspectorem Deum, et idcirco satisagit, ut omni modo etiam animum cum corpore mundum

3 Eccl. 28, 28. 5 II Pet. 2, 8. 7 Eccles. 4, 36 12 Prou 4, 26.

1 sanctis modestis et *V* || ueris *H et ed. Vall.*: seriis *CRV*; et ueris *om. A* 2 obscoena *edd.* || aut non aliquem *C* 3 derogantem *ARV:* detrahentem *C* 4 ut cum — munda *(u. 7) om. A* 6 nec oculis nec auribus *V* 7 sint ad accipiendum *V* || ad d. aut. collectae *om. A* 10 pergant uiam *AR*: uiam p. *C*, uiam pergant et *V* 11 sed ad arduum *C* 12 tendat *V* || quia — uestris *om. A* 13 uirtutem *AH*, non ad uitia sed ad uirtutem *(sic) add. in R m. 2* 14 actus *C* 15 totus *R corr. manu 3 in* tota || tibi tunc *V* 16 omni *om. C* 17 expectes *ed. Vall.* 18 Quid — defendi *(p. 241, 15) om. A* || sancta *C* 20 operi *R* || fieri nefas est *V*, fieri *om. R* || nec fas sit cogit. concipere *H:* nec cogitatione concipere *CR*, nec concipiamus cogitatione *V* 21 est *om. R 1 m.* || sancta corpore et spiritu *V* 22 corde *R*: carne *CV*, corpore *ed. Vall.* || deliquit *V* || etiam *RV:* enim *C* || cordis *V post* deum *habet* || speculatorem *C* 23 satagit *H*

habeat a peccato, sciens scriptum esse: omni custodia serua cor tuum, et iterum: diligit Deus sancta corda, accepti sunt autem ei omnes inmaculati, et alibi: beati mundo corde, quoniam ipsi Deum uidebunt: quod de illis dici arbitror, quos conscientia in nulla redarguit culpa peccati, de quibus et Iohannem in epistola dixisse reor: si cor nostrum nos non reprehendit, fiduciam habemus ad Deum, et quaecumque petierimus accipiemus ab eo. nolo existimes te crimen fugisse peccati, si uoluntatem non sequatur effectus, cum scriptum sit: quicumque uiderit mulierem ad concupiscendam eam, iam moechatus est in corde suo. nec dicas 'cogitaui quidem, sed non perfeci', quia etiam concupiscere nefas est quod fieri nefas est. unde et beatus Petrus praecipit dicens 'animas uestras castificantes': qui si nullam animae constuprationem nosset, nec castificari eam desiderasset. sed et illum locum quo continetur 'hi sunt qui se cum mulieribus non coinquinauerunt, uirgines enim permanserunt, hi secuntur agnum quocumque ierit', adtentius considerare debemus et animaduertere, si solius integritatis ac pudicitiae merito isti diuino comitatui copulentur et per omnia caelorum tabulata discurrant, an et alia sint quibus adiuta uirginitas tantae beatitudinis gloriam consequatur. sed unde hoc scire poterimus? de sequentibus nisi fallor, in quibus scriptum est: hi empti sunt ex hominibus primitiae Deo et agno, et in ore eorum non est inuentum mendacium, sine macula

1 Prou. 4, 23. 3 Matth. 5, 8. 6 I Joh. 3, 21 sq. 9 Matth. 5, 28. 13 I Pet. 1, 22 17 Apoc. 14, 4, 22 ibid. 4, 4 sq.

1 serua *CRV:* custodi *b* 2 iterum *CRV:* Ita enim *b* || dominus *CR* 3 omnes *RV*: om. *C* 5 et ad iohannem *R* 6 epistola sua *F et ed. Vall.* || non repr. nos *C* 8 peccati *om. V*, *ante* crimen *habet C* 9 affectus *R* || qui *V* 10 concup. eam *RV:* concupiscendum *C* || mechatus *CRV* 11 est *R:* est eam *CV* || nec *CRV*: Ne *b* 12 quia *CRV:* quoniam *b* || quod f. nefas est *V: om. R,* quod f. crimen est *C* 13 praecepit *R* || castificate *C* 14 quia si *V*, quasi *R* || animam *R* 15 eam *CR:* iam *V* || locum illum *H* 16 cum mulieribus non se *V* || quoinquinauerunt *R* 19 ac *om. R* || ipsi *H* 20 tabulata *RV:* tabernacula C || sunt *V et ante rasuram R* || adiuta *V*: auita *R*, adiuncta *CH* 21 consequantur *R* 22 de sequentibus — scriptum est *deest in V* 23 ex *CR:* de *V* || hominibus *HV:* omnibus *CR* 24 eorum *V*: ipsorum *CR*

enim sunt ante thronum Dei. uides ergo quod non in uno tantum membro dominicis referantur inhaerere uestigiis, sed illi qui praeter uirginitatem ab omni contagione peccati inmaculatam gesserint uitam. idcirco uel maxime uirgo nuptias spernit, ut, dum securior est, facilius, quod etiam a nubentibus quaeritur, ab omni se delicto custodiat et uniuersa legis mandata perficiat. nam si non nubat et ea nihilominus faciat, a quibus et nuptae esse iubentur inmunes, non nupsisse quid proderit? quamquam enim nulli Christianorum peccare liceat et omnes quicumque spiritualis lauacri sanctificatione purgantur, inmaculatam decurrere conueniat uitam, ut ecclesiae, quae sine macula, sine ruga, sine aliquo eiusmodi esse describitur, possint uisceribus intimari: multo magis hoc uirginem implere necesse est, quam nec mariti nec filiorum nec alterius necessitatis causa prohibet quo minus diuinam scripturam perficiat, nec aliqua, si peccet, poterit excusatione defendi.

O uirgo, serua propositum tibi magno praemio destinatum. prae- 12
clara est apud Dominum uirginitatis et pudicitiae uirtus, si non aliis peccatorum et malorum lapsibus infirmetur. agnosce statum tuum, agnosce locum, agnosce propositum. Christi sponsa diceris: uide ne quid indignum ei, cui desponsata uideris, admittas. cito scribet repudium, si in te uel unum uiderit adulterium. quaecumque ergo humanorum sponsaliorum pigneribus subarratur, statim a domesticis, a familiaribus, ab amicis sponsi sollicite et diligenter requirit [et ser-

10. Ephes. 5, 27.

1 enim *HV: om. CR* || ante thronum dei *C: om. RV* || in uno tantum *CH*: in uno uirgines tantum *RV* 3 contagione *H et ed. Vall.*: cogitatione *CRV* || gesserunt *V* 4 spernat *C* 7 immunes esse iubentur *V* 8 quamquam enim *H:* quamquam *RV*, et quamquam *C* 9 omnis *R* || spiritalis *CR* 10 immaculata d. c. uita *R* 11 eiusmodi *R:* huiusmodi crimine *V*, uitio huiusmodi *C; cf. ep. ad Ephes. 5, 27:* ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi (*ἤ τι τῶν τοιούτων*) 11 possit *R* 12 magis tamen hoc *H* 14 aliqua si *RV*: si qua *C* 16 destinato *R* || praeclara — infirmetur *om. A* 18 maculorum *(sic) C* 19 agnosce propos. agnosce locum *V* || ne *om. R* 20 disponsata *R* || scribit *C et pr. m. R; cito* — tu quae *(p. 242, 5) om. A* 21 uideat *C* 22 sponsa aliorum *C* || pigneribus *CRV*: pignoribus *Hb* || subarratur *R:* obarratur *Vb*, abarratur *C* 23 et *CR*: ac *b*, et dilig. *om. V* || et a seruulis *R*, et seru. *ed. Vall. post* ab amicis *habet; nos ut glossema inclusimus*

[illegible]. quaere [illegible] habeat mores, quid potissimum diligat, quid accipiat, quo modo uiuat, qua se consuetudine regat, quibus utatur dapibus, in quibus praecipue rebus delectetur et gaudeat. quae cum didicerit, ita se in omnibus temperat, ut sponsi moribus suum obsequium, sua iucunditas, sua diligentia, sua uita concordet. et tu, quae Christum sponsum habes, a domesticis et familiaribus eius sponsi tui mores interroga, et strenue ac sollerter inquire in quibus praecipue delectetur, qualem compositionem in te uestium diligat, cuiusmodi concupiscat ornatum. dicat tibi eius familiarissimus Petrus, qui ne nuptis quidem corporalem permittit ornatum, sicut in epistola sua scripsit: 'Mulieres similiter subiectae sint suis uiris, ut si qui non credunt uerbo, per mulierum conuersationem sine uerbo lucrifiant, considerantes in timore Dei castam conuersationem uestram: quarum sit non extrinsecus capillatura aut circumdatio auri aut indumenti uestimentorum cultus, sed qui absconsus cordis est homo in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus' quod est in conspectu Dei locuples. Dicat et alius Apostolus beatus Paulus, qui ad Timotheum scribens eadem de fidelium feminarum disciplina testatur: 'Mulieres similiter in habitu ornato cum uerecundia et sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus aut auro aut margaritis aut ueste pretiosa, sed quod decet mulieres, promittentes castitatem per bonam conuersationem.

11. I Pet. 3, 1 sqq. 20. I Tim. 2, 9.

1 quod potiss. *V* 2 quas consuetudines *V* 3 in quibus *om. R*, in *om. H* || praecipue *RV*: maxime *C* || rebus *om. V* || quaecumque didicerit *RV* 4 se *om. V* || temperet *R*, obtemperat *V* 5 sua iucunditas] *add. in C*: sua dilectio || tu *RV*: tu quoque *C* 7 solerter *AHb* 8 delectetur et *V*, delectatur *C* || in te compositionem *C* || cuiusmodi — ornatum *ARV*: *om. C* 10 ne *H*: nec *ACRV* || corporalem *AR*: corp. sed spiritualem (spiritalem *C*) *CV* || sicut et *V* 11 scripsit *ACR*: scribit *Vb* 11 sint *ed. Vall. et A*: *om. CRV* || suis uiris *ARV*: uiris suis *CH* || ut et *A* 12 si qui *ARV*: si *C* || mulierem *V et 1 m. R* 13 lucrificent *V* || dei *om. C* 15 capillaturae *R* || indumenta *R* 16 est cordis *AC* 18 quod est *CRV*: qui est *Ab* 19 beatus *om. V* || scribens epistolam *V et ed. Vall.*; qui — testatur *om. A* || eandem — disciplinam *C* || de *R*: *om. CV* 21 ornatum (ornatu *corr.*) *R* || non intortis *H* 22 uel ueste *A*

Sed tu forsitan dicis: cur haec idem Apostoli non iusserunt? quia 13 non necessarium iudicabant, ne talis uirginibus commonitio potius iniuria quam emendatio uideretur. sed nec eas umquam tantae temeritatis fore credidissent, ut ne nuptis quidem concessa carnalia ornamenta et terrena praesumerent. re uera ornare se et componere uirgo debet: nam quomodo sponso suo placere poterit, nisi composita et ornata processerit? ornetur plane, sed interioribus ornamentis et spiritualiter, non carnaliter componatur, quia Deus non corporis, sed animae decorem in illa desiderat. ergo et tu quaecumque animam tuam a Deo diligi et inhabitari concupiscis, omni eam diligentia compone et spiritualibus indumentis exorna. nihil in ea dedecorum, nihil foedum appareat. resplendeat auro iustitiae et gemmis refulgeat sanctitatis ac pretiosissimo pudicitiae margarito coruscet: pro bysso et serico misericordiae et pietatis tunica uestiatur, secundum quod scriptum est: induite ergo uos sicut electi Dei, sancti et dilecti, uiscera misericordiae, benignitatem, humilitatem et cetera. et non decorem cerussae aut alterius pigmenti quaerat, sed innocentiae ac simplicitatis candorem habeat, roseum uerecundiae colorem et purpureum ruborem pudoris possideat. caelestis abluatur nitro doctrinae et lomentis spiritalibus emundetur. nulla in ea malitiae, nulla delicti macula relinquatur. et ne quando

15. Col. 3, 12.

1 tu *AV*: *om. CR* || dicas *ed. Vall.* || haec *om. C* || idem *RV*: iisdem *H*, *om. C* || non iusserunt *AR*: uirginibus non iusserunt *CHV* 4 crediderunt *ed. Vall.* || ne *ed. Vall. et H*: nec *ACRV* || nuptae concessa *A* 7 spiritaliter *ACRV* 8 carnaliter *ARV*: corporaliter *C* || dominus *C* 10 diligis *R* || compone *AH*: compte *C*, come *V (?) b*, commenda *R* 11 spiritalibus *ACR* || ornamentis *V* || in ea indecorum *C*, indecorum in ea *R* 12 et *om. AR* 13 ac *ARV*: et *C* || margarito pudicitiae *C* (pretiosissima pudic. margarita *ed. Vall.*) 13 corruscet *RV*, coruscet et pietatis tunica uestiatur *C* 15 uos ergo *CV* || dilecti *ACR*: dilecti dei *V* 16 benignitatem *om. V et ed. Vall.* || humilitatis *V* 17 et *om. C*; et non — concupiscit *(p. 244, 4) om. A* || decorem cerussae *H*: cerussę (*sine* decorem) *R*, resine speciem *V*, decorem *C post* pigmenti *habet* 18 ac simplicitatis *R*: simplicitatisque *CV* 19 purpureum ruborem pudoris *V*: purpureum ruboris pudorisque *R*, pudorem ruboris pudorisque *C* 19 caelesti *R* || 20 mitro *R* || lomentis *Cotelerius*: lamentis *RV*, lumentis *C*, lauamentis *ed. Vall.* 21 delicti *ed. Vall. et V*: doli *C*, diaboli *R*

male redoleat odore peccati, unguento suauissimo sapientiae et scientiae perfundatur.

14 H[illegible]: Deus quaerit ornatum et animam taliter compositam concupiscit. memento te Dei filiam dici, secundum quod ait: audi, filia, et uide. sed et tu ipsa, quotienscumque Deum patrem nominas, Dei te filiam esse testaris. ergo si Dei filia es, uide ne quid eorum facias, quae Deo patri incongrua sunt. sed age omnia quasi filia Dei. cognosce quomodo huius saeculi nobilium filiae se gerant, quibus adsuescant moribus quibusue se disciplinis instituant. tanta in quibusdam uerecundia est, tanta grauitas, tanta modestia, ut ceterorum hominum ritum intuitu humanae ingenuitatis excedant, et nequam honestis parentibus suis per lapsum suum infamiae inurant notam, alteram sibi quodam modo inter homines consuetudinis studeant facere naturam. et tu ergo originem tuam respice, genus intuere, gloriam nobilitatis aduerte. agnosce te non hominis tantum, sed et Dei filiam et diuinae natiuitatis nobilitate decoratam. ita te exhibe, ut in te caelestis natiuitas appareat et ingenuitas diuina clarescat. sit in te noua grauitas, honestas admirabilis, stupenda uerecundia, mira patientia, uirginalis incessus et uerae pudicitiae habitus, sermo semper modestus et suo in tempore proferendus, ut quisquis te uiderit, admiretur et dicat: 'quae haec nouae inter homines grauitatis patientia est? quae pudoris uerecundia, quae honestatis modestia, quae maturitas sapientiae? non est ista humana institutio nec disciplina mortalis. caeleste mihi aliquid in terreno corpore redolet. puto quod ha-

4, Ps. 44, 11.

1 malo *V et ed. Vall.* || suauissimo *CV*: suauissimae *Rb* 3 ornamentum *V* 4 quod ait *ARV*: illud *C* 6 filia dei *CV* 7 patri *ARV*: om. *C* || sint *CH* 8 cognosce — ergo *(u. 14) om. A* || filiae se nobilitum *(sic) V* || se *om. R, C ante* saeculi *habet* 9 se *om. V* || in *om. R*

11 ne quam *RV*: nequaquam *C* 12 per lasciuiam infamiae *V* || infamiae *om. R* || notam inurant *C* 13 studeant facere *R*: fecere *ed. Vall. et V*, facientes *C* 14 et tu origine tua te crede non hominis tantum *mediis omissis V* 15 non hominis tantum (tantum esse *C*) sed — decoratam *CV*: non hominis sed Dei filiam — decoratam *H*, non hominibus sed et (et *om. A*) dei diuinitatis nobilitate decoratam *AR* 17 appareat *ed. Vall. et V*: sc̃a pareat *R*, pareat *ACH*, pateat *b* || et *R*: ut *AV*, et ut *C*

19 uero *RV* || habitus et sermo *AR* 20 quisque *R* 21 nouae *ARV*: noua *C* 23 sapientiae *ARV*: *om. C* || institutione disciplina *R* 24 redolet *ARV*: refulget *C* || puto enim quod habitat *A*

bitet in quibusdam hominibus Deus'. et cum te Christi famulam esse cognouerit, maiore stupore tenebitur et cogitabit qualis ille sit dominus, cuius talis ancilla est.

Si uis ergo esse cum Christo et partem habere cum Christo, Christi 15
tibi exemplo uiuendum est, qui ab omni malitia et nequitia ita fuit extraneus, ut ne inimicis quidem uicem redderet, quin potius et pro ipsis oraret. nolo enim eas animas Christianas existimes, quae aut fratres aut sorores non dico oderunt, sed quae proximos toto corde et conscientia coram Dei testimonio non diligunt, cum Christianis Christi similitudine inimicos etiam amare necesse sit. si sanctorum cupis habere consortium, a malitiae et nequitiae cogitatu pectus emunda. nemo te circumueniat, nemo fallaci sermone seducat. nonnisi sanctos et iustos et simplices et innocentes et puros caelestis aula suscipiet: nullum apud Deum habet malitia locum. ab omni nequitia et dolo mundum esse necesse est qui cupit regnare cum Christo. nihil tam contrarium, nihil tam exsecrabile Deo quam aliquem odisse, aliquem uelle laedere, nihil tam probabile quam omnes amare. quod Propheta sciens testatur docens: q u i d i l i g i t i s D o m i n u m , o d i t e m a l u m.

Vide ne in aliquo humanam gloriam diligas, ne et tua inter illos 16
portio computetur, quibus dictum est: q u o m o d o u o s p o t e s t i s

18. Ps. 96, 10. 21. Joan. 5, 44.

1 Christi famulam *ARV*: filiam Christi *C* 2 maiori *CV* || tenebitur *CH:* teneatur *ARV* || cogitabit *H*: cogitet *ACRV*, cogitat *C corr.* || sit ille D. cuius talis et ancilla *A* 4 ergo *om. A* || esse cum Christo et *AH*: *om. CRV* || partem habere *RV*: habere partem *CH* (cum Christo p. habere *A*) 5 et nequitia *CH: om. ARV* || ita *om. R* 6 externus *V* || ut ne — emunda *(u. 12) om. A* || ne *ed. Vall. et H*: nec *CRV* 7 enim ut eas *C* || existimes esse *C* 9 conscientia *R*: conscientia munda *V*, conscientiae *C* || Dei *H*: Deo *CRV* || testimonio *om. V* || cum — necesse sit *deest in V* 11 malitia *R* 12 nemo fallaci *CRV*: nemo te fallaci *AH* 13 et iustos *CH*: *om. ARV* 14 suscipit et *A*, suscipiat *R*, *sed corr. 1 m.* || locum habet malitia *C* || nequitiae *V* 15 necesse est esse *V et ed. Vall.* || nihil — Domini *(p. 246, 4) om. A* 16 aliquem *R*: alterum *CV* 17 uelle *R*: uelle uel *C*, uel *V* 18 sciens *RV*: prospiciens *C* 19 malum num *R* (malignum *corr. m. 2*) 20 ne in ali*co *R*, ne aliquam *C* || necet *R (sed* c *punct.)*, et *om. V* 21 portio inter illos *C* || quomodo potestis querere gloriam dei gloriam ab hominibus quaerentes *V*

ista sunt Domini, quae sanctae et uere apostolicae uirgines die noctuque sine ullo temporis interuallo meditantur et cogitant. Domini est etiam regnum caelorum, Domini est resurrectio mortuorum, Domini est inmortalitas, Domini est incorruptio, Domini est splendor solis qui sanctis promittitur, sicut in Euangelio scriptum est: tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum: Domini sunt plures iustorum in caelestibus mansiones, Domini est fructus tricesimus et sexagesimus atque centesimus. haec quae cogitant et quibus possint ea operibus promereri, quae Domini sunt cogitant. Domini est etiam lex noui et ueteris testamenti, in qua oris eius eloquia sancta refulgent: quae si quae uirgines sine intermissione meditantur, quae Domini sunt cogitant, et impletur in eis illud propheticum: fundamenta aeterna super petram solidam et mandata Dei in corde mulieris sanctae.

9 Sequitur, 'quomodo placeat Deo', Deo, inquam, non hominibus, 'ut sit sancta et corpore et spiritu'. non dixit, ut sit sancta membro aut corpore tantum, sed ut sit sancta corpore et spiritu. membrum enim una corporis pars est, corpus uero omnium conpago membrorum est. cum ergo dicit ut sit sancta corpore, omnibus membris eam sanctificari debere testatur, quia non proderit ceterorum sanctificatio membrorum, si inueniatur uel in uno corruptio. etiam non erit sancta corpore, quod ex omnibus constat membris,

5 Matth. 13, 43. 13 Eccl. 26, 24 15 I Cor. 7, 34.

1 sunt D. quae *om. A* || et uere *nos*: uere *C*, et reuere *R*, et uerae et *HV* 2 sine u. t. interuallo *AR*: *om. CV* || Dei est etiam *C*, etiam *om. R;* Domini — mulieris sanctae *(u. 14) om. A* 4 D. est inmortalitas, D. est incorruptio *scripsi:* domini est inmortalitatis incorruptio *RVb*, domini est inmortalis incorruptio *C et ed. Vall.* (Domini immortalitas; incorruptio Domini est; splendor *etc. H*) 5 sicut — patris eorum *om. CR* 7 iustorum *RV*: iterum *C*, sanctorum *H* 8 centesimus et sexag. atque tricesimus *V* || atque *RV*: et *C* || quae *R*: igitur *V*, *om. CH* || cogitent *V* 9 ea operibus *R:* ea *om. CH*, operibus deum *V* || et quae *V* || cogitent *V* 10 in qua oris *V*: in quibus oris *H*, in quibus *C* || elogia *C* 11 si quae *HV*: siq; *R*, si *C* 12 completur *H* || in illis *V* || propheticum illud *C* 13 petram solidam *RV*: terram solidata *C* 14 dei *V*: domini *CR* 16 sit sancta corpore *AR*, sancta corpore sit *C* 18 uero *om. R* 19 est *om. C* || sancta sit *C* 20 debere sanctificari *A* || testantur *C* 21 sanctificatio ceterum *C* 22 etiam *CRV*: et iam *AH*, *om. b*

quae uel unius fuerit coinquinatione polluta. sed ut quod dico manifestius et lucidius fiat, esto sit quaecumque omnium membrorum sanctificatione purgata et lingua tantummodo peccet, quia aut blasphemet aut falsum testimonium dicat, numquid liberabunt omnia membra unum, an propter unum iudicabuntur et cetera? ergo si nec aliorum membrorum sanctificatio proderit, cum in uno sit uitium, quanto magis, si diuersorum flagitio peccatorum omnia corrumpantur, unius nihil proderit integritas!

Unde quaeso te, uirgo, ne in sola tibi pudicitia blandiaris neque 10 in unius membri integritate confidas, sed secundum Apostolum solide conserua corporis sanctitatem. Munda ab omni inquinamento caput, quia crimen est illud post chrismatis sanctificationem aut croci aut alterius cuiuslibet pigmenti suco uel puluere sordidari, aut auro uel gemmis uel qualibet alia terrena specie comi, quod iam caelestis ornatus splendore refulget. grandis quippe diuinae gratiae contumelia est mundani et saecularis ornamenti praelatio. Munda frontem, ut humana, non diuina opera erubescat, et illam confusionem recipiat, quae non peccatum sed Dei gratiam parit, scriptura dicente: e s t c o n f u s i o a d d u c e n s p e c c a t u m, e t e s t c o n f u s i o a d d u c e n s g r a t i a m. Munda collum, ut non aurea reticula capillus

19 Eccl. 4, 25, 26.

1 quoinquinatione *R* || sed ut — integritas *(u. 8) om. A* 3 purgata] *add. in V glossema*: Esto hunc habet sensum quasi diceret. Consentiamus ut ita sit. uidelicet ut nihil iniqui contrahat || quia aut *nos*: quia ut *R*, qua aut *H*, aut *CV* 4 falsum test. *R*: test. falsum *C*, falsum *om. V* 5 sine aliorum *R* 6 *immo* cum in uno est 7 flagitiis *V* 8 proderit *R et ed. Vall.*: proficiet *C*, proficiat *V* 9 ne — neque *CV*: neque — ne *AR* 10 confundaris *A* || solide *V*: soli *R*, soli deo *ACH* 11 omni inquinamento *AR*: omnibus inquinamentis *C*, omni iniquitate *V* 12 crismatis *CR*, chrimatis *V* || aut croci aut alt. *om. A* 13 picmenti *R* || suco *CRV*: fuco *AHb*; *illud magis quadrat ad oppositum* puluere || uel gemmis *AR*: aut g. *C, om. V* 14 uel *om. R* || qualibet alia terrena specie *A*: cuiuscumque terrenae specie (speciei *H*) *R*, cuiuslibet (cuiuscumque *C*) terrenae creaturae specie *CV* || comi *RV*: componi *A*, *om. C* || quod — refulget *RV*: *om. C*; quod iam — praelatio *(u. 16) om. A* 16 et saecularis *om. V* || fontem *R* 17 confusione *V* 18 Dei gloriam *A* || scriptura *RV*: scriptura diuina *C*; scriptura — gratiam *(u. 20) om. A* 19 et *RV*; *om. C* 20 gratiam *RV*: gratiam dei *C* || non ut *V* || aurea reticula capillus portet et *H et ed. Vall.*: aurea texta pilis portet *R*, auro texta capillis (lapillis *V*) portet *CV*, aurea ex capillis portet *A*

portet et suspensa monilia, sed illa potius ornamenta circumferat, de quibus scriptura dicit: misericordia et fides non deficiant a te. suspende autem illa in corde uelut in collo tuo. Munda oculos, dum eos ab omni concupiscentia retrahis et ab intuitu pauperum numquam auertis et ab omnibus fucis liberos ea qua a Deo facti sunt sinceritate custodis. Munda linguam a mendacio, quia os quod mentitur occidit animam: munda eam a detractione, a iuramento, ab adulatione, a periurio. nolo praeposterum ordinem putes, quod prius a iuramento quam a periurio linguam dixi debere mundari, quia tunc periurium facilius effugies, si in toto non iures, ut impleatur in te illa sententia: cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. et memor esto dicentis Apostoli: benedicite et nolite maledicere. sed et illud crebrius recordare: uidete ne quis malum pro malo alicui reddat neque maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes, quia in hoc uocati estis, ut benedictionem hereditate possideatis. et illud: si quis autem in lingua non offendit, hic perfectus est. nefas est enim ut labia illa, quibus Deum confiteris, rogas, benedicis et laudas, alicuius polluantur sorde peccati. nescio qua conscientia ea lingua quis Deum rogat, qua aut mentitur aut maledicit aut detrahit. labia sancta exaudit Deus et ipsis annuit cito precibus, quas lingua inmaculata pronuntiat. Munda aures,

2 Prou. 3, 5 sec. LXX. 6 Sap. 1, 11. 11 Ps. 33, 14. 12 Rom. 12, 14. 14 I Thess. 5, 15 et I Petr. 3, 9. 17 Jac. 3, 2.

1 potius illa *C* 2 fides *CR*: ueritas *AV*, *ut habet Vulgata, sed in LXX est*: ἐλεημοσύναι καὶ πίστις || deficient *C* 3 autem *om. V* || in corde uelut *H et ed. Vall.*: *om. ACRV* 4 retraes *R* 5 auertes *R* || et ab omnibus — custodias *om. A* || liberos — sinceritate *HV (item R sed hic* liberas eas): liberos ad ea quae sunt a deo facta *C* 6 custodias *CH* 7 munda eam *H et ed. Vall.*: *om. ACRV* 8 ab adulatione *om. A et ed. Vall.* || nolo *CR*: Nam *V*; nolo — sententia *(u. 11) om. A* || putes *om. V* 9 lingua d. d. mundare *R* 10 in toto *CR*: omnino *V* || ut *ed. Vall.*: *om. CRV* 12 docentis *V* (Apostolum dicentem *A*) 13 sed illud *R*; sed — perfectus est *(u. 18) om. A* 14 reddat alicui *C* 16 benedictionem hereditate *corr. R* (hereditatem *pr. m.*): benedictione hereditatem *V* benedictionem hereditatis *C* 17 illut *V* || in lingua *RV*: in uerbo *C*, uerbo *b* 18 offendit *RV*: offendit fratrem *C* 19 deum *V*: dominum *ACH* 20 ea *ARVb*: et *CH* || dominum *AC* 21 labia enim *A* || dominus *C* 22 quas *ACR*: quas ei *V*

ut nonnisi sermonibus sanctis et ueris auditum praebeant, ut numquam obscena aut turpia aut saecularia uerba suscipiant aut aliquem de altero audiant derogantem, propter illud quod scriptum est 'saepi aures tuas spinis et noli audire linguam nequam', ut cum eo habere partem possis, de quo dicitur: quoniam auditu et uisu iustus erat, hoc est, nec oculis nec auribus delinquebat. Munda manus, ne porrectae ad accipiendum sint, ad dandum autem collectae, nec ad feriendum paratae, sed ad omnia misericordiae et pietatis opera satis promptae. Munda pedes, ne latam et spatiosam pergant uiam, quae ducit ad splendida saeculi et pretiosa conuiuia, sed arduum magis et angustum gradiantur iter, quod tendit ad caelum, quia scriptum est: iter rectum facite pedibus uestris. agnosce tibi a Deo artifice non ad uitia, sed ad uirtutes membra formata: et cum uniuersos artus mundaueris ab omni sorde peccati et toto fueris sanctificata corpore, tunc tibi castitatem intellegas profuturam, et cum omni fiducia palmam uirginitatis exspecta.

Quid sit sanctam esse corpore breuiter quidem, sed plene expo- 11
suisse me arbitror: nunc quod sequitur et spiritu, nosse debemus, hoc est, ut quod opere nefas est fieri, nec fas sit cogitatione concipere. illa enim est sancta tam corpore quam spiritu, quae nec mente nec corde delinquit, sciens etiam cordis esse inspectorem Deum, et idcirco satisagit, ut omni modo etiam animum cum corpore mundum

3 Eccl. 28, 28. 5 II Pet. 2, 8. 7 Eccles. 4, 36 12 Prou 4, 26.

1 sanctis modestis et *V* || ueris *H et ed. Vall.*: seriis *CRV;* et ueris *om. A* 2 obscoena *edd.* || aut non aliquem *C* 3 derogantem *ARV:* detrahentem *C* 4 ut cum — munda *(u. 7) om. A* 6 nec oculis nec auribus *V* 7 sint ad accipiendum *V* || ad d. aut. collectae *om. A* 10 pergant uiam *AR*: uiam p. *C*, uiam pergant et *V* 11 sed ad arduum *C*
12 tendat *V* || quia — uestris *om. A* 13 uirtutem *AH*, non ad uitia sed ad uirtutem *(sic) add. in R m. 2* 14 actus *C* 15 totus *R corr. manu 3 in* tota || tibi tunc *V* 16 omni *om. C* 17 expectes *ed. Vall.*
18 Quid — defendi *(p. 241, 15) om. A* || sancta *C* 20 operi *R* || fieri nefas est *V*, fieri *om. R* || nec fas sit cogit. concipere *H:* nec cogitatione concipere *CR*, nec concipiamus cogitatione *V* 21 est *om. R 1 m.* || sancta corpore et spiritu *V* 22 corde *R*: carne *CV,* corpore *ed. Vall.* || deliquit *V* || etiam *RV:* enim *C* || cordis *V post* deum *habet* || speculatorem *C*
23 satagit *H*

habeat a peccato, sciens scriptum esse: omni custodia serua cor tuum, et iterum: diligit Deus sancta corda, accepti sunt autem ei omnes inmaculati, et alibi: beati mundo corde, quoniam ipsi Deum uidebunt: quod de illis dici arbitror, quos conscientia in nulla redarguit culpa peccati, de quibus et Iohannem in epistola dixisse reor: si cor nostrum nos non reprehendit, fiduciam habemus ad Deum, et quaecumque petierimus accipiemus ab eo. nolo existimes te crimen fugisse peccati, si uoluntatem non sequatur effectus, cum scriptum sit: quicumque uiderit mulierem ad concupiscendam eam, iam moechatus est in corde suo. nec dicas 'cogitaui quidem, sed non perfeci', quia etiam concupiscere nefas est quod fieri nefas est. unde et beatus Petrus praecipit dicens 'animas uestras castificantes': qui si nullam animae constuprationem nosset, nec castificari eam desiderasset. sed et illum locum quo continetur 'hi sunt qui se cum mulieribus non coinquinauerunt, uirgines enim permanserunt, hi secuntur agnum quocumque ierit', adtentius considerare debemus et animaduertere, si solius integritatis ac pudicitiae merito isti diuino comitatui copulentur et per omnia caelorum tabulata discurrant, an et alia sint quibus adiuta uirginitas tantae beatitudinis gloriam consequatur. sed unde hoc scire poterimus? de sequentibus nisi fallor, in quibus scriptum est: hi empti sunt ex hominibus primitiae Deo et agno, et in ore eorum non est inuentum mendacium, sine macula

1 Prou. 4, 23. 3 Matth. 5, 8. 6 I Joh. 3, 21 sq. 9 Matth. 5, 28. 13 I Pet. 1, 22 17 Apoc. 14, 4, 22 ibid. 4, 4 sq.

1 serua *CRV:* custodi *b* 2 iterum *CRV:* Ita enim *b* || dominus *CR* 3 omnes *RV*: om. *C* 5 et ad iohannem *R* 6 epistola sua *F et ed. Vall.* || non repr. nos *C* 8 peccati *om. V*, *ante* crimen *habet C* 9 affectus *R* || qui *V* 10 concup. eam *RV:* concupiscendum *C* || mechatus *CRV* 11 est *R:* est eam *CV* || nec *CRV*: Ne *b* 12 quia *CRV:* quoniam *b* || quod f. nefas est *V: om. R,* quod f. crimen est *C* 13 praecepit *R* || castificate *C* 14 quia si *V*, quasi *R* || animam *R* 15 eam *CR:* iam *V* || locum illum *H* 16 cum mulieribus non se *V* || quoinquinauerunt *R* 19 ac *om. R* || ipsi *H* 20 tabulata *RV:* tabernacula C || sunt *V et ante rasuram R* || adiuta *V*: auita *R*, adiuncta *CH* 21 consequantur *R* 22 de sequentibus — scriptum est *deest in V* 23 ex *CR:* de *V* || hominibus *HV:* omnibus *CR* 24 eorum *V*: ipsorum *CR*

enim sunt ante thronum Dei. uides ergo quod non in uno tantum membro dominicis referantur inhaerere uestigiis, sed illi qui praeter uirginitatem ab omni contagione peccati inmaculatam gesserint uitam. idcirco uel maxime uirgo nuptias spernit, ut, dum securior est, facilius, quod etiam a nubentibus quaeritur, ab omni se delicto custodiat et uniuersa legis mandata perficiat. nam si non nubat et ea nihilominus faciat, a quibus et nuptae esse iubentur inmunes, non nupsisse quid proderit? quamquam enim nulli Christianorum peccare liceat et omnes quicumque spiritualis lauacri sanctificatione purgantur, inmaculatam decurrere conueniat uitam, ut ecclesiae, quae sine macula, sine ruga, sine aliquo eiusmodi esse describitur, possint uisceribus intimari: multo magis hoc uirginem implere necesse est, quam nec mariti nec filiorum nec alterius necessitatis causa prohibet quo minus diuinam scripturam perficiat, nec aliqua, si peccet, poterit excusatione defendi.

O uirgo, serua propositum tibi magno praemio destinatum. prae- 12
clara est apud Dominum uirginitatis et pudicitiae uirtus, si non aliis peccatorum et malorum lapsibus infirmetur. agnosce statum tuum, agnosce locum, agnosce propositum. Christi sponsa diceris: uide ne quid indignum ei, cui desponsata uideris, admittas. cito scribet repudium, si in te uel unum uiderit adulterium. quaecumque ergo humanorum sponsaliorum pigneribus subarratur, statim a domesticis, a familiaribus, ab amicis sponsi sollicite et diligenter requirit [et ser-

10. Ephes. 5, 27.

1 enim *HV: om. CR* || ante thronum dei *C: om. RV* || in uno tantum *CH*: in uno uirgines tantum *RV* 3 contagione *H et ed. Vall.:* cogitatione *CRV* || gesserunt *V* 4 spernat *C* 7 immunes esse iubentur *V* 8 quamquam enim *H:* quamquam *RV*, et quamquam *C* 9 omnis *R* || spiritalis *CR* 10 immaculata d. c. uita *R* 11 eiusmodi *R:* huiusmodi crimine *V*, uitio huiusmodi *C; cf. ep. ad Ephes. 5, 27:* ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi (ἤ τι τῶν τοιούτων) 11 possit *R* 12 magis tamen hoc *H* 14 aliqua si *RV*: si qua *C* 16 destinato *R* || praeclara — infirmetur *om. A* 18 maculorum *(sic) C* 19 agnosce propos. agnosce locum *V* || ne *om. R* 20 disponsata *R* || scribit *C et pr. m. R;* cito — tu quae *(p. 242, 5) om. A* 21 uideat *C* 22 sponsa aliorum *C* || pigneribus *CRV*: pignoribus *Hb* || subarratur *R:* obarratur *Vb*, abarratur *C* 23 et *CR:* ac *b*, et dilig. *om. V* || et a seruulis *R*, et seru. *ed. Vall. post* ab amicis *habet; nos ut glossema inclusimus*

uulis], quales iuuenis habeat mores, quid potissimum diligat, quid accipiat, quo usu uiuat, qua se consuetudine regat, quibus utatur dapibus, in quibus praecipue rebus delectetur et gaudeat. quae cum didicerit, ita se in omnibus temperat, ut sponsi moribus suum obsequium, sua iucunditas, sua diligentia, sua uita concordet. et tu, quae Christum sponsum habes, a domesticis et familiaribus eius sponsi tui mores interroga, et strenue ac sollerter inquire in quibus praecipue delectetur, qualem compositionem in te uestium diligat, cuiusmodi concupiscat ornatum. dicat tibi eius familiarissimus Petrus, qui ne nuptis quidem corporalem permittit ornatum, sicut in epistola sua scripsit: 'Mulieres similiter subiectae sint suis uiris, ut si qui non credunt uerbo, per mulierum conuersationem sine uerbo lucrifiant, considerantes in timore Dei castam conuersationem uestram: quarum sit non extrinsecus capillatura aut circumdatio auri aut indumenti uestimentorum cultus, sed qui absconsus cordis est homo in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, quod est in conspectu Dei locuples. Dicat et alius Apostolus beatus Paulus, qui ad Timotheum scribens eadem de fidelium feminarum disciplina testatur:' Mulieres similiter in habitu ornato cum uerecundia et sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus aut auro aut margaritis aut ueste pretiosa, sed quod decet mulieres, promittentes castitatem per bonam conuersationem.

11. I Pet. 3, 1 sqq. 20. I Tim. 2, 9.

1 quod potiss. *V* 2 quas consuetudines *V* 3 in quibus *om. R*, in *om. H* || praecipue *RV*: maxime *C* || rebus *om. V* || quaecumque didicerit *RV* 4 se *om. V* || temperet *R*, obtemperat *V* 5 sua iucunditas] *add. in C*: sua dilectio || tu *RV*: tu quoque *C* 7 solerter *AHb* 8 delectetur et *V*, delectatur *C* || in te compositionem *C* || cuiusmodi — ornatum *ARV*: *om. C* 10 ne *H*: nec *ACRV* || corporalem *AR*: corp. sed spiritualem (spiritalem *C*) *CV* || sicut et *V* 11 scripsit *ACR*: scribit *Vb* 11 sint *ed. Vall. et A*: *om. CRV* || suis uiris *ARV*: uiris suis *CH* || ut et *A* 12 si qui *ARV*: si *C* || mulierem *V et 1 m. R* 13 lucrificent *V* || dei *om. C* 15 capillaturae *R* || indumenta *R* 16 est cordis *AC* 18 quod est *CRV*: qui est *Ab* 19 beatus *om. V* || scribens epistolam *V et ed. Vall.*; qui — testatur *om. A* || eandem — disciplinam *C* || de *R*: *om. CV* 21 ornatum (ornatu *corr.*) *R* || non intortis *H* 22 uel ueste *A*

Sed tu forsitan dicis: cur haec idem Apostoli non iusserunt? quia 13
non necessarium iudicabant, ne talis uirginibus commonitio potius iniuria quam emendatio uideretur. sed nec eas umquam tantae temeritatis fore credidissent, ut ne nuptis quidem concessa carnalia ornamenta et terrena praesumerent. re uera ornare se et componere uirgo debet: nam quomodo sponso suo placere poterit, nisi composita et ornata processerit? ornetur plane, sed interioribus ornamentis et spiritualiter, non carnaliter componatur, quia Deus non corporis, sed animae decorem in illa desiderat. ergo et tu quaecumque animam tuam a Deo diligi et inhabitari concupiscis, omni eam diligentia compone et spiritualibus indumentis exorna. nihil in ea dedecorum, nihil foedum appareat. resplendeat auro iustitiae et gemmis refulgeat sanctitatis ac pretiosissimo pudicitiae margarito coruscet: pro bysso et serico misericordiae et pietatis tunica uestiatur, secundum quod scriptum est: induite ergo uos sicut electi Dei, sancti et dilecti, uiscera misericordiae, benignitatem, humilitatem et cetera. et non decorem cerussae aut alterius pigmenti quaerat, sed innocentiae ac simplicitatis candorem habeat, roseum uerecundiae colorem et purpureum ruborem pudoris possideat. caelestis abluatur nitro doctrinae et lomentis spiritalibus emundetur. nulla in ea malitiae, nulla delicti macula relinquatur. et ne quando

15. Col. 3, 12.

1 tu *AV*: *om.* *CR* || dicas *ed. Vall.* || haec *om.* *C* || idem *RV*: iisdem *H*, *om.* *C* || non iusserunt *AR*: uirginibus non iusserunt *CHV* 4 crediderunt *ed. Vall.* || ne *ed. Vall. et H*: nec *ACRV* || nuptae concessa *A* 7 spiritaliter *ACRV* 8 carnaliter *ARV*: corporaliter *C* || dominus *C* 10 diligis *R* || compone *AH*: compte *C*, come *V (?) b*, commenda *R* 11 spiritalibus *ACR* || ornamentis *V* || in ea indecorum *C*, indecorum in ea *R* 12 et *om.* *AR* 13 ac *ARV*: et *C* || margarito pudicitiae *C* (pretiosissima pudic. margarita *ed. Vall.*) 13 corruscet *RV*, coruscet et pietatis tunica uestiatur *C* 15 uos ergo *CV* || dilecti *ACR*: dilecti dei *V* 16 benignitatem *om.* *V et ed. Vall.* || humilitatis *V* 17 et *om.* *C*; et non — concupiscit *(p. 244, 4)* *om.* *A* || decorem cerussae *H*: cerussę (*sine* decorem) *R*, resine speciem *V*, decorem *C post* pigmenti *habet* 18 ac simplicitatis *R*: simplicitatisque *CV* 19 purpureum ruborem pudoris *V*: purpureum ruboris pudorisque *R*, pudorem ruboris pudorisque *C* 19 caelesti *R* || 20 mitro *R* || lomentis *Cotelerius*: lamentis *RV*, lumentis *C*, lauamentis *ed. Vall.* 21 delicti *ed. Vall. et V*: doli *C*, diaboli *R*

male redoleat odore peccati, unguento suauissimo sapientiae et scientiae perfundatur.

14 Huiusmodi Deus quaerit ornatum et animam taliter compositam concupiscit. memento te Dei filiam dici, secundum quod ait: a u d i, f i l i a, e t u i d e. sed et tu ipsa, quotienscumque Deum patrem nominas, Dei te filiam esse testaris. ergo si Dei filia es, uide ne quid eorum facias, quae Deo patri incongrua sunt, sed age omnia quasi filia Dei. cognosce quomodo huius saeculi nobilium filiae se gerant, quibus adsuescant moribus quibusue se disciplinis instituant. tanta in quibusdam uerecundia est, tanta grauitas, tanta modestia, ut ceterorum hominum ritum intuitu humanae ingenuitatis excedant, et ne quam honestis parentibus suis per lapsum suum infamiae inurant notam, alteram sibi quodam modo inter homines consuetudinis studeant facere naturam. et tu ergo originem tuam respice, genus intuere, gloriam nobilitatis aduerte. agnosce te non hominis tantum, sed et Dei filiam et diuinae natiuitatis nobilitate decoratam. ita te exhibe, ut in te caelestis natiuitas appareat et ingenuitas diuina clarescat. sit in te noua grauitas, honestas admirabilis, stupenda uerecundia, mira patientia, uirginalis incessus et uerae pudicitiae habitus, sermo semper modestus et suo in tempore proferendus, ut quisquis te uiderit, admiretur et dicat: 'quae haec nouae inter homines grauitatis patientia est? quae pudoris uerecundia, quae honestatis modestia, quae maturitas sapientiae? non est ista humana institutio nec disciplina mortalis. caeleste mihi aliquid in terreno corpore redolet. puto quod ha-

4, Ps. 44, 11.

1 malo *V et ed. Vall.* || suauissimo *CV*: suauissimae *Rb* 3 ornamentum *V* 4 quod ait *ARV*: illud *C* 6 filia dei *CV* 7 patri *ARV*: om. *C* || sint *CH* 8 cognosce — ergo *(u. 14) om. A* || filiae se nobilitum *(sic) V* || se *om. R, C ante* saeculi *habet* 9 se *om. V* || in *om. R*
11 ne quam *RV*: nequaquam *C* 12 per lasciuiam infamiae *V* || infamiae *om. R* || notam inurant *C* 13 studeant facere *R*: fecere *ed. Vall. et V,* facientes *C* 14 et tu origine tua te crede non hominis tantum *mediis omissis V* 15 non hominis tantum (tantum esse *C*) sed — decoratam *CV*: non hominis sed Dei filiam — decoratam *H,* non hominibus sed et (et *om. A*) dei diuinitatis nobilitate decoratam *AR* 17 appareat *ed. Vall. et V*: sc̃a pareat *R,* pareat *ACH,* pateat *b* || et *R*: ut *AV,* et ut *C*
19 uere *RV* || habitus et sermo *AR* 20 quisque *R* 21 nouae *ARV*: noua *C* 23 sapientiae *ARV*: *om. C* || institutione disciplina *R* 24 redolet *ARV*: refulget *C* || puto enim quod habitat *A*

bitet in quibusdam hominibus Deus'. et cum te Christi famulam esse cognouerit, maiore stupore tenebitur et cogitabit qualis ille sit dominus, cuius talis ancilla est.

Si uis ergo esse cum Christo et partem habere cum Christo, Christi 15
tibi exemplo uiuendum est, qui ab omni malitia et nequitia ita fuit extraneus, ut ne inimicis quidem uicem redderet, quin potius et pro ipsis oraret. nolo enim eas animas Christianas existimes, quae aut fratres aut sorores non dico oderunt, sed quae proximos toto corde et conscientia coram Dei testimonio non diligunt, cum Christianis Christi similitudine inimicos etiam amare necesse sit. si sanctorum cupis habere consortium, a malitiae et nequitiae cogitatu pectus emunda. nemo te circumueniat, nemo fallaci sermone seducat. nonnisi sanctos et iustos et simplices et innocentes et puros caelestis aula suscipiet: nullum apud Deum habet malitia locum. ab omni nequitia et dolo mundum esse necesse est qui cupit regnare cum Christo. nihil tam contrarium, nihil tam exsecrabile Deo quam aliquem odisse, aliquem uelle laedere, nihil tam probabile quam omnes amare. quod Propheta sciens testatur docens: q u i d i l i g i t i s D o m i n u m , o d i t e m a l u m.

Vide ne in aliquo humanam gloriam diligas, ne et tua inter illos 16
portio computetur, quibus dictum est: q u o m o d o u o s p o t e s t i s

18. Ps. 96, 10. 21. Joan. 5, 44.

1 Christi famulam *ARV*: filiam Christi *C* 2 maiori *CV* || tenebitur *CH:* teneatur *ARV* || cogitabit *H*: cogitet *ACRV*, cogitat *C corr.* || sit ille D. cuius talis et ancilla *A* 4 ergo *om. A* || esse cum Christo et *AH*: *om. CRV* || partem habere *RV*: habere partem *CH* (cum Christo p. habere *A*) 5 et nequitia *CH: om. ARV* || ita *om. R* 6 externus *V* || ut ne — emunda *(u. 12) om. A* || ne *ed. Vall. et H*: nec *CRV* 7 enim ut eas *C* || existimes esse *C* 9 conscientia *R*: conscientia munda *V*, conscientiae *C* || Dei *H*: Deo *CRV* || testimonio *om. V* || cum — necesse sit *deest in V* 11 malitia *R* 12 nemo fallaci *CRV*: nemo te fallaci *AH* 13 et iustos *CH*: *om. ARV* 14 suscipit et *A*, suscipiat *R*, *sed corr. 1 m.* || locum habet malitia *C* || nequitiae *V* 15 necesse est esse *V et ed. Vall.* || nihil — Domini *(p. 246, 4) om. A* 16 aliquem *R*: alterum *CV* 17 uelle *R*: uelle uel *C*, uel *V* 18 sciens *RV*: prospiciens *C* 19 malum num *R* (malignum *corr. m. 2*) 20 ne in ali*co *R*, ne aliquam *C* || necet *R (sed* c *punct.)*, et *om. V* 21 portio inter illos *C* || quomodo potestis querere gloriam dei gloriam ab hominibus quaerentes *V*

credere, gloriam ab inuicem quaerentes? et de quibus per Prophetam dicitur: auge eis mala, auge mala gloriosis terrae, et alibi: confundimini a gloriatione uestra, ab obprobrio in conspectu Domini. nolo enim illas respicias, quae saeculi, non Christi sunt uirgines, quae propositi sui et professionis inmemores gaudent in deliciis, in opibus delectantur et corporeae nobilitatis origine gloriantur: quae si pro certo Dei filias se esse crederent, numquam post diuinos natales nobilitatem admirarentur humanam nec gloriarentur in patre quolibet honorato: si patrem Deum se habere sentirent, nobilitatem carnis non amarent. quid tibi, o stulta, in generis nobilitate blandiris et conplaces? duos homines [in exordio] fecit Deus, ex quibus totius humani generis silua descendit: mundanam nobilitatem non naturae aequitas praestitit, sed cupiditatis ambitio. certe omnes per diuini lauacri gratiam aequales efficimur, et nulla inter eos potest esse discretio, quos natiuitas secunda generauit, per quam tam diues quam pauper, tam liber quam seruus, tam nobilis quam ignobilis Dei efficitur filius, et terrena nobilitas splendore caelestis gloriae obumbratur et nusquam omnino iam comparet, dum qui retro in saecularibus honoribus inpares fuerant, caelestis et diuinae nobilitatis gloria aequaliter uestiuntur. nullus ibi

2. Is. 26, 15 secundum LXX. 3. Jerem. 12, 13 sec. LXX.

1 ab *R*: ad *C* 3 alibi *RV*: *om. C* || confundimini *R*: confundemini *V*, confundentem *C*, confundantur *b* || a *om. V* || glorificatione *C* 4 et ab obprobio *C* 5 quae *AR*: nec quae *C*, nec *V* || sui immemore professionis recordantur sed gaudent *V* 6 et corp. — credunt *(p. 247, 6) om. A* 7 corpore *R* || nobilitatis in origine *C*, nobilitatis hac (ac *corr.*) in uirginitate *R* || pro certo *CV*: procerte *R*, profecto *H et ed. Vall.* || filias esse se *V*, filia esse *R* 8 crederent Numquam *R* 9 humanam. Nam nec *R* 10 nobilitatem c. n. amarent *ed. Vall. et H*: *om. CRV* 11 o stulta *om. H*, o *om. R* || in generis nobil. *H*: *om. CRV* || blandiris et *CH*: plaudis et *V*, plaudissent *R* 12 fecit ab exordio deus *H*, in exordio *om. R*, *nos inclusimus* || deus fecit *V* 13 praestat *C* 14 certe — efficimur *RV*: *om. C* || gratiam *V*: gramen *R* (*abiit* grām *in* gram̄) 15 inter nos *V* || discretio potest esse *C* 16 generaret *V* 18 caelestis gloriae *CR*: caelesti *V* 18 obumbratur *R V:* adumbratur *CH* | et *om. C* || nusquam *R corr. ex* numquam 20 caelestis et *R:* caelesti *C*, caelesti gloria obumbrantur et *V* || diuinae nobilitatis gloria *HV*: diuinae gloriae nobilitate *CR* || uestiuntur aequaliter *C* || nullus iam ignobilitati *H*

iam ignobilitatis locus, nec degener quisquam est, quem diuinae natiuitatis sublimitas ornat, nisi apud illos, qui non putant humanis caelestia praeponenda. aut si putant, quam uanum est ut se illis in minoribus praeferant, quos sibi in maioribus pares sciunt, et quasi infra se positos in terra existiment quos sibi aequales in caelestibus credunt. tu autem, quaecumque Christi, non saeculi uirgo es, omnem praesentis uitae gloriam fuge, ut eam quae in futuro promittitur consequaris.

Contentionum uerba et animositatis causas deuita, discordiarum 17
quoque et litium occasiones subterfuge. nam si iuxta Apostoli doctrinam seruum Domini litigare non oportet, quanto magis Dei ancillam, cuius quo uerecundior est sexus, animus debet esse modestior. linguam a maliloquio cohibe et ori tuo frenum legis inpone, ut tunc, si forte, loquaris, quando tacere peccatum sit. caue ne quid quod in reprehensionem ueniat dicas. lapis emissus est sermo prolatus: quapropter diu antequam proferatur cogitandus est. beata quippe labia sunt, quae numquam quod reuocare uelint emittunt. pudicae mentis sermo etiam debet esse pudicus, qui aedificet semper magis quam aliquando destruat audientes, secundum quod praecepit Apostolus dicens: omnis sermo malus ex ore uestro non procedat, sed si quis bonus ad aedificationem fidei, ut

10. II Tim. 2, 24. 20. Eph. 4, 29.

1 locus *RV*: locus est *C* || est quisquam *V* || quem *CR:* et *V* 2 sublimitas non ornat illos qui putant humana caelestibus *V* 3 quāmanum *R* || se *HV:* si *R*, sese *C* 4 sciunt *H:* scient *R*, censeant *V*, sentiant *C* 5 positus *R* || in caelestibus aequales *C*, in *om. R* 6 credunt *R:* crediderunt *CV* || omnis *V* 7 in saeculo futuro *V* 9 causam *V* || deuita *V:* euita *CR*, uita *ed. Vall.*, deuita disc. quoque *om. A* 10 occasionem *C* 11 quanto m. ancillam domini non expedit *V* 12 quo *om. V* || sexus et animus *V* 13 frenum *AH et corr. R:* freno *R 1 m.* frenos *CV* || ut *ARV*: et *C* 14 tunc loquaris si forte loqueris *V*, si *om. A; nos commate post* si forte *posito (cf. p. 249, 1) loci interpunctionem emendauimus; uidendum tamen, ne uerba* caue ne — dicas *loci structura non intellecta ex interpolatione irrepserint* || sit *om. b* || caue — audientes *om. A* 17 labra *C* || reuocare iterum *R*, reuocare postea *V* 18 etiam *om. b* 19 destruat aliquando *V* || secundum id *(hoc ed. Vall.)* quod *A* || praecipit apost. *V* (Apostolus dicit *A*) 20 de ore *C*, ex ore *deleuit m. 2 in R* 21 sed si — inferri *(p. 248, 10) om. A* || bonus est ad *C* || ut *om. V*

det gratiam audientibus. pretiosa Deo lingua est, quae nonnisi de diuinis rebus nouit uerba construere, et sanctum os, unde caelestia semper eloquia proferuntur. absentium obtrectatores quasi malignos scripturae auctoritate deterre, quia etiam hoc inter uirtutes perfecti hominis Propheta commemorat, si ante conspectum iusti malignus ad nihilum deducatur qui contra proximum non probanda protulerit. non licet enim tibi alterius uituperationem patienter audire, quia nec ab aliis optas recipi tuam. iniustum quippe est quicquid contra Christi euangelium uenit, si alteri quod tibi ab alio fieri molestum est patiaris inferri. semper linguam tuam de bonis loqui adsuesce, et auditum tuum ad bonorum magis laudem quam ad malorum uituperationem accommoda. uide ut omnia quaecumque bene facis propter Deum facias, sciens eius rei tantum te a Domino recepturam esse mercedis, quantum eius timoris et dilectionis causa perfeceris. sancta magis esse quam uideri stude, quia nihil prodest aestimari quod non sis, et duplicis peccati reatus est non habere quod creditur et quod non habeas simulare.

18 In ieiuniis magis quam in epulis delectare, illius uiduae memor, quae non discedebat de templo ieiuniis et obsecrationibus Deo seruiens die ac nocte. et si uidua et quidem Iudaea talis fuit, qualem nunc uirginem conuenit esse Christi? diuinae magis lectionis conuiuium dilige, et spiritualibus te saturari dapibus concupisce, et illos potius quaere cibos, quibus anima magis quam corpus reficiatur. carnis et uini species quasi caloris fomenta et libidinis incitamenta

1 non sine diuinis *R* 4 etiam *om. R* || inter] in *V* || perfecti hominis uirtutes *C*, uirtutis perfectionis (*om.* hominis) *R* 5 connumerat *V* 7 enim *RV: om. CH* || alterius tibi *V* || uituperationes *C* || patienter *om. V* 9 euang. Christi *V* 10 linguam tuam semper *C* 11 ad laudem bonorum magis *A*, magis ad bon. laudem *C* || quam malorum *V* 12 accommoda *CH:* commoda *ARV* || omnia *om. V* || bona facis *V*, benefacis *R corr. ex* beneficias || propter Dominum *A* 13 tantum *ARV:* tantam *C* 14 mercedis quantum *A:* mercedem quam *CRV* 15 uidearis *C* || quia — simulare *om. A* 16 crederis *V* 18 in *utroque loco om. V* 19 de] a *V* || obsecrationibus *ARV:* orationibus *C* || seruiens Domino nocte ac die *A* 20 et si — Christi (*u. 21*) *om. A* || et assidua (*corr. ex* si iudaea) et quidem talis *V* || uiduae quidem *R*, uidua quidem *H* || fuerit *R*, erat *H* || qualis *V* 21 conuenit uirg. esse *V*, esse uirg. conuenit *C* || lectionis *ARV:* dilectionis *C* 22 tu *V* || saturari *AR:* satiari *CV* || et *om. C* 23 require *C* || reficiatur *AR:* reficitur *CV*

fuge. et tunc, si forte, uino exiguo utere, cum stomachi dolor et nimia corporis compellat infirmitas. iracundiam uince, animositatem cohibe, et quicquid illud est quod post factum paenitentiam ingerit, uelut proximi criminis abominationem declina. satis tranquillam et quietam esse conuenit mentem et ab omni perturbatione furoris alienam, quae Dei habitaculum esse desiderat, quod per Prophetam testatur dicens: Super quem requiescam alium nisi super humilem et quietum et trementem uerba mea? Omnium operum et cogitationum tuarum speculatorem Deum crede, et caue ne quid, quod diuinis oculis indignum sit, aut opereris aut cogites. cum orationem celebrare desideras, talem te exhibe, quasi sis cum Domino locutura. cum psalmum dicis, cuius uerba dicis agnosce, et in conpunctione 19
magis animi quam in tinnulae uocis dulcedine delectare. lacrimas enim psallentis Deus magis quam uocis gratiam comprobat, sicut Propheta dicit: seruite Domino in timore et exultate ei cum tremore. ubi timor et tremor est, ibi non uocis elatio est, sed animi flebilis et lacrimosa deiectio. omnibus actibus tuis diligentiam adhibe, quia scriptum est: maledictus homo qui facit opera Domini neglegenter. Crescat in te cum annis gratia, crescat cum aetate iustitia, et fides eo perfectior uideatur esse quo senior es, quia Iesus, qui nobis uiuendi reliquit exemplum, proficiebat non

7. Is. 66, 2. 15. Ps. 2, 11. 18. Jer. 48, 10.

1 et tunc — infirmitas *om. A* || sic forte *V* || utere ut stomachi dolor et animae corporisque expellatur infirmitas *V* || dolor et nimia *R:* dolore nimio *C* 3 uelut proximi criminis *AH:* uelut *om. R,* pro maximo crimine proximi criminis *CV* 4 abhominatione *V* || quietam et tranquillam conuenit esse *C* 5 et *om. b* || perbatione *R* 6 quod per — uerba mea *om. A* || quod *V:* qui *CR* || dicens *ed. Vall. et V:* et dicit *CR* 8 quietam *R* || sermones meos *C* || Omnium — cogites *(u. 10) A post* comprobat *(u. 14) habet* 9 Deum *om. R* || quid quod *CV:* quidquam quod *H,* quicquam (*add. m. 2* quod) *R* 11 quasi *V:* quasi quae *ACR* || cum Deo *C* 12 uerba dicis *AH:* u. diceris *R,* u. loqueris *V,* u. loquaris *C*

14 sicut — neglegenter *(u. 19) om. A. Quae deinceps in A sequuntur, non sunt nisi paucae sententiae breuiatae.* 16 non ibi *V,* non ubi *R* 17 dilectio *R; post* deiectio *in V additum est:* Dicat et tibi deus. Audiui uocem orationis tuae et aspexi lacrimas tuas 18 adhibe *RV:* exhibe *C* || homo *om. C* || opera domini *CRV:* opus dei *H, Vulg. habet* opus Domini, *sed LXX:* τὰ ἔργα κυρίου 19 gratiam *R* 20 es *om. C* 21 Jesus *R:* Jesus dominus *V,* dominus Jesus *C,* Dominus noster Jesus *H*

aetate tantum corporea, sed et sapientia et gratia spirituali coram Deo et hominibus. omne tempus in quo te non meliorem senseris, hoc te aestima perdidisse. Coeptum uirginitatis propositum ad finem usque conserua, quia non inchoasse tantum, sed perfecisse uirtutis est, sicut in euangelio Dominus ait: q u i p e r s e u e r a u e r i t u s q u e i n f i n e m, h i c s a l u u s e r i t. caue ergo ne cui uel concupiscendi occasionem tribuas, quia sponsus tuus Deus zelans est: criminosior est enim Christi adultera quam mariti. Esto ergo omnibus uiuendi forma, esto exemplum, praecede et in actu quos in castitatis sanctificatione praecurris. uirginem te in omnibus exhibe: nihil corruptionis obiciatur capiti tuo. cuius corpus integrum est, sit et inuiolabilis conuersatio. et quoniam in exordio epistolae praefati sumus te Dei sacrificium factam, quod utique sanctitatem suam etiam aliis inpertit, ut quisquis ex eo digne sumpserit, sanctificationis et ipse sit particeps, ita ergo et per te quasi per diuinam hostiam sanctificentur et ceterae, cum quibus te tam sanctam in omnibus exhibeas, ut quisquis uitam tuam uel auditu uel uisu contigerit, sanctificationis uim sentiat et tantum sibi intellegat gratiae ex tua conuersatione transfundi, ut, dum te imitari concupiscit, Dei sacrificio et ipse sit dignus.

4. Matth. 10, 22.

1 sed et *ed. Vall. et V:* sed *CR* 2 meliorem te non *V* 3 coeptum (*s.* ceptum) *ARV:* conceptum *C* 4 uirtutes *ed. Vall., sed lectionem* uirtutis *A quoque firmat* 6 ergo *om. H* || cuiquam *C* || uel *om. b* 7 quia *RV:* quoniam *C* || est deus zelans *V* 8 enim *om. C* || *post* quam mariti *sequuntur in HV* (*glossemate carent CR*): Vnde pulchre Romana ecclesia apostolico sine dubio, cuius sedem obtinet, spiritu animata, tam seueram nuper de huius modi sententiam statuit, ut uix uel penitentia dignam iudicaret, quae sanctificatum Deo corpus libidinosa coinquinatione uiolasset (dignas iudicaret quae.. uiolassent *V*) || ergo *ACRV:* igitur *b* || uiuendi forma *AR:* forma uiuendi *CV*

10 corruptionis obiciatur capiti tuo *CH:* corruptionis subiciatur tuum *R.* subiciatur corruptioni tuae *V* 11 est sit et *RV:* est sit *C*, est; at et tua sit *H* || conuersio *R* 12 quoniam *RV:* quoniam ut, *C*, quoniam, sicut *H* || praefatus sum *V* 13 factum *H* || ut *R et corr. C:* et C^1V 14 quisque *V*, quis *R* || digne *ac paulo post* sanctificationis *om. V* 15 et ceterae *om. V* 16 cum quibus *CH:* cumque *RV* || tam sanctam *R:* ita *HV*, *om. C* || quisque *RV* 17 uel auditu uel uisu cont. *V:* aut aud. aut uisu c. *C*, aut auditu contigerit aut uisu *R* 18 et *om. V* 17 tantum *C:* in tantum *ARV* || gratiam *AH:* gratiae *CRV* 19 dignus. Amen *V*, dignus. FINIT AD VIRGINES *R.*

III. Epistula Seueri ad Sanctum Paulum episcopum*).

Postquam omnes coquos tuos coquinae tuae renuntiasse cognoui, credo quia dedignarentur officium uilibus praebere pulmentariis, puerulum tibi ex nostra misimus officina, doctum satis pallentem coquere fabam et ignobiles betas aceto et iure condire uilemque pultem esurientium faucibus inferre monachorum, piperis nescium, laseris ignarum, familiarem cymini et adprime callidum herbis suaue redolentibus clamosum urgere mortarium. unum habet uitium, quod hortorum omnium non est ciuilis inimicus: ita, si admissus fuerit, proxima quaeque metet gladio nec exsaturabitur umquam caede maluarum. in praebendis autem sibi lignis calumniosus tibi non erit: obuia quaeque conburet, metet nec dubitabit inferre tectis manus et antiquos asseres laribus amouere. hunc igitur cum his moribus adque uirtutibus donatum tibi non seruum, sed pro seruo filium cupimus, quia non erubescis minimorum esse pater. ego tibi pro hoc seruire uoluissem, sed si uoluntas facti portio est, tu modo facito ut inter prandia cenasque felices mei memineris, quia rectius est uestrum esse mancipium quam dominum ceterorum. ora pro me.

*) Hanc et sequentes epistolas primum edidit D'Achery in Spicilegio V, 532 sqq.

4 praebere] bere *P in ras.* *(P = Palat. Vatic. 829 saec. IX)* 6 aceto ex iure *P* || esuriensium *P* 13 dubitauit *P*

IIII. Alia epistula.

1. Sacrae religionis fidus interpres uniuersa conponit, ut peccatis ulterius locus esse non possit: nam quid aliud tanta morum sanctitate promittis, nisi ut uitam beatam submotis erroribus agitemus? in quo laudem maximam tuis uideo conuenire uirtutibus, quod inperitam mentem piis hortationibus inmutaris et ad optimam traxeris rationem. ceterum non ita mirabile uideretur, si eruditos animos infusa sapientia confirmasses: est enim prudentibus uiris cum deuotione cognatio nec est cito conueniens credulitati rusticitas. sic illi, qui figuras animantium de lapidibus ducunt, difficilioris operis negotium gerunt, si durissima saxa ferramentis incutiunt, illi uero, qui mollioris materiae tentamenta susceperint, manus suas iuuari sentiunt facilitate fingendi, consentaneumque putatur, ut arduus labor opificis honore maximo censeatur: ita tibi, domine, praedicatio singularis est exhibenda, quod inpolitos agrestesque sensus culpae caligine liberatos et humana sentire feceris et diuina cognoscere.

2. Non minus ille Xenocrates in laude est, philosophorum longe doctissimus, qui seueris exhortationibus fecit ut luxuria uinceretur. nam cum Polemo quidam uino languidus ex antelucano conuiuio publice uagaretur illudque temporis esset, quo ad gymnasium Xenocratis confluerent auditores, ingressus et ipse est et in numero studiosorum eo habitu, quo de cena prodierat, inpudenter adsedit; nam caput eius florens corona contexerat: neque est ueritus se omnibus uideri dissimilem, quia re uera caput, quod est domicilium sanitatis, usus

1 Incipit epistulae ... *P* 2 Sacrae *P:* Sanctae *edd.* 4 agitimus *P* 5 uides *uel* uidemus *de Prato* 9 crudelitati *P* || *fort.* si illi 12 temtamenta *P* || fingendi *P et Clericus:* pingendi *ed. d'Achery* 17 senocrates *P* || philosoforum *P* 20 illutque *P* || quod ad gypnasium senocrates *P* 22 quod de *P* || 22 *et* 24 capud *P* 24 quia *P*: qui *ed. d'Achery*

longae potionis inuerterat. tunc grauiter inmurmurantibus ceteris, quod in multitudinem litteratorum intempestiuus auditor inrepserat, ne minimum quidem magister ille commotus est, sed potius de disciplina morum legibusque modestiae instituit disputare: tantumque ualuit docentis auctoritas, ut petulantis illius animus ad amorem pudoris inpelleretur. et primo quidem Polemo coronam capite conturbatus deposuit discipulumque professus est: ad extremum ita se ad officium grauitatis inflexit seque totum formauit ad uerecundiam, ut prioris uitae consuetudinem emendatio gloriosa texisset. hoc ipsud nos in tuis praeceptionibus admiramur, quod nullis minis, nullis omnino terroribus ad cultum Dei uaesanos animos conuertisti, ut confusa mens illud crederet esse rectissimum, cum omnibus bene beateque uiuere, quam cum paucis iniusta sentire.

V. Alia epistula.

Licet domnus et germanus meus de uestra petierit honestate ut Tutum uelitis esse tutissimum, tamen mihi fas fuit eundem litteris commendare, ut conduplicata petitione tutior habeatur: huic enim nocuerit puerilis culpa et error aetatis incertae, ut annorum suorum initia macularet: sed qui necdum sciret quid bonis moribus deberetur, prope sine culpa peccauit. nam se ubi ad bonam mentem considerationemque conuertit, intellexit uitam scenicam consilio meliore damnandam: huic autem plena non posset euenire purgatio, nisi diuinitatis accessu delicta dilueret, si quidem catholicae religionis remedio conmutatus usum sibi loci turpioris negauit seque ab oculis popularibus uindicauit.

2 litterarum tempestiuus *P* || neminium *P* 5 animus — inpelleret *P*, animum — impelleret *edd.* 6 exposuit *P*, *em. d'Achery* 9 texisset *P:* correxisset *edd.* 12 rectius *malebat d'Achery*

14 Incipit alia *P* 15 domnus *P*: dominus *edd.* 16 tutum *P et edd.* || uellitis *P* 22 diuitnatis *P corr. m. 1 in* diuinatis

Domini ut supra.

Quomodo itaque et diuinae leges et publicae fidele corpus et sanctificatos animos non permittunt inhonestas exhibere delicias et uulgares edere uoluptates, maxime cum castae deuotionis quodammodo uideatur iniuria, si quis sacro baptismate renouatus in ueterem lasciuiam reuocetur, oportet laudabilitatem uestram bonis fauere propositis, ut is, qui beneficio Dei pium munus indeptus est, in foueam theatralem cadere non cogatur. uestrum tamen omnium iudicium non recusat, si alias iniungatis congruas pro necessitate communis patriae functiones.

VI. Ad Saluium.

---

1. Forensis elatio fori debet exercitatione feruere; conuenit enim lacertis industriae cotidie depugnantis motus habere terribiles: at cum sonora facundia receptui cecinit et in otiosa nemora adque amoena diuorsoria semigrauit, fremitus inertis oportet abiciat et desinat inefficacia minitari. scimus etenim palmigeros biiuges ubi e circo recesserint, quietissime stabulari: illos non iugis formido, non ambiguae palmae sollicitant, sed demum pacatis adfixi praesepibus timere iam nesciunt hortatorem, seditiosae contentionis dulcia ducentes obliuia. sed et stipendiis consummatis tropaea suspendere iuuet militem gloriosum et patienter gerere senectutem.

2. Ac tibi cur cordi sit terrificare miseros aratores, non plane intellego, et ruricolas meos cur uelis exhibitionis urgere formidine, non agnosco: quasi uero illos nesciam consolari et a pauore retrahere et

2 fidilae *P* 7 his qui *P* 14 rectui *P* 15 diuorsorias emigrauit *P*, d. remigrauit *Clericus* || insertis *P*, inertes *edd.* 19 seditiose *P* 20 iubet *P*, iuuat *edd.* 22 ac tibi tur (*uel* cur) *P*, At tibi igitur *d'Achery*, An tibi ig. *alii*

docere non tantum esse timoris quantum ipse praetendis. fateor, dum nos campus exciperet, me saepe armis eloquentiae tuae fuisse conterritum, sed frequenter ut poteram recidiua uulnera reponebam. tecum sane condidici, quo iure coloni quoue ordine repetantur, cui conpetat actio, cui non conpetat exitus actionis. Volusianenses ais te uelle reducem ac frequenter iratus ingeminas te rusticos ex mea turricula retracturum: et is qui, ut ego spero adque desidero, mihi antiqua necessitudine sis copulatus, correpturum te homines meos conuentione neglecta temere minitaris. quaero de insigni prudentia tua, utrum ius aliud habeant aduocati, aliud ex togatis, an aliud aequum Romae sit, aliud Matari.

3. Te interim nescio Volusiani fundi umquam fuisse dominum, si quidem Dionysius fertur eius possessionis iura seruasse, neque heredes illius defecisse, qui dum uiueret, rei naualis in plurimos uenales aculeos intendebat. fuit ea tempestate Porphyrius quidam Zibberino satus, neque tamen recte Zibberini filius nominatus. idem generis quaestionem militia conuelabat, et ut nubem a fronte repelleret, officiosa gratia et laetis obsequiis fungebatur. multum mecum fuit et domi et in foro, cum me et apud patrem defensore et apud iudicem patrono saepius uteretur. aliquando etiam Dionysium conprimebam, quod Porphyrio non deberet uiginti iugerum causa nauicularia iurgia commouere.

4. En causa est cur insignis prudentia tua meis minitetur actoribus, ut cum dominus loci non sis, passim colonorum meorum facias mentionem. et si te Porphyrii denuntias successorem, uiginti iugerum noris angustias ne ab uno quidem cultore posse tractari: aut si te memorem custodemque propriae dignitatis piget heredem nominare Porphyrii, certum manifestumque est illum posse proponere, qui proponendi habeat facultatem, ut aduersum eos experiatur, qui nihil ex eadem terra possideant. ceterum si diligenter inspicias, mihi potissimum deferri potest intentio repetendi. quare, domine praedicabilis frater, quiescas oportet et mecum redeas in gratiam et ad priua-

2 armis eloq. tuae *P*: eloquentia tua *edd.* 6 reducem *P*: reducere *edd.* 8 antiquae *P* || correpturum *P*: confecturum *edd.* 10 *fort.* aliud sit tog. 11 est *libri* || matari. te interim nescio uolusiani *P*: Mataritae. Interim nescio Volusium *edd.* 13 dionisius *P* 14 illius] aliuo (i *in ras.*) *P* || nuenales *P deleta* n, uenenales *edd.* 15 porfyrius *P* 16 situs *P* 21 pyrfyrio *P* 25 pyrfyrii *P*

tum digneris uenire conloquium. desinas, quaero, inertes et trepidos conturbare et iactantiam tuam procul exerceas, et existimes me laetari tua superbia, non offendi: nec nudi enim nec ineruditi sumus. saltim te mitem faciat Maximinus.

VII. *Alius epistulae initium.*

Animorum quidem fides et religio manet, sed haec declaranda est indicio litterarum, ut caritatis augmentum salutatione succrescat. sicut enim fertilis ager fructus copiosos adtollere non potest, si cultura cessauerit, et terrarum bonitas perit desidia quiescentis, sic amorem gratiamque animi puto posse torpescere, nisi qui absentes sunt epistulari praesentia uisitentur.

3 nudi *P*: duri *edd.* 4 saltem *edd.* 6 Alia animorum *P et edd. Apparet* Alia (*sc.* epistula) *titulum esse* 7 caritatis.... *P* 8 fructos *P* || si. cultra P^1 10 absente *P* 11 *sequitur in P (item in edd.) spatio interiecto:* Deo gratias amen.

I. INDEX SCRIPTORVM.

A = Appendix, D = Dialogi, E = Epistulae, M = uita Martini; loci, quibus nulla littera praefixa est, sunt ex Chronicis.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

CORPUS
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM

EDITUM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARUM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. II.

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS ET IULII FIRMICI MATERNI
LIB. DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM
EX RECENSIONE C. HALMII

VINDOBONAE

APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE.

MDCCCLXVII.

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS

IULII FIRMICI MATERNI

LIBER DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM

RECENSUIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRUXIT

CAROLUS HALM

VINDOBONAE

APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXVII.

TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

Praefatio.

Aurei libelli, qui inscribitur Octauius, unum exemplum ad aetatem nostram peruenit, quod exstat in codice Parisino n. 1661, Arnobii septem libris aduersus nationes adnexum. inuenitur ille quidem etiam in codice Bruxellensi, sed hunc apographum esse Parisini dudum ab hominibus litteratis intellectum est. editionem autem principem, quae Fausto Sabaeo Brixiano curante Romae a. 1543 prodiit, ex codice Parisino fluxisse ex ipsis eius lectionibus satis apparet: de qua re quoniam dubitatio subnata est, praeter lectiones Parisini scripturas quoque editionis principis in commentarium criticum recipiendas existimauimus, praesertim cum hae ipsae cum lectionibus siue potius emendationibus Fuluii Vrsini, qui secundam editionem Romanam a. 1583 curauit, saepe confusae sint. codicis autem Parisini lectiones in usum nostrum iterum exscripsit Andreas Laubmann, sodalis quondam seminarii philologici Monacensis, qui tanta diligentia in suo negotio uersatus est, ut de nullo iam loco dubitari

possit quid in codice unico scriptum inueniatur. tam diligenti cura eo magis opus esse uidebatur, quo corruptior libellus ad nos perlatus est. multi philologi de eo emendando optime meruerunt, ex quibus praeter ceteros nominandi sunt Fuluius Vrsinus Italus, Jo. Meursius Francogallus, Jo. Dauisius Anglus, Cornelius Valerius Vonck Batauus, Jo. a Wower et Christ. Aug. Heumann Germani. sed quamquam multi loci corrupti priorum ingeniis certo correcti sunt, larga tamen emendandi copia et nobis relicta erat et post nostram amicorumque curam posteris relinquetur. quoniam autem a scripturis, quae in nouissimis libelli exemplaribus circumferuntur, persaepe discessimus, haud abs re uisum est de compluribus locis, quorum lectio adhuc incerta aut falsa uidebatur, in hac praefatione paulo accuratius disputare nostrasque rationes breuibus argumentis confirmare. ad quam rem priusquam adgrediamur, amicis Dombarto et Vsenero, in primis autem Vahlenio maximae gratiae publice agendae sunt, quod, quae ipsi in libello emendauerant, ea promptissimis animis mecum communicare uoluerunt. Vahlenius autem ea re nondum contentus cum in plagulis corrigendis labore sociato, tum in uniuersa libelli recensione iudicio suo nos egregie adiuuit.

Sed ut a loco uexatissimo ordiamur, in corrupta codicis scriptura cap. 5, § 5 '*cum tantum absit ab exploratione diuina humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo suspensa sublata sunt neque quae.. demersa sunt, aut scire sit datum ut scrutare* (i. e. *aut scrutari*) *permissum aut stuprari religiosum*' id quod uulgo ex Jos. Scaligeri coniectura scribitur *aut*

ruspari religiosum, propterea propagare noluimus, quod hoc uerbum obsoletum idem quod praecedens *scrutari* significat. magis arridebat coniectura a Chr. Ad. Klotzio proposita *aut disputare religiosum*, si ullam probabilitatem ex ductuum similitudine haberet: sed rem acu, ni fallimur, tetigit Dombartus, qui in illo *stuprari* nihil aliud quam *suspicari* latere sagaciter perspexit. sic aptissime tres gradus cognitionis humanae per descensum a maiore ad minus proponuntur: scientia, scrutatio, coniectura.

In eiusdem capitis § 7 (p. 8, 1) haec est codicis scriptura: *sidera licet ignis accenderit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram fundauerit pondere.., unde haec religio, unde formido?* in his ad uerba *licet t. fundauerit pondere* sananda uaria a criticis tentata sunt, sed nihil prolatum, quod magnam haberet probabilitatem. Franciscus Oehlerus locum integrum putabat, ex antecedente colo uerba *sua materia* cogitatione repetenda esse statuens. at recte monet Vahlenius, uocabulum *materia* quidem ex altero enuntiato ad alterum facile suppleri posse, non item *sua materia*, quod in altero membro caeli materia, in altero terrae intellegenda sit. quae res cum ita se habeat, eo auctore *licet terram sua* (sc. materia) *fundauerit pondere* scripsimus. Idem uocabulum ex optima Rigaltii emendatione restituimus in his uerbis cap. 28, 7: *nisi quod uos et totos asinos in stabulis cum uestra uel sua Epona consecratis.* cum in codice scriptum sit *cum uestra uel Epona*, facile negotium erat *uel* delere, sed difficile intellectu, qui tale uocabulum nulla causa cogente addi potuerit. nec placet commentum a Boissonadio in Anecdot. Graec. uol. V

p. 6 propositum: *cum uestra Hippona uel Epona;* nam Rigaltium uerum uidisse docet locus consimilis Tertulliani in Apolog. c. 16: *uos tamen non negabitis et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona coli a uobis.* necessario autem supplemento accepto iam haec est sententia in Minucii loco: nisi quod uos et totos asinos in stabulis cum uestra (i. e. dea quam colere uos non pudet) uel sua Epona (i. e. siue illa potius dea, quae ad asinorum stabula pertinet) consecratis.

Cap. 6, 1 haec leguntur in codice: *Cum igitur aut fortuna certa aut incerta natura sit, quanto uenerabilius ac melius antistites ueritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere* etc. in his uerbis Dombartus uetus uitium sanauit, qui primus intellexit fortunam non potuisse certam nominari. hoc enim epitheton cum omnino alienum est a fortuna instabili, tum contrarium uerbis proxime antecedentibus (p. 9, 5): *adeo aut incerta nobis ueritas occultatur et premitur, aut, quod magis credendum est, uariis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur.* quae autem appellatio conuenit solutae legibus fortunae? *caecae,* opinor, ut optime correxit Dombartus. in uerbis autem quae statim sequuntur notandum est lectionem *antistites ueritatis*, quamuis eam sensu carere manifestum sit, in nouissimis Octauii exemplis adhuc circumferri, cuius loco iam Joannes a Wower bene correxit *antistitem ueritatis.* sententia est: quanto melius est maiorum disciplinam excipere quasi principem et obsidem ueritatis. — Paulo post c. 6, 1 uulgo legitur: *Inde adeo per uniuersa imperia.. uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes,*

ut Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Tauricos, Gallos Mercurium, uniuersa Romanos, ubi interpretantur *uniuersa* sc. *sacra*, substantiuo ex uerbis illis longe diiunctis *sacrorum ritus* repetito. cum tamen membrum *deos colere municipes* proxime antecedat, potius exspectares: *uniuersorum* sc. gentilium deos *Romanos colere*, ut est p. 10, 3 *uniuersarum gentium sacra suscipiunt.* aptius tamen uisum est *numina* ante *uniuersa* supplere (nisi malis hoc ordine *uniuersa numina*, quoniam codex *uniuersam* prima manu habet), quod uoc. propter litterarum similitudinem facillime omitti potuit. nec ferendum uidebatur quod deinceps legitur: *sic eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitus occupauit*, quo in loco, quod rei ueritas suadebat, *ambitum* correximus; leue uitium in cod. ortum est ex adsimilatione cum terminatione antecedentium substantiuorum *auctoritas totius orbis.*

In uerbis quae exstant c. 7, 4 '*ut Parthos signa repetamus, dirarum inprecationes Crassus et meruit et inrisit*' minus nos mouit insolentia constructionis in duobus illis accusatiuis (cf. Verg. Aen. VII, 606 *Parthosque reposcere signa*) quam temporis praesentis usus, qui intellegere non possimus, quo modo in tali relatione de re tempore Augusti facta Minucius *repetamus* scribere potuerit. quare emendauimus *repeteremus*, ut est in contraria sententia: *ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et decolor, spreuit auguria Flaminius.* pariter cap. 30, 3 cum Vrsino scripsimus *merito ei.. a parentibus infantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente uagitum, ne flebilis hostia immolaretur:* quo quidem in loco Minucium unius litterae adiectione

recte dicentem quam unius detractione soloece loquentem facere maluimus, codex enim non *immoletur*, sed *immolaetur* habet.

Cap. 8, 4 hanc lectionem traditam et uulgatam '*templa ut busta despiciunt, deos despuunt, rident sacra, miserentur miseri, si fas est, sacerdotum, honores et purpuras despiciunt ipsi seminudi* etc.' tolerare nequiuimus, sed audacter scripsimus: *miserentur miseri ipsi, si fas est, sacerdotum.* nam nisi pronomen *ipse* adieceris, sententiam imperfectam uideri quiuis intelleget qui uerba illa in sermonem suum uertere uoluerit. nec aliter ea uersa inuenimus; sic enim fere interpretantur: *sie beklagen selbst beklagenswerth, wenn es erlaubt ist, die Priester.* ratio autem emendandi in hoc quidem libello non nimium audax uidebitur; nam, ut iam supra aliquot exemplis demonstrauimus, in codice Parisino complura uocabula ad sententiam necessaria ob similitudinem potissimum litterarum terminationumue librarii neglegentia omissa deprehenduntur. sic iam ab aliis, ut minora omittamus, recte hi loci suppleti sunt c. 5, 1 *utpote cum.. repudiaris alterum, [alterum] comprobaris*; 8, 1 *hanc religionem tam uetustam, [tam] utilem, tam salubrem dissoluere* (pariter necessarium uidetur c. 19, 10 sic emendare: *Cleanthes enim mentem [modo], modo animum, modo aethera, plerumque rationem deum disseruit)*; c. 23, 6 *illic [Vulcanus] Iouis fulmen cum Aeneae armis in incude fabricatur*, quamquam in hoc loco supplementum iam ab Vrsino factum nouissimi editores necessarium esse nescio qua caecitate intellegere noluerunt; c. 38, 1 *ne quis [nos] existimet aut daemoniis.. cedere aut nostrae religionis pudere*, ubi adiectio pronominis iam propter uerbum *pudere* pror-

sus necessaria uidebatur. similiter ipsi scripsimus c. 31, 8: *sic nos denique non notaculo corporis.. dinoscimus, sic [nos] mutuo amore diligimus.., sic nos fratres uocamus.* eadem est causa loci c. 40, 2 *itaque.. et de prouidentia fateor et [de] Deo cedo et de sectae iam nostrae sinceritate consentio*, quem Vrsinus addito *de* secundo loco optime emendauit hac sententia: quod Deum (unicum) attinet cedo, i. e. ueram esse uestram sententiam ac religionem adgnosco. c. 24, 2 codex mance sic habet: *quorum ritus si percenseas, ridenda quam multa etiam miseranda sunt.* hic uulgo ex Gelenii emendatione legitur: *ridenda quam multa, multa etiam miseranda sunt;* nobis tamen fortius uisum est ipsum illud *quam multa* cum Heumanno repetere. Cap. 11, 7 scripturam codicis non integram '*uellem tamen sciscitari, utrumne cum corporibus et corporibus quibus, ipsisne an innouatis resurgatur*' Dauisius sic suppleuit ut scriberet: *utrumne sine corpore an cum corporibus* etc. nobis tamen praestare uisum est locum ita redintegrare: *utrumne cum corporibus an sine corporibus, et corporibus quibus,* quia sic lacunae origo facilius intellegitur. nec integer est, ut iam alii uiderunt, locus qui paulo post (§ 8) legitur '*quis unus ullus ab inferis uel Protesilai sorte remeauit, horarum saltem permisso commeatu*', quia *horarum* per se ipsum id significare non potest, quod sententia requirit '*horarum aliquot commeatu*'. Verba quae codex c. 18, 8 habet '*hic* (deus) *non uideri potest, uisu clarior est, nec conprendi potest nec aestimari, sensibus maior est*' ex Cypriani libro de idolorum uanitate c. 5, 5, qui Minucii locum ad uerbum exscripsit (*hic nec uideri potest, uisu clarior est, nec comprehendi, tactu purior*

est, nec aestimari, sensu maior est) supplenda esse dudum Canterus et Vrsinus perspexerunt, quamquam recentissimi editores locupleti Cypriani testimonio non magis quam sano criticorum iudicio fidem habebant: illud tamen dubitandum uidetur, rectene locus sic suppletus sit: *nec conprendi potest*, *tactu purior est*, cum orationis concinnitas hoc potius flagitare uideatur, ut uerbum *potest*, quo caret Cyprianus, adiectione necessaria recepta deleatur, siue illud ex *purior est* utcumque deprauatum siue ex mera interpolatione adiectum est. — In eiusdem capitis § 4 aegre credas Minucium scripsisse: *ita in hac mundi domo cum caelum terramque perspicias prouidentiam*, *ordinem*, *legem*, *crede esse uniuersitatis dominum* etc. nam nec placent accusatiui *prouidentiam ordinem legem* ad plane diuersos *caelum terramque* adiecti, nec locutio ipsa *cum caelum terramque perspicias*, quoniam uerbum perspiciendi tale est, quod de re sub sensus cadente non usurpatur. nimium tamen temerarium uidetur uerba *caelum terramque* cum Lindnero ut glossema exterminare, quamquam illud quidem recte intellexit uerbum *perspicias* ad solos accusatiuos *prouidentiam ordinem legem* pertinere. uerisimilius est, id quod Vahlenio in mentem uenit, participium *lustrans* uel *perlustrans* post *terramque* intercidisse, quare lacunae signum posuimus; cf. c. 17, 4 *cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt infra circaque lustraueris.* Non minus probabile uidetur, quod idem monuit, c. 13, 3 in illis uerbis '*hoc fonte defluxit Arcesilae et multo post Carneadis et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta dubitatio*' nomen *Pyrronis* desiderari, ut ex responso Octauii p. 54, 16, quo loco haec ipsa uerba respiciun-

tur, satis certo apparet. Eodem auctore item in loco aperte corrupto c. 34, 4: '*loquitur Plato: partes orbis nunc inundare (inundari?) dicit, nunc alternis uicibus ardescere*' signum lacunae posuimus, cum probabilius uideatur *similiter* uel *idem* ante *loquitur* intercidisse quam locum resecando aut transmutando emendandum esse. Praeclare idem de scriptura loci c. 23, 11 meruit, cum in his uerbis '*deus enim ligneus.. suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur: et deus aereus uel argenteus de immundo uasculo.. conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur: et lapideus caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur*' in tertio quoque membro *lapideus deus* scribendum esse uidit; facile enim apparet, quanto opere loci sarcasmus nomine dei ter repetito augeatur. Cap. 30, 4 illud quidem constat Minucium non scripsisse: *Romanis* (ritus fuit) *Graecum et Graecam, Gallum et Gallam sacrificii uiuentes obruere*, sed quid restituendum sit ualde dubitatur. nobis quidem, cum nulla ex uariis emendationibus, quae propositae sunt, magnam ueritatis speciem prae se ferre uideretur, satius uisum est parua adiectione facta locum sic uulgare: *sacrificii loco uiuentes obruere*. Cap. 33, 3 haec est lectio uulgata: *nam et ipsi* (Iudaei) *deum nostrum, idem enim omnium deus est, quamdiu eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu praeceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti* etc. in his uerba *nam et ipsi* etc. sana esse aegre credas; haec enim structura '*nam et ipsi deum nostrum.. quamdiu eum.. coluerunt*' impeditissima est et fere intolerabilis; quidni enim Minucius potius plane sic scriberet: *nam quamdiu deum nostrum caste coluerunt*? quo accedit quod

illud *et ipsi* in hac quidem orationis conformatione non habet quo apte referatur. at Minucium sic non scripsisse testis est ipse codex Parisinus, qui non habet '*quamdiu eum*', sed '*quamdiu enim eum.. caste coluerunt*'. hinc efficitur ab his uerbis nouam sententiam ordiri, ad priora autem '*nam et ipsi deum nostrum*' uerbum, quo enuntiatum absoluatur, desiderari: quod quale fuerit certo diuinari non potest, sed scripsimus '*nam et ipsi deum nostrum.. experti sunt*', ut locus saltem commode legi et recte intellegi posset. tali supplemento adhibito iam illud *et ipsi* suo loco positum uidetur: et ipsi deum experti sunt, ut omnes qui eum religiose coluerunt nec ab eius disciplina defecerunt. cum autem tot indiciis manifestis comprobatum esse uideatur in compluribus nostri libelli locis unum pluraue uocabula librariorum neglegentia praetermissa esse, iam nemo mirabitur, quod nos quoque ad illos infinitiuos, qui p. 8, 9 sqq. (c. 5 § 9) quasi in aëre pendentes leguntur, uerbum a quo suspensi sint cum Heumanno desiderare.

Cap. 14, 1 emendationem palmarem G. F. S. Stieberi Onoldini ex programmate obliuione obruto in lucem protraximus; is enim acutissime intellexit ineptam lectionem PISTORUM ortam esse ex genuina XPISTŌRUM, i. e. *christianorum*. hunc libellum, quamquam eius titulus in editionibus Bernh. Luebkerti et Eduardi de Muralto indicatur, nullus eorum, qui Octauium ediderunt, uidetur uidisse, non magis quam J. C. Bremeri epistolam criticam super aliquot Minucii locis (Quedlinburgi 1780. 4°), quam ne nobis quidem, quamquam in uiginti fere bibliothecis publicis quaesiuimus, inuenire contigit.

Non minus obscurus fuerat locus c. 16, 1: *nec dissimulabo principio ita Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut sit nobis ambigendum, utrum* t*ua eruditio turbata sit an uacillauerit per errorem.* ut par erat, complures critici in illo *tua eruditio* offensi sunt; nam nec *tua* hic locum habet nec *eruditio* aptum uidetur subiectum praedicatorum *turbata sit* et *uacillauerit.* sed quod maius est, ut acute monuit Vahlenius, contrarium eius quod sequitur *an uacillauerit per errorem* desideratur. hac re perspecta non minus sagaciter excogitauit locum sic emendandum esse: *utrum uersutia turbata sit* (scil. eius sententia) *an uacillauerit per errorem.* iam apparet cur deinde § 2 Octauius illud inferat: *sed in Natali meo uersutiam nolo, non credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas.* quam scripturam in his uerbis codex habet '*ab eius subtilitate simplicitate s. u.*', in ea lectionem et ueram et corruptam uno loco coniunctam esse iam uetus ille Gelenius recte docuerat; tamen nuper J. Kayserus ex coniectura nescio cuius pessime edidit '*procul est ab eius subtilitate simplici tam subtilis urbanitas*': tam difficile uidetur uel certissima quibusdam persuadere. In eiusdem capitis § 3 (p. 20, 8), ubi in his '*ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffinditur, quia uiam nescit, haeret anxius nec singulas audet eligere nec uniuersas probare*' aliis praeeuntibus uerba *quia uiam nescit* obelo notauimus, fere paenitet Vahlenii emendationem '*quam uiam ineat haeret anxius*' non recepisse; nam perspicuum est facile fieri potuisse ut librarius aliquis, cum simile recurreret, ad idem uerbum, quod modo scripserat, aberraret. similis est causa duorum

locorum Firmici Materni, c. 12 § 8, ubi codex plane inepte habet: *ab Apolline ex Marsyae casibus crudelium tormentorum casibus discat*, nec multo melius c. 3, 3: *mortem ipsius* (Attidis) *dicunt, quod semina collecta conduntur, uitam rursus, quod iacta semina annuis uicibus reconduntur.*

Cap. 18, 6 in his uerbis '*omitto Persas de equorum hinnitu augurantes principatum, et Thebanorum permortuam fabulam transeo*' emendatio Meursii et Rigaltii, quam nos quoque secuti sumus '*Thebanorum par, mortuam fabulam*' ab omnibus fere recepta est, petita illa ex Cypriani libro de idol. uanit. 5, 2, qui antecedentem quoque sententiam fere ad uerbum repetiit. nunc tamen me monet Vahlenius, uetustissimum codicem Veronensem nunc deperditum in loco Cypriani non habere lectionem '*Thebanorum germanitas rupta*' sed '*Thebanorum fratrum german. rupta*', unde Vahlenius ipse haud improbabiliter coniecit locum Minucii sic potius corrigendum uideri: *Thebanorum fratrum intermortuam fabulam.* Nec eam lectionem idem codex Veronensis in Cypr. l. c. 2, 2 quae in editionibus exstat habet '*Alexander Magnus insigni uolumine ad matrem suam scribit*', sed '*Alexander magnus Macedo* etc.' qua scriptura iam locus Minucii c. 21, 3 (p. 29, 18) glossematis suspicione liberatur et ibi quoque lectio *Alexander ille magnus Macedo* reducenda est.

Cap. 19, 9 haec leguntur in codice: *Aristoteles uariat et adsignat tamen unam potestatem: nam interim mentem, mundum interim deum dicit, interim mundo deum praeficit. Aristoles* [pro *Aristoteles* an pro *Heraclides?*] *ponticus uariat alias mundo alias*

menti diuinae tribuens principatum. Heraclides ponticus quoque deo diuinam mentem quamuis uarie adscribit. Theophrastus et Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes, sed ad unitatem prouidentiae omnes reuoluuntur. hunc locum graue uitium traxisse cuiuis intuenti primo aspectu facile apparebit, sed illud comma '*aristoles ponticus* —— *tribuens principatum*' non, ut plerisque cum Heraldo et Meursio uisum est, uelut glossema expellendum, sed suo loco motum esse nostra demum aetate C. Roeren in Minucianis Coloniae a. 1859 editis recte perspexit. hoc apparet ex Ciceronis loco quem Minucius expressit, de deorum nat. I, § 35: *Nec uero Theophrasti inconstantia ferenda est: modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo caelo, tum autem signis sideribusque caelestibus.* disputationem autem Minucii in lectione uulgari non integram esse uel hinc intellegi poterat, quod post illa uerba '*Theophrastus et Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes*' trium posteriorum philosophorum sententiae de deo nominatim adferuntur, Theophrasti solius praetermittitur, ut quasi inhonoratus dimissus esse uideatur. illud quoque in uulgata lectione offensionem habet, quod Theophrastus cum Stoicis, de quibus Cicero l. c. inde a § 36 proprie agit, ut eiusdem sectae philosophus uno tenore coniungitur. nec tamen C. Roeren loci emendationem consummasse putandus est, cum sic eum scribendum esse proposuit: *Theophrastus uariat, alias mundo, alias menti diuinae tribuens principatum et Zenon* etc. sed rectius Vahlenius intellexit orationem sic potius continuandam esse: *Theophrastus etiam* (pro *et*) *uariat.. tribuens principa-*

tum. Zenon et Chrysippus etc. deprauationem autem loci hinc ortam esse probabile uidetur, quod cum quae de Theophrasto scripta erant, intercidissent, ex margine suppleta et in alienum locum nomine philosophi *(aristoles ponticus)* ex uicinia addito inlata sunt.

Quod c. 20, 3 in codice scriptum est: *ut temere crediderint etiam alia (talia* recte Vonckius) *monstruosa mira miracula, Scyllam multiplicem, Chimaeram multiformem* etc., iam primus editor Sabaeus recte intellexit *mira* (ante *miracula*) ex mera dittographia ortum esse, cuius simile est uitium cap. 36, 5 in hac codicis lectione: *aues sine patrimonio uiuunt et in diem pascua pascuntur*, quo in loco Vrsinus uidit illud *pascua* non corrigendum sed resecandum esse. eodem uitio laborantem locum Firmici Materni (cap. 28, 11: *hinc seueritas poenae, hinc animaduersionis metu metuenda sententia*) ipsi correximus molesto illo *metu* sublato.

Disputatio, quae a Minucio cap. 21—23 instituitur, magna laborat confusione, sed haec non auctori ipsi imputanda, sed inde orta est, quod in codice archetypo duas schedas inter se transpositas esse apparet. hoc optime perspexit J. G. Lindnerus (cf. eius excursum III, p. 317 sq. ed. 2), sed nemo sanum eius iudicium secutus est praeter Russwurmium in interpretatione germanica Octauii, quae Hamburgi a. 1824 prodiit. Minucius probat illos, qui dii putentur, homines fuisse et post mortem consecratos esse. *Lege,* inquit (p. 29, 9), *historicorum scripta uel scripta sapientium: eadem mecum recognosces.* iam primum adfert philosophorum testimonia (p. 29, 13—21), deinde, ut ordo est in cod. Parisino, subito transit ad sacra et mysteria (p. 31, 10 sqq.): *considera denique* [quasi

iam multa antecesserint] *sacra ipsa et ipsa mysteria*, tum loquitur de forma et habitu deorum, denique (p. 32, 22 sqq.) de commentis poetarum, quae pars concluditur his uerbis: *his atque huiusmodi figmentis.. corrumpuntur ingenia puerorum et.. adolescunt et in isdem opinionibus miseri consenescunt, cum sit ueritas obuia sed requirentibus* (p. 33, 18 sqq.). iam ex uulgari ordine Minucius sic perrexisse fertur (p. 29, 21): *Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romanique hominem prodiderunt.* haec inter se non cohaerere cuiuis accuratius intuenti non potest non manifestum esse; nunc enim demum sequitur altera illa pars disputationis cap. 21 inceptae, i. e. testimonia historicorum de diis hominibus. legimus ibi (p. 29, 18): *Alexander.. insigni uolumine ad matrem suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium principem et postea Iouis gentem.* quis non uidet cum his uerbis continuanda esse quae de Saturno (p. 29, 21; ex uulgari ordine c. 22, 9) traduntur: *Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores.. prodiderunt.* quodsi haec uerba et quae sequuntur (usque ad p. 31, 7) cum Lindnero transposueris, omnia optime inter se cohaerent recteque procedunt: iam enim deorum humanitas comprobatur primum ex scriptis sapientium et historicorum (p. 29, 9—p. 30, 16) et ex ipsorum, qui dii putantur natiuitate (p. 30, 17 — p. 31, 7), deinde ex mortis indiciis, quae sacris ipsis et mysteriis prodantur (p. 31, 10 sqq.), tum ex formae et habitus dedecore (p. 32, 5 sqq.), denique ex com-

mentis poetarum, qui deos humana facientes et patientes fingant (p. 32, 22 sqq.). nunc demum oratio in codice ad uerum ordinem redit in illis uerbis (p. 33, 22): *quis ergo dubitat hominum* [sic correximus eius loco quod cod. habet *horum*] *imagines consecratas uulgus orare et publice colere* etc. a quibus noua pars disputationis, idolorum irrisio, orditur. ut autem prima partium, quas modo enumerauimus, sententia generali concluditur (p. 31, 6 *unde manifestum est homines illos fuisse* etc.), sic extrema quoque illis uerbis p. 33, 18: *his atque huiusmodi figmentis.. corrumpuntur ingenia puerorum* etc. sed relinquitur magna difficultas; uerba enim corrupta, quae p. 31, 7 leguntur '*et despicis Isidis — Osiris tumulum*' non quadrant, siue uerborum ordinem sequare in codice traditum siue rectius a Lindnero constitutum. putaueram aliquando ante haec uerba nonnulla intercidisse, sed uerius uidetur quod Vahlenius de loco ad me rescripsit: 'Cum manifestum uideatur a uerbis *Considera denique sacra* (p. 31, 10) nouam disputationis partem initium capere, ut illis quae antecedunt '*unde manifestum est homines illos fuisse*' etc. (p. 31, 6) prior concluditur, fere apparet inter hanc prioris conclusionem et exordium sequentis nihil in medio interponi potuisse. quod autem Minucius inde a cap. 21 ex sapientium et historicorum probauerat, deos qui putarentur homines fuisse, idem iam ex mysteriis deorum (non solius Isidis) demonstrat. idem est argumentationis cursus apud Lactantium, cui Minucii libellum ob oculos uersatum esse facile intellegitur, in Diu. Inst. I, c. 17: *Clarum est igitur homines fuisse illos, qui dii*

putantur, et eorum memoriam post mortem esse consecratam... Consideremus, si placet, aerumnas infelicium deorum. Isis filium perdidit etc. quodsi tibi persuaseris, uerba illa, quae de Iside apud Minucium leguntur, alienum locum occupasse, haud scio an probabilior ratio uerbi *despicis* manifesto corrupti emendandi inueniri possit. mihi quidem illud colon post uerba *haec tamen.. Romana sunt* p. 31, 18 collocandum et totus locus sic scribendus esse uidetur: *haec tamen, Aegyptia quondam, nunc et sacra Romana sunt, et desipias Isidis ad hirundinem, sistrum et ad sparsis membris inanem tui Serapidis siue Osiris tumulum:* quae sic interpretor: '*Diese einst ägyptischen sacra sind jetzt auch in Rom eingebürgert, und du magst den tollen Unfug treiben bei der Schwalbe, der Klapper der Isis und bei dem leeren Grabe deines Serapis*' etc. de uocabulo autem *desipere* cf. p. 35, 10 *in ista desipere*, et de sarcasmo in illo *tui Serapidis* p. 4, 23'.

Cap. 23, 12 haec leguntur in exemplis nouissimis: *et deus aereus* (Kayserus *aureus*) *uel argenteus de immundo uasculo, ut saepius factum, Aegyptio regi conflatur, tunditur, malleis et incudibus figuratur.* haec ita narrantur, quasi Amasis qui significatur (cf. Herodot. II, 172) operarius fuerit et ipse deum in incude fabricatus sit. sed rectius de loco Gatakerus iudicauit, qui cum uidisset uerba *ut saepius factum. Aegyptio regi* inter se cohaerere, eius loco quod est *saepius* aut *legimus* aut *scimus* scribendum esse proposuit. propius tamen ad scripturam traditam accedit coniectura a Vonckio in lectt. Latt. p. 56 proposita *ut accepimus factum A. regi.* hac recepta totus

locus uerbis rectius distinctis sic scribendus esse uidebatur: *et deus aereus uel argenteus de immundo uaculo, ut accepimus factum Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur.* de datiuo autem Graeco *factum Aegyptio regi* cf. c. 19, 6 *Anaxagorae.. dicitur*, c. 23, 4 *Iouem narrat Briareo liberatum*, c. 25, 6 *Romanis inpiatum est.*

Cap. 25, 3 *mox* (ciuitas Romana) *alienas uirgines.. sine more rapuit, uiolauit, inlusit, et cum earum parentibus, id est cum soceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. quid inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tutius?* in his uerbis *tutius* tolerare nequiuimus; nam corruptum esse uocabulum ex ipsis uersionibus huius extremi coli facile intellegitur; alius enim sic interpretatur: *was war schirmender als gerade der Trotz des Frevels?* alius autem: *was ist sicherer als die Dreistigkeit des Frevels?* illud quidem certum uidetur ablatiuum *ipsa sceleris confidentia* non a comparatiuo pendere, sed idem ualere quod *propter (per) ipsam scel. confidentiam*: sed incertius quid lateat in illo *tutius.* recepimus emendationem Dombarti *turpius*, sed haud scio an praeferendum sit *taetrius*, quod nobis in mentem uenit. Non minus incerta est loci perdifficilis qui paulo post (§ 7) legitur scriptura: *neque enim potuerunt* (Romani) *in ipsis bellis deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt (rapuerant?) et quos postulauerant, detriumphatos colere coeperunt.* lectio a nobis recepta, quamquam eam ueram esse praestare nolumus, saltem sententiae accommodata uidebitur: *set quos prostrauerant, detriumphatos colere coeperunt.* Paulo post § 10 (p. 36, 25) haec est codicis scrip-

tura: *nisi forte apud istos maior castitas uirginum aut religio sanctior sacerdotum, cum paene in pluribus uirginibus* e t *quae inconsultius se uiris miscuissent.. sit incestum uindicatum.* hic particulam *et* ineptam esse dudum intellectum est, sed ei quod uulgo ex Vrsini coniectura circumfertur '*ut quae*' Vahlenii emendationem '*set quae*' praeferre non dubitauimus. Similis est causa loci c. 37, 9, qui sic uulgari solet: *rex es? et tam times quam timeris*, neglecta uerissima Rigaltii emendatione '*rex es? sed tam times*', quam necessariam esse sententia contraria euincitur: *diues es? sed fortunae male creditur.* nunc accessit codicis ipsius testimonium, in quo illud *es et* secunda manu correctum est, cum prima habeat *esset*, id est *es set.*

C. 28, 7. *item boum capita et capita ueruecum et immolatis et colitis, de capro etiam et homine mixtos deos et leonum et canum uultus deos dedicatis.* Minucium dicere non potuisse ethnicos leonum et canum uultus ut deos dedicasse iam Gelenius uidit, sed eius loco quod ille correxit *uultu* praestare uisum est *uultibus* emendare, i. e. deos dedicatis qui leonum aut canum uultus prae se ferunt; cf. Tertull. Apol. c. 16: *sed illi debuerant adorare statim biforme numen, quia et canino et leonino capite commistos.. deos receperunt.* Contrarium uitium codex habet p. 23, 2, ubi scriptura *sensibus* iam in ed. principe in *sensus* correcta est. haesit idem uitium adhuc in exemplis uulgatis c. 27, 1, ubi codicis scriptura '*dum inspirantur* (sc. daemones) *interim uatibus*' hanc sententiam habere existimatur: 'dum a daemonibus uates inspirantur', quasi ullum exem-

plum uerbi medii aut deponentis *inspirare* adhuc inuentum sit. Heumannus recte, ni fallimur, *inspirant* correxit, sed dubites utrum cum eo *inspirant uatibus* an cum Dombarto *inspirant uates* scribendum sit. hoc praetulimus, quoniam Cyprianus l. c. 4, 3 uerba Minucii sic expressit: *hi afflatu suo uatum pectora inspirant.* exempla uerbi inspirandi cum datiuo iuncti admodum rara sunt, sed non adferuntur nisi talia, in quibus *inspirare* sensu proprio dictum est, ut in Quintil. instt. oratt. X, 3, 24: *inspirantes ramis arborum aurae uolucrumque cantus.*

C. 33, 1 Octauius demonstrat deum omnia scire omniumque rerum curam agere, in qua disputatione exempla uulgata hoc habent: *reges tantum regni sui per officia ministrorum uniuersa nouere: deo indiciis opus non est: non solum in oculis eius, sed et in sinu uiuimus.* in his uerba: '*reges .. nouere*' non uno nomine uitiosa esse apparet; primum enim *tantum*, quae est infelix emendatio lectionis deprauatae *tamen*, sententiae non conuenit; nam non illud quaeritur, uniuersumne regni sui statum solum an singularum quoque partium reges nouerint, sed hoc unum dicendum erat regibus ad regni sui partes noscendas alieno ministerio opus esse. sed ut *tantum* ulla ratione per sententiam ferri possit, certe a uocabulo *uniuersa*, ad quod solum pertineret, tanto interuallo non poterat disiungi. deinde locutio ipsa *regni — uniuersa nosse* uix latina est, saltem alias Minucius aptius dicere solet. sed non opus erat in his uerbis nouam emendandi uiam quaerere, cum iam dudum Meursius quid sententia flagitaret optime perspexisset: *reges statum regni sui per officia*

ministrorum diuersa nouere (immo *nouerunt*, ut est in cod.). totus locus corruptus est, cum scriptura *regestatu* leui uitio abisset in *regestam*. in iis autem quae sequuntur codicis uestigia propius secuti scripsimus: *deo indiciis opus non est: non enim solum in oculis eius sed in sinu uiuimus;* Parisinus enim sic habet: *non in solum oculis eius sed in in* (alterum *in* erasum est) *sinu uiuimus.*

Initium capitis 34 difficillimum nobis non magis contigit ut emendaremus quam res feliciter prioribus cesserat; sed in uerbis non minus obscuris, quae paulo post sequuntur '*quis ignorat omnia quae orta sunt occidere, quae facta sunt interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur ita ut coepisse desinere fontium dulcis aqua maria nutrire in uim ignis abiturum Stoicis constans opinio est*' praesto erat acutissima Dombarti coniectura: *caelum quoque cum o. quae c. continentur, ita ut coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire, in uim ignis abiturum* (sc. *esse*) *Stoicis constans opinio est:* in qua emendatione si non omnia uerba praestari possunt, multo saltem probabilior uidebitur quam commenta ab aliis adhuc excogitata. ob oculos autem habuit Minucius hunc Ciceronis de deor. nat. locum II, § 118: *ex quo euenturum nostri* (Stoici) *putant.. ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum umore consumpto neque terra ali posset neque remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset.*

Cap. 38, 2 gratia habenda est A. Laubmanni diligentiae, qui primus uidit ineptam lectionem '*auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisue solemus haurire*' in codice non esse genuinam, sed se-

cunda manu inlatam; prima manus leue uitium *auram bona* (i. e. *bonā*) *floris* habet. Paulo post § 4 in codicis scriptura leuiter deprauata '*quieti* (*qui et* cod.), *modesti, dei nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis eius maiestatis animamur*' non dubitauimus acutam Vahlenii emendationem '*spem.. animamus*' Dauisianae '*in spem.. animamur*' praeferre. quid autem illi cogitauerint, qui locum sic euulgare non dubitauerunt '*qui et modesti.. spem futurae felicitatis.. animamur*', nos nescire ingenue fatemur. et tamen ad sententiam sanandam non opus erat nisi unius litterae adiectione et alterius transmutatione, cuius quidem exemplum simile habetur in eiusdem capitis § 6, ubi codex *inuidemur* pro *inuidemus* habet.

Peculiare codicis uitium notandum est in cap. 40, 1, ubi nescio quo casu aut librarii neglegentia illa uerba '*eadem tranquillitate qua uiuimus*', quae iam in cap. 38, 4 occurrunt, repetita sunt. in manifesta uitii causa iam Vrsinus ea ex alieno loco expulerat, sed Fr. Oehlerus reliquis editoribus, qui fere omnes Vrsinum secuti sunt, sapientior sibi uisus coniectura qua haud scio an nulla ineptior excogitari potuerit '*ea de tranquillitate quam uidimus*' locum sollicitauit sententiamque suam Kaysero probauit.

Paulo post c. 40, 1 leuissimo codicis uitio tota loci sententia obscurata erat in his uerbis: *Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uicimus et ita † ut improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei uictor est, ita ego triumphator erroris.* longum est referre quid priores excogitauerint, ut mendum in illo '*ut improbe*' auferrent: non uiderunt *ut* ex *uel* ortum esse, qua

particula restituta hanc aptissimam nacti sumus sententiam: si uel improbus (i. e. impudens) uidear, mihi quoque uictoriam adscribo. res autem notissima est, *uel* duabus litteris cum uirgula per *l* ita in codicibus scribi solere, ut saepe uix ab *ut* distingui possit. Non ita facile nobis res cessit in eiusdem capitis § 2 in his uerbis: *de quibus crastino, quod iam sol occasui decliuis est, ut de toto congruentius promptius requiremus:* in quibus illud quidem intellexeramus uerba *ut de toto congruentius* sensu carere, sed probabilis emendatio in mentem non uenerat. eam nobis Vahlenius suggessit, qui egregie emendauit: *ut de toto congruentes promptius requiremus*, ut haec sit sententia: de his, quae ad perfectam institutionem necessaria sunt, crastino facilius et expeditius requiremus, ut qui de toto, h. e. de ueritate religionis christianae inter nos consentiamus. iuuat adscribere, quemadmodum interpretes in uerbis corruptis utcumque intellegendis se torserint; unus enim ea sic uertit: *diese sollen, so wie das Ganze (!), für den morgenden Tag der Gegenstand einer angemesseneren (!) und geschickteren (!) Untersuchung sein;* alter autem: *darüber wollen wir morgen, so wie über das Ganze (!), übereinstimmendere und genauere (!) Untersuchung anstellen;* nouissimus denique interpres: *dies möge indess für morgen aufgespart bleiben, damit wir es seinem ganzen Inhalt nach (!) und mit frischen Kräften (!) untersuchen können.* miratus esset utique Minucius, si sic se interpretantes audisset. Denique breuiter monemus, nos in compluribus locis uulgarem interpungendi rationem mutasse, qua re recto cuiusque loci intellectui haud male nobis uidemur consu-

luisse, sed p. 12, 17 operarum errore comma post *seminudi* puncti loco positum est.

Superest ut de altera huius uoluminis parte pauca dicamus. cum enim Minucii libellus nimis exiguo ambitu esse uideretur, quam ut proprio uolumine in nouo corpore scriptorum ecclesiasticorum commode edi posset, Firmici Materni librum de errore profanarum religionum subiungendum existimauimus. is primum a Flacio Illyrico a. 1562 ex codice quondam Mindensi editus est, excusus Argentinae apud Paulum Machaeropoeum sumptibus Johannis Oporini. codex ille diu delituerat, donec Conrado Bursiano ante hos decem annos contigit ut librum, qui iam pro deperdito habebatur, in bibliotheca Vaticana inter codices Palatinos iterum inueniret. atque ille quidem tot nouas lectiones ex codice diu desiderato protulit, ut editio, quae eius cura a. 1856 Lipsiae prodiit, pro uera principe libelli habenda sit. sed infelici casu complures codicis Palatini chartae tam male adfectae sunt, ut quid scriptum sit uix ex singulis litteris diuinari possit. etiam peius alii loci se habent, in quibus uetere scriptura prorsus extincta a manu recentiore noua eaque partim aliena superinducta sunt. in aliquot eiusmodi locis, quorum scripturas a se dispectas Bursianus ipse incertas esse indicauerat, me petente Augustus Wilmanns codicem denuo inspexit: ex cuius relationibus cum hoc constitisset, operae pretium uideri, ut totus codex iterum legeretur, mandatu academiae Vindobonensis Aug. O. Fr. Lorenz, cuius enarratio Mostellariae Plautinae

nuper apud Weidmannos prodiit, eius conferendi negotium suscepit. ita coniunctis laboribus effectum est, ut aliquot saltem nouae scripturae, quae fere prorsus euanuerant, in lucem protraherentur, unus autem locus obscurissimus (p. 96, 7 sq.) praeclare emendaretur.

Scribebam Monachii mense Aprili a. 1867.

Carolus Halm.

M. MINVCII FELICIS OCTAVIVS.

P = codex Parisinus num. 1661.

r = editio princeps Romana a. 1543.

M. MINVCII FELICIS

O C T A V I V S.

Cogitanti mihi et cum animo meo Octaui boni et fidelissimi 1
contubernalis memoriam recensenti tanta dulcedo et adfectio ho-
minis inhaesit, ut ipse quodammodo mihi uiderer in praeterita
redire, non ea quae iam transacta et decursa sunt, recordatione
reuocare: ita eius contemplatio quantum subtracta est oculis, tan- 2
tum pectori meo ac paene intimis sensibus inplicata est. nec in- 3
merito decedens uir eximius et sanctus inmensum sui desiderium
nobis reliquit, utpote cum et ipse tanto nostri semper amore fla-
grauerit, ut et in ludicris et seriis pari mecum uoluntate conci-
neret eadem uelle uel nolle: crederes unam mentem in duobus
fuisse diuisam. sic solus in amoribus conscius, ipse socius in erro- 4
ribus: et cum discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem
sapientiae et ueritatis emergerem, non respuit comitem, sed quod

1 Arnobii Liber VII explicit incipit liber VIII feliciter *P* 4 recensenti *P partim in litura, sed sic prima m.* || tantum *Wopkens; cf. eius Aduersaria critt. in Min. Fel. in Miscell. obseruatt. X, p. 11 sqq. (Amstel. 1739)* 5 inhesit *P et sic saepius* 8 pene *Pr* 9 decedens *Dauisius:* discedens *Pr* 11 et in seriis *Heumann, cuius emendationes in Min. exstant in Miscell. Lips. nouis uoll. V, VII et VIII* 12 eadem uellet uel nollet *r*, et eadem uel uellet uel nollet *Heumann; Wopkensius uerba ut insiticia delenda censebat; at de infinitiuo explicatiuo haud inepte comparare possis 26, 10:* praestigias edunt, uel quae non sunt uideri, uel quae sunt non uideri; *censor quoque in Zeitschr. für Philos. u. kath. Theol. fasc. 18 p. 160 (Coloniae 1836) codicis lectionem tuetur* 13 indiuisam *Casp. Barthius; 'aut scribendum* in duos *aut eiciendum* diuisam' Vsener || ipsis *Orelli apud Ed. de Muralto p. IX;* conscius ipse, socius *distinguunt alii minus recte; nam, si uera est lectio,* solus — conscius *et* ipse socius *uicissim sibi respondent*

5 est gloriosius, praecucurrit. itaque cum per uniuersam conuictus
nostri et familiaritatis aetatem mea cogitatio uolueretur, in illo
praecipue sermone eius mentis meae resedit intentio, quo Caeci-
lium superstitiosis uanitatibus etiamnunc inhaerentem disputa-
tione grauissima ad ueram religionem reformauit.

2 Nam negotii et uisendi mei gratia Romam contenderat, re-
licta domo, coniuge, liberis, et quod est in liberis amabilius, ad-
huc annis innocentibus et adhuc dimidiata uerba temptantibus,
2 loquellam ipso offensantis linguae fragmine dulciorem. quo in ad-
uentu eius non possum exprimere sermonibus, quanto quamque
inpatienti gaudio exultauerim, cum augeret maxime laetitiam
3 meam amicissimi hominis inopinata praesentia. igitur post unum
et alterum diem, cum iam et auiditatem desiderii frequens adsi-
duitatis usus implesset et quae per absentiam mutuam de nobis
nesciebamus, relatione alterna comperissemus, placuit Ostiam pe-
tere, amoenissimam ciuitatem, quod esset corpori meo siccandis
umoribus de marinis lauacris blanda et adposita curatio: sane et
ad uindemiam feriae iudiciariam curam relaxauerant. nam id tem-
poris post aestiuam diem in temperiem semet autumnitas dirige-
4 bat. itaque cum diluculo ad mare inambulando litore pergeremus,
ut et aura adspirans leniter membra uegetaret et cum eximia
uoluptate molli uestigio cedens harena subsideret, Caecilius si-
mulacro Serapidis denotato, ut uulgus superstitiosus solet, ma-
num ori admouens osculum labiis inpressit.

3 Tunc Octauius ait: Non boni uiri est, Marce frater, homi-
nem domi forisque lateri tuo inhaerentem sic in hac inperitiae
uulgaris caecitate deserere, ut tam luculento die in lapides eum
patiaris inpingere, effigiatos sane et unctos et coronatos, cum

1 gloriosius *P corr. m. 2 ex* glorius || praecurrit *r* 3 quo *r:* quod *P* 8 annis *om. Vrsinus*, animis *probabilius Vahlen coll. Lactant. inst. diu. I, 21 et VI 20* 9 loquelam *r*, loquela — dulciore *Vrsinus* 14 mutuo *Anonymus in Miscell. Obseru. I, 2, 3 (1732) et Heumann*, mutam (*uel* multam) *G. F. S. Stieber in Obseruatt. critt. in quaedam Virgilii et Minucii F. loca (Onoldi 1791)* 15 hostiam *Pr* 16 corporis mei *Heumann* 17 humoribus *r* 19 autumni aestus *J. de Rhoer* 21 ut *deleuit Heumann* 22 uoluntate *Pr, sed* uoluptate *corr. in praefat. ed. Romanae* || mollis *Vrsinus* || harena *P 1 manu* 23 superstitiose *Heumann*, superstitiosius *F. O. Menckenius; ipse malim* superstitiosum, *coll. 18, 11* audio uulgus 24 praessit *P, em. Vrsinus* 28 unctos et coronatos]

scias huius erroris non minorem ad te quam ad ipsum infamiam
redundare. cum hoc sermone eius medium spatium civitatis 2
emensi iam liberum litus tenebamus. ibi harenas extimas, uelut 3
sterneret ambulacro, perfundens lenis unda tendebat, et ut sem-
per mare etiam positis flatibus inquietum est, etsi non canis spu-
mosisque fluctibus exibat ad terram, tamen crispis tortuosisque
ibidem erroribus delectati perquam sumus, cum in ipso aequoris
limine plantas tingueremus, quod uicissim nunc adpulsum no-
stris pedibus adluderet fluctus, nunc relabens ac uestigia retra-
hens in sese resorberet. sensim itaque tranquilleque progressi 4
oram curui molliter litoris iter fabulis fallentibus legebamus. hae
fabulae erant Octaui disserentis de nauigatione narratio. sed ubi 5
eundi spatium satis iustum cum sermone consumpsimus, eandem
emensi uiam rursus uersis uestigiis terebamus, et cum ad id loci
uentum est, ubi subductae nauiculae substratis roboribus a ter-
rena labe suspensae quiescebant, pueros uidimus certatim gesti-
entes testarum in mare iaculationibus ludere. is lusus est testam 6
teretem iactatione fluctuum leuigatam legere de litore, eam te-
stam plano situ digitis conprehensam inclinem ipsum atque hu-
milem quantum potest super undas inrotare, ut illud iaculum uel
dorsum maris raderet [uel enataret], dum leni impetu labitur, uel
summis fluctibus tonsis emicaret [emergeret], dum adsiduo saltu
subleuatur. is se in pueris uictorem ferebat, cuius testa et pro-
curreret longius et frequentius exsiliret.

sic codex, quod propterea monendum est, quod quidam cum Lindnero, Heraldi adnotatione perperam intellecta, putabant in cod. exstare unguines ordinatum; *at ea lectio pertinet ad Arnob. I, c. 39.*

2 ciuitatis *ut glossema del. Dauisius*, itineris *coni. Heumann* 3 arenas *r* || uelud *P et sic saepius* 4 tundebat *Vrsinus*, radebat *Vsener* || semper *P corr. ex* super 6 *crispis *P* || tortuosisque *P. Daniel (in ed. Woweri)*: tororisisque *P, sed rasura corr.* torosisque, *ut est in r* 7 ibidem] itidem *uel* undarum *coni. Oehler*, *probabilius Vsener* identidem 9 allideret *Vrsinus* (pedibus adluderet, fluctus nunc relabens — resorberet *praue distinctum in aliquot edd. recentt.)*; *cf. Catulli epithal. 64, 67* 11 hęc *P corr. m. 2 in* hęe 16 tabe *Dombart* || uidimus *Vsener*: uidemus *Pr* 21 uel enataret *Pr*, uel innataret *Wopkens*, nec enataret *Dauisius*, et uelut nataret *Dombart*; *nos Bursiano auctore (Literar. Centralblatt 1863 p. 497)* uel enat. *inclusimus* || laeni *P* 22 emergeret *del. Wowerus* (et mergeret *Vrsinus*) 24 esiliret *r*

4 Igitur cum omnes hac spectaculi uoluptate caperemur, Cae-
cilius nihil intendere neque de contentione ridere, sed tacens,
2 anxius, segregatus dolere nescio quid uultu fatebatur. cui ego:
Quid hoc est rei? cur non agnosco, Caecili, alacritatem tuam
3 illam? et illam oculorum etiam in seriis hilaritatem requiro. tum
ille: Iam dudum me Octaui nostri acriter angit et remordet oratio,
qua in te inuectus obiurgauit neglegentiae, ut me dissimulanter
4 grauius argueret inscientiae. itaque progrediar ulterius: de toto et
integro mihi cum Octauio res est. si placet, ut ipsius sectae homo
cum eo disputem, iam profecto intelleget facilius esse in contu-
5 bernalibus disputare quam conserere sapientiam: modo in istis ad
tutelam balnearum iactis et in altum procurrentibus petrarum
obicibus residamus, ut et requiescere de itinere possimus et in-
6 tentius disputare. et cum dicto eius adsedimus, ita ut me ex tri-
bus medium lateris ambitione protegerent: nec hoc obsequi fuit
aut ordinis aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut ac-
cipiat aut faciat, sed ut arbiter et utrisque proximus aures darem
et disceptantes duos medius segregarem.

5 Tum sic Caecilius exorsus est: Quamquam tibi, Marce fra-
ter, de quo cum maxime quaerimus non sit ambiguum, utpote
cum diligenter in utroque uiuendi genere uersatus repudiaris al-
terum, *alterum* conprobaris, in praesentiarum tamen ita tibi
informandus est animus, ut libram teneas aequissimi iudicis nec
in alteram partem propensus incumbas, ne non tam ex nostris
disputationibus nata sententia quam ex tuis sensibus prolata ui-
2 deatur. proinde si mihi quasi nouus aliqui et quasi ignarus partis
utriusque considas, nullum negotium est patefacerē, omnia in

3 dolere *Ursinus:* dolore *Pr*, doloris *Heumann* 5 requiro? *edd. recc.* (requiro *obelo notauit Heum.*) 6 et *P in litura* 8 toto integro *P 1 manu; an* toto *per glossema inuectum est?* 9 ut de ipsius secta hodie cum eo disp. *Heumann; ipse malim* istius *(uel* ipse istius) sectae, *scil. in quam tam acriter inuectus est; lectionem* ipsius *sensu carere opinatur etiam censor in Zeitschr. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 162* 11 sapientiam modo *P:* sapientium modo *Rigaltius* 13 ·requiescere *P (erasa littera* a*)* 15 obsequii *P corr. et r* 16 aut ordinis *obelo notauit P. Daniel (apud Wowerum)* 20 id de quo *Heumann* || utpote qui *Vrsinus* 21 alterum, alterum *r:* alterum *semel habet P* 25 sententia *P corr. m. 1. ex* sentia || ex tuis *P corr. m. 2. ex* exuis 26 proinde mihi, si *Vsener* || aliquis *r* 27 utrisque *r*

rebus humanis dubia, incerta, suspensa magisque omnia uerisi-
milia quam uera. quo minus mirum est nonnullos taedio inuesti- 3
gandae penitus ueritatis cuilibet opinioni temere succumbere quam
in explorando pertinaci diligentia perseuerare. itaque indignan-
dum omnibus, indolescendum est audere quosdam, et hoc studio- 4
rum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam sordida-
rum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate decernere, de
qua tot omnibus saeculis sectarum plurimarum usque adhuc ipsa
philosophia deliberat. nec inmerito, cum tantum absit ab explo- 5
ratione diuina humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo
suspensa sublata sunt, neque quae infra terram profunda demersa
sunt, aut scire sit datum aut scrutari permissum aut suspicari reli-
giosum, et beati satis satisque prudentes iure uideamur, si secundum
illud uetus sapientis oraculum nosmet ipsos familiarius nouerimus. 6
sed quatenus indulgentes insano atque inepto labori ultra humilitatis
nostrae terminos euagamur et in terram proiecti caelum ipsum et
ipsa sidera audaci cupiditate transcendimus, uel hunc errorem sal-
tem non uanis et formidulosis opinionibus implicemus. sint principio 7
omnium semina natura in se coeunte densata, quis hic auctor deus?
sint fortuitis concursionibus totius mundi membra coalita, di-

1 omnia *deleuit Wowerus* 2 minus *Vrsinus:* magis *Pr* || tedio *P* 3 temere potius succumbere *Wowerus* 4 exploranda *Vrsinus* || itaque *P:* atqui *Dombart* 5 indolescendumque *Rigaltius*, et indol. *Dombart*, immo indol. *Wowerus (coll. Cypr. epist. 1, 6:* illud mirandum est, immo indignandum potius et dolendum), indignandum omnibus, indolescendum sapientibus est *censor in Z. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 163*, indign. omnibus, omnibus indol. est *Vahlen* || audire *r* || hoc *P:* horum *r* 6 rude *P* || artium nisi sordidarum *Vrsinus* (a. etiam nisi sord. *Heumann*) 7 ac *del. Heumann*, ac maiestate dei *Ch. Wirth, quondam sodalis seminarii philologici Monacensis; apparet facile* dei (dī) *ante* decernere *intercidere potuisse* 8 qua *P 1. m. corr. e* quo. || plurimum *Wopkens, idem* totis omnibus s. *proponens, at cf. Dauis. ad hunc locum* 9 filosofia *P* || ab exploratione rerum diuinarum *Heumann* 11 profundo *Bursian coll. 1, 4* 12 datum ut scrutare *Pr* || suspicari *Dombart:* stuprari *P*, struprari *r*, ruspare (*uel* ruspari) *Jos. Scaliger et uulgo, parum apte, cum iam* scrutari, *quod antecedit, idem fere significet*; disputare *Chr. Ad. Klotz* 13 et *om. r* 14 ueteris sapientis *Vsener* 17 uel *Heumanno aut delendum aut in* uelim *mutandum uidebatur* 18 formidulosis *P:* formidolosis *edd.* || implicemus. sint principio *P:* implicamus. Sint principia *r* 19 hic *P:* his *Heumann*

gesta, formata, quis deus machinator? sidera licet ignis accende-
rit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram *sua*
fundauerit pondere et mare licet confluxerit e liquore, unde haec
8 religio, unde formido? quae superstitio est? homo et animal
omne quod nascitur, inspiratur, attollitur, elementorum ut
uoluntaria concretio est, in quae rursum homo et animal
omne diuiditur, soluitur, dissipatur: ita in fontem refluunt
et in semet omnia reuoluuntur, nullo artifice nec iudice nec
9 auctore. sic congregatis ignium seminibus soles alios atque
alios semper splendere, sic exalatis terrae uaporibus nebulas sem-
per adolescere, quibus densatis coactisque nubes altius surgere,
isdem labentibus pluuias fluere, flare uentos, grandines increpare,
uel nimbis conlidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgora, ful-
mina praemicare: adeo passim cadunt, montes inruunt, arboribus
incurrunt, sine dilectu tangunt loca sacra et profana, homines
10 noxios feriunt et saepe religiosos. quid tempestates loquar uarias
et incertas, quibus nullo ordine uel examine rerum omnium im-
petus uolutatur? in naufragiis bonorum malorumque fata mixta,
merita confusa? in incendiis interitum conuenire insontium no-
centiumque? et cum tabe pestifera caeli tractus inficitur, sine
discrimine omnes deperire? et cum belli ardore saeuitur, melio-
11 res potius occumbere? in pace etiam non tantum aequatur ne-
quitia melioribus, sed et colitur, ut in pluribus nescias, utrum
12 sit eorum detestanda prauitas an optanda felicitas. quod si mun-

1 accenderit, caelum *malim* 2 terram fundauerit pondere *P*, terram fundauerint pondera *Rigaltius*, terra se fundauerit pondere *Casp. Barth*, terram fundauerit pondus *Vrsinus; nos* sua (*sc.* materia) *ex coni. Vahlenii addidimus* 3 et mare et licet *P ante rasuram* || confluxerit *Dauisius*: influxerit *Pr* 4 quae *P*: atque *Heumann* 5 inspiratur et alitur *Vrsinus* || ut uol. concretio sit *Dauisius* (*ego pro* ut *malim* uelut) 6 fortuita concr. *Heumann* || concretio *P corr. e* concreto 7 resoluitur *Heumann* 8 reuoluuntur omnia *idem* || indice *Vonck lectt. lat. p. 52* 9 soles uidemus alios *Heumann, quod utique exspectares* || atque *bis habet P* 10 exalatis *Pr*: exhalatis *edd.* 11 coalescere *Vsener* 12 iisdem *edd.* 13 uel collidentibus (*om.* nimbis) *Dauisius* || fulgora *P*: fulgura *r* 14 promicare *Heusinger*, praecipitare *Crusius* 15 delectu *r* 17 ordine uel discrimine *Heumann* 18 mixtă erita *P*[1] 21 ardor saeuit *Heumann* 23 sed attollitur *Vrsinus*, sed ita colitur *Wopkens lectt. Tull. p. 226.*

dus diuina prouidentia et alicuius numinis auctoritate regeretur, numquam mereretur Phalaris et Dionysius regnum, numquam Rutilius et Camillus exilium, numquam Socrates uenenum. ecce 13
arbusta frugifera, ecce iam seges cana, iam temulenta uindemia imbri corrumpitur, grandine caeditur. adeo aut incerta nobis ueritas occultatur et premitur, aut quod magis credendum est, uariis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur.

Cum igitur aut fortuna caeca aut incerta natura sit, quanto 6
uenerabilius ac melius antistitem ueritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere, deos, quos a parentibus ante inbutus es timere quam nosse familiarius, adorare, nec de numinibus ferre sententiam, sed prioribus credere, qui adhuc rudi saeculo in ipsis mundi natalibus meruerunt deos uel faciles habere uel reges? inde adeo per uniuersa imperia, prouincias, oppida uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes, ut Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Taurios, Gallos Mercurium, *numina* uniuersa Romanos. sic 2
eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitum occupauit, sic imperium suum ultra solis uias et ipsius Oceani limites propagauit, dum exercent in armis uirtutem religiosam, dum urbem muniunt sacrorum religionibus, castis uirginibus, multis honoribus ac nominibus sacerdotum, dum obsessi et citra solum Capitolium capti colunt deos, quos alius iam spreuisset iratos, et per Gallorum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis inermes, sed cultu religionis armati, dum captis hostilibus moenibus

2 dionisius *P* 4 iam cana seges *Heumann,* iam seges flaua *P. Daniel* 5 adeo ut *r* 7 fortuna caeca *Dombart:* fortuna certa *Pr* 9 antistitem *Wowerus:* antistites *Pr* 11 estimere *P*[1]: ęstimere *P corr.* existimere *r* || nosse *P:* cognosse *r* || adorare quam addubitare *censor in Zeitschr. f. Phil. und kath. Theol. 18, 164* 12 quia adhuc *r* 13 in ipsis *Gelenius:* in ipsius *Pr* || mundi *P corr. e* mundus || faciles *Pr:* patres *Perizonius,* familiares *Jo. Scheffer (Miscell. obseru. uol. IX); cf. tamen Dauis.* 14 opida *P* 16 ut *r:* et *P* || Martem *r,* Magnam Matrem *Gelenius* 17 esculapium chaldeos *P* 18 Tauricos *Sabaeus in praefat. ed. Rom., et sic Vrsinus quoque uel* Tauros || numina *addidi* || uniuersam *P, sed* m *erasa* 19 ambitum *scripsi:* ambitus *Pr* 20 propagarunt *Heumann* 22 multis agminibus sacerdotum *Vsener* 26 captis *Ouzelius:* capti in *P,* captis in *r* (*sed* capti *corr. in praefat.*), captis ui *Dauisius*

adhuc ferociente uictoria numina uicta uenerantur, dum undique
hospites deos quaerunt et suos faciunt, dum aras extruunt inter-
3 dum etiam ignotis numinibus et manibus. sic dum uniuersarum
gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt. hinc perpe-
tuus uenerationis tenor mansit, quae longa aetate non infringitur,
sed augetur: quippe antiquitas caerimoniis atque fanis tantum
sanctitatis tribuere consueuit quantum adstruxerit uetustatis.
7 Nec tamen temere (ausim enim interim et ipse concedere et
sic melius errare) maiores nostri aut obseruandis auguriis aut
extis consulendis aut instituendis sacris aut delubris dedicandis
2 operam nauauerunt. specta de libris memoriam: iam eos depre-
hendes initiasse ritus omnium religionum, uel ut remuneraretur
diuina indulgentia, uel ut auerteretur imminens ira aut iam tu-
3 mens et saeuiens placaretur. testis mater Idaea, quae aduentu
suo et probauit matronae castitatem et urbem metu hostili libe-
rauit: testes equestrium fratrum in lacu, sicut *se* ostenderant,
statuae consecratae, qui anheli spumantibus equis atque fuman-
tibus de Perse uictoriam eadem die qua fecerant nuntiauerunt:
testis ludorum offensi Iouis de somnio plebei hominis iteratio;
et Deciorum deuotio rata testis est: testis et Curtius, qui equi-

2 interdum etiam *Heraldus:* dum etiam *P*, etiam *r* 3 et inanibus *Heraldus; probabilius Vsenero* et manibus *glossema uidetur* 4 meruerunt *r:* merunt *P*, merent *Dauisius*, inierunt *Meursius* || hic *r* 5 quae *Vsener:* qui *Pr* 6 antiquitus *Vsener* || cerimoniis *Pr* 7 adstruxserit *P corr. 1 m. ex* adstrucserit, abstruxerat *r*, adstruxerat *Gelenius; ipse malim* adstruxit 8 id ipse *Vonck Lectt. lat. p. 53* || concedere esse melius *Vrsinus* 9 nostri ut obseruandis *Pr* 11 de libris *Pr:* librorum *J. Fr. Gronouius (ad Statii Silu. 56); Wopkensio aut* de his rebus *corrigendum aut* de libris *ut dittographia ex praecedente* delubris *delendum uidebatur* || memoriam *r:* memoria *P*, memorias *Rigaltius* 13 aut iam *P (add.* ut *s. l.):* aut ut iam *r et edd.* 14 Idaea *Vrsinus:* •dea (*ex* idea) *P*, dea *r* 16 equestres *Heumann* || in lacu *del. Casp. Barth (Aduers. 43, 25)* || sicut se *Vrsinus:* sic̄ *P, sed* c *in ras.*, se ut *Scheffer*, se sicut *Oehler* 17 anheli *Gelenius:* anhelis *Pr; cf. Florus I, 28 (II, 12) § 15:* Castorem et Pollucem fuisse creditum uolgo.. a Macedonia uenisse, quod adhuc anhelarent *etc.* 18 persae *P* || qua uicerant *Meursius, at u. Wopkens in Misc. Obs. X p. 19* || nunciauerunt *P*[1]*r* 19 offensi Ionis *Rigaltius:* offensio iouis *Pr*, offenso Ioue *Gelenius* || somnio *Gelenius:* somno *Pr* || plebei *Pr:* plebeii *uulgo* || iterato *r* 20 Deciorum *r:* decuriorum *P; nobis totum colon, quo aegre repetitionis figura interrumpitur, ut glossema suspectum est* || equi *Wowerus*, equi et sui *Bursian* (qui eques sui olim deuo-

tis sui uel mole uel honore hiatum profundae uoraginis coaequa-
uit. frequentius etiam quam uolebamus deorum praesentiam con- 4
tempta auspicia contestata sunt. sic Allia nomen infaustum, sic
Claudi et Iuni non proelium in Poenos, sed ferale naufragium est,
et ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et deco-
lor, spreuit auguria Flaminius, et ut Parthos signa repeteremus,
dirarum inprecationes Crassus et meruit et inrisit. omitto uetera 5
quae multa sunt, et de deorum natalibus, donis, muneribus ne-
glego carmina poetarum, praedicta etiam de oraculis fata transi-
lio, ne uobis antiquitas nimium fabulosa uideatur. intende tem-
plis ac delubris deorum, quibus Romana ciuitas et protegitur et
ornatur: magis sunt augusta numinibus incolis, praesentibus, in-
quilinis quam cultu, insignibus et muneribus opulenta. inde adeo 6
pleni et mixti deo uates futura praecerpunt, dant cautelam peri-
culis, morbis medellam, spem adflictis, opem miseris, solacium
calamitatibus, laboribus leuamentum. etiam per quietem deos
uidemus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus,
nolumus, peieramus.

Itaque cum omnium gentium de dis inmortalibus, quamuis 8
incerta sit uel ratio uel origo, maneat tamen firma consensio, ne-
minem fero tanta audacia tamque inreligiosa nescio qua pruden-
tia tumescentem, qui hanc religionem tam uetustam, *tam* uti-
lem, tam salubrem dissoluere aut infirmare nitatur. sit licet ille 2
Theodorus Cyrenaeus, uel qui prior Diagoras Melius, cui atheon

tione hiatum *Heumann); ipse conieci*: qui sui uel mole uel h., *ut haec sit sententia: qui sui equo insidentis uel mole uel frugum copia honoris gratia super eum iniecta (u. Liu. 7, 6, 5 et Val. Max. 5, 6) hiatum coaequauit*
1 honore *Pr:* onere *Wowerus et Vonck L. L. p. 53* || coequauit *Pr* 4 praelium *P*[1]*r* 5 thrysimenus *P* (thrasymenus *teste Ed. de Muralto*), Thrasimenus *r* || sanguinē *P ante rasuram* 6 flaminis *r* || phartos *P*, a Parthis *Heusinger* || repeteremus *nos:* repetamus *Pr* 7 inpraecationes grassus *P* 8 et *om. Heum.* || muneribus; neglego *ante Dauisium interpungebatur* 13 cultu *r:* cultu. *P*, cultus *uulgo* || insignia *r* || et *del. Vsener* || inde deo *Heumann, at cf. p. 9, 14* 15 medelam *r* || solatium *P corr. m. 2 et r* 17 impiae *P* 18 nolumus *P*, *ut coni. Vrsinus:* uolumus *r* 18 eieramus *J. Fr. Gronouius Obss. in eccl. scriptt. 7* 19 dis *P add.* i *s. l.*, diis *r* 22 tam (*ante* utilem) *add. Gelenius* 24 theudorus cyreneus *P*, *em. in r* || Diagoras *r:* dargoras *P add. sup.* a *littera* i || Melius *r:* milesius *P*, *incertum auctorisne ipsius errore an librarii* || ἄθεον *Heumann, at u. Weissenborn ad Liu. I, 1, 11*

cognomen adposuit antiquitas, qui uterque nullos deos adseue-
rando timorem omnem, quo humanitas regitur, uenerationemque
penitus sustulerunt: numquam tamen in hac inpietatis disciplina
3 simulatae philosophiae nomine atque auctoritate pollebunt. cum
Abderiten Protagoram Athenienses uiri consulte potius quam
profane de diuinitate disputantem et expulerint suis finibus et in
contione eius scripta deusserint, quid homines (sustinebitis enim
me impetum susceptae actionis liberius exerentem) homines, in-
quam, deploratae, inlicitae ac desperatae factionis grassari in
4 deos non ingemescendum est? qui de ultima faece collectis impe-
ritioribus et mulieribus credulis sexus sui facilitate labentibus
plebem profanae coniurationis instituunt, quae nocturnis con-
gregationibus et ieiuniis sollemnibus et inhumanis cibis non sacro
quodam, sed piaculo foederatur, latebrosa et lucifuga natio, in
publicum muta, in angulis garrula: templa ut busta despiciunt,
deos despuunt, rident sacra, miserentur miseri *ipsi*, si fas est,
5 sacerdotum, honores et purpuras despiciunt, ipsi seminudi, pro
mira stultitia et incredibilis audacia! spernunt tormenta praesen-
tia, dum incerta metuunt et futura, et dum mori post mortem
timent, interim mori non timent: ita illis pauorem fallax spes
solacio rediuiuo blanditur.

9 Ac iam, ut fecundius nequiora proueniunt, serpentibus in
dies perditis moribus per uniuersum orbem sacraria ista taeter-

4 filosofiae *P* || pollebit *sc.* ille *(p. 11, 23) Dauisius* 5 Abderitem *r* || Protagoram *r*: pitagorā *P* || uiri consulte *P*: inconsulte *Vrsinus; post* uiri *Vsenero epitheton intercidisse uidetur* 6 de diuinitate *om. r* 7 concione *edd.* || scribta *P* || deriserint *r* 9 inlicitae *P*, *ut coni. Vrsinus:* inclitae *r*, inquinatae *P. Daniel*, deploratae malitiae (*uel* inscitiae) ac desp. *Vonck lectt. lat. p. 54* 10 ingemiscendum *edd.* || fece *P* 11 labendibus *P* 12 constituunt *Vsener* || quae *Pr*: qui *Heumann* 13 solemnibus *r* || humanis *Lindner* 14 foederatur *Vahlen:* foederantur *Pr* || lucifuga *Heumann et iam ante P. Daniel (apud Wowerum):* lucifugax *Pr* 14 in publico *r* 16 miserantur *Vrsinus* || ipsi *addidimus* 18 mira *P corr. ex* miram, *ut uidetur; ac sane expectares:* pro miram stultitiam et incredibilem audaciam || incredibilis *P, sed rasura factum* incredibili 19 metuunt futura *Vsener* 20 pauorem *P*: pauor et *r; pa*uorum fallax *Anonymus in Miscell. Obseru. I, p. 27;* pauorem fallens *Dombart coll. 3, 4;* praua et fallax spes *Wopkens*, pauore fallax spes solacia red. *Dauisius* 21 solatio rediuiuo *r*, solacia rediuiua *P* 23 sacra *Heumann* || teterrima *Pr (p. 13, 23 P recte* taeter)

rima impiae coitionis adolescunt. eruenda prorsus haec et exe-
cranda consensio. occultis se notis et insignibus noscunt et amant 2
mutuo paene antequam nouerint: passim etiam inter eos uelut
quaedam libidinum religio miscetur, ac se promisce appellant
fratres et sorores, ut etiam non insolens stuprum intercessione
sacri nominis fiat incestum. ita eorum uana et demens supersti-
tio sceleribus gloriatur. nec de ipsis, nisi subsisteret ueritas, ma- 3
xime nefaria et honore praefanda sagax fama loqueretur. audio
eos turpissimae pecudis caput [asini] consecratum inepta nescio
qua persuasione uenerari: digna et nata religio talibus moribus!
alii eos ferunt ipsius antistitis ac sacerdotis colere genitalia et 4
quasi parentis sui adorare naturam: nescio an falsa, certe occultis
ac nocturnis sacris adposita suspicio! et qui hominem summo
supplicio pro facinore punitum et crucis ligna feralia eorum caeri-
monias fabulatur, congruentia perditis sceleratisque tribuit alta-
ria, ut id colant quod merentur. iam de initiandis tirunculis fa- 5
bula tam detestanda quam nota est. infans farre contectus, ut de-
cipiat incautos, adponitur ei qui sacris inbuatur. is infans a ti-
runculo farris superficie quasi ad innoxios ictus prouocato caecis
occultisque uulneribus occiditur. huius, pro nefas! sitienter san-
guinem lambunt, huius certatim membra dispertiunt, hac foede-
rantur hostia, hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pigne-
rantur. haec sacra sacrilegiis omnibus taetriora. et de conuiuio 6
notum est; passim omnes locuntur, id etiam Cirtensis nostri te-
statur oratio. ad epulas sollemni die coeunt cum omnibus liberis,
sororibus, matribus, sexus omnis homines et omnis aetatis. illic
post multas epulas, ubi conuiuium caluit et incestae libidinis

1 haec execranda *Vsener* 3 pene *Pr* || uelud *P* 6 promiscue *r* 7 maxime nefaria *P. Daniel:* maxima et uaria *Pr* 8 praefandas *P*, *sed* s *erasa* 9 asini *obelo notauit Dauisius ut insertum ex cap. 28* 11 antistis *P* 13 apposita suspitio *r* || qui *om. r* 15 fabulatur *r:* fabulantur *P;* fabulantur — tribuunt *Wowerus, at cf. 28, 10* 18 imbuitur *Vrsinus* 23 haec] ecce *malim* || tętriora *P:* tetriora *edd.* 24 locuntur *P*: loquntur *r* 25 solemni *r* || cum coniugibus, liberis *Jac. Gronouius (cf. Holdeni edit.)* 26 sorororib. *P* || hominis *Pr* 27 aepulas ubi comuiuium *P* || caluit *r:* caruit *P*, incaluit *P. Daniel et Heumann; cf. Sulp. Seu. chron. II, 13:* cum.. conuiuium calere coepisset *etc.* || incaestae liuidinis (lib. *corr.*) *P*

ebriatis feruor exarsit, canis, qui candelabro nexus est, iactu of-
fulae ultra spatium lineae, qua uinctus est, ad impetum et saltum
7 prouocatur. sic euerso et extincto conscio lumine inpudentibus te-
nebris nexus infandae cupiditatis inuoluunt per incertum sortis,
etsi non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti, quoniam
uoto uniuersorum adpetitur quicquid accidere potest in actu sin-
gulorum.

10 Multa praetereo consulto: nam et haec nimis multa sunt,
quae aut omnia aut pleraque [omnium] uera declarat ipsius pra-
2 uae religionis obscuritas. cur etenim occultare et abscondere quic-
quid illud colunt magnopere nituntur, cum honesta semper pu-
blico gaudeant, scelera secreta sint? cur nullas aras habent, tem-
pla nulla, nulla nota simulacra, numquam palam loqui, num-
quam libere congregari, nisi illud, quod colunt et interprimunt,
3 aut puniendum est aut pudendum? unde autem uel quis ille aut
ubi deus unicus, solitarius, destitutus, quem non gens libera,
4 non regna, non saltem Romana superstitio nouerunt? Iudaeorum
sola et misera gentilitas unum et ipsi deum, sed palam, sed tem-
plis, aris, uictimis caerimoniisque coluerunt, cuius adeo nulla uis
nec potestas est, ut sit Romanis numinibus cum sua sibi natione
5 captiuus. at iam Christiani quanta monstra, quae portenta con-
fingunt! Deum illum suum, quem nec ostendere possunt nec ui-
dere, in omnium mores, actus omnium, uerba denique et occultas
cogitationes diligenter inquirere: discurrentem scilicet atque ubi-
que praesentem molestum illum uolunt, inquietum, inpudenter
etiam curiosum, siquidem adstat factis omnibus, locis omnibus
intererrat, cum nec singulis inseruire possit per uniuersa distric-
tus nec uniuersis sufficere in singulis occupatus.

1 ebriatis *Meursius*: ebrietatis *Pr*, ebrietate *Gelenius*, ebrietatibus *Dauisius* || carnis *Pr*, *em. Sabaeus in praefat. ed. Rom.* 5 oporae *P*, opere *Heumann* 9 pleraque omnia *Wopkens; nos* omnium *obelo notare maluimus* 13 uota simulacra *Heinsius Aduers. I, 18; at u. Heum. VII, p. 255* 14 congregari sustinent *Cellarius* 16 gentes liberae *Heumann* 19 cerimonisque *P corr. ex* erimonisq. 20 numinibus *Woweerus*: nominibus *P*, hominibus *r* 21 at iam *Scheffer*: at (ad *1 m.*) etiam *P*, at *Wowerus*, at enim *Heumann* || quanta monstra *Dauisius*: quantā nr̄a (n *in* quantam *mutata in* m) *P*, quaenam monstra *r* 24 inquirere, discurrentem *uulgo distinguitur* 25 imprudenter *de Rhoer* 26 astat *r* 27 districtus *r*: destrictus *P*

Quid? quod toto orbi et ipsi mundo cum sideribus suis mi- 11
nantur incendium, ruinam moliuntur, quasi aut naturae diuinis
legibus constitutus aeternus ordo turbetur aut rupto elementorum
omnium foedere et caelesti conpage diuisa moles ista, qua conti-
netur et cingitur, subruatur. nec hac furiosa opinione contenti 2
aniles fabulas adstruunt et adnectunt: renasci se ferunt post mor-
tem et cineres et fauillas et nescio qua fiducia mendaciis suis inui-
cem credunt: putes eos iam reuixisse. anceps malum et gemina 3
dementia, caelo et astris, quae sic relinquimus, ut inuenimus,
interitum denuntiare, sibi mortuis *et* extinctis, qui sicut nascimur
et interimus, aeternitatem repromittere! inde uidelicet et execran- 4
tur rogos et damnant ignium sepulturas, quasi non omne corpus,
etsi flammis subtrahatur, annis tamen et aetatibus in terram re-
soluatur, nec intersit, utrum ferae diripiant an maria consumant
an humus contegat an flamma subducat, cum cadaueribus omnis
sepultura, si sentiunt, poena sit, si non sentiunt, ipsa conficiendi
celeritate medicina. hoc errore decepti beatam sibi ut bonis et 5
perpetem uitam mortuis pollicentur, ceteris ut iniustis poenam
sempiternam. multa ad haec subpetunt, ni festinet oratio. iniu-
stos ipsos magis nec laboro, iam docui: quamquam, etsi iustos
darem, culpam tamen uel innocentiam fato tribui sententia est
plurimorum, etiam uestra consensio est. nam quicquid agimus, 6
ut alii fato, ita uos deo addicitis: sic sectae uestrae non sponta-
neos cupere, sed electos. igitur iniquum iudicem fingitis qui sor- 7
tem in hominibus puniat, non uoluntatem. uellem tamen scisci-

1 toti *Balduinus* 4 compage *r*: compagetur *P, sed* tur *punctatum,* compactura *Oehler* || diuulsa *Crusius Probab. crit. c. XI et Burmann ad Valer. Flacc. I, 139* || quae continetur *Dauisius,* qua continemur et cingimur *Meursius, ut similiter est apud Arnob. 1, 2; at cf. Wopkensii lectt. Tull. p. 228* 7 fabillas *P,* e cinere et fauilla *Heumann* 10 mortuis et extinctis *Vrsinus:* et *om. Pr,* morte ext. *Heumann; Vsenero* mortuis *glossema uidetur* 13 aetatis ui *Heinsius* 17 baeatam *P* | ut *P*: et *r* 18 mortuis *r*: mortui *P* 20 ipsos, magis nec laboro *alii praue distinguunt, alii* nec laboro *in parenthesi ponunt; at, ni fallimur, haec sententia est:* iniustos ipsos magis esse ne laboro quidem docere, sed iam docui 21 sententia est *Vrsinus* (*sed ille sine* est)*:* sententiis *Pr,* culpam.. fato tribui sententiis plurimorum noui: et haec u. *Vahlen* (tribuit sententia plur. et haec uestra etiam cons. est *Heumann*) 22 etiam *Gelenius*: et haec *Pr; an* eadem? 23 addicitis *Gelenius:* dicitis *Pr,* dicatis *Dauisius*

tari, utrumne cum corporibus *an sine corporibus*, et corpori-
bus quibus, ipsisne an innouatis resurgatur? sine corpore? hoc,
quod sciam, neque mens neque anima nec uita est. ipso corpore?
sed iam ante dilapsum est. alio corpore? ergo homo nouus nasci-
8 tur, non prior ille reparatur. et tamen tanta aetas abiit, saecula
innumera fluxerunt: quis unus ullus ab inferis uel Protesilai sorte
remeauit, horarum saltem ** permisso commeatu, uel ut exem-
9 plo crederemus? omnia ista figmenta male sanae opinionis et in-
epta solacia a poetis fallacibus in dulcedinem carminis lusa a uo-
bis nimium credulis in deum uestrum turpiter reformata sunt.
12 Nec saltem de praesentibus capitis experimentum, quam
uos inritae pollicitationis cassa uota decipiant: quid post mortem
2 inpendeat, miseri, dum adhuc uiuitis, aestimate. ecce pars ue-
strum, et maior, melior, ut dicitis, egetis algetis, opere fame
laboratis, et Deus patitur dissimulat, non uult aut non potest
3 opitulari suis: ita aut inualidus aut iniquus est. tu, qui inmorta-
litatem postumam somnias, cum periculo quateris, cum febribus
ureris, cum dolore laceraris, nondum condicionem tuam sentis?
nondum adgnoscis fragilitatem? inuitus miser infirmitatis argue-
4 ris nec fateris. sed omitto communia. ecce uobis minae, suppli-
cia, tormenta, et iam non adorandae sed subeundae cruces, ignes
etiam quos et praedicitis et timetis: ubi deus ille, qui subuenire

1 an sine corporibus *addidi*; utrumne sine corpore an cum corporibus *Vrsinus* 2 surgatur *r* 7 saltem trium *Dauisius coll. Hygini fab. 103,* saltem paucarum *Broukhusius ad Propert. I, 19, 10* || uel ut *r*: uelud *P* 9 in dulcedinem *Wopkens:* in dulcedine *Pr; cf. Iustini hist. Phil. 4, 1, 17* 10 nimium *Gelenius*: nimirum *Pr* 11 salitem *P ante rasuram*

12 pollicationis *P* 13 aestimatis *Cellarius* 14 et maior et melior *Gelenius,* maior et melior *Vahlen* (*coll. Cypr. de cath. eccl. unit. c. 20* confessorum pars maior et melior); *at cum* et maior *idem sit quod* eaque maior, *ἀσυνδέτως cum ui rhetorica adiectum uidetur* melior, *ut nos dicimus* 'und zwar der grössere, der bessere', *in incerto tamen relinquimus, annon duorum adiectiuorum alterum alterius sit glossema* || opere *Pr*: ope re *Wowerus*, pauperie *Dauisius, at est sententia:* opere faciendo atterimini nec tamen habetis unde uiuatis; *cf. 36, 8* uires.. sine laboris exercitatione torpescunt, *quo loco hic de quo agitur respicitur* 17 periculo *P*: querquera *L. Carrio (Emend. II, 18)*, querquero *Gelenius* 18 non tum — non tum *r* || sentis *P corr. e* senis

reuiuescentibus potest, uiuentibus non potest? nonne Romani sine 5
uestro deo imperant regnant, fruuntur orbe toto uestrique domi-
nantur? uos uero suspensi interim atque solliciti honestis uolup-
tatibus abstinetis, non spectacula uisitis, non pompis interestis,
conuiuia publica absque uobis, sacra certamina, praecerptos cibos
et delibatos altaribus potus abhorretis. sic reformidatis deos quos
negatis. non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honesta- 6
tis: reseruatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris de-
negatis, pallidi trepidi, misericordia digni, sed nostrorum deorum.
ita nec resurgitis miseri nec interim uiuitis. proinde si quid sa- 7
pientiae uobis aut uerecundiae est, desinite caeli plagas et mundi
fata et secreta rimari: satis est pro pedibus aspicere maxime in-
doctis, inpolitis, rudibus, agrestibus, quibus non est datum in-
tellegere ciuilia, multo magis denegatum est disserere diuina.

Quamquam si philosophandi libido est, Socraten, sapientiae 13
principem, quisque uestrum tantus est, si potuerit, imitetur. eius
uiri, quotiens de caelestibus rogabatur, nota responsio est: quod
supra nos, nihil ad nos. merito ergo de oraculo testimonium 2
meruit prudentiae singularis. quod oraculum, idem ipse persensit,
idcirco uniuersis *se* esse praepositum, non quod omnia comperisset,
sed quod nihil se scire didicisset: ita confessae inperitiae summa
prudentia est. hoc fonte defluxit Arcesilae et multo post Carne- 3
adis et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta
dubitatio, quo genere philosophari et caute indocti possunt et

1 non *P s. l. sed eadem manu* 7 capud P^1 9 sed *Pr*: et *J. Fr. Gronouius (Obseruu. 7)*, uel *Dauisius; Wopkens tuetur* sed *explicans: sed nostrorum uerorumque deorum, quorum misericordia prodesse uobis queat* 12 et seculorum secreta *Vonck Spec. crit. p. 140* 15 filosofandi *P* || Socratem *r* 16 quisquis *Gelenius; at eodem sensu* quisque *dictum uidetur, ut persaepe apud Cyprianum, si optimos libros audias, inuenitur; de pleonasmo autem cf. p. 19, 26* 19 quod idem (*del.* oraculum) *Vrsinus* || persensit *Ouzelius:* praesensit *Pr* 20 uniuersis se esse *Wowerus:* uniuersis esse *Pr*, uniuersis sese *Dauisius* 21 confessa imperitia *Vrsinus*, confessio imperitiae *Heumann coll. 38, 1, recte ut uidetur* 22 arcesile *P* || nec multo post *Vsener* || carneadis *P corr. e* carneatis; Carneadis et Pyrronis et Acad. *probabiliter Vahlen coll. 38, 5* 23 plurimorum *Pr:* Pyrrhonicorum *Dauisius*, iuniorum *Heumann, at u. Wopk. lectt. Tull. 1, 2 p. 10 et infra 38, 5:* omnis Academicorum multitudo 24 philosophari] *sic hoc loco P*

4 docti gloriose. quid, Simonidis melici nonne admiranda omnibus
et sectanda cunctatio? qui Simonides, cum de eo, quid et quales
arbitraretur deos, ab Hierone tyranno quaereretur, primo deli-
berationi diem petiit, postridie biduum prorogauit, mox alterum
tantum admonitus adiunxit. postremo cum causas tantae morae
tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi quanto inquisitio
5 tardior pergeret, tanto ueritas fieret obscurior. mea quoque opi-
nione quae sunt dubia, ut sunt, relinquenda sunt, nec tot ac
tantis uiris deliberantibus temere et audaciter in alteram partem
ferenda sententia est, ne aut anilis inducatur superstitio aut om-
nis religio destruatur.

14 Sic Caecilius et renidens (nam indignationis eius tumorem ef-
fusae orationis impetus relaxauerat): Ecquid ad haec, ait, audet
Octauius, homo Plautinae prosapiae, ut Christianorum praeci-
2 puus, ita postremus philosophorum? Parce, inquam, in eum
plaudere: neque enim prius exultare te dignum est concinnitate
sermonis, quam utrimque plenius fuerit peroratum, maxime cum
3 non laudi, set ueritati disceptatio uestra nitatur. et quamquam
magnum in modum me subtili uarietate tua delectarit oratio, ta-
men altius moueor, non de praesenti actione, sed de toto genere
disputandi, quod plerumque pro disserentium uiribus et eloquen-
4 tiae potestate etiam perspicuae ueritatis condicio mutetur. id ac-
cidere pernotum est auditorum facilitate, qui dum uerborum le-
nocinio a rerum intentionibus auocantur, sine dilectu adsentiun-
tur dictis omnibus nec a rectis falsa secernunt, nescientes inesse

1 Simonidis melici *r*: simonides melchi *P* 2 Simonides *Wowero glossema uidebatur* 3 quereretur *P* 4 petit posttridie *P*, *em. in r* || praerogauit *Vrsinus* 5 adiunxit *P*, *sed* x *in ras. trium ductuum; an ex* adiuncxit? 12 renidens *r*: renitens *P* 13 ecquid *Vrsinus*: et q̄ui *P*, et quid *r* 14 Christianorum *Stieber*: pistorum *P* (*ex scriptura* XPISTŌRVM *uel* XPIORVM), ICtorum (*i. e.* iuris consultorum) *Jac. Gronouius apud Holdenum*; '*philosophi opponuntur christianis, qui ut rudes litterarum omnium atque expertes (cf. 5, 4) uulgo despicerentur, quorumque religio tamquam stultitia atque amentia suo quasi nomine quodam et communi ludibrio publice rideretur*'. 15 filosoforum *P* 17 utrinque *r* || penitus *J. Fr. Gronouius* 18 laudi sed *Gelenius*: laudis et *P*, laudi sed et *r*; laude sed ueritate *Cellarius* || *immo* annitatur, *ut datiuus* laudi *habeat unde pendet* 24 dilectū *P*, delectu *r*

et *in* incredibili uerum et in uerisimili mendacium. itaque quo 5
saepius adseuerationibus credunt, eo frequentius a peritioribus
arguuntur: sic adsidue temeritate decepti culpam iudicii sui
transferunt ad incerti querellam, ut damnatis omnibus malint
uniuersa suspendere quam de fallacibus iudicare. igitur nobis 6
prouidendum est, ne odio identidem sermonum omnium labore-
mus ita, ut in execrationem et odium hominum plerique simpli-
ciores efferantur. nam incaute creduli circumueniuntur ab iis quos
bonos putauerunt: mox errore consimili iam suspectis omnibus ut
improbos metuunt etiam quos optimos sentire potuerunt. nos pro- 7
inde solliciti, quod utrimque omni *in* negotio disseratur et ex al-
tera parte plerumque obscura sit ueritas, ex altero latere mira
subtilitas, quae nonnumquam ubertate dicendi fidem confessae
probationis imitetur, diligenter quantum potest singula pondere-
mus, ut argutias quidem laudare, ea uero quae recta sunt, eligere,
probare, suscipere possimus.

Decedis, inquit Caecilius, officio iudicis religiosi: nam periniu- **15**
rium est uires te actionis meae intergressu grauissimae disputa-
tionis infringere, cum Octauius integra et inlibata debeat sin-
gula, si potest, refutare. Id quod criminaris, inquam, in commune, 2
nisi fallor, conpendium protuli, ut examine scrupuloso nostram
sententiam non eloquentiae tumore, sed rerum ipsarum soli-
ditate libremus, nec auocanda, quod quereris, diutius intentio,
cum toto silentio liceat responsionem Ianuari nostri iam ge-
stientis audire.

Et Octauius: Dicam equidem, ut potero pro uiribus, et adniten- **16**
dum tibi mecum est, ut conuiciorum amarissimam labem uerbo-

1 et incredibili *Pr, em. Balduinus* || uerisimile *P* 3 iudicii sui *scripsi:* iudicis *Pr,* iudicii *Wowerus*, iudices *Meursius; cf. Wopkens in Misc. Obs. X, 28 et Heumann VII, 268* 4 quaerellam *P*, querelam *r* || damnatis opinionibus *Lindner,* ampliatis omnibus *Meursius* || mallint *P* 6 indidem *Dombart; cf. Handii Tursell. 3, 177* 8 efferuntur *Dauisius, at* efferantur *recte tuitus est Heum. coll. Liuii 5, 27, 10; add. Liu. 33, 29, 1* || nam dum incaute *Heumann* || ab his *P et edd.* 11 omni in *nos:* omni *Pr,* in omni *Vrsinus* 12 ex altera mira *Vrsinus*, ex altera lateat mira *Wowerus* 19 debeat *Wopkens*: habeat *Pr* 20 refutare *Heraldus:* reputare *P,* reputari *r* 23 quaereris *P* || tuto silentio *Heumann* 26 ut potero *Wowero, contra Heumanno* pro uiribus *delendum uidebatur* 27 comuitiorum *P corr. in* conuiciorum

rum ueracium flumine diluamus. nec dissimulabo principio ita
Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut
sit nobis ambigendum, utrum uersutia turbata sit, an uacilla-
2 uerit per errorem. nam interim deos credere, interim se delibe-
rare uariauit, ut propositionis incerto incertior responsionis no-
strae intentio fundaretur. sed in Natali meo uersutiam nolo, non
credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas. quid igi-
3 tur? ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffin-
ditur, [quia uiam nescit] haeret anxius nec singulas audet eligere
nec uniuersas probare: sic cui non est ueri stabile iudicium, prout
4 infida suspicio spargitur, ita eius dubia opinio dissipatur. nullum
itaque miraculum est, si Caecilius identidem in contrariis ac re-
pugnantibus iactetur, aestuet, fluctuetur. quod ne fiat ulterius,
conuincam et redarguam. quamuis sint diuersa quae dicta sunt,
una ueritate confirmata probataque nec dubitandum ei de cetero
5 est nec uagandum. et quoniam meus frater erupit, aegre se ferre,
stomachari, indignari, dolere, inliteratos, pauperes, inperitos de
rebus caelestibus disputare, sciat omnes homines sine dilectu aeta-
tis, sexus, dignitatis rationis et sensus capaces et habiles procrea-
tos nec fortuna nanctos, sed natura insitos esse sapientiam: quin
ipsos etiam philosophos, uel si qui alii artium repertores in me-
morias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis

1 flumine *Meursius:* in lumine *Pr*, lumine *Gelenius; cf. Dauis. ad h. l.* 2 mutasse *r* 3 uersutia turbata sit (*sc. Natalis sententia*) *Vahlen:* tua eruditio turbata sit *Pr* 5 declarauit *Wopkens* || incertior *Vrsinus:* certior *Pr*, non certior *Vonck L. L. p. 55* 6 Natale *Heumann* 7 simplicitate *Gelenius:* subtilitate simplicitate *Pr* 8 ut fit *Gelenius:* ut sit *Pr* || diffinditur *Gelenius:* diffunditur *Pr; cf. Verg. Aen. 6, 540* 9 quia *P, sed* a *erasa, hinc* qui *r*; quia uiam nescit *obelo notauit Wopkens,* quam uiam ineat haeret anxius *Vahlen* || heret *P* 11 suspitio *r* 13 aestuet *Meursius:* aestu et *Pr* 14 comuincam *P* || redarguam. quamuis] *sic in P distinctum est;* redarguam quamuis *uulgo* || quamuis diuersa quae dicta sunt una ueritate confirmata prouataq. sint nec *P; uerbum* sint, *quod alieno loco positum esse apparet, Jac. Gronouius post* diuersa *transposuit* 15 de cetero erit *malim* 17 stomacari *P* 18 sciet *r* || delectu *r* 19 procreatos esse *Meursius* 20 nactos *r* || indeptos esse *Woweras*, indutos esse *Wopkens*, insitam habere *Lindner;* nec fortuna datam, sed natura insitam esse sapientiam *Dauisius* 21 philosofos *P* 22 exierunt *P, sed* i *s. l. m. 2*

claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos: adeo diui-
tes facultatibus suis inligatos magis aurum suspicere consuesse
quam caelum, nostrates pauperes et commentos esse prudentiam
et tradidisse ceteris disciplinam. unde apparet ingenium non dari
facultatibus nec studio parari, sed cum ipsa mentis formatione
generari. nihil itaque indignandum uel dolendum, si quicumque 6
de diuinis quaerat, *quae* sentiat proferat, cum non disputantis
auctoritas, sed disputationis ipsius ueritas requiratur. atque etiam,
quo imperitior sermo, hoc inlustrior ratio est, quoniam non fuca-
tur pompa facundiae et gratiae, sed, ut est, recti regula susti-
netur.

Nec recuso, quod Caecilius adserere inter praecipua conisus est, **17**
hominem nosse se et circumspicere debere, quid sit, unde sit,
quare sit: utrum elementis concretus an concinnatus atomis, an
potius a Deo factus, formatus, animatus. quod ipsum explorare 2
et eruere sine uniuersitatis inquisitione non possumus, cum ita
cohaerentia, conexa, concatenata sint, ut nisi diuinitatis rationem
diligenter excusseris, nescias humanitatis, nec possis pulchre ge-
rere rem ciuilem, nisi cognoueris hanc communem omnium mundi
ciuitatem, praecipue cum a feris beluis hoc differamus, quod illa
prona in terramque uergentia nihil nata sunt prospicere nisi pa-
bulum. nos, quibus uultus erectus, quibus suspectus in caelum
datus est, sermo et ratio, per quae Deum adgnoscimus, sentimus,
imitamur, ignorare nec fas nec licet ingerentem sese oculis et
sensibus nostris caelestem claritatem: sacrilegii enim uel maximi 3
instar est, humi quaerere quod in sublimi debeas inuenire. quo
magis mihi uidentur qui hunc mundi totius ornatum non diuina
ratione perfectum uolunt, sed frustis quibusdam temere cohae-
rentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos denique ipsos non
habere. quid enim potest esse tam apertum, tam confessum tam- 4
que perspicuum, cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt

1 claritate *P 1 m.* || adeo *Pr:* at uero *Vrsinus; at u. indicem uerbb.* 2 suscipere *r* 6 quaecunque *r* 7 quaerat quae sentiat *Lindner:* quae *om. Pr* 9 fucatur *r:* fugatur *P* 12 connixus *r* 14 aelementis *P* || athomis *Pr* 17 connexa *r* 20 belluis *r* 21 sunt *Heumann:* sint *Pr* 22 Nobis *Heumann* 23 datus et sermo *Wopkens, an* datus est et sermo*?* || deum *P:* dominum *r* 24 fas est *Heumann; at cf. c. 30, 6* 25 maximi *r:* maxime *P*

infra circaque lustraueris, quam esse aliquod numen praestantis-
simae mentis, quo omnis natura inspiretur, moueatur, alatur,
5 gubernetur? caelum ipsum uide, quam late tenditur, quam ra-
pide uoluitur, uel quod in noctem astris distinguitur, uel quod in
diem sole lustratur: iam scies, quam sit in eo summi moderato-
ris mira et diuina libratio. uide et annum, ut solis ambitus fa-
ciat, et mensem uide, ut luna auctu, senio, labore circumagat.
6 quid tenebrarum et luminis dicam recursantes uices, ut sit nobis
operis et quietis alterna reparatio? relinquenda uero astrologis
prolixior de sideribus oratio, uel quod regant cursum nauigandi,
uel quod arandi metendique tempus indicant, quae singula non
modo ut crearentur, fierent, disponerentur, summi opificis et per-
fectae rationis eguerunt, uerum etiam sentiri, perspici, intellegi
7 sine summa sollertia et ratione non possunt. quid, cum ordo tem-
porum ac frugum stabili uarietate distinguitur, nonne auctorem
suum parentemque testatur uer aeque cum suis floribus et aestas
cum suis messibus et autumni maturitas grata et hiberna oliuitas
necessaria? qui ordo facile turbaretur, nisi maxima ratione consi-
8 steret. iam prouidentiae quantae, ne hiemps sola glacie ureret
aut sola aestas ardore torreret, autumni et ueris inserere medium
temperamentum, ut per uestigia sua anni reuertentis occulti et
9 innoxii transitus laberentur. mari intende, lege litoris stringitur:
quicquid arborum est uide, quam e terrae uisceribus animatur:
aspice oceanum, refluit reciprocis aestibus: uide fontes, manant
uenis perennibus: fluuios intuere, eunt semper exercitis lapsibus.
10 quid loquar apte disposita recta montium, collium flexa, porrecta
camporum? quidue animantium loquar aduersus sese tutelam
multiformem? alias armatas cornibus, alias dentibus saeptas et
fundatas ungulis et spicatas aculeis aut pedum celeritate liberas
11 aut elatione pinnarum? ipsa praecipue formae nostrae pulchri-

9 astrologis *P corr. m. 1 ex* astrolegis 10 uel quac — uel quae *r* 11 indicant *P. Daniel:* inducant *Pr; cf. Dauis.* 13 perspicis *P, sed* s *erasa* 15 ac *P:* hac *r* 16 testatur? Ver *uulgo; rectius uerba distinxit Heumann* 20 interserere *Heumann* 22 lauerentur *P*¹ 23 quam *deleuit Heum.* || animantur *Vsener* 26 arrecta *Meursius*, erecta *Perizonius*, ardua *Wopkens* 28 septas *Pr* || et munitas *Dalecampius* (aut fund. ungulis aut spicatas a. *Dauisius*) 30 praecipuae *r*

tudo Deum fatetur artificem: status rigidus, uultus erectus, oculi
in summo uelut in specula constituti et omnes ceteri sensus uelut
in arce compositi.

Longum est ire per singula. nihil in homine membrorum est, 18
quod non et necessitatis causa sit et decoris, et quod magis mi-
rum est, eadem figura omnibus, sed quaedam unicuique linia-
menta deflexa: sic et similes uniuersi uidemur et inter se singuli
dissimiles inuenimur. quid nascendi ratio? quid cupido gene- 2
randi? nonne a Deo data est, et ut ubera partu maturescente lac-
tescant et ut tener fetus ubertate lactei roris adolescat? nec uni- 3
uersitati solummodo Deus, sed et partibus consulit. Britannia sole
deficitur, sed circumfluentis maris tepore recreatur: Aegypti sic-
citatem temperat Nilus amnis, Euphrates Mesopotamiam pro im-
bribus pensat, Indus flumen et serere Orientem dicitur et rigare.
quod si ingressus aliquam domum omnia exculta, disposita, or- 4
nata uidisses, utique praeesse ei crederes dominum et illis bonis
rebus multo esse meliorem. ita in hac mundi domo cum caelum
terramque**perspicias prouidentiam, ordinem, legem, crede
esse uniuersitatis dominum parentemque ipsis sideribus et totius
mundi partibus pulchriorem: ni forte, quoniam de prouidentia 5
nulla dubitatio est, inquirendum putas, utrum unius imperio an
arbitrio plurimorum caeleste regnum gubernetur; quod ipsum
non est multi laboris aperire cogitanti imperia terrena, quibus

12—14 secundum Cic. de deor. nat. II, §. 130

2 sensus *r:* sensib; *P* || uelud *P* 3 dispositi *Heumann* 6 linia-menta *Pr:* lineamenta *edd. posteriores* 9 data sunt *Dauisius* 10 foetus *r* 11 consuluit *Heumann* || bryttania *P* 13 amnis *del. Wowerus* || colet eufrates *P; colet nos auctore Bursiano deleuimus; uulgo locus ex sententia Dauisii sic interpungebatur:* colit Euphrates Mesopotamiam, pro imbribus pensat Indus flumen et serere *etc. Glossema iam Heraldus odorauerat, sed perperam uerba* pro imbribus pensat *exulare iusserat* 17 cum perspicias prouidentiam *Lindner deletis uerbis* caelum terramque; cum c. t. perspiciens prouidentiam ordinem legem uides, crede *Heumann; nos Vahlenio auctore lacunae signum posuimus, cum potius participium ut* perlustrans *intercidisse uideatur* 19 siderebus *P*[1] 20 nisi forte *Heumann* 22 plurium *Gulielmus Meyer, sodalis philologici seminarii Monacensis* 23 *malim* terrena, a quibus*; cf. Cypr. de uan. idol. 5:* ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum

6 exempla utique de caelo. quando umquam regni societas aut cum
fide coepit aut sine cruore desiit? omitto Persas de equorum hin-
nitu augurantes principatum, et Thebanorum par, mortuam fabu-
lam, transeo. ob pastorum et casae regnum de geminis memoria
notissima est. generi et soceri bella toto orbe diffusa sunt, et tam
7 magni imperii duos fortuna non cepit. uide cetera: rex unus api-
bus, dux unus in gregibus, in armentis rector unus. tu in caelo
summam maiestatem diuidi credas et scindi ueri illius ac diuini
imperii totam potestatem, cum palam sit parentem omnium Deum
nec principium habere nec terminum, qui natiuitatem omnibus
praestet, sibi perpetuitatem, qui ante mundum fuerit sibi ipse
pro mundo: qui uniuersa, quaecumque sunt, uerbo iubet, ra-
8 tione dispensat, uirtute consummat. hic non uideri potest, uisu
clarior est, nec conprendi [potest], tactu purior est, nec aesti-
mari, sensibus maior est, infinitus, inmensus et soli sibi tantus,
quantus est, notus: nobis uero ad intellectum pectus angustum
est, et ideo sic eum digne aestimamus, dum inaestimabilem
9 dicimus. eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem Dei qui se
putat nosse, minuit: qui non uult minuere, non nouit. nec nomen
10 Deo quaeras, Deus nomen est. illic uocabulis opus est, cum
per singulos propriis appellationum insignibus multitudo diri-
menda est: Deo, qui solus est, Dei uocabulum totum est.
quem si patrem dixero, carnalem opineris, si regem, terrenum

2 desiit *Vrsinus (ex Cypriano l. c. 5, 2):* discessit *Pr* 3 thebanorum permortuam *Pr*, *em. Meursius et Rigaltius ex Cypriano l. c.*: sic Thebanorum germanitas rupta 6 fortuna duos *Heumann probabiliter; cf. Lucan. I, 109 et Flor. II, 13 (IV, 2) §. 14*: sic de principatu laborabant, tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet || coepit *r* || rex unus est apibus *Cypr. l. c.* 8 s. maiestatem *Vahlen:* s. potestatem *Pr*, summam (*om.* potestatem) diuidi *Dauisius; cf. Cypr. l. c. 8:* neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem 11 prestet *P* 12 iubeat — dispenset — consummet *Dauisius*

14 compraehendi *r* || tactu purior est *addiderunt Canterus (V. L. 1, 7) et Vrsinus ex Cypriano 5, 5; huius coli loco* potest, *quo recte caret Cyprianus, perperam irrepsisse aut ex* purior est *deprauatum esse uidetur* 16 uero *P corr. e* uerbo 20 dei *Vrsinus; at u. Cypr. 5, 7, quamquam ibi quoque aliquot edd. genetiuum habent* 22 'quia solus est *dicit in simili loco Lactantius I. D. I, 6, 5 cf. I, 11' Vahlen* 23 terrenum opineris si regem carnalem susp. *Pr*; *adiectiua* terrenum *et* carnalem *inuicem transposuit Wopkens*

suspiceris, si dominum, intellegis utique mortalem. aufer addi-
tamenta nominum et perspicies eius claritatem. quid quod omnium 11
de isto habeo consensum? audio uulgus: cum ad caelum manus
tendunt, nihil aliud quam 'Deum' dicunt et 'Deus magnus est' et
'Deus uerus est' et 'si Deus dederit.' uulgi iste naturalis sermo
est an Christiani confitentis oratio? et qui Iouem principem uo-
lunt, falluntur in nomine, sed de una potestate consentiunt.
Audio poetas quoque unum patrem diuum atque hominum prae- 19
dicantes, et talem esse mortalium mentem qualem parens om-
nium diem induxerit. quid Mantuanus Maro? nonne apertius, pro- 2
ximius, uerius principio ait caelum ac terras et cetera
mundi membra spiritus intus alit et infusa mens agitat,
inde hominum pecudumque genus et quicquid aliud
animalium? idem alio loco mentem istam et spiritum deum no-
minat. haec enim uerba sunt:

> deum namque ire per omnes
> terrasque tractusque maris caelumque profundum,
> unde homines et pecudes, unde imber et ignes.

quid aliud et a nobis Deus quam mens et ratio et spiritus praedica- 3
tur? recenseamus, si placet, disciplinam philosophorum: deprehen-
des eos, etsi sermonibus uariis, ipsis tamen rebus in hanc unam
coire et conspirare sententiam. omitto illos rudes et ueteres, qui de 4
suis dictis sapientes esse meruerunt. sit Thales Milesius omnium
primus, qui primus omnium de caelestibus disputauit. is autem Mi-

11 secundum Aen. VI, 724 sqq. 16 Georg. IIII, 221 sq. 18 Aen. I, 743. 20 sqq. ex Cic. de deor. nat. I, c. 10 sqq.

3 de histo *P ante rasuram* || audi *Vonck, at cf. Cypr. de id. uan. 9:* dici frequenter audimus: o deus! et deus uidet *etc.* 5 dm̄ uerus *P corr. in* dn̄s uerus (*pro* ds̄ uerus) 8 audi *Vrsinus* 10 diem induxerit *Dauisius*: diem duxerit *P*, deus induxerit *r* 11 uerius? Principio *edd.* || ac *P*: et *r* 13 quicquid alitur anim. *Vonck Spec. 140* 15 uerba *Vrsinus* (*sed hic sine causa* eius uerba): uera *Pr* 18 unde hominum genus et pecudes *Vergilius Aen. 1, 743; in Georg. 4, 223 sic pergit:* hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum *etc.* 19 aliud et *P*: aliud *r* || a] ad *P ante rasuram* 20 disciplinas *Heumann* 21 uarios *malim* 23 Si Thales *r* 24 primus omnium *obelo notauit censor in Z. f. Philos. u. kath. Theol. 18, 170* || disputabit *P*[1] || is autem *Vahlen:* isdem *P*, idem *r*; is rerum *Elmenhorst deletis uerbis* milesius thales

lesius Thales rerum initium aquam dixit, deum autem eam mentem
quae ex aqua cuncta formauerit: [eo altior et sublimior aquae et
spiritus ratio, quam ut ab homine potuerit inueniri, a deo tradi-
tum]: uides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem
5 consonare. Anaximenes deinceps et post Apolloniates Diogenes aëra
deum statuunt infinitum et inmensum: horum quoque similis de
6 diuinitate consensio est. Anaxagorae uero descriptio et motus in-
finitae mentis deus dicitur, et Pythagorae deus est animus per uni-
uersam rerum naturam commeans et intentus, ex quo etiam ani-
7 malium omnium uita capiatur. Xenophanen notum est omne infi-
nitum cum mente deum tradere, et Antisthenen populares deos
multos, sed naturalem unum praecipuum, Speusippum uim [natu-
8 ralem] animalem, qua omnia regantur, Deum nosse. quid? Demo-
critus, quamuis atomorum primus inuentor, nonne plerumque
naturam quae imagines fundat et intellegentiam deum loquitur?
Straton quoque et ipse naturam? etiam Epicurus ille, qui deos aut
9 otiosos fingit aut nullos, naturam tamen superponit. Aristoteles
uariat et adsignat tamen unam potestatem: nam interim mentem,
mundum interim deum dicit, interim mundo deum praeficit. Hera-
clides Ponticus quoque deo diuinam mentem quamuis uarie ad-

2 eo *P distincte*: et *r*, est *Vahlen*, eho *Rigaltius*, en *Holden*; *nos colon cum J. Fr. Gronouio (Obss. eccl. c. 7 p. 80) ut glossema inclusimus (Cellarius uerba eodem Gronouio praeeunte sic transposuit:* opinionem consonare, sed altior *etc.*) 3 poterit *Pr* || traditum *P*, tradita *r*, traditur *Vahlen*; *lectione codicis genuina glossematis suspicio augetur* 4 filosophi *P* 5 anaxamenes *P* 7 Anaxagorae rerum descriptio et modus inf. mentis opus dicitur *Bouhier in Clerici Bibl. sel. XVI, 222* || motus *Meursius et Rigaltius*: metus *P*, modus *r* || mentis opus (*uel* m. esse) dicitur *Lindner* 10 capiatur *r:* capitatur *P*, carpatur *Vahlen coll. Cic. de d. nat. I, § 27; cf. Lactant. D. I. I, 5, 17* || xeonfanen *P*, Xenophanem *r* 11 antistenen *P*, Antisthenem *r* 12 zeuxippus *P*, speusippus *r*, *em. Gelenius* || uim animalem *Dauisius (ad Cic. de d. nat. I, § 32)*: uim naturalem animalem *Pr*, uim naturamue anim. *Wopkens* 13 qua *Pr*: quo *P corr. m. 2* || deum esse *Vrsinus; at cf. Madu. ad Cic. de finn. II, § 8* || Quid Democritus? *uulgo; ut nos, distinxit primus Arntzenius* 14 athomorum *P²r* 18 designat *Vahlen coll. p. 28, 6 et Cic. de d. nat. I, § 33* || uni (*uel* unam mundo) *Wopkens* 19 praeficit] *additum in Pr:* Aristoles (Aristoteles *r*) ponticus uariat alias mundo alias menti diuinae tribuens principatum, *quae uerba ut glossema Vrsinus expulit; rectius C. Roeren in Minucianis (Coloniae 1859) ea deleto emblemate* Aristoles ponticus *post* Theophrastus *(p. 27, 1) transponenda esse intellexit coll. Cic. de d. nat. I § 35* 20 quoque de deo *Pr*

scribit. Theophrastus etiam uariat, alias mundo, alias menti di- 10
uinae tribuens principatum. Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt
et ipsi multiformes, sed ad unitatem prouidentiae omnes reuoluun-
tur. Cleanthes enim mentem, modo animum, modo aethera, ple-
rumque rationem deum disseruit. Zenon, eiusdem magister, na-
turalem legem atque diuinam et aethera interim interdumque ra-
tionem uult omnium esse principium; idem interpretando Iuno-
nem aëra, Iouem caelum, Neptunum mare, ignem esse Vulca-
num et ceteros similiter uulgi deos elementa esse monstrando pu-
blicum arguit grauiter et reuincit errorem. eadem fere Chrysip- 11
pus: uim diuinam, rationalem naturam et mundum interim et
fatalem necessitatem deum credit Zenonemque interpretatione
physiologica in Hesiodi, Homeri Orpheique carminibus imita-
tur. Babylonio etiam Diogeni disciplina est exponendi et disse- 12
rendi, Iouis partum et ortum Mineruae et hoc genus cetera rerum
uocabula esse, non deorum. nam Socraticus Xenophon formam dei 13
ueri negat uideri posse et ideo quaeri non oportere, Ariston Stoicus
conprehendi omnino non posse: uterque maiestatem Dei intelle-
gendi desperatione senserunt. Platoni apertior de deo et rebus 14
ipsis et nominibus oratio est et quae tota esset caelestis, nisi per-
suasionis ciuilis nonnumquam admixtione sordesceret. Platoni ita-
que in Timaeo deus est ipso suo nomine mundi parens, artifex
animae, caelestium terrenorumque fabricator, quem et inuenire

1 Theophrastus etiam *Vahlen*: theofrastus et *P* || uariat — principatum] *hic om. P, cf. ad p. 26, 19* 2 crysippus *Pr, item infra* 4 mentem *Pr*: mundum *Dauisius*: *ipse malim* mundum modo (*uel* mentem modo), modo animum; *cf. Cic. l. c.* § *37:* Cleanthes autem .. tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen, tum ultimum et altissimum .. ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum indicat 5 disserit *Dauisius recte, ut uidetur; nam praesentia praeter* § *4 (de Thalete) et antecedunt et sequuntur* 11 uim enim diuinam *Vonck L. L. p. 56* 13 physiologica *Bursian:* physo.sogiae *P corr. in* phylologiae, physiologiae *r* || aesiodi homeri orfeique *P* 14 disciplina eadem est exponenti et disserenti *malim* 15 cetera *Rigaltius*: ceterarum *Pr* 16 nam *P*: *fort.* iam || xenofon *P* 17 aristo stonicus *P,* Aristo stoicus *r,* Aristo Chius *Gelenius; nos formam* Ariston *ex leui codicis corruptela restituimus* 18 compraehendi *Pr* || magistatem *P* 20 et hominibus *Meursius, at u. Dauis.* || *fort.* est, quae (*sine* et) 22 ipso suo *P corr. ex* ipsuo; ipso *Vrsinus*

difficile prae nimia et incredibili potestate, et cum inueneris, in
15 publicum dicere inpossibile praefatur. eadem fere sunt ista, quae
nostra sunt: nam et Deum nouimus et parentem omnium dicimus
et numquam publice nisi interrogati praedicamus.

20 Exposui opiniones omnium ferme philosophorum, quibus inlu-
strior gloria est, Deum unum multis licet designasse nominibus,
ut quiuis arbitretur, aut nunc Christianos philosophos esse aut phi-
2 losophos fuisse iam tunc Christianos. quod si prouidentia mundus
regitur et unius Dei nutu gubernatur, non nos debet antiquitas inpe-
ritorum fabellis suis delectata uel capta ad errorem mutui rapere
consensus, cum philosophorum suorum sententiis refellatur, quibus
3 et rationis et uetustatis adsistit auctoritas. maioribus enim nostris
tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere crediderint etiam talia
monstruosa miracula: Scyllam multiplicem, Chimaeram multi-
formem et Hydram felicibus uulneribus renascentem et Centauros
equos suis hominibus inplexos, et quicquid famae licet fingere,
4 illis erat libenter audire. quid illas aniles fabulas, de hominibus
aues et feras, † homines et de hominibus arbores atque flores?
quae si essent facta, fierent: quia fieri non possunt, ideo nec facta
5 sunt. similiter † ac uero erga deos quoque maiores nostri inprouidi,
creduli rudi simplicitate crediderunt: dum reges suos colunt reli-

1 inueneris *r:* inueniris *P, corr. m. 2 in* inuenires 2 profatur *Meursius* || fere sunt (st) ista *scripsi:* fere et ista *Pr,* fore ista quae et nostra sunt *Vrsinus* 5 opiones o. f. filosophorum *P* 6 deum — nominibus *delendum censebat Heumann* 7 filosophos *(bis) P, item u. 11* 10 delectata uel *obelo notauit Dauisius,* delect. et *Heum., potuit etiam* uel capta *ex glossemate addi* (delectata uelut captos *Vonck L. L. 56)* 13 talia *Vonck (Spec. 141):* alia *Pr* 14 monstruosa miracula *r:* monstruosa mira miracula *P; cf. simile uitium 36, 5* || chimeram *Pr* 16 equos [suis] hominibus *Wowerus, idem* equos semihominibus *coniciens* || licet *P:* libet *Heumann* 17 libentibus *Heumann* || illae a. fabulae *Heum. coll. p. 32, 5* 18 homines *Pr,* omnes *Scheffer,* homines *deleuit Lindner,* de feris homines *Dauisius,* hominem *Vonck L. L. p. 56; contra Anonymus in Misc. Observv. I uerba* homines et de hominibus *obelo notauit; nobis in mentem uenit:* de hominibus aues et feras, immo et de hominibus arbores atque flores? 19 quia *P:* quae *r* || non *P s. l. sed a pr. manu* 20 similiter ac uero *Pr corrupte;* similiter uero *Vrsinus,* simili errore *Heumann,* similiter adeo *Vahlen* || improuide creduli *Heumann coll. c. 14, 6* incaute creduli 21 credulis *P ante rasuram*

giose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus uidere, dum
gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt
quae fuerant adsumpta solacia. denique et antequam commerciis 6
orbis pateret et antequam gentes ritus suos moresque miscerent,
unaquaeque natio conditorem suum aut ducem inclytum aut reginam pudicam sexu suo fortiorem aut alicuius muneris uel artis
repertorem uenerabatur ut ciuem bonae memoriae: sic et defunctis praemium et futuris dabatur exemplum.

Lege historicorum scripta uel scripta sapientium: eadem me- **21**
cum recognosces. ob merita uirtutis aut muneris deos habitos
Euhemerus exsequitur, et eorum natales, patrias, sepulcra dinumerat et per prouincias monstrat, Dictaei Iouis et Apollinis Delphici et Phariae Isidis et Cereris Eleusiniae. Prodicus adsump- 2
tos in deos loquitur, qui errando inuentis nouis frugibus utilitati
hominum profuerunt. in eandem sententiam et Persaeus philosophatur et adnectit inuentas fruges et frugum ipsarum repertores
isdem nominibus, ut comicus sermo est, Venerem sine Libero et
Cerere frigere. Alexander ille Magnus insigni uolumine ad matrem 3
suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium principem, et postea Iouis gentem. Saturnum enim principem huius ge- 4

2 memoriam *Heumann* || in statuis *P:* instantius *r* 3 solatia *r* 6 sexuue suo *Heumann* 7 uenerabatur aut ciuem *Vsener* 9 historicorum *P. Daniel et Vrsinus (cf. Lact. D. I. V, 4, 6):* stoicorum *Pr* || scripta sapientium *deleuit Cellarius seruata lectione* Stoicorum 11 Euhemerus *Gelenius:* erueret *P*, eruerent *r* || exequitur *r* || naturales *r* 12 dicta eiiouis *P* (ei *corr. in* et) || delphici et phariae *r:* delfices fariae *(corr. m. 2* delfi et pariae) *P* 13 Prodicus *Rigaltius (coll. Cic. de d. nat. 1, 42, 118):* prodigus *P*, prodigiis *r* 14 arando *Vsenerus probabiliter* || frugibus *spurium esse censebat Vrsinus coll. Cic. l. l., praesertim cum sequatur* (Persaeus) adnectit inuentas fruges; *ceterum Ciceronis locum a Minucio perperam intellectum esse apparet; nam Prodicus non inuentores rerum quarundam, sed ipsa quae hominum uitae prodessent deorum in numero habita esse dixit; cf. Sext. Empir. adu. Phys. c. 2: Πρόδικος ὁ Κεῖος ἥλιόν φησι καὶ σελήνην καὶ ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ καθόλου πάντα τὰ ὠφελοῦντα τὸν βίον ἡμῶν οἱ παλαιοὶ θεοὺς ἐνόμισαν* 15 profuerunt *P:* profuere *edd.* || perseus *Pr; cf. Cic. de d. nat. 1, 15, 38* || filosofatur *P* 16 et • adnectit *P* (et *corr. ex* ec) 17 iisdem *r* 18 Magnus *Wowerus:* magnus macedo *Pr; cf. Cypr. de idol. uan. 2, 2* || illic *Rigaltius*: illi *P*, ille *r* 21 gentem] *sequitur in codice (item in edd.*

neris et examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romanique
hominem prodiderunt. scit hoc Nepos et Cassius in historia, et
5 Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. is itaque Saturnus Creta pro-
fugus Italiam metu filii saeuientis accesserat, et Iani susceptus
hospitio rudes illos homines et agrestes multa docuit ut Graeculus
et politus, litteras inprimere, nummos signare, instrumenta con-
6 ficere. itaque latebram suam, quod tuto latuisset, uocari maluit
Latium, et urbem Saturniam idem de suo nomine et Ianiculum
7 Ianus ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt. homo igi-
tur utique qui fugit, homo utique qui latuit, et pater hominis et
natus ex homine: Terrae enim uel Caeli filius, quod apud Italos
esset ignotis parentibus proditus, ut in hodiernum inopinato uisos
8 caelo missos, ignobiles et ignotos terrae filios nominamus. eius
filius Iuppiter Cretae excluso parente regnauit, illic obiit, illic fi-
lios habuit: adhuc antrum Iouis uisitur et sepulcrum eius ostendi-
tur, et ipsis sacris suis humanitatis arguitur.

9 Otiosum est ire per singulos et totam seriem generis istius
explicare, cum in primis parentibus probata mortalitas in ceteros
ipso ordine successionis influxerit, nisi forte post mortem deos
fingitis, et perierante Proculo deus Romulus, et Iuba Mauris uo-
lentibus deus est, et diui ceteri reges, qui consecrantur non ad
10 fidem numinis, sed ad honorem emeritae potestatis. inuitis his
denique hoc nomen adscribitur: optant in homine perseuerare,
fieri se deos metuunt, etsi iam senes nolunt. ergo nec de mor-
tuis dii, quoniam Deus mori non potest, nec de natis, quoniam
moritur omne quod nascitur: diuinum autem id est, quod nec
11 ortum habet nec occasum. cur enim, si nati sunt, non hodie quo-

omnibus) et despicis isidis ad hirundinem sistrum *p. 31, 7* — — cum sit ueritas obuia sed requirentibus *p. 33, 21*; *uerum ordinem primus indicauit Lindner; cf. excursum III in eius editione*

1 uetustae aetatis *Vonck L. L. 56* 2 scit *P*: scribit *Pithoeus* || et (*ante* Thallus) *delendum uidetur* 4 et iani *P*: etiam *r* 8 idem *Vsener*: dedit *Pr*, deinde *Bursian*, indito *Dombart*, dedit *deleuit Gelenius* 11 et terre enim et coeli *r* 14 craete *P* 15 illic adhuc *Heumann* 20 et *P*: ut *Meursius* || perierante *Pr*: peierante *edd. posteriores*; *cf. Vsener in Fleckeiseni Annal. philol. 1865 p. 226 sq.* || Iuba *r*: iuua *P* 22 inuitis denique *Balduinus* 23 optant homines p. *Heumann* 24 et etsi *Heumann*, etiam senes *Vrsinus* 25 potest *Wowerus*: posset *P*, possit *r* 27 hodie quoque *scripsi*: hodieque *Pr; cf. Cypr. l. c. 2, 3*

que nascuntur? nisi forte iam Iuppiter senuit et partus in Iunone
defecit et Minerua canuit antequam peperit. an ideo cessauit ista
generatio, quoniam nulla huiusmodi fabulis praebetur adsensio?
ceterum si dii creare possent, interire non possent, plures totis 12
hominibus deos haberemus, ut iam eos nec caelum contineret nec
aër caperet nec terra gestaret. unde manifestum est homines illos
fuisse, quos et natos legimus et mortuos scimus. † et despicis
Isidis ad hirundinem, sistrum, et ad sparsis membris inanem tui
Serapidis siue Osiris tumulum.

Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria: inuenies exitus 22
tristes, fata et funera et luctus atque planctus miserorum deo-
rum. Isis perditum filium cum Cynocephalo suo et caluis sacer-
dotibus luget, plangit, inquirit, et Isiaci miseri caedunt pec-
tora et dolorem infelicissimae matris imitantur: mox inuento
paruulo gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inuentor
gloriatur, nec desinunt annis omnibus uel perdere quod inue-
niunt uel inuenire quod perdunt. nonne ridiculum est uel lu- 2
gere quod colas uel colere quod lugeas? haec tamen Aegyptia
quondam nunc et sacra Romana sunt. Ceres facibus accensis
et serpente circumdata errore subreptam et corruptam Liberam
anxia et sollicita uestigat: haec sunt Eleusinia. et quae Iouis
sacra sunt? nutrix capella est et auido patri subtrahitur in- 3
fans, ne uoretur, et Corybantum cymbalis, ne pater audiat ua-
gitus, tinnitus eliditur. Cybelae Dindyma pudet dicere, quae ad- 4

4 creari *Gelenius* || possint *Pr*, *em. Gelenius* 6 aer *r*: aera *P* 7 et despicis *P*, et dispicis *r*; *uerba partim corrupta ex alio loco huc inuecta esse primus intellexit Vahlen, qui ea post uerba* haec tamen Aegyptia quondam nunc et Romana sacra sunt *(uersu 19) transponenda et sic corrigenda censet:* et desipias Isidis ad hirundinem *etc. h. e. et licet tibi iam desipere (cf. 24, 5* in ista desipere) *ad Isidis hirundinem, sistrum, siue ad ea quae ad Isidis cultum pertinent* 8 ad sparsis *Oehler*: adsparsis *P*, aspersis *r*, dispersis *Meursius* 9 Osiridis *r* 10 sacra ipsa et mysteria *Balduinus* 12 cynecefalo *P, item paulo post* || et aliis sac. *r* 13 anquirit *malim* 20 circumlata *r* 21 at quae *Vrsinus* 24 tinnitus *Gelenius*: initus *Pr* || editur *Wowerus* || cybele *Pr*; de Cybele Dindymena *Gelenius*, Cybelen Dyndimenam *Meursius; de adiectiuo* Dindyma (*sc.* sacra) *confert Roeren Columellam de cultu hort. u. 220 et Ausonii ep. 25 ad Paul. 16; adde glossam in cod. Bernensi 224 fol. 209*ᵃ Dindima: misteria

ulterum suum infeliciter placitum, quoniam ipsa et deformis et
uetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum inlicere non po-
terat, exsecuit, ut deum scilicet faceret eunuchum. propter hanc
fabulam Galli eam et semiuiri sui corporis supplicio colunt. haec
5 iam non sunt sacra, tormenta sunt. quid? formae ipsae et habitus
nonne arguunt ludibria et dedecora deorum uestrorum? Vulcanus
claudus deus et debilis, Apollo tot aetatibus leuis, Aesculapius
bene barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius, Neptu-
nus glaucis oculis, Minerua caesiis, bubulis Iuno, pedibus Mer-
curius alatis, Pan ungulatis, Saturnus compeditis. Ianus uero
frontes duas gestat, quasi et auersus incedat: Diana interim est
alte succincta uenatrix et Ephesia mammis multis et uberibus ex-
6 structa et Triuia trinis capitibus et multis manibus horrifica. quid
ipse Iuppiter uester? modo inberbis statuitur, modo barbatus lo-
catur; et cum Hammon dicitur, habet cornua, et cum Capitolinus,
tunc gerit fulmina, et cum Latiaris, cruore perfunditur, et cum
Feretrius, † non auditur. et ne longius multos Ioues obeam, tot
7 sunt Iouis monstra quot nomina. Erigone suspensa de laqueo est,
ut uirgo inter astra ignita sit, Castores alternis moriuntur ut ui-
uant, Aesculapius ut in deum surgat fulminatur, Hercules ut ho-
minem exuat, Oetaeis ignibus concrematur.

23 Has fabulas et errores et ab inperitis parentibus discimus, et
quod est grauius, ipsi studiis et disciplinis elaboramus, carmi-
nibus praecipue poetarum, qui plurimum quantum ueritati ipsi
2 sua auctoritate nocuerunt. et Plato ideo praeclare Homerum illum

1 suum *P*: sumi *r* || ipsa et *Heumann*: et ipsa *Pr* 2 ut] et *Gelenius* 3 faceret et eunuchum *P, sed* et *erasum* 4 Galli eam semiuiri *A. I. Cramerus ad Iuuenalis Schol. p. 49* 6 et decora *Pr, em. Gelenius* 7 deus *Wowerus obelo notauit* || laeuis *Gelenius* 11 et *P*: ut *r* 12 uberibus *Vrsinus:* ueribus *P*, uerubus *r*, tuberibus *Scaliger* 13 tribia *P* || multis canibus *Meursius* 14 noster *r* || inbarbis *P corr. ex* inbaruis, imberbis *r* || locatur *del. Heumann* 16 tunc] manu *Withof in Encaeniis critt. (1741) p. 213* 17 non auditur *Pr*, non aditur *Wowerus*, opimis induitur *J. Fr. Gronouius*, pompa aditur *Perizonius et Heumann (sed hic* cum pompa), non audit *Dauisius; cf. Prelleri mythol. Ro. p. 220* 18 quod *P* 19 ignita *r*: ignata *P* 21 aeteis *r*, henneis *P*; *cf. Cypr. l. c. 1, 3* 22 didicimus *r* 23 ipsi studiis *Meursius*: ipsis studiis *Pr* 24 qui permirum quantum *r* || ipsa sua *Heraldus* 25 suauitate *Lindner* || nocuerunt *P*: nocuere *edd.*

inclytum laudatum et coronatum de ciuitate, quam in sermone
instituebat, eiecit. hic enim praecipuus bello Troico deos uestros, 3
etsi ludos facit, tamen in hominum rebus et actibus miscuit, hic
eorum paria composuit, sauciauit Venerem, Martem uinxit, uul-
nerauit, fugauit. Iouem narrat Briareo liberatum, ne a diis ce- 4
teris ligaretur, et Sarpedonem filium, quoniam morti non poterat
eripere, cruentis imbribus fleuisse, et loro Veneris inlectum fla-
grantius, quam in adulteras soleat, cum Iunone uxore concum-
bere. alibi Hercules stercora egerit et Apollo Admeto pecus pa- 5
scit. Laomedonti uero muros Neptunus instituit, nec mercedem
operis infelix structor accipit. illic *Vulcanus* Iouis fulmen cum 6
Aeneae armis in incude fabricatur, cum caelum et fulmina et ful-
gura longe ante fuerint, quam Iuppiter in Creta nasceretur, et
flammas ueri fulminis nec Cyclops potuerit imitari nec ipse Iup-
piter non uereri. quid loquar Martis et Veneris adulterium de- 7
prehensum et in Ganymeden Iouis stuprum caelo consecratum?
quae omnia in hoc prodita, ut uitiis hominum quaedam auctori-
tas pararetur. his atque huiusmodi figmentis et mendaciis dulcio- 8
ribus corrumpuntur ingenia puerorum et isdem fabulis inhaerenti-
bus adusque summae aetatis robur adolescunt et in isdem opinio-
nibus miseri consenescunt, cum sit ueritas obuia, sed requirentibus.

Quis ergo dubitat hominum imagines consecratas uulgus orare 9
et publice colere, dum opinio et mens imperitorum artis con-
cinnitate decipitur, auri fulgore praestringitur, argenti nitore
et candore eboris hebetatur? quodsi in animum quis inducat, 10
tormentis quibus et quibus machinis simulacrum omne formetur,
erubescet timere se materiem ab artifice, ut deum faceret, inlu-
sam. deus enim ligneus, rogi fortasse uel infelicis stipitis portio, 11

1 lautum *Andr. Schottus; at cf. Heum. VII, 457 et de uoc.* coronatum *Plat. de Rep. III, p. 398 A* || quam sermone *Vrsinus* 3 tamen hominum rebus *Vsener* 4 Martem *r:* matrem *P* 5 a Briareo *Vrsinus; at cf. p. 26, 7; 34, 2; 36, 7* 7 fleuisse *Gelenius:* fleuit *Pr* || loro *Heraldus:* thoro *Pr,* cesto *Gelenius* 9 Admeti *Cypr. l. c. 1, 3* 10 instruit *Heusinger coll. Nep. Them. 6, 4* 11 accepit *Pr, em. Gelenius* || Vulcanus *suppleuit Vrsinus* 14 cyclobs *P* 16 ganimeden *P,* ganimedem *r* 17 ut ui..tiis *P;* ut iudiciis *Rigaltius* 18 hiis *P* || dulcibus *Heumann* 19 hisdem *r* 20 adusque *P:* aliisque *r* || iisdem *r* 22 hominum *scripsi:* horum *Pr* 27 .erubescet *P* || temere se materies.. illusum *(corr. in praef.* illusam) *r* || materiẽ. *P* (ẽ *in ras.*), materiei *Vrsinus* 28 lingeus *P*

12 suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur. et deus aereus uel ar-
genteus de immundo uasculo, ut accepimus factum Aegyptio
regi, conflatur, tunditur malleis et *in* incudibus figuratur: et lapi-
deus *deus* caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur, nec
sentit suae natiuitatis iniuriam, ita ut nec postea de uestra uene-
ratione culturam: nisi forte nondum deus saxum est uel lignum
13 uel argentum. quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabrica-
tur, sculpitur: nondum deus est: ecce plumbatur, construitur,
erigitur: nec adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, oratur:
tunc postremo deus est, cum homo illum uoluit et dedicauit.
24 Quanto uerius de diis uestris animalia muta naturaliter indi-
cant! mures, hirundines, milui non sentire eos sciunt: rodunt,
inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei uestri ore nidifi-
cant: araneae uero faciem eius intexunt et de ipso capite sua fila
2 suspendunt. uos tergetis, mundatis, eraditis et illos, quos facitis
protegitis, et timetis, dum unusquisque uestrum non cogitat prius
se debere deum nosse quam colere, dum inconsulte gestiunt pa-
rentibus oboedire, dum fieri malunt alieni erroris accessio quam
sibi credere, dum nihil ex his quae timent norunt. sic in auro et
argento auaritia consecrata est, sic statuarum inanium consignata
forma, sic nata Romana superstitio: quorum ritus si percenseas,
3 ridenda quam multa, *quam multa* etiam miseranda sunt! nudi
cruda hieme discurrunt, alii incedunt pilleati, scuta uetera cir-
cumferunt, pelles caedunt, mendicantes uicatim deos ducunt:

1 aereus *Gelenius:* ereus *P*, cereus *r*, aureus *Gataker* 2 ut accepimus *Vonk L. L. p. 56:* ut saepius *Pr; iam Gatakerus* ut legimus *uel* ut scimus *flagitauerat; de re cf. Herodot. 2, 1, 72* 3 in *addidit Meursius; cf. p. 33, 12. Arnob. I, 39;* in inc. (*sine* et) *Wowerus* 4 deus *addidit Vahlen* || sculpitur *de Muralto, operarum ut uidetur errore* || impurato *P:* imperito *r* 8 scalpitur *r* 10 illum *P:* ille *r* || uoluit *P:* uouit *Meursius*, coluit *Dauisius* 11 Quanto uerius *Vrsinus:* quanta uero *Pr,* quam uero *Dombart; Vrsini coniecturam ita probabat Heumannus, ut* naturaliter *delendum censeret* 12 milui (nam non s. eos sciunt) *Heumann* || rodunt *Wowerus:* norunt *Pr* 13 insultant (*i. e.* conspurcant) *Wowerus* 15 tergitis *r* || quos facitis et protegitis, timetis *Meursius* 18 mallunt *P* 22 quam multa quam multa *Heumann*: quam multa *Pr,* quam multa, multa *Gelenius* 23 discurrunt alii, alii inc. *Heumann* || pilleati *P:* pileati *edd.* 24 pelues *Monachius (ad Polycarpi epist. II, 366),* peltas *Cuperus* || uicatim *Gelenius:* uicantes *Pr*

quaedam fana semel anno adire permittunt, quaedam in totum
nefas uisere: est quo uiro non licet, nonnulla absque feminis
sacra sunt, etiam seruo quibusdam caerimoniis interesse pia-
culare flagitium est: alia sacra coronat uniuira, alia multiuira,
et magna religione conquiritur quae plura possit adulteria nu-
merare. quid, qui sanguine suo libat et uulneribus suis supplicat, 4
non profanus melius esset quam sic religiosus? aut cui testa sunt
obscena demessa, quo modo deum *non* uiolat qui hoc modo placat,
cum si eunuchos deus uellet, posset procreare, non facere? quis 5
non intellegat male sanos et uanae et perditae mentis in ista desi-
pere et ipsam errantium turbam mutua sibi patrocinia prae-
stare? hic defensio communis furoris est furentium multitudo.

At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit, fundauit **25**
imperium, cum non tam uirtute quam religione et pietate polle-
rent. nimirum insignis et nobilis iustitia Romana ab ipsis imperii
nascentis incunabulis auspicata est. nonne in ortu suo et scelere 2
collecti et muniti immanitatis suae terrore creuerunt? nam asylo
prima plebs congregata est: confluxerant perditi, facinerosi, in-
cesti, sicarii, proditores, et ut ipse Romulus imperator et rector
populum suum facinore praecelleret, parricidium fecit. haec prima
sunt auspicia religiosae ciuitatis. mox alienas uirgines iam de- 3
sponsatas, iam destinatas et nonnullas de matrimonio mulierculas
sine more rapuit, uiolauit, inlusit, et cum earum parentibus, id
est cum soceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit.
quid inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia
turpius? iam finitimos agro pellere, ciuitates proximas euertere 4
cum templis et altaribus, captos cogere, damnis alienis et suis

2 quo uiro ire non licet *Dauisius, at facile suppleas* adire *ex praecedentibus* ‖ licet *Gelenius:* licet et *Pr* 5 adulteria quam partus numerare *Vahlen coll. Lact. D. Inst. I, 17:* etiamne haec habet aliquid numinis, cuius plura numerantur adulteria quam partus? 7 nonne *Vahlen coll. p. 18, 1. 22, 5. 23, 8 etc.* ‖ testa *Gelenius:* exta *Pr; cf. Plin. N. H. 35* § *165:* Samia testa Matris deum sacerdotes qui Galli uocantur uirilitatem amputare *etc.* 8 non uiolat *Perizonius:* uiolat *Pr* 10 in ista] ita *Heumann* 12 Sic defensio *Wopkens* 13 At enim *Heumann, at cf. 26, 7* at nonnumquam tamen ‖ ausit *P* 15 inperii *P* 18 facinerosi *P:* facinorosi *edd.* 21 uirginis *P* ‖ iam desponsatas *obelo notauit Vsener* 24 id est cum soceris *Wowero immerito glossema uidebatur* 26 turpius *Dombart:* tutius *Pr,* atrocius *Heumann; possis etiam* taetrius 27 rapta congerere *Heumann*

sceleribus adolescere cum Romulo regibus ceteris et posteris du-
5 cibus disciplina communis est. ita quicquid Romani tenent, co-
lunt, possident, audaciae praeda est: templa omnia de manubiis,
id est de ruinis urbium, de spoliis deorum, de caedibus sacerdo-
tum: hoc insultare et inludere est, uictis religionibus seruire, cap-
tiuas eas post uictorias adorare. nam adorare quae manu ceperis,
6 sacrilegium est consecrare, non numina. totiens ergo Romanis in-
piatum est quotiens triumphatum, tot de diis spolia quot de gen-
tibus sunt tropaea. igitur Romani non ideo tanti, quod religiosi,
7 sed quod inpune sacrilegi. neque enim potuerunt in ipsis bellis
deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt, sed quos
prostrauerant, detriumphatos colere coeperunt. quid autem isti
dii pro Romanis possunt, qui nihil pro suis aduersus eorum arma
ualuerunt? Romanorum enim uernaculos deos nouimus: Romulus,
8 Picus, Tiberinus et Consus et Pilumnus ac Volumnus dii. Cloa-
cinam Tatius et inuenit et coluit, Pauorem Hostilius atque Pallo-
rem, mox a nescio quo Febris dedicata: haec alumna urbis istius
superstitio, morbi et malae ualetudines. sane et Acca Larentia
et Flora, meretrices propudiosae, inter morbos Romanorum et
9 deos computandae. isti scilicet aduersus ceteros, qui in gentibus
colebantur, Romanorum imperium protulerunt: neque enim eos
aduersum suos homines uel Mars Thracius uel Iuppiter Creticus
uel Iuno nunc Argiua, nunc Samia, nunc Poena, uel Diana Tau-
rica uel Mater Idaea uel Aegyptia illa non numina, sed portenta
10 uuerunt. nisi forte apud istos maior castitas uirginum aut religio

1 posteris *Dauisius*: postremis *Pr*, postumis *Wowerus*, post reges *Wopkens et Vonck L. L. 57* 5 seruire et capt. *Wowerus* 7 a Romanis *Vrsinus* 8 quod de *P* || gentibus sunt (st̃) *nos*: gentibus et *Pr*, et *del. Heum.* 9 tropea P^1, trophea P^2r 11 *fort.* rapuerant || sed quos *nos*: et quos *P pr. m. corr. ex* et quod 12 prostrauerant *Dombart et censor in Z. f. Philos. u. kath. Theol. (18, 171)*: postulauerant *Pr* 15 teuerinus *P*, Tyberinus *r* || Volumnus *Rigaltius*: polumnus *P*, Picumnus *r*; *Cyprianus 2, 5 neutrum nomen habet, sed solum* Pilumni 17 haec almae urbis *Heumann* 18 laurentia *Pr*, *em. Vrsinus*; *cf. Liuii I, 4* 19 inter probra Rom. *Heumann* 23 uel Diana *Gelenius*: nunc diana *Pr*; *cf. Cypr. 2, 9*: Mars Thracius et Iuppiter Creticus et Iuno uel Argiua uel Samia uel Poena et Diana Taurica *etc.* || tauriga *P* 24 deum mater Idaea *Cyprianus* || idea *P* || sed et portenta *P*, *sed* et *erasum* 25 castitatis *r*

sanctior sacerdotum, cum paene in pluribus uirginibus, set quae
inconsultius se uiris miscuissent, Vesta sane nesciente, sit ince-
stum uindicatum, in residuis inpunitatem fecerit non castitas tu-
tior, sed inpudicitia felicior. ubi autem magis a sacerdotibus 11
quam inter aras et delubra conducuntur stupra, tractantur leno-
cinia, adulteria meditantur? frequentius denique in aedituorum
cellulis quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur. et 12
tamen ante eos Deo dispensante diu regna tenuerunt Assyrii,
Medi, Persae, Graeci etiam et Aegyptii, cum Pontifices et
Aruales et Salios et Vestales et Augures non haberent nec pullos
cauea reclusos, quorum cibo uel fastidio res publica summa
regeretur.

Iam enim uenio ad illa auspicia et auguria Romana, quae summo **26**
labore collecta testatus es et paenitenter omissa et obseruata
feliciter. Clodius scilicet et Flaminius et Iunius ideo exercitus 2
perdiderunt, quod pullorum solistimum tripudium exspectandum
non putauerunt. quid Regulus? nonne auguria seruauit et captus 3
est? Mancinus religionem tenuit, et sub iugum missus est et de-
ditus. pullos edaces habuit et Paulus, apud Cannas tamen cum
maiore populi Romani parte prostratus est. Gaius Caesar, ne ante 4
brumam in Africam nauigia transmitteret, auguriis et auspiciis
renitentibus, spreuit: eo facilius et nauigauit et uicit. quae uero 5
et quanta de oraculis prosequar? post mortem Amphiaraus uen-
tura respondit, qui proditum iri se ob monile ab uxore nesciuit.

1 set quae *Vahlen:* et quae *Pr*, ut quae *Vrsinus* 2 Vesta sane nesciente *obelo notauit Heumann* 4 magis quam a sacerdotibus *Heumann* 5 interras et *P pr. m.* || condicuntur *Vrsinus* 10 et *(ante* Vest.*) om. r* 11 ciuo *P*¹ || res summa *Vrsinus,* rei p. summa *Wowerus* 14 es *Gelenius:* est *Pr; cf. cap. 7* || penitenter *P*, poenitenter *r* 15 Claudius *Meursius* 16 solistimum *Gelenius:* sollemnisimum *P*, solemnissimum *r* 17 arguria *P*, auspicia *Cyprianus l. c. 3, 6* 18 habuit Paulus et apud *Wopkens, ut Cyprianus 3, 6;* habuit et Paulus apud Cannas, tamen *uulgo; uerborum distinctionem correxit Meursius* 19 pop. Ro. *P. Daniel:* reip. *Pr* || Caius *r* 21 nauigio *Dauisius, at u. Cypr.* 22 retinentibus *Vrsinus, at u. Cypr. 3, 6* || sprḙuit *P* || felicius *Heumann, at u. Buenem. ad Lactant. D. I. 6, 24, 2* 23 euentura *malim, cf. tamen Lact. de mortt. persec. 10* 24 proditum iri se *P corr. ex* prodituis rise; proditus est ipse *r* || nesciuit ire sias *P*, nescius. Tiresias *r*

6 Tiresias caecus futura uidebat, qui praesentia non uidebat. de
Pyrro Ennius Apollinis Pythi responsa confinxit, cum iam Apollo
uersus facere desisset: cuius tunc cautum illud et ambiguum de-
fecit oraculum, cum et politiores homines et minus creduli esse
coeperunt. et Demosthenes, quod sciret responsa simulata, φι-
λιππίζειν Pythiam querebatur.
7 At nonnumquam tamen ueritatem uel auspicia uel oracula te-
tigerunt. quamquam inter multa mendacia uideri possit indu-
striam casus imitatus, adgrediar tamen fontem ipsum erroris et
prauitatis, unde omnis caligo ista manauit, et altius eruere et
aperire manifestius. spiritus sunt insinceri, uagi, a caelesti uigore
8 terrenis labibus et cupiditatibus degrauati. isti igitur spiritus,
posteaquam simplicitatem substantiae suae onusti et inmersi ui-
tiis perdiderunt, ad solacium calamitatis suae non desinunt per-
diti iam perdere et deprauati errorem prauitatis infundere et alie-
9 nati a Deo inductis prauis religionibus a Deo segregare. eos spi-
ritus daemonas esse poetae sciunt, philosophi disserunt, Socrates
nouit, qui ad nutum et arbitrium adsidentis sibi daemonis uel de-
10 clinabat negotia uel petebat. magi quoque non tantum sciunt
daemonas, sed etiam quicquid miraculi ludunt, per daemonas fa-
ciunt: illis adspirantibus et infundentibus praestigias edunt, uel
11 quae non sunt uideri, uel quae sunt non uideri. eorum magorum
et eloquio et negotio primus Hostanes et uerum Deum merita
maiestate prosequitur et angelos, id est ministros et nuntios Dei
sed ueri, eius uenerationi nouit adsistere, ut et nutu ipso et uultu
domini territi contremescant. idem etiam daemonas prodidit ter-
12 renos, uagos, humanitatis inimicos. quid Plato, qui inuenire Deum

1 caecus *suspectum Dauisio* 2 phyrro *P* || pyti *P*, Pythii *r* || confincxit *P* 3 illuc *r* 5 philippi zaeno phytiam *P*, Philippizin pytiam *r* 6 quaerebatur *P* 7 tetigerunt *P:* tetigere *edd.* 11 insingeri *P* || et uagi *Vrsinus, ut habet Cypr. 3, 8* 12 lauibus *P pr. m.* 15 perditi perdere *Vrsinus cum Cypriano* 19 appetebat *P. Daniel et Elmenhorst,* gerebat *Heumann* 20 miraculis *P. Daniel* 21 praest. edunt et efficiunt uel quae n. sunt uideri *Vahlen* 22 magnorum *P ante rasuram* (quorum tamen praecipuus Hostanes *Cypr. 4, 1*) 23 primus sosthenes *Pr, em. Gelenius* 25 sed et ueri *P, sed* et *erasum* || eius *Vrsinus:* eiusq. *Pr; cf. Cypr. 4, 2:* Hostanes et formam ueri Dei negat conspici posse et angelos ueros sedi eius dicit adsistere 27 inueniri *P 1 m. corr. in* inuenire

negotium credidit, nonne et angelos sine negotio narrat et daemonas? et in Symposio etiam suo naturam daemonum exprimere conititur? uult enim esse substantiam inter mortalem inmortalemque, id est inter corpus et spiritum mediam, terreni ponderis et caelestis leuitatis admixtione concretam, ex qua monet etiam † nos procupidinem amoris, et dicit informari et inlabi pectoribus humanis et sensum mouere et adfectus fingere et ardorem cupiditatis infundere.

Isti igitur impuri spiritus, daemones, ut ostensum *a* magis, a **27**
philosophis et a Platone, sub statuis et imaginibus consecratis
delitescunt et adflatu suo auctoritatem quasi praesentis numinis
consequuntur, dum inspirant interim uates, dum fanis inmorantur, dum nonnumquam extorum fibras animant, auium uolatus
gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsis pluribus inuo-
luta. nam et falluntur et fallunt, ut et nescientes sinceram ueri- 2
tatem et quam sciunt, in perditionem sui non confitentes. sic a caelo deorsum grauant et a Deo uero ad materias auocant, uitam turbant, somnos inquietant, inrepentes etiam corporibus occulte ut spiritus tenues morbos fingunt, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium uel hostiis pecudum saginati, remissis quae constrinxerant, curasse uidean-

1 angelos esse in negotio *Vsener* || aut daemonas *Dauisius* 3 conititur *P:* connititur *edd.* 5 laeuitatis *P* || monet etiam nos procupidinem *P*, manare in nos procupidinem *r*, manet etiam in nos porro cupido *Meursius*, monet etiam nasci pruriginem amoris *Dauisius*, monet etiam nos promere cupidinem *Vonck, fort.* monet etiam in nobis promi cupidinem; ex quo mouent (*sc.* daemones) etiam nos per cupidinem amoris *censor in Z. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 173* 6 illabi *Gelenius:* labi *Pr* 9 daemones *spurium esse existimabat Vrsinus* (*cf. Cypr. 4, 3:* hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt), *sed locus sic intellegendus esse uidetur:* isti spiritus, qui, ut ostensum est a magis, daemones sunt || ostensum magis *Pr, em. Gelenius* 10 a philosophis *inclusit Heumann* || consecrati *Pr, em. Balduinus ex Cypriano* 11 delitiscunt *P* 12 inspirant i. uates *Dombart:* inspirantur i. uatibus *Pr,* inspirant i. uatibus *Heumann; cf. Cypr. l. c.* hi afflatu suo uatum pectora inspirant || sanis *Gelenius* 15 ut *in P s. l. sed 1 m.* 17 ad materiam *Ouzelius* 18 somnos *Vrsinus (ex Cypr. 4, 4)*: omnes *Pr* || occultae *P* 19 ut sunt spiritus *Vonck L. L. 58* 20 alterium uel hostis *P pr. m.* 21 remissis P^1 *(ut Cypr. habet):* remissius *P corr. 2 m. et r*

3 tur. hinc sunt et furentes, quos in publicum uidetis excurrere,
uates et ipsi absque templo, sic insaniunt, sic bacchantur, sic ro-
tantur: par et in illis instigatio daemonis, sed argumentum dispar
4 furoris. de ipsis etiam illa, quae paulo ante tibi dicta sunt, ut
Iuppiter ludos repeteret ex somnio, ut cum equis Castores uide-
5 rentur, ut cingulum matronae nauicula sequeretur. haec omnia
sciunt pleraque pars uestrum ipsos daemonas de semetipsis confi-
teri, quotiens a nobis tormentis uerborum et orationis incendiis
6 de corporibus exiguntur. ipse Saturnus et Serapis et Iuppiter et
quicquid daemonum colitis, uicti dolore quod sunt eloquuntur,
nec utique in turpitudinem sui, nonnullis praesertim uestrum ad-
7 sistentibus, mentiuntur. ipsis testibus, esse eos daemonas, cre-
dite fassis: adiurati enim per Deum uerum et solum inuiti miseris
corporibus inhorrescunt et uel exiliunt statim uel euanescunt gra-
datim, prout fides patientis adiuuat aut gratia curantis adspirat.
sic Christianos de proximo fugitant, quos longe in coetibus per
8 uos lacessebant. ideo inserti mentibus imperitorum odium nostri
serunt occulte per timorem: naturale est enim et odisse quem ti-
meas, et quem metueris infestare, si possis. sic occupant animos
et obstruunt pectora, ut ante nos incipiant homines odisse quam
nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

28 Quam autem inicum sit, *de* incognitis et inexploratis iudicare,
2 quod facitis, nobis ipsis paenitentibus credite. et nos enim idem
fecimus et eadem uobiscum quondam adhuc caeci et hebetes sen-
tiebamus, quasi Christiani monstra colerent, infantes uorarent,

1 hinc sunt *Dauisius:* hi sunt *Pr,* de his sunt *Heumann* 2 uacchantur *P*[1] 7 pleraque pars *Dauisius:* plerique pars *P*, plerique *r et cod. Brux.* || ipso daemonas de semet ipsos *P pr. m. sed corr. m. 2* · 8 orationis incentiuis *Vsener* 12 credite fassis *Anonymus in Miscell. Observv. IV, 423:* credite fessis *P pr. m. sed* fessis *erasum,* de se uerum confitentibus credite *P corr. et r; cf. Cypr.* hi tamen adiurati per Deum.. statim cedunt et fatentur *etc.* 13 miseris *Gelenius:* miseri *Pr* (*Cypr.* obsessa corpora); *cf. Wopk. p. 43* 16 quos longe a coetibus per uos lacessant *Vahlen coll. Lact: I. D. 4, c. 27 in.* 18 timens *P littera* n *punctata,* times *r;* timeas *iam habet apographum Parisini Bruxellense* 19 quem oderis *Freinshemius ad Curt. VIII, 10, 1. coll. Cic. de off. II, 7* || infestares si *P pr. m.* 22 quam a. inicum *P:* Quantum autem uitium *r* || de incognitis *Carrio Emend. 2, 18:* de om. *Pr,* in incogn. *Meursius* 23 penitentibus *P,* poenit. *r* 24 fecimus *Wopkens:* fuimus *Pr; cf. infra p. 41, 15* || haebet sēe es *P, sed* sēe *expunctum*

conuiuia incesta miscerent, nec intellegebamus ab his fabulas istas
semper uentilari et numquam uel inuestigari uel probari, nec
tanto tempore aliquem existere qui proderet, non tantum facti
ueniam, uerum etiam indicii gratiam consecuturum: malum
autem adeo non esse, ut Christianus reus nec erubesceret nec
timeret, et unum solummodo, quod non ante fuerit, paeniteret.
nos tamen cum sacrilegos aliquos et incestos, parricidas etiam 3
defendendos et tuendos suscipiebamus, hos nec audiendos in totum
putabamus, nonnumquam etiam miserantes eorum crudelius sae-
uiebamus, ut torqueremus confitentes ad negandum, uidelicet ne
perirent, exercentes in his peruersam quaestionem, non quae uerum
erueret, sed quae mendacium cogeret. et si qui infirmior malo 4
pressus et uictus Christianum se negasset, fauebamus ei, quasi
eierato nomine iam omnia facta sua illa negatione purgaret. ad- 5
gnoscitisne eadem nos sensisse et egisse, quae sentitis et geritis?
cum si ratio, non instigatio daemonis iudicaret, urguendi magis,
non ut diffiterentur se Christianos, sed ut de incestis stupris, de
inpiatis sacris, de infantibus immolatis faterentur. his enim et 6
huiusmodi fabulis idem daemones ad execrationis horrorem impe-
ritorum aures aduersus nos referserant. nec tamen mirum, quo-
niam fama, quae semper insparsis mendaciis alitur, ostensa ueri-
tate consumitur. sic est negotium daemonum; ab ipsis enim rumor 7
falsus et seritur et fouetur. inde est quod audire te dicis, caput
asini rem nobis esse diuinam. quis tam stultus, ut hoc colat?
quis stultior, ut hoc coli credat? nisi quod uos et totos asinos in
stabulis cum uestra uel *sua* Epona consecratis et eosdem asinos
cum Iside religiose decoratis, item boum capita et capita uer-

1 ab his *Pr:* anilis *Vsener*, ab his *del. Heumann* 2 uenditari *Heumann* 3 extitisse *malim* 4 iudicii *r* 5 reus esse nec *Vsener* 6 solumodo *P* || peneteret *P* 7 aliquos *delebat Heumann* 9 miserentes *Heumann* 10 ut urgeremus *r* 11 perient *P* 12 si quis *r* 13 praessus *P*, oppressus *Heumann* 14 Agnoscitisne *r* 15 gessisse *Anonymus Parisiensis* || et agitis *Heumann* 16 arguendi *r; ipse cum Cellario malim:* essent urguendi 20 referserant *Vahlen:* referserunt *Pr* || quoniam *Vahlen:* cum omnium *Pr*, cum hominum *Rigaltius* 22 sic est *Pr*, sit et *J. Fr. Gronouius Obseru. c. 7* 26 sua *addidit Rigaltius coll. Tertull. Apol. 16:* uos tamen non negabitis et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona coli a uobis || Hippona *r* 27 decoratis *Rigaltius*: deuoratis *Pr*, deuotatis *Meursius*, adoratis *Heinsius Syll. epist. IV, 260* || uerbecum *P pr. m.*

uecum et immolatis et colitis, de capro etiam et homine mixtos
8 deos et leonum et canum uultibus deos dedicatis. nonne et Apim
bouem cum Aegyptiis adoratis et pascitis? nec eorum sacra dam-
natis instituta serpentibus, crocodillis, beluis ceteris et auibus et
piscibus, quorum aliquem deum si quis occiderit, etiam capite
9 punitur. idem Aegyptii cum plerisque uobis non magis Isidem
quam ceparum acrimonias metuunt, nec Serapidem magis quam
10 strepitus per pudenda corporis expressos contremescunt. etiam ille,
qui de adoratis sacerdotis uirilibus aduersum nos fabulatur, temp-
tat in nos conferre quae sua sunt. ísta enim inpudicitiae eorum
forsitan sacra sint, apud quos sexus omnis membris omnibus pro-
stat, apud quos tota inpudicitia uocatur urbanitas, qui scortorum
licentiae inuident, qui medios uiros lambunt, libidinoso ore in-
guinibus inhaerescunt, homines malae linguae etiam si tacerent,
11 quos prius taedescit impudicitiae suae quam pudescit. pro nefas!
id in se mali facinoris admittunt, quod nec aetas potest pati
mollior nec cogi seruitus durior.

29 Haec et huiusmodi propudia nobis non licet nec audire, etiam
pluribus turpe defendere est: ea enim de castis fingitis et pudicis,
2 quae fieri non crederemus, nisi de uobis probaretis. nam quod re-
ligioni nostrae hominem noxium et crucem eius adscribitis, longe
de uicinia ueritatis erratis, qui putatis Deum credi aut meruisse
3 noxium aut potuisse terrenum. ne ille miserabilis, cuius in ho-
mine mortali spes omnis innititur; totum enim eius auxilium cum
4 extincto homine finitur. Aegyptii sane hominem sibi quem colant
eligunt: illum unum propitiant, illum de omnibus consulunt, illi
uictimas caedunt. at ille, qui ceteris deus, sibi certe homo est,
uelit nolit: nec enim conscientiam suam decipit, si fallit alienam.
5 etiam principibus et regibus, non ut magnis et electis uiris, sicut

2 uultibus *nos:* uultus *Pr*, uultu *Gelenius, cf. Tertull. Apol. 16* || Apim *r:* apen *P, fort.* Apin, *ut habet cod. Riccard. in Plin. N. H. 8, 46,* § *184* 4 crocodilis *edd.* || beluis ceteris *obelo notauit Vonck L. L. 58* 6 uobis *Vrsinus:* uobiscum *Pr,* nostrum *Bursian* (*Lindnerus* cum plerisque *obelo notauit*) 8 crepitus *Vrsinus; at cf. Petron. Sat. 117:* strepitu obsceno.. uiam implebat 10 inpuditiae *P add. s. l.* ci: *deleuit Heumann; ipse malim* inpudica 11 omnis *del. Heumann* || praestat *r* 15 tedescit *P* || proh *r* 16 pessimi facinoris *r* || nec et aetas *r* 23 nec *P*, nae *edd.* 27 at *Vahlen:* et *Pr* 28 conscentiam *P*

fas est, sed ut deis turpiter adulatio falsa blanditur, cum et prae-
claro uiro honor uerius et optimo amor dulcius praebeatur. sic
eorum numen uocant, ad imagines supplicant, genium, id est
daemonem eorum implorant, et est eis tutius per Iouis genium
peierare quam regis. cruces etiam nec colimus nec optamus. uos 6
plane, qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas ut deorum ue-
strorum partes forsitan adoratis. nam et signa ipsa et cantabra et 7
uexilla castrorum quid aliud quam inauratae cruces sunt et or-
natae? tropaea uestra uictricia non tantum simplicis crucis faciem,
uerum et adfixi hominis imitantur. signum sane crucis natura- 8
liter uisimus in naui, cum uelis tumentibus uehitur, cum ex-
pansis palmulis labitur: et cum erigitur iugum, crucis signum
est, et cum homo porrectis manibus Deum pura mente ueneratur.
ita signo crucis aut ratio naturalis innititur aut uestra religio
formatur.

Illum iam uelim conuenire, qui initiari nos dicit aut credit de 30
caede infantis et sanguine. putas posse fieri, ut tam molle, tam
paruulum corpus fata uulnerum capiat? ut quisquam illum rudem
sanguinem nouelli et uixdum hominis caedat, fundat, exhauriat?
nemo hoc potest credere nisi qui possit audere. uos enim uideo 2
procreatos filios nunc feris et auibus exponere, nunc adstrangulatos
misero mortis genere elidere: sunt quae in ipsis uisceribus medi-
caminibus epotis originem futuri hominis extinguant et parricidium
faciant, antequam pariant. et haec utique de deorum uestrorum 3
disciplina descendunt: nam Saturnus filios suos non exposuit, sed
uorauit. merito ei in nonnullis Africae partibus a parentibus in-
fantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente uagitum,
ne flebilis hostia immolaretur. Tauris etiam Ponticis et Aegyptio 4
Busiridi ritus fuit hospites immolare, et Mercurio Gallis humanas

1 ut de eis *P* 3 nomen *malebat Luebkert* || inuocant *Gelenius* 4 eorum *Vahlen:* eius *Pr*, *uerba* id est daemonem eius *Wowerus obelo notauit* 5 nec oramus *Vrsinus;* '*at* nec colimus nec optamus *dicit respondens Caecili uerbis (c. 9, 4)* ut id colant quod merentur.' *Vahlen* 7 labara *Vrsinus* 9 tropea *P*, trophea *r* 12 crucis signum est *deleuit Vonck L. L. p. 58* 16 de *deleuit Heumann* 19 exauriat *P* 20 audere *Gelenius:* audire *Pr* || uideo modo procreatos *Heinsius Aduers. 3, 2* 21 nunc in aqua strangul. *Heumann coll. Tertull. Apolog. 9* 23 epotis *r:* et potis *P* 26 ei *Gelenius:* et *P* 28 immolaretur *Vrsinus:* immolaetur *P*, immoletur *r* 29 Gallis *Wopkens:* gallos *Pr*, Gallos constat *Heumann*

uel inhumanas uictimas caedere, Romanis Graecum et Graecam,
Gallum et Gallam sacrificii *loco* uiuentes obruere, hodieque ab ipsis
Latiaris Iuppiter homicidio colitur, et quod Saturni filio dignum
5 est, mali et noxii hominis sanguine saginatur. ipsum credo do-
cuisse sanguinis foedere coniurare Catilinam, et Bellonam sacrum
suum haustu humani cruoris imbuere, et comitialem morbum
6 hominis sanguine, id est morbo graviore sanare. non dissimiles et
qui de harena feras deuorant inlitas et infectas cruore uel membris
hominis et uiscere saginatas. nobis homicidium nec uidere fas nec
audire, tantumque ab humano sanguine cauemus, ut nec edulium
pecorum in cibis sanguinem nouerimus.

31 Et de incesto conuiuio fabulam grandem aduersum nos daemo-
num coitio mentita est, ut gloriam pudicitiae deformis infamiae
aspersione macularet, ut ante exploratam ueritatem homines a
2 nobis terrore infandae opinionis auerteret. sic de isto et tuus
Fronto non ut adfirmator testimonium fecit, sed conuicium ut
orator adspersit: haec enim potius de uestris gentibus nata sunt.
3 ius est apud Persas misceri cum matribus, Aegyptiis et Athenien-
sibus cum sororibus legitima conubia, memoriae et tragoediae
uestrae incestis gloriantur, quas uos libenter et legitis et auditis;
sic et deos colitis incestos, cum matre, cum filia, cum sorore
4 coniunctos. merito igitur incestum penes uos saepe deprehenditur,
semper admittitur. etiam nescientes, miseri, potestis in inlicita
proruere: dum Venerem promisce spargitis, dum passim liberos

1 uel inhumanas *glossema uidetur* || cedere *P* || Romanis *Vonck Lectt. Lat. 58:* romani *Pr* 2 sacrificii *P*, sacrifici *r*, sacrificio *Wowerus*, sacrificiis *Rigaltius*, in sacrificiis *Vonck et Wopkens*, sacri uice *Jac. Gronouius; nos* loco *addidimus* 5 uellonam *P* || seruum suum *r* 6 austu *P* 7 non dissimile est, cum *Heumann coll. Tertull. Apol. 9* 8 harena *P:* arena *edd.* || infectas *r:* infactus *P* 9 uideret *P*, *sed* t *erasa* || nec audire *obelo notauit Heumann* 12 demonum *P* 13 coitio *Vrsinus:* cotio *P*, contio *P corr. manu 2 et r* 14 aspersione *Wowerus*: auersione *Pr* 15 terror *Heumann* 16 fronto non ut adfirmator *P corr. 1 manu ex* fronte non ut adfirmor || conuitium *Pr* 17 aspersit *r* || sentibus *Vonck L. L. p. 59 coll. Sedulii Pasch. III, 249* || nota sunt *Heumann* 18 Atheniensibus *Wowerus:* Athenis *Pr* (Aegypti et Athenis *Lindner)* 19 conubia *P corr. ex* conbuia, connubia *edd.* || comoediae et tragoediae *Vrsinus* 24 promisces *P ante rasuram*, promiscue *r*

seritis, dum etiam domi natos alienae misericordiae frequenter
exponitis, necesse est in uestros recurrere, in filios inerrare. sic
incesti fabulam nectitis, etiam cum conscientiam non habetis. at 5
nos pudorem non facie, sed mente praestamus: unius matrimonii
uinculo libenter inhaeremus, cupiditatem procreandi aut unam
scimus aut nullam, conuiuia non tantum pudica colimus sed et
sobria: nec enim indulgemus epulis aut conuiuium mero ducimus,
sed grauitate hilaritatem temperamus: casto sermone, corpore
castiore plerique inuiolati corporis uirginitate perpetua fruuntur
potius quam gloriantur: tantum denique abest incesti cupido, ut
nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio. nec de ultima statim 6
plebe consistimus, si honores uestros et purpuras recusamus, nec
factiosi sumus, si omnes unum bonum sapimus eadem congregati
quiete qua singuli, nec in angulis garruli, si audire nos publice
aut erubescitis aut timetis. et quod in dies nostri numerus augetur, 7
non est crimen erroris, sed testimonium laudis; nam in pulcro
genere uiuendi et perstat et perseuerat suus et adcrescit alienus.
sic nos denique non notaculo corporis, ut putatis, sed innocentiae 8
ac modestiae signo facile dinoscimus: sic *nos* mutuo, quod doletis,
amore diligimus, quoniam odisse non nouimus: sic nos, quod
inuidetis, fratres uocamus, ut unius Dei parentis homines, ut
consortes fidei, ut spei coheredes. uos enim nec inuicem adgnoscitis
et in mutua odia saeuitis, nec fratres uos nisi sane ad parricidium
recognoscitis.

Putatis autem nos occultare quod colimus, si delubra et aras **32**
non habemus? quod enim simulacrum Deo fingam, cum, si recte
existimes, sit Dei homo ipse simulacrum? templum quod ei
extruam, cum totus hic mundus eius opere fabricatus eum capere
non possit? et cum homo latius maneam, intra unam aediculam

2 incurrere *Pricaeus ad Apul. Metam. VII, p. 379* || in filias *Perizonius* 3 fibulam *Wowerus et Vonck L. L. 59; cf. Heum. VIII, 125* 5 cupiditatem *Heraldus:* cupiditate *Pr* 7 aepulis *P* 13 factiosi *Heraldus:* fastidiosi *Pr* || bonum *deleuit Vrsinus; cf. Pauli ep. ad Phil. 2, 2 et ad Rom. 15, 5* 15 noster *Heumann* 17 perstat *Gelenius:* praestat *Pr* || et perseuerat *Heumanno glossema uidebatur* 18 non nota occulta *Vrsinus* 19 nos *addidi* 20 amore *deleuit Heumann* 21 dei *spurium esse putabat Heumann'* || homines] omnes *Cellarius* 22 agnoscitis P^2r 29 laxius *Vrsinus; at u. Cypr. l. c. 5, 6:* et cum homo latius maneat, intra unam aediculam uim tantae maiestatis includam?

2 uim tantae maiestatis includam? nonne melius in nostra dedi-
candus est mente? in nostro immo consecrandus est pectore?
hostias et uictimas Deo offeram, quas in usum mei protulit, ut
reiciam ei suum munus? ingratum est, cum sit litabilis hostia
3 bonus animus et pura mens et sincera conscientia. igitur qui
innocentiam colit, Deo supplicat, qui iustitiam, Deo libat, qui
fraudibus abstinet, propitiat Deum, qui hominem periculo subripit,
opimam uictimam caedit. haec nostra sacrificia, haec Dei sacra
4 sunt: sic apud nos religiosior est ille qui iustior. at enim quem
colimus Deum, nec ostendimus nec uidemus. immo ex hoc Deum
credimus, quod eum sentire possumus, uidere non possumus. in
operibus enim eius et in mundi omnibus motibus uirtutem eius
semper praesentem aspicimus, cum tonat, fulgurat, fulminat, cum
5 serenat. nec mireris, si Deum non uides: uento et flatibus omnia
impelluntur, uibrantur, agitantur, et sub oculis tamen non uenit
uentus et flatus. in solem adeo, qui uidendi omnibus causa est,
uidere non possumus, radiis acies submouetur, obtutus intuentis
6 hebetatur, et si diutius inspicias, omnis uisus extinguitur. quid?
ipsum solis artificem, illum luminis fontem, possis sustinere, cum
te ab eius fulgoribus auertas, a fulminibus abscondas? Deum
oculis carnalibus uis uidere, cum ipsam animam tuam, qua uiuifi-
7 caris et loqueris, nec aspicere possis nec tenere? sed enim Deus
actum hominis ignorat et in caelo constitutus non potest aut
omnes obire aut singulos nosse. erras, o homo, et falleris: unde
enim Deus longe est, cum omnia caelestia terrenaque et quae extra

2 imo *Gelenius, item Heumann, sed hic deleto* nostro; *at apte confert Vahlen Cypr. de eccl. cath. unit. c. 9*: non abluuntur illic homines, sed p o t i u s sordidantur, nec purgantur delicta, sed i m m o cumulantur 3 et uictimas dõ (*i. e.* deo) *P sup. l. habet, sed a 1 manu,* et u. domino *r* 4 reiiciam *r* || ingratum est *deleuit Heumann* || litalis *malebat Heinsius ad Ouid. Fast. 6, 629* 5 conscientia *Vrsinus:* sententia *Pr* 6 Domino supplicat *r* 8 optimam *Pr, em. Gelenius;* Deo (*om.* optimam) uictimam caedit *Vahlen* 14 mereris *P, em. in r* 15 oculos *Heumann; sequi noluimus, cum in Lactantii quoque I. D. 7, 9, 2 codd. meliores habeant:* deum, licet sub oculis non ueniret, de sua tamen ui — cerneremus 16 in solem *Cellarius:* in sole *Pr,* solem *Gelenius* 18 Quî ipsum *Vrsinus* 20 fulguribus *Meursius, at u. 5, 9* 22 nec tueri *Vrsinus,* nec cernere *Dauisius; at u. Wopkens p. 46 sq.*

istam orbis prouinciam sunt, Deo plena sint? ubique non tantum
nobis proximus, sed infusus est. in solem adeo rursus intende: 8
caelo adfixus, sed terris omnibus sparsus est: pariter praesens
ubique interest et miscetur omnibus, nusquam eius claritudo
uiolatur. quanto magis Deus auctor omnium ac speculator omnium, 9
a quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest
cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris! non tantum sub illo
agimus, sed et cum illo, ut prope dixerim, uiuimus.

Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi nobis uide- **33**
mur, sed Deo admodum pauci sumus. nos gentes nationesque
distinguimus: Deo una domus est mundus hic totus. reges statum
regni sui per officia ministrorum diuersa nouerunt: Deo indiciis
opus non est: non enim solum in oculis eius, sed in sinu uiuimus.
sed Iudaeis nihil profuit, quod unum et ipsi Deum aris atque tem- 2
plis maxima superstitione coluerunt. ignorantia laberis, si prio-
rum aut oblitus aut inscius posteriorum recordaris. nam et ipsi 3
Deum nostrum, idem enim omnium Deus est, *experti sunt:* quam-
diu enim eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu prae-
ceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti, de
egentibus diuites, de seruientibus reges: modici multos, inermi
armatos, dum fugiunt insequentes, Dei iussu et elementis adniten-
tibus obruerunt. scripta eorum relege, uel si Romanis magis gau- 4
des, ut transeamus ueteres, [Flaui Josephi uel] Antonii Iuliani de

1 Deo plena *Vrsinus:* deo cognita plena *Pr,* Deo cuncta plena *P. Daniel et Meursius; cf. Hand. ad Wopkensii lectt. Tull. p. 314 not.* 2 in sole *Pr, em. Gelenius* 3 celo *P,* coelo *r* 4 eī *P* (*ut* eius *infra quoque u. 13 in P scriptum est*)*:* enim *r* 8 sed cum *r et Heumann* || illo prope dixerim *Vrsinus* 11 statum — diuersa *Meursius:* tam̄ — uniuersa *P,* tantum — uniuersa *r,* statum — uniuersum *conieceram, antequam Meursii emendationem cognoscerem* 12 nouerunt *P:* nouere *edd.* || iudiciis *r* 13 non enim solum in oculis *nos:* non in solum oculis *P,* Solum in o. *r,* Nec solum in oc. *Sabaeus in praefatione,* non solum in o. *uulgo* || sed in in sinu *P, sed* in *erasum,* sed et in sinu *edd.* 14 iudeis *P* 17 experti sunt *nos suppleuimus; adhuc locus sic scribebatur:* nam et ipsi Deum nostrum, idem enim o. Deus est, quamdiu eum caste.. coluerunt *etc.* (quamdiu enim eū *habet P*) 22 gaudes *P corr. e* gaudis 23 iosaepi *P*[1], iosepi *P corr.;* Flaui Ios. uel *glossema esse intellexit Dauisius* (relege, ut transeamus ueteres, uel Flaui Iosephi, uel si R. magis gaudes, Ant. Iuliani *Lindner*) || antonii *P, sed* ii *in rasura ex* antonini, *ut uidetur*

Iudaeis require: iam scies, nequitia sua hanc eos meruisse for-
tunam, nec quidquam accidisse quod non sit iis, si in contumacia
5 perseuerarent, ante praedictum. ita prius eos deseruisse conpre-
hendes quam esse desertos nec, ut impie loqueris, cum Deo suo
captos, sed a Deo ut disciplinae transfugas deditos.

34 Ceterum de incendio mundi, aut inprouisum ignem cadere aut
2 † difficile, non credere uulgaris erroris est. quis enim sapientium
dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt, occidere, quae facta
sunt, interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur,
ita ut coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire, in uim
ignis abiturum, Stoicis constans opinio est, quod consumto umore
3 mundus hic omnis ignescat. et Epicureis de elementorum confla-
4 gratione et mundi ruina eadem ipsa sententia est. ** loquitur Plato:
partes orbis nunc inundare dicit, nunc alternis uicibus ardescere,
et cum ipsum mundum perpetuum et insolubilem diceret esse
fabricatum, addidit tamen, ipsi artifici Deo soli et solubilem et
5 esse mortalem. ita nihil mirum est, si ista moles ab eo, quo ex-
structa est, destruatur. animaduertis philosophos eadem disputare
quae dicimus, non quod nos simus eorum uestigia subsecuti, sed
quod illi de diuinis praedictionibus profetarum umbram inter-
6 polatae ueritatis imitati sint. sic etiam condicionem renascendi
sapientium clariores, Pythagoras primus et praecipuus Plato, cor-
rupta et dimidiata fide tradiderunt: nam corporibus dissolutis
solas animas uolunt et perpetuo manere et in alia noua corpora

2 quicquam *P corr. et r* || iis *Heumann:* his *Pr* 3 conpraehendes *P*, compraehendes *r*, deprehendes *Heumann* 4 suo esse captos *r* 7 difficile *P corrupte*, dissilire *Jac. Gronouius*, dissici illo *Oehler*, *possis etiam, cum uerba p. 15, 2 respiciantur, suspicari* dirui illum; *uerisimilius tamen uidetur quaedam intercidisse* 10 coepit, si desierit *Dombart*: coepisse desinere *P*, coepisset, desinere? *r; ipse malim* ita ut coepisse, desinere, et si desierit *etc. de re cf. Cic. de deor. nat. II, 46, 118* || dulcis aqua maria nutrire *P*: dulci aqua marisue nutriri *r; in edd. prioribus locus misere deprauatus legitur* 11 consumpto humore *r* 13 eadem ista s. *Vsener* || loquatur *Vsener*, loquitur *Heumanno*, dicit *Vrsino delendum uidebatur; probabilius Vahlen:* similiter loquitur Plato 14 inundari *Wopkens* || docet *Heumann* 16 addidit *nos*: addit *Pr* || ipsi *et* deo *Heumannus obelo notauit* || esse et mort. *Wowerus* 18 filosofos *P* 19 quae docemus nos, non quod *Heumann* 20 praedicationibus *Pr, em. Gelenius* 21 *an* imitati sunt? 22 pytagoras *P*

saepius commeare. addunt istis et illa ad retorquendam ueritatem, 7
in pecudes, aues, beluas hominum animas redire. non philosophi
sane studio, sed mimi conuicio digna ista sententia est: sed ad 9
propositum satis est, etiam in hoc sapientes uestros in aliquem
modum nobiscum consonare. ceterum quis tam stultus aut brutus 10
est, ut audeat repugnare, hominem a Deo, ut primum potuisse
fingi, ita posse denuo reformari? nihil esse post obitum, et ante
ortum nihil fuisse? sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere
reparari? porro difficilius est, id quod non sit incipere, quam id
quod fuerit iterare. tu perire et Deo credis, si quid oculis nostris
hebetibus subtrahitur? corpus omne siue arescit in puluerem siue
in umorem soluitur uel in cinerem comprimitur uel in nidorem
tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodi reser-
uatur. nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae timemus, sed
ueterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. uide 11
adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram omnis
natura meditetur. sol demergit et nascitur, astra labuntur et
redeunt, flores occidunt et reuiuescunt, post senium arbusta fron-
descunt, semina nonnisi corrupta reuirescunt: ita corpus in sepul-
cro, ut arbores in hiberno: occultant uirorem ariditate mentita. 12
quid festinas, ut cruda adhuc hieme reuiuescat et redeat? expe-
ctandum nobis etiam corporis uer est. nec ignoro plerosque con-
scientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare quam
credere: malunt enim extingui penitus quam ad supplicia repa-
rari. quorum error augetur et in saeculo libertate remissa et Dei
patientia maxima, cuius quanto iudicium tardum, tanto magis
iustum est.

1 detorquendam *Balduinus* 2 abes ueluas *P pr. m.* 3 mimi conuicio *Vrsinus*: mimico uitio *P*, inimico uitio *r*, mimi officio *Gelenius* 7 nihil esse — nihil fuisse *glossema esse putabat Heumann; at sententia haec est:* hominem (carnalem), ut nihil sit post obitum, ita et ante ortum nihil fuisse? quodsi de nihilo nasci licuit, eundem de nihilo licere reparari? *cf. Tertull. Apol. c. 48* 9 difficilius esse *Dombart* 11 corpus omnino *Wopkens lectt. Tull. 1, 9 p. 65* 12 humorem *P corr. et r* || nidore *P, em. in r* 13 custodi *Wowerus*: custodia *Pr* 17 sol se mergit *Heumann* || *malim* renascitur 18 redunt *P, sed corr. m. 2* 19 in sepulcro *Heumann:* in saeculo *Pr* 20 in hiberno occultant *edd.; nos interpunctionem addidimus* || occultat *Wopkens* 24 suplicia *P* 25 augetur in saeculo *Wowerus*

35 Et tamen admonentur homines doctissimorum libris et car-
minibus poetarum illius ignei fluminis et de Stygia palude
saepius ambientis ardoris, quae cruciatibus aeternis praeparata et
daemonum indiciis et de oraculis profetarum cognita tradi-
2 derunt. et ideo apud eos etiam ipse rex Iuppiter per torrentes
ripas et atram uoraginem iurat religiose: destinatam enim sibi
3 cum suis cultoribus poenam praescius perhorrescit. nec tormentis
aut modus ullus aut terminus. illic sapiens ignis membra urit et
reficit, carpit et nutrit. sicut ignes fulminum corpora tangunt nec
absumunt, sicut ignes Aetnaei montis et Vesuui montis et arden-
tium ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale illud
incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum
4 laceratione nutritur. eos autem merito torqueri, qui Deum
nesciunt, ut impios, ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum
parentem omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit
5 ignorare quam laedere. et quamquam inperitia Dei sufficiat ad
poenam, ita ut notitia prosit ad ueniam, tamen si uobiscum Chri-
stiani comparemur, quamuis in nonnullis disciplina nostra minor
6 est, multo tamen uobis meliores deprehendemur. uos enim adul-
teria prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo uiri
nascimur: uos scelera admissa punitis, apud nos et cogitare pec-
care est: uos conscios timetis, nos etiam conscientiam solam, sine
qua esse non possumus: denique de uestro numero carcer exae-
stuat, Christianus ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut
profugus.

36 Nec de fato quisquam aut solacium captet aut excuset euentum:
sit sors fortunae, mens tamen libera est, et ideo actus hominis,

1 hominum *Gelenius* || libris *r:* liris *P* 2 de Stygia palude *ut glossema suspectum Dauisio* 3 saepius ambientis ardoris] *sic P, quam scripturam tuentur interpretes coll. Verg. Aen. 6, 439* nouies Styx interfusa, *ubi Seruius:* nouem circuli Stygis inferos, id est terram cingunt; *Vsener tentauit:* illius i. fluminis et in inpios saeuientis ardoris 4 iudiciis *P* 6 destinata *P* 8 rapiens *Meursius; at u. Rigaltium et locos ab Elmenhorstio collatos* 10 Aetnaei *Oehler:* hennei *P*, Aetnae *r* || montis *deleuit Vrsinus, utroque loco Wowerus* || lesui *P*, Vesuuii *r* 12 inexaesa *P* 15 minoris ** sceleris *P* 16 ledere *P* 18 inor *P, sed addita* m *s. l. prima (?) manu* 20 solumodo *P*[1] 21 noscimur *Wowerus; at u. Tertull. Apol. 46:* Christianus uxori suae soli masculus nascitur 27 sors fortunae *Heumann:* sortis fortunae *Pr*, sortis fortuna *Lindner*, Fortis Fortunae

non dignitas iudicatur. quid enim aliud est fatum quam quod de 2
unoquoque nostrum Deus fatus est? qui cum possit praescire
materiam, pro meritis et qualitatibus singulorum etiam fata de-
terminat. ita in nobis non genitura plectitur, sed ingenii natura
punitur. ac de fato satis, uel si pauca pro tempore, disputaturi
alias et uberius et plenius. ceterum quod plerique pauperes dici- 3
mur, non est infamia nostra, sed gloria: animus enim ut luxu
soluitur, ita frugalitate firmatur. et tamen qui potest pauper esse 4
qui non eget, qui non inhiat alieno, qui Deo diues est? magis
pauper ille est, qui cum multa habeat, plura desiderat. dicam 5
tamen quemadmodum sentio: nemo tam pauper potest esse quam
natus est. aues sine patrimonio uiuunt et in diem pascuntur: et
haec nobis tamen nata sunt, quae omnia, si non concupiscimus,
possidemus. igitur ut qui uiam terit, eo felicior quo leuior incedit, 6
ita beatior in hoc itinere uiuendi, qui paupertate se subleuat, non
sub diuitiarum onere suspirat. et tamen facultates, si utiles puta- 7
remus, a Deo posceremus: utique indulgere posset aliquantum
cuius est totum. sed nos contemnere malumus opes quam con-
tingere, innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus,
malumus nos bonos esse quam prodigos, et quod corporis humana
uitia sentimus et patimur, non est poena, militia est. fortitudo 8
enim *in* infirmitatibus roboratur et calamitas saepius disciplina
uirtutis est. uires denique et mentis et corporis sine laboris exer-
citatione torpescunt: omnes adeo uestri uiri fortes, quos in exem-
plum praedicatis, aerumnis suis inclyti floruerunt. itaque et nobis 9
Deus nec non potest subuenire nec despicit, cum sit et omnium
rector et amator suorum, sed in aduersis unumquemque explorat

Vrsinus (aut se excuset! euentum sit sortis fortunae *Dauisius*); *cf. c. 11, 16* igitur iniquum iudicem fingitis, qui sortem in hominibus puniat, non uoluntatem.

1 non natiuitas *Ferrerius coll. uersu 4* 2 fatus *Sabaeus (in praefat. ed. Rom.)*: fatum *P* || praescire meritum (*uel* merita) *Heyne*, p. futura *Heumann* 5 *fort.* satis, etsi pauca || disputatum *Heumann* 6 uberius *Meursius*: uerius *Pr* 8 qui *Wowerus et Perizonius:* quis *Pr* 11 tamen *P:* tandem *r* 12 in diem pascuntur *Vrsinus:* in diem pascua pascuntur *Pr*, in d. pecua pasc. *Gelenius; cf. ad p. 28, 14* 13 qui omnia *Perizonius; cf. Wopk. lectt. Tull. 2, 13 p. 201* 15 itineri *P*[1] 18 contingere *Oehler:* continere *Pr* 20 corporis humani *Heumann* 22 in *addidit Vrsinus, cf. Pauli II ad Corinth. 12, 9* 27 sed aduersis *Heumann*

et examinat, ingenium singulorum periculis pensitat, usque ad extremam mortem uoluntatem hominis sciscitatur, nihil sibi posse perire securus. itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur.

37 Quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus cum do-
lore congreditur, cum aduersum minas et supplicia et tormenta
componitur, cum strepitum mortis et horrorem carnificis inri-
dens inculcat, cum libertatem suam aduersus reges et principes
erigit, soli Deo, cuius est, cedit, cum triumphator et uictor ipsi,
qui aduersum se sententiam dixit, insultat! uicit enim qui quod
2 contendit obtinuit. quis non miles sub oculis imperatoris auda-
cius periculum prouocet? nemo enim praemium percipit ante ex-
perimentum. et imperator tamen quod non habet, non dat: non
3 potest propagare uitam, potest honestare militiam. at enim Dei
miles nec in dolore deseritur nec morte finitur. sic Christianus
miser uideri potest, non potest inueniri. uos ipsi calamitosos uiros
fertis ad caelum, Mucium Scaeuolam, qui cum errasset in regem
4 perisset in hostibus, nisi dexteram perdidisset. et quot ex nostris,
non dextram solum, sed totum corpus uri, cremari sine ullis
eiulatibus pertulerunt, cum dimitti praesertim haberent in sua
5 potestate! uiros cum Mucio uel cum Aquilio aut Regulo comparo?
pueri et mulierculae nostrae cruces et tormenta, feras et omnes
6 suppliciorum terriculas inspirata patientia doloris inludunt. nec
intellegitis, o miseri, neminem esse qui aut sine ratione uelit
7 poenam subire aut tormenta sine Deo possit sustinere: nisi forte
uos decipit, quod Deum nescientes diuitiis afluant, honoribus flo-
reant, polleant potestatibus. miseri in hoc altius tolluntur, ut de-
cidant altius. hi enim ut uictimae ad supplicium saginantur, ut

2 uirtutem hominis *Heumann* 7 inripiens *Pr, em. Gelenius;* arripiens inculcat *Dauisius* 8 inculcat *P:* insultat *Wowerus*, exultat *Heumann; ipse malim* auscultat 9 erigens *Heumann, an* erigit et? 10 insultat *r:* stultat *P* 14 ad enim *P*^{1} 15 nec in morte *Elmenhorst* 17 ut Mucium *Heumann* || sceuolam *P* | in rege *Heumann* 19 non dextram solum uri, sed totum corpus cremari *Heumann* 20 dismitti *P* 21 cum Atilio Regulo *Balduinus* 23 inspiratas *Pithoeus; at u. Lactant. D. I. V, 13, 12:* uincuntur enim dolore (latrones), quia deest illis inspirata patientia 25 possit *r:* posse *P* 26 afluant *P:* affluant *edd.; cf. Cic. p. Sest.* § *18. Lact. D. I. V, 21, 8* 27 miseri! in hoc *uulgo distinguitur* 28 suplicium *P*

hostiae ad poenam coronantur: in hoc adeo quidam imperiis ac
dominationibus eriguntur, ut ingenium eorum perditae mentes li-
centia potestatis libere nundinentur. absque enim notitia Dei quae 8
potest esse solida felicitas, cum mors sit? somnio similis an-
tequam tenetur, elabitur. rex es? sed tam times quam timeris, 9
et quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen
solus es. diues es? sed fortunae male creditur et magno uiatico
breue uitae iter non instruitur, sed oneratur. fascibus et purpuris 10
gloriaris? uanus error hominis et inanis cultus dignitatis, fulgere
purpura, mente sordescere. nobilitate generosus es? parentes tuos
laudas? omnes tamen pari sorte nascimur, sola uirtute distin-
guimur. nos igitur, qui moribus et pudore censemur, merito malis 11
uoluptatibus et pompis uestris et spectaculis abstinemus, quorum
et de sacris originem nouimus et noxia blandimenta damnamus.
nam in ludis currulibus quis non horreat populi in se rixantis in-
saniam? in gladiatoriis homicidii disciplinam? in scenicis etiam 12
non minor furor et turpitudo prolixior: nunc enim mimus uel ex-
ponit adulteria uel monstrat, nunc eneruis histrio amorem dum
fingit, infligit: idem deos uestros induendo stupra, suspiria, odia
dedecorat, idem simulatis doloribus lacrimas uestras uanis ge-
stibus et nutibus prouocat: sic homicidium in uero flagitatis, in
mendacio fletis.

Quod uero sacrificiorum reliquias et pocula delibata contemni- 38
mus, non confessio timoris est, sed uerae libertatis adsertio. nam
etsi omne quod nascitur ut inuiolabile Dei munus nullo opere con-
rumpitur, abstinemus tamen, ne quis *nos* existimet aut daemoniis,
quibus libatum est, cedere aut nostrae religionis pudere. quis 2

2 perditae mentis licentiae *Pr, em. Rigaltius* (ut interitum eorum perditae mentes licentia potestatis l. nundinentur *Io. Dan. ab Houen*) 4 mors *deleuit Gelenius*, res *Heraldus*, prorsus *Vonck L. L. 60; at Minucius ignorantiam dei dicit mortem* 5 es sed *Rigaltius*: esset *P pr. m.*, es et *P corr. m. 2*, esse *r* 10 nobilitates *P*', *sed* s *erasa* 15 currulibus *P*: curulibus *edd.* || inter se *Heumann* 17 furor et *Meursius*: furore *P*, furor *r*, furor est *Heraldus* 19 infigit *anonymus Parisiensis recte, ut uidetur*; *cf. Lact. D. I. VI, 20, 29:* histrionum.. motus quid aliud nisi libidines docent et instigant? || inducendo *Vonck* (*L. L. 60*) *et Heumann* 23 contemnim' *P, sed* im' *in ras. m. 2* 26 nos *addidit Heumann* 27 credere *Meursius*

autem ille qui dubitat, uernis indulgere nos floribus, cum carpa-
mus et rosam ueris et lilium et quicquid aliud in floribus blandi
coloris et odoris est? his enim et sparsis utimur mollibus ac so-
lutis et sertis colla conplectimur. sane quod caput non coronamus,
ignoscite: auram bonam floris naribus ducere, non occipitio ca-
3 pillisue solemus haurire. nec mortuos coronamus. ego uos in hoc
magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi aut sentienti facem
aut non sentienti coronam, cum et beatus non egeat et miser non
4 gaudeat floribus. at enim nos exsequias adornamus eadem tran-
quillitate qua uiuimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed
a Deo aeternis floribus uiuidam sustinemus: quieti, modesti, Dei
nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis
eius maiestatis animamus. sic et beati resurgimus et futuri con-
5 templatione iam uiuimus. proinde Socrates scurra Atticus uiderit,
nihil se scire confessus, testimonio licet fallacissimi daemonis
gloriosus, Arcesilas quoque et Carneades et Pyrro et omnis Aca-
demicorum multitudo deliberet, Simonides etiam in perpetuum
conperendinet: philosophorum supercilia contemnimus, quos cor-
ruptores et adulteros nouimus et tyrannos et semper aduersus sua
6 uitia facundos. nos, *qui* non habitu sapientiam sed mente prae-
ferimus, non eloquimur magna sed uiuimus, gloriamur nos con-
secutos quod illi summa intentione quaesiuerunt nec inuenire po-
tuerunt. quid ingrati sumus, quid nobis inuidemus, si ueritas

1 carpamus *Stewechius* (*ad Apul. Metam. X, p. 382*): capiamus *Pr* 3 mobilibus ac solutis *Vahlen coll. Tertull. Apol. c. 42* 5 bonam *scripsi:* bona *P pr. m.* boni *P corr. m. 2 et r* || capillis sue olemus *P*, *em. in r* 7 exanimi aut sentienti facem *Vrsinus et Salmasius* (*Exercc. Plin. p. 963 ed. Par.*): exanimi aut non sentienti facem *Pr*, exanimi ut non sentienti f. *Heraldus;* (exanimi, aut non sentienti ut sentienti coronam *Meursius*, exanimi aut non sentienti facem aut sentienti coronam *Dauisius*) *cf. 11, 4. Si sentit mortuus, ait Salmasius, cur illi facem subjicitis? si non sentit, cur coronam illi tribuitis, cuius odorem non potest percipere?* 9 ad enim *P* || adoramus *r* 11 quieti, modesti *Rigaltius*: qui et modesti *P* 12 securi in spem — animamur *Dauisius* 13 animamus *Vahlen*: animamur *Pr; cf. Tertull. Apolog. c. 19* 16 Arcesilas *r:* arcaesilaus *P* || Pyrrho *r* 18 comperendinet *Sabaeus:* conpraehendi nec *P* 20 qui *addidit Vrsinus ex Cypriani libro de bono patientiae c. 2 in.* || raeferimus *P*, *addita* p *2 manu* 22 sumam *P* 23 uobis *Vrsinus*; '*at hoc dicit:* si ueritas nostro tempore maturuit, quid nobis iniqui sumus, quominus fruamur bono nostro? *cf. Lactantii Diu. Inst. III, 30, 7.*' *Vahlen* || inuidemur *P*

diuinitatis nostri temporis aetate maturuit? fruamur bono nostro
et recti sententiam temperemus: cohibeatur superstitio, impietas
expietur, uera religio reseruetur.

Cum Octauius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupe- 39
facti intentos uultus tenebamus, et quod ad me est, magnitudine
admirationis euanui, quod ea, quae facilius est sentire quam di-
cere, et argumentis et exemplis et lectionum auctoritatibus ador-
nasset, et quod maleuolos isdem illis quibus armantur, philoso-
phorum telis retudisset, ostendisset etiam ueritatem non tantum-
modo facilem sed et fauorabilem. Dum istaec igitur apud me 40
tacitus euoluo, Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum
quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uici-
mus et ita: uel improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei
uictor est, ita ego triumphator erroris. itaque quod pertineat 2
ad summam quaestionis, et de prouidentia fateor et *de* Deo cedo
et de sectae iam nostrae sinceritate consentio. etiam nunc tamen
aliqua consubsidunt non obstrepentia ueritati sed perfectae in-
stitutioni necessaria, de quibus crastino, quod iam sol occasui
decliuis est, ut de toto congruentes promptius requiremus. At 3
ego, inquam, prolixius omnium nostrum uice gaudeo, quod
etiam mihi Octauius uicerit, cum maxima iudicandi mihi in-
uidia detracta sit. nec tamen possum meritum eius uerborum
laudibus repensare: testimonium et hominis et unius infirmum
est: habet Dei munus eximium, a quo et inspiratus orauit et
obtinuit adiutus.

1 innotuerit *Dauisius; at u. Wopkens p. 54* 2 recte sentientibus obtemperemus *Heumann* 3 seruetur *Vrsinus*, restauretur *Heumann* 4 aliquandiu *P corr. et r* 5 intenti *r* || est *deleuit Lindner*, ex *Heumann* 8 maleuolos *P corr. ex* maleuolis 9 retudisse *P* 10 faborabilem *P* || istaec *r*: iste haec *P* 11 reuoluo, Caecilius sic erupit *r* || plur. quantum, sed et mihi *Vrsinus*: plur. quantum eadem tranquillitate qua uiuimus sed et mihi *Pr; uerba aliena ex p. 54, 9 repetita sunt* 13 uel improbe *scripsi*: ut improbe *P*, ut improbus *r*; *sententia est*: *usurpo uictoriam, si uel impudens uidear* 14 triumfator *P* || pertinet *Vrsinus* 15 de (*ante* deo) *addidit Vrsinus*, de Deo credo *Wowerus*, Deo credo *Heumann* 16 subsidunt *Heumann* 19 congruentes *Vahlen*: congruentius *Pr* || ad ego *P*[1] 20 uicem *Heumann coll. J. Fr. Gronou. ad Liu. I, 9 et 25* || Octauius mihi *r* 23 infirmium *P, sed tertia* i *erasa* 24 a quo inspiratus *Lindner*

Post haec laeti hilaresque discessimus, Caecilius quod credi- 4
derit, Octauius gaudere quod uicerit, ego et quod hic crediderit
et hic uicerit.

2 gaudens *Orelli; P. Daniel et Vrsinus* gaudere *obelo notarunt* || ego quod et *Heumann.*

I. INDEX SCRIPTORVM.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

IVLII FIRMICI MATERNI

LIBER

DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

P = codex Vaticanus inter Palatinos num. 165 saec. X.
a = editio princeps Argentoratensis a. 1562.

IVLII FIRMICI MATERNI

LIBER

DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

*** quod in fabricatione hominis ar*tifex effecit, ut antea* dixi- Fol. 1a.
mus, annuis perditorum commonit*ionibus* ** specialiter retexenda 1
sunt. *in testificationem ueritatis* manifestis rationibus exemplorumque testimoniis diuinationem probabimus per diabolum esse inuentam et perfectam, ut per hoc spiritus maculata cogi*tatione* spe fluxae felicitatis, peruersa discretione peruerteret miseros homines perpetuis calamitatibus implicitos.

Quattuor elementa esse principia creaturarum *nemo* inuenitur 2
qui dubitet, id est ignem, aquam, *aërem et* terram. sed haec elementa diuersa su*nt uel in potes*tate contraria. in errore sunt itaque

Primi quaternionis non supersunt in codice teste Wilmannsio nisi quattuor folia interiora (siue folia pristina 3—6), primum et secundum et his conexum septimum et octauum interciderunt; in priore pagina folii, quod nunc est primum, uetus scriptura manu recentiore partim alio atramento superinducto renouata, partim, ubi nihil iam tum legi poterat, plane noua suppleta sunt; has scripturas littera p indicauimus, per totum autem librum uocabula litterasue, quae in codice aut omnino fere euanuerunt aut alia manu renouata sunt, ut incerta litteris inclinatis exprimenda curauimus. 1 quod] quae *coni. Bursian* || artifex effecit ut antea *p* (effecit *P non uidetur habuisse)* 2 commonitionibus (commone... *P*) ac excommunicationibus *p ueteribus litteris prorsus deletis, sed spatium breuius indicat a manu uetere aliud scriptum fuisse* 3 in testificationem ueritatis *p*, in testificationum u. *a* 6 fluxę *P ut uidetur,* fluxe *p*, fluxa *Oehler* 8 nemo *a: om. P*, non *Bursian* || inuenitur *Bursian:* inueniri *P* (*sed* ri *m. 2*), est *a* 9 quis *p* || id est — terram *obelo notauit Wowerus* || aerem et *p; malim* aerem, terram

gentes, quae cum elementis *tri*buant principatum, adhuc *deputant ignem* quasi summum deum, quasi cetera ex ipso habeant substantiam calore, nescientes quod omnia elementa ex ipsa sint sua contrarietate coniuncta et quod et ipsa habeant fabricatorem deum, qui singula suis locis ordinibusque constituens creauit, quod aut mente aut cogitatione colligimus aut certe quod oculis cernimus diuina uerbi sui societate compositum, aequata corporum *mode*ratione in hoc toto.

2 Aegypti incolae aquarum bene*ficia* percipientes aquam colunt, aquae supplicant, aquas super*sti*tiosa uotorum continuatione uenerantur. sed in sacris suis, quae mysteria uocant, addunt tragica
Fol. 1b. funera et funesta calamitatis metuendae certamina: | incestum cum sorore adulteriumque commissum et hoc facinus seueris mariti animaduersionibus uindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Tyfon
2 maritus. is cum comperisset Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim artuatimque lacerauit et per omnes Nili fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra proiecit. Isis repudiato Tyfone, ut et fratrem sepeliret et coniugem, adhibuit sibi Nephthum sororem sociam et Anubim uenatorem, cui ideo caninum caput inpositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis uestigantis inuenit. sic inuentum Osirim Isis tra-
3 didit sepulturae. fuerunt sane hi aput Aegyptum reges pariter ac tyranni: sed Osiris iustus praeter illud quod cum sorore commisit, Tyfon furiosus, impotens ac superbus: ideo ille colitur, iste uitatur. haec est Isiaci sacri summa: in adytis habent idolum Osiridis sepultum, hoc annuis luctibus plangunt, radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis, tundunt pectus, lacerant lacertos, ueterum uulnerum resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funestae ac

1 principatus *P* 2 ignem *manus rec. in marg. codicis et a:* at *P teste Bursiano (sed apographum quod misit Lorenz hanc lectionem admodum incertam reddit)*, aethera *Bursian* 8 toto *a*: loco *P* 10 aquae *nos*: aquis *P corr. ex* aqua *et edd.* || consignatione *coni. Jac. Gronouius* 11 quae mysteria uocant *Wowero ut glossema suspecta* 14 osyris *P et sic alias, sed semel recte c. 27* osiridis 19 Nephtū *P*, Nephtuni *a operarum errore*, Nephthen *Wowerus* || anube *P*, Annubem *a* 22 fuerant *Pa, em. Bursian* 24 iste eiuratur *J. Fr. Gronouius* 25 aditis *a* 27 defleant. Capita tundunt. pectus lacerant. lacertos *P, em. a*

miserandae necis exitium renascatur: et cum haec certis diebus
fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias *quaerere* et cum
inuenerint, quasi sopitis luctibus gaudent. o misera et caduca mor- 4
talitas! ut regibus tuis per annos singulos funestas mittas inferias,
neglecto Deo summo, qui omnia diuina artificii moderatione com-
posuit, et spem tuam perdis et uitam, nec ostensi tibi luminis
splendore corrigeris nec | recuperatae libertatis quaeris insignia Fol. 2a.
nec spem redditae tibi salutis agnoscis nec ex paenitentia praete-
ritorum criminum indulgentiam postulas. frustra tibi hanc aquam 5
quam colis putas aliquando prodesse: alia est aqua qua renouati
homines renascantur. hanc aquam, quam colis per annos singulos,
uis alia decoctis uenarum meatibus siccat aut certe funestus regis
tui sanguis inmaculat: illam quam despicis ignitam, uenerandi
spiritus maiestate decoratur, ut ex ipsa per ueteres conscientiae
cicatrices credentibus hominibus salutaris sanitas inrigetur. sed 6
in his funeribus et luctibus, quae uera sunt funera, quae facta
sunt, quorum extant hodieque reliquiae — nam et sepulchrum
Osiridis hodieque in Aegypto est et cremati corporis reliquiae
cernuntur — defensores eorum uolunt addere physicam rationem,
frugum semina Osirim dicentes esse, Isim terram, Tyfonem
calorem: et quia maturatae fruges calore ad uitam hominum colli-
guntur et diuisae a terrae consortio separantur et rursus adpropin-
quante hieme seminantur, hanc uolunt esse mortem Osiridis, cum
fruges recondunt, inuentionem uero, cum fruges genitali terrae
fomento conceptae annua rursus coeperint procreatione generari.
pone hanc ueram esse sacrorum istorum rationem, pone propter 7
fruges uota reddi numinibus: quid addis incestum, quid adul-

2 quaerere *addidi*: *om. P,* repperiri (*sic*) *additum m. rec. sup. lin. in P,* inuenire *Bursian; cf. p. 78, 10 et 13 sqq.* 5 artifici *P* 8 paenitentia *P:* poenitentia *edd. et sic semper* 9 aqua quā *P* 12 funestis *a* 13 commaculat *a* || illam quam dispicis ignitam *P,* illa quam despicis ignita *edd. at cf. c. 18, 6* illum quem despicis pauperem largus et diues est *et u. Gron. Obseru. in scrippt. eccles. c. 14* 16 uera *Bursian:* uerae *P,* uere *a* || *fort.* quia facta sunt 18 hodie quoque *a* 21 et *Wowerus:* ut *Pa* || homini *a* || colligunt.. *P* 22 diuisae *om. a (uocabulum in cod. rasura facta fere euanuit)* 24 recondunt *Reifferscheid*: reddunt *Pa*, condunt *J. Fr. Gronouius,* recidunt *Oehler* || genitali *Wowerus:* genitalis *Pa* 25 fomento *P ut coni. Wowerus:* frumento *a* || annua *P:* omnia *a* || cęperint *P* 27 adulterum *P*

terium, quid miserandae animaduersionis exitium? quid errantibus
hominibus et simpliciter peccare cupientibus de sacris tuis malum
monstras exemplum? physica ratio quam dicis alio genere celetur.
Fol. 2b. quid autem celari oportuit quod | omnibus notum est? cur
8 plangitis fruges terrae et crescentia lugetis semina? ad substan-
tiam generis humani haec omnia diuina summi Dei liberalitate
donata sunt: agendae sunt summo Deo gratiae propter hoc, nec
est summi Dei lugenda largitio. deflete potius quod erratis et
errorem uestrum restauratis semper luctibus plangite: nolite
annuis sacris quaerere funus alienum: uestris potius funeribus
9 parate solacia per annos singulos. o miser homo! inuenisse te
nescio quid gaudes, cum animam tuam ex istis sacris per annos
singulos perdas. nihil illic inuenis nisi simulacrum, quod ipse po-
suisti, nisi quod iterum aut quaeras aut lugeas. quaere potius
spem salutis, quaere exordium lucis, quaere quod te summo Deo
aut commendet aut reddat, et cum ueram uiam salutis inueneris,
gaude et tunc erecta sermonis libertate proclama: εὑρήκαμεν,
συγχαίρομεν, cum ab his calamitatibus post paenitentiam tuam
summi Dei fueris indulgentia liberatus.

3 Phryges, qui Pessinunta incolunt circa Galli fluminis ripas, terrae ceterorum elementorum tribuunt principatum et hanc uolunt omnium esse matrem. deinde ut et ipsi annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris diuitis ac reginae suae amorem, quae fastus amati adulescentis tyrannice uoluit ulcisci, cum luctibus annuis consecrarunt, et ut satis iratae mulieri facerent aut ut paenitenti solacium quaererent, quem paulo ante sepelierant reuixisse iactarunt, et cum mulieris animus ex impatientia |
Fol. 3a. nimii amoris arderet, m*ortuo* adulescen*ti tem*pla fecerunt. *tunc* q*uod* irata mulier pro *iniuria* sp*re*tae fecerat formae, hoc o*rdinatos a se* pati *uoluere* sacerdotes. sic annuis sacris *cum* honore terrae *istius* funeris pompa componitur, et *cum* persuaderetur hominibus quod colant terram, miseri *fun*eris uen*eran*tur exitium.

4 notā *P* 5 *litterae* terrae et cres *euanuerunt in P* || substantiam *P*: sustentationem *a* 14 nihil quod *Oehler; si quid mutandum, ipse malim:* nihil nisi quod 17 erectā *P* || *CYNXEPOμEN P* 20 Pessinuntā *P*, Pessinuntem *a* 28 *in fol.* 3ª *multa uocabula exalbuerunt ac lectu difficillima sunt* 29 ordinantes *a* 31 persuaderetur *P*: persuadetur *Wowerus*, persuadeatur *Bursian*; *cf. Indicem III. s. u. modorum consecutio*

hic quoque, sacratissimi imperatores, ut error iste celetur, etiam 2
haec sacra physica uolunt esse ratione composita: *amare* terram
uolunt fruges, Attin uero hoc ipsum uolunt esse quod ex frugi-
bus nascitur, poenam autem quam sustinuit hoc uolunt esse, quod
falce messor maturis frugibus facit: mortem ipsius dicunt, quod
semina collecta conduntur, uitam rursus, quod iacta semina
annuis uicibus † reconduntur. uellem nunc mihi inquirenti respon- 3
deant, cur hanc simplicitatem seminum ac frugum cum funere,
cum morte, cum fastu, cum poena, cum amore iuncxerint? itane
non era*t a*liud quod diceretur? itane non erat quod in agendis
Deo summo pro frugibus gratiis faceret misera mortalitas? ut gra-
tias pro renatis frugibus agas ululas, ut gaudeas plangis, nec te,
cum ueram rationem *uideris*, hoc aliquando fecisse paenituit, sed
hoc *agis ut* annuis luctibus occupatus uitam semper fugias, mor-
tem requiras. dicant mihi: quid *hoc frugibus profuit*, ut fetus 4
suos annuis ululatibus *seminent*, *ut strati* funeris calamitatibus
ingemescant, quod dic*ant* physica ratione compositum? *lugetis
et plangitis* et luctus *uestros alia ratione celatis. nouit agricola
quando terram aratro dimoueat*, *nouit quando* sulcis | frumenta Fol. 3b.
committat, nouit quando maturatas solis ardoribus colligat sege-
tes, nouit quando tostas terat fruges: haec est physica ratio, haec
sunt uera sacrificia, quae ab sanae mentis hominibus annuo labore
complentur: hanc simplicitatem diuinitas quaerit, ut homines in
colligendis fructibus ordinatis temporum legibus seruiant. cur
huic ordini miserae mortis figmenta quaesita sunt? cur celatur
lacrimis quod celari non debuit? unde confiteantur necesse est
haec sacra non in honorem frugum, sed in honorem esse compo-
sita mortis alienae. nam quod terram matrem esse omnium deo- 5
rum dicunt qui huic elemento primas tribuunt partes, uere deorum

2 physicā uolunt esse rationē compositā *P* 3 atim (*aut* att in) *P*, amatum *a* || huc *P* 7 recidiuantur *coni. Bursian, probabilius Reifferscheid* redduntur; *ipse tentaui* renascuntur, *ut est paulo post* pro renatis frugibus; *cf. simile uitium librarii ad p. 93, 5* || uelim *Wower; at u. Burs. in praefat. p. VII* 9 iuncxerunt *P*, *quod ferendum uidetur, si sic distinguas:* respondeant: cur *etc.* 12 planges *P* 15 fetus *scripsi:* fletus *Pa* 16 ut strati *P*, *sed litterae* stra *fere prorsus euanuerunt,* seminent in tristitia, interfecti funeris *a* 17 ingemiscant *edd.* 27 non in honore *P* || compositā *P* 29 hinc *a* || deorum istorum *coni. Bursian*

suorum mater est nec abnuimus aut recusamus, quia ab hac collectos deos suos aut lapideos faciunt semper aut ligneos. terram omnem circumfluunt maria et rursus inclusa Oceani ambientis circulo stringitur, caeli etiam rotunda sublimitate operitur, perflatur uentis, aspergitur pluuiis et timorem suum assidui motus tremoribus confitetur. quid uos maneat qui haec colitis considerate, cum dii uestri infirmitatem suam uobis cottidianis confessionibus prodant.

4 Assyrii et pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum uolunt et hunc imaginata figuratione uenerantur: nam hunc eundem [id est aerem] nomine Iunonis uel Veneris uirginis — si tamen Veneri placuit aliquando uirginitas — consecrarunt. Iunonem sane, ne et hinc deesset incestum, Iouis uolunt ex sorore coniugem factam. effeminarunt sane hoc elementum nescio qua ueneratione commoti. num quia aër interiectus est inter mare et
Fol. 4a. caelum, effeminatis eum | sacerdotum uocibus prosecuntur? dic
2 mihi: hoc numen est, quod in uiro feminam quaerit, cui aliter seruire sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effeminent uultum, cutem poliant et uirilem sexum per ornatum muliebrem dedecorent? uidere est in ipsis templis cum publico gemitu miseranda ludibria: uiros muliebria pati et hanc impuri et inpudici corporis labem gloriosa ostentatione detegere. publicant facinora sua et contaminati corporis uitium cum maxima delectationis macula confitentur: exornant muliebriter nutritos crines et delicatis amicti uestibus uix caput lassa ceruice sustentant. deinde cum sic se alienos a uiris fecerint, adimpleti tibiarum cantu uocant deam suam, ut nefario repleti spiritu uanis hominibus quasi futura praedicant. quod hoc monstrum est quodue prodigium? negant se uiros esse et non sunt *mulieres*: mulieres se uolunt
3 credi, sed aliud qualiscumque qualitas corporis confitetur. considerandum est etiam, quale sit numen, quod sic impuri corporis

1 *fort.* matrem esse 5 plubiis *P* 11 id est aerem *glossam esse perspexit Wowerus* 12 uirginitatis *a* 13 sane ne *P*: *malim* autem ne; *nam* sane *ex uersu sequenti praeceptum uidetur* || hinc *P*: huic *a* 14 effeminarunt *Wower*: Et feminarum *Pa* 15 num *Wower*: Nam *Pa* 17 hoc numen *Bursian*: hoc nomen *P*, hoccine *a* 19 per *addidi* || ornatũ muliebrẽ *P*: ornatu muliebri (muliebre *Burs.*) *edd.* 23 detestationis *coni. Wower* 29 mulieres: mulieres *Oehler*: mulieres *Pa*

delectatur hospitio, quod impudicis adhaeret membris, quod polluta corporis contaminatione placatur. erubescite, o miseri, summitatem: aliter uos deus fecit. cum cohors uestra ad tribunal iudicantis Dei accesserit, nihil uobiscum referetis quod Deus qui uos fecit agnoscat. abicite hunc tantae calamitatis errorem et studia profanae mentis aliquando deserite, nolite corpus quod Deus fecit scelerata diaboli lege damnare, calamitatibus uestris dum adhuc tempus patitur subuenite. misericordia Dei diues est, libenter ignoscit: relictis nonaginta nouem ouibus | amissam Fol. 4b.
quaerit unam, et reuerso pater prodigo filio et uestem reddit et 4
parat cenam. nolo uos desperare faciat criminum multitudo: Deus summus per filium suum Iesum Christum dominum nostrum uolentes liberat et paenitentibus libenter ignoscit, nec multum exigit ut ignoscat: fide tantum et paenitentia potestis redimere quicquid sceleratis diaboli persuasionibus perdidistis.

Persae et Magi omnes, qui Persicae regionis incolunt fines, 5
ignem praeferunt et omnibus elementis ignem putant debere praeponi. hi itaque ignem in duas diuidunt potestates, naturam eius ad utrumque sexum transferentes et uiri et feminae simulacro ignis substantiam deputantes: et mulierem quidem triformi uultu constituunt monstrosis eam serpentibus inligantes. quod ideo faciunt, ne ab auctore suo diabolo aliqua ratione dissentiant, sed ut dea sua serpentibus pullulans macuiosis diaboli insignibus adornetur. uirum uero abactorem bouum colentes sacra eius ad ignis 2
transferunt potestatem, sicut propheta eius tradidit nobis dicens: *Μύστα βοοκλοπίης, υἱὲ δέξιε πατρὸς ἀγανοῦ.* hunc Mithram dicunt, sacra uero eius in speluncis abditis tradunt, ut semper obscuro tenebrarum squalore demersi gratiam splendidi ac sereni luminis uitent. o dira numinis consecratio! o barbarae legis fugi-

2 supinitatem *Wowerus,* insanitatem (*uel* stupiditatem) *Oehler* 10 reddit *a*: reddidit *P* 11 coenam *a* 13 multa *a, unde Wowerus* multam 14 penitentiã *P* 16 Persiae *a* 17 et *om. a* 18 ignem *P:* Jouem *a* 19 ad utriusque sexus *Pa, em. Bursian* || simulacro *P, ut coni. Oehler*: simulachra *a* 23 pullulans *Bursian:* pollulant *P*, polluta *a* 24 bonum *P*, boum *edd.* 26 *υἱὲ δέξιε Bursian*: *CYNΛEΞIE P* (*Μικτάβω μυστάκυ ὁ κλοπίης σύνδετε πατρος ἀγάνου a*) || mitram *P* 29 uitent *P*: uideant *a* || dira *Bursian:* uera *P*, caeca *a*; *possis etiam* peruersa *uel* uana, *ut est p. 91, 18* uanis consecrationibus || barbarae *P teste Reifferscheidio:* nefariae *edd. an* barbaricae? *nam spatium, quod indicat Lorenz, maius est*

enda commenta! deum esse credis, cuius de sceleribus confiteris. uos itaque qui dicitis in his templis rite ** Magorum ritu Persico, cur haec Persarum sola laudatis? si hoc Romano nomine dignum putatis, ut Persarum sacris, ut Persarum legibus seruiat ** Fol. 5a. **qu*ae armata clipeo lorica tecta* [*gladio et hasta*] consecratur. *tertia etiam pars est quae* in asperis secretisque *siluarum agrorum* fer*arum societatem comprehendit.*

3 *V*ltima pars triper*titae istius diuisionis aestimat libidinum uias* quae praua d*esideria* quaeque *so*por*es* cupidit*atis* monstrat in *te*ne*bris*. *ideo unam partem ca*piti adsignant ut hom*inis aliam quo*d*a*mm*odo renis esse* uide*ntur*. aliam *in corde ponunt* ut diuersarum cogitati*on*um uari*etatem qu*as *multi*plici *in*tentione *con*-

2 rite *P*, rite sacrificari *a*, rite sacra fieri ritu *Bursian*; *an sufficit* fieri *post* rite *supplere?* 3 sola *P*: sacra *a* || Scio hoc *a* 4 ac Persarum sacris. At Persarum *a* || seruiat *P*, *ut legit Lorenz in loco admodum obscurato:* sequatur *a*, *unde correctum est* obsequatur; *desunt deinde in P duo folia; u. ad pag. 75* 5 quae] *de priore pagina folii 5, quae omnium difficillima lectu est, haec nobis scripsit Wilmanns: 'Die sehr verzehrte und abgeschabte schrift auf dieser seite ist zum grossen theil von einer modernen hand des XV. jahrhunderts nachgezogen und so das alte vielfach gänzlich unkennbar. Was nicht nachgezogen ist, konnte schon zum theil der nachzieher nicht mehr lesen. Ich habe auf der beifolgenden collation alles nachgezogene unterstrichen und die einzelnen unter oder neben seiner hand sichtbaren buchstaben der alten hand durch darübergesetzte buchstaben bezeichnet.' Nos in loco conclamato omnia, quae a manu recentiore renouata aut plane nouata sunt, litteris inclinatis exprimenda curauimus* || quae] ut *a* || tecta] thoracae *a* || gladio et hasta] *haec inepte suppleuit ed. princeps; at uestigia ueteris scripturae aliud scriptum fuisse declarant; post* tecta *Lorenz sibi uisus est litteras* •••eis (ocreis?) *dispicere, ut diuinare possis* ocreis succincta; *extremae tamen litterae ante* consecratur *uidentur* te *fuisse* 6 tertia] altera *coni. Bursian (uerba* tertia etiam pars *uetus quoque manus uidetur habuisse)* || agrorumque *ed. Burs. fort.* agrestium 7 societatem comprehendit *manus rec. iis deletis quae a manu uetere scripta erant (*agrestiumque ferarum sortita imperium *a)* 8 libidinum uias *uetus quoque m. uidetur habuisse* 9 quae] que *P* || quaeque praeposterae cupiditatis monstrant illecebras. Ideo *a* 10 capiti] *m. rec. ante hoc uocab. in marg. addidit* sopori (capitis *a*) || aliam *et* renis esse *m. rec. uetustis litteris deletis* (ut hominis iram quodammodo denotare uideatur *a*) 11 ponunt *m. rec.* statuunt *a*, *cuius uerbi nullum uestigium in cod. est* || ut (*uel* at) diuersarū *Pa:* ut iecoris *m. rec.* 12 concipimus in modum *uetus quoque manus ut uidetur*

cipimus in modum siluarum tenere uid*eatur. tertia pars* construi-
tur *in iecore, un*de *libido* nascit*ur et uoluptas. illic* enim *genita-
lium seminum collecta* fecund*itas naturalibus* st*imulis* d*es*ide-
rium *cupidit*a*tis exagitat. qu*id ergo per*ficiat ista diuisio dili-* 4
genter aspicite, *ut facile* com*m*ent*um* r*atio ueritat*is im*pu*g*ne*t. s*i*
d*iuidi*t*ur anima* et substantia sua *diuerso* e*fficaciae* genere *sepa-
ratur et* disso*l*uto or*dine suo incipit esse* quod fuerat. a*liud en*im
*m*ens *est, aliud ira, aliud libido.* a*nima*m *e*rgo *separatio ista
dissoluit et* patitur *maxim*am ex ista partitione iacturam, nec in-
tegram sui speciem res ista c*usto*d*it, quae per tres contrarias* se-
*parata diuid*i*tu*r et, ut uerius dicam, fit ex *ipsa diuisione* mor-
talis. et*enim quod potest diuidi corpus est*: quod corpus, necesse
est esse mortale. ergo si anima diuiditur, corpus est: si corpus est,
necesse est sit *res* ipsa *mor*talis, *egregia* e*rror*is *isti*us ac prae-
clara com*itantia*. m*a*ximum *no*bis *beneficium* ex ista consequentia
co*n*fer*tu*r: commentis istarum *nugarum animas uolunt* | esse Fol. 5b.
mortalis.

Sic sunt, sacratissimi imperatores, elementa a perditis homi- 6
nibus consecrata. sed adhuc supersunt aliae superstitiones, quarum
secreta pandenda sunt: Liberi et Liberae, quae omnia sacris sen-
sibus uestris specialiter intimanda sunt, ut et in istis profanis re-
ligionibus sciatis mortes esse hominum consecratas. Liber itaque
Iouis fuit filius, regis scilicet Cretici. hic cum fuisset adultera
matre progenitus, nutriebatur aput patrem studiosius quam de-
cebat. uxor Iouis, cui Iunoni fuit nomen, nouercalis animi furore
commota ad necem infantis omnifariam parabat insidias. profi- 2
ciscens peregre pater, quia indignationes tacitas sciebat uxoris, ne
quid ab irata muliere dolo fieret, idoneis, sicut sibi uidebatur,
custodibus tutelam credidit filii. tunc Iuno opportunum insidiarum
nancta tempus et ex hoc fortius inflammata, quia proficiscens

1 construitur *P*: constituitur *a* 2 enim *Pa*: itū *m. rec.* 3 stimulis *a:* st...... *m. uetus,* surculis *m. rec.* 4 per..cit *m. uetus,* perficit *a* 5 ut cernatis quam facile *a* 6 sua *P*: eius *a* 7 et *om. a* 10 que *m. uetus,* quo *m. rec.* || separatim *a* 11 et *P non distincte* || uerius *P*: uerum *edd.* 12 quod corpus *P*: quod autem corpus est *edd.* 14 res *et litteras* mor, *quae prorsus euanuerunt, restituit ed. princ.* 15 cō....ta *P* 16 nugarum a. u. *Bursian*: absurditatum animas uolunt *a*; *scriptura in P prorsus euanuit* 28 mulier *P* 29 filio *P* 30 nancta *P:* tracta *a*

pater et sellam regni puero tradiderat et sceptrum, custodes pri-
mum regalibus praemiis muneribusque corrupit, deinde satellites
suos, qui Titanes uocabantur, in interioribus regiae locat partibus
et crepundiis ac speculo adfabre facto animos ita pueriles inlexit,
ut desertis regiis sedibus ad insidiarum locum puerilis animi de-
3 siderio duceretur. illic interceptus trucidatur et, ut nullum posset
necis inueniri uestigium, articulatim membra concisa satellitum
sibi diuidit turba. tunc, ut huic facinori aliud facinus adderetur,
quia uehementer tyranni crudelitas timebatur, decocta uariis ge-
neribus pueri membra consumunt, ut humani cadaueris inauditis
Fol. 6a. usque in illum diem epulis | uescerentur. cor diuisum sibi soror
seruat, cui Minerua fuit nomen, quae et ipsa sceleris fuit par-
ticeps, et ut manifestum delationis esset indicium et ut haberet
unde furentis patris impetum mitigaret. reuerso Ioui filia ordinem
4 facinoris exponit. tunc pater funesta calamitate cladis et acerbi
luctus atrocitate commotus Titanas quidem uario genere excrucia-
tos necat nec praetermissum est in ultione filii aut tormentum
aliquod aut poena, sed per omnia poenarum genera bacchatus
necem qualiscumque filii uindicauit, affectu quidem patris, sed ty-
rannica potestate. tunc, quia diutius pater ferre lugentis animi
tormenta non poterat et quia dolor ex orbitate ueniens nullis so-
laciis mitigabatur, imaginem eius ex gypso plastico opere per-
fecit et cor pueri, ex quo facinus fuerat sorore deferente detectum,
in ea parte plastae conlocat, qua pectoris fuerant liniamenta for-
mata. post haec pro tumulo extruit templum et paedagogum
5 pueri constituit sacerdotem: huic Silenus fuit nomen. Cretenses,
ut furentis tyranni saeuitiam mitigarent, festos funeris dies sta-
tuunt et annuum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia
per ordinem facientes quae puer moriens aut fecit aut passus est.
uiuum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annuis comme-
morationibus excitantes, et per secreta siluarum clamoribus dis-
sonis eiulantes fingunt animi furentis insaniam, ut illud facinus
non per fraudem factum sed per insaniam crederetur: praefertur

1 sellam *P*: solium *a* 7 particulatim *Pa*, *em. Wakefield Silu. crit. IV. p. 249* || conscissa *a* 12 quae *Bursian*: quia *Pa* 13 iudicium *a* 15 acerui *P*, acerba *a* 18 aut pęnā *P* 19 neces *P* || qualitercumque *a* 23 cor pueri *Bursian*: corpore *P*, cor *a* 24 plastes *Bursian*, *idem* plasti *coniciens* || lineamenta *edd.* 26 Selenus *P pr. m.*

cista, in qua cor soror latenter absconderat, | tibiarum cantu et Fol. 6b.
cymbalorum tinnitu crepundia quibus puer deceptus fuerat mentiuntur. sic in honorem tyranni a seruiente plebe deus factus est qui habere non potuit sepulturam.

Fuit etiam alius Liber aput Thebas tyrannus magicae artis po- 6
testate perspicuus. hic cum muliebres animos uenenis quibusdam et carminibus occupasset, pro arbitrio suo crudelia facinora furentibus imperabat, ut mente captas nobiles feminas et libidinum ministras haberet et scelerum. qui qualia fecerit scelera uel quantum matri contra filium uel sororibus contra fratrem imperauerit facinus, in scaenis cottidie a tragici carminis auctoribus traditur, ut scelerati tyranni facinerosa crudelitas in animis audientium funestis semper relationibus renascatur. hunc Lycurgus sobria ui- 7
rorum coniuratione protectus regno exuit, pellit patria: neque enim effeminatus consensum uirorum potuit diutius sustinere. effeminatum enim eum fuisse et amatorum seruisse libidinibus Graecorum gymnasiis decantatur. nec fuga eius Lycurgus tantum est exilioque contentus, sed timens, ne fugiens et ab aliis receptus ludibriosa scelerum suorum etiam in alia regione conderet semina, succinctus ferro patriae dedecus minaci persequitur edicto. tunc Liber proiectis infulis, quas pampineis coronarum circulis inligabat, cum semiuiro comitatu fugiens — soli enim eum secuti sunt stuprorum et flagitiorum ac libidinum socii — per omnes oras
uicini maris | cum summa trepidatione desperationis errauit. illic Fol. 7a.
inter ebrias puellas et uinolentos senes, cum adhuc eum scelerum 8
pompa praecederet, alter nigro amictu taeter, alter ostenso angue terribilis, alter cruentus ore, dum uiua pecudis membra discerpit, a Lycurgo conprehensus per proximam rupem, quae inmensum praecipitium saxis inuiis fecerat, in mare praecipitatur, ut lacerum corpus marinis diu iactatum fluctibus errantium populorum animos ad sanitatis ac sobrietatis ordinem seuera animaduersione reuo-

11 scęnis *P*: scenis *edd.* 12 facinorosa *edd.* 15 effeminatus *P*: effoeminatus ille *a* 16 enim eum *Bursian*: cenatum enim eum *P*, enim *a* 19 contenderet *P* 21 cornarum *P* 23 struporum *P* 24 disperationis *P*, *item p. 87, 20* disp. 25 uinonettos *P* 26 praecederet et *P*, et *deleuit Bursian* || teter *Pa* 27 pecodis *P*, pecoris *a* 29 ut *a*: at *P*

caret. hunc finem Liberi Homerus, ut fugam et trepidationem detegeret et ut ostenderet mortem, ait:

Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς
δύσεθ' ἁλὸς κατὰ κῦμα· Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
δειδιότα· κρατερὸς γὰρ ἔχεν τρόμος ἀνδρὸς ὁμοκλῇ.

9 imitatur te, Lycurge, et sobrium institutum tuum sequitur nec a salutaribus tuis legibus exorbitat etiam consul noster Postumius. nam, sicut in libris annalibus inuenimus, Bacchanaliorum scelera Aebutio quodam adulescente deferente detecta sunt. erant adhuc in urbe Roma integri mores nec quisquam peregrinas superstitiones dissolutis moribus appetebat. tunc nec senatus consuli nec leges rei publicae nec consul legibus defuit, sed inuestigatis omnibus qui huius sacri scelerata commenta tradebant contra omnes seuero, immo Romano quaestionis examine capitalis poena de consilii sententia decreta est, nec tam diu uindices gladii consulis conquierunt, quam diu hoc malum fuisset radicitus amputatum. o digna Romani nominis animaduersio! o priscae uirtutis laudanda constantia! nec ciuibus suis consul parcere uoluit, cum ob purgandam Fol. 7b. patriam | peregrina uitia corriguntur.

7 Sequitur hanc sacri contagionem et imitatur ordinem funeris a Cerere Hennensi muliere mors filiae consecrata. nam quicquid in Creta pater circa filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam amissa filia impatientia materni doloris instituit: quod quatenus factum sit breui sermone perstringam. unicam Cereris filiam, quam Graeci Persefonam, nostri immutato sermone Prosérpinam dicunt, ad coniugale consortium plures petebant. mater sollicita de singulorum meritis iudicabat, et cum adhuc omnibus matris sententia uideretur incerta, diues rusticus, cui propter diuitias Pluton fuit nomen, temerario cupiditatis ardore, cum moras dilationis ferre

1 Il. 6, 135.

1 ut et fugam et trep. *P* 3 *ΦΟΒΗΘΙC ΔΥCΕΝ P* 4 *ΚΟΛΙΠω P* 5 *ΕΧΕΝ P*: ἔχε *edd.* (*ed. princ. uersus admodum corruptos habet*) 6 institutum tuum *P*: tuum institutum *edd.* 8 libris *P*: Liuii *J. Fr. Gronouius* || bachanaliorum *P* 9 butio *P*, Ebutio *a* 13 seueros (sernos *a*) immo romanos *Pa, em. Bursian* 14 consilii *P*: senatus *a* 17 romani nomini *P, em. Bursian*, Romano nomine *a* 18 cum] *malim* dum 22 circa *P*: ob *a* 23 quo quatenus *P* 26 sollicite *a*

non posset et cum praeposteri amoris coqueretur incendiis, prope Percum inuentam uirginem rapit. Percus est autem lacus in Hennae ciuitatis finibus satis amoenus et gratus, cuius amoenitas ex florum uarietatibus nascitur: nam per omnem annum uicissim
sibi succedentibus floribus coronatur. illic inuenies quicquid hya- 2
cinthi turget in caulem, illic comam narcissi uel quod auream rosam desuper pingit, illic albae hederae per terram molliter serpunt et cum purpureis uiolis suauiter rubens amaracus inuenitur, nec coronam istam alba deserunt lilia: prorsus aptus locus qui gratia sua puellares animos et inuitaret pariter et teneret. in hoc loco cum a Plutone uirgo prope uesperam fuisset inuenta, ui rapitur et superimposita uehiculo scissis uestibus laceratis crinibus ducitur: nec resecati ungues contra amatorem rusticum aliquid
profuerunt | nec clamor atque ululatus adiuuit nec ceterarum Fol. 8a.
strepitus puellarum. tunc una celeri cursu, cum de ciuitate nemo 3
succurreret, facta ex ipso timore uelocior matri raptum uirginis nuntiat. contra raptorem indignata mater armatam manum ducit: nec Plutonem mulieris fefellit aduentus, sed ut retorsit ad ciuitatem oculos et infinitos cuneos respexit uenire cum matre, funestum cepit ex desperatione consilium: quadrigam qua uehiculum trahebatur per medium lacum dirigit: is erat profundis uoraginibus immersus. illic cum amata submersus uirgine miserandae matri de morte filiae funestum spectaculum praebuit. Hen- 4
nenses ut possent maternis luctibus ex aliqua parte inuenire solacium, inferorum regem uirginem rapuisse fincxerunt, et ut fides figmenta sequeretur, prope Syracusas eum per alium locum cum uirgine emersisse iactarunt. templum sane et raptori et uirgini accurate conlatis sumptibus faciunt et annua in templo uota decernunt: sed nullo genere matris dolor uincitur nec muliebris inpatientiae tormenta curantur, sed credens uere filiam prope Syracusas esse uisam, Triptolemo duce uilico suo nocturnis itineribus ad Syracusanae ciuitatis litus cum lugubri ueste ac sordido squalore peruenit. nec illic defuit qui credulam de calamitatibus suis

1 cum de praep. a. conquereretur *a* 2 Pergus *Ouid. Metam. V, 386* 5 yacinthi *P, at cf. c. 12, 2* 6 aureum *P* 13 resecati *M. Haupt (in Herme II, 8)*: reseruati *Pa* 16 ipso *P corr. ex* ipse 18 retrorsit *P* 20 qua.. trahebatur *nos:* qua.. trahebat *P,* quae.. trahebat *a* 22 immensus *J. F. Gronouius* 27 mersisse *P* 30 filia.. uisa *P* 31 uillico *a* 33 illic *P (teste Lorenzio) et Oehler:* illi *a*

falleret matrem: ait se Pandarus nescio qui uidisse non longe a
Pachyno nauem raptorem ascendisse cum uirgine. persuasum est
mulieri, quae, quoniam quolibet genere uiuere filiam cupiebat
5 audire, infinitis donis remunerat ciuitatem. Syracusani liberali-
Fol. 8b. tate mulieris prouocati | raptum uirginis consecrant et mitigantes
dolorem matris pompam miseri funeris excolunt honore templo-
rum. sed nec hoc sufficit matri, sed ascensa naue per peregrina
litora filiam quaerit. sic fluctibus tempestatibusque iactata ad
Atticae urbis locum peruenit: illic hospitio recepta incolis inco-
gnitum adhuc triticum diuidit. locus ex patria et ex aduentu mu-
lieris nomen accepit, nam Eleusin dictus est, quod illuc Ceres
6 relicta Henna uenerat. sic quod ipsa dispensato quod adtulerat
frumento colligendarum frugum tradiderat disciplinam, post mor-
tem ob beneficium, quod ex frugum copia nascebatur, et sepulta
in loco est pariter et consecrata et diuino cum filia appellata no-
mine. amat enim Graecorum leuitas eos qui sibi aliquid contu-
lerint uel qui consilio aut uirtute se iuuerint diuinis appellare
nominibus, et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur, ut deos
dicant, deos esse credant, qui sibi aliquando profuerint. sic de
Libero Nysa non dubitat nec de nouis ambigit Sparta sideribus:
cremat et consecrat Herculem tristis Oeta et a uanis Cretensibus
7 adhuc mortui Iouis tumulus adoratur. additur tamen, sacratis-
simi imperatores, ad huius profani erroris augmentum quod hos
binomines, id est Liberum et Proserpinam, maiore quasi aucto-
ritate defendat: nam Liberum ad solem uolunt referre commenta
Graecorum, Proserpinam uero Liberam dicentes lunam esse con-
fingunt. quod quam absurdum et quam miserum sit ex ipsa ueri-
tatis possumus ratione colligere. quis uidit puerum solem? quis
Fol. 9a. fefellit? quis occidit? quis lacerauit? | quis diuisit? quis mem-

1 ait *P*: tunc ait *a* 3 quō (*i. e.* quoniam) *nos*: quo *Pa*, quia *Oehler* 4 donis *Bursian*: dotis *P*, dotibus *a* 12 dispensato — frumento *J. Fr. Gronouius*: dispensatio — frumenta *P* (Sicque tum ipsa dispensatio quod attulerat frumenta, tum quod colligendarum *etc.* *a*) 15 in eo loco *a* || numine *Pa*, *em. Wowerus* 20 nisa *Pa* || spartha *P* 21 herculim *P* || Oetas *Pa*, *em. Oehler* 24 binomines *Bursian*: hihomines *P*, homines *a* || id est — Proserpinam *obelo notauit Wowerus* 26 libera *P* 29 *multa uocabula litteraeue fol. 9a et partim iam fol. 8b in scriptura albitudine fere extincta alia manu renouata sunt*

bris eius epulatus est? quis lunam rapuit? quis abscondit? quis 8
Plutonis coniugem fecit? sed et errorem istum physica rursum
uolunt ratione protegere: indiuisam mentem et diuisam, id est
τὸν ἀμέριστον καὶ τὸν μεμερισμένον νοῦν, hac se putant posse
ratione uenerari. dicite mihi, o miseri mortales, quid natura- 9
libus rebus additis funera? quid dei dispositionem crudelium
mortium atrocitate polluitis? quid opus erat tam duro crudelique
tormento? quid sibi uult ista persuasio, ut diuinis rebus funestae
calamitatis ordo societur? ut natura siderum, quam Deus summus
certis legibus fecit, mortalis calamitatis luctibus iungeretur? cui
rei prodest quod facitis? miscetis terrena caelestibus, caduca
superis, tenebrosa lucentibus, dolores ac luctus hominum diuinis
honoribus consecrantes.

Si conuocato omni genere humano sol habita contione loque- 8
retur, desperationem uestram hac forsitan oratione percuteret:
'Quis uos, caduci homines et per dies singulos summo Deo uariis
generibus rebellantes, ad hoc tantum facinus impegit, ut profano
nefariae cupiditatis errore et mori me dicatis arbitrio et uiuere?
atque utinam usitato more uel uno genere uaesanae cogitationis
uestrae figmenta procederent, utinam sine contumelia mei scele-
ratae cogitationis uestrae grassaretur inprobitas! nunc uos per
praecipitia iactantes mihi quoque non parcitis nec aliquam habet
uester sermo reuerentiam, sed cum dedecore meo in exitium ue-
strum mortemque properatis. | alii me aput Aegyptum undis Nili Fol. 9b.
et rapidis uerticibus obstinato mentis furore submergunt, alii 2
amputatis uirilibus plangunt, alii crudeli morte caesum aut in
olla decoquunt aut septem ueribus corporis mei membra lacerata
subfigunt. qui paululum mihi placida fuerit oratione blanditus,
quadriiugi currus aurigam me esse confingit. proicite aliquando
tanti furoris exitium et salutari persuasione conuenti ueram salu-
tis uiam quaerite. inimicus Dei est qui haec aut cogitauit aut
fincxit, nec facinus eius simplex aut usitata poena comitatur, qui

3 diuisa *P* 4 *μENEPICμENON NOY P* 5 o *a*: o dii *P cf. p. 104, 21* || miseri *om. a* 10 calamitas *Pa, em. Bursian* 15 forsan *a* 17 reuellantes adhuc tantum *P* 18 uestro arbitrio *a* 19 uęsane *P*, uesanae *edd.* 21 cogitationes *P* || uosmet *a* 25 uorticibus *Wowerus* 26 uiribus *P* || in *P*: ut *a* 27 decoquent *P* || uerubus *a* 30 conuicti *a; at u. ind. III s. u.* conuenire

secreta profanis persuasionibus polluit, qui de praeclaro opere
3 Dei tanta confingit. lugete mortuos uestros et ipsi simili morte morituri, mittite regibus uestris ut uultis inferias et orbitates eorum alio remediorum genere mitigate. lugete Liberum, lugete Proserpinam, lugete Attin, lugete Osirin, sed sine nostrae contumelia dignitatis. nolo me per tumulos eorum fauillasque ducatis, nolo ut errori uestro nomen meum fomenta subpeditet. ad initium diei a Deo factus sum, hoc mihi sufficit solum: quid me honesti muneris dignitate priuatis? aliud me Deus fecit, aliud esse iussit, et uos me pro libidine uestra diuiditis, pro arbitrii uestri cupiditate laceratis. quicquid sum simpliciter pareo nec aliud uolo de me intellegatis nisi quod uidetis: hoc Deo gratum est, hoc Deus libenter amplectitur, hoc homines ad salutis uiam ducit, si proiectis erroribus Dei gratiam simpliciter ac fideliter hauriatis.'
4 Haec quidem, sacratissimi imperatores, ethopoeiaco mi sermone dixisse sufficiat. at ego nunc sacrarum lectionum institutione for-
Fol. 10a. matus perditos homines religioso sermone | conuenio. si dii sunt quos colitis, cur eos lugetis? cur eos annuis luctibus plangitis? si lacrimis ac luctu digni sunt, cur eos diuino honore cumulatis? unum itaque e duobus facite: aut nolite eos lugere, si dii sunt, aut si luctu eos dignos putatis ac lacrimis, deos eos appellare nolite, ne luctibus ac lacrimis uestris maiestas diuini nominis
5 polluatur. sed quia mens perdita et sceleratae cupiditatis laqueis implicata nulla potest ratione reuocari, persequar cetera, ut publicatis omnibus atque detectis quae profana consecrauit improbitas misericordia Dei nomine domini nostri Iesu Christi lapsos erigat, fugientes ad se reuocet, dubitantes confirmet, errantes corrigat et quod est potissimum uitam morientibus donet.

9 In plurimis orientis ciuitatibus, licet hoc malum etiam ad nos transitum fecerit, Adonis quasi maritus plangitur Veneris et percussor eius circumstantibus uulnusque monstratur. Mars enim in porci siluestris speciem formamque mutatus, ut sibi primas partes in amore Veneris uindicaret, incaute contra se ruentem percutit iuuenem. si deus erat Adonis, cur riualis insidias nesciebat?

1 secreta *P*: sacra *a* 4 lugite *ter P* 11 deo pareo *a* 14 audiatis *a* 18 lugitis *P* 19 ac *P*: et *a* 26 in nomine *a* || Iesu] ihū *P* 27 confirmat *P* 30 percursor *P* 33 contra serentem *a*

si homo, cur cum superiore certabat? sed et alium audio cum Ve- 2
nere coniugale habuisse consortium: Vulcanus, nisi fallor, ab his
deorum cultoribus maritus Veneris esse perhibetur. o uanorum
hominum ridenda persuasio! inter duos maritos adulter positus ab
uno capitur, alterum uincit. sed uide: ut adulter deus maritum
uinceret, quod sibi corpus elegit! porcus esse maluit: qui si ha-
bebat mutandi corporis potestatem, leonis debuit potius speciem
formamque suscipere. | sed leonem dicunt qui naturas animalium Fol 10b
norunt in illa agrestis animi feritate pudicitiae seruare uirtutem.
merito ab adultero leonis spernitur forma et libidinosi animalis
eligitur.

Hic iam euangelicae traditionis secreta tractemus. eiecto dae- 3
monio dominus porcorum gregem donat, nec inmerito: ut cum
libidinosis animalibus per dura praecipitia fluctusque iactatus
per mortes porcorum uarias digna nece inmundus spiritus car-
peretur. audio Cinyram Cyprium templum amicae meretrici do- 10
nasse — ei erat Venus nomen —, initiasse etiam Cypriae Veneri
plurimos et uanis consecrationibus deputasse, statuisse etiam ut
quicumque initiari uellet secreto Veneris sibi tradito assem unum
mercedis nomine deae daret. quod secretum quale sit omnes taciti
intellegere debemus, quia hoc ipsum propter turpitudinem mani-
festius explicare non possumus. bene amator Cinyras meretriciis
legibus seruiit: consecratae Veneri a sacerdotibus suis stipem
dari iussit ut scorto. Sebazium colentes Iouem anguem, cum ini-
tiant, per sinum ducunt: adhuc primi erroris uitia grassantur et
quicquid homines perdidit colitur et funesti anguis callida ac ma-
litiosa crudelitas adoratur. in sacris Corybantum parricidium co- 11
litur: nam unus frater a duobus interemptus est et ne quod indi-
cium necem fraternae mortis aperiret, sub radicibus Olympi mon-
tis a parricidis fratribus consecratur. hunc eundem Macedonum
colit stulta persuasio: hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quon-

1 aliud *a* 8 leonum *P* 13 grege *P* 18 nauis *a* 19 assem unum *Wowerus*: asse munū (*sic potius quam* manū) *P*, asse, manum *a* 23 seruit *Pa*, *em. Bursian* 24 initiant *P*: initiantur *a*, *haud scio an recte, cf. Clem. Alex. Protrept. c. 2: Σεβαζίου γοῦν μυστηρίων σύμβολον τοῖς μυουμένοις ὁ διὰ κόλπων θεός· δράκων δέ ἐστιν οὗτος διελκόμενος τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων* 26 hominem *a* 30 parricidiis *P* 31 gabirus *Pa*, *em. Wowerus*

Fol. 11a. dam cruento *ore*, cruentis manibus supplicabant. | considerandum itaque est, quale sit numen quod parricidalis amentia, ut parricidium celaret, inuenit.

12 Quapropter quicumque haec sacra deuota mente ueneratur, cuicumque placet superstitionis istius metuenda contagio, aut malis suis solacium quaerit aut facinora eorum tacita cogitatione conlaudat hoc optans, hoc quaerens, hoc utique magnopere desiderans, ut et sibi liceat quod diis suis licuit, ut et se ad consortium
2 talis uitae morum similitudo perducat. adulterio delectatur aliquis: Iouem respicit et inde cupiditatis suae fomenta conquirit: probat, imitatur et laudat quod deus suus in cygno fallit, in tauro rapit, ludit in satyro et, ut liberalis in flagitiis esse consuescat, quod inclusam regiam uirginem auro largiter fluente corruperit. puerorum aliquis delectatur amplexibus: Ganymedem in sinu Iouis quaerat, Herculem uideat Hylam inpatienti amore quaerentem, Hyacinthi desiderio captum Apollinem discat, Chrysippum alius, alius Pelopem uideat, ut per deos suos sibi licere dicat quicquid
3 hodie seuerissime Romanis legibus uindicatur. adulteria eorum omnia enumerare difficile est, quis Amymonen, quis Alopen, quis Menalippen, quis Chionen Hippothoenque corruperit: nempe deus uester haec fecisse memoratur. ille, quem uolunt seueris oraculis errantium hominum peccata corrigere, Steropen amat, Aethusam rapit, Zeuxippen stuprat, quaerit Prothoen et Arsinoae adultera cupiditate blanditur. sed ex isto corruptarum mulierum grege una puella amatorem deum et uitauit et uicit: Dafnen di-
Fol. 11b. uinans deus et futura praedicens nec inuenire potuit nec stu|prare.
4 muliebria patitur aliquis et effeminato corpori solacium quaerit: uideat Liberum amatori suo post mortem etiam promissae libidinis praemia imitatione flagitiosi coitus repensantem. si qui monstruoso cupiditatis ardore in paternae necis armatur exitium, a Ioue sumat exordium: qui fraternum desiderat sanguinem, Corybantum sequatur institutum, et incestum desiderantibus a Ioue

1 ore *addidimus* 3 celaret] coleret *Wowerus* 15 inpatientiam morē *P* 16 apolline *P* 19 quis amumonē quis alopē quis menalippe quis chionē *P* 20 ippothoenque *P*, Hippogoemque *a* 23 aethyssam *P*, *em. Wowerus* || zeuxippē *P* || prothoc (*sic*) et arsinoe *P* 25 dafnem *P*, Daphnem enim *a* 26 strupare *P* 29 repraesentantem *a* 30 mostruoso *P* 31 sumat exemplum *a* 32 sequitur *P*

sumantur exempla: cum matre concubuit, sororem duxit uxo-
rem et, ut integrum facinus impleret incesti, filiam quoque animo
corruptoris adgressus est. inferiores aliqui aemulo stridore perse- 5
quitur et aduersarium cupit crudeli feritate torquere: ab Apol-
line ex Marsyae casibus crudelium tormentorum cruciatus discat.
alienum aliqui desiderat et hoc cum morte domini conatur im-
plere: uideat ut Hercules occiso Geryone Hiberas abegerit boues.
si qui promiscua hominum caede gaudet, praeposteras Martis
cupiditates diligenter inspiciat. semina paene omnium scelerum
a diis suis peccantium turba colligit et, ut perditus animus im-
pune facinus possit admittere, ex praecedentibus facinorum exem-
plis maiore se auctoritate defendit. si stupri praemia corruptor 6
inquirit, si uiam optat sollicitationis addiscere, in sinu corruptae
mulieris aurum Iouis uideat. si publicus parricida commissam
sibi regni custodiam nefaria prodere cupiditate desiderat, respi-
ciat ad eos qui Saturnum filio prodiderunt. quatenus ius laedatur
hospitii uel | quatenus amicitiae iura turbentur uel quatenus Fol. 12a.
mensae conciliatio sancta uioletur si qui ad iniuriam pronus quae-
rit, ecce ordinem scelerum de Tantali casibus discat. o facine- 7
rosae cupiditatis triste solacium! o hominum deflenda persuasio!
o infelicis imitationis cruenta meditatio! scaenam de caelo fecistis
et errantes animos per abrupta praecipitia crudeli calamitate du-
xistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum uia de deo-
rum monstratur exemplis. sed in ista criminum lege, in ista con-
fessione scelerum gratias agamus illis, qui etiam exitia et mortes
deorum istorum nobis nescientibus prodiderunt, ut disceremus
omnia per tot opstantes. fuit enim et aput ueteres, licet nondum
terram inluminasset domini nostri Christi ueneranda dignatio, in
spernendis superstitionibus religiosa constantia. Diomedes pudi- 8
cus ac sobrius Venerem uulnerat, Martem uincit et percutit: Oti et

3 *et* 6 aliquis *a* 3 aemulos rigore *Oehler; at cf. Firm. Mat. Mathes. lib. IIII, 1 p. 86*: inuido stridore 5 cruciatus *Bursian* (facinus *idem habet in uerborum contextu)*: casibus *P*, casus *a* 7 uidet *P* || Herculis *Pa* || iberas *a* || abigerit *P* 8 si quis *a*, *item uersu 18, et p. 95, 18* 10 diis *P*: piis *a* || collegit *Pa* 11 posset *Pa* || admitteret *P* 14 uideat Iouis *a* 19 ecce *Bursian*: esse *Pa* || facinorosae *edd.* 21 scaenam *P*, *ut emend. Wowerus*: coenam *a* 22 abruta *a* 28 Iesu Christi *a* 29 Diomedis *P* 30 Oeti *Pa*, *em. Wowerus*

Efialtae edicto Mars belli potens temporali exilio damnatus ferrea catenarum uincla sustinuit: Sarpedonem filium mortuum in Troia Iuppiter plangit et mercedem fabricatorum murorum Neptunus a superbo rege non recipit: alterius regis Apollo greges pascit et Soli omnia uidenti alius occisarum boum nuntiat mortes: Castores sepelit Sparta, ardet aput Oetam Hercules et Aesculapius alibi fulminatur: Vulcanus a patre praecipitatus pedem frangit, Lycurgum fugiens Liber moritur: Venus in adulterio deprehensa dete-
Fol. 12b. gitur et post dei nuptias | Anchisae hominis cubile sectatur: Saturnus regno timens deuorat filios *et filium* fugiens in Italia *fugi*tiuus absconditur: ob amorem Catamiti Iuno spernitur et ad Endymionem Luna descendit et contra uoluntatem uxoris et filiae
9 Troianis auxilium ferens deceptus Iuppiter dormit. o flagitiosa confessio! o ** deflendique *cult*us! o durae seruitutis miseranda conditio! ad istorum cultum deorum sanctos homines et deo deuota mente credentes sacrilegum tyrannorum traxit imperium, et ut huic facinori aliud facinus adderetur, mors est decreta nolentibus. ad theatrum potius templa transferte, ut in scaenis religionum istarum secreta tradantur, et ut nihil praetermittat improbitas, histriones facite sacerdotes: alter dignior locus religionibus istis inueniri non poterit: ill*ic* amores *deo*rum *u*ilis turba decantet, illic casus mortesque *saltentur*, illic *deorum tem*plis *ab impiis* et *facinerosis* mag*istris melius mens* perdita et *ad*ulter*i*um docetur et facinus.

13 Discite e*tiam*, sacrosancti imperatores, uenera*ndum* Al*exandriae* n*umen* u*nd*e *sumps*it exordium, *ut communi nostra* fragilitate detecta ad ue*r*itatis exo*rdium mortali*tatis nostrae sermo

1 fialtae *P* 4 recepit *a* 6 herculis et asculapius *P* 7 pede *P* 10 et filium *P ut uidetur*: Hic ex Creta *a; in fol.* 12b *et* 13a *multa obscurata sunt et uix legi possunt* || **** | tiuus *P, quod recte Bursianus supplesse uidetur*, a Spartanis *a*, *unde J. Fr. Gronouius* a patre Iano 13 deceptus *in P fere euanuit* 14 miserabiles *suppleuit ed. princ. in loco plane obscurato, sed monet Lorenz hoc uocab. pro spatio longius esse; hinc suppleas* inpii *uel* nefandi 15 et Deum d. m. colentes *a* 22 saltentur *scripsi*: saltatores *P*, *litteris sic a manu recent. renouatis (ex uetere scriptura teste Lorenzio nihil apparet nisi extrema littera, quae* r *fuerat)*; saltatores exhibeant *coni. Wowerus*, salt. saltent *Oehler; loci fere conclamati qui sequitur emendatio admodum incerta est* || illic deorum in templis *a*, illis d. in templis *Wowerus* 26 sumpserit *a* || ut communi

reuoc*e*tur. cum in egipt..aerisa.....arescentibus frugibus ma*li*-*ti*osa famis *an*mi......sum *religiosi patr*iarchae semine procreatus iuuenis *Ioseph interpre*tatus somni*um r*egis totum quicquid immin*ebat ostendit. Ioseph erat Iac*ob filius, qui ob pudicitiam in *carcerem missus, ereptus post* interpr*et*ationem so*mn*ii f*uit* par*t*iceps re*g*ni. | *nam* septem *an*norum co*l*lectis et seru*a*tis fruc- Fol. 13a. tibus alter*ius septennii egestatem* diui*nae* men*tis* prouidentia mitiga*uit*. huic post mor*tem* Aegyptii patrio gentis suae instituto 2 templa fecerunt, et ut *iustae* dispensationis gratiam post*eritas disceret*, *ille modius quo* esurientibus frumenta diuiserat, capiti superpos*i*tus est. nomen etiam ut sanctius coleretur ex pr*imo auctore* generis accepit. n*am* quia Sarrae *pro*nepos fue*rat*, *ex qua* no*na*genaria Abraham indulgentia Dei suscepera*t* fili*u*m, Serapis dictus est graeco sermone, hoc est Σάρρας παῖς. sed hoc inuito 3 Ioseph, immo mortuo: neque enim ad hoc facinus religiosus animus et Deo summo dicatus adduci potuisset, ut erroris inlecebras ex *no*mine suo superstitiosis hominibus ipse praeberet, praesertim cum sciret haec esse in Dei sacrosanctis *legibus*, ne qui hominum tale aliq*ui*d aut u*en*eraret*ur aut c*oleret. hic in Aegypto colitur, hic adoratur, h*uius simu*lacrum neocororum turba cust*od*it, et ad memor*iam* uetusta*tis e*rrans populus or*dinem s*acrorum in ho-

Bursian, *qui* ac communis *in P sibi dispexisse uidetur:* ac communi *a*, ac (at?) ***unis inepta (*non* nostra) f**gilitate *P*, *ut Lorenz testatur*

1 cum in Aegipto glisceret (*an* saeuiret?) *coni. Bursian*, cum ingrueret *a* 2 fames Jacobi patriarchae *a* 3 interpretatusque *a* 4 innuebat *a* || er****cob *P*, *litteris post* er (*an* es?) *macula deletis;* est Jacobi *a*, est Jacob *ed. Burs.* || Jacob filius *Krabinger (Münchner gel. Anzeigen 1848 n. 177) obelo notauit*, *contra Wowerus* erat (est) Jacob filius *delenda censuit* 7 mentis *P*: manus *a* 9 *num* posteritas *an* posteriores *in P legatur dubitat Lorenz; quod deinde sequitur* disceret, *sic in P m. 2 scriptum est*, *cum aliud manum ueterem habuisse appareat* 10 ille modius quo] quomodo *P (?) a*, quo modio *Wowerus; cum tamen Lorenzio et Wilmannsio testibus constare uideatur* quomodo *in P non exstare*, *ipsi* ille modius quo *suppleuimus; obscuratae sunt autem ante* esurientibus *duodecim fere litterae* || esurientibus *P satis distincte (testibus Lorenzio et Wilmannsio):* esurientibus et ementibus *a*, *cui lectioni iam spatium in cod. refragatur* || capitis *P*, cupitis *a*, capiti is *Wowerus*, *ipse malim* capiti eius 12 sarre *P*, Sarae *a* 13 Sarapis *Hildebrand ad Apul. p. 1017* 14 Σάρρας παῖς *Bursian:* CAPIOCTOC *P*, Σάῤῥας ἀπό *a* || inuitio *P* 20 neogrorum *Pa*, *em. Wowerus*

nor*em in*tegerrimi ac prudentissimi hominis constitutum conten-
4 tiosa hodieque animositate custodit. sed et in ipso simulacro sic*ut*
in *cet*eris ex assiduis sacrificiis immundi d*aemo*num spiritus colli-
guntur: nihil enim operantur *uicti*mae et cr*u*or ex assidua pecu-
dum caede profusus nisi ut daemonum s*u*bstan*ti*a, qu*i dia*boli
procreatione gene*ra*ntur, ex isto sanguine *nutria*tur. nam ista esse
Porphyrius, def*ens*or s*imulacr*orum, hostis dei, ueritatis *inimicus*,
Fol. 13b. sceleratarum artium magister, manifestis nobis probationibus pro-
didit. in libris enim, quos appellat *περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλο-
σοφίας*, maiestatem eius praedicans de infirmitate confessus est.
in primis enim librorum partibus, id est in ipsis auspiciis † po-
situs dixit: Serapis uocatus et intra corpus hominis conlatus
5 talia respondit. dicant nunc mihi perditi homines: quis potior
est, qui uocat et imperat et includit, an qui uocatur et paret et
cum uenerit in suscipientis hominis corpore potestate iubentis in-
cluditur? gratias agimus, Porphyri, libris tuis: deorum tuorum
nobis substantiam prodidisti: didicimus per te quatenus dii tui
hominibus iubentibus seruiant. Serapis tuus ab homine uocatur
et uenit et cum uenerit statim iussus includitur et loquendi ne-
6 cessitas nolenti forsitan imperatur. sic aput nos deos uestros,
cum hominibus nocere coeperint, religiosi sermonis flagella casti-
gant: sic in corpore hominum constituti dii uestri uerbo Dei spi-
ritalium flammarum igne torquentur, et qui aput nos quasi dii
coluntur, aput nos religiosae fidei medelas Christi gratia humano
subiacentes imperio et tormenta repugnantes sustinent et uicti
poenis ultricibus subiugantur.

2 hodie *a*   4 uictimae *scripsi*: **** me *P*, animae *a et Burs.*, *sed negat Lorenz sic legi posse; idem codice iterum inspecto rescripsit scripturam a me propositam ex litterarum uestigiis certo confirmari* || pecodum *P*   6 ita esse *Wowerus*   7 simulacrorum *nos*: s****r*rū *P* (*ut testatur Lorenz*), Stoicorum *a et edd. inepte*, idolorum *J. Fr. Gronouius* || hostis.. magister *P*: hostis dei ueritatis in multis sceleratarum impietatum scriptis *a*; *extrema primus Wilmannsius dispexit, cum* artium mag*ste* *in P scriptum esse cognosset; Reifferscheidius deinde loci emendationem consummauit, cum non* in multis, *ut est in editionibus, sed* inimicus *in P exstare uideret*   9 *ΛΟΓΙΟΝ P*   11 auspiciis imposturae *coni. G. Wolff (Porphyrii reliq. p. 111); Wowero uerba* id est — positus *glossema uidebantur; fort.* auspiciis operis sui   12 collocatus *a*   13 quis *a*: qui *P*   16 Porphyri quod libris *a*   18 iuuentibus *P*, uiuentibus *a, em. Bursian*   22 spiritualium *a*   24 medelas *P*: medela *a*

Penates etiam qui sint explicare contendam, ne quid a me **14**
praetermissum *esse uideatur. qui nihil aliud putant* esse uitam nisi uescendi et potandi licentiam, hos sibi deos ex cupiditatis suae humilitate fincxerunt, nutrimenta corporis quae ex cottidianis epulis comparantur hoc nomine pro salute hominum consecrantes. quia per epulas corporis reficitur infirmitas, alimenta solum esse deum sancxerunt | nescientes diuini oraculi ueritatem. cum enim Fol. 14a.
dominus Iesus Christus cum diabolo pro nostra salute sollicitus 2
diuina maiestatis suae conluctatione certaret, ut de faucibus eius quem gerebat hominem liberaret, hac eum responsione quassauit. nam cum diceret ei diabolus: 'si filius dei es, fac ut isti lapides panes fiant,' respondens ei dominus dixit: 'non in pane tantum uiuit homo, sed in omni uerbo Dei.' nescientes itaque substantiam generis humani cottidianas epulas hoc nomine consecrarunt: nam omne quod uescuntur homines penus uocatur: hinc et cella penaria, hinc et dii penates ab abiectis et prostratis hominibus misera sunt cogitatione compositi.

Vesta autem quid sit discite, ne putetis antiquum aliquid aut 3
cum summo terrore religionis inuentum. ignis est domesticus, qui in focis cottidianis usibus seruit: quapropter cocos habeat, non miseras uirgines sacerdotes, quae contemnentes ignis ipsius fauillas aut prostituto corpore peccare coguntur aut in uirginitate perseuerantes perdunt honestam gloriosi nominis dignitatem.

Palladii etiam quid sit numen audite: simulacrum est ex ossi- **15**
bus Pelopis factum, hoc Abaris Scytha fecisse perhibetur. iam quale sit considerate, quod Scytha barbarus consecrauit. estne aliquid aput Scythas humana ratione compositum et illa effera

11 Matth. 4, 3.

1 POENATES *P* 2 praetermissum esse uitam *P mance,* sit praetermissum. Qui nihil aliud putant *a; nos Bursiani supplementum recepimus* 5 aepulis *et u. 14* aepulas *P, item alias* 9 certaret et, ut *Pa,* et *del. Bursian* 10 quem *a*: quae *P* 13 uiuet *P* 16 pęnus *P et paulo post* pęnates 18 composita *a* 21 coquos *a* 22 contempnentes *Pa* 23 prostituto *Wowerus*: constituto *P*, pro constituto *a* 25 *immo* quod sit 26 Abaris *Jos. Scaliger (apud Wowerum)*: auaris *P*, auarus *a, et sic item p. 98, 3* 27 *post* sit *in P uocab. erasum est quinque sexue litterarum, cuius prima littera* a (Abaris?) *adhuc dispicitur*

gens hominum et crudeli atque inhumana semper atrocitate grassata in constituendis religionibus rectum aliquid potuit inuenire?
2 simulacrum hoc Troianis Abaris uendidit stultis hominibus uana
Fol. 14b. promittens. uendebatur deus | ut prodesset emptori, et emptor
suppliciter adorabat quicquid paulo ante uiderat subhastatum. substantia autem simulacri ipsius ex ossibus Pelopis est. si humana uis, Abari, miseros homines ossa uenerari, purioris saltim et castioris hominis reliquias collige: accedat idolo quod facis ex hominis uirtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit et diu prostituti pudoris damna sustinuit. sed nec adulto ei scelus defuit: eum cuius filiam petebat fraude proditoris occidit, proditorem etiam ipsum periuriis adgressus est et ne promissa redderet praemia, hunc eundem per abrupta praecipitia iactauit. en cuius electa sunt ossa ut deus fieret qui urbes et regna seruaret.
3 sed nec seruauit aliquando nec profuit et quid se maneat ex
urbium in quibus fuit casibus uidit: incensa est Troia a Graecis, a Gallis Roma et ex utroque incendio Palladium reseruatum est, sed reseruatum non propriis uirtutibus, sed humano praesidio: ab utroque enim loco homines liberarunt et translatum est ne humano flagraret incendio: tanto numini humana fuerunt praesidia necessaria et ne arderet humanum quaesiuit auxilium. dilatum est Palladium ab incendio, non liberatum: stat sententia, manet poena, ignis imminet, ignis urguet, quem uitare non po-
4 terit. iam parturit flamma caelestis, iam diuinae animaduer-
sionis monstratur aduentus, iam futurae cladis nuntiatur exitium: in hoc incendio Palladium latebras inuenire non poterit: ignis
Fol. 15a. iste scrutatur abdita, quaerit absconsa | et quicquid errantes ho-
mines uanis persuasionibus perdidit, rapida flammarum populatione complectitur. 'uenit enim', inquit, 'dies domini ut ardens clibanus'. audisti quid ueniat: nihil est quod ex te collectum in apothecis dominicis reponi possit: ardebis ut stipula, cuius inanis uilitas in cineres fauillasque seruatur, qua rapax

29 Malach. 4, 1 (3, 19).

1 hominum *Wowero glossa uidebatur* 2 inueniri *P* 7 auari *P*, *om. a* 11 eum *P:* is enim *a* || eum fraude *a* 12 periuriis *a*: periurus *P* 19 liberant *Pa*, *em. Bursian* 23 urget *a* 30 cliuanus *P* || audisti quid ueniat *P bis habet* 32 qua *nos:* que *P*, quam *a*

ignis, uiolentia cogente spiritus pascitur. hic est exitus finisque 5
uester, haec est poena quam pro deceptis hominibus Deus statuit:
ut perpetuis ardeat flammis qui contra uoluntatem Dei miserum
hominem aut decepit aut perdidit. uolo sane diligenter inquirere
cuius Mineruae hoc uolunt esse signum: plures enim Mineruas
fuisse constat nec aliquis in ista parte dissentit. singulare itaque
genus, institutum, artem propositumque dicamus, ut ex his
omnibus inueniri possit Palladium cuius Mineruae sit nomine
consecratum.

Quinque Mineruas fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. 16
una est Vulcani filia, quae Athenas condidit, quam ex agrestibus
locis ad urbanae conuersationis ordinem rustica turba comitata
est. fuit alia in Aegypto Nili regis filia, textrinae artis magistra:
tertia uero patre Saturno genita est, sed hanc uiraginem fuisse
commemorant: nam numquam se intra feminei sexus uerecun-
diam tenuit, sed arma semper strepitumque pugnarum et cruenta
secuta est studia bellorum. quarta Iouis Cretici regis fuit filia,
quae occisum patri detulit Liberum. | quinta Pallante patre et Fol. 15b.
Titanide matre orta est, quae patris appellata nomine Pallas est 2
ab hominibus nuncupata. haec parricidalis amentia furoris et
uaesanae temeritatis instinctu patrem Pallantem crudeli morte
iugulauit nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis
suis frueretur et ut de morte patris crudelius triumpharet, exu-
uiis corporis eius ornatae sunt**, ut parricidii facinus ex crudeli
ostentatione publicaret. huius est Palladium, pro nefas, nomine
consecratum, haec est Pallas quae colitur, haec est quae ponti-
ficali lege seruatur, et cuius facinus seuerius damnari debuerat,
eius imago suppliciter adoratur. adponite ignem, augete flam-
mas, ut cottidianis sacrificiis uestris discat ardere. quid enim
meretur aliud parricida nisi ut perpetua imitatione flammarum

1 cogente *nos:* cogenti *P*, congeniti *a*, cogentis *Bursian* 16 strepituque *P* 19 Tritonide *Jos. Scaliger; at u. Clem. Alex. Protr. 2 et Ampelium 9, 10* 21 uęsanae *P:* uesanae *edd.* 23 exubiis *P* 24 ornatę sunt *P:* ornata est *a*, ornat scutum *coni. Bursian; fort.* ornatae sunt manus, *ut Pallas in uasorum imaginibus repraesentatur brachium aegide tectum gerens, quam hostibus obuiam fert; cf. O. Mueller Denkmäler I, 10, 37. II, 21, 229* 25 proh *a* 29 discat *Bursian:* dicat *P*, dicatur *a* 30 mutatione *a; fort.* circumdatione

ante sententiam dei cottidie flammis ultricibus concremetur?
3 busta sunt haec, sacratissimi imperatores, appellanda, non
templa: rogi sunt potius dicendi miserorum: nam in honorem
hominum perditorum aedes pro sepulchris miseranda hominum
seruitus facit. hic crematorum corporum fauillae seruantur, hic
cineres mortuorum inreligiosa lege conduntur, ut acerbarum mor-
tium casus cottidiano uictimarum sanguine recrudescant, ut
tristis lamentationis exitus renouatus annuis luctibus renascatur,
ut sopitos fletus recentior ululatus exagitet, ut parricidia uel
incesta uel mortes ex sacrorum ritu misera mens hominum et
4 colere discat et facere. amputanda sunt haec, sacratissimi im-
Fol. 16a. peratores, penitus atque delenda | et seuerissimis edictorum ue-
strorum legibus corrigenda, ne diutius Romanum orbem prae-
sumptionis istius error funestus inmaculet, ne pestiferae con-
suetudinis conualescat inprobitas, ne quicquid hominem dei cona-
tur perdere diutius in terra dominetur. nolunt quidam et repug-
nant et exitium suum prona cupiditate desiderant, sed subuenite
miseris, liberate pereuntes: ad hoc uobis Deus summus commi-
sit imperium, ut per uos uulneris istius plaga curetur. facinoris
eorum periculum scimus, erroris notae sunt poenae, sed melius
est ut liberetis inuitos quam ut uolentibus concedatis exitium.
5 aegrotantes contraria delectant, et cum corpus hominis aduersa
ualitudo possederit, contra salutem suam a laborantibus peruersa
poscuntur. capta mens languoris uitio morborum semper aug-
menta desiderat et medelas artificum aspernata contemnit, re-
spuit remedium medicinae et in exitium suum prona animositate
festinat. tunc, si malum morbi fortius creuerit, maiora remedia
quaeruntur et prô salute hominis sollicita fortius se medicina com-
ponit: asperi cibi, amari potus nolentibus ingeruntur et, si con-
ualuerit malum, et ignis adhibetur et ferrum. sic homo recepta
sanitate et salute sibi reddita quicquid aegrotantis corporis uitio
inuitus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse stantis
animi iudicio confitetur.

5 facit *a*: fit *P* 6 aceruarum *P* 7 recrudescat *Pa, em. Bursian* 14 commaculet *a* 15 ne *om. a* 16 ne diutius *a* 23 ualetudo *a* || possiderit *P* 24 moruorum *P* 25 aspernata *P, ut coni. Oehler:* aspernatas *a* 26 remediū *P, sed corr. in* remedia *1 m. ut uidetur* 28 medicinae opponit *a* 29 ingerentur *a* 30 Si homo *a*

Accipite iam, sacrosancti principes, etiam nomina eorum qua 17
sunt ratione composita. lumen hoc, quod hominibus iussu Dei
fugatis tenebris diem reddit, quod per duodecim horarum spatia
cursus sui ordinem dirigit, Solem dici uoluerunt, non quia solus
est, ut quidam uolunt — quia illic et caelum est et luna et *alia* Fol. 16b.
*plurima si*dera quae uidemus, ex quibus quaed*am una serie* et
cohaerentia perpetua simulque cop*ulata* lucent, alia toto sparsa
caelo uagos *cursus suis* metiuntur erroribus —, sed ideo Sol ap-
pell*atur*, quia cum ortus fuerit obscuratis ceteris side*ribus* luceat
solus. Luna etiam — haec eadem Lucina — a n*oc*turno lumine 2
nomen accepit: hanc etiam quid*am* Dianam dici uoluerunt, quod
per noctem lucens hominibus alterum paene diem faciat. mare
nantes a natando Neptunum dici uoluerunt, et ex hoc quod liben-
ter faciebant, substantiam nominis figurantes terrenam uim om-
nem atque naturam Ditem patrem dicunt, quia haec est natura
terrae, ut et recidant in eam omnia et rursus ex ea orta proce-
dant, quae res opulentiam terrae diuitiasque monstrauit. frugum 3
substantiam uolunt Proserpinam dicere, quia fruges hominibus
cum seri coeperint prosunt. terram ipsam Cererem nominant,
nomen hoc a gerendis fructibus mutuati. ex bellorum casibus
Mauors nomen accepit quasi magna uertat. Minerua similiter bel-
licum nomen est quasi aut minuat aut minetur. uenustas homi-
num Venus dicta est. Apollinis nomen ex humanis fincxerunt ca-
sibus sermone Graeco, quasi omnia commissa sibi aut amittat
aut perdat. solem etiam quidam Apollinem dicunt, quia cottidie
in occasu constitutus splendorem luminis perdat: perdere autem
Graeci ἀπολεῖν dicunt. uidetis | *ut uestros ementiti*cios et fictos Fol. 17a.
deos turbulentus error *excogitauerit*, *ut super*stitionibus anilibus 4

1 iam *nos:* etiam *Pa* || etiam *P: om. edd.* 5 illic *P:* ibi *a* 6 qued** *P; in fol.* 16b *et* 17a *extrema uerba priorum septem uersuum fere euanuerunt charta pergamena admodum detrita* 7 simulque *a:* semelque *P*, *an ex* semulque? 10 Luna etiam haec eadem L. *edd. sine interpunctione; cf. Cic. de deor. nat. II,* § *62:* cum.. Luna a lucendo nominata sit; eadem est enim Lucina 11 dici uoluerunt Dianam *a* 12 mare nantes *om. a* 16 in ea *P* 19 proserpunt *Oehler* 20 a *om. P* || gerendis *P*, *ut coni. Creuzer (ad Cic. de d. nat. II, c. 26):* serendis *a* || mutuatum *a* 24 ut aut *a* || omittat *P* 27 apollin *(sic) P*, ἀπόλλειν *a*, *em. Bursian* || commentitos et ficticios *a*

et formae uobis de*orum traditae sint* et nomina. sed haec omnia ueritas dete*xit et ratio sanae* mentis inuenit, ut inuestigatis omnibus *atque detectis* quae sacrilegus error absconderat uerit*as in u*ita luceret. haec enim omnia cum essent male compo*sita* terrori primum fuere mortalibus, dehinc consumpta nouitate quasi ex longa aegritudine conualescentibus hominibus natus est quidam ex admiratione contemptus. sic paulatim quod stupebat animus ausus est diligenter inquirere et statim in arcana fictarum ac uanarum superstitionum sagax misit ingenium. tunc ex assiduis tractatibus latentium ratione collecta peruenit ad causas, ut profanarum religionum miseranda commenta humanum genus primum disceret, deinde contemneret, tertio recusaret.

18 Libet nunc explanare quibus se signis uel quibus symbolis in ipsis superstitionibus miseranda hominum turba cognoscat. habent enim propria signa, propria responsa, quae illis in istorum sacrilegiorum coetibus diaboli tradidit disciplina. in quodam templo, ut in interioribus partibus homo introiturus possit admitti, dicit: 'de tympano manducaui, de cymbalo bibi et religionis secreta perdidici', quod graeco sermone dicitur: *ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα*
2 *μύστης Ἄττεως.* male, miser homo, de admisso facinore confiteris: pestiferum ueneni uirus hausisti et nefarii furoris instinctu
Fol. 17b. letale | poculum lambisti: cibum istum mors sequitur semper et poena, hoc quod bibisse te praedicas uitalem uenam stringit in mortem et sedes animae contaminat et malorum continuatione conturbat. alius est cibus, qui salutem largitur et uitam, alius est cibus, qui hominem Deo summo et commendat et reddit, alius est cibus, qui languentes releuat, errantes reuocat, lapsos erigit, qui morientibus aeternae inmortalitatis largitur insignia. Christi panem, Christi poculum quaere, ut terrena fragilitate contempta

1 nobis *Pa, em. Wowerus* || *litterae* orum traditae sint *in P euanuerunt*, deorum *om. a* 3 ueritas in uita *Bursian:* ueritatis semita *a* 8 inquireret *P* || hac uanarum *P* 15 quae *P:* quid *a* || in istis *a* 16 cetibus *P* 17 introiturus *Bursian:* moriturus *Pa*, oraturus *Lobeck Aglaoph. I, 24* 20 ••*ΓΕΓωΝΑ P, fort. καὶ γέγονα* 21 *μύστης Ἄττεως P: μυστικός a* 22 ausisti *P* 23 lambis *Pa, em. Oehler* 24 poena aeterna *a* 25 contaminata malorum te continuatione *a* 27 deo summo *P (teste Lorenzio):* summe deo *a*, summo deo *Oehler*

substantia hominis inmortali pabulo saginetur. quis est autem hic 3
panis uel quod poculum in libris Salomonis sapientia magna uoce
proclamat? ait enim: 'uenite, manducate de meis pani-
bus et bibite uinum quod miscui': et Melchisedech rex
Salem et sacerdos summi Dei reuertenti Abrahae cum pane et
uino benedictionis optulit gratiam. Isaac etiam cum Iacob bene-
dixisset, cum hoc idem Esau a patre suppliciter exigeret, respon-
dit ei pater: 'dominum', inquit, 'illum feci tuum et om-
nes fratres eius feci seruos, tritico et uino confir-
maui illum'. tunc Esau casus suos misera lamentatione defleuit,
quia tritici et uini, id est futurae felicitatis perdidit gratiam.
quod autem consecratis hominibus a Deo panis diuinus iste prae- 4
stetur per Esaiam dicit spiritus sanctus: 'sic dicit dominus:
ecce qui seruiunt mihi manducabunt, uos autem
esurietis: ecce qui seruiunt mihi iocundabuntur, uos
confundemini, uos interficiet dominus.' non solum pa-
nis iste a Deo | summo sacrilegis et impiis denegatur, sed et Fol. 18a.
poena promittitur et acerbae mortis decernuntur exitia, ut esu-
rientibus faucibus diuinae animaduersionis exitus ingeratur. se- 5
cuntur etiam hoc idem tricesimi et tertii psalmi ueneranda re-
sponsa, ait enim per Dauid spiritus sanctus: 'gustate et ui-
dete quoniam dulcis est dominus'. dulce est caeleste
pabulum, dulcis Dei cibus: nec habet in se miserae famis triste
tormentum et de medullis hominum procedentis ueneni uirus ex-
cludit. et haec ita esse sequentia oraculi responsa declarant, ait
enim: 'timete dominum sancti eius, quia non est ino-
pia eis qui metuunt eum. diuites eguerunt et esu-
rierunt, qui autem inquirunt Dominum non indi-
gebunt omni bono.' qui sic in templo praetextatus incedis, 6
qui fulges purpura, cuius caput aut auro premitur aut lauro,

3 Sal. Prou. 9, 5. 8 Genes. 27, 37. 13 Ies. 65, 13 et 15. 21 Ps. 33, 9. 26 ib. u. 10 sq.

1 nominis *P* 2 quod poculum *P*: quod poculum de quo *edd.* 3 uenite et *a* 6 *malim* benedixisset et cum 7 a *om. P; post* patre *duae tresue litterae erasae sunt* 8 inquit *om. a* || tuum feci illum *a* 18 pęna *P, ut semper* || aceruę *P* 24 procedentis *nos*: praecedentis *Pa* 25 et *om. a* 30 fulgis *P* || auro aut lauro premitur *a*

errorem tuum turpis egestas insequitur et ceruicibus tuis onerosum paupertatis imminet pondus. illum quem despicis pauperem largus et diues est, sedile illi Abraham in sinu suo praeparat. tunc tu per interiecta spatia flammarum ad mitiganda conscientiae tuae uulnera tenuem ab eo stillantis aquae guttulam postulabis nec tibi uolens Lazarus lenimentum doloris tui aut dare poterit aut impetrare. singulorum enim pari gratia merita pensantur: illi uita confertur propter huius saeculi mala, tibi propter
7 huius saeculi bona perpetua tormentorum poena decernitur. ut autem manifestius disceretur quinam ille esset panis, per quem miserae mortis uincuntur exitia, ipse dominus sancto ac uenerando ore signauit, ne per diuersos tractatus spes hominum prauis
Fol. 18b. interpretationibus fallerentur. ait | enim in euangelio cata Iohannem: 'ego sum panis uitae: qui uenerit ad me non esuriet, qui in me crediderit non sitiet umquam.' item in sequentibus hoc idem simili modo significat, ait enim: 'si quis sitit ueniat et bibat qui credit in me.' et rursus ipse, ut maiestatis suae substantiam credentibus traderet, ait: 'nisi ederitis carnem fili hominis et biberitis
8 sanguinem eius, non habebitis uitam in uobis.' quare nihil uobis sit cum tympani cibo, o miseri mortales: salutaris cibi gratiam quaerite et inmortale poculum bibite. Christus uos epulis suis reuocat ad lucem et graui ueneno putres artus et torpescentia membra uiuificat. caelesti cibo renouate hominem perditum, ut quicquid in uobis mortuum est diuinis beneficiis renascatur. didicistis quid uos facere conueniat, eligite quod uultis: inde mors nascitur, hinc inmortalis uita donatur.

19 ***χαῖρε νύμφιε, χαῖρε νέον φῶς. Quid sic miserum hominem per abrupta praecipitas, calamitosa persuasio? quid illi falsae

14 Joh. 6, 35. 19 ib. 6, 53.

2 dispicis *P* 3 largus *P:* lautus *Wowerus* || diuis *P* || sedile *Bursian:* sed ille *P*, sed hoc spatium *a* 4 flammarum spacia ad mitigandae *a* 9 pęna *P*, *ut semper* 10 diceretur *a* 13 in euangelio Johannis *a et sic p. 106, 10 et alias* 19 filii *a* 21 tympanis *a* 21 *et* 24 ciuo *P*, *item statim post* ciui 21 o dii miseri *Pa, cf. p. 89, 5* 25 renascatis *P* 27 donatur. *ΔΕΝΥΝΦΕ ΧΑΙΡΕ ΝΥΝΦΕ P*, Dicis etiam, *χαίρε νυμφίε a*; '*apparet deesse aliquid quale est:* Aliud profanae religionis sym-

spei polliceris insignia? nullum aput te lumen est nec est aliqui
qui sponsus mereatur audire: unum lumen est, unus est sponsus:
nominum horum gratiam Christus accepit. non poteris ad te
alienae felicitatis transferre gloriam nec poteris caelestis luminis
splendore decorari. in tenebras squaloresque proiectus es: illic
sordes, squalor, caligo, tenebrae et perpetuae noctis dominatur
horror. si uis ut tenuis saltim tibi splendor luminis luceat, erige 2
uultus et demersos aperi oculos et desertis his ad eum te confer
qui dixit: 'ego sum lux mundi,' cuius diuinis | praeceptis Fol. 19a.
continetur ut in hac terrena conuersatione opus nostrum per dies
singulos luceat: lucere autem non potest nisi inmaculata nos conscientiae ornamenta protexerint, nisi integra nos et incorrupta
uita commendet: tunc orietur nobis ueri luminis gratia, tunc se
nobis lucis auctor insinuat, tunc uerum lumen et accipere possumus et uidere. sed, ut sacrilegae uocis conprimatur inprobitas, 3
qui sit uere sponsus sacrarum lectionum oraculis comprobabo, ut
probetur sponsum esse Christum, sponsam ecclesiam, ex qua uenerando patri spiritales filii per dies singulos procreantur. in hac
probatione arcana prophetarum ueneranda pandantur, adsistat
nobis sanctorum oraculorum fides. Iohel diuino spiritu monente
sic dicit: 'canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium
et indicite curationem, adgregate populum, sanctificate ecclesiam, excipite maiores natu, colligite
paruulos lactantes, procedat sponsus de cubiculo
suo et sponsa de thalamo suo.' hoc idem Hieremias si- 4
mili ratione significat, ait enim cum Hierusalem truci minatur
oraculo: 'et auferam de ciuitatibus Iudae et de quadruuiis Hierusalem uocem laetantium, uocem sponsi
et uocem sponsae.' processum sponsi etiam per psalmos
praedicat spiritus sanctus: in octauo decimo psalmo hoc inuenitur oraculum, ait enim: 'et ipse uelut sponsus egrediens

9 Joh. 8, 12. 20 Joel 2, 15 sq. 27 Jer. 7, 34. 31 Ps. 18, 6 sq.

bolum est, quod dicitur' *Bursian; ipse tentaui:* Inde *νύμφιε χαῖρε, νύμφιε χαῖρε, νέον φῶς.*

1 aliquis sponsus qui hoc mereatur *a* 3 hominum quorum *a* 4 luminis *Bursian:* numinis *Pa* 7 saltem *a* 8 aperi *P:* erige *a* 16 quis *a* || sit *a:* sic *P* 18 spirituales *a* 24 lactentes *a* 27 quadrubiis *P*

de thalamo suo exultabit uelut gigans uiam currere;
a summo caeli profectio eius et decursio eius usque
ad summum eius et non est qui lateat a calore eius.'
5 secretiora pandantur arcana: in apocalypsi qui sit sponsus inue-
Fol. 19b. nimus. | ita enim scriptum est: 'ueni, ostendam tibi nouam
nuptam uxorem agni. et duxit me in spiritu in
montem magnum et ostendit mihi ciuitatem sanc-
tam Hierusalem descendentem de caelo.' Intimandum
est quid etiam nobis de hac ipsa re tradat euangelica disciplina.
inuenimus enim in euangelio cata Iohannem ita esse signatum:
'uos mihi testes estis quoniam dixi eis qui missi
sunt ab Ierusolymis ad me, quia non sum Christus,
sed quoniam [missus sum ante ipsum: qui habet
enim sponsam sponsus est, amicus autem sponsi est
qui stat et audit eum et gaudio gaudet propter
6 uocem sponsi.' huius rei mysterium ostensum est, huius
sponsi aduentum sapientium uirginum chorus expectat, huic
praefert lumina peruigili cura sancta uirginitas: expectantibus
sponsum seruis felicium praemiorum promittitur munus. inue-
nimus enim in euangelio cata Lucam: 'sint lumbi uestri
praecincti et lucernae ardentes et uos similes ho-
minibus expectantibus dominum suum quando ue-
niat a nuptiis, ut cum uenerit et pulsauerit ape-
riant illi. felices serui illi quos adueniens domi-
nus inuenerit uigilantes.' ecce uenerandorum responsorum
7 oraculis sponsus ostensus est. quid tibi tu in acerbis casibus con-
stitutus beatum nomen inponis? si uis liberatus lumen sequi
sponsi, proice errores et peruigili cura sollicitus praecedentia
uitae facinora religiosa deuotione castiga. tunc te in nomine suo
cum uigilantem inuenerit sponsus, cum fidei tuae merita cogno-
uerit, dabit maximum praemium, dabit integrum munus: intra-
bis cum eo caeli thalamum, uidebis regiam mundi et, ut uerus

5 Apoc. 21, 9 sq. 11 Joh. 3, 28 sq. 20 Luc. 12, 35 sqq.

1 exultauit *P* || ut *a* 4 in apocalypsi id est in reuelatione *Pa*, *glossam deleuit Wowerus* || quis sit *a* 8 Inuestigandum est *a* 12 Hierosolymis *a* 16 misterium *P* 22 expectantes *P* 26 tibi tu *P*: tu tibi *edd.* || aceruis *P* 28 peruigil *P* || precidentia *P* 31 pretium *P*

particeps esse possis, a piissimo ac iustissimo domino inmortalitatis tibi gratia conferetur. |

Alterius profani sacramenti signum est θεὸς ἐκ πέτρας. cur Fol. 20a.
hoc sanctum uenerandumque secretum ad profanos actus adul- 20
terata professione transfertis? alius est lapis, quem deus in confirmandis fundamentis promissae Hierusalem missurum se esse promisit: Christus nobis uenerandi lapidis significatione monstratur. quid tu ad commaculatas superstitiones furtiua fraude uenerandi transferis nominis dignitatem? lapidem tuum ruina sequitur et cadentium culminum funesta conlapsio: noster lapis Dei fundatus manu extruit, confirmat, erigit, munit et restaurati operis gratiam perpetuae inmortalitatis splendore condecorat.
ait enim de hoc Esaias iubente sancto spiritu: ‘sic dicit Do- 2
minus: ecce ego inmitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum angularem, honoratum, et qui crediderit in eum non confundetur.’ in psalmis etiam simile responsum est: ait enim spiritus sanctus in centesimo et septimo decimo psalmo: ‘lapis quem reprobauerunt aedificantes hic factus est in caput anguli: a domino factus est iste et est mirabilis in oculis nostris.’ per multos prophetas spiritus sanctus nominis istius ordinem monstrat, ait enim Zacharias propheta: ‘ecce ego adduco puerum meum, Ortus nomen ei est, quoniam lapis quem dedi ante faciem Hiesu: super lapidem
ipsum unum septem oculi sunt.’ sed ut manifestius con- 3
stet, antiquiora uenerandarum lectionum secreta pandamus. in Deuteronomio ita comprehensum est: ‘et scribes super lapidem omnem legem hanc.’ Hiesus etiam Naue iussu diuini-

13 Jes. 28, 16 18 Ps. 117, 22 sq. 22 Zach. 3, 8 sq. 27 Deut. 27, 8.

2 confertur *P* 9 transferis *P*: transfers *edd. cf.* c. 22, 3 proferis *et* 24, 3 feris 12 perpetuo *Oehler, at conferri iubet Bursian p. 102, 29 et p. 120, 13* 13 iuuente *P*, innuente *a* || spiritu sancto *a* 17 simili *P* 18 decimo *om. Pa, add. Wowerus* 20 a domino *P*: An nõ *a* 23 ei nomen *a* 24 lapis quem dedi ante faciem Hiesu *Bursian (coll. Cypriani test. II, 16, p. 553)*: locus quem dedit unę facie hiesus *P*, lapis quem dedi coram Iesu *a* 26 antiquora uenorandorum *P* 27 deutero nomii *P* 28 Iesus *a*

tatis hoc specialiter conprehendit, ait enim: ‘et accepit lapi-
dem magnum et statuit eum contra dominum. et
Fol. 20b. ait Hiesus ad populum: ecce lapis iste e*rit mihi i*n
tes*timonium quia* iste *audiuit* omnia *quae dicta*
sunt a domino, qua*ndo* loqu*utus* est *ad* nos, et *erit*
iste uobis testimonium *in nou*issi*mo die*rum, quando
4 re*ce*sse*ri*tis a domino uestro.’ quod autem per hunc lapi-
dem, id est per dominum nostrum Iesum Christum, et dii isti
casuri sint et multitudo templorum aperte Danihel uenerandis
oraculis explicauit: ait enim cum interpretaretur somnium regis:
‘et ecce imago, imago nimis magna, et contemplatio
ipsius imaginis metuenda, et elata stabat contra te:
cuius caput fuit ex auro bono, pectus et brachia
eius argentea, uenter et femora aerea, pedes autem
ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles:
quoadusque abscisus est lapis de monte sine mani-
bus concidentium et percussit imaginem super pe-
des ferreos et fictiles et comminuit eos minutatim
et factum est simul ferrum et testa, et aeramentum
et argentum et aurum facta sunt minuta quasi pa-
lea, ut puluis in area aestate, et uentila*uit* illa u*en-
tus* ita ut nihil remanserit in illis: et lapis qui per-
cussit imaginem factus est mons magnus et imple-
5 uit totam terram.’ qui locus in terra est quem non Christi
posse*der*i*t* nomen? qua sol oritur, qua occidit, qua erigitur sep-
temtri*on*, qua uergit auster, totum uenerand*i nu*minis maiestas
imple*uit*, et licet adhuc in quibusdam regionibus idololatriae
morientia palpitent *membra*, tamen in eo res est ut e Christi*an*is
omnibus terris pestiferum hoc malum funditus amputetur. de
idololatrarum lapide, de quo dicunt θεὸς ἐκ πέτρας, quod pro-
phetarum respond*it* oraculum? cui autem *r*estit*it uel* cui p*arc*it
6 *iste* lapis? lapis autem hic sanctus, id est Christus, aut fid*ei* |

1 Josua 24, 26. 11 Dan. 2, 31 sqq.

3 Iesus *a* || erit] in *fol.* 20ᵇ et 21ᵃ *rursus multa euanuerunt* 6 nobis in testimonio *a* 10 oraculis *a*: oculis *P* 12 et elata *P*: et *om. edd.* 20 pallea et ut *a* 24 quis locus *a* || quem *a*: qui *P* 25 septentrio *edd.* 27 idolo latrie *P* 30 idolatrorum *Pa* 31 resistit *a*, restitit *Bursian; neu-*

fundamenta *sus*tent*at* aut in angulo positus duorum parietum Fol. 21a. membra aequata moderatione *coniungit*, id est ueteris et noui testamenti in unum colligit *ge*ntes aut certe corporis et animi diuer*sit*atem .xiol...a homini inmortalitate consociat aut legem promulgat aut contra peccantes testimonium perhibet aut, *qu*od *est* potius, imaginem diaboli percutit, ut super*ato eo* atque prostrato et in cinerem fauillasque conuerso erecto sub*lim*i*ta*tis suae uertice purum dominationis imperium *sit*. uos nunc, Constanti 7 et Constans sacratissimi imperatores, et uenerandae fidei uestrae imploranda uirtus est, quae supra homines erigitur et a terrena fragilitate separatur, *quae* caelestium se rerum societate coniungit, quae in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi sequitur uoluntatem: m*odic*um tantum *su*perest ut legibus uestris funditus prostratus diabolus iaceat, ut extinctae *id*olo*l*atriae pereat funesta contagio. ueneni huius uirus euanuit et per dies singulos substantia prof*anae* cupiditatis exspirat. erigite *ue*xillum fidei, uobis hoc diuinitas reseruauit: fauore *eius* eminent*es prostrat*ores estis omnium hostium uestrorum, quorum opera *Romanum in*firmabatu*r i*mperi*um*. signum uenerandae *legis eri*gite, sancite, promulgate quod prosit. sit faustum felixque rei publicae quod inter aceruos caesarum *uictimarum* hostium prostr*au*istis exer*cit*um. fe*lic*es uos quoque: *gloriae* ac uoluntatis suae Deus fecit esse participes, idololatriae excidium et profanarum aedium ruinam propitius Christus *populo* uestris manibus reseruauit. ille spiri*ta*libus *armis* malos *spiritus*, | uos mala terrena uicistis. Fol. 21b. erigite tropaea uictoriae et praeferatur ingens titulus triumphorum: profanarum rerum strage gaudentes exultate fortius, exul-

trum in P exstare testatur Reifferscheid || parcit *a*, par sit *Oehler*, *in P* proerit *uel* perit *scriptum uideri monet Reifferscheid* 32 iste *addidit a*
2 coniungit *add. a in loco prorsus obscurato; ex spatio in P apparet 12—15 litteras scriptas fuisse* 4 conciliata (*uel* ex collata) *coni. Bursian*, inuiolata *a* 10 quae *a*: *om. P* 11 quae caelestium *nos*: quae *om. P*, coelestiumque *a* 13 tantum *Wowerus*: talium *P (?) a* 17 eius *addidit Bursian*, cuius fauore *a* 19 firmabatur *P (?) a*, *em. Wowerus*; uexabatur *coni. Bursian* 21 uictimarum *addidi*, hostiarum *add. Bursian* (quod tot aceruos caesorum hostium *a*) 22 gloriae *a*, *sed huius uocab. nullum uestigium in P esse testatur Lorenz* 23 ruinam *Bursian*: ruina *P*, ruinas *a* 24 nostris *a* 25 spiritualibus *a* || armis *a*: *om. P* 26 tropea *P*, trophaea *a* || proferatur *a*

tate fidenter. felicitas uestra cum Dei uirtute coniungitur, pro salute hominum Christo pugnante uicistis.

21 Omnia symbola profanae religionis per ordinem suggerantur, ut probemus nequissimum hostem generis humani de sanctis haec uenerandisque prophetarum oraculis ad contaminata furoris sui
2 scelera transtulisse. inuenimus enim ita dici: *εὐοῖ, δίκερως δίμορφε.* deus iste uester non biformis est, sed multiformis: in multas enim species uenenati oris forma mutatur. ipse est basiliscus et scorpio, qui fidelium securis uestigiis premitur, ipse malitiosus anguis, cuius caput quaerit decepta mortalitas, ipse tortuosus draco, qui hamo ducitur, qui captiuus includitur: iste deus uester Lernaei anguis crinibus adornatur. uiden ut percusso domino morientium anguium turba succedat? quid sic renascentibus hydris pullulas? quid te fecunda scelerum sobole componis?
3 mortis tuae uiam didicimus, scimus quibus remediis artis tuae uenena uincantur. Christi inmortalem sanguinem bibimus, nostro sanguini Christi sanguis adiunctus est: hoc est salutare remedium scelerum tuorum, *hoc* cottidie a uitiata dei plebe mortiferum uirus excludit. quis deum istum quem plangunt cum cornibus uidit? quae sunt ista cornua quae habere se iactat? alia sunt cornua, quae propheta sancto spiritu iubente commemorat, quae tu, diabole, ad maculatam faciem tuam putas te posse
4 transferre. unde tibi ornamenta quaeris et gloriam? cornua nihil aliud nisi uenerandum signum crucis monstrant: huius signi uno extenso ac directo cornu mundus sustentatur, terra constringitur,
Fol. 22a. et e duorum | quae per latus uadunt compagine oriens tangitur, occidens subleuatur, ut sit totus orbis tripertita stabilitate fir-

5 suis *P* 6 *εὐοῖ δίκερως Bursian (idem παῖ δίκ. coniciens): ΕΛΙΛΙΚΕΡѠC P* (*ἑλιλικερὲς a*) 8 uenenati oris *P*: ucteratoris *a* 10 quatit *Oehler; at confert Bursian Genes. 3, 15 αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν, quod Cyprianus (testim. II, 9 p. 550) reddidit:* ipse tuum obseruabit caput || decepto *a* 12 lernei *P* || uiden ut *Bursian:* uident ut *Pa* 17 hoc *addidi:* quod *add. Bursian* 18 a uitiata dei *scripsi:* aficiat adī *P*, afficiat a Dei *a*, a filiata dei *Bursian* 21 iuuente *P*, annuente *a* 25 sustentat *P* 27 ut sit t. o. t. s. f. confixiq. operis immortalibus radicibus fundamenta teneantur *scripsi*: ut sic totus orbis tripertita (tripartita *a*) stabilitate firmatus confixi operis immortalis (immortalitatis *a*) radicis fundamenta teneantur *Pa;* subleuatur: sic totus orbis t. s. firmatur cum fixi operis immortalitatis radicibus fundamenta teneantur *coni.*

matus, confixique operis immortalibus radicibus fundamenta te-
neantur. hoc secretum nobis uenerandum prophetae oraculum
tradidit: inuenimus enim in Abbacuc ita esse perscriptum:
'texit caelos uirtus eius et laude eius plena est terra
et splendor eius ut lux erit: cornua in manibus eius
erunt et illic constabilita est uirtus gloriae eius
et constituit dilectionem suam: ibit uerbum et prae-
cedet secundum gressus suos.' en ueneranda crucis cor- 5
nua, en sanctae uirtutis inmortale fastigium, en gloriosi operis
diuina conpago. tu, Christe, mundum ac terram extensis mani-
bus, tu caeleste sustentas imperium, tuis inmortalibus adhaeret
humeris salus nostra, tu, domine, aeternae uitae baiulas signum,
tu uenerando instinctu hoc nobis denuntias per prophetas: ait
enim Esaias: 'ecce natus est nobis filius, imperium
super humeros eius et uocatum est nomen eius mag-
nae cogitationis nuntius.' haec sunt crucis cornua, quibus 6
omnia et subleuantur pariter et continentur, his cornibus bene
hominum utitur uita. ut Amalech uinceretur, extensis manibus
Moyses haec imitatus est cornua, ut facilius impetraret quod
magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex uirga. ad haec cornua
festina celeritate properate, ad haec cornua humili ueneratione
confugite, his uos adfigant cornibus iustitia, aequitas, pudicitia,
misericordia, patientia, fides, ut ueneranda praeferentes insignia,
consecratae frontis maiestate gaudentes et sepulturae Christi par-
ticipes sitis et uitae.

Aliud etiam symbolum proferimus, ut contaminatae cogita- Fol. 22b.
tionis scelera reuelentur, cuius totus ordo dicendus est, ut aput 22
omnes constet diuinae dispositionis legem peruersa diaboli esse
imitatione corruptam. nocte quadam simulacrum in lectica supi-
num ponitur et per numeros digestis fletibus plangitur: deinde
cum se ficta lamentatione satiauerint, lumen infertur: tunc a sa-

4 Hab. 3, 3—5. 14 Jes. 9, 5.

Bursian (ut sic totus orbis.. immortalitatis radicis fundamento teneatur *Oehler)*
3 Abacuc *a* 7 constituet *Pa, em. Bursian* 14 uobis filiū *P* 18 nititur *a* 24 consecratae fontis *P, em. Bursian* (consecrati fontis *a*) 26 contaminatae *nos*: contaminae *P*, conamine *a* 29 Note *P*

cerdote omnium qui flebant fauces unguentur, quibus perunctis sacerdos hoc lento murmure susurrat:

θαρρεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου·
ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.

2 quid miseros hortaris gaudeant? quid deceptos homines laetari compellis? quam illis spem, quam salutem funesta persuasione promittis? quid illos falsa pollicitatione sollicitas? dei tui mors nota est, uita non paret nec de resurrectione eius diuinum aliquando respondit oraculum nec hominibus se post mortem, ut sibi crederetur, ostendit, nulla huius operis documenta praemisit nec se hoc facturum esse praecedentibus monstrauit exemplis.
3 idolum sepelis. idolum plangis, idolum de sepultura proferis, et miser cum haec feceris gaudes. tu deum tuum liberas, tu iacentia lapidis membra componis, tu insensibile corrigis saxum: tibi agat gratias deus tuus, te paribus remuneret donis, te sui uelit esse
4 participem, sic moriaris ut moritur, sic uiuas ut uiuit. nam quod odore perunguentur fauces, quis non facinus istud dispecta uanitate contemnat? habet ergo diabolus christos suos et, quia ipse
Fol. 23a. antichristus est, ad infamiam | nominis sui miseros homines scelerata societate perducit. unguentum hoc reserua mortuis, reserua morituris, ut quos laqueis tuis ceperis, eos uenenato unguento oblitos lugubri ac funesto semper mergas exitio.

23 Aliud est unguentum, quod Deus pater unico tradidit filio, quod filius credentibus diuina numinis sui maiestate largitur. Christi unguentum immortali compositione conficitur et spiritalibus pigmentorum odoribus temperatur: hoc unguentum a mortalibus laqueis putres hominum artus exuit, ut sepulto primo homine ex eodem statim homine homo alius felicius nascatur: et ut hoc manifestius explicetur, sacrarum lectionum arcana pan-
2 denda sunt. ait enim Dauid, ut huius unguenti gratiam traderet: 'speciosus forma prae filiis hominum, diffusa est

31 Ps. 44, 3—10.

1 unguntur *a* 3 *ΘΑΡΡΙΤΕ μΙCΤΕ P* 4 *ECTE P* 5 ut gaudeant *a* 7 permittis *P* 8 non comparet *a* 9 respondet *a* 10 promisit *a* 12 proferis *P*: profers *edd. cf. ad p. 107, 9* 14 agat *P*: habet *a*, habeat *Wowerus et Bursian* 16 quod odore *Bursian (sed idem* quod olore *praeferens)*: quo dolore *P*, quod unguento *a* 17 perunguntur *a* || dispecta *P*: despecta *edd. inepte* 24 nominis *a* 25 spiritualibus *a*

gratia in labiis tuis: propterea benedixit *tibi deus* in aeternum. accingere gladium tuum circa femur, potentissime specie et pulchritudine tua: intende, prospere procede et regna propter uirtutem et mansuetudinem et iustitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. sagittae *tuae* acutae, potentissime: populi infra te decident in corde inimicorum regis. sedes tua, Deus, in saeculum saeculi: uirga recta est uirga regni tui. dilexisti iustitiam, odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus tuus oleum laetitiae a consortibus tuis: myrra et gutta et cassia a uestimentis tuis de aedificiis eburneis ex quibus te iucunditate adfecerunt.'

Inmortalis unguenti secreta peruidimus et diuinae nobis dis- 3
positionis ordo monstratus est: regnum perpetuum et caeli diadema domino nostro cum unguenti maiestate conlatum est. quis Fol. 23b.
autem hic qui regendi orbis accepit potestatem, qui uenerandi nominis maiestate decoratur, aliud nobis monstrat oraculum: ait enim is idem Dauid: 'ut quid fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania? adstiterunt reges terrae et principes conuenerunt in unum aduersus dominum et aduersus Christum eius.' quid te sic extollis sacrilega persuasio? quid miseros homines effrenata temeritate circumuenis? unguentum Christi caeli donat imperium, unguentum *tuum* gehennae suscitat flammas.

Sed quod inpuro ore sacerdos iste et polluta uerborum contami- 24
natione componit, libet diligenti inquisitione discutere. liberato deo suo bonum animum gerere socios, fiduciam bonae spei ha-

19 Ps. 2, 1 sq.

1 tibi deus *om. P*; tibi *add. iam a*, deus *Bursian; cf. LXX: εὐλόγησέν σε ὁ θεός* 2 femur tuum *a* || potentissime: specie et p. tua intende *edd. at est in LXX: δυνατὲ τῇ ὡραιότητί σου etc.* 4 propter ueritatem *Wowerus, ut habent LXX et Cypr. testim. II, 29* 6 tuae *add. Bursian* || potentissime *P*: potentissimae *a* 7 intra *Pa, em. Bursian; cf. LXX: τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατέ· λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται.* 8 sedis *P* 10 oleo *a* 11 a *P*: prae *a* || myrrha *edd.* 13 iocunditate *P* 17 regendae *P* 24 unguentum tuum *Bursian*: tuum *om. P*, unguentum uestrum *a*

bere persuadet. o quam miseris, quam luctuosis se laqueis inuoluit caduca calliditas! quis deum tuum liberat? cui hoc praestitit quod laborat? disce, disce quod nescis, disce quod non uides:
2 Christus filius Dei ut humanum genus a mortis laqueis liberaret, uere omnia ista sustinuit, ut captiuitatis durae iugum tolleret, ut hominem patri redderet, ut mitigata offensa hominem cum Deo prospera conciliatione componeret, ut promissae resurrectionis fructum proprio monstraret exemplo. fecit filius Dei quod ante promiserat: clusit ianuas sedis infernae et durae legis necessitatem calcata morte prostrauit: per triduum recensita ab eo iustorum turba collecta est, ne diutius contra eos mortis dominaretur inprobitas: ne iustorum meritum ex longa desperatione concideret, fregit claustra perpetua et ferreae fores Christo iubente conlapsae sunt: ecce terra contremuit et fundamentorum suorum stabilitate
Fol. 24a. concussa praesentis Christi numen agnouit: | ante praefinitum tempus praecipitat diem mundi rotata uertigo et sol non completo diurnarum horarum spatio properato cursu uergit in noctem: ecce ueli fastigia summa finduntur et obscurioribus tenebris orbem terrarum caligo noctis abscondit. omnia elementa Christo pugnante turbata sunt, tunc scilicet cum primum contra mortis tyrannidem humanum corpus armauit. per triduum ista conflictatione pugnatum est, quamdiu mors superatis malitiae suae ui-
3 ribus frangeretur. quid solita impatientia, homo religiose, homo Christi, desperas et deficis? tridui moram non feris? sollicitudinem ac desperationem tuam nouis precibus confiteris? hoc te facturum esse illo die spiritus sanctus ueneranda uoce significat, cum per Dauid dicit: 'aestimati sumus sicut oues occisionis. exsurge: quare obdormis, domine? exsurge et ne disperdas usque ad finem. quare faciem tuam auertis? obliuisceris inopiam nostram et tribulationem? quoniam humiliata est in puluere anima nostra, haesit in terra uenter noster. exsurge, do-

27 Ps. 43, 23—27.

5 uere *om. a* 6 mitigatā offensā *P* 9 clausit *a* 10 recensita *Muenter:* recens ita *Pa* 11 dānaretur *P, em. in a* 13 iuuente *P* 15 nomen *P* 17 spatium *P* 24 feris *P:* fers *edd. cf. ad p. 107, 9* 30 abertis *P*

mine, opem fer nobis et libera nos propter nomen
tuum.' ecce post triduum lucidior solito dies oritur et reddita 4
soli praeteriti luminis gratia: omnipotens deus Christus splendi-
dioribus solis radiis adoratur: exultat salutare numen et trium-
phales currus eius iustorum ac sanctorum turba comitatur. tunc
elato gaudio clamat elata mortalitas: 'ubi est, mors, acu-
leus tuus?' tunc praecurrens salutare numen aperiri sibi cae-
lestes ianuas praecipit: aperite, aperite et immortalia claustra
conuellite: Christus deus calcata | morte ad caelum hominem Fol. 24b.
quem susceperat reuocat. hoc a uenerando propheta sancta uoce
praecanitur et ex ore prophetico uox iubentis auditur: ait enim
spiritus sanctus, ut nobis licentiam Christi iubentis ostenderet:
'tollite portas, principes, uestri, et extollite uos,
portae aeternae, et introibit rex gloriae.' hoc angelis 5
nescientibus imperatur: neque enim scire potuerunt, quando uer-
bum Dei descendit ad terram: ideo et ipsi sollicita interrogatione
respondent: 'quis est iste rex gloriae?' quibus quaerenti-
bus perspicua Christus numinis sui maiestate respondet: 'domi-
nus fortis et potens, dominus potens in proelio.' co-
gnoscitur statim a custodibus caeli filius Dei et quicquid illos ante
fefellit agnoscunt: uident prostrati hostis exuuias et recordati
primae dispositionis ordinem etiam ipsi cum ascendentibus iterata
pariter uoce conclamant: 'tollite portas qui praeestis illis
et extollite uos, portae aeternae, et introibit rex
gloriae.' reuerso filio promissa pater regni sceptra restituit et 6
sellam regni aequa potestate concedit, ut imperet, ut regnum
teneat, ut perpetua numinis sui maiestate dominetur. audi quid
de illo Danihelem spiritus sanctus iusserit dicere: 'uidebam
in uisu nocte et ecce in nubibus caeli quasi filius

6 ad Cor. I, 15, 55. 13 Ps. 23, 7. 17 ib. u. 8. 23 ib. u. 9. 28 Dan. 7, 13 sq.

2 lucidiora solito *P* 8 precepit *P* 9 conbellite *P* 10 que susciperat *P* 12 potentiam *a* 13 principes *a*: principis *P* || uestri *P*: uestras *a*; *in recepta quoque lectione* uestri, *ut distinctione indicatum est, pendet a uoc.* portas || uos *addidit Bursian (cf. infra u. 24)*, extollimini *Cypr. testim. II, 29* 14 aeternales *a* 14 *et* 24 introiuit *P* 17 respondet *Pa, em. Bursian* 26 ut regnet ut teneat *Pa*, ut regna teneat *Wowerus*, ut regnum t. *rectius nescio quis primum scripsit*

hominis ueniens uenit usque ad ueterem dierum et
stetit in conspectu eius et qui adsistebant optule-
runt eum, et data est ei potestas regia et regnum et
omnis claritas et omnes reges terrae seruient ei et
potestas eius aeterna, quae non auferetur et regnum
Fol. 25a. eius non corrumpetur.' haec eadem nobis | sancta reuela-
7 tione monstrantur, inuenimus enim in Apocalypsi ita esse per-
scriptum: 'et conuersus *sum* et respexi ut uiderem
uocem, quae mecum loquebatur, et uidi septem can-
delabra aurea et in medio candelabrorum similem
filii hominis uestitum poderem et erat praecinctus
supra mammas zonam auream: caput autem eius et
capilli erant albi uelut lana alba, ut nix, oculi eius
ut flamma ignis et pedes eius similes aurichalco
sicut de fornace ignea et uox eius ut sonus aquarum
multarum, et habebat in dextera sua septem stellas
et ex ore eius gladius ex utroque acutus et facies
eius splendebat ut sol in uirtute sua: et cum uidis-
sem, cecidi ad pedes eius tamquam mortuus, et in-
posuit dexteram suam super me dicens: noli timere:
ego sum primus et nouissimus et uiuus qui fueram
mortuus et ecce sum uiuens in saecula saeculorum
8 et habeo claues mortis et inferorum.' post resurrectio-
nem etiam cum discipulis suis daret certa mandata, immortalium
mandatorum ordinem ista lege conclusit: 'data est mihi om-
nis potestas in caelo et in terra: ite ergo et docete
gentes omnes, baptizantes eos in nomine patris et

8 Apoc. 1, 12—18. 25 Matth. 28, 18—20.

3 potestas regia et omnes reges terrae et regnum et omnis claritas seruient ei *P et edd. quem uerborum ordinem turbatum esse apparet: alia quaestio est, num necessaria uerborum transpositione totus locus sanatus sit, cum haec legantur in LXX: καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύουσι* 4 seruiuit *a* 5 aufertur *a* 8 sum *addidit Bursian* || et *om. a* 11 filio *a* || uestitum pudorem *P*, uestitu podere *a; at est in textu graeco: ἐνδεδυμένον ποδήρη* 12 zona aurea *a* 14 auricalco *P* 17 *fort.* ex ore eius exiens (*uel* exibat) gladius 18 eius *om. P* || *fort.* cum uidissem eum 19 tăquă *P*: tanquam *a* 27 omnes gentes *a*

filii et spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quaecumque praecepi uobis.' quod autem Deus pater participem eum regni faciens regalis sellae ei concesserit sedes hoc docetur oraculo: 'dicit dominus domino meo: sede a dextris meis quoadusque ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum. uirgam uirtutis tuae emittet dominus a Sion et dominaberis in medio inimicorum tuorum. tecum principium in die uirtutis tuae in claritate sanctorum: ex utero ante luciferum genui te. iurauit dominus nec paenitebit eum.' |
Hi sunt inimici Dei, sacratissimi imperatores, qui ueritatis or- Fol. 25b.
dinem contraria lege conturbant, qui peruersae cupiditatis in- 9
stinctu sacrilega uota concipiunt, qui profanae mentis furore aut lignum semper uenerantur aut lapidem. in isto loco positi ordinem debemus sanctae dispositionis aperire, ut quicquid nobis inuestigantibus sanctum Dei uerbum prophetica tradidit disciplina ad refutandas profani erroris maculas specialiter explicetur, ne, si, ut nos diximus, commenti sunt qui sacrilegia errantibus tradiderunt, sic a nobis ordo ueritatis curiosius requiratur. suspensis itaque paululum ceteris ad haec explicanda quae uera sunt transferatur oratio.

Vos, domini imperatores, sanctarum aurium uestrarum mihi 25
commodate patientiam, ut totum clementiae uestrae quod promittimus explicemus. cur Deus, id est filius Dei, homo passus est fieri breui ac uera pietati uestrae ratione monstrabitur. cum hominem primum, id est Adam, ad imaginem suam Deus faceret, certam illi mandatorum dedit legem. is per feminam, id est Euam, deceptus diaboli persuasionibus promissae sibi gloriae perdidit dignitatem: lignum erat in paradiso quod promissorum
a Deo praemiorum perdidit gratiam. de uirginis terrae limo homo 2
factus est: nondum enim, ut ait scriptura, supra terram pluerat.

4 Ps. 109, 1—4.

6 mittit *P* 7 ex Syon *a* || dominaueris *P* 9 et ex *a* 10 pęniteuit *P*, poenitebit *a* 11 hii *P* 12 instincto *P* 17 ne si, ut *scripsi*: nc sicut *Pa*, ne sicut, ut *Bursian*, ac si, ut *tentauit parum feliciter Oehler; alii quaedam deesse suspicati sunt* 18 commentiti *Muenter* 19 incuriosius *Bursian* 23 patientia *P* 25 pietatis *P*

hic contemptis mandatis Dei humanum genus mortalitatis laqueis adflixit. oportebat hoc totum et reformari et corrigi et reformatio originis debuit reformare primordia. ex uirginis terrae limo factus Adam praeuaricatione propria promissam perdidit uitam: per Fol. 26a. uirginem | Mariam ac spiritum sanctum Christus natus et inmortalitatem accepit et regnum. arbor ligni pestiferum deceptis pabulum praebuit: lignum crucis uitam inmortali conpage restituit. contempsit Adam, oboediuit Deo Christus: sic diuina dis-
3 positione quicquid Adam perdidit Christus inuenit. nam post multa tempora nouissimis temporum spatiis, id est nouissima paene saeculorum ebdomade, uerbum Dei humano se miscuit corpori, ut hominem liberaret, ut mortem uinceret, ut fragilitatem humani corporis cum diuina inmortalitate coniungeret. quid enim faceret tanta turba sanctorum? quae illis spes salutis? quod meritorum praemium, si sub una eademque condicione sortis ineluctabilibus mortalitatis laqueis etiam ipsa obligata teneretur? nihil Habel, nihil Enos, nihil Noe, nihil Sem, nihil Abraham, nihil Isaac, nihil Iacob de Dei sibi misericordia ac maiestate promitterent: irent etiam ipsi post tantum fidei meritum cum ceteris omnibus pariter addicti et omnes Dei sanctos unum mortis exitium exciperet nec haberet aput Deum praemium pie-tas, si
4 una eademque omnes condicio mortis hauriret. sed Deus Abrahae clarius a caeli sideribus promiserat regnum. ideo ex genere Abrahae descendens Maria uirgo Dei concepit, ut supradictorum hominum soboles inmortalis societatis uinculo iungeretur, ut sic humanum genus per hominem pariter et deum aequata societatis conparatione coniunctum ad inmortalitatis imperium oboedientiae merito perueniret. quia itaque, sacratissimi imperatores, curiosis Fol. 26b. auribus satisfecimus, reliqua persequamur, | ut uel sic pollutarum aurium sordes purificans possit sermo purgare.

26 Sequitur adhuc aliud symbolum, quod pro magno miserorum hominum credulis auribus traditur: *ταῦρος δράκοντος καὶ ταύ-*

2 adfixit *probabiliter Wakefield, cf. 8, 5* laqueis implicata 3 reformari *P* 6 accepit *P 1. m.* recepit *P m. 2* 8 obediuit *edd.* 11 ebdomadę *P* 20 addictis *a* 21 exitū *P* 24 concipit *Pa, em. Bursian* 25 ut *om. a*, et sic *Wowerus* 29 ut uel *a*: Ne uel *P*, anne uel *coni. Bursian, ipse malim* ut (*sine* uel); *nam uidetur in cod. uitiata lectio* ne *et uera* ut, *quae uox toties in* uel (ut) *abiit, in unum coniuncta* 32 δράχων

ϱου δϱάκων πατήϱ. aliquando nobis signa, diabole, maculati
nominis prodidisti, aliquando infame nomen propria uoce confes-
sus es: scio qui fueris, quid ausus sis: scio quid fecerit scelerum
tuorum malitiosa persuasio. hoc erat quod Euae, cum eam per-
deres, magnopere pollicebaris cum ei diceres: ʻeritis quasi
dii.ʼ tunc iam parabas tibi ac tuis templa et delubra faciebas et
uenenati oris inluuiem nefariis ceremoniis consecrabas. serpis in 2
templis et occisarum hostiarum misero pasceris sanguine, nec
uenenis tuis cruor defuit nec semiustae crematorum corporum
partes, humanarum te etiam uictimarum frequenter sanguine cru-
entasti et Latiaris templi cruore uel ara Karthaginis rabies tua et
siccarum faucium uenena nutrita sunt. tu haec faciens homini-
bus te miseris prodesse iactas, ut crudelitate tua perimas, per-
suasione decipias, pollicitatione prosternas: sic tuis prospicis,
parricida. fugite, o miseri homines, fugite et contagionem istam
quantacumque potestis celeritate deserite: draco est qui colitur,
latere non potest, proprietatem nominis sui ipse confessus est,
confessum reum poena consequitur. audite quid sanctus propheta 3
diuina instigatione denuntiet. oraculum hoc Esaiae nobis fides
tradidit, ait enim: ʻin illa die superducet deus gladium
sanctum et magnum et fortem super draconem, |
serpentem magnum et tortuosum, et interficiet dra- Fol. 27a.
conem.ʼ uoluntas Dei perfecti operis substantia est: de nece
draconis lata sententia est; quicquid Deus dixerit factum est.
morituri draconis hoc solacium est, ut exitium suum frequens
perditorum turba comitetur. si mortis eius diem quaeritis, tunc
percussus est, cum hominem deum uidit, cum Christi nobis nu-
men apparuit. post illum diem qui serpentis huius secutus fuerit 4

5 Gen. 3, 5. 20 Jes. 27, 1.

ταύϱου Wowerus; at recte monuit Bursian uitium potius Firmico quam librario adscribendum uideri

9 semiustae *Wowerus:* se inusto (*an* se musto?) *P,* se iniusto *a* 11 Latiaris *P, ut emend. Wowerus:* saciaris *a* || Kartaginis *P,* Carthaginis *a* 16 quantacunque *a* 18 pęna *P* 23 perfecti operis *nos:* perfectio operis *Pa* (perfectio operis subitanea est *Bursian*) || de nece *Bursian:* dene *P,* beno *a* 24 dixerit *P:* dixit *a* 26 diē queritis *P (syllaba* tis *non satis distincta)*: dies quaeritur *edd. (ultimam syllabam non esse* tur *in codice adseuerat Lorenz)*

institutum, necesse est ut cum serpente moriatur. deos istos quos colitis ipse fincxit, ipse composuit: si pertinaces animi uestri in isto errore permanserint, ardebitis etiam uos pariter cum diis uestris, ut quicquid auctores uestri diuina animaduersione meruerunt, etiam ad uestrum exitium ex societatis consortio transferatur. mihi credite, nihil praetermisit diabolus quod hominem miserum aut debilitaret aut perderet: ideo se per omnes formas multiplici diuersitate conuertit, ideo se diuersi generis calliditate composuit, ut uariis ac multiplicibus fraudibus homines inretitos interimat.

27 Sacra sua perditus carnifex, pro nefas, per lignum semper renouari disposuit, ut, quia sciebat ita fore ut ligno crucis adfixa uita hominis perpetuae inmortalitatis conpagine stringeretur, perituros homines ex ligni imitatione deciperet. in sacris Frygiis, quae matris deum dicunt, per annos singulos arbor pinea caeditur et in media arbore simulacrum iuuenis subligatur. in Isiacis sacris de pinea arbore caeditur truncus, huius trunci media pars subtiliter excauatur: illic de segminibus factum idolum Osiridis Fol. 27b. sepelitur. | in Proserpinae sacris caesa arbor in effigiem uirginis
2 formamque componitur et cum intra ciuitatem fuerit inlata, quadraginta noctibus plangitur, quadragesima uero nocte comburitur. sed et illa alia ligna, quae dixi, similis flamma consumit: nam etiam post annum istorum lignorum rogum flamma depascitur. errasti, miser, et uehementer errasti: nihil tibi poterit ignis iste prodesse; frustra tibi ex ista flamma blandiris, hunc ignem commentis tuis semper renouans. ignis, qui de facinoribus tuis exigit poenas, perpetua tormentorum continuatione grassa-
3 tur. diuini ac liberantis ligni ordinem disce, ut scias nulla tibi posse ratione succurri. de cataclysmo humanum genus arca lignea liberauit, Abraham ligna unici filii humeris inponit, de Aegypto recedentem dei plebem lignea uirga protexit, lignum dulcem saporem amarae myrrae fontibus reddidit, lignea uirga ex spiritali

3 errore *P corr. m. 2 ex* erro 5 ex *P:* hoc *a* 10 interimeret *Wowerus* 13 stringeretur, ideo perituros *a* 18 illic *Oehler*: illis *Pa* || seminibus *Pa, em. Wowerus* 23 istorum *Bursian:* ipsorum *Pa* 26 renouas *Pa, em. Oehler* 28 liberandis *P* 30 de Abraham *P*, deinde Abr. *a*, deo iubente Abr. *coni. Bursian* 31 recedentem populum dei plebem *a* 32 myrrhae *edd.*

petra salutaris unda profertur, et ut Amalec uinceretur, circa
uirgam Moyses expansis manibus extenditur: scalae ligneae patri-
archa incumbentem angelum somniat et per eandem alios ascen-
dere, alios cernit descendere, et lex Dei arcae creditur ligneae,
ut his omnibus quasi per gradus quosdam ad lignum crucis salus
hominum perueniret. quapropter lignum crucis caeli sustinet ma-
chinam, terrae fundamenta conroborat, adfixos sibi homines ducit
ad uitam. lignum diaboli ardet semper et moritur et ad ima tar-
tari credentes homines cum fauillis suis ducit. illud etiam quale 4
sit ratione tractetur. arborem suam diabolus consecrans intem-
pesta nocte arietem in caesae arboris facit radicibus | immolari. Fol. 28a.
quis tibi hoc, scelerate, persuasit? unde hoc pestifera cupiditate
didicisti? semperne te contra Deum summum nefaria cupiditate
componis? ideo te de caelo seuerum diuinitatis iudicium caduca
humilitate praecipitat, ideo tibi Dei sententia perpetua poena
decernitur, quod facinoribus tuis per dies singulos nouum sem-
per additur facinus, quod hominem Dei fraudulenta conaris per-
suasione decipere. uide quid sibi ludibriosus hostis inuenerit.
Abrahae immolaturo filium iussu Dei aries subponitur et in ui-
cinae arboris radicibus alligatur. liberaturus Deus summus ex 5
Aegyptiorum tyrannide plebem suam arietem nocte iussit occidi
et sanguine eius postes liniri praecepit: ipsum a certo numero
hominum per nocturnas epulas confici iubet et sacrificio ipsi Pa-
schae nomen inponit. sed hoc ad imaginem futurorum prouidentia
diuinae maiestatis inuenit, ut per signa uerum Pascha nobis
ostenderet. ideo cum de passione domini nostri diuino spiritu
iubente propheta praecaneret, ait: 'sicut ouis ad uictimam
ductus est et sicut agnus coram tondente se, sic non
aperuit os suum. in humilitate iudicium eius sub-
latum est: natiuitatem eius quis enarrabit? quo-
niam auferetur a terra uita eius.' alius etiam propheta 6
haec eadem simili respondit oraculo: 'domine, significa mihi
et cognoscam: tunc uidi meditationes eorum. ego

27 Jes. 53, 7 sq. 32 Jer. 11, 18 sq.

1 Amalech *a* 4 ligneae creditur *a* 9 fabillis *P* 19 filio *P* 25 signum *P 1 m. et a, sed* signa *in P m. 2 corr.* 28 tondentē *P* || *post* se *uidetur* mutus *deesse; cf. LXX* 30 enarrauit *Pa, em. Bursian*

sicut agnus sine malitia perductus sum ad uictimam: in me cogitauerunt cogitatum dicentes: uenite, mittamus lignum in panem eius et eradamus
7 a terra uitam eius.' agnum autem appellari dominum no-
Fol. 28b. strum sancta nobis reuelatione monstratur. in Apocalypsi | enim *ita* inuenimus esse perscriptum: 'et *uidi* in *medio* throni et quattuor animalium et in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem et oculos septem, qui sunt septem spiritus dei missi per orbem terrae: et uenit et accepit librum de dextera *se*dentis in throno, et cum accepisset librum, qua*ttuor* animalia et uiginti quattuor seniores prost*raue*runt se ante agnum habentes singuli aureas *ci*tharas plenas odoramentis supplicationum, quae *sunt* orationes sanctorum, et cantauerunt nouum *canticum* dic*en*tes: dignus es accipere librum et aperire signa eius, quoniam occisus es et redemisti nos deo sanguine tuo ex omni tribu et lingua et populo et nati*one* et nos regnum deo nostro sacerdo-
8 tesque fec*isti et re*gna*bimus* super terram.' Iohannes quoque filium Dei agni nomine appellat, ut et ipse propheticae pollicitationi respondeat: ait enim in euangelio: 'altero die uidet Iohannes Iesum uenientem ad se et ait: ecce agnus dei, *ecce* qui aufert peccata mundi.' pro salute hominum agni istius uenerandus sanguis effunditur, *ut* sanctos suos filius Dei profusione pretiosi sanguinis redimat, ut qui Christi sanguine libera*ntur*, *ma*iestate prius inmortalis sanguinis con*secren*tur. neminem aput idola profusus sanguis munit, et ne cruor pecudum miseros homines aut de*ci*piat aut perdat, polluit san*guis iste*, non redimit, et per uarios casus homines premit in
Fol. 29a. mortem: miseri sunt qui profusione sacrilegi sanguinis | cruen-

6 Apoc. 5, 6—10. 22 Joh. 1, 29.

3 pane *P* 6 ita] *in fol.* 28[a] *et* 29[b] *complures litterae fere euanuerunt* 14 cytharas *P*, cytheras et pateras *coni. Bursian; habet textus graecus: κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων* 15 sunt *add. Bursian*, quae erant *a* 18 tuo et omni *P* 19 nos *a:* eos *P*, *cf. Burs. ad h. l.* 28 munit *P:* iuuerit *a* 29 pecodum *P* 31 morte *P*

tantur. tauribolium quid uel criobolium scele*rata* te sanguinis
labe perfundit? lauentur itaque sordes istae quas colligis: quaere 28
fontes ingenuos, quaere puros liquores, ut illic te post multas
maculas cum spiritu sancto Christi sanguis incandidet. ut autem
*mi*seros homines ad sanam mentem reuocet plena persuasio,
maiore auctoritate opus est, ut curatis ac sanatis mentibus nul-
lum praecedentis pestilentiae uestigium relinquatur. quid itaque 2
sint idola uel quam habeant substantiam, prophetarum o*re* ac D*ei*
diuina uoce monstratum est, quae omnia special*ite*r dicend*a* sunt,
ut hoc non nostra temeritate prolatum, sed *diui*no magisterio
nobis traditum *et* caelesti *agnoscatur* uoce signatum. quae sit
substantia eorum, sapientiae ueneranda uoce monstratur, ait *enim*
in libris Salomonis: 'omnia ido*la* nationum aestimaue-
runt deos, quibus neque oculorum usus est ad uid*en*-
dum neque nares ad percipiendum spiritum neque
aures ad audiendum neque digiti manuum ad tra-
ctandum, sed et pe*de*s *eorum* pigri ad ambulandum:
homo *enim* fecit illos et *qui* spiritum *mu*tuatus est
fincxit illos: nemo *autem* sibi homo poterit domi-
num *fin*gere, cum sit enim mortalis, mortuum fingit
manibus iniqu*is*: melior est autem his quos colit,
quoniam quidem ipse *uixit*, illi numquam.' quid am-
plius quaerimus? sapient*ia* nos diuina uoce conuenit et *quic-
quid in arcanis* Dei uiderat docuit et quod erat *salubre* mon-
strauit, | ne fragilis et caduca mortalitas in exitium suum mor- Fol. 29b.
temque properaret. hoc idem in Psalmis praemonet spiritus sanc- 3
tus: inuenimus enim in psalmo centesimo tricesimo et quarto ita
esse perscriptum: 'idola gentium argentum et aurum,
opus manuum hominum: os habent et non loquuntur,
oculos habent et non uident, aures habent et non
audiunt, neque enim est spiritus in ore eorum: si-

13 Sap. 15, 15—17. 28 Ps. 134, 15—18.

1 tauribolum uel oribolium *a* 2 labentur *P* 8 sunt *a* || ore ac dei] '*ita legendae uidebantur litterae fere prorsus extinctae: id quod restituit ed. princ.* 'oracula ac' *in codice scriptum non fuisse apparet.*' Bursian 12 eorum *G. Laubmann:* e... *P,* eius *edd.* 13 extimauerant *P* 19 hominum poterit dominum formare *a* 25 ne *P:* nec *a* 31 similes sunt

miles fiant illis qui faciunt ea.' si artifex, qui ad ostentationem ingenii simulacrum aut sculpsit aut fudit, diuina maledicti animaduersione percutitur, quid sperare debeat conside-
4 randum est qui quod alter uendidit deum dicit. Hieremias etiam cum praecepta Deo iubente plebi daret hac populum oratione conuenit: 'dicite autem in corde uestro: tibi oportet adorare, domine. angelus autem meus uobiscum est, ego autem exquiram animas uestras. lingua eorum polita a fabro, ipsa etiam inaurata et inargentata falsa sunt et non possunt loqui: et sicut uirgini ornatum amanti accepto auro fabricati sunt coronas supra capita deorum suorum. est autem quando subtrahent sacerdotes a diis suis aurum et argentum et erogant illud in semet ipsos; dabunt etiam ex ipso et prostitutis meretricibus, ornantque illos ut homines uestimentis, deos argenteos et aureos et ligneos.' addit etiam in sequentibus, ut omnem dubitationem trepidationis excutiat: 'supra corpus eorum et caput uolitant noctuae et hirundines et aues similiter: unde scietis quia non sunt dii: non ergo timueritis eos aurum enim quod circa se habent ad speciem, nisi aliqui exterserit aeruginem, non fulgebit: neque enim cum conflabantur sentiebant. pretio empti
Fol. 30a. sunt in quibus spiritus non est, sine pedibus | in humeris portantur.' addit etiam, ut confirmata mens fortius roboretur: 'scientes itaque ex his quia non sunt dii ne

6 ep. Hier. 5—10. 18 ib. 21—24. 26 ib. 28.

Pa, em. Bursian ex LXX, coll. Cypr. testim. III, 59 et epist. ad Fortun 1, p. 515

5 iuuente *P* 8 ego *Bursian:* lege *P*, legem *a; in contextu Graeco est: αὐτός τε ἐκζητῶν* || ab animas uestras *P*, ab animabus uestris *a* 9 a *add. Bursian* 10 uirgini hortatu amanti accepero *P, em. Bursian* 14 erogabunt *a; in Graeco est: ὑφαιρούμενοι.. καταναλοῦσι* 15 ornabuntque *a; Graecus quoque textus habet: δώσουσι δὲ.. κοσμοῦσί τε* 18 eorum *Bursian:* eius *Pa* 19 aues similiter et cattae *coni. Bursian; textus graecus habet: ἐφίπτανται νυκτερίδες, χελιδόνες καὶ τὰ ὄρνεα, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ αἴλουροι* 21 enim *Bursian:* eius *Pa* 22 aliquis *a* || eruginem *Pa* 23 conflabuntur sentiebunt *P, em. Bursian*

timueritis eos', et ut sacerdotum eorum miserum dedecus
monstret, addit: 'in domibus eorum sacerdotes sedent
habentes tunicas scissas et capita et barbas rasas,
quorum capita nuda sunt: rugiunt autem clamantes
contra deos suos sicut in gehenna mortui.' quod autem 5
et reges et gentes haec de ipsis pronuntiaturi sunt, is idem pro-
pheta praesaga uoce significat, ait enim: 'scietur postea quia
falsa sunt gentibus uniuersis et regibus, quia ma-
nifestum est quia non sunt dii et nullum dei opus est
in ipsis: regem regioni non suscitabunt neque plu-
uiam hominibus dabunt; iudicium quoque non dis-
cernent neque regionem liberabunt ab iniuria, quia
nihil possunt: et cum inciderit in domo deorum lig-
neorum et inauratorum et inargentatorum ignis,
sacerdotes illorum liberabuntur, ipsi autem sicut
trabes in medio comburentur, regi autem et bello
non resistent. quomodo existimandum est uel reci-
piendum quia sunt dii? neque a furibus neque a la-
tronibus se liberabunt dii lignei et aurati et inar-
gentati, quibus hi qui fortes sunt aurum et argen-
tum quo operti sunt auferunt illis.' Tollite, tollite se- 6
curi, sacratissimi imperatores, ornamenta templorum: deos istos
aut monetae ignis aut metallorum coquat flamma, donaria uni-
uersa ad utilitatem uestram dominiumque transferte. post excidia
templorum in maius Dei estis uirtute prouecti: uicistis hostes,
propagastis imperium et, ut uirtutibus uestris gloria maior acce-
deret, mutato ac contempto temporum ordine hieme, quod nec
factum est aliquando | nec fiet, tumentes ac saeuientes undas cal- Fol. 30b.
castis Oceani: sub remis uestris incogniti iam nobis paene maris
unda contremuit et insperatam imperatoris faciem Britannus ex-
pauit. quid amplius uultis? uirtutibus uestris uicta elementa ces-
serunt. quod autem Deus iubeat idola non fieri sacrosanctae legis 7

2 ep. Hier. 30 sq. 7 ib. 50—57.

9 opus sit *a* 10 plubiam *P* 19 inaurati *malebat Burs.* 21 aufe-
rent *a* 28 calcastis Oceani sub remis uestris: incogniti *uulgo; rectius
uerba distinxit Schefferus in Misc. Obseru. IX, 168* 30 brittanus *P*
31 uultis amplius *a*

scita declarant: in Exodo enim sic inuenimus esse perscriptum: ‘non facietis uobis deos argenteos neque deos aureos’: et rursus in eodem libro uocem Dei iubentis inuenio: ‘non facies tibi idolum nec cuiusquam similitudinem.’ pudorem miseris indicit spiritus sanctus, quia cupit errantes reuocare, non perdere, et ait per Esaiam: ‘confundemini confusionem qui fiditis super scalptilia, qui dicitis fusilibus: uos estis dii nostri.’ dat etiam legem quam consecratus populus deuota perpetuitate custodiat et ita mandat: ‘dominum Deum tuum adorabis et ipsi soli serues’: et in Deuteronomio similia Dei mandata noscuntur, ait enim: ‘non erunt tibi dii alii absque me’: addit etiam, ut animis eorum maiestatis suae pondus insinuet: ‘uidete, uidete quia ego sum et non est deus praeter me: ego interimam et uiuere faciam, percutiam et ego sanabo
8 et non est qui eripiat de manibus meis.’ in Apocalypsi etiam hoc idem sancta reuelatione monstratur; ita enim scriptum est: ‘et uidi alium angelum uolantem medio caelo, habentem euangelium aeternum, ut adnuntiaret super terram per omnes nationes et tribus et linguas et populos, dicentem uoce magna: metuite potius dominum et date illi claritatem, quoniam uenit hora iudicii eius, et adorate eum qui fecit caelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt.’ |
Fol. 31a. Dominus quoque noster Iesus Christus paterna legis instituta custodiens hoc idem ueneranda constitutione promulgat, ait enim: ‘audi Israel: dominus deus tuus deus unus est, et diliges dominum deum tuum de toto corde tuo et de tota anima tua et de tota uirtute tua: hoc primum est, et secundum simile huic: diliges proximum tibi

2 Ex. 20, 23. 4 ib. 20, 4. 6 Jes. 42, 17. 10 Matth. 4, 10 et Luc. 4, 8. 12 Deut. 5, 7. 13 ib. 32, 39. 18 Apoc. 14, 6 sq. 27 Marc. 12, 29—31. Matth. 22, 37—40.

1 scita *P:* scripta *a* 6 confundimini *coni. Burs. ex LXX* 7 confusione *a* || scalptilia *Bursian (in adnot.):* capitalia *Pa,* sculptilia *Wowerus* 10 tuum *a, item P, sed in hoc uoc. erasum est, om. ed. Burs.* 27 deus (*ante* unus) *P s. l. sed 1 m.* 30 diligis *P*

tamquam te: in his duobus praeceptis tota lex pen-
det et prophetae.' sequitur autem hoc diuinum uenerandum- 9
que praeceptum inmortalis domini ac sancta conclusio: addit
enim, ut manifestius uiam salutis ostendat, et ita loquitur: 'haec
est autem uita aeterna, ut cognoscant te solum ue-
rum̃ dominum et quem misisti Iesum Christum.'

Sacrorum mandatorum ordinem scitis, quid sequi, quid fugere
debeatis, ueneranda atque inmortali uoce didicistis. audite rur-
sus quod maneat contemnentes exitium, quibus illos calamitati-
bus necessitas uenerandae legis adstrincxerit: clausulam enim ue-
nerandorum mandatorum in haec uerba colligit: 'sacrificans 10
diis eradicabitur praeter domino soli.' si solum sacri-
legum hominem metuenda poena percuteret, si peccanti soli mi-
naretur seueritas legis, bene se ad sacrilegium obstinati furoris
temeritate firmaret: nunc stirpi minatur et soboli et hoc agit, ne
qua pars nequissimi seminis relinquatur, ne quod profani generis
uestigium maneat: 'sacrificans', inquit, 'diis eradicabitur.' con-
sidera quid agas, misera ac luctuosa persuasio: facinus tuum plu-
rimos | damnat, plurimos perdit et per omnem substantiam ge- Fol. 31b.
neris tui fecunda poena diuiditur. cur autem contra sacrificantes
sic saeuiat ordinatae legis auctoritas in Deuteronomio manifesta
significatione monstratur: ita enim inuenimus esse perscriptum:
'sacrificauerunt daemoniis et non Deo.' ne ad conta-
minatos ac pollutos te spiritus transferas, ne ab inferioribus speres
auxilium, ne his supplices, quibus Dei gratia imperare iam de-
bes. ecce daemon iste quem colis, cum Dei et Christi eius nomen 11
audiuerit, contremescit, et ut interrogantibus nobis respondeat,
trepidantia uerba uix colligit: adhaerens homini laceratur, uritur,
uapulat et statim de commissis sceleribus confitetur. ne hunc

4 Joh. 17, 3. 10 Exod. 22, 19. 23 Deut. 32, 17.

5 agnoscant *a* 7 fugire *P* 10 clausula *Pa*, *em. Bursian*, *nisi malis:* clausula.. colligitur 12 sacrilegiū *P* 15 nunc etiam stirpi *a* 17 dii *P* 19 perdet *P* 23 ne *om. P*, *hic addidit Bursian*, *post* spiritus *a* 24 pullutos *P* || ab inferioribus ne *a* 25 iam imperare *a* 26 daemon iste *Bursian:* demones te *P*, daemon est *a*, *puncto post* colis *posito* || nomen *a*: nomine *P*, nomina *Bursian* 27 contremiscit *edd.* 28 uix se colligit *a*

ciae. te hunc supplices, ne prostratus huic deae genua interdicto uenerabilis legis iubetur. hinc seueritas poenae. hinc animae seruientis metuenda sententia. quod Dei indulgentia libertate concessa iugum potius eligis seruitutis. non desinit Deus summus crimen hoc salutari uoce pulsare. sed misericordia eius errantes homines corrigere frequenti comminatione festinat. audi per Esaiam prophetam uox diuina quid dicat: '**adorauerunt deos quos fecerunt digiti eorum et curuatus est homo**
12 **et humiliatus est uir et non laxabo illis.**' etiam uos, o profani homines, iratum numen adloquitur et adhuc errores uestros sacra conuenit uoce: ait enim in sequentibus per eundem prophetam: '**illis fudistis libamina et illis inposuistis sacrificia: super haec non indignabor? dicit dominus.**' adhuc indignationem suam salutaris Deus dilatat, seue-
Fol. 32v. ritatem suspendit, ne uos forsitan peccare paeniteat, ne sacrilegae uoluntatis exitium aliquo genere relinquatis. ecce in ipso indignationis impetu moderata rursus uoce persuadet et irarum suarum comprimit stimulos, ait enim per Hieremiam prophetam: '**nolite ambulare post deos alienos ut seruiatis eis, et ne adoraueritis, ne incitetis me in operibus ma-**
13 **nuum uestrarum ad disperdendos uos.**' quid sic ad sacrilegium pronus aures tuas obstruis? quid sic obstinati furoris ardore in exitium tuum mortemque festinas? liberum te Deus fecit, in tua manu est ut aut uiuas aut pereas. quid te per abrupta praecipitas? in lubrico itinere constitutus et in ipso lapsu positus titubantia aliquando suspende uestigia. ecce sententia promitur, ecce poena decernitur: diu criminibus tuis pepercit diuina moderatio, diu facinus tuum cum dissimulatione respexit: peruenis ad illud anceps ubi spes, ubi uota deficiunt. et ut manifestius instruaris, animaduersionis exitium disce. super hac re in

7 Jes. 2, 8 sq. 12 ib. 57, 6. 19 Jer. 25, 6.

1 hunc *P*: huic *a*; *cf. Burs. ad Sen. rhet. p. 61, 22* 2 iuberis *a* || seueritas poenae *Bursian*: seueritas pęna *P*, seueritatis poena *a* 3 metuenda *nos*: metu metuenda *Pa*, *cf. ad Minuc. Fel. 20, 3* || sententia, Quid *a* 5 misericordiae *P* 9 Et iam uos *edd.* 14 seueritate *P* 15 ne — ne *P*: num — num *Bursian*: si — ut *a*; *noluimus lectionem codicis, cum uera esse possit, repudiare* 21 sic — sic *P*: hic — hic *a* 23 ardere *P* 27 depromitur *a*

Apocalypsi totus ordo responsi est, ita enim scriptum est: ʻsi quis adorat bestiam et imaginem eius et accipit notam in fronte sua et in manu, bibet et ipse de uino irae dei, mixto in poculo irae eius, et punietur igne et sulphure sub oculis agni, et fumus de tormentis eorum in saecula saeculorum ascendet, nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam et imaginem eius.ʼ

29 Sed et uobis, sacratissimi imperatores, ad uindicandum et puniendum hoc malum necessitas imperatur | (Fol. 32b.) et hoc uobis Dei summi lege praecipitur, ut seueritas uestra idololatriae facinus omnifariam persequatur. audite et commendate sanctis sensibus uestris, quid de isto facinore Deus iubeat. in Deuteronomio lex ista perscripta est, ait enim: ʻquodsi rogauerit te frater tuus aut filius tuus aut uxor tua, quae est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui est aequalis animae tuae, latenter dicens: eamus et seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei et non exaudies eum et non parcet oculus tuus super eum et non celabis eum: adnuntians adnuntiabis de illo: manus tua erit super eum in primis interficere eum et manus omnis populi postremo, et lapidabunt eum et morietur, quoniam quaesiuit auertere te a domino tuo.ʼ 2 nec filio iubet parci nec fratri et per amata coniugis membra gladium uindicem ducit: amicum quoque sublimi seueritate persequitur et ad discerpenda sacrilegorum corpora omnis populus armatur: integris etiam ciuitatibus, si in isto fuerint facinore deprehensae, decernuntur excidia. et ut hoc prouidentia uestra manifestius discat, constitutae legis sententiam proferam. in eodem libro integris ciuitatibus poenam dominus hac uoce constituit, ait enim: ʻaut si audieris in una ex ciuitatibus, quas dominus

1 Apoc. 14, 9—11. 14 Deut. 13, 6—11. 31 ib. 13, 13—19.

2 accipit *a*: accepit *P* 3 uota *a* || bibit *P* 4 mixta *P* || puniet *a* 5 sulphore *P* 11 idolatrię *P* 17 diis (*ante* aliis) *om. a* 19 parcat *Pa*, *em. Bursian* || celebis *P* 22 postremo et *Bursian*: remouent *P*, deinceps *a*; *LXX*: καὶ ἡ χεὶρ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐπ' ἐσχάτῳ καὶ λιθοβολήσουσιν αὐτὸν *etc.* 23 abertere *P* 29 integris *Bursian*: in integris *Pa*

Deus tuus dat tibi inhabitare illic, dicentes: eamus et seruiamus diis aliis, quos non nostis: interficiens necabis omnes quiqui sunt in ciuitate caede gladii et incendes ciuitatem igni et erit sine habitaculo, non aedificabitur in aeternum, ut auertatur domi-
Fol. 33a. nus ab indignatione irae suae: | et dabit tibi misericordiam et miserebitur tui et multiplicabit te, si exaudieris uocem domini Dei tui et obseruaueris
3 praecepta eius.' misericordiae suae uobis, sacratissimi imperatores, Deus summus praemia pollicetur et amplificationis maximae augmenta decernit: facite itaque quod iubet, complete quod praecipit. auspicia uestra maioribus cumulata sunt donis: in initio fidei positi diuini fauoris incrementa sensistis: numquam uos manus Dei ueneranda deseruit, numquam uobis laborantibus denegauit auxilium: strati sunt aduersantium cunei et rebellantia ante conspectum uestrum semper arma ceciderunt, missi sunt superbi sub iugum populi et Persica uota conlapsa sunt nec stare diu contra uos potuit malis suis onerata crudelitas. Dei uirtutem utrique diuerso sensistis euentu: uobis caelestis uictoriae corona
4 conlata est, felicitate uestra nostra releuantur incommoda. haec uobis Deus summus, sacratissimi imperatores, pro fide uestra reddidit praemia, his uos interim remuneratos insignibus ad arcana uenerandae legis inuitat. pura mente, deuota conscientia, incorrupto animo clementia uestra caelum semper aspiciat, a Deo semper expectet auxilium, Christi uenerandum numen imploret et pro salute orbis terrarum ac uestra salutari Deo spiritales offerat uictimas. sic uobis feliciter cuncta prouenient, uictoriae, opulentia, pax, copia, sanitas et triumphi, ut diuina maiestate prouecti orbem terrae felici gubernetis imperio.

3 negabis *P* || qui sunt *a* 4 habitatore *a* 5 ut abertatur *P*, et auertetur *a* 12 comulata *P* 13 in *addidit Bursian* || positae *a* 15 reuellantia *P* 18 potuit *P m. 1:* poterit *P m. 2 et a* || onerata *scripsi:* ornata *P*, armata *a* 20 est *Bursian:* et *Pa* || incommodo *P* 25 numen *P corr. ex* nomen 26 spirituales *a* 29 protecti *a, cf. p. 125, 25* || *sequitur in P subscriptio:* IULII FIRMICI MATERNI Ū C̄ DE ERRORE PROFANARŪ RELIGIONŪ EXPLICIT.

I. INDEX SCRIPTORVM.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.
